

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
ენის ინსტიტუტი აკად. ნ. შარის სახელობისა.

აჩნ. ჩიქოვანი

ს ა ხ ე ლ ი ს უ უ ძ ი ს
უძველესი აგებულება
ქართულურ ენებში

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
პრეზიდიუმის განკარგულებით

რედაქტორი პრლფ. ვარ. თოფურია

ს ა რ ჩ ე ვ ი

წინასიტყვაობა (ქართ.)	83- XI
„ (რუს.)	XV
„ (ინგლის.)	XX
შემოკლებათა განმარტება	XXV
ბატრანსკრიფციო ნიშნები	XXXVI

ნაწილი პირველი. დეტარმინანტი სუფიძსები ქართულურ ენებში (§§ 1—48)

§ 1. სახელის ფუძის ბოლოკიდური ბგერებისათვის ქართულში	3
§ 2. ფუძისეული ბოლოკიდური -ი-ს ბედისათვის ქართულსა და ზანურ-ში (კანურ-მეგრულში)	3
§ 3. ბოლოკიდური -ო-, -ე-, -ა-, როგორც ფუძის საწარმოებელი სუფიქსები	5
§ 4. ძირეულია თუ არა ბოლოკიდური ხმოვანი ისეთ ფუძეებში, როგორცაა: ძმა-, დღე-, ქბო-, ყრუ-? ძმა- ფუძის ანალიზი ზანურ ეკვივალენტთან შედარებით	6
§ 5. ძმ-ა- — ძამ-ან-. დიალექტ. ძმ-ან-ები არაა ორმაგი მრავლობითი	7
§ 6. ძმ-ა- ფუძის ბოლოკიდური -ა ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია; ასევეა სახელებში დედ-ა-, მამ-ა-	9
§ 7. ბოლოკიდური -ა სუფიქსია სახელებში: გზ-ა-, ქე-ა-, ტბ-ა-, რქ-ა-, დაბ-ა-, თხ-ა-	13
§ 8. ფუძის ბოლოკიდური -ე- სუფიქსია სახელებში: დღ-ე-, ღამ-ე-, ტყუ-ე-...	16
§ 9. ფუძის ბოლოკიდური -უ სუფიქსია სახელებში: ყრ-უ-, დრკ-უ-, ძეძ-უ-... გრკ-ო-...	18
§ 10. -აღ- სუფიქსი არსებითსა და ზედსართავ სახელებში: წყ-აღ-... მ-აღ-აღ-...	20
§ 11. -ელ- სუფიქსი არსებით სახელებში: ყინ-ელ-, უღ-ელ-...	29
§ 12. -ელ- სუფიქსი ზედსართავ სახელებში: ცხ-ელ-, ძნ-ელ-...	33
§ 13. -ულ- სუფიქსი არსებით სახელებში: გ-ულ-, ს-ულ-, წ-ულ-...	40
§ 14. -ულ- სუფიქსი რთულ სუფიქს -ე-ულ- — -ევ-ულ-ის შედგენილობაში: თითო-ე-ულ-... მკელ-ე-ულ-...	44
§ 15. -ოლ- სუფიქსი არსებით სახელებში: ც-ოლ-...	46
§ 16. -ილ- სუფიქსი არსებითსა და ზედსართავ სახელებში: ფრცხ-ილ-... ჩჩულ-...	46
§ 17. -ინ- სუფიქსი არსებით სახელებში: გვრგვან-...	48
§ 18. -ლ- სუფიქსი არსებით სახელებში: ვაშ-ლ-, თაფ-ლ-...	49
§ 19. -ლ- სუფიქსი ზედსართავ სახელებში: მრჩობ-ლ-...	55

§ 20. სუფიქსები -ე-, -ელ-, -ალ-, -ა- — -ან-, -ენ- ქართ. და ხან. რიგითსა და წილადს რიცხვითს სახელებში; -ე- სუფიქსი პროფესიის სახელებში; -ელ- სუფიქსი ზედსართავში	57
§ 21. -ელ- და -ე- (-ელ-) სუფიქსები ქართ. მიმღეობაში	61.
§ 22. -ილ-, -ულ- სუფიქსები ქართ. მიმღეობაში.. . . .	64
§ 23. -ოლ-, -ალ- სუფიქსები ქართ. მიმღეობაში	68
§ 24. -ალ- სუფიქსიან მიმღეობათა სიმციროს მიზეზისათვის	69
§ 25. მიმღეობის სუფიქსები იმეორებენ არსებითი სახელისა და ზედსართავი სახელების სუფიქსებს	70
§ 26. -არ- სუფიქსი ქართ. მიმღეობაში	70
§ 27. -არ-ე სუფიქსი ქართ. მიმღეობაში	73
§ 28. -ურ- სუფიქსი ქართ. მიმღეობაში	74
§ 29. -რ- სუფიქსი ქართ. მიმღეობაში	75
§ 30. -არ- სუფიქსი ქართ. არსებითსა და ზედსართავ სახელებში	76
§ 31. -ურ- სუფიქსი ქართ. არსებითსა და ზედსართავ სახელებში	80.
§ 32. -რ- სუფიქსი ქართ. არსებითსა და ზედსართავ სახელებში	81
§ 33. -ირ-, -ერ- სუფიქსები ქართ. არსებითსა და ზედსართავ სახელებში; -ირ-, -ერ- სუფიქსიან მიმღეობათა უქონლობის მიზეზისათვის ქართულში	81
§ 34. -უ- (-უ- -ვ-) სუფიქსი სვანურსა, ზანურსა და ქართულში	85
§ 35. -უ- -ვ- სუფიქსის ხმოვნაანი ვარიანტები ქართულში	87
§ 36. -ავ-, -ევ- სუფიქსები ნაწარმოებ არსებით სახელებსა და ზედსართავებში	92
§ 37. -ან-, -ენ- სუფიქსები ზედსართავებში	93
§ 38. -ან- სუფიქსი კანურისა და მეგრულის რიცხვითს სახელებში	94
§ 39. -ან- სუფიქსი ქართულს მიმღეობაში	95.
§ 40. -ან-, -ენ-, -უნ-ის სუფიქსურობისათვის ქართულს ფუძეებში.	96
§ 41. -ელ- (-დ-), -ენ- სუფიქსები ქართულს მიმღეობაში. ზედსართავებში, არსებითსა და რიცხვითს სახელებში; -ენ- კანურ რიცხვითს სახელში	97
§ 42. კანურისა და მეგრულის ანალოგიური სუფიქსები	100.
§ 43. სვანურის ვითარება ამ სუფიქსების მხრივ	102
§ 44. განხილულ სუფიქსთა სრული და შეკვეცილი სახეობა: ოდენ-ხმოვნანი და ოდენ-თანხმოვნანი	103
§ 45. რა იწვევს სუფიქსისეული თანხმოვნის დაკარგვას?	104.
§ 46. რა იწვევს სუფიქსისეული ხმოვნის დაკარგვას?	106.
§ 47. გამოყოფილ სუფიქსთა კვალიფიკაციის საკითხისათვის: ნ. მარის, ს. ჯანაშიას, ვ. თოფურაის შეხედულებანი. ხუნებული სუფიქსები, როგორც ფუძის დეტერმინანტები (დეტერმინანტი სუფიქსები); ფუძის დეტერმინანტების ერთგვარობა სახელსა და ზმნაში, როგორც სახელისა და ზმნის ისტორიული გაუდიფერენცირებლობის მაჩვენებელი. უდეტერმინანტო ფუძეები	111
§ 48. დასკვნა პირველი ნაწილისა: რას იძლევა ქართულისა და სხვა ქართველური ენების ისტორიისათვის ფუძის დეტერმინანტი სუფიქსების საკითხი?	126

ნაწილი მეორე. ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა პრაქტიკული ძარბოვით (§§ 49—111)

- § 49. ადამიანისა (ვინ?) და ნივთის (რა?) სემანტიკოლოგიური კატეგორიები ქართულში 135
- § 50. ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა მორფოლოგიური დაპირისპირება სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში (-ელ—-ურ-) 136
- § 51. სადაურობის -ელ- და -ურ- სუფიქსთა დაპირისპირება მეორეულია 137
- § 52. მ., როგორც ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი სახელებში: მ-წითურ-ი, მ-დაბ-ურ-ი, მ-დაბ-ი-ო- 140
- § 53. ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი მ- სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში: მ-ეგვბ-ტულ-, მ-ეგრ-ელ-, მ-როვ-ელ-, მ-აწულერ-ელ-, მ-აჩაბ-ელ-, მ-არგუ-ელ-, მ-აპარ-ელ-, მ-ტბე-არ- 142
- § 54. ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი მ- სხვა სახელებში: მ-სახ-ურ-, მ-თავ-არ-, მ-დიდ-არ-, მ-ძუდ-ე-... 147
- § 55. ადამიანის მ-პრეფიქს და ნივთის ს(ა)-პრეფიქს-შეპირისპირებული წყვილები: მ-შუვალ-ე- — სა-შუალ-... მო-გზა-ურ- — სა-გზა-ურ-... 157
- § 56. პროფესიის აღმნიშვნელი წარმოების მ(ე)-, როგორც ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი: მე-კეც-ე-, მე-ვენახ-ე-... 166
- § 57. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები —ს- ქართულში და დ- ზანურში: ს-ძ-ე- || რ-ძ-ე-... შე-შ-ა — დი-შ-კ-ა... ცე-ცხ-ლ- — კან. და-ჩხ-ურ-... ცა-ცხ-ე- — კან. დუ-ცხ-უ-... სი-სხ-ლ- — კან. დი-ცხ-ირ-... შა-შ-უ- — ზან. ზე-სქ-ე- *დე-სქ-უ-... 169
- § 58. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსი დ- ქართულში (და სხვა ქართველურ ენებში): დი-ნვე-ელ- — კან. დი-მკე-უ-... თ-თუ-ე- — ზან. თუთა-სე. დო-შდ-ულ-... და-თ-ე- — ზან. თუნ-თ- — სე. დან-შდ-უ-... მ-ტ-კუარ-... ძა-ლ-ლ-... 173
- § 59. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები ნ-, რ-, ლ- ქართულსა და ზანურში: ნი-კაპ-, რუ-კაპ- — მეგრ. ნუ-კუ-... ნე-დლ- — მეგრ. ლა-დირ-... ლა-შ- — კან. ლე-შქ-... ნი-დაყ-ე-... კან. ნე-ნ-ა, მეგრ. ნი-ნ-ა... კან. ნეკნ-ა || ნე-კრა- „კარი“ 177
- § 60. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსი ბ- ქართულსა და ზანურში (ბა-შე-, ბა-ლან-ა, ბა-ტკ-ან-... კან. ბუ-ცხ-ა...), როგორც შეთვისებლელი მთის კავასიური ენებიდან 179
- § 61. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსთა მრავალსახეობა — ს-, დ-, ნ-, ლ-, რ-, (ბ), — როგორც სხვადასხვა დიალექტობრივ ფენათაგან მომდინარე 179
- § 62. ადამიანის კატეგორიის მ- პრეფიქსისა და ნივთის კატეგორიის ნ-პრეფიქსის შეპირისპირება რიცხვითს სახელებში: შე-სამ-ედ-ი — ნა-სამ-ალ-ი 180
- § 63. ადამიანის კატეგორიის მ- პრეფიქსისა და ნივთის კატეგორიის ს-|| ნ-პრეფიქსების შეპირისპირება ნაწარმოებ არსებით სახელებში: შე-ჭურჭლ-ე- — ს-ჭურჭლ-ე-... ნა-კერპ-ავ- 183
- § 64. მ- — ნა- || სა- პრეფიქსები ქართულ 'მიმყოფაში, როგორც ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა პრეფიქსები წარმოშობით 183
- § 65. ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა განუსხვავებლობა სუფიქსების საშუალებით კანურსა და მეგრულში 186

§ 66. ადამიანის კატეგორიის მ-პრეფიქსი მეგრულში, პროფესიის აღ- მნიშვნელ წარმოებაში	191
§ 67. მ- და ნ- პრეფიქსების შეპირისპირება მეგრულისა და კანურის რიცხვითს სახელებში: მა-სუმ-ან- — ნა-სუმ-ორ-... მა- მეგრულისა და კანურის ზედსართავთა სათანაბრო ფორმებში: მა-მანგარ-ა	191
§ 68. ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსები — ლ-, ნ-, ლ-, რ-, (ბ-) — კანუ- რისა და მეგრულის არსებითისა და ზედსართავების „სადა“ ფუძე- ებში	192
§ 69. მ-, ნო- (ნა-) პრეფიქსები ზანურის ნაწარმოებ სახელებში	193
§ 70. ხა- და ლე- პრეფიქსები მეგრული სოფლების სახელებში	196
§ 71. მ- პრეფიქსი მეგრულ ნაწარმოებ ზედსართავებში	197
§ 72. მ- და მ-, ნა- პრეფიქსები მეგრულის მიმღეობაში	198
§ 73. მ- და მ-, ნო- პრეფიქსები კანურის მიმღეობაში	199
§ 74. ადამიანისა და ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსები: მ- — ლ-, ნ-, ლ- სვანურში (ზოგადად)	203
§ 75. ადამიანის კატეგორიის მ- პრეფიქსი სვანურში სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში	204
§ 76. ადამიანის კატეგორიის მ- პრეფიქსის გაუჩინარება სადაურობის აღმნიშვნელ სახელთა მრავლობითში; ნათესაური ურთიერთობის სვანური ტერმინების მრავლობითი	206
§ 77. პრეფიქსული და სუფიქსური წარმოების შეფარდებისათვის სვა- ნურსა და ქართულში ზემოხსენებულ მაგალითებთან დაკავშირებით	208
§ 78. ლ- პრეფიქსი ნიეთის კატეგორიისა სვანურ სადაურობის სახე- ლებში. როგორც შეპირისპირებული ადამიანის კატეგორიის მ- პრეფიქსს	209
§ 79. მ-იანი და ლ-იანი პრეფიქსების შეპირისპირება სხვა ნაწარმოებ სვანურ ატრიბუტივებში	210
§ 80. ნა- პრეფიქსის ხმარება ლა-ს პარალელურად სვანურში	210
§ 81. მქონებლობის აღმნიშვნელი ლ- ლ-უ- პრეფიქსი სვანურში	211
§ 82. მა- პრეფიქსი აღმატებითი ხარისხისა სვანურ ზედსართავებში	211
§ 83. მე- და ნა- პრეფიქსები სვანურ რიცხვით სახელებში	212
§ 84. მ-იანი და ლ-იანი პრეფიქსების შეპირისპირება სვანურ მიმღე- ობაში	212
§ 85. თანმშენიითი და მშენიითი ნაწილების ფუნქციონათვის ზემოხსე- ნებულ პრეფიქსებში	214
§ 86. ლ- ლ-უ- პრეფიქსი ნამყო დროის სვანურ მიმღეობაში და ნა- პრეფიქსი ნამყოსა და მყოფადის სვანურ მიმღეობაში	215
§ 87. სვანურ ნა- და ლ- (ლ-უ-) პრეფიქსებისა და ქართ. ნა- ნე- და ხა- პრეფიქსების ფუნქციური იგივეობისათვის ისტორიულად	216
§ 88. მ- და ლ- პრეფიქსთა ხმარებისათვის სვანურ მიმღეობაში ნამყო დროისა	216
§ 89. მიმღეობის საწარმოებელ სუ ფ ი ქ ს თ ა საკითხი სვანურში	217
X § 90. მასდარი, როგორც ზმნისაგან ნაწარმოები სახელი მოქმედება- მდგომარეობისა ქართულში	217
Y § 91. ე. წ. „პირველადი მასდარი“ ქართულში	218
X § 92. მასდარის საწარმოებელი -ა- სუ ფ ი ქ ს ი ქართულში	219
Y § 93. მასდარის საწარმოებელი -ლ- (-ნ-) სუ ფ ი ქ ს ი ქართულში	220

§ 94. აწმყოს ფუძისეული -ი-ს აღდგენა მასდარის ფორმის მიხედვით ქართულში	222
§ 95. მასდარის საწარმოებელი სუფიქსებია თუ არა -ოლ-, -ომ- ქართულში?	223
§ 96. პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების მასდარი ძველ ქართულში: ს- — ა-, ხ-ი- — ა-, ს-ა- — ა-, ხ-ი- — ლ- ტიპები	224
§ 97. პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება მასდარისა, როგორც ძველი წესის ნაშთი ქართულში	230
§ 98. ს- პრეფიქსი მასდარისა. როგორც ნიეთის კატეგორიის ნიშანი: ობიექტის კლასის აღმნიშვნელი გარდამავალ ზმნებთან და სუბიექტის კლასის აღმნიშვნელი გარდაუვალ ზმნებთან	231
§ 99. ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსი ხ-ი- ატრიბუტივთაგან განყენებულ სახელთა წარმოებისას ქართულში: მალალ- — სი-მალლ-ე-...	235
§ 100. „სი-მალლ-ე-“ რ ა ლ ა ც ი ს სიმალლეს ნიშნავდა	237
§ 101. მასდარის წარმოება ქანურსა და მეგრულში: პრეფიქს-სუფიქსიანი მასდარი ქანურსა და მეგრულში	239
§ 102. ოდენ-სუფიქსიანი და პრეფიქს-სუფიქსიანი მასდარი სვანურში.	242
§ 103. ლ-იანი და შ-იანი პრეფიქსები სვანურ მასდარში (შა-ლატ — ლი-ლატ „სიყვარული“)	242
§ 104. ლი- პრეფიქსი განყენებულ სახელთა წარმოებისას სვანურში	244
§ 105. ნა- პრეფიქსი განყენებულ სახელთა წარმოებისას სვანურში	244
§ 106. მ-სა და ხ-, ღ-, ლ-, ნ-, რ- პრეფიქსების შეპირისპირება გასდევს ქართველურ ენათა მთელ სიტყვაწარმოებას (საბელისაგან სახელის წარმოებისას და ზმნისაგან სახელის წარმოებისას)	245
§ 107. გრამატიკული კლასები თუ სქესები? ანტონ I-ის, ნ. მარის, კარკ. ღონდუას, ივ. ჯავახიშვილის შეწედულებანი ამ საკითხზე	216
§ 108. გრამატიკული კლასების საკითხისათვის წინა აზრის ძველს მკვდარ ენებში	254
§ 109. რატომ დაირღვა გრამატიკული კლასების მორფოლოგიური სისტემა ქართველურ ენებში?	256
§ 110. დასკვნა მეორე ნაწილისა (გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა პრეფიქსების საკითხის შესახებ)	257
§ 111. ზოგადი დასკვნა (ორივე ნაწილისა)	262
რეზიუმე რუსულ ენაზე.	263
რეზიუმე ინგლისურ ენაზე	281
პირთა საძიებელი	299
სიტყვათა, ფუძეთა და ძირთა საძიებელი	301
შეცთომათა გახწორება	343

О Г Л А В Л Е Н И Е

Предисловие (на грузин. яз.)	XI
(» русском »)	XV
(» английск. »)	XX
Сокращения . . .	XXV
Транскрипционные знаки	XXXVI
Часть первая. СУФФИКСЫ-ДЕТЕРМИНАНТЫ В КАРТВЕЛЬСКИХ (ГРУЗИНСКОМ, ЗАНСКОМ, СВАНСКОМ) ЯЗЫКАХ (§§ 1—48)	1
Часть вторая. ПРЕФИКСЫ КАТЕГОРИЙ ЧЕЛОВЕКА И ВЕЩИ В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ (§§ 49—111) .	133
Резюме (на русском яз.)	263
(» английск. »)	281
Указатель лиц	299
Указатель слов, основ, корней	301
Corrigenda	343

T A B L E O F C O N T E N T S

Preface (in Georgian)	XI
(» Russian »)	XV
» (» English »)	XX
Abbreviations	XXV
Transcriptions signs	. XXXVI
Part I. THE DETERMINATIVE SUFFIXES IN KARTVELIAN (GEORGIAN, ZANIAN, SVANIAN) LANGUAGES (§§ 1—48)	1
Part II. THE PREFIXES OF CATEGORIES OF MEN AND THINGS IN KARTVELIAN LANGUAGES (§§ 49—111)	133
Summary (in Russian)	263
» (» English »)	281
Index of persons	299
Index of words, bases, roots	301
Corrigenda	343

წინასიტყვაობა

ეს ნარკვევი ეხება ერთ-ერთ იმ საკითხთაგანს, რომელთა კომპლექსიც ქმნის ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემას ქართულურსა და მთის კავკასიურ ენებში.

ხსენებულ საკითხთა განხილვა ძველი ქართული ენის მასალაზე ავტორს დაწყებული აქვს შრომაში „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში. I“.

ეს პირველი წიგნი მოუნდა წინადადების სტატიკურ ანალიზსა და იმ სპეციფიკურ სინტაქსურ ცნებათა ბუნების გარკვევას, რომელთაც შინაგანის აუცილებლობით წარმოშობს სპეციფიკური მორფოლოგიური ვითარება, — ზმნის ორპირიანობა.

მაგრამ „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ მართოდენ სტატიკურ ანალიზს არ გულისხმობდა; ხსენებული შრომის წინასიტყვაობაში ნათქვამია: „როდესაც 1920 წელს ქართულმა წინადადებამ ჩვენი ინტერესი აღძრა, ჩვენ არ გვქონდა განზრახვა მისი აღწერითი ანალიზი წარმოგვედგინა; ჩვენ მისი მექანიზმის ახსნა გვეწადა; რატომ არის: იგი კლავს მას, მაგრამ— მან კლა იგი? რით არის გამოწვეული გარდამავალ ზმნებთან სახელების ბრუნვათა ცვლა?“¹.

გარდამავალ-ზმნიანი წინადადების მექანიზმის საკითხი, როგორც ცნობილია, ქმნის ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემას.

იმავე წინასიტყვაობაში ნაჩვენებია, რა საკითხების გარკვევაა პირველ რიგში, საჭირო ერგატიული კონსტრუქციის მექანიზმის ახსნისათვის.

ამ მზრივ მთავარ საკითხებად მიჩნეულია:

1. მოთხრობითისა და სახელობითის გენეზისი;
2. ნაცვალსახელთა და სათანადო ზმნისართა ანალიზი;
3. ნაცვალსახელები და ზმნის ფორმანტები, — კერძოდ, მესამე პირის MS-ის ფორმანტის საკითხი;
4. დროთა ისტორია ქართულში;

¹ იხ. „მარტივი წინადადების პრობლემა. I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქართულში“ — ტფილისი, 1928, წინასიტყვაობა, გვ. IX.

5. საშუალო, ენებითი და მოქმედებითი გვარი და ზმნის ფუძის ბუნება“ (ოქვი, X).

შემდგომმა ძიებამ გამოავლინა, რომ:

ა. ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა ქართველურ ენებში საკიროა დაისვას და განხილულ იქნეს მთის კავკასიურ ენებში ამავე პრობლემასთან კავშირში.

ბ. როგორც ქართველური, ისე მთის კავკასიური ენებისათვის ზმნის ფუძის ბუნება და მოთხრობითი ბრუნვის (ერგატივის) რაობაა¹ საკვანძო საკითხი.

ზმნის ფუძის ბუნების საკითხი ზმნის გვარების,—ეგრძოდ. მოქმედებითი გვარის —, ბუნება-თვისების გარკვევას ნიშნავს.

გამოირკვა, რომ მოთხრობითი (ერგატივი) არაა ირიბი ბრუნვა არა მხოლოდ ქართულში, არამედ ისეთ კავკასიურ ენაშიც, როგორცაა ხუნძური, სადაც ერგატივი მოქმედებითი ბრუნვის როლსაც ასრულებს.

გამოირკვა, რომ გარდამავალი ზმნის ფუძე მთის კავკასიურ ენებში თავისი ბუნებით ნეიტრალურია. და, მაშასადამე, ერგატიული კონსტრუქცია სინტაქსურად ნეიტრალურია, და არა—პასიური. როგორც ამას სპეციალურს ლიტერატურაში, რუსულსა თუ უცხოურში, ჩვეულებრივად განმარტავენ ხოლმე (პ. უ ს ლ ა რ ი, ნ. მ ა რ ი, 3. შუ ხ ა რ დ ტ ი).

ქართული გარდამავალი ზმნის ფუძეც, ყველაზე მარტივი სახით აღებული, —აორისტში გინდ ხოლმეობითში —, აგრეთვე ნეიტრალურია².

¹ სახელდობრ, პირდაპირია თუ ირიბი ეს ბრუნვა, და რა მიმართებაშია იგი სახელობითთან.

² საკიროდ მიგვაჩნია აქვე მივუთითოთ ავტორის იმ სპეციალურ წერილებსა და მოხსენებებზე, რომლებიც საფუძვლად უდევს ერგატიული კონსტრუქციის შესახებ ზემოთ წარმოდგენილ მსჯელობას:

1. „მოთხრობითი ბრუნვის გენეზისისათვის ქართველურ ენებში“—ს ტ ა ლ ი ნ ი ს სახ. თბილ. სახელმწ. უნივ. შრომები, X (1939).
2. „სვანური მოთხრობითის ერთი. ვარიანტი და სახელთა ბრუნების ორფუძიანობა ზოგ კავკასიურ ენაში“—თბილ. უნივერ. შრომები, XVIII (1941).
3. „ერგატივის ისტორიისათვის ხუნძურში“—ერთი ნაწილი მოხსენდა საკავშ. მეცნ. აკადემიის ლიტერატურისა და ენის განყოფილების სესიას 1941 წლ. იანვარში (ლენინგრ.); მეორე—საქართვე. მეცნ. აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების სესიას 1941 წლ. ოქტომბერში (იხ. თეზისები).
4. „პოლიპერსონალიზმის საკითხი ხუნძურში ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემასთან დაკავშირებით“—ენიკვი-ს მოამბე, X (1941).
5. „პასიურია თუ არა ხუნძური გარდამავალი ზმნა?“—მოხსენება წაკით-

რამდენადაც საკვანძო საკითხად ზმნის ფუძის ბუნების საკითხი დადგა, ბუნებრივი იყო დასმულიყო კითხვა: რა მიმართებაშია ზმნის ფუძე სახელის ფუძესთან? ეს კი სახელის ფუძის აგებულებაში გარკვევას მოითხოვდა.

ამ მხრივ ფუნდამენტალური მნიშვნელობა ენიჭება იმ ფაქტს, რომ ერთი და იგივე პრეფიქს-სუფიქსებია გამოყენებული სახელთა საწარმოებლად, როგორც ზ მ ნ ი ს, ისე სა ხ ე ლ ი ს ფუძისაგან, —ერთი და იგივე აფიქსებია მიმღეობაში, ნაწარმოებ რიცხვითს სახელებში, ზედსართავ სახელებში, თვით „სადა“ არსებით სახელებშიც.

ეს ფაქტი იმდენად თვალსაჩინოდ გამოგვევლინა ანალიზის პროცესში, რომ შესაძლებლად მივიჩნიეთ ნ ა ზ მ ნ ა რ ი სახელის. — მიმღეობის, — აფიქსების მიხედვით გვეწარმოებინა სა ხ ე ლ ი ს ფუძეში აფიქსთა გამოყოფა (და პირუკუ)¹.

სახელის ფუძის აგებულების განხილვის შედეგად გამოიყო დეტერმინანტი სუფიქსები და გრამატიკულ კლასთა პრეფიქსები.

ამ უკანასკნელთა შესახებ ორი მოხსენება იყო წაკითხული რუსთაველის სახელობის ენის, ლიტერატურისა და ხელოვნების ინსტიტუტის (ელხი-ს) ენის სექციის სხდომაზე 1935 წლ. 17 მარტსა და 22 მაისს (ამ სათაურით: „ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა გარჩევა ქართველური ენების სახელთა წარმოებაში. I. ატრიბუტივები. II. მასდარი“), აგრეთვე საქართვე. მეცნიერებათა აკადემიის პირველ სესიაზე მიმდინარე (1941) წლის 28 თებერვალს („გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა საკითხი ქართველურ ენებში“).

ფუძეთა დეტერმინანტების შესახებ წაკითხული იყო მოხსენება („სახელთა ფუძეების უძველესი შედგენილობისათვის ქართვე-

ხული იყო დალისტინის ენის, ლიტერ. და ისტორიის სამეცნ.-კვლევით ინსტიტუტში, 1940 წლ. მარტში.

6. „მესამე პირის სუბიექტის უძველესი ნიშანი ქართველურ ენებში“ — ენიმკი-ს მოამბე, V—VI (1940).
7. „ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა: ამ კონსტრუქციის სტაბილური და ლაბილური ვარიანტები“ — მოხსენდა მეცნ. აკად. საქართველოს ფილიალის პირველ სესიას 1939 წლ. სექტემბერში.
8. „ნაცვალსახელთა ბრუნება ხუნძურში“ — ენიმკი-ს მოამბე, XII.
9. რეცენზია ნ. მ. ბ. რის შრომისა „ძველი ქართული სალიტერატ. ენის გრამატიკა“ — საისტ. და საენოგრაფიო საზოგადოების მიმომხილველი I (1926), განსაკუთრებით გვ. გვ. 294—308.

¹ ზმნისა და სახელის ფუძის ისტორიული ურთიერთობის შესახებ იხ. გვ. გვ. 131, 262 (აგრეთვე რეზიუმეს § 28).

რას იძლევა ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემისათვის ზ მ ნ ი ს ფუძისა და სა ხ ე ლ ი ს ფუძის ისტორიული ურთიერთობის გარკვევა, ნაჩვენები იქნება სხვაგან.

ლურ ენებში“) ენიშვი-ს ქართველურ ენათა განყოფილების სხდომაზე 1937 წლის 17 ნოემბერს.

სხენებულ მოხსენებათა დასკვნები გამოყენებული გვაქვს ფუძეთა გაანალიზებისას „ქანურ-მეგრულ-ქართულ შედარებითს ლექსიკონში“ (1938 წ.).

წინამდებარე ნარკვევიც ზემოაღნიშნულ მოხსენებათა საფუძველზე დამუშავდა. მასში სახელის ფუძის დაშლისას ძირითად საკითხთა გვერდით გზა-და-გზა რიგი სხვა საკითხიც წამოიჭრა; ასეთებია, მაგალითად: ძირის ბგერითი შედგენილობის, თანხმოვანთყრილობისა და სრულხმოვნობისა, ძვ. ქართულში მახვილის ბუნებისა და სხვა საკითხები (იხ. გვ. გვ. 126—132, 257—261, 262, რეზიუმე §§ 23—27).

სახელის ფუძის ანალიზი ბუნებრივად გულისხმობს ზმნის ფუძის აგებულების დეტალურ ანალიზს. ეს მორიგი ამოცანაა.

სახელის ფუძის ანალიზის პროცესში მთავარი ყურადღება ქართულს ექცეოდა. ქანურ-მეგრულისა და სვანურის მასალები სასურველი მოცულობით არაა გამოყენებული. ამისდა მიუხედავად ავტორი ვარაუდობს, რომ გაანალიზებული მასალაც საკმარისია წამოყენებულ დებულებათა დასაბუთებისათვის.

ექვი არაა, ქართველურ ენათა ლექსიკის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის შედეგად კიდევ არა ერთს „მარტივს“ ფუძეში დადასტურდება გრამატიკული კლასის — ფუძეს შეხორცებული, — პრეფიქსი.

დეტერმინანტ-სუფიქსთა შემცველ ფუძეებზე ხომ ლაპარაკიც მეტია (თუმცა ხშირად აღვილი არაა მარტივი ფუძის დაშლა და იმის ჩვენება, რომ სათანადო ნაწილი სუფიქსია).

წინამდებარე შრომაში ჩვენ არ დავვისახავს მიზნად სრულად აღგვეჩვენოს გრამატიკულ კლასთა პრეფიქსებისა და დეტერმინანტ-სუფიქსების შემცველი ყველა ფუძე, — ეს ისტორიულ-შედარებითი ლექსიკონის საქმეა, — ჩვენი მიზანი იყო საკმაო რაოდენობის ფაქტების მკაცრი ანალიზის საფუძველზე დაგვედგინა ზემოხსენებული პრეფიქსებისა და სუფიქსების ოდინდელი პოვნიერება სახელთა ფუძეებში.

რიგი სასარგებლო შენიშვნა მომაწოდეს და წიგნის ბეჭდვის დროს დახმარება გამიწიეს ვარლამ თოფჩიამ, გიორგი წერეთელმა და ვლადიმერ ფანჩვიძემ. სამივე ამხანაგს — გულითადი მადლობა.

არნ. ჩიქობავა

ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлежащее исследование касается одного из тех вопросов, комплекс которых составляет *проблему эргативной конструкции* (в картвельских и других кавказских языках).

Разработка данной проблемы на материале грузинского языка была начата автором в монографии «*Проблема простого предложения в грузинском языке*. I. К вопросу о подлежащем и дополнении в древне-грузинском языке» — Тбилиси, 1928.

Эта первая книга посвящена задачам *статической* анализа структуры простого предложения в древне-грузинском яз. и характеристике *своеобразных синтаксических понятий* — координация, координаты, — конструируемых с внутренней необходимостью при наличии *своеобразных же морфологических фактов* — двухличных непереходных и переходных глаголов грузинского языка.

Но уже в этой описательной части исследования определенно ставится вопрос *о генезисе особенностей структуры простого предложения*:

«Когда в 1920 году у нас возник интерес к синтаксису грузинского предложения, — читаем там, — мы не предполагали дать описательный анализ простого предложения, — мы задавались целью выяснить сущность его механизма; почему говорится: *იგი კლავს მის იგი* (именит.) *klavs mas* (дат.) «он убивает его», но: *მამ კლა იგი თან* (эргатив.) *kla igi* (именит.) «он убил его»? *Чем вызвано изменение падежей имен при переходном глаголе?»* (— Предисловие к означ. раб., стр. IX).

Далее, в том же предисловии, дан перечень вопросов являющихся основными для проблемы эргативной конструкции в *грузинском* и других *картвельских* языках. Таковы:

1. Генезис эргативного и именительного падежей.
2. Анализ местоимений и соотнесительных наречий.
3. Местоимения и глагольные флексии, частности, флексия 3 л. вербального субъекта.

4. История времен грузинского глагола.

5. *Залоги* (действительный, страдательный, средний) и *природа глагольных основ в грузинском языке* (см. предисл., стр. X).

В процессе дальнейшей работы выяснилось, что:

а. Проблему *эргативной конструкции* в картвельских языках надо ставить и разрешать в увязке с данной же проблемой в горских языках Кавказа (абхаз.-адыгейск., чеченск., дагестанск. яз.).

б. В аспекте данной проблемы *ключевым вопросом* как для картвельских, так и для горских кавказских языков надо признать *природу глагольной основы и сущность эргативной падежа* (прямой ли это падеж или косвенный?).

Вопрос о природе глагольной основы сводится к вопросу о залогах,—в частности, здесь имеется в виду характер действительного залога.

Выяснилось, что *эргативный падеж не является косвенным падежом* не только в грузинском языке, но и в таком горском кавказском языке, как *аварский*, где эргативный падеж совмещает в себе функции и творительного падежа.

Выяснилось также, что *основа переходного глагола* в горских кавказских языках *нейтральна* (медиаляпа) по своей природе. Следовательно, *эргативную конструкцию* надо признать *синтаксически нейтральной* (медиаляпой), а не пассивной, как она обычно квалифицируется и в русской, и в зарубежной специальной литературе (П. Услар, Н. Марр, Г. Шухардт...).

Нейтральна и основа грузинского переходного глагола, взятая в ее наиболее простой форме—в аористе или пермансиве ¹.

¹ Считаем необходимым указать здесь на специальные статьи и доклады автора, послужившие основанием для выдвинутых выше положений об эргативной конструкции:

1. «К генезису эргативного (повествоват.) падежа в картвельских языках»—Труды Тбилис. Госуд. Универ. имени Сталина, X (1939).
2. «Одни ва; нант сваяского эргативного падежа в связи с принципом двух основ в склонении имен некоторых кавказских языков»—Там же, т. XVIII (1941).

Поскольку *узловым вопросом* оказался вопрос о природе глагольной основы, естественно встал вопрос: *каково же взаимоотношение глагольной основы с именной?*

А это значило дать анализ структуры именных основ. Этому анализу и посвящена данная работа.

Для характеристики взаимоотношений глагольной и именной основ фундаментальное значение имеет тот факт, что *одни и те же аффиксы* (префиксы, суффиксы) *используются для образования имен, как от именных, так и от глагольных основ*, — одинаковые аффиксы констатируются в причастиях, производных числительных, прилагательных, в именах существительных, ныне признанных за «простые», исторически же включающих в себя суффиксы-детерминанты.

В процессе анализа именных основ этот факт выявился так ярко, что мы сочли возможным в ряде случаев базироваться на аффиксах причастий при выделении аффиксов в именах существительных (и наоборот)¹.

3. «История образования эргатива в аварском языке» — два доклада, из которых один доложен на яварской сессии Отделения Литературы и Языка АН ССР в Ленинграде (1941 г.), второй же — на октябрьской сессии Отделения Обществ. Наук Акад. Наук Груз. ССР (1941 г.).
4. «К вопросу о полиперсонализме в аварском языке в связи с проблемой эргативной конструкции» — Известия ИЯИМК АН Груз. ССР т. X (1941).
5. «Пассивен ли аварский переходный глагол?» — читан в Дагестанском научно-исследов. Институте Яз., Лит. и Исх. в Махач-Кала, в марте 1940 г.
6. «Древнейший показатель субъекта третьего лица в картвельских языках» — Известия ИЯИМК, т. V—VI (1940).
7. «Проблема эргативной конструкции: стабильный и лабильный варианты этой конструкции» — доложено на первой сессии Груз. Филиала АН в сентябре 1939 г.
8. «К склонению местоимений аварского языка» — Известия ИЯИМК АН Груз. ССР, т. XII.
9. Рецензия на работу Н. Я. Марра: «Грамматика древнелитературного грузинского языка» — в «Обозревателе» Груз. Общества Истории и Этнографии, I (1926), о с о б е н н о стр. стр. 294—308.

¹ О взаимоотношении именных и глагольных основ см. стр. 131, 262, резюме § 28.

Что дает для проблемы эргативной конструкции выяснение взаимоотношения именных и глагольных основ, будет указано в другом месте.

Анализ именных основ выявил наличие в них *суффиксов-терминантов* и *префиксов*, исконных показателей *грамматических классов*.

О префиксах грамматических классов было доложено на двух заседаниях лингвистической секции Института Языка, Литературы и Искусства имени Руставели 17 марта и 22 мая 1935 г. («Категории человека и вещи в производных именах картвельских языков: I. Атрибутивы, II. Масдар»), а также на первой сессии Акад. Наук Груз. ССР (28 февр. 1941).

Суффиксам-детерминантам был посвящен доклад — «О древнейшем составе именных основ в картвельских языках», — заслушанный на заседании отдела Картвельских языков ИЯИМК Груз. Филиала АН 17 ноября 1937 года.

Заключительные выводы данных докладов легли в основу анализа лексического материала в нашем «Чанско-мегрельско-грузинском сравнительном словаре» (изд. ГрузФАН, Тбилиси, 1938).

Настоящая работа также возникла на базе поименованных докладов. Посвященная анализу структуры именных основ, она попутно затрагивает ряд других вопросов, каковы: о звуковом составе корней в картвельских языках, о причинах стечения согласных и о полногласии, о природе ударения в древне-грузинском литературном языке (V—X вв.) и т. д. (см. стр. стр. 126—132, 257—261, 262, резюме §§ 23—27).

От анализа именных основ в дальнейшем естественно перейти к *детальному* анализу структуры *главных основ*. Это — очередная задача.

Материалы картвельских языков в данной работе привлекаются нами неодинаково: главное внимание уделяется грузинскому (собственно — древне-грузинскому) языку, значительно меньше — занскому (чанско-мегрельскому) и сванскому языкам.

При всем том автор полагает, что привлеченного к анализу материала достаточно для обоснования выставленных положений.

Нет сомнения, что в процессе сравнительно-исторического изучения лексики картвельских языков значительно приумножится количество простых ныне именных основ с окаменелыми префиксами грамматических классов.

Куда больше именных основ с наличными в них суффиксами-детерминантами!

Мы не задавались целью исчерпать их множество,—это дело сравнит.-исторического *словаря*,—нам хотелось лишь установить на основе строгого анализа определенного количества фактов *исконное наличие в именных основах префиксов грамматических классов и суффиксов-детерминантов.*

Приношу искреннюю благодарность г. г. В. Т. Топуриа, Г. В. Церетели и В. Н. Пянчвидзе, сделавшим не одно полезное замечание, а также оказавшим ценную помощь в процессе печатания книги.

Арн. Чикобава

14. XII 1941.
Тбилиси

P R E F A C E

The present research concerns one of the questions the complex of which constitutes the *problem* of the *ergative construction* (in Kartvelian and other Caucasian languages).

The treatment of the given problem was begun by the author on the material of the Georgian language in the monograph «*The Problem of the Simple Sentence in the Georgian Language. I. Concerning the subject and object in the Old Georgian Language*»—Tbilissi, 1928.

The first book was devoted to the problem of the *static analysis* of the structure of the simple sentence in the Old Georgian language and the characteristics of *peculiar syntactic ideas*,—coordination, coordinates,—constructed in the presence of *peculiar morphological facts*—duopersonal transitive and intransitive verbs (*i. e.* verbs in which two persons are expressed, the object as well as the subject).

But already in this descriptive part of the investigation there definitely arises the question of the genesis of the peculiarity of the structure of a simple sentence:

«When in the year 1920 we began to take an interest in the syntax of the Georgian sentence,—we read there,—we did not propose to give a descriptive analysis of the simple sentence,—we aimed at explaining the nature of its mechanism; why do we say: იგი კლავს მან იგი (*nomin.*) *kłavs mas (dat.)* «he kills him», but: მან კლა იგი *man (ergat.) kła igi (nomin.)* «he killed him?»

What causes the change in the cases of nouns when there is a transitive verb?»—see Preface to the work quoted, p. IX.

Further in this same preface is given a list of questions, fundamental for the problem of the ergative construction in the Georgian and other Kartvelian languages, such as:

- «1. The genesis of the ergative and nominative cases.
2. An analysis of pronouns and correlative adverbs.
Pronouns and verbal inflexions, in particular, the inflexions of the 3 p. of a verbal subject.
4. The history of the tenses of the Georgian verb.
5. Voices (active, passive, middle) and the *nature* of the *verbal base in Georgian*» (see Preface, p. X).

In the process of further work it was found out that:

1. It is necessary to set and solve the problem of the *ergative construction* in Kartvelian languages in accordance with the given problem in the mountain Caucasian languages (Abkhazian, Adigejan, Čečenian and Dagestanian languages).

2. From the aspect of the given problem, the *key question* for both Kartvelian and mountain Caucasian languages, it is necessary to acknowledge the *nature of the verbal base* and the *essence of the ergative case* (is this case *direct* or *indirect*?).

The question of the nature of the verbal base leads to the question of the voices,—in particular there is in view here the character of the active voice.

It was ascertained that the *ergative case is not an indirect case* not only in the Georgian language but also in such a mountain Caucasian language as *Avarian*, where the ergative combines with itself the function of the instrumental case.

It was also ascertained that the *base of a transitive verb* in mountain Caucasian languages is *neutral* (medial) in its nature. Consequently the *ergative construction* must be recognized as being syntactically *neutral* (medial), but not passive, as is usually said in both Russian and foreign special literature (P. Uslar, N. Marr, H. Schuchardt...).

The base of the Georgian transitive verb is also neutral, taken in its most simple form—the aorist or the permansive¹.

¹ We think it is necessary to point out here the special articles and papers of the author serving as a basis for the statements about the ergative construction put forward above:

1. «Concerning the genesis of the ergative (narrative) case in Kartvelian languages»—Works of Tbilissi Stalin State University, X (1939).
2. «One variant of the Svanian ergative case in connection with the principle of two bases in the declination of some Caucasian languages»—*ibid.* vol. XVIII (1941).

In as much as the problem of the nature of the verbal base is a key one there naturally arose the question: *what interrelation is there between the verbal base and the noun base?*

But this meant giving an *analysis* of the *structure* of *noun bases*. To this analysis is devoted the given work.

The most important fact which characterises the interrelation between verbal and noun bases is this, that *one and the same affixes* (prefixes, suffixes) *are used for the formation of nouns from both noun and verbal bases*,—the same affixes appear in participles, derived numerals, adjectives, in substantives, now regarded as simple, but historically including determinative suffixes.

Whilst analysing noun bases this fact was ascertained so clearly that we thought it possible in a number of cases to base ourselves on the affixes of participles whilst separating out the affixes in substantives (and conversely)¹.

3. «The history of the formation of the ergative case in the Avarian language»—two papers, one of which was read at the January Session of the Department of Literature and Language, Academy of Sciences USSR in Leningrad (1941), the second—at the October Session of the Department of Social Sciences, Academy of Sciences Georgian SSR (1941).
4. «Concerning the question of polypersonality in the Avarian language in connection with the problem of the ergative construction»—«Moambe [Magazine] of ILHA of Acad. of Sciences Georg. SSR vol. X (1941).
5. «Is the Avarian transitive verb passive?»—read in the Dagestan Scientific Research Institute of Languages, Literature and History in Makhach-Kala (March, 1940).
6. «The oldest exponent of the subject of the third person in Kartvelian languages»—«Moambe [Magazine] of ILHA vol. V—VI (1940).
7. «The problem of the ergative construction: stable and labile variants of this construction»—read at the First Session of the Georg. Filial of the Acad. of Sciences USSR (Sept. 1939).
8. «Concerning the declination of pronouns in the Avarian language»—Moambe [Magazine] of ILHA, vol. XII.
9. A review of the work of N. J. Marr: «Grammar of the Old Georg. literary language»—in the «Observateur of the Georg. Society for History and Ethnography» I (1926), especially pp. 294—308.

¹ Concerning the interrelation between noun and verbal bases See pp. 131, 262, Summary § 28.

What the examination of the interrelation between noun and verbal bases contributes to the problem of ergative construction, will be indicated elsewhere.

An analysis of noun bases revealed the presence of *determinative suffixes* and of *prefixes*, the primordial exponents of *grammatical classes*.

Papers were read on the subject of the prefixes of grammatical classes at two meetings of the linguistic section of the Rustaveli Institute of Language, Literature and Art, 17 March and 22 May 1935 («The categories of men and things in derived nouns in Kartvelian languages: I. Attributives, II. Masdar») and also at the First Session Acad. of Sciences Georg. SSR (28 Febr. 1941).

The paper—«Concerning the oldest composition of noun bases in Kartvelian languages»—(read at the Department of Kartvelian languages ILHA Georg. Filial of the Acad. of Sciences USSR 17 Novem. 1937) was devoted to determinative suffixes.

The final deductions made in the given papers served as the basis for the analysis of the lexical material in our work the «Zanian-Megrelian-Georgian Comparative Dictionary» (Published by ILHA, Tbilissi 1938).

The present work also is based on the above mentioned papers. Devoted to the analysis of the structure of noun bases, it touches, by the way, on a number of other questions such as: the sound composition of roots in Kartvelian languages, the reasons for the crowding of consonants and full vocality, the nature of stress in the Old Georgian literary language (V—X c.) etc. (see pp. 126—132, 257—261, 262, Summary §§ 23—27).

It is natural to pass from the analysis of noun bases to the *detailed* analysis of the structure of verbal bases. It is the problem next in turn.

We did not draw on the materials of the different Kartvelian languages in the given work to the same extent; the chief attention is paid to the Georgian (especially—to the Old Georgian) language, considerably less—to the Zanian (Zano-Megrelian) and Svanian languages.

However the author thinks that the material drawn on in the analysis is sufficient as a basis for the statements put forward.

There is no doubt that during the comparative historical study of the lexic of the Kartvelian languages the number of noun bases now regarded as simple is considerably increased with the fossilized prefixes of the grammatical classes.

But how many more noun bases with determinative suffixes there are!

We did not aim at exhausting their number—it is the business of a historical and comparative *dictionary*—but only at establishing, on the basis of a strict analysis of a definite number of facts, the *primordial* presence in bases of prefixes of grammatical classes and determinative suffixes.

I tender sincere thanks to comrades V. T. Topuria, G. V. Tseretheli and V. N. Panchvidze, who made some useful observations and gave valuable assistance during the printing of this book.

Arn. Tchikobava

14.XII.1941.

Tbilissi (Georg. SSR)

შემოკლებათა განმარტება

ბ ე ძ ს ტ ე ზ ი :

ა ბ ო : იხ. ჰ ა ბ ო .

ა თ ო ნ . : „ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელნაწერი ალაპე-ბით“, საეკლ. მუზეუმის გამოცემა, თბილისი, 1901 წ.

ა მ ი რ ა ნ - დ ა რ ე ჯ ა ნ ი ა ნ ი : „ამირან-დარეჯანიანი“ მოსე ხონელისა, სარგ. კაკაბაძის რედაქციით, სახელგამის გამოცემა, თბილისი, 1939.

ა ნ დ ე რ ძ ი : ანდერძი დავით აღმაშენებლისა, შიო-მღვიმისათვის დაწერილი, სარგ. კაკაბაძის გამოცემა, ტფილისი, 1912.

ა ნ თ რ ლ ო გ ი ა II : „ქართული სიტყვა-კაზმული მწერლობის ანთოლოგია“, ტომი II, XVI—XVIII სს., ტფილისი, 1928.

ა ლ წ ე რ . , ო პ ი ს . I, II : Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, составленное Ф. Д. Жорданья, кн. I, II, Тифлис, 1902—1903.

ბ ა ს ი ლ . : „ითიკა ვასილი დიდისა“, საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი № 2251 (ყოფ. საისტ.-საეთნოგრ. საზოგად. ფონდიდან).

ბ ე ნ ე შ ე ვ . : „სახარებაჲ ოთხთავი“ ორთა ქელნაწერთაგან შიშ და შშმ წელთაჲსაჲ, გამოსცა ვლადიმირე ბენეშევიჩმან, ნაკვეთი ა, ბ (სპბ, 1911).

ბ ო ლ ნ . (ბოლნელი) : „იოანე ბოლნელ ეპისკოპოსის ქადაგებანი“ (X საუკ. ხელნაწერებიდან), საეკლესიო მუზეუმის გამოცემა, ტფილისი, 1911.

დ ა ვ ი თ . : „დავითნი“, საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი № 38 (974 წლ. თარიღით), ყოფ. საეკლ. მუზეუმის ფონდიდან.

ვ ა ქ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა : ვ ა ქ ა - ფ შ ა ვ ე ლ ა , [თხზულებანი], ტომი პირველი. ლექსები, ალ. აბაშელის რედაქციით, ტფილისი, 1928.

ვ ე ფ ბ . ტ ყ . (ვ.-ტ.) : შოთა რუსთაველი. „ვეფხისტყაოსანი“, კომისიის ტექსტი, სახელგამის გამოცემა, ტფილისი, 1937 (ციფრი მიუთითებს ხანაზე).

- იაკობ.: „ჟამის წირვამა ... იაკობ მოციქულისა“, საქართველოს მუზეუმის ხელნაწერი № 86 (ყოფ. საეკლ. მუზეუმის ფონდიდან).
- კიმენ.: ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, ნაწილი პირველი, კიმენი. გამოცემა რუსეთის სამეცნიერო აკადემიისა კორნკეკელიძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1918.
- ოთხთ. ბენეშ. იხ. ბენეშევი.
- ოქროპირ.: „ცხოვრება... იოანე ოქროპირისაჲ“, თარიღიანი (1968 წლ.) ხელნაწერი № 3124 საქართველოს მუზეუმისა (ყოფ. საისტ.-საეთნოგრ. საზოგად. ფონდიდან).
- პალეოგრ. ალბომი: „პალეოგრაფიული ალბომი“, რვეული-პირველი, საქართველ. საისტ. და საეთნოგრ. საზოგად. გამოცემა (დამატება „საქართველოს სიძველენის“ II ტომისა), ტფილისი, 1909.
- პალ. I.: „სავარჯიშო ქართულ პალეოგრაფიაში“, რვეული I, არნ-ჩიქობავას წინასიტყვაობით, ტფილ. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა, ტფილისი, 1928.
- პალ. II.: „სავარჯიშო ქართულ პალეოგრაფიაში“, რვეული II, არნ-ჩიქობავას წინასიტყვაობით, ტფილ. სახელმწ. უნივერსიტეტის გამოცემა, ტფილისი, 1927.
- საბა ასურ.: „ცხოვრება საბა ასურისაჲ“ (X საუკ. ხელნაწერ.), გამოცემული სეიმონ ჯანაშიას მიერ—იხ. „არილი“ (კრებული, მიძღვნილი ივ. ჯავახიშვილისადმი), ტფილისი, 1925.
- სამოციქ.: „სამოციქულო“, უთარილო (მიახლ. X ს.) ხელნაწ. № 1138 საქართველოს მუზეუმისა (ყოფ. წერა-კითხვის საზოგად. ფონდიდან).
- სასულ.: „ძველ-ქართული სასულიერო პოეზია“, წიგნი I, პ. ინგოროყვას რედაქციით, საეკლ. მუზეუმის გამოცემა, ტფილისი, 1913.
- სახისმეტყ.: „შვეცთათვს: სახისა სიტყუაჲ“..., ნიკო მარის გამოცემა თარგმანითა და გამოკვლევითურთ: Тексты и раз-скаания по армяно-грузинской филологии, кн. VI, СПб, 1903.
- სერაპ.: „ცხოვრება და მოქალაქობაჲ სერაპიონ ზარზმელისაჲ“—იხ. „ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, ნაკვ. I, კორნ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, ტფ., 1935.

- სვან.: ე. წ. „სვანური მანუსკრიპტი“, ხელნაწერი № 19 საქართველოს მუზეუმისა (ყოფ. საეკლ. მუზეუმის ფონდიდან).
- უდაბნ.: „უდაბნოს მრავალთავი“, ხელნაწერი № 1139 საქართველოს მუზეუმისა (ყოფ. საეკლ. მუზეუმის ფონდიდან).
- ქება-ქებათაჲ: „...ქება-ქებათაჲ მეფისა სოლომონისი“, იხ. დაბადება, ნაწილი II, ტფილისი, 1884 (შდრ. ალექ. ცაგარლის გამოცემა „ქება ქებათა“-სი,—იხ. მის შრომაში: „Сведения о памятниках грузинской письменности, I, СПб, 1886, გვ. 41).
- ქრესტომ.: „ძველი ქართულის ქრესტომათია“ აკ. შანიძისა, ტფილისი, 1935.
- ქრონ. I, II: თედო ჟორდანი: „ქრონიკები და სხვა მასალები საქართველოს ისტორიისა“... I, II, ტფილისი, 1892, 1897.
- შუშან.: იაკობ ცურტაველი: „მარტვლობაჲ შუშანიკისი“, ილია აბულაძის გამოცემა (გამოკვლევით, ვარიანტებითა და ლექსიკონითურთ), ტფილისი, 1938.
- წარტყ (უენ.): „წარტყუენვაჲ იერუსალჴმისაჲ“, ნიკო მარის გამოცემა (გამოკვლევითა და თარგმანიითურთ)—Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии, кн. IX, СПб, 1909.
- ხანძთ.: გიორგი მერჩულის „შრომაჲ და მოღუაწებაჲ... გრიგოლისი, ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ...“, ნიკო მარის გამოცემა (გამოკვლევითა და თარგმანიითურთ)—Тексты и разыскания по арм.-груз. филол., кн. VII, СПб, 1911.
- ქსნა.: „...სასწაულებრივი ქსნა კონსტანტინეპოლისა სპარსთა და სკვთთა ზედამოსლეისაგან“—1042 წლ. ხელნაწერიდან—საეკლ. მუზეუმის გამოცემა, ტფილისი, 1903.
- ჰაბო: წამებაჲ... მოწამისა... ჰაბოჲსი...: იხ. „ადრინდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა“, ნაკვეთი პირველი, პროფ. კორნ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით, ტფილისი, 1935.
- ჰადიშ.: ჰადიშის ოთხთავი, ფოტოტიპითურად გამოცემული: იხ. Материалы по археологии Кавказа, вып. XIV, 1916.

ზ რ ო შ ე ბ ი

ანტონ I: „ქართული ლრამმატიკა, შედგენილი ანტონ I-ის მიერ“
გამოიცა თბილისს, 1885.

ახვლედიანი გ.: „ზოგადი და ქართული ენის / ფონეტიკის საკითხები“. I. სახელმწ. უნივერსიტ. გამოცემა, თბილისი, 1938.

ბანვენისტ-ი, E. Benveniste. Origines:—Benveniste E. „Origines de la formation des noms en indo-européen“, I. Paris, 1935.

ბერიძე ვუკ.:—„სიტყვის-კონა იმერულ და რაქულ თქმათა“—
Материалы по яфетическому языкознанию, VI, სპბ, 1912.

დეეტერს-ი:—Deeters G. „Das kharthwelische Verbum. — Vergleichende Darstellung des Verbalbaus der südkaukasischen Sprachen“, Leipzig, 1930.

ღირი ად.—1. Дирр А. М. „Грамматический очерк табассаранского языка“..., Тифлис, 1905.

2. „Рутульский язык. Граммат. очерк, тексты, сбор. слов“... Тифлис, 1911.

3. „Цахурский язык. Граммат. очерк, тексты, сбор. слов“... Тифлис, 1913.

4. Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, Leipzig, 1928.

ღონდუა კარბ.—1. Дондуа К. Д. „О двух суффиксах множественности в грузинском“—„Язык и Мышление“, I (1933).

2. „К генезису формы сравнительно-превосходной степени в картвельских языках“—„Язык и Мышление“, IX (1940).

3. „К вопросу: „К вопросу об особой форме множественного числа в сванских терминах родства“—იხ. „მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის“, ნაკვ. VII, ენიმკი-ს გამოცემა, ტფილისი, 1937.

დამუშვილ-ი—Dumézil G. Introduction: „Introduction a la grammaire comparée des langues caucasiennes du Nord“, Paris, 1932.

ვუნდტი — ხალხთა ფსიქოლოგია: Wundt W. „Völkerpsychologie. Die Sprache“, Bd. II, Leipzig, 1911 (გესამე გამოცემა).

ზავადსკი — Завадский М. სვანურის გრამატიკული მიმოხილვა [უსათაურო], მოცემული Сборн. матер. по опис. местн. и племен Кавказа-ს X ტომში, გვ. VII.—LXXIV.

- თოფურია ვარ. — 1. „სვანური ენა. I. ზმნა“, — საქართველოს სახელმწ. პედაგ. ინსტიტ. გამოცემა, ტფილისი, 1931.
2. „ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან. I, ნე-, ნი-, ნა- პრეფიქსებისათვის“, — ტფილისის უნივერსიტ. შრომები, VII.
3. „ნ და ს ფენებისათვის ქართველურ ენებში“, — „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. II (1941), გვ. 189—196.
4. „ფონეტიკური დაკვირვებანი ქართველურ ენებში. I. ბგერით მოვლენათა თანამიმდევრობა“ — „საქართველ. საისტ. და საეთნოგრ. საზოგადოების მიმოხილველი“. I (1926).
5. „სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში“ — „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე“, VII (1927).

კეკელიძე კორნ. „ქართული ლიტერატურის ისტორია“, ტ. I. ძველი მწერლობა. ტფილისი, 1923 წ.

ლაშხ. იხ. ონიანი არს.

მარი ნიკო: Марр Н. Я. 1. Грам. древ.-лит. груз. яз.:

„Грамматика древне-литературного грузинского языка“ — Материалы по яфетическому языкознанию, XII. Ленинград, 1925.

2. ქან. გრამატ. Грам. чан. яз.: — „Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматиею и словарем“ — Материалы по яфетическому языкознанию, II. СПб, 1910.

3. ძირით. ტაბულ. Основ. таблицы: — „Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими“. СПб, 1908. ამ შრომის წინასიტყვაობა: „Предварительное сообщение

- о родстве груз. яз. с семит.“—შეტანილია ნ. მარის რჩეულ შრომათა (Избранные работы) I ტომში, გვ. 23—38.
- „ „ 4. Избр. раб. I, II, III, IV, V: Избранные работы, тт. I—V, Издательство ГАИМК, Ленинград, 1933—1937.
- „ „ 5. Надпись Сардура: „Надпись Сардура, сына Аргиштия в Даш-Керпи на Чалдырском озере“—Записки Кавказского Музея. Серия В.—I. Петроград, 1919.
- „ „ 6. К вопр. о полож. абх. яз.: „К вопросу о положении абхазского языка среди яфетических“—Материалы по яфетическому языкознанию, V СПб, 1912.
- „ „ 7. Извлеч. из сван.-рус. слов.: „Извлечение из сванско-русского словаря (ა-ზ, ბ-ფ)“, Петроგრ., 1912.
- „ „ 8. Непечат. источник: „Непечатый источник истории Кавказского мира“ (Из третьей лингвистической поездки в Дагестан 24 дек.—12 янв.)—Известия Академии Наук, 1917, стр. 307—338.
- „ „ 9. Из Пирен. Гурии: „Из Пиренейской Гурии (К вопросу о методе)“—Изв. КИАИ, V. შეტანილია Избр. работы, ტ. IV-ში.
- „ „ 10. Опре д. Ахем.: „Определение языка второй категории Ахеменидских клинообразных надписей по данным яфетического языкознания“ (Предвар. сообщ.)—ЗВО, т. XXII.
- „ „ 11. Яф. назв. дер.: „Яфетические названия деревьев и растений (Pluralia tantum)“—Известия Академии Наук 1915, გვ. 769—780, 821—852, 937—950.
- „ „ 12. Др. - груз. - рус. сл.: „Древнегрузинско-русский словарь к 1—2 главам евангелия Марка“. СПб, 1913.

შარტიე წინადად. პრობლემა — იხ. ჩიქობავა არხ.

მასალები — იხ. დონდუა კარპ.: К вопросу...

ნიუარაძე ივ. Рус.-сван. слов.:—Нижарадзе И. И. „Русско-сванский словарь“. Тифлис, 1910.

ონიანი არხ.—ლაშხ.: „ლუმნუ ამბვარ ლღლშხუ შუმი ნინშუ.. ნახვრიელ არსენაჲ ვონაჲნ მესსაშიშ“ [„სვანური ამბები ლაშხურ დიალექტზე“ შეკრებილი სასაშელი არსენა ონიანის მიერ]—Материалы по яфетическому языкознанию, IX. Петрогр., 1917.

ულენტი სერ. „გურული კილო. გამოკვლევა, ტექსტები, ლექსიკონი“—ენიმკი-ს გამოცემა, ტფილისი, 1936.

საბა: საბა-სულხან ორბელიანი. ქართული. ლექსიკონი. გამოყენებულია 1928 წლის გამოცემა „ქართული წიგნისა“ იოსებ ყიფშიძისა და აკაკი შანიძის რედაქციით.

უმლაუტი—იხ. შანიძე აკ.

უსლარი პ.—Услар. П. Н.: 1. Абх. яз.: „Этнография Кавказа. Языкознание. [I]. Абхазский язык.“ Тифлис, 1887.

2. Чечен. яз.: „Этнография Кавказа. Языкознание. II. Чеченский язык.“ Тифлис, 1888.

3. Авар. яз.: „Этнография Кавказа. Языкознание. III. Аварский язык.“ Тифлис, 1889.

4. Лак. яз.: „Этнография Кавказа“. Языкознание. IV. Лакский язык. Тифлис, 1890.

5. Хуркил. яз.: „Этнография Кавказа. Языкознание. V. Хуркилинский язык.“ Тифлис, 1892.

ფანჩვიძე ვლად.—„აკუზატივის გენეზისისათვის უღურ ენაში“—ენიმკი-ს მოამბე“, V—VI (1940).

ქართ. ლექსიკ. იხ. საბა.

უფშოძე იოს. Кипшидзе И. А. 1. მეგრ. გრამ., Грамм. мингр-
яз.: „Грамматика мингрельского (иверского) яз. с
хрестоматиею и словарем“—Материалы по яфетич-
ческому языкознанию. VII.—СПБ, 1914.

2. ჯან. ტექსტ.: „ქანური ტექსტები“. ენიმკი-ს გამო-
ცემა, ტფილისი, 1939.

3. საანგარ. მოხს.: „საანგარიშო მოხსენება ქანეთ-
ში საენათმეცნიერო მივლინებისა 1917 წ. ზაფხულს—
მივლინების დღიურითურთ“—„ენიმკი-ს მოამბე“, I,
1937.

4. ასიმილ. (და დისიმილ.): „ასიმილაციისა და დი-
სიმილაციის წესი ქართულსა და მეგრულში“—
„ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე“, I, 1919—1920.

შანიძე აკ. 1. ქართ. გრამატ., (მორფოლოგია): „ქართული
გრამატიკა. I. მორფოლოგია“—ტფილისის უნივერ-
სიტეტის გამოცემა, 1930.

2. უმლაუტი: „უმლაუტი სვანურში“, — კრებულში
„არილი“ (1925).

3. Два чано-мингр. суффикса: „Два чано-
мингрельских суффикса в грузинском и армянском
языках“ — „Зап. Вост. Отд. Рус. Арх. Общ.“—
т. XXIII, 1916.

შანშოვანი ზურაბ: „მოკლე ღრამმატიკა ქართულისა ენისა. ქმნული-
ზურაბ შანშოვანისაგან 1737 წელსა“—გამოცე-
მული აღ. ცაგარელისაგან, სანკტ-პეტერ-
ბურგი, 1881.

შედარ. ლექსიკ. იხ. ჩიქობავა არნ.

ჩიქობავა არნ.:—1. ზოგადი ენათმეცნიერება I:—„ზოგადი
ენათმეცნიერება I. პროპედევტიკული ნაწილი“—
მეორე, შევსებული გამოცემა (სტალინის სახ.
თბილ. სახელმწ. უნივერსიტეტისა), 1939.

2. მარტივ წინადადების პრობლემა:—
„მარტივ წინადადების პრობლემა ქართულში.
I. ქვემდებარე-დამატების საკითხი ძველს ქარ-
თულში“—ტფილ. უნივერსიტ. გამოცემა, 1928.

3. მარტ. წინად. ევოლ. ძირითადი ტენ-
დენციები—„მარტივი წინადადების ევოლუ-
ციის ძირითადი ტენდენციები ქართულში“—

- „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე“, ტ. II, ნაკვ. 1/2, 6 (1941).
4. „რა თავისებურებები ახასიათებს ქართული ენის აგებულებას? V—ტურნ. „კულტურული აღმშენებლობა“, 1930, № 7.
 5. შედარ. ლექსიკ. — „ქანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი“ — ენიმკი-ს გამოცემა, ტფილისი, 1938.
 6. ქან. ტექსტ. I: — „ქანური ტექსტები. I. ხოფური კილოკავი“ — ტფილ. უნივერს. გამოცემა, 1929.
 7. ქან. ტექსტ. II: — „ქანური ტექსტები. II. ვიწურ-არქაბული კილოკავი, ათინური კილოკავი“ — დართული აქეს „ქანურის გრამატიკულ ანალიზს“ (იხ.).
 8. ქან. გრამ. ანალ. — „ქანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ“ — სსრკ მეცნიერ. აკადემიის საქართველოს ფილიალის გამოცემა, 1936.

წელიწდეული: — „ქართული საენათმეცნიერო საზოგადოების წელიწდეული“ I - II (1923-24), თბილისი.

ქან. ტექსტ. I, II — იხ. ჩიქობავა არნ.

ქან. გრამ. ანალ. — იხ.

ქარაია მ. Чарая П. — „Об отношении аххазского языка к яфетическим“ — Материалы по яфетическому языкознанию, — IV. — СПБ. 1912.

ქკონია ილია: „სიტყვის-კონა“ — საბა სულხან ორბელიანის და დავით ჩუბინაშვილის ლექსიკონებში გამოტოვებული სიტყვები. — Материалы по яфетическому языкознанию. I. СПБ. 1910.

ჯავახიშვილი ივ. — 1. საქართ. ეკონ. ისტორია I, II, — „საქართველოს ეკონომიური ისტორია“ — წიგნი პირველი (მეორე გამოცემა), ტფილისი, 1930 წ.; წიგნი მეორე (მეორე გამოცემა), 1934 წ.

2. ქართ. ერ. ისტ. I — „ქართველი ერის ისტორია“ წიგნი პირველი (მესამე გამოცემა), ტფილისი, 1928.

ავახიშვილი ივ.—3. ქართ. და კავკას. ენ. ბუნება „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“ ენიმკი-ს გამოცემა, ტფილისი, 1937.

ანაშაი სიმ.—1. თუბალ... იბერი. „თუბალ-თაბალი, ტიბარენი, იბერი“, ენიმკი-ს მოამბე, I, გვ. 185-245 (1937).

2. გენეალ.—„ბარათაშვილთა გენეალოგიისათვის“. დართული აქვს ნიკოლოზ ბარათაშვილის თხზულებათა კრებულს, „ფედერაციის“ გამოცემა, თბილისი, 1939, გვ. 131-144.

1. თუ შრომის სახელწოდება სრულად არის ნაჩვენები ტექსტში, უხადია, „შემოკლებათა განმარტებაში“ მისი შეტანა საჭირო არ იქნებოდა.

2. გამოცემული ძეგლების დამოწმებისას ნაჩვენებია გვერდი და სტრიქონი; თუ გამოცემაში სტრიქონთ-სათვალაფი არაა (ან არის, მაგრამ ხელნაწერის გვერდის სტრიქონებს აღრიცხავს და არა ნაბეჭდი ტექსტისას), სტრიქონთა დათვლა შეიძლება ზოგჯერ ქვევიდან იყოს უფრო მოხერხებული; ასეთ შემთხვევაში მიწერილია ქვ.; სხვა შემთხვევებში ყველგან ივარაუდება ზევიდან დათვლა.

3. ხელნაწერების დამოწმებისას ნაჩვენებია მხოლოდ გვერდი; თუ ძეგლს ფურცლობრივი პაგინაცია აქვს, წესისამებრ I და V მიუთითებს, ფურცლის რომელ გვერდზეა, წინაზე თუ უკანაზე, დამოწმებული მასალა.

4. ჰადიშის ოთხთავზე მითითებისას ციფრი აღნიშნავს ტაბულას, a - ტაბულის ზედა ნახევარს, b --- ქვედას, მომდევნო 1, 2 მარჯვენა თუ მარჯვენა ნაწილს (ასე: 64b₂---ნიშნავს, რომ 64 ტაბულის ქვედა ნაწილის მარჯვენა ნახევარზეა დამოწმებული ადგილი).

5. სვანური მასალის დამოწმებისას მიღებულია სათანადო წყაროს ორთოგრაფია; ამიტომაც, რომ უმარცვლო უ ხან უ-თი გადმოცემული, ხან უ-თი (ზოგჯერ—ფ-თიც). სამწუხაროდ, ამის უნიფიკაცია ჩვენზე არ იყო დამოკიდებული.

სვანური დიალექტები შემოკლებით ასე აღინიშნება:

ლშხ. --ლამხური, ზზ. --ბალს-ზემოური, ზქვ. ბალს-ქვემოური,
ლენტ. --ლენტეხური...

6. ავტორების დასახელებისას არაა ნაჩვენები მკვლევრის სამეცნიერო წოდებულება (დოცენტი, პროფესორი, აკადემიკოსი).

მიზეზი ორგვარია: ტექნიკური და არსებითი.

შიეძლება ამა თუ იმ პროფესორს ანდა აკადემიკოსს ჰქონდეს გამოქვეყნებული შრომები მაშინ, როცა ის არც პროფესორი იყო და არც დოცენტი. თუ წოდებულებას ყველგან აღვნიშნავთ, კრელი და უცნაური სურათი გამოვა. ---ესაა ტექნიკური უხერხულობა.

არსებითი კი ის არის, რომ მეცნიერული აზროვნების თვალსაზრისით, სულ ერთია, რა მეცნიერული წოდებულება აქვს მკვლევარს.

სატრანსკრიპციო ნიშნები

ქართული ანბანის კიბზეა:

ა	ბ	გ	დ	ე	ვ	ზ	თ	ი	კ	ლ	
a	b	g	d	e	v	z	ṭ(ḡ)*	t	i	k	l
მ	ნ	ჯ	ო	პ	ჟ	რ	ს	ტ	ყ	უ	ფ
m	n	j	o	p	ž	r	s	ṭ	y**	u	p
ქ	ც	ყ	შ	ჩ	ც	ძ	წ	ჭ	ხ	ჯ	
k	ç	q	š	č	c	d	ṣ	č	x	g	
		ჯ	ჰ	ფ	ფ	ღ	ღ	ღ			
		č	h	ṭ(ω)*	w	f	ə	ʻ			

* ძველი ქართულის ტექსტების ტრანსკრიფციისათვის.

ნაწილი პირველი

დეტერმინანტი სუფიქსები
ქართულ ენებში

1. არნ. ჩიქობავა. სახელის ფუძის უძვ. აგებულება.

§ 1. ქართულში, ახალშიცა და ძველშიც, სახელის ფუძის ბოლოკიდურ ბგერებად გვაქვს:

ა. თანხმოვანთაგან—ყველაზე ხშირად **ლ რ ნ ვ**;

ბ. ხმოვანთაგან—**ა ე ო უ**.

არა ჩანს ი. ეს ხმოვანი მხოლოდ ერთ ფუძეს შერჩა—ვი-ნ,—და ისიც სწორედ იმიტომ, რომ აქ ი ბოლოკიდური არაა: -ნ მოსდევს.

ფუძის ბოლოკიდური ი, როგორც ცნობილია, აირია სახელობითის -ი-ში ყველგან საზოგადო სახელებში, სადაც ისეთი პირობები არ მოიპოვებოდა, როგორიც ვი-ნ-ში გვაქვს:

გადაანალიზების (მეტაანალიზის). შედეგად ფუძისეული ბგერა 'სახელობითის ნიშნად იქნა მიჩნეული.

§ 2. ეს პროცესი ნათლად ჩანს ძველს ქართულში უცხო წარმოშობის ადამიანის-სახელთა ბრუნებისას:

გ რ ი გ ო ლ ი, ა ნ ტ ო ნ ი, ბ ა ს ი ლ ი... ფუძისეულ ი-ს ინარჩუნებდა სხვა ბრუნებშიც; მოთხრობითში უნდა გვექონოდა: გრიგოლ-ი-მან, ანტონი-მან, ბასილი-მან!... მიცემითში: გრიგოლი-ს, ანტონი-ს, ბასილი-ს (შდრ. გიორგიმ, აკაკიმ, დიმიტრიმ... გიორგის, აკაკის, დიმიტრის...). ფუძეებს—გრიგოლი, ანტონი, ბასილი—ი არ უნდა მოკვეცოდა, ჩვეულებრივ არც ეკვეცებოდა ხოლმე:

ჰკითხა ძმამან მამასა ანტონის... პალ. II, 13.

თქა მამამან ანტონი... იქვე.

და მოილო ბასილი ნეტარმან... წინამძღურობაჲ
პალ. II, 8.

მაშინ დიდმან ბასილი და ნეტარმან გრიგული... აიძულეს იგი იძულებითა დიდითა... იქვე.

და ამისთვის წინააღმდეგობოდეს დიდსა ბასილის... იქვე. იყოფოდა რაჲ სენაკსა მას შინა ნეტარი გრიგული...
პალ. II, 1.

მიუწერა ნეტარმან გრიგული. დიდსა ბასილის ვედრებით... პალ. II, 6...

... მაშინ უკუე დიდმან გრიგული აღწერა წიგნი... პალ. II, 5...

ახალ ქართულში -ი ამ სახელებში სახელობითის ნიშნადაა ნაგულვები და ბრუნებისას არ გადაყვება:

¹ ეს იმ შემთხვევაში, თუ ადამიანის სახელი ბრუნებისას მოთხრობითის ნიშანს დაირთავდა; ჩვეულებრივ ადამიანის სახელი მოთხრობითსა და სახელობითში ფუძის სახით რჩებოდა.

ანტონმა, ანტონს... გრიგოლმა, გრიგოლს... ბასილმა, ბასილს...
ფუძის გადაანალიზების ეს პროცესი ჯერ კიდევ ძვ. ქართულ-
ი იყო დაწყებული. ასე, მაგალითად, „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრე-
ბაში“ გვაქვს:

ამათ ნეტართა შორის გამობრწყინდა... სანატრელი გ რ ი-
გოლ... მაშენებელი ხანძთისა და შატბერდისაჲ... სანძთ., ზ₇ ქვ.
აღვიდა... მამაჲ გ რ ი გოლ და კუერთხითა სცა... იქვე₁₀
პ₁₂ ქვ.

იყო ნეტარი გ რ ი გოლ თუსსა მას საყუდელსა სენაკსა...
იქვე, ნ₇ ქვ.

და ესრეთ მიიღის საზრდელი... ნეტარმან გ რ ი გოლ 1...
იქვე₁₀, პ₁₂ ქვ.

ხოლო ნეტარმან გ რ ი გოლ პოვა უამი მარჯუშ... იქვე, ნ₃₁₇-
მაშინ მამამან გ რ ი გოლ უწინაჲსწარმეტყუელა... იქვე₁₀.

ნ₁₂ ქვ.

უა. ესმა ნეტარსა გ რ ი გოლს საქმე იგი... იქვე, ნ₃₈.
მონასა თუსსა გ რ ი გოლს გამოუცხადა ყოველი იგი უსა-
მართლოებაჲ... იქვე, ნ₅₁₇ ქვ.

მამასა გ რ ი გოლს აქა წარმოუყვანებია... იქვე, ნ₅₁ ქვ.-
და შეუერდა ნეტარსა გ რ ი გოლს... იქვე, ნ₇ ქვ...

„გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ X ს. ორიგინალური თხზულებ-
ბაა. ჩანს, ცოცხალ ზეპირ მეტყველებაში და, შესაბამისად, ორიგინა-
ლურ ნაშრომში გადაანალიზების პროცესი უფრო ადრე იკაფავს გზას.
ვინემ ნათარგმნ თხზულებაში.

ყოველ შემთხვევაში „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრების“ ჩვენება
საგულისხმოა პროცესის ისტორიისათვის².

ნასესხებ სახელებში ფუძისეულ ბოლოკიდურ -ი-ს ახლაც მო-
ელის საფრთხე; წიგნის მეტყველებაში იხმარება: ჩაიმ, ჩაის... გუ-
რულში ჩვეულებრივია—„ჩას“... არასაკმაოდ წიგნიერ პირთა მე-
ტყველებაში წავაწყდებით ფორმებს: გორკმა ... გორკს... (ნაცვლად:
გორკიმ ... გორკის...); იწერება: ტრიპოლში, ვიშში (ნაცვლად: ტრი-
პოლიში, ვიშიში—ამ ქალაქების სახელებში ბოლოკიდური ი ფუძი-
საა: ტრიპოლი, ვიში)...

¹ მაგალითები აქ ამგვარ ფორმათა შესაძლებლობის საილუსტრა-
ციო კი არაა, არამედ სიხშირის საილუსტრაციოა; ამიტომაც მოგვეყვან რიგი
მაგალითი.

² საგანგებო შესწავლაა საკირო—რატომ მოგვეყვან ფუძისეული -ი გარკვეულ
სახელებს (გრიგოლი, ანტონი, ბასილი...), როდესაც დიდმა წილმა ფუძისეული -ი
დღემდის შეინარჩუნა (გიორგი, აკაკი, დიმიტრი...).

ფუძისეული ბოლოკიდური ი-ს აღრევა სახელობითის ნიშანში ძველის-ძველი პროცესია: უკვე უძველეს ძეგლებში გადაშენებულია ი-ზე დაბოლოებული ფუძეები ქართული წარმოშობის სახელებში.

ამრიგად, სახელობითის ი- ნიშანში, ალბათ, საკმაო რაოდენობითაა მოცემული ფუძისეული ი-ს მემკვიდრე: ფუძის ბოლოკიდურ ხმოვნად ი-ც ისევე უნდა ყოფილიყო ხმარებული, როგორც სხვა ხმოვნები.

ქართულის შესახებ თქმული სავესებით ეხება მეგრულსა და ქანურსაც, ოღონდ ერთი განსხვავებით: ქანურში ი-ს მდგომარეობაშია ე (-ი-ს ფონეტიკური შესატყვისი); თუ ქართულში ი-ზე დაბოლოებული ფუძეები გადაშენდა, ქანურში ე-ზე დაბოლოებული მარტივი ფუძეებია საძებარი: ფუძისეული ე და სახელობითის ე ძნელი გასარჩევია (იხ. „ქან. გრამ. ანალ.“, § 11, გვ. 49).

მეგრულში სახელობითის ნიშნად ი არის ამჟამად. ექვს გარეშეა, ეს ქართულის გაელენას მიეწერება. წინათ მეგრულშიც ისეთივე მდგომარეობა უნდა ყოფილიყო, როგორც ქანურს ახასიათებს.

ი- სახელობითის ბრუნვისა მეგრულში ყოველთვის როდი ეკვეცება, არაიშვიათად იგი გადაყვება სხვა ბრუნვებშიც (იხ. „ქან. გრამ. ანალ.“, § 14, გვ. 59; შდრ. ი. ყიფშიძე „მეგრ. გრამ.“, § 15, გვ. 19--20).

არც სვანურს შემოუნახავს ფუძისეული ბოლოკიდური ი¹.

§ 3. ოთხი ხმოვნიდან, რომლებზედაც ქართულში შეიძლება ფუძე ბოლოვდებოდეს, შედარებით იშვიათია -ო, -უ, უფრო ხშირია -ე და -ა. ამათგან -უ-ს გარდა ყველა სამი ხმოვანი საწარმოებელი სუფიქსის როლში გამოდის:

-ო: სა-ს-ო-... სა-თნ-ო-... სა-შ-ო-... სა-უკუნ-ო-... სა-მწყს-ო-... სა-რწმუნ-ო-... სა-იდუმლ-ო-...².

-ე: სა-უნჯ-ე-... სა-ფას-ე-... სა-ნოვაგ-ე-... სა-პყრობილ-ე-... სა-ვან-ე-... სა-გს-ე-... შე-მ-წ-ე-... მ-ძლ-ე-... მე-უფ-ე-... მო-წაფ-ე-... მე-ხუთ-ე-... მე-ნავ-ე-... სი-კეთ-ე-... სი-ზრქ-ე-...

-ა: დგომ-ა-... ქმნ-ა-... კეთებ-ა-... ლუწოლ-ა-... სი-ვლტოლ-ა-... ს-რბ-ა-... ბრძოლ-ა-... ყრმობ-ა-...

ასეთ შემთხვევაში ბოლოკიდური ფუძისეული ხმოვანი -ო-, -ე-, -ა- ძირეული არაა, იგი ფუძის საწარმოებელი სუფიქსია. ეს ცხადია.

¹ სვანურში სახელობითის ვითარებისათვის იხ. ვარ. თოფურია: „სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში“ — ტფილ. უნივ. მოამბე, VII, გვ. 284—312.

² წარმოდგენილი ნიმუშები ძვ. ქართულისაა; გამოთქმებს არ ვიძლევიტ, იმდენად ცნობილია და ჩვეულებრივი ეს ნაწარმოები ფუძეები.

§ 4. მაგრამ გასარკვევია, ძირეული თუ არა ბოლოკიდული ხმოვანი ისეთ ფუძეებში, როგორიცაა: კხო-, გრკო-, დრო-... ტრუ-, ყრუ-... ძე-, მზე-, ხე-, დღე-... ქვა-, გზა-, ძმა-, და-, დედა-, მამა- და სხვ.

ეს ფუძეები მარტივი ჩანს, ბოლოკიდული ფუძისეული ხმოვანი ძირეულად მიიჩნევა. მაგრამ საკმარისია ზოგი მათგანი გავაანალიზოთ ქართველური ენების ჩვენებათა გამოყენებით, რომ ხსენებულ ფუძეთა სიმარტივე საეჭვო გახდეს.

ფუძე: ძმა-; სახელობ. ძმა-ა.

შესატყვისები სხვა ქართველურ ენებში:

ქან. ჯუმ-ა—„ძმა“

მეგრ. ჯიმ-ა —„ძმა“

სვან. ჯჯმ-ილ—„ძმა“ (დისათვის).

თანხმონებს შორის მეგრულსა და სვანურში მოქცეულია -ი- და -გ-, ქანურში -უ- (ჯიმ-: ჯუმ-). მიუხედავად იმისა, რომ უ-ს მხოლოდ ქანური უკერს მხარს, ისტორიული უპირატესობა მას ეკუთვნის: ი (გ-ც) მიღებულია უ-საგან. უ-ი ცნობილია ქანურის ხოფური კილოკვიდან და მეგრულიდან (შდრ. ვიწ. არქ. დობდგუმ—ხოფ. დობდგიფ „დავდგამ“, მიჩქუნ—მიჩქინ „ვიცი“...).

ქან. ტუბუ-მეგრ. ტიბუ, შდრ. წყალტუბო—მეგრ.-წყარტიბუ-მეგრ. ტეხირი—ტეხური (მდინარის სახელი)... გვარები: ძი-ძიგირი—ძიძიგური... დგებია—დგებუა-ძე...

ამგვარად, ჯიმ-|| ჯუმ- ვარიანტები დაყვანილია ჯუმ-ამდის. ქართულში -უ- ხმოვნის შესაბამისი არაფერი ჩანს. უნდა კი ყოფილიყო: ზანური სრულხმოვნობა სხვა არაფერია, თუ არ ურედუქციო მონაცემი, ე. ი. ისტორიულად უწინარესი ვარიანტი. უხმოვნო ქართული ვარიანტი მეორეულია, ფონეტიკური ცვლილების შედეგია.

ზანურ უ-ს ქართული შესატყვისი ან უ უნდა ყოფილიყო ანდა ა; მ-ს მეზობლობაში ეს უკანასკნელია უფრო მოსალოდნელი: ქართ-ა—ზან. ო—უ; ქართულში უნდა გვექონოდა: ძამ-.

ამ ვარაუდს ამართლებს ცოცხალ მეტყველებაში ხმარებული ძამ-ი-ა, ძამ-იკ-ო... ძამ-ო¹.

¹ იხ. ილია ჭავჭავაძესთან, „კაო ყაჩაღში“—„ძმა“-ს ნაცვალთა „ძამო“:

რატომ ვერ, ძამო!... მეც მისებრ, ძამო, მიღინავს გული! ხომ გული, ძამო! მე ვარ მდიდარი, ამ ტყეში მარტო მე მაქვს მეფობა... ..ვიცი მე. ძამო, არ გამიწყრები... ძამო! რა ტყბილად, რა უდარდელად ჩემი დღეები იქ მიდიოდნენ... შენც, ძამო, ვიცი გაგოვონია... ვერა, ძამო გლეხ-კაცის ზედი... ეს იყო, ძამო... ძამო, გამჩენის შენის კირიმე...

და ერთხელ მხოლოდ—ძამ ა: შენ, ძამ ა, ყაჩაღად არ ვარგებულხარ...

ძმა-ა—ძამ-ა: იხ. კ ა რ ზ. დ ო ნ დ უ ა: К вопросу мвож. чьина в свазл „მასალები“, გვ. 560.

ზანური ჯუშმა კანონზომიერი შესატყვისია ძამა-სი (ქართულში):
ძამ-ა-—ძმ-ა-.

§ 5. აქ ორი კითხვა ისმის:

1. რატომ არ იძლევა ძამა-ს ბოლოკიდური ა კანონზომიერ ფონეტიკურ შესატყვისს, ო-ს, ზანურში? რატომ არა გვაქვს: ჯუშმო?

2. რატომ დაკარგა ქართულმა ფუძემ თანხმოვანთ შორის -ა? რატომ გვაქვს ძმა და არა ძამა?

პირველი კითხვა ასეთ სახეს იღებს: თუ ფუძის შიგნით მოქცეული ა ზანურში წარმოდგენილია -ო-თი, რატომ ირღვევა ეს შესატყვისობა ბოლოკიდურ ა-ს შემთხვევაში? ეგების ადგილმდებარეობაა სხვაობის მიზეზი? რასაკვირველია, არა. მიზეზი ისაა, რომ ბოლოკიდური -ა აფიქსია და არა ძირეული მასალა. ამ ფაქტშია ორივე ზემოთ დასმული საკითხის პასუხი მოცემული.

ძირეული მასალის შესატყვისობა არ მოასწავებს აფიქსების შესატყვისობასაც: კანონზომიერი შესატყვისობა შეიძლება გვექონდეს ძირეულ მასალაში, დიფერენცირებულ მასალაში, მაგრამ აფიქსი შეიძლება იყოს ერთი და იგივე, საერთო, გაუდიფერენცირებელი. ანდა სრულიად სხვადასხვა, მხოლოდ ფუნქციით ერთნაირი. შესატყვისობა არ დასტურდება არც ერთსა და არც მეორე შემთხვევაში¹. მაგალ.:

ქართ.	კაც-ი	} აფიქსი ს ა ე რ თ ო ა
ქან.-მეგრ.	კოჩ-ი	

ქართ.	კაც-მა	} აფიქსები ს ხ ვ ა დ ა ს ხ ვ ა ა, მხოლოდ ფუნქცია აქვთ ერთნაირი ² .
მეგრ.	კოჩ-ჰ	

მაშასადამე, შესატყვისობა ბოლოკიდურმა ხმოვანმა იმიტომ დაარღვია, რომ ის აფიქსია, საერთოა ქართულისა და ზანურისათვის (ისევე, როგორც კაც-ი—კოჩ-ი-ს -ი-).

ძმ-ა, ჯუშ-ა, ჯიმ-ა-ს -ა რომ აფიქსია, ამაში სევანურიც გვემოწმება: ჯგმ-ილ-. -ა სუფიქსი აქ არ შემონახულა, მის ადგილს იჭერს -ილ- სუფიქსი.

სევანურის გარდა ამავე დასკვნას იძლევა ქართული: ძამ-ი-ა, ძამ-ი-კ-ო, ძამ-ო: ყველგან ფუძე მ-თი ბოლოვდება.

¹ აფიქსებში შესატყვისობაც შეიძლება გვექონდეს: კაც-იხ—კოჩ-იხ, მაგრამ ეს შემთხვევა აქ საინტერესო არაა (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 2—5).

² შესატყვისობათა შესახებ, ზოგადად, იხ. „შედარ. ლექსიკ.“ შესავალ ი, გვ. 1—5.

რაკი გაირკვა, რომ -ა სუფიქსია, გასაგები ხდება, რატომ შეიკუმშა ქართული ძამ- ფუძე. ხმოვნით დაწყებულ სუფიქსს (ანდა ხმოვნისაგან შემდგარ სუფიქსს) შეუძლია ფუძის შეკუმშვა:

საგან—საგნ-ად... საგნ-ის... საგნ-ით...

მო-ვ-კალ—მო-კლ-ა... შე-ვ-კარ—შე-ერ-ა...

ზანურს შერჩა ფუძეში ხმოვანი, რადგანაც სუფიქსი, როგორც წესი, ფუძისეული ხმოვნის ამოღებას აქ არ იწყვეს.

ბოლოკიდურ -ას საკითხი ამით არ ამოიწურება: -ა- სუფიქსი მეგრულსა და ქანურში მრავლობით რიცხვში აღიდგენს ბოლოკიდურ თანხმოვანს: ესაა -ლ:

ქან: ჯუმ-ა „ძმა“—მრავლ. ჯუმ-ალ-ეფ-ე „ძმები“

მეგრ. ჯიმ-ა „ „ ჯიმ-ალ-ეფ-ი „ „

ქართული ენის გურულ კილოში ხსენებულ -ალ- სუფიქსის აღდგის იქერს -ან- სუფიქსი: ძმ-ან-ებ-ი.

გურ. (და ქვ. იმერ.) ძმ-ან-ებ-ი საესებით იმავე აგებულებისაა, როგორც ქან. ჯუმ-ალ-ეფ-ე და მეგრ. ჯიმ-ალ-ეფ-ი. ძმ-ან- ფუძე ისევე ძელია, როგორც ჯუმ-ალ-.

ძმანებ-ი ზოგჯერ ორმაგ მრავლობითად მიუჩნევიან: ძმან-ებ-ი; -ნ-ც მრავლობითის ნიშანია და -ებ-იცო...

მაგრამ ასეთ შემთხვევაში მეგრულსა და ქანურშიც ორმაგი მრავლობითი გვექნებოდა: ჯუმ-ალ-ეფ-ე... მასთან მრავლობითის ნიშნად -ლ- უნდა მიგვეჩინა. ასეთი მაჩვენებელი მრავლობითისა არც ქართულმა და არც ზანურმა არ იცის.

ამიტომ ქართულშიც ძმანებ-ის ნ და მრავლობითის -ნ- შემთხვევით გავს ერთმანეთს.

რომ -ნ- ამ შემთხვევაში მრავლობითობის აღმნიშვნელი არ შეიძლება იყოს, ჩანს შემდეგიდანაც: ქართულ სამწერლო ენის ისტორიიდან ცნობილია სახელთა მრავლობითის უდაოდ ორმაგი წარმოება: ა მ ხ ა ნ ა გ ე ბ თ ა... შ ე ი ლ ე ბ თ ა... ქ ვ ე ბ თ ა¹...

აქ ყველგან -ებ- სუფიქსი მრავლობითისა უსწრებს წინ, ნ/თ-იანი მრავლობითის ნიშნები მას მოსდევს. ძმანებ-ში წინ უსწრებს -ნ და მოსდევს -ებ-; შდრ. ძმან-ებ-ი—ძმ-ებ-თ-ა...

მერე: ძმანებ-ში, როგორც ვნახეთ, ნ კი არ არის სუფიქსი, არამედ -ან. ეს -ან- უნდა შევეუდაროთ მრავლობითის და არა -ნ-...

ძმანებ-ის მსგავსად იმავე გურულში იწარმოება დანებ-ი (მაშიდანები, დეიდანები), ბიძან-ებ-ი; ძე-ზე დაბოლოებულ გვარებში

¹ ... მეცა აებაძდი ა მ ხ ა ნ ა კ ე ბ თ ა ჩემთა... ვ. ორბელიანი „პეტროპოლი“, ანთოლოგია, II, 225... კვალდაც მესმოდა მეფეთ შ ე ი ლ ე ბ თ ა და მეცნიერთა კაცთაგან... იქვე. ...მოიპარებოდა ქვებთა შორის რიყეზე—ილ. ჭავჭავაძე „სარჩობელაზედ“ (დასაწყისი).

მრავლობითში გვაქვს ფორმები, როგორცაა: კალანდაძენები, შარა-შიძენები, ბოლქვაძენები, გოგობერიძენები, წინიძენები, ხალუქვაძენები... (ს. ქლენტი. „გურული კილო“, გვ. 59—60).

დანებ-ი ისეთსავე მიმართებაშია ჭან.-მეგრ. დ-ალ-ეფ- ფუძესთან, როგორც ძმ-ან-ებ- -ჯუმ-ალ-ეფ- ფუძესთან, ე. ი. აქაც -ებ- სუფიქსის წინ აღდგება -ნ- თანხმოვანი.

რაც შეეხება გვარებში -ნ-ს გამოჩენას, ეს -ნ- უნდა იყოს ძე- ფუძის ბოლოკიდური -ნ- (ძენ-—ძე); ის დაკარგულა მხოლოდობითში, მაგრამ აღდგება მრავლობითში (შდრ. ნ. მარი: „Написание Саргура“, 11). სამწუხაროდ ძე(ნ)- ფუძის ზანური ეკვივალენტი არ არის დადასტურებული¹, რომ კონტროლი გავუწიოთ ქართულ ფუძეში მომხდარ ცვლილებას.

§ 6. ქართველურ ენებში ძმა- ფუძის ვარიანტების შედარების შედეგად ამგვარად ირკვევა, რომ:

1. ბოლოკიდური ფუძისეული -ა (ძმ-ა, ჯუმ-ა, ჯიმ-ა) არ არის ძირეული მასალა;

2. ბოლოკიდური -ა ფუძის საწარმოებელი აფიქსია;

3. ამ აფიქსის სრული სახეა -ან- || -ალ-; ეს სრული სახეა უფრო ძველი, შეკვეცილი სახე -ა აქედან მომდინარეობს.

4. ეს ფუძის საწარმოებელი სუფიქსი საერთოა ზანურისა და ქართულისათვის ხმოვნით ნაწილში; სხვაობა თანხმოვნებში (-ლ- || -ნ-), როგორც ქვემოთ ენახაეთ, არაა დამოკიდებული იმაზე, ქართულია მასალა, თუ ზანური (მეგრულ-ჭანური). ნ და ლ თვით ქართულშიც შეიძლება ერთმანეთს შეენაცვლოს.

5. ფუძის საწარმოებელი სუფიქსი -ა(ნ-), როგორც ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი, იწვევს ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვას.

ა. და- ფუძე, როგორც უკვე ითქვა, ძმა- ფუძის სრულ ანალოგიას წარმოადგენს:

ქართ. ძმ-ა—გურ. მრ. ძმ-ან-ებ-ი	და- გურ. მრ. დ-ან-ებ-ი
ჭან. ჯუმ-ა	ჯუმ-ალ-ეფ-ე დ-ა „ დ-ალ-ეფ-ე
მეგრ. ჯიმ-ა-	ჯიმ-ალ-ეფ-ი დ-ა „ დ-ალ-ეფ-ი
სვან. ჯგმ-ილ-	(„ძმა დისთვის“). უ-დ-ილ- ² („და დისთვის“).

ა-ზე დაბოლოებული ფუძეები—დედა, მამა—აგრეთვე წინათ განხილულთა მსგავსია.

¹ თუ ასეთ ეკვივალენტად არ მივიჩნევთ მეგრ. სინჯა-ს (ჭან. სი-ჯა): სი-ნ-ჯა— ქართ. სი-ძე. მრავლობითში: მეგრ. სი-ნ-ჯალ-ეფ-ი (ჭან. სი-ჯალ-ეფ-ე)—„სი-ძენ-ებ-ი“.

² საგანგებო განხილვას საჭიროებს უ- თავსართი სვანურში. აქ ეს უადგილო იქნებოდა.

ბ. დედა- ძვ. ქართულში ნიშნავს: ქალს; დედას; დედა- ფუძე ფონეტიკურად სრული სახითაა წარმოდგენილი ფუძეებში: დედალ-... დედა-ან- (|| დედა-ა-ა)...

დედა (= ქალი)... დედა-კაც-...

მოდღურებად დედათა არა უბრძანებ არცა მთავრობად ქმრისა... სამცხეიქ., 176v.

ვდ მამანი ჯმანან და არა დედანი ყოფად... იქვე, 173v.

იხილა პიტიაშშმან ამბოხი იგი და ტირილი მამათაჲ და დედათაჲ. მუჰან., 28₁,...

უუუეთუ ვინმე შევიდეს მისა მამაკაცი გინა დედაკაცი, იხილენით თაენი თქუენნი... მუჰან., 29_გ.

დედა (= დედა)... დედა-ულ- (= დედისეული)... დედა-მთ-ილ-... ხი-დედა-რ-:

მუცელსა შინა დედისასა ვჰკრთებოდე... სვან., 359.

... რი იყო არსებით უდედო და მოღუაწებით უმამო... სვან., 8.

განჰყოფს იგი ასულსა დედისაგან და ძის ცოლსა დედამთილისაგან... სვან., 367.

ხ სიდედრი სიმონისი იღვა სიცხითა... ჰადიშ., 66_ხ.

ვარ მე ბუნებით სარკინოზ შობილი მას შინა მამულად და დედულად... სვან., 419.

წარვიდეს და მივიდეს დაბასა მას დედულსა, რლსა პრქვან კაპარ... სვან., 138.

დედა-ა (= დედანი)... დედა-ან-...

...ჰდ ოდეს ამას წიგნსა (!) დაეიწყე¹ ესრეთ მედეა გულსა ვითა დედათა წამება და ცხოვრება ოდენ დაეწერო. და ვიხარე დიდითა შრომითა და გულსმოდგინებითა ვძებნე დედაა და ესთენ ვპოვე ვერლარა შამეძლო (!) ძებნა. მერმე ესე მამათა ცხოვრება, რომელი პარხალს არა ეწერა იშხნით მოვიღე და მით გავასრულე... სული გაბრიელ პატარაჲსა მოივსენეთ წთა ლოცვათა თქნთა... აღწერ. I, 113.

„დედა“ აქ ორჯერაა მოხსენებული: პირველი „ქალს“ ნიშნავს, მეორე—„დედას“, „ორიგინალს.“

ესე შესაქმს დაიწერა დედითა იშხნისაჲთა... ქსენ. I, 98.

სხუჲა აელს დედასა, ქუემოსა პატივისა წარწურვილი იყო... აღწერ. II, 159.

... არც დედასა შიგა ეწერა და ზედა მისთჳ ვერ დაეწერე... იქვე, 203.

¹ შტრ. კან. ოპარუს ქოგიოკუ „წერას (!) დაიწყო“: ეს ზმნა იკაც მიცემითს მოითხოვს.

ნუ მწყევლით წინწილი თუ აკლდეს, დედას ასე იყო... აღწერ. I, 126.

დედა იმისი გიორგი მთაწმინდელის ნუსხისაგან დაწერილი მქონდა, გულსავეს იყენით... აღწერ. I, 126.

... დედანი ფრიად განრყუნილი იყო მწერალთაგან და მე... ვეცადე გამართვას... აღწერ. I, 398.

რაც იყო სულ წაშლილი იყო... არცა დედანი იშობოდა ამ ქვეყანას (!)... აღწერ. I, 119.

დედ-ალ-... დედა-ე (=დედალ-ი).

რ^ნ დაჰბადა დასაბამსა: მამალად და დედალად შექმნა იგინი... ჰადიმ., 40 ხ₁.

რ^{ეს} მამალი შეეხის დედალსა... ხანისმეტყ., 16₃ ქვ.

ვ^ა ქსელი დედა- ზარდლისაჲ განფხურა... ხვან., 268.

დედ-ან- და დედ-ა- ურთიერთთან ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც ძმ-ან- და ძმ-ა-: ერთშია დატული ბოლოკიდური თანხმოვანი -ნ (დედ-ან-... ძმ-ან-...), მეორეში იგი მოკვეცილია (დედ-ა-... ძმ-ა-...).

ძმა-ში -ა- სუფიქსის სრული სახეა -ან- (ძმ-ან-), -ალ- (ჯუმ-ალ- || ჯიმ-ალ-). ეგვევ სუფიქსი სრული სახის ამავე ვარიანტებს ამჟღავნებს დედა-სთანაც: დედ-ან- || დედ-ალ-...

მნიშვნელობით ეს ორი ფუძე განსხვავებულია, მაგრამ ესაა მნიშვნელობის დიფერენციაციის შედეგი; მნიშვნელობისათვის ამოსავალი უნდა ყოფილიყო დედ-ალ-; ამასთან კავშირშია დედ-ა „ქალის“ მნიშვნელობით: „დედა“, „დედა-კაც-ი“ თავდაპირველად სექსუალურ მომენტზე მიუთითებდა. შდრ. ამ მხრივ წყვილები:

დედ-ა — დედ-ალ-ი — დედა-კაც-ი... მამა — მამ-ალ-ი — მამა-კაც-ი...¹.

დედალ- ფუძის კანონზომიერი მეგრული შესატყვისი დად-ულ- (-*დად-ოლ-) უპირატესად ქათამზე ითქმის; ასევე: მუმ-ულ- (-*მომ-ოლ-), კან. მამ-ულ-; ზოგადად ქქესის აღმნიშვნელ სახელებად მეგრულში ეს ფუძეები შედარებით არც თუ ხშირად გამოიყენება („მუმული გერქ ორქკომუ!“ „მამალმა მგელმა შეგჰამა!“).

ძმა და დედა- ფუძის ვარიანტები ასეთ მწკრივებს ქმნის:

დედ-ა — ძმ-ა-

დედ-ან- — ძმ-ან-

დედ-ალ- — ჯუმ-ალ-

ძმა- ფუძის ვარიანტები ერთი მნიშვნელობისაა, სამაგიეროდ, სხვადასხვა ენა-კილოშია ეს ვარიანტები დადასტურებული; სრული.

¹ შდრ. ი. ვ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ი ლ ი, ქართ. და კავკას. ენათა ბუნება, 225—226.

სახე (ძმ-ან- || ძმ-ალ-) უკვე ძველ ქართულში არსად ჩანს; -ალ || -ან ზანურში, გურულსა და ქვემო-იმერულში გვაქვს, ეს გასაგებიცაა: გურულის და ქვემო-იმერულის სუბსტრატი აქი ზანურია.

დედ-ა-, დედ-ალ-, დედ-ან-—სამივე ქართულს დაუცავს, დღემდის ხმარებაშია; მნიშვნელობის დიფერენციაცია ასეთ შემთხვევაში ბუნებრივია.

ამ მნიშვნელობითი დიფერენციაციის წყალობით შემოგვრჩა, ალბათ, დედ-ან-ში -ან- ვარიანტი; „მშობელი ქალის“ ანდა, საერთოდ. „ქალის“ მნიშვნელობით -ან- სუფიქსიანი ფუძე, — დედ-ან-, — ძველმა ქართულმა არ იცის: -ნ- აქ აღრევეა დაკარგული.

დედა- ფუძის ბოლოკიდური ხმოვანი რომ აფიქსია, ჩანს ნაწარმოებ ფუძეთაგან: დედ-ილ-ო... დედ-იკ-ო... დედ-ულ- (თუმც აქ მომდევნო ი-სა და უ-ს შეიძლება მიეწეროს ბოლოკიდური ხმოვნის დაკარგვა).

გ. ბოლოკიდურ -ა-ს მხრივ მამ-ა-ც დედ-ა-ს უქერს მხარს: მამ-ა-—მამ-ალ-... მამ-აკ-... მამ-ილ-ო... შდრ. მეგრ. მუშ-ა „მამა“ — მუშ-ულ- „მამალ“: -ან- აქ არც ქანურ-მეგრულში შემოგვრჩენია და არც ქართულში. აღნიშვნის ღირსია მეგრ. მუშ-ა-ში -ა- სუფიქსის უცვლელად დაცვა, მუშ-ულ-ში — შესატყვისობის მქონებლობა: მეგრ. მუშ-ა არაა მუშულ-ის შეკვეცილი სახე, იგი ქართულის სათანადო ფუძეს — მამ-ალ- — ეფარდება.

კიდევ უფრო ეს ითქმის მეგრ. დიდ-ა-სა და დად-ულ-ს შესახებ: დიდა ოდნავ გადასხეაფერებული დედა-ა, დად-ულ-ი კი — დედ-ალ-ის შესატყვისი ფუძე.

მამა- გვხვდება რიგ შემთხვევაში იმ კონტექსტებში, რომლებიც დედა-სთან დაკავშირებით ვახსენეთ (იხ. დედა-). ზოგს აქ დამატებით აღვნიშნავთ.

მამ-ა ... მამ-ფ-ალ-... მამ-ულ- (= მამისეული) ... მამა-სახლის-ი...

მიიღო მამამან მისმან დიდძალი საფასეც... *ექვრეპიხ.*, 59v.

გესხნეს მამანი მასწავლელად... *სამცხეკ.*, 169v.

მამამ გრიგოლ... *იხ. ზემოთ, გვ. 4.*

მდს საწადელი... ბრძანებაჲ ღთვ პატიოსნისა მამფლი-საჲ... *ხვან.*, 403.

რ მამული შჯული მეპყრა... *ექვრეპირ.*, 63r.

რ არა დაუტეოს მამული შჯული... *ექვრეპირ.*, 64v.

უწყოდა თუმცა მამასახლისმან კაცმან რლსა ეამსა მპარავი მოსლვად არნ მლუძარეცა იყო... *ხვან.*, 472.

§ 7. ოთხი სახელის გარდა --ძმ-ა-, დ-ა-, დედ-ა-, მამ-ა--ფუძის ბოლოკიდური -ა- სუფიქსის ნარჩენია¹ შემდეგს სახელებშიც: გზა, ქვა, რქა, ტბა, დაბა, თხა...

ა. გზ-ა-... შღრ.: სა-გზა-ურ-... სა-გზ-ალ-... მ-გზ-ავ-რ-... ჰან. ი-გზ-ალ-უ „წავიდა“.

არცა არს ესე გზაჲ მუაღლთაჲ... უფანს., 24v.

წარძიმცამემართნეს გზანი ჩემნი... ფაკიოთ., 172v.

ქხუდ ოდიკისაჲ რლ არს საგზაური მიმოსაღებელი ოდიკი... იაკვძ., 81r.

ვინმე უკუეთუ საგრობნ თუსითა საგზლითა... სამოციქ., 68r.

და აზიარა ნინო ჯორცსა და სისხლსა ქსსსა: და წარილო ესე საგზლად სრლისა... კრონიკ. I, 39.

და მგზავრ სლვასა მათსა ჰრქუეს ნეტარსა გრიგოლს... სანძთ., ძმ, 2ა ქვ.

წარიყვანა ათორმეტნი თუსაგან და მგზავრ ეტყოდა მათ... შადიმ., 43აქ.

ნაწარმოები ფუძეები სა-გზ-ა-ურ-, სა-გზ-ალ-, მ-გზ-ავ-რ-საკმარის საფუძველს ქმნიან იმისათვის, რომ გზ-ა-ში გამოიყოს -ა-სუფიქსი და აღდგენილ იქნეს მისი სრული ვარიანტები.

კითხვა ისმის: სა-გზ-ა-ურ-ში რატომ არ მოეკვეცა ბოლოკიდური -ა-ურ- სუფიქსის დართვისას? ალბათ, იმიტომ, რომ -ა-ს მოსდევდა თანხმოვანი, რომელმაც -ა დაკარგვას გადაარჩინა, მაგრამ -უ-ს წინ თვითონ ვერ გაძლო. ასეთი თანხმოვანია ვ-; ამრიგად: სა-გზ-ა-ურ- -- "სა-გზ-ავ-ურ-.

ეს რომ ასეა, ირკვევა მ-გზ-ავ-რ- ფუძიდან: რ- თანხმოვნის წინ -ვ- ფონეტიკურ დანართად ვერ მიიჩნევა.

სა-გზ-ალ-ში -ალ- სუფიქსი გვაქვს; ორში ერთი: ან ეს ფუძე ნაწარმოებია სა- თავსართითა და -ალ- ბოლოსართით, რაც ნაწარმოებ სახელებში არაა მოსალოდნელი (მიმღობათა შორისაც იშვიათია), არა და ესაა ოდენ თავსართოვანი წარმოება, რომლის ნიმუში გადმონაშთის სახით გვაქვს ძვ. ქართულში: სა-მართ-ალ-, სა-ყურძენ-, სა-კაც-... (იხ. ქვემ.).

სინამდვილესთან ახლო მეორე შესაძლებლობაა: საწარმოებელ ფუძედ უნდა დავსახოთ გზ-ალ-; ამას მხარს უჭერს ჰან. „ი-გზ-ალ-უ“ „წავიდა“. ამრიგად, გვექნება: გზ-ა, გზ-ავ || გზ-ალ-...

¹ ა-ს შესახებ შღრ. ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა: „ფონეტიკ. დაკვირვებ.“ I, მიმომბილ., 212.

საწარმოებელი აფიქსი სრული სახით მოცემულია -ავ-, ალ-ში; მათი ნარჩენია -ა: გზ-ა (გზა-ში, ძირეული მასალა -ზ- ჩანს; შდრ. სვ. ლწ-ზ-ი „სვლა“).

ბ. ქვ-ა: ქან.-მეგრ. ქვ-ალ-... ქართ. ჩა-ქოლ-ვა (-ჩა-ქვ-ალ-ვ-ა)... გა-ქვაგ-ებ-ა-...

აღიღეს ქვეები და დაასხეს იოვანეს... სვან., 223.

და ეშინოდა მისგან მქულველთა მათ... ბასილ., 40v.

ქანურსა და მეგრულში ქვა- მრავლობითში აღიდგენს ბოლოკიდურ ლ-ს, როგორც ეს ჯუმ-ა, დ-ა-ს შემთხვევაში გვქონდა. ქართ. ჩაქოლვა (-ქვალ-ქულ-ქოლ-) ააშკარავებს ამგვარივე ლ-ს არსებობას ქართულშიც. გა-ქვ-ავ-ებ-ა-ში -ალ-ის ტოლად -ავ- გამოდის. ამრიგად, გვექნება სამი სახეობა: ქვ-ა... ქვ-ალ-... და ქვ-ავ- (შდრ. გზ-ა-, გზ-ალ-, გზ-ავ-...).

გ. ტბ-ა... ტაბ-ა... ტობ-ან-ი-ერ-... მეგრ. ტობ-ა („ღრმა“)...

რწ გარდააქცინა ლოდრანნი ტბად... დავით., 167v.

მოზღუდვიდა და შეაყენებდა და იქმოდა ტბურებსა... იმიენ., 115₁₁.

და გარდაასხა ტბორები იგი წყალთაჲ... იქვე, 115₁₁.

სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ტბა-ტაბა-; ტაბ-ა ტოპონიმიკაშია დაცული: ტაბაქმელა, ტაბისყური (ივ. ჯავახიშვილი: „ქართველ. ისტ.“, გვ. 5; აგრეთვე ს. ჯანაშია: „თუბალ... იბერი“, ენიმკის მოამბე I, 240; აკ. შანიძე: -К этимологии названий „Топала“—ენიმკის მოამბე I, 81—83).

თუ ტბა კავშირშია ტაბა-სთან—და ეს კი სარწმუნოა, ბოლოკიდური -ა სუფიქსი იქნება: ის იწვევს ტაბ- ფუძის შეკუმშვას.

ტობა- ამ ფუძის ზანური შესატყვისია და ტობ-ან- კი—ძმ-ან-, დედ-ან-ის ანალოგონი -ნ-ს დაცვით ზანურში (ეს რომ შეიძლება, ამას ცხადყოფენ სხვა მაგალითები. იხ. ქვემ. ღამ-ე...).

დ. რქ-ა... მეგრ. ქა-რქ-ალ-... ქან. ქრა (სხვა ვარიანტები იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 93).

ქბოღსა მის ჩჩღლისა რლსა გამოჰქონდეს რქანი და ქლაკნი... დავით., 104v.

შეიპყრობდა გუელთა რქოანთა... იქნობირ., 193v.

მეგრულში ჩვეულებრივ ქა ითქმის, მაგრამ ნაწარმოებ ფუძეში დასტურდება რქ-ალ- ფუძე: ბაწარი ქოჯი-ო-რქ-ალ-ი! „თოკი დაახვიე რქაზე!“... „ო-რქ-ალ-ი ბაწარი“—თოკი, რქაზე დასახვევი, მერე: დასაბმელი თოკი...

ქან. ქრა რქა-ს მეტათეზისითაა მიღებული: რქა-რქ-ალ-, -ალ-ისეთივე სუფიქსია, როგორც -ალ- ქვ-ალ-ში, ჯუმ-ალ-ში და სხვ.

ე. ბა-ტკ-ან-... თიკ-ან-... ბა-ტკ- „ჩჩული თიკანი“ (საბა)... მეგრ. ბატკ-ი „ერთი წლის თხა, დედალი“ (ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს თ ა ნ ბ ა ტ კ - ი „კამეჩის ზაქად“ (?) არის განმარტებული; იხ. „მეგრ. გრამ.“. ლექსიკ., 201).

გურულში ბატკ-ი „შემოდგომაზე ნაშობ შინაურ საქონელზე“ ითქმის (ილ. ჭყონია: სიტყვის კონა, 6)¹.

სახის მეტყუელმან თქუა მარტორქისაჲ... მცირე არს და მსგავს არს თიკნისა. და დიდად სასტიკ არს მგეცი იგი... ხანისმეტყ., 33გ.

როგორც ივ. ჯავახიშვილმა გამოარკვია², თიკან- და ბატკან- ერთსა და იმავე ძირს შეიცავს, მასთან ბა-სქეს-კატეგორიის (კლას-კატეგორიის) ნიშანია.

ბა-ტკ-ან-—ბა-თკ-ან-—ბა-თიკ-ან-: უჩვეულო -თკ- კომპლექსს შეენაცვლა ჩვეულებრივი -ტკ- (ქან. ტიკან- აქ ამოსავლად არ გამოდგება: მეორეულია³; ის მიღებულია თიკან-ისაგან თვით ქანურ ნიადაგზე; იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 84—85).

ბატკ-ში იგივე ფუძე გვაქვს, რაც ბატკან-ში; მათ მნიშვნელობაც აკავშირებს; ექვს გარეშეა ბატკან- შეიცავს -ან სუფიქსს: ბა-ტკ-ან-.

ვ. დაბ-ა... დაბ-ნ-ებ-ი... უ-დაბ-ნ-ო... მ-დაბ-ი-ო... მ-დაბ-ურ-... მ-დაბ-ორ... მ-დაბ-ალ-...

და წარიღო დაბად და შეიღო იგი ეკლესიად... უდაბნ., 23რ.

და ყნივე იგი ველნი სავსე იყვნეს მიმავალთაგან ქალაქისაგან და დაბნებისა... სვან., 77კ.

რნი უდაბნოსა გარე იყოფოდა... სვან., 347.

... ეწა საყუდელსა მას ეგრძთ უდაბნოსა ჯდა და ცხოვართა რაცხასა ზა იქცეოდა... სვან., 113.

ვინაჲ უდაბნოსა ზა ლანკლაჲ... უდაბნ., 24ვ.

გამობრწყინდა... განსრულებული სიბრძნითა... მოლუაწე და უდაბნოთა ქალაქ-ყოფელი... ზანძთ., ბ₁₀ ქვ.

გახარებ თქნ სიხარულსა და მდაბიონნიცა მოიყვანნეთ ზიარად... სვან., 37.

მოსწყუედდა კარაულებსა მათ მდაბიოთასა და კტთა რნი ვიდოდეს... ოქრობიძ., 45რ.

ყლნივე მდაბურნი და მეგობარნი... ესრძთ ხედვედ... უდაბნ., 21რ.

ესე ყლი მიჰმადლა მდაბოროთა... უდაბნ., 20რ.

¹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი: ქართ. დაკავ. ენათა ბუნება... გვ. 186—187.

² იქვე, გვ. 191—192. ³ შდრ. იქვე, გვ. 192.

დაბა „დასახლებული ადგილი“; საპირისპიროა: უ-დაბ-ნ-ო — „დაუსახლებელი, უკაცრიელი ადგილი“; -ო-ს წინ აღდგა -ნ-¹:

უ-დაბ-ნ-ო—უ-დაბ-ან-ო...

ეგვეე -ნ- მრავლობითში დაჩნდება: დაბ-ნ-ებ-ი—დაბ-ან-ებ-ი; -ან- სუფიქსისაგან ამჟამად მხოლოდობითში -ა დაგვრჩა.

მ-დაბ-ი-ო (-*მ-დაბ-იე-ო) პირვანდელი მნიშვნელობით „დაბის მცხოვრები“; მ-დაბ-ურ- (|| მ-დაბ-ორ-) იმავე მნიშვნელობისაა, რაც მ და ბ ი ო; ორსავე შემთხვევაში საწარმოებელ ფუძედ გამოყენებულია დაბ- -ან- სუფიქსის გარეშე (შდრ. ჯამ-ლ-—უ-ჯამ-ურ-; დედ-ა: დედ-მამ-ა...).

თ-ხ-ა-*და-კ-ალ-: შდრ. მეგრ. თხ-ალ-: მრავლ. თხ-ალ-ეფ-ი, ქან. თხ-ალ-ეფ-ე; სე. და-კ-ელ „თხა“; ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა ს გარკვეული აქვს, რომ თხა-თჟა-დაკ, ოლონდ დაკ-ის ა თხ-ას ა-დ გააუსლათუტების გზით ქცეულად მიიჩნია (იხ. „ფონეტიკ. დაკვირვ.“ I, „მიმომხილვ.“, 212—213).

ეკვი არაა, რომ თხა-სთვის ამოსავალია: დაკ-ა, აქედანაა მიღებული დკ-ა (შდრ. ძამ-ა-—ძმ-ა).

-ა ქართულში სუფიქსია ისევე, როგორც -გლ- სვანურში: თხ-ა—და-ჟ-გლ-. და- პრეფიქსი ჩანს; მის შესახებ იხ. მეორე ნაწილში.

ძმა-, დედა-, და-, შამა-, გზა-, ტბა-, რქა-, დაბა-, თხა-—სახელთა ფუძეების ანალიზმა გვაჩვენა, რომ ბოლოკიდური -ა- ხმოვანი ფუძის საწარმოებელი აფიქსია და -ან-||-ალ-||-ავ- სუფიქსთა შეკვეცილი სახეა.

§ 8. ფუძის ბოლოკიდური -ე-ც რიგ შემთხვევაში სუფიქსი აღმოჩნდება.

ა. დღ-ე... ქან.-მეგრ. დღ-ა (-დღ-ალ-)... სვან. ლა-დღელ-... დღ-ენ-დღელ-... მ-დღ-ეფ-რ-... დღ-ეფ-ან-დღელ-... ქან. გე-ნ-დღ-ან-ი, მეგრ. გე-ღ-ან- „ზეგ“... ქან. ა-ნ-დღ-ან-ერ-ი, მეგრ. ამ-დღ-არ-ი „დღეანდელი“... ქან. დღალ-ეულ- „დღიური გასამრჯელო“... ნ-დღ-ალ-ერ-ი „დღიური“.

და წარქდეს ხუთნი ოდენ დღენი... უფაბნ., 34r.

...გამოკვრტოვიედ რტონი მათნი დღეთა არსსთა... სვან., 457.

და ხვალის დღე აღდგეს და მოვიდეს... ოქრობიძე., 40v.

შენთჳ მოვწყდებით ჩნ მარადღ... სამციფიქ., 11v.

დავბანე მარადღე ცხედარი ჩემი და ცრემლითა ჩემითა საჩუკელი ჩემი დავალტე... სვან., 368.

რ'ლ არს ერთი ღ'თი და სამი გუამი დაუსაბამოდ სამა-რადისო... ოქრობიძე., 19r.

¹ ნ. მართო და-ბა-*და-ბან- (I'ram. ძრვ.-ლიტ. გრუზ. ეა., გვ. 43, 44); ნ-ს აღდგენა მართებულია და გასაზიარებელია. და-ს გამოყოფა გაუმართლებელია.

შხის თუალმან ბრწყინვალეზაჲ თჳსი დღისი ზ' აჩუნის...
ჟუიანს., 142v.

უკუეთუ კულა მარადის დღესისა დღესა თ'ნა წარ-
კვდებოდი და ხვალისასა მოელოდი... ბახილ., 72r.

ზრუნვამან დამაყენა მე ე'ე დღესამომდე... აქრო-
ბიონ., 51v.

არა მიწვა გუერდსა თ'სსა ზ'ა არცა ლამით არცა დღით...
იქვე, 48r.

მოხუეკთ საზრდელსა დღითი დღედისა მათისასა...
იქვე, 41v.

იძიეს დღითი დღედ და შემდგომითი შემდგომად...
ხვან., 75.

სასურველ არს დღენდელი ესე დღე... ჟუიანს., 46r.

დღენდელისა ამის დღისა სახარებასა მოიყვანებს...
ჟუიანს., 96v.

და არს ძეგლი მას ზ'ა დღენდელად დღედმდე
მახლობელად ტაძარსა მას... ხვან., 103.

მდღევრთა მათ თანა აღმსობილთა მიეწიფე...
ხვან., 429.

ამ სახელს სვანურში ძირეულ მასალად დედ- გამოეყოფა:
ლა-დედ- „დე“. ლა- თავსართი არც ერთ სხვა ქართველურ ენაში
არ არის (იგი ნიეთის კატეგორიის მაჩვენებელი ჩანს; იხ. „შედარ.
ლექსიკ.“, 193—194). სვანურში ამ ფუძეს სუფიქსი არა აქვს,
ქართულსა და ზანურში სუფიქსებია დართული. ზანური -ა მრავლო-
ბითში -ალ სუფიქსის სახეს იღებს: დღ-ალ-ეფ- (მღრ. ჯუშ-ალ-
-ეფ-...). ეს -ალ- სუფიქსი ქან. დღ-ალ-ეფ-შიც გვაქვს და
ღ-დღ-ალ-ერ-შიც („დღიური“).

იმავე ქანურში -ან- სუფიქსიანი წარმოებაც მოგვეპოვება:
გენ-დღ-ან-ი „ზეგ“ („ზე-დღე“); ამ სიტყვაში -ან- მეგრულშიც იხმის:
გენ-ან-ი (ძირეული დ- დაკარგულია).

ქანურის ვარიანტები დაწვრილებით იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 194.
ქართულში შესაბამისი -ენ- სუფიქსია მოსალოდნელი და
გვაქვს კიდევ: დღ-ენ-დ-ეღ-... (მაგალითები იხ. ზევით). -ენ- სუ-
ფიქსის პარალელურად ქართულში -ევ- სუფიქსიცაა გამოყენებუ-
ლი: მ-დღ-ევ-რ-. ეგევე დღ-ევ- უნდა იყოს, საწარმოებელს ფუძეს,
უ-დღევრ-ისათვის: *უ-დღ-ევ-ურ-—უ-დღ-ე-ურ-... ჯს წინ დაკარ-
გულია -ვ- (მღრ. უ-თა-ურ-—უ-თავ-ურ-).

ბ. ლამ-ე... კან. ლომ-ან- || ლომ-ა „გუშინ“... მეგრ. ლუმ-ა(ნ)-
„წუხელ“...

დღისი ჳმა ვყავ და ლამე წ'ე შენსა... უფაბნ., 122r.

არა მიწვა გუერდსა თსსა ჳა არცა ლამით არცა
დღით... ფქრძბ., 48r.

ამეჟმად „ლამე“ კანურადაც და მეგრულადაც „ხერ“-ი ითქმის.
ეს სულ სხვა ძირია. ლამე-ს კანონზომიერი შესატყვისი ლომ-ან
კანურში დატულია და ნიშნავს „გუშინ“-ს; მეგრული ლუმ-ა იგივე
სიტყვაა, ნიშნავს—„წუხელ“; მას ბოლოკიდური -ნ დაკარგული
აქვს: ეს -ნ- ხმოვნის წინ კვლავ გამოჩნდება: ლუმ-ან-ერ- „წუხან-
დელა“ (დაწერილებით—„შედარ. ლექსიკ.“, 198).

მეგრულისა და კანურის ჩვენება ცხადყოფს, რომ ქართ.
ლამ-ე ში -ე- სუფიქსია; მისი სრული სახე შეიძლებოდა ყოფილიყო
-ენ- ჳან. -ან-ის შესაბამისად...

გ. ტყუ-ე... ნა-ტყუ-ენ-აფ... წარ-ტყუ-ენ-გ-ა...
ბრძანა. რათა კელოვანნი... წარიყვანნეს ტყუედ სპარსე-

თად... წარტყუნ., იმ₆.

რ'ლ იგი ოდესმე ტყუენვიდა და აღიდებდეს ლა...
ხამოციქ., 100r.

ესე წიგნი... აუწყებს წარტყუენვასა ძელისა ცხორე-
ბისასა... იქვე, ბ₁.

ღირს იყვნეს რაჲ იგი შემეტხვა მათ ბოროტი წარტყუენ-
ვითა მით... იქვე, დ₆.

ბრძანა დანიელ წინაჲსწარმეტყუელისა წარტყუენვაჲ
და სამთა მათ ყრმათა ტყუეობაჲ... იქვე, თ₁₁.

ეს სახელი არც მხოლოობითში და არც მრავლობითში ბოლო-
კიდურ -ნ-ს არ აღიდგენს. მაგრამ ამ სახელისაგან ნაწარმოები ჳმნის
ფუძედ გვაქვს ტყუ-ენ-: წარ-ტყუ-ენ-აფ-ს... წარ-ტყუ-ენ-ა... ნა-ტყუ-ენ-
აფ... ამრიგად: ტყუ-ე-ტყუ-ენ- (შდრ. დღ-ე-დღ-ენ-)... საკითხავია,
ახ. ქართ. და-ტყე-ეე-ებ-აში- ტყვე-ტყვე-ე- (?).

დ. შეიძლებოდა აგრეთვე დაგვესახელებინა შაკ-ე-შაკ-ენ-:

... სახისმეტყუელმან თქუა ასპიტისაჲ. რ'ეს შამალი შეეხის
დღდალსა. პირით მაკნდის... ხანისმეტყ., 16₁₂ ქვ.

შაკნ-დ-ი-ხ- *შაკენ-ედ-ი-ხ ნასახელარი ჳმნაჲ; სახელის ფუძეა
შაკ-ენ-. მაგალითზე მიგვითითა ვარ. თოფურიამ.

§ 9. სახელის ფუძეთა ბოლოკიდურად ყველაზე ხშირად
გვხვდება: თანხმოვანთაგან -ლ-, -რ-, -ნ-, -გ-, ხმოვანთაგან —-ა-, -ე-. ეს
საყოველთაოდ ცნობილი ფაქტი იყო ჩვენთვის ამოსავალი.

უკვე განხილულმა მაგალითებმა გვაჩვენა, რომ ბოლოკიდური -ა-, -ე ხმოვნები სუფიქსები აღმოჩნდა იქ, სადაც ძირისეული ჩანდა.

ამ -ა-, -ე სუფიქსებს მივყავართ თანხმომხსენებლისაკენ -ნ-, -ლ-, -ვ-: ხსენებულ ხმოვნებს თანხმომხსენები -ნ-, -ლ-, -ვ, რიგ შემთხვევაში წინთაყ დაერთოდა, ბევრგან ახლაც ერთის.

ერთი სიტყვით: -ა-, -ე-ც სუფიქსებია, -ან-, -ალ-, -ავ-... -ენ-, -ელ-, -ევ-იც სუფიქსებია, სხვადასხვა სუფიქსი კი არა, არამედ ერთი მეორის ვარიანტები (იხ. ქვემოთ).

სხვადასხვა მეტყველების ნაწილთა მონაცემების შედარება, ვფიქრობთ, დაგვარწმუნებს, რომ ზემოხსენებული მაგალითებით არ ამოიწურება ფაქტები, რომლებიც ამ სუფიქსებს ფუძის საწარმოებელ სუფიქსებად გვაგზავნიან.

არა მარტო უკვე ნახსენები სუფიქსები, არამედ -ულ-, -ილ-, -ოლ-, -არ-, -ურ- და რიგი სხვაც აღმოგვაჩნდება.

სანამ სათანადო მაგალითების განხილვას შევეუდგებოდეთ, საჭირო იქნება პასუხი გავცეთ კითხვაზე: -ა-, -ე სუფიქსად გვაქვს: ბოლოკიდური -ა და -ე? როგორა დგას მათი საკითხი?

-ა- გამოყენებულია საწარმოებელ სუფიქსად (იხ. გვ. 5). ე. წ. მარტივ ფუძეებში მისი სუფიქსურობის ექვემდებარებული მაგალითები არა ჩანს, თუმცა სა-ს-ა, სა-თნ-ა და მსგავსი წარმოება ამ საკითხის დადებითად გადაწყვეტას გვიკარნახებს¹. ოღონდ დაბრკოლება იმაშია, რომ -ა-ზე დაბოლოებულ მარტივ ფუძეთა რიცხვი მცირეა.

ბოლოკიდური -ე სუფიქსი ჩანს შემდეგს ფუძეებში:

ა. ყრუ-:

... მსგავს არს გუელისა ვა ასპიტისა და იქედნისა ყ რ უ ის ა (!) რ ლისანი დაყოფილ არიედ ყ უ რ ნ ი მისნი... დავით., 29r.

ყრუ უნდა იყოს ყურ- ფუძიდან ნაწარმოები -უ- -ურ- სუფიქსის დართვით: ყურ-უ-ყრ-უ (თავდაპირველად: ყურ-უ^რ; შდრ. მეგრ. ყურ-უ „რეგენი“ „უგამოუტდელი“, ვისაც „არ კსმის“... იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 46—47).

თუ ეს ასეა, -უ სუფიქსია და მომდინარეობს -ურ- სუფიქსიდან, რაიც „უქონლობას“ აღნიშნავს სვანურში და იხმარება კიდევ იქ სუფიქსად, პრეფიქსად კი ქართულშია ფართოდ გამოყენებული: უ-ვიც-ი, უ-ბედ-ურ-, უ-კეთ-ურ-, უ-მად-ურ-...

ბ. ღრკუ:

-უ სუფიქსი ჩანს ღრკ-უ-შიც: შდრ. ღრეკ-ს... ღრკ-ებ-ა...

¹ თუ სწორია ივ. ჯავახიშვილის ვარაუდი, გამოთქმული საჯარო მოხსენებაში, რომ რკონ-ი (ტაომონი. ტერმ.) უკავშირდება რკო-—გრკო-ს, უნდა გვეფიქრა, რომ გრკო-—გრკონ- და -ონ სუფიქსია: გრკ-ონ-... შდრ. გურკ-ა (იხ. ს ა ბ ა).

არა მომეხოს მე დ რ კ უ ი (!) გ ლ ი თ ა... დავით., 147r.

ვ ე ლ ა არა დ რ კ უ არს ენაჲ შენი და არა განჴმელ...
სახილ., 69 v.

ვ რ მი ვ დ ე რ კ ი ქებათა მიმართ არა უდეს... ბახილ., 7v.

ვ-დერკ-ში მოცემულია დერკ-ფუძე; აქედან უნდა იყოს ნა-
წარმოები დ რ კ უ: დერკ-უ → დ რ კ-უ: -უ- ფუძის საწარმოებელი სუ-
ფიქსია.

გ. ძუ-ძუ... შდრ. მ-ძუ-ძ-ე; ახ. ქართ. ძი-ძ-ა.

ქალწულისა ძუ ძუ ს ა მწოვარად... ხვან., 396.

შვის დედამან და არა მქმნის დედა მ ძ უ ძ ე... ხვან., 123.

დედა-მძუძე—„მზრდელი ქალი“ (ს ა ბ ა).

მძუძე მოწმობს, რომ ძუძ-უ-ში -უ სუფიქსია; თავიკიდური-
ძუ-ც არ უნდა იყოს ძირეული: ძუ—დუ... ძირეული უნდა იყოს.
-ძ-, რაც ს-ძ-ე-ში გვაქვს.

ამრიგად, -ო- და -უ-ს სუფიქსურობის საკითხი დადებითად წყდება.

§ 10. დავებრუნდეთ მარტივ ფუძეთა ანალიზს. ვიწყებთ -აღ-
სუფიქსის გამოყოფით.

ა. -აღ- სუფიქსი:

- ა. წყ-აღ-... შდრ. წყ-ურ-ი-ს-... წყ-ურ-ი-ღ-... წყ-ურ-ი-ელ-...
უ-რ-წყ-ულ- („უწყლო“)... უ-რ-წყ-ულ-ო/ებ-ა...
შე-რ-წყ-ულ- („მეწყლე“)...
სა-რ-წყ-ულ-...

წყაღ-: და სასუმელად მისა წყაღ ი... უდაბნ., 22v.

არა იპოვების ნაწუთი წყლისაჲ ლაკუასა... უდაბნ., 74r-

წყურის: და ესრე თქა მწყურის... ხვან., 126.

წყურიღ-: ... და შეეწყურა მწარედ... და იურვოდა წყუ-
რიღლითა... იკვკვ.

იწყო ელიაცა შეურვებად წყურიღლითა... უდაბნ., 73r.

მისცნეს თავნი თჳსნი შიმშილსა და წყურიღსა...
უდაბნ., 84r.

წყურიელ-: ... ოდეს გიხილეთ... წყურიელი და გასუთ შენ...
ბაგირი., 55b₂.

ურწყულ-:... ურწყულება, ურწყულობა...

სცა კლდესა და... ვილოდეს ურწყულთა მდინარენი...
დავით., 155v--156r.

რლსა დღეს ზროხაჲ და კარაული დასთრგუნავს. რ-
უნაყოფო არს და კორდ და ორწყოლობითა მოიშთებებს...
ბახილ., 85v—86r.

მოწყდეს ურწყოლობისაგან... უდაბნ., 174r.

... ამას ურწყულე ბისა განჩინებასა ელიაფსსა... ურბან., 73r.

მერწყულ-: ...ქანანელსა მას დედაკაცსა მერწყულსა მარტოსა... ხვან., 342.

სარწყულ-: სენაკთა მათთა შინა იყო მცირჲ სარეცელი და შეურაცხი საგებელი და თითოჲ სარწყული წყლისათჳს... ხანძთ., კბ., ქვ.

მეგრულსა და ქანურში იგივე წყალ- ფუძე გვაქვს, ოდნავ გადასხვაფერებული მეგრულში, თვალსაჩინოდ სახეცვლილი—ფონეტიკური მიზეზების შედეგად.—ქანურს კილოკაეებში:

მეგრ. წყარ-ი

ქან. წყარ-ი || წყა-ი—ხოფურსა და ვიწურ-არქაბულს კილოკაეებში და

წარ-ი-ათინურში: წყ-წ.

(იხ. „ქან. გრამ. ანალ.“, § 6გ, გვ. 17).

ზანური შესატყვისი ამ ფუძისა შემორჩენილი უნდა გვექონდეს მეგრ. ჰორ-ოფ-ა-ში: „ჰოროფა“—„აღდრიანობა“ (სიტყვა-სიტყვით: „წყლიანობა“) „გვალვის“—საპირისპირო ცნებაა. ქართულში ეკვივალენტური ტერმინი არა გვაქვს (ბუნებრივია, თუ ასეთი ტერმინი მეგრულში მოგვეპოვება: შესაბამი მოვლენა აქ შეუმჩნეველი ვერ დარჩებოდა. ქანურს, ალბათ, დაეკარგა ანალოგიური სიტყვა).

ჰოროფა-ს „მარტივი“ ფუძე ჰორ- უკვე შეიცავს -ორ- სუფიქსს: -ორ- კანონზომიერი ზანური შესატყვისია ქართ. -ალ-ისა: წყ-ალ---ზან. კ-ორ-.

ყ ბგერა ზანურში არა ჩანს: ის ქართულში განვითარებულია (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 182). ძირეულ მასალად შეგვრჩა წ-. ამაში არაფერია უჩვეულო: სიტყვის ანალიზს ქართველურ ენებში ძალიან ხშირად მივყავართ ამგვარ შედეგამდის.

ქართ. წ- ძალა-უნებურად მოგვაგონებს სვან. ლი-ც-||ნი-ც-ფუძეს („წყალი“). ლი- წინსართი ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელი ჩანს. ძირეულია -ც-—წ: ლი-ც-—*ლი-წ—სიტყვის ბოლოში წ-ს მკვეთრობის დაკარგვით (?).

მაგრამ სხვა კავკასიურ ენებშიც გვხვდება ძირეულ მასალად -ც: ხუნძ. იც „წყარო“¹...

¹ ნ. მარს სვან. ლი-ც მიაჩნია ნი-ც-ისაგან მიღებულად; ამ ფუძეს უდარებს ხუნძ. ი-ც-ს და აფხაზ. ა-ძ-ს („წყალი“). იხ. Непознат. источник. ИАН (1917), გვ. 331.

იქნებ აქაც მეორეული იყოს -ც- ამ ვარაუდს ასუსტებს თხ-ფვ-ა ფუძის არსებობა ქართულში: ძირეულია თხ-თ; ხ განვითარებულია.

ძირეული -ც- შეიძლება ამ თ- ძირს ეკედლებოდეს... საკითხი თავისთავად საინტერესოა და დამატებითს ძიებას საჭიროებს. აქ ჩვენ შეიძლება შევჩერდეთ -ალ- აფიქსის გამოყოფაზე წყ-ალ-ში-ეს კი ექვს გარეშეა.

ბ. კუ-ალ-: კუ-ალ-ად... (ახ. ქართ. კვ-ლ-ავ)... კუ-ალ-ა → კულ-ა... ი-კუ-ლ-ი-ა...

ვინაჲ უდაბნოსა ზა ლანკლად არცა არს ესე გზად მველ-თად არცა არს კუა ლი კაცისად... უდაბ., 24v.

მერმე კუალად არა უცნებით ად კეშმარიტად ოქროდ გზასა ზა იხილა... იქვე, 24v.

და მან დაუკრიბნა თუალნი: და კუალად განუსუენა და პატივისცა ნეტარსა იოვნეს... იქრფ., 194 v.

და კუალად სხუათა ვიეთმე მორწმუნეთა კაცთა ესუა შეილი... სანძთ., 6₁ ქვ.

...სიკუდილი კულა კეთილ არს... ბახილი, 16v.

ნუ თუ კულა ტყუეა. მოსრულმან მან... ზვან., 16.

და გამოიკულია საქმშ მათი... იქრფ., 84v.

კუალ- ფუძეს ნ. მარი სამართლიანად უკავშირებს უ-კუან ზმნისართს და გამოყოფს უ- თავსართს ნაცვალსახელური წარმოშობისა. (უ)-კუ- მიჩნეულია ამოსავლად. მეგრ. უკა-ხალე „უკან“, კინ-ი „კვლავ“, კინ-ოხ „წინათ“ („მას უკან“), უ-კულ- „შემდეგ“ ერთი ძირისადაა ცნობილი (იხ. „Граммат. древне-лит. груз. яз.“, გვ. 111—113)¹.

უკუან და კუალ- ფუძეთა დაკავშირებას იცავენ აგრეთვე აკ- შანიძე და ს. ჯანაშია (იხ. ა. შანიძე: „პირის ნიშანი ბრუნვიან სიტყვასთან ქართველურ ენებში“—თბილ. სახელმწ. უნივერს. შრომები, I, გვ. 340).

¹ ფუძეთა ამ წრეში ნ. მარს შეჰყავს სვან. ლოშგინ, ჭეშგინ და თავ-კიდური ლო- ნაცვალსახელოვან ფუძედ აქვს დასახული. ამას და მთლიანად ამ სვანური სიტყვის ეტიმოლოგიას უმართებულოდ თელის კ. დონდუა (იხ. მისი: „Сравнительно-превосходная степень в картвельских языках“—Язык и Мышление, IX, გვ. 35—36). მართლაც, ლოშკინ-ში ლ- ფონეტიკური დანართი ჩანს (შდრ. სვ. ლვაპარ-ვაპარი, ღვაწ-მარე-ვაჟაკი...), ხო- პრეფიქსში კი ხ არ უნდა იყოს ფონეტიკურად განვითარებული.

ძირი კუ-: უ-კუ-ან-ა... უ-კუ-ანა-მსკნელ...

უ-კუ-მო... უ-კ-მო...

უ-კუ-ე...

უ-კუ-ნ... სა-უ-კუ-ნ-ე...

უ-კუ-...

ვითარ მოიწია ჯოჯიკ, უკუანა სდევდა პიტიახშსა... მუშან., 32₆.

ბერი იგი რლი წინა უძლოდა და უკუანა შეუდგა ლალა-დებდეს... ჭადიმ., 44_{b1}.

ეფრემ რლისად უკუანა მს მიგითხრა... სვან., 278.

ინება ჩემ გლახა ჳელითა უკუანისკნელთა ამათ დღმ-სკან., 134.

უკუანა მსკნელდა მიუვლინა ძე თჳსი... ჭადიმ., 46_a.

ესრმთ იყენენ უკუანანი წინა და წინანი უკუანა... თა... ჭადიმ., 43_{a1}.

ბ მრავალნი იყენენ წინანი უკუანა და უკუანანი წინა... ჭადიმ., 42_{a1}.

უკუანა- ნაწარმოებია უკუან-ზმნისართისაგან -ა სუფიქსით და ატრიბუტივს წარმოადგენს. უკუანანი მისი მრავლობითია (შდრ. წინ-წინა-წინანი).

ანუ რავდენითგან წინა უკუმო იოვანმსთჳს ახარებს... სვან., 316₁.

წინა უკუმო თთუესა სთულისასა... იქვე.

რვით დღით უკუმო თთუესა ახალწლისასა... იქვე.

ანუ რავდენითგან წინა უკუმო მოგუთაგან თჳნის იცა...

იქვე.

რლი ველსა გარე იყოს ნუ უკუ მოიქცევიან... უკუ მო-მართ... ჭადიმ., 52_a.

მიექცა პეტრეს და ჳრქუა მართლ უკუნ იქეც ჩემგან... ჭადიმ., 35_b.

აჳა ესერა წინა განმზადებულსა მას გზასა წარვალ სა უკუნესა... მუშან., 43₉.

ყლთა სა უკუნეთა იყო და არს და იყოს... სვან., 23.

იხილეს რად უკუე მოყუასთა მათ მისთა საჳემ იგი შე-ზრუნდეს... ჭადიმ., 40_{a1}.

მწყო (!) უკუე სიტყუად... ბახილ., 15_v.

უკუანა... და მისი ძირის საფუძველზე აღმოცენებული სიტყვები მეტად საყურადღებოა: მათში შერჩენილია ძველი წარმოება ნაცვალსახელოვანი კონკრეტული შინაარსით (უ-კუან = მისი კვალი... — იხ. ნ. მარია, ა. შანიძე: ზემოთ მითითებული შრომები).

ბუნებრივია, თუ ამ სიტყვას სხვა მხრივაც აღმოაჩნდება დიდი ხნოვანების მოვლენები. ასეთია: 1. -ან სუფიქსი, -ალ- სუფიქსის ვარიანტი: კუ-ან-||კუ-ალ¹. რასაც ჩვენ ძმა- ფუძისათვის ვეარაუდობდით კანურ-მეგრულისა და შემდეგ ქართ. დიალექტური მასალების მიხედვით, აქ უშუალოდ ქართულ სალიტერატურო ენაშია წარმოდგენილი. ამ მხრივ მას შეიძლება გვერდში ამოვუყენოთ დედა, დედან-, დედალ- ფუძეები (და მხოლოდ ნაწილობრივ დაბა -დაბ-ან-: უკანასკნელი მარტოოდენ ნაწარმოებ ფუძეებშია შემონახული). 2. კუ- ძირი -ან სუფიქსის უქონლადაც მოგვეპოება: უ-კუ (პრიდა), უ-კუ-ე, უ-კუ-ნ... განსაკუთრებით აღსანიშნავია ამ მხრივ უ-კუ: სუფიქს-დაურთავი ფუძე ძირის ძველ სახეს ნაწარმოებ ფუძეშიც ინარჩუნებს.

ეს ნიშნავს: ანალოგიურს შემთხვევებში (კეთ-ილ-ი— უ-კეთ-ურ-ი. სი-კეთ-ე...) სუფიქსი (აქ, მაგ. -ილ-) კი არ იკარგება ახალი სუფიქსის დართვისას, არამედ მარტივი ფუძე. უსუფიქსო მონაცემია ამოსავალი წარმოებისათვის.

გ. ძუ-ალ-: შდრ. სვან. ჯი-ჯვ „ძვალი“, გურ. ჯი-ჯვგ-ი...

სამარენი... გარეშე ჩანედ პატიოსნად და შინაგან საესე არნ ძუალეებითა... უფაბნ., 86რ.

განმიჯურიტნეს ჯელნი ჩემნი და ფერჯნი ჩემნი და აღრაცხნეს ყნი ძუალნი ჩემნი... სვან., 111.

ძუალნი ჩემნი ქრქტნი გნჯმეს: ... დავით., 148რ.

შემთხვევა გვეჩვენა ცალკე აღგვენიშნა, რომ ზანური ეკვივალენტი ძუ-ალ- ფუძისა შენახულია სვანურ სახელში ჯიჯვ, სადაც ჯი- (-დი-) ნივთის კატეგორიის აღმნიშვნელია, ჯვ- კი ძირეულია.

ჯიჯვ- ფონეტიკური სახეცვლით და ერთგვარი სემასიოლოგიური განხრით დაცული აქვს გურულს ჯიჯვგ-ის სახით, რაიც „ძვალმსხვილს“ ნიშნავს: ჯიჯვგ-—ჯიჯვ-.

¹ ძვ. ქართ. კუ-არ-თ- (მეგრ. კურთა), მეგრ. კვ-არ-ტ-ი „წიხლი“ იმავე ფუძის -არ- სუფიქსიანი ვარიანტი ჩანს.

მეგრ. ზოგჯე გვიანან-ს „უხეშად, ტლანქად გამოიყურება“ (ზუსტად: „ტლანქი, უხეში რამ გამოიყურება“): აქ ორივე ჯ-ს შემდეგ -გ- არის განვითარებული, რაიც მეგრულისთვის ბუნებრივია.

ექვს გარეშეა, სევანურში დაცული ჯოგვ- ფუძე არ არის „გაფორმებული“ -ალ- (ან ეკვივალენტური) აფიქსით, ე. ი. ქართ. ძუ-ალ-ში -ალ აფიქსია (იხ. ავტორის: „ქართული ძვალ-ფუძის ზანური შესატყვისისათვის“ „მეცნ. აკად. საქართვე. ფილიალის მოამბე“, ტ. I, ნაკვ. 1, გვ. 93--96).

დ. ძ-ალ-... შდრ. აი-ძ-ულ-ა...

ძალი მოილო შესაწყნარებლად თესლისა... ხაძიციქ., 166v.
ერთად პირად და ერთად ძალად შეჰყოფს... სვან., 90.
და დაათქა ფარაო და ძალი მისი... სვან., 154.
მოილო მამამან მისმან დიდ ძალი საფასშ... იქრცბ., 59v.
შეკრბა სიმრავლშ (!) დიდ ძალი... იქკი, 69r.

ძალ- ფუძისაგან იწარმოება ზმნები: ძლევ-ს, *ძლავ-ს,—აქედან მ-ძლ-ავ-რ-ი, მ-ძლ-ე (იხ. მიმღეობათა ტიპების გარჩევისას).

აქ საწარმოებელი ფუძეა ძალ-. იძულება-ში -ალ აღარა ჩანს; მის ადგილს იჭერს -ულ-: ძ-ალ—ძ-ულ-. ამგვარად, ძ-ალ- იშლება, მასში გამოიყოფა -ალ სუფიქსი.

და მეყსეულად აიძულა მოწათთა შესლვაჲ ნავსა... ჰადიმ., 31b₂.

და სულსა მისსა შეიპყრობდეს თუმცა შესაძლებელ იყო
იძულე ბით (!)... ბახილ., 42r.

და ვითარცა მეტად აიძულეს და ძლით წარიყვანეს
ტაძრად... შუშან., 19₆.

კოლმან ჯოჯიკისმან მიართუა ღვზოჲ ქიქითა და აიძულე
ბდა რაჲთამცა იგი ხოლო შესუა... იქვე, 19₉.

ხოლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ქამადი... იქვე, 22₇.

ე. მავგ-ალ-...

კსენებულ გუყვენით უფალი ჩემი ვაბრიელ და მე მკვევალ
ი შენი. და შეილნი ჩუენნი... ხანძთ., იზ₆.

შეუნდვე მკვევალსა შენსა ჩუენი ესშ შეურაცხებაჲ...
იქვე, 6ბ₁.

თანა წარიყვანნა კოლი და შეილნი და მონა-მკვევალნი
მისნი... შუშან., 40₁₁.

ძირეული ნაწილი ამ სიტყვისა უნდა გვექონდეს სამეგრელოში, ქვემო-იმერეთსა და გურიაში ქალის გვარში შენახული:

გურ. ლომთათი-ფხე—ქალი, ლომთათი-ძე—ვაჟი...

მეგრ. კუქა-ხე

კუქაა—კუქა-ვა...

„ ჯინორი-ხე

ჯინორია—ვაჟი...

მეგრული -ხე ფონეტიკურად გამარტივებული სახეა ფხე-სი; უკანასკნელი ქართულში დაცულ მკვევ-ალ-ის პირველ ნაწილს ხვდება: დაკარგულია ოლონდ ბოლოკიდური -ვ და თავკიდურ მ-ს ენაცვლება -ფ. თუ ეს დაკავშირება (მკვევ-ალ — ფხე||-ხე) მართებულია, -ალ ქართულში ფუძის საწარმოებელ აფიქსად უნდა ვცნოთ, და ეს მიუხედავად იმისა, ძირეული მასალა ქართველური ენების კუთვნილებაა, თუ სხვა ენობრივი წრიდანაა შეთვისებული.

ვ. მ-ალ-ალ-...

მარტივი ფუძის როლში გამოდის -ალ- (პრევერბი!); შდრ. ანალოგიური შემთხვევა ახალ ქართულში: წარ-მო-ება; თუმცა წარ-მო წინასწარ სახელად ქცეული ჩანს (თავკიდურ მ-ს შესახებ იხ. მეორე ნაწილი: „ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის აღნიშვნა სახელებში“).

მ-ალ-ალ-ის ასეთ დაშლას მხარს უქერენ ნაწარმოები სახელები: უ-ალ-რძხ-ი... მ-ალ-ნ-არ-ი.

განმრავლდა კუფხალი უფროდს ტევენისა რ' არა იმში არს ვენაჯი უნაყოფოა რ'ი დატკეპნეს ბაბილოენელთა ღოროთა .მა ღნ არისათა... ხვან., 418.

მთანი იხარებენ და ყოველნი ხენი მაღნარისანი... ხვან., 188.

და იწყეს დაკაფად მაღნართა მისთა... უდაბნ., 136v.

... მან ინებოს უაღრძსსა შევიდეთ და უახლსი რადმე ამას მოვართუათ... ხვან., 79.

ზ. მ-დაბ-ალ...

ზემოთ (იხ. გვ. 16) ნაჩვენები იყო, რომ დაბა — დაბ-ან-: დაბ-ნ-ებ-ი, უ-დაბ-ნ-ო (—უ-დაბ-ან-ო) ამას მოწმობს.

ისეთ წარმოებაში, როგორცაა მ-დაბ-ი-ო, მ-დაბ-ორ-, მ-დაბ-ურ-ი, -ან აფიქსი არა ჩანს: საწარმოებლად დაბ-არის გამოყენებული.

ეგვე ითქმის მ-დაბ-ალ-ის შესახებ: აქ მ- თავსართიან წარმოებას ბოლოსართად -ალ- მოუდის.

რ^ი ჰყავთ ჩემდა მომართ მ და ბ ა ლ თ ა... სვან., 104.

მიილის საზრდელი საგლახაკოჲ... ნეტარმან გრიგოლ მ და ბ ა ლ მ ა ნ გულითა და გლახაკმან სულითა... სანპთ., მ₁₂ ქვ.

მ-დაბ-ალ-ი წარმოებით სრულიად ემსგავსება მ-ალ-ალ-ს. დაბ-ძირის პირვანდელი მნიშვნელობა უნდა ყოფილიყო „მიწა“, შემდეგ — „დამუშავებული მიწა“, „დასახლებული ადგილი“. საფუძველი: სვან. დ^აბ „ყანა“, მეგრ. დ^აბ-ერ-ა (|| დ^აბ-ირ-ა) — სახნავი მიწა (დაბლობში)? (შდრ. ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. საქართვე. ეკონომ. ისტ. II, 131—132, სადაც დ^აბ-პრეფიქსადაა მიჩნეული).

ზემოსხენებულ სემასიოლოგიურ გარდასვლათა ნიმუშია ქართ. ყანა „მიწა“ (ქუე-ყანა = მიწა): თავ-ყანის-ცემა — „თავის ცემა მიწაზე“; შემდეგ — „მარცვლეულით დათესილი მიწა“ (ახლა ქართლში: მხოლოდ „პურეულით დათესილი მიწა“).

თ. მართ-ალ-...

მ ა რ თ ა ლ ი სიცრუვედ გარდააქციეს... უდაბნ., 106v.

მ.ა.რ.თ.ა.ლ.ი კაცი ხარ... და... თუალთხუმიდთ არა... რას იქმ... სვან., 101.

ეგვე სიტყვა სა- თავსართითაც ცნობილია ძველს ქართულში (სა-მართალ-ი); არაიშვიათად მას იგივე მნიშვნელობა აქვს, რაც მართალ-ს (იხ. მეორე ნაწილში).

-ალ- სუფიქსის ნაცვლად შეიძლება მართოდენ -ლ აღმოგვაჩნდეს: მართ-ლ- (იხ. ქვემოთ).

-ალ სუფიქსის გარეშე მართ- სხვადასხვა წინდებულის დართვით ზმნისართების სახითაა ძველ ქართულში ცნობილი:

მი-მართ... მო-მართ... უკუ-მო-მართ... წა-მართ... წარ-მართ... და-მართ...

მე არასადა დავბრკოლდე შ^ენდა მიმართ... ჰადიმ., 58a₁—

კლდეთა უღალთა მიმართ მიაჭენებდეს... სვან., 79.

აღთქუმა ყო მოქმედთა მათ მიმართ თითო სატირი... ჰადიმ., 42a₁.

საქმე-კეთილი ქმნა ჩემდა მომართ... ჰადიმ., 56b₂.

რ^ალი ველსა გარე იყოს ნუ უკუმოიქცევინ უკუმომართ... იქვე, 52a₂.

რ^ა წამართ მსგავსა თქ^ნსა ღირსად ვცხონდებოდი... სვან., 93.

დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა და თავსა დამართ სცემდა...
ქუმან., 5₁.

წარ-მართ-იც ამავე მართ- ფუძისაგანაა ნაწარმოები სახელო-
ბითის -ი-ს დართვით რაიმე საწარმოებელი აფიქსის გამოუყუ-
ნებლად:

რ ჩნ წარმართთა მოგუეცა ზრახვად იგი შობისა ქს¹სი...
სვან., 94.

სასუმელი ვენაჯისა მის. რომელ იწინხა ჯუარსა ზედა. მის
მიერ აღვსებულმან. უწლიე წარმართთა... სახულ., რძ²ა₃₀.

ეგვეე მართ- უღევს საფუძელად ზმნას: აღმართა, წარე-
მართა...

კარად სამეფოდ წარემართა ვარსქენ პიტიახში...
ქუმან., 3₆.

ხოლო პიტიახში ჩორდ წარემართთა... იკვე, 32₃.

და წარმოჰმართა სადიასპანოთა ცხენითა მონაჲ
თვსი... იკვე, 5₃.

... არა თუ მე აღმემართა... და მემცა დაეამჟუ. ხოლო
მამამან შენმან აღჰმართნა სამარტვლენი... მუმან., 13₂₀.

-აღ აფიქსის დართვით ამ ფართოდ ხმარებულ მართ-ისაგან
მივიღეთ მართ-აღ-ი.

ი. ახ-აღ-...

... არავინ. შთაასხის. ლუნოჲ ახალი თხიერთა ძველთა...
აღ ღუნოჲ ახალი თხიერთა ახალთა შთაასხიან... ჰადიშ., ნნ³ბ₁.

ამ სიტყვას ეტიმოლოგიურად კავშირი უნდა ჰქონდეს სიტყვას-
თან „ახლო“, „მახლობელი“: „ახალი“—ახლოს მყოფი დროში.

ძვ. ქართულში „ახლოს ყოფნის“ აღმნიშვნელ ზმნას მარტივ
ფუძედ აქვს -ახ-: „ახს“—„ახლავს“, რალაცასთან „ახლოს არის“:

.. რ ახს მოშიშთა მისთა მ⁴ცხრებაჲ მისი... დავით., 129⁴.

ურვასა შინა ღვას და მიახს წარსაწყემედელად...
ზვან., 136.

ახ-აღ-ში ახ- გვაქვს, -აღ- სუფიქსდართული.

კ. მარჯუ-აღ-¹ მარჯუ-ე მარჯუ-ნ-... მარჯუ-ღ-...
უ-მარჯუ-ღ-ს... მარჯუ-ენ-ა... ჰ-მარჯუ-ღ-ს. გა-ე-მარჯუ-ა... მეგრ.
მარჯვ-ან-ი „მარჯვენა“...

¹ მეგრ. მარჯვ-ან- „მარჯვენა“ გვაფიქრებინებს, რომ მარჯულ-ში -ღ არ უნდა იყოს რ-საგან მიღებული დისიმილაციის გზით (მ-—რ წარმოება, ქარ-
თულში, საერთოდ, გავრცელებული არის).

რ მ ა რ ჯ უ ა ლ ჩემსა არს... უფაინ., 42r.

... მაშინ უბრძანა ადგილნი მ ა რ ჯ უ ე ნ ი აგარაკად შატბერდსა.
სანძთ., 40^გ.

მოადგეს მას მ ა რ ჯ უ ლ და მარცხლ... ხუან., 311.

დაჯდა სამარესა მას მ ა რ ჯ უ ლ კერძო... უფაინ., 132v.

ვითარცა საფლავით გამოსრულნი მიმოდაიხედვიდეს მ ა რ ჯ უ ნ და მარცხნ. რაეთამცა სამე იხილა ძმამან ძმაჲ თუნი... წარ-
რყუენ., 88¹³.

... ხურომან პოვის ნიეთი უსაქმარსად და უმარჯუღსად
შექმნის... ხუან., 44.

და კუერთხი ოქრომსაჲ აქუნდა მ ა რ ჯ უ ე ნ ე ს ა კელსა
მისსა... ხუან., 135.

სიტყუას უგებდეს ადგილისათჳს. სადამცა ვისმე ჰმარ-
ჯუ და... სანძთ., 10¹⁰.

მარჯუ- ფუძისაგან სხვადასხვა აფიქსის დართვით ნაწარმოები ახალი ფუძეები -ალ-ს სუფიქსად მიგვაძჩნევენებენ: მარჯუ-ალ-; მეგრ. მარძგვ-ან- ამავე დასკვნას უკერს მხარს: მარჯუ-ენ-ი--მარძგვ-ან-ი. აქ არ ვეხებით საკითხს, როგორია თვით მარჯუ- ფუძის შედგენილობა: მარტივია იგი თუ რთული.

§ 11. ბ. -ელ- აფიქსი.

ა. ძვ. ქარ. ყინ-ელ-...

აბ. ქარ. ყინ-ულ-, ყინ-ვ-ა-...

ქან. ყინ-ი || ცინ-ი || ინ-ი

მეგრ. ცინ-ი

სიცხე დლისაჲ და ყინელი ღამისაჲ... ხუან., 298.

ყი შიშვილი და წყურილი მის თანა... შიშულემაჲ და-
ყინელი და მიითულე ყლი... ხუან., 184.

და კუალად ოდესმე უამსა ყინელი სასა... სანძთ., 66^გ.

რ-ნ დასხნის მყინვარნი ნებულად წე ყინელსა მისსა...
სანძთ., 206r.

გუტანჯნეს ჩუენ სიცივითა და ყინელითა... წარტ-
ყუენ., 12^გ.

ქანურში ეს ფუძე (ყინ-, ცინ-, ინ-) ატრიბუტივადაც იხმარება და სუბსტანტივადაც (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“ 190), მეგრულში ზოგიერთი გამოთქმის გარდა სუბსტანტივია, ქართულში—მხოლოდ სუბსტანტივი.

უსუფიქსო ფუძე გვაქვს ზანურში, ქართულში კი სუფიქსია დართული, მათგან ახ. ქართულის -ულ- (ყინ-ულ-) შეიძლებაოდა მიმღებობისეულად მიგვეჩნია: ყინავ-ს—ყინ-ულ-ი (ზღრ. წულავ-ს—წულ-ულ-ი), ძვ. ქართულის -ელ- კი ასეთი წარმოშობისა ვერ იქნება: ნამყო დროის მიმღებობას -ელ სუფიქსი არა აქვს, სხვა დროში კი-დევე თავსართიცაა საჭირო.

ბ. ქს-ელ-

ვ'ა ქსელი დედა-ზარდლისაჲ განფხურა... სვან., 268.

დაადნევე ვ'ა დედა-ზარდლისა ქსელი სული მისი...
დავით., 65წ.

საკმარისია ამას შეეუპირისპიროთ ზმნა ქს-ოვ-ს, რომ უეკვე-ლი გახდეს -ელ-ის სუფიქსობა. ხომ არ არის ეს სუფიქსი სამიმლეობო, ე. ი. ხომ არ არის ქს-ელ-ი წარმოშობით მიმლეობა (ისევე, როგორც წყლული, წერტილი, თხრილი, წერილი)? ასეთი შესაძლებლობა გამორიცხულია იმავე მოსაზრებათა გამო, რაც ყინ-ელ-ის განხილვისას იყო წამოყენებული; სახელდობრ: -ელ- შეიძლება გექონდეს მარტოოდენ აწმყოსა და მყოფადის მიმღებობაში და შესაბამისი თავსართი მიუცილებელია (შ-ადიდებ-ელ-ი—ხა-დიდ-ებ-ელ-ი). უსუფიქსოდ მიმლეობა შეიძლება ვაწარმოოთ (იხ. ქვემ.), მაგრამ ამ წინსართების გარეშე—არა (ნამყოში კი—ელ-სუფიქსი მიმლეობას არა აქვს,—ვეგლისხმობთ, დადებითს ფორმას; უარყოფითს ფორმაში -ელ- ჩვეულებრივია—გა-უ-კეთებ-ელ-ი, და-უ-სახლებ-ელ-ი...).

თავის დროზე ნაჩვენები იქნება (იხ. ქვემ.), რომ მიმღებობის წარმოება ამგვარი ძველი ფორმაციის ფუძეთა აგებულებას შუქს ვერ მოფენს, პირიქით, მიმღებობის ანალოგიური საწარმოებლები თვითონ საჭიროებენ გარკვევას.

ჩვენ აქ მხოლოდ იმის აღნიშვნით დავეკმაყოფილდებით, რომ -ელ-სუფიქსია, სახელისაა და, პირველ ყოვლისა, მას ბუნებრივად, სუბსტანტივებსა (არსებით სახელებსა) და ატრიბუტივებში (ზედსართავ სახელებში) ვხვდებით და შემდეგ უკვე—მიმღებობებში.

თუ ქს-ელ-ს იგივე ძირი აქვს, რაც ქს-ოვ-ს ზმნას (ქს-), ეს სრულიად არათერს ამბობს ზემოთქმულის საწინააღმდეგოდ, არამედ, პირუკუ; სავსებით ეგუება მას (დაწვრილებით—აქვე ქვემოთ).

ქს-ელ- ფუძის ძირი ქს- რომ ხმოვანს შეიცავდა (სვან. ლი-ჯიშ „ქსოვა“) და რომ ქს-ოვ-—გს-ოვ- (-გს-ოვ-), სრული დამაჯერებლობით ნაჩვენებია ვარ. თოფურიას მიერ: „ფონეტიკ.-დაკვირვებ.“ I. „მიმომხილ.“ 209—210; ზღრ. პ. ქარაია: Об отвош. 25.

გ. უღ-ელ-...

ღღეს ი უ ლ ლ ვ ი ა ნ ქ ა ბ უ ე ნ ი უ ლ ე ლ ს ა მ ა ს მ ე ც ნ ი ე რ ე -
ბისასა... უდაბნ., 143v.

უ ლ ე ლ ი მ ძ ი მ ე მ ა რ ს ჩ ე მ ზ ა ... ზ მ ე ფ ე ჲ ... ოქრამირ., 73v.

უ ლ ე ლ ი მ ის ი ... ქ ე ლ ს ა ჩ ე მ ს ა ... იკვე, 190v.

ამ სახელისაგან ნაწარმოები ზმნა ინარჩუნებს -ელ-ს: იულ-ვ-ი-ს
(-იულელ-ვ-ი-ს), მაგრამ მეგრულში -ელ- აღარა ჩანს: ქართ. უღ-ელ-
—მეგრ. უღ-უ (უღუ-ამ-ი—„უღლიანი“, „უღელდადგმული“; მაგალ.:
უ ლ უ ა მ ი ლ ე ჯ ი — „უღელდადგმული ღორი“...); სვან. უღ-უ-ა
„უღელი“.

ბოლოკიდური -უ მხოლოდ ფუნქციის მიხედვით თუ ეტოლე-
ბა -ელ-ს; იმავე დროს იგი მოწმობს, რომ -ელ- სუფიქსია ისევე,
როგორც -უ (შდრ. ბელ-ელ-ი—მეგრ. ბალ-უ): აქ ის შემთხვევა
გვაქვს, როცა ძირეული მასალა ერთია ან შესატყვისია, აფიქსები
კი მხოლოდ ფუნქციით ედრებიან ერთურთს (იხ. „შედარ.
ლექსიკ.“ გვ. 3, 4...).

უღ- ძირს უთუო კავშირი აქვს ინდო-ევროპ. და უნგრ.-ფინურ
ენებში ამავე შინაარსის სიტყვებთან: იხ. ძვ. ინდ. जुग-अनु, ლათინ.
jug-um, ბერძ. ζυγόν, ძვ. სლავ. иго, გუთური јук, ლიტაური
jungiu „ვაბამ“... ფინური јuko, јukko, јukka, უნგრული iga...—
ბგერითი მსგავსება შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ბერძ. ζυγόν-ის
ვარიანტია ნაყონ¹.

ტერმინი შესაქონლეობასა და მომთაბარეობას გულისხმობს
უპირატესად. საინტერესოა უნგრულსა და ფინურში ამავე ძირის
დადასტურება.

ეს ძირი უნდა იყოს ქართველი ტომების ინდო-ევროპულ ენებზე
მოუბარ ტომებთან შეხვედრის შედეგი. სად და როდის? ეჭვი არაა,—
შორეულ წარსულში, მცირე აზიაში...

უღელ- სიტყვის ძირს ქართველურ ენებში სხვა ენათა წრიდან
შეთვისებულად მივიჩნევთ თუ არა, -ელ ძირეული არაა, იგი სუფიქ-
სია: მეგრულ უღ-უ-სთან შეპირისპირებაც, ინდო-ევროპულ შესაბამის
სიტყვებთან შედგენილობაც ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს.

დ. სთუ-ელ-... მო-სთუვ-ნ-ა...

თთუესა ს თ უ ლ ი ს ა ს ა ... სვან., 316. (შდრ.: ... თთუესა
ახალწლისასა... იკვე).

¹ იხ. Н. Гор я е в. Сравнит. этимологич. словарь рус. яз. Тифл., 1896, გვ. 120. А. П р е о б р а ж е н с к я й. Этимологический словарь рус. яз. Москва, 1910, გვ. 264.

იგივე ზაქარია სთულისა ჟამთა ჯდა ოდესმე ტბას თჳსთა ბაბილოთა მწიფეთა ქუეშე რლთა მრავალ გზის შაშჳ კამდა... სანძთ., 211 ქე.

სათანადო ზმნაში -ელ- სუფიქსი ჩვეულებრივ არაა წარმოდგენილი:

რკმს იხილნის ნაყოფნი კეთილად მომწიფებულნი მოსთუენის იგინი... უკაბზ., 36v.

შდრ.: ...განვიდოდინ კაცნი აგარაკთა მთთა სთულებად ვენაქთა... ოქროპირ., 159r.

ქანურში ეს ზმნა იძლევა გარდაუვალსა და გარდამავალ სახეობათ:

ორდო დოსთუნ --ადრე დაირღვევა (ნაკერი), გაგლჯება. ქაოქი მასთვას—ძირი ამოუვარდეს („ფესვი მოწყდეს“...). მცხული გოისთველუ მსხალი „გაისთველა“... ცალის ზენჯირი გეისთვინუ- ყელიდან ჯაქვი „აიძვრინა“... (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 312---313).

ე. სახ-ელ--* ზახ-ელ--- ზახ-ი-ლ-ი... ხეესურ. ა-ძრახ-დ-ომა... სვან. ჟახ-ე.

აღ წინადაწარ მოხრობელად სახელიცა იგი ლიტონი... უწოდა... სკან., 81.

და უწოდინ სახელი მისი ენმანუელ... ჰაღიმ., 222.

ქანურად „სახელი“ არის ჯოხ-ო (ათინ. კილოკ. დოხ-ო), მეგრულში გვაქვს „სახელი“, მაგრამ ზმნაში დაჩნდება -ჯოხ-: მურ-ჯოხ-ო-(ნ)? რა გქვია? (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 437---8). სვანურში იხმარება ჟახ-ე.

ზანური ჯოხ- კანონზომიერი შესატყვისია ქართ. ძახ-ისა (ჟე-ძახ-ი-ს); ქართულში ძახ-ილ-ის გვერდით ზახ-ილ-იც მოგვეპოება. „ფიცხლა გაიქცა, მიმართა ზახილით კლდესა და ხესა... ჯმას სცემდეს კლდენი ქალისა ზახილსა მუნ ერთსახესა... იტარიელს ვისმე უზახდა მწედ, თუმცა არ ეწებოდა...“ (ვეფხ. ტყ., ხ. 232).

სვან. ჟახ-ე გვაფიქრებინებს, რომ ძახ--ჯახ--და.ეს ზახ-უდევს საფუძვლად სახ-ელ-ს:

ჯახ-ელ--სახ-ელ-ს--რეგრესიული ნაწილობრივი ასიმილაციის საფუძველზე (შდრ. ციხე--*ძიხე: მეგრ. ჯიხა).

მართალია, უძველეს ძეგლებში უკვე გვაქვს ხახელ-ი, მაგრამ ეს ვერ დააბრკოლებს ხსენებულ ვარაუდს: ზახ- ძველითგანვე გვექონდა ზრაახ-ის სახით: ... მაშინა ზ რ ა ხ დ ა ი ვ ი ბერძულითა ენითა... სვან., 300.

მინდიას გაეცინა და ამაიგმინა, ა ძ რ ა ხ ლ ო მ ი ს ნებას კი არ აძლევს ნატყვიარი... ხვესურ. მასალ. „წელიწდ.“, 177₃₂—178₁.

თუ კაც ა ს ძ რ ა ხ ლ შინით... მაძახურა უძახებს... იქვე, 152₇.
მაშინ აღარ ა ს ძ რ ა ხ ლ ე ბ ი ს მაძახურა... იქვე, 152₁₁.

ჩანს, ზმნაში -რ- უფრო გვიან დაიკარგა: ზრაახ--ზახ-. სახელში იგი უფრო ადრე უნდა იყოს დაკარგული.

~~ძ-ელ-~~ ზან-ჯ-ალ--ჯა- (ხე).

ამჟამად ქართულში ძელი ზოგადად „ხის“ აღსანიშნავად არ იხმარება. არაეინ იტყვის „ძელი მიდგას ეზოშიო“, წინათ კი ზოგადი მნიშვნელობითაც იხმარებოდა ეს სიტყვა; ეს ჩანს სახელიდან: ძელ-ქვა, ე. ი. „ხე-ქვა“, აგრეთვე სახელიდან ძეწნ-ა/ი: ძელ-წნ- (ზმნა: წნ-ავ-ს).

„ხე“ — სხვა ენობრივი წრიდან შეთვისებული სიტყვა—უკვე დაბადებაშია ნახმარი და ძელ- სიტყვას სარბიელს უკვეცავს (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 120).

ოღესმე ჟამსა ყინელისასა ძმანი ტყესა მას ხანძთისასა შთამოჰყრიდეს ძ ე ლ ს ა... და ძმაჲ ვინმე მოხუცებული ძნელსა ადგილსა ძ ე ლ ს ა სავალსა განვიდოდა. და ძმათა მათ სხუათა უმეცრად ძ ე ლ ი ფრიად ღიდი განუტევეს. და ვითარცა იხილა ძმაჲმან მან ძ ე ლ ი იგი მძაფრიად მიმავალი. შეშინდა ფრიად... ჯუარი დასწერა ძ ე ლ ს ა მას და ჰრქუა ... დადევ ძ ე ლ ო... ზანძთ., 69.

ძ ე წ ნ თ ა ზ ა შ ს მ ის ა და ე ჰ კ ი დ ე თ სა გ ა ლ ო ბ ე ლ ი ჩ ნ ი... დავით., 194v.

მუნქუესვე მოილო მან რტოჲ ძ ე წ ნ ი ს ა ჲ... კიმენ., 115₂₀.

ზანურში ხის აღსანიშნავად მხოლოდ ჯა მოიპოვება. მრავლობითში აღდგება ბოლოკიდური -ლ: ქან. ჯალ-ეფ-ე || მეგრ. ჯალ-ეფ-ი.

მხოლოდობითში ეს -ლ დაკულია მეგრულ ნაწარმოებ. ფუძეში: ~~ო-ჯალ-ე-ფ~~ „საღვინე უურძნის ცნობილი ჯიში სამეგრელოში“, სიტყვა-სიტყვით: „სა-ძელ-ის-ი“, ე. ი. ხეზე გასული, „მალნარი“.

§ 12. -ალ სუფიქსი გამოიყო სუბსტანტივების გარდა ატრიბუტივებშიც: წყ-ალ-, კუ-ალ-, ძ-ალ-..., ერთის მხრით, მალ-ალ-, მართ-ალ-, ახ-ალ-..., მეორე მხრით.

-ელ- სუფიქსის შესახებაც იგივე ითქმის: იგი აგრეთვე დასტურდება ატრიბუტივებშიც. პირველ რიგში აქ ძალა-უნებურად გვაგონდება სადაურობის აღმნიშვნელი -ელ- სუფიქსი; მაგალ., ქართ-ვ-ელ-:

ლოცვა ყავთ გლახაკისა ეფთიმეს¹თს რ²ნ ესე ვთარგმენ... და ლოცვა ყავთ... შ³მისა იორდანეს⁴თს... რ⁵ნ ფ⁶დი შრომაჲ თავს იღვა და მოვიდა ქართლისა ქ⁷ყნით საბერძნეთს მთაწმიდას... ბრძანებისათ⁸ს დ⁹თ ქართველთა მეფისა... ბახილ., 46₁ (ექვთიმე მთაწმიდელის ანდერძიდან: „ესე ბრძანებაჲ ეფთიმესი არს“...).

ამგვარი წარმოების -ელ- სუფიქსს უპირისპირდება -ულ- სუფიქსი: ქართ-ვ-ელ-ი—ქართ-ულ-ი (-ქართ-ვ-ულ-ი):

ქართლად ფრიადი ქუეყანაჲ აღირა¹ცხების. რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის... ხანძთ., 307, ქვ.

სათანადო ადგილას ნაჩვენები იქნება, რომ ეს დაპირისპირება -ელ- და -ურ-||-ულ- სუფიქსებისა, როგორც აღამიანის სადაურობისა და ნივთის სადაურობა-წარმომავლობის მაჩვენებელთა (ქართ-ვ-ელ-ი კაცი—ქართ-ულ-ი ენა...), მეორეული მოვლენაა.

მაინც ფაქტია, რომ, სადაც ასეთს შეპირისპირებას ადგილი აქვს, იქ -ელ- სუფიქსის გამოყოფა დაუბრკოლებლად მიმდინარეობს.

ატრიბუტივთა -ელ- სუფიქსზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს ისეთი სიტყვები, როგორიცაა: ცხელ-ი, გრძელ-ი, ზრქელ-ი, ძნელ-ი, წითელ-ი და სხვ.: -ელ- აქაც სუფიქსია.

ა. ცხ-ელ-ი... სი-ცხ-ე... ცე-ცხ-ლ-ი... მეგრ. ჩხ-ე... („ცხელი“)... ჩხ-ან-ა... („მზის სინათლე-სითბო“).

ნაწარმოებ განყენებულ სახელში სი-ცხ-ე -ელ- სუფიქსი არა გვაქვს, ე. ი. საწარმოებელ ფუძედ -ცხ- არის გამოყენებული.

რ¹ლთა ვიტჯრთეთ სიმძიმე დღისაჲ და სიცხე²... ჰადიმ., 42_ხ.

... მოსილი ხალენითა და მოთმინე ყინელთა და სიცხეთა... ბახილ., 48 v.

მეგრ. ჩხ-ე „ცხელი“, გაა-რ-ჩხ-იელ-უ წყარი—„გააცხელა წყალი“, ჩხ-ან-ა „მზის სითბო“ ძირეულ მასალად -ჩხ-ს გვაჩვენებენ.

ქართ. ცე-ცხ-ლ-იც, რომელიც იმავე ძირის ნაყარია, -ლ-ს არაძირეულ მასალად გვამცნობს (იხ. ქვემოთ: ცე-ცხ-ლ-ი).

ბ. ცხ-ოვ-ელ... ცხ-ოვ-არ... ცო-ცხ-ალ-...

უკუეთუ ტყუვილ რაჲმე არს ცხოველი ჯ¹რ... ჟდაბნ., 30 v.

ცხოველი ახალ ქართულში, პირველ ყოვლისა, სუბსტანტივია, თუმცა ატრიბუტივალაც იხმარება გარკვეულ გამოთქმებში: „ცხოველი ინტერესი გამოიწვია“ — „ცხოველი“ აქ უდრის „ცოცხალს“ (შდრ. „შინაური ცხოველები“).

ძვ. ქართულში „ცხოველი“ „ცოცხალს“ ნიშნავდა უპირატესად; ამგვარად, ატრიბუტიული მნიშვნელობა ამ სიტყვისათვის ძირითადი ჩანს.

ცხოვ-არ-ი იმავე ფუძის ვარიანტი, სადაც -ელ- სუფიქსის აღგილს იქერს -არ- სუფიქსი. იხმარება არა იშვიათად სა-თავსართითაც სა-ცხოვ-არ-ი (ამის შესახებ — სათანადო აღგილას, მეორე ნაწილში).

ძირითადი მნიშვნელობა — ცხვარი ა.

შეეძინნეს მათ დღეს ცხოვარნი და კრავნი და ტარიგნი სამწყსოსა მათსა... უდაბნ., 143v.

მოვედ მწყსად პირმეტყუელთა ცხოვართა შეცთომილთა... ზვან., 390.

უდაბნოსა ჯდა და ცხოვართა რაცხასა ზა იქცეოდა... იქვე, 113.

... ეა მწყემსმანლა განარჩინეს ცხოვარნი თიკანთავან და დაადგინნეს ცხოვარნი იგი მარჯუენით მისსა. ხ' თიკანნი მარცხენით... ჰადიმ., 55b₁.

ცხოვ-ელ- და ცხოვ-არ- სხვადასხვა დიალექტური წრის სუფიქსების გამოყენებით გაირჩევა: -ელ- || -არ-: ფუნქციის მიხედვით ეს სუფიქსები ერთნაირი უნდა იყოს. ნ. მარი -არ- სუფიქსს შიშინა წრის მეტყველებისად, ე. ი. ზანური (ქანურ-მეგრული) სინამდვილისად სახავდა, ოღონდ ორივე (-ელ || -არ) მრავლობითის ნიშნად მი-აჩნდა (იხ. Яфет. названия деревьев и растений, ИАН, 1915, გვ. 778).

სადაურობის აღმნიშვნელ აფიქსებში ასეთი შეფარდება, — -ელ-: -არ- — მართლაც, დასტურდება: ოპიზ-ელ-ი — ოპიზ-არ-ი, ტბ-ელ-ი — მ-ტბე-არ-ი, ოდიშ-ელ-ი — ოდიშ-არ-ი — გვარებში: ოდიშ-ელ-იძე — ოდიშ-არ-ია... (იხ. А. Шанидзе. Два чано-мингрельских суффикса... ЗВРАО т. XXIII, 367—368).

ცხოვ- ფუძე ამოსავალია ნასახელარი ზმნისათვის: ა-ცხოვ-ნ-ა, ე. ი. აცხოვრა, ცხოვ-ნ-ებ-ა — ცხოვრება (საიქიოში ცხოვრების მნიშვნელობა მეორეულია).

... მეფეო, ცხოვნდი უკუნისამდე... „ამირან-დარეჯანიანი“, 36 (ე. ი. იცხოვრე დაუსრულებლად)...

სარწმუნოებამან შენმან გაცხოვნა შენ. ვილოდე მშვლობით... ჰადიმ., 74a₂, 88a₂.

ცხოვ- ფუძეში -ოვ-იცი არა ჩანს ძირეული; უამისოდ ეს ფუძე მოცემულია ცო-ცხ-ალ-ში და ჯანმრთელის მნიშვნელობით იხმარება ძვ. ქართულში:

არა უქმს ცოცხალთა მკურნალი: ად სნეულთა... ჰადიმ., 18ა₂.

„ცოცხალი“ — „სნეული“ ერთურთს უპირისპირდება.

... ვილოდე მშულობით. და იყავ შენ ცოცხლებით. გუემისა მისგან შენისა... ჰადიმ., 74ა₂.

ქან. მ-ჩხ-ურ-ი და მეგრ. შხ-ურ-ი-ცი-ოვ-ს აფიქსად გვევარაუდებინებს (შდრ., სამაგიეროდ, მეგრ. ჩხჷ-ჩხოჷ „ძროხა“: ერთი და იგივე ძირი ქართულში „ცხვარს“ ნიშნავს, მეგრულში „ძროხას“! ამის შესახებ იხ. მეორე ნაწილში: საცხოვარ-).

ცხ- კომპლექსი ც-საგან უნდა იყოს განვითარებული ფონეტიკურად (შდრ. მეგრ. ცხორცხალი—ცოცხალი—ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე: მეგრ-გრ. ლექსიკ., გვ. 371). ასე, რომ ამ ფუძის შენება შემდეგ-ნაირად წარმოიდგინება: ც- — ცხ-: ცხ-ოვ-: ცხ-ოვ-ელ- || ცხ-ოვ-არ-
ცო-ცხ-ალ- — ხო-ცხ-ალ-.

გ. გრ-ძელ... სი-გრძ-ე... გან-მ-ი-გრძ-დ-ა... უ-გრძ-ძხ-ი... ქან. დო-გინძ-ურ-ა „მოგრძო“.

... მამაკაცმან თუ გარდაუტეოს თმაჲ გრძელად უშუერება არს მისა და დედაკაცმან თუ გარდაუტეოს დიდება არს მისა... სამიციქ., 72v.

და ორნი იგი იყენეს ჰასაკითა გრძელ და წულილ და სწორ... სვან., 107r.

განყენებული სახელი თვისებისა სი-გრძ-ე -ელ-ის სუფიქსობას უქერს მხარს.

ნეტა სიგრძისათჳს მისა გეშინის... ბახილ., 85 r.

ამასვე მოწმობს მეგრ. სი-გირძ-ა—„სიგრძე“, ქან. დო-გინძ-ურ-ა „მოგრძო“ (იხ. „ქან. ტექსტ.“ I, გვ. 16).

ამჟამად ქართულში ნასახელარი ზმნა -ელ- სუფიქსს ინარჩუნებს (გა-გრძელ-და...), ძვ. ქართულში კი მოგვეპოვება უამსუფიქსო წარმოება:

ვჲა მე რ განმიგრძდა მე მწირობდ ჩემი... დავით., 184r.

ჩანს, -ელ- აფიქსად ჯერ კიდევ იგრძნობოდა, როცა განმიგრძდა და მსგავსი ფორმები იქნა ნაწარმოები.

დ. ძნ-ელ-... შე-უ-ძნ-ღ-ა... ძნ-ავ-ს... ძნ-ი-ად...

ქანურსა და მეგრულში ამ ფუძის შესატყვისი არა ჩანს, რომ ფუძის დაშლა გავვიადვილოს; განყენებული წარმოებაც სი-გრძ-ე-ს ტიპისა (-ელ- სუფიქსის არამქონე) ცნობილი არაა.

მაინც შეიძლება გადაკრით ითქვას, რომ -ელ- აფიქსია: ნასახელარი ზმნებია ამის საფუძველი:

ხ იოვან^ს დაღათუ შე უ ძნ და ესე... ოქრობირ., 55v.

და შე უ ძნ და საქმ^ს ესე... ოქრობირ., 87r.

შე ხ უ ძნ და მათ გალობაჲ იგი მათი... ქრესტომ., 24₁₂.

რ უ ძნ და მსხვერპლისა შეწირვად... იქვე, 119v.

არა დაგატიეებთ რ^სლი იგი ძნ ავს... იქვე, 120v.

და ძნ ი ა დ სულნი მოეგნეს... უდაბნ., 138v.

... ორკერძოვე ძნ ი ა დ მისაწდომელი არს... ხვან., 111.

ნასახელარ ზმნებად ამგვარი ზმნების მიჩნევა ერთგვარ უხერხულობას შეიცავს: ეს ზმნები (უძნდა... ძნავს...) ძნელ- სახელისაგან კი არაა ნაწარმოები, არამედ ძნ-დან; ეს უკანასკნელი კი ფინიტურ სახელს -ელ- სუფიქსის დართვითლა გვაძლევს: ძნ-ელ-.

ე. წით-ელ-... მ-წით-ურ-... წით-ს... გან-წით-ნ-ი-ს...

-ელ-ს -ურ- ევლინება პარალელურ საწარმოებლად: მ-წით-ურ...

ძმისწული ჩემი მწყაზარ და მწითურ გამორჩეულ ბევრეულთაგან... ქება-ქებათაჲ V₁₀.

ზმნები წით-ს, გან-წით-ნ-ი-ს აგრეთვე წით- ფუძეს გამოგვაყოფინებენ საწარმოებელ მარტივ ფუძედ:

გან წით ნი ს. ცაჲ... ხვან., 331 (ენებითი გვარის ნამყო ხოლმეობითია: იგი გან წით ნ ა — გან წით ნ ი ს...).

შერაჲმწუხრდის სთქვთ¹ ყუდრო² იყოს, რ წით ს ცაჲ... ითსთ. ბენეშ., 89.

მეგრ. გაა-ჭით-არ-უ „გააწითლა“, ქან. გოი-მ-ჭით-ან-უ „გაწითლდა“ (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 234—235) აგრეთვე გვეუბნება, რომ წით-ელ- ფუძეში -ელ სუფიქსია.

ვ. ძუ-ელ-... მეგრ. ჯვ-ეშ-ი... ქან. მ-ჯვ-ეშ-ი || ნ-ჯვ-ეშ-ი || მ-ჯვ-ე... სვ. ჯუ-ინ-ელ...

შეცთომილებაჲ ძ ვ ე ლ ი ს ა სიძნელისა გოენებისა (!) ჩნისაჲ აღვილოთ... უდაბნ., 135v.

... დარავემყენით ძ ვ ე ლ ს ა მას და აღვიზარდებით... ხვან., 76.

¹ რედაქტორს გაუსწორებია: „სთქუთ“, — უმართებულა: ტექსტში ხოლმეობითია.

² რედაქტორს მ დაურთავს: მ ყ უ დ რ ო. საკირო არაა.

... ვინ ესრეთ პატიოსან იყო წ'ე ყ'ლთასა არა მოჰასაკეთა უღენ (!): ად ძუელთა ცა... ბასილ., 7v—8r.

ამ სახელისაგან ნაწარმოებ ზმნაში -ელ დაცულია (და-ძუელ-და); სამაგიეროდ, სხვა ქართველური ენები -ელ-ის ძირეულობას გამო-რიცხავენ. გასარკვევია, რა ხასიათისაა შეფარდება -ელ- || -ეშ- || -ინ- აფიქსებს შორის, მაგრამ გარკვეულია, რომ სამივე აფიქსია. ამასთან დაკავშირებულ ზოგ საკითხს შევცხებით -ელ- სუფიქსის რაობის გან-ხილვისას (იხ. აქვე, ქვემოთ).

-ლ- || -შ-ს სხვა მაგალითი იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 238—239.

ზ. ტყრპ-ელ-... სი-ტყპ-ო--

ახალ ქართულში ითქმის ბ რ ტყელი, ს ი ბ რ ტყე. ეტყობა, ეს ბგერათა გადასმის შედეგადაა მიღებული. ერთ-ერთ უძველეს ძეგლში, უდაბნოს მრავალთაეში, იკითხება: ტყრპელ-ო... სიტყპო-...

ტყრპ- საწარმოებლად დაირთავს -ელ- სუფიქსს. ტყლაპ-ში იგივე ძირი გვაქვს, ალბათ, რაც ტყრპელ-ში. ს ი ტყპ-ო- -ელ-ის აფიქსობას ადასტურებს.

რ ტყრპელსა მას და ფართოსა... რ ლელჳ ფურცელ ტყრპელ და კერტ-ჩჩულ არს და სიჩჩოჳ იგი არს ცოდეჳ და ფართოებითა მით და ს ი ტყპოჳ თ ა... უდაბნ., 81r.

თ. ზრქ-ელ-... სი-ზრქ-ე-...

კორცნი ესე ზ რ ქ ე ლ ნ ი არიან... ზვან., 65.

ცეცხლი იგი ს ი ზ რ ქ ე ს ა მას რკინისასა შეგდის შინაგან... უდაბნ. 165v.

-ელ- არა ჩანს განყენებული სახელის — ს ი ზ რ ქ ე-ს—შედგენი-ლობაში: იგი აფიქსია.

საერთოდ, შეიძლება ითქვას: თუ ნაწარმოებ ფუძეში არ აღმოჩნდა¹ რაიმე ნაწილი, რაც საწარმოებელ ფუძეში გვექონდა, იგი აფიქსია (ფონეტიკური პროცესით გამოწვეული ცვლილებები უნდა გამოირიცხოს: მაგალ.: ტყაგ—ტყა-ოსან-; -ვ- აღარა ჩანს ნაწარმოებ ფუძეში, მაგრამ არა იმიტომ, რომ ის აფიქსია, არამედ იმიტომ, რომ -ვ- დაიკარგა მომდევნო -ო-ს ზეგავლენით).

¹ არ აღმოჩნდა იმიტომ, რომ საწარმოებელი მასალა უაფიქსოდ იყო აღებული, ე. ი. აფიქსი მერე დაირთო, ნაწარმოები ფუძე კი ამაზე აღრე გაკეთდა. დართული აფიქსი შემდეგში იმდენად შემტკიცდება ფუძესთან, რომ ნაწარმოებ ფუძეებს შერჩებათ. მაგალ.: გრძ-ელ—სი-გრძ-ე, მაგრამ ძნ-ელ—სი-ძნ-ელ-ე...

შდრ.: ძნ-ელ- —ძნ-ი-ად... წით-ელ-ი—გან-წით-ნ-ა...

ზემოთქმულიდან ვერ გაკეთდება დასკვნა: ყველაფერი, რაც ნაწარმოებ ფუძეში გადაყვება, ძირეული მასალაა.

ასე, მაგალ.: ძნ-ელ-—სი-ძნ-ელ-ე: -ელ- ნაწარმოებ ფუძეში შეგვჩნა, მაგრამ ის ძირეული მასალა არაა, აფიქსია.

ერთი სიტყვით: დადებითი ჩვენება — „გადაყვა“ — სიტყვის ანალიზისათვის მნიშვნელობას მოკლებულია, უარყოფითი — „არ გადაყოლია“ — აფიქსის გამოყოფას შეგვაძლებინებს.

ი. თხ-ელ-... სი-თხ-ე-... ქან. თუ-თხ-უ || თი-თხ-უ... მეგრ. თხი-თხ-უ... სენ. დგ-თხ-ელ... შდრ. თხ-ლ-ე.

ხ იყო ხილვითა დიდ. ქორცითა თხელ... ხანძთ., გ, ქვ.

ქართული განყენებული სახელი სი-თხ-ე ზემოთქმულის მიხედვით (იხ. გვ. 38) დაგვაშლევინებს თხ-ელ-ს -ელ- სუფიქსად და ძირეულ -თხ-დ. ელ-ის ნაცვლად -უ-ს გამოჩენა ზანურში ასეთ ანალიზს ამართლებს (თავიკიდური თუ- || თი-||თხი-||დუ-ს შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“ გვ. 239; ვ. თოფური: „ფონეტიკ. დაკვირვ.“ I, „მიმოხილვ.“, გვ. 215—216; აგრეთვე აქ, მეორე ნაწილში).

თხელ- ფუძისაგან ნაწარმოები უნდა იყოს თხლ-ე.

შედრკა ამიერი მუნ. ხ თხლე მისი არა მოაკლდეს... დავით., 114r.

საინტერესოა, რომ აქ ამოსავლად გამოყენებულია ფუძე მთლიანად: თხ-ელ-ე-თხ-ლ-ე (შდრ. მეგრ. თხოლ-თ).

კ. წრფ-ელ-... სი-წრფ-ო-ებ-ა-... ქან. მ-ჭიფ-ე-... მეგრ. ჭიფ-ე; და-ჭიფ-არ-ება.

განმზადეთ გზად ორისად და წრფელ ყვენით ალაგნი მისნი... ჰადიმ., მ21.

... წრფელ ყვენით გზანი ორისანი განიშორეთ ყი დრკუდ და საცთური... სვან., 382.

მეგრ. და-ჭიფ-არ-ებ-ა გამოავლენს -არ-ს ქართული -ელ-ის შესატყვისად (მეგრ. და ქან. შესატყვისთა შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 231); განყენებული სახელი სი-წრფ-ო-ებ-ა მეგრულის ჩვენებასთან ერთად -ელ-ს აფიქსად მიგვაჩნევენებს.

ლ. კმ-ელ-... გან-ე-კემ-...

ჯუღრმულსა კმელსა... უდაბნ., 34r.

... საშიშ არს უცხო თესლთა შორის კმელით ანტიოქიით ქართლს წაღებად... მიპრონისად... ქრფნ., I, 47.

განაპო ზღუდა მეწამული და წიალიყვანა ერი თჳსი უფსკრულთა: ე-ა ქმელთა ზა... უდაბნ., 69v.

სადათა მოსწერო ჩემდა კითხვაჲ იგი მის მ'რი ზღუთ ანუ ქმელით... სკან., 186.

ვინაჲ შეუძლო კუერთხმან განქმელმან გამოღებად ნაყოფი... სვან., 204.

და მე ე-ა თივაჲ განეკემ... დაეით., 148v.

კმ-ელ-, ამრიგად, მიღებულია კემ-ელ-ისაგან. რაკი ეს კემ- ზმნა- შია დადასტურებული, იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს კმ- ელ- ნაზმნარი სახელი, მიმღეობა, იყოს. ამ შთაბეჭდილებას აძლიერებს გან-კმ-ელ-ი, პრევერბიანი წარმოება (გან-კმელ-ი = გა-მ-ხმარ-ი).

მიმღეობა აქ მაინც არ უნდა გექონდეს ისევე, როგორც არა გვაქვს მიმღეობა კეთ-ილ-ში ანდა წით-ელ-ში... საკითხს დაუვებრუნ- დებით -ელ და მსგავს სუფიქსთა ფუნქციის შესახებ მსჯელობისას.

ძველ ქართულშივე გვაქვს რიგი სახელები--ატრიბუტივები, რომელთა ფუძე -ელ-ზე ბოლოვდება: ბნელ-, შიშუელ-, ფიცხელ-...; -ელ-ის გამოყოფა აქ ზემოხსენებული წესით არ ხერხდება: ნაწარ- მოებს ფუძეებში -ელ- შენარჩუნებულია ან მთლიანად ანდა ე-ს რედუქციით: ბნელ--და-ბნელ-და--სი-ბნელ-ე... შიშუელ--გან- შიშუ-ლ-და--სი-შიშუ-ლ-ე... და მაინც ძნელი დასაჯერებელია, რომ ამგვარს მაგალითებში -ელ- არ იყოს სუფიქსი; ძნ-ელ--გა-ძნ-ელ- და--სი-ძნ-ელ-ე... ჩვენ რომ არ შემოგვნახოდა ძნ-ი-ა-დ--შე-უ-ძნ- დ-ა... ისეთსავე მდგომარეობაში ვიქნებოდით, როგორც ბნელ--სი- ბნელ-ე-ფუძეთა შემთხვევაში გვაქვს. ბუნებრივია, ამიტომ ვივარაუდოთ, რომ ბნელ-ში -ელ- ისეთივე ოდენობაა, როგორც ძნ-ელ-, წით-ელ-, ცხ-ელ-, ცხოვ-ელ- და მსგავს ფუძეებში მოიპოვება: -ელ- აქაც სუფიქსია, ოღონდ ისე შემტკიცებული ფუძეს, რომ ახალ ფუძეთა წარმოებისას რჩება საწარმოებელი ფუძის ნაწილად. რომ ძირეულ მასალასთან აფიქსის ეს შემტკიცება რეალური პროცესია, თუნდაც ისეთი მაგალითებიდან ჩანს, როგორცაა გრ-ძელ-, ძნ-ელ-; იხმარე- ბოდა: უ-გრძ-და, შე-უ-ძნ-და... ახლა გვაქვს: გაუ-გრძელ-და, გა-უ- ძნელ-და.

§ 13. სუბსტანტივებში -ელ- და -ალ- სუფიქსების გარდა -ულ- სუფიქსიც გამოიყოფა ზოგ სიტყვაში სრულებით ექვემოთნადად.

ასეთი სიტყვაა, პირველ ყოვლისა, გულ-ი, რომელიც ქართულ- სა და სხვა ქართველურ ენებშიც მრავალ გამოთქმაში მონაწილეობს:

გ უ ლ ის - თ ქ მ ა, ' გ უ ლ ის - ქ მ ა (ახ. ქართ. „გულისხმობს“, „იგულისხმება“), გ უ ლ ის - წ ყ რ ო მ ა, გ უ ლ - ქ ე ბ ა, გ უ ლ - კ ე თ ი ლ ი, გ უ ლ - ნ ა კ ლ უ ლ ი... და სხვა (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 66).

განკვლევს გ უ ლ ნ ი მ ა თ ნ ი სა ლ მ ო ბ ი თ ა... უ ლ ა ბ ნ., 166v.

... და იყო იგი საკურთხეველსა ქუეშე გ უ ლ - გ დ ე ბ უ ლ ი შ ი - შ ის ა მ ის გ ა ნ... ოქროფ., 107v.

უკუეთუ გენბავს: ს'ლისა ჩემისა გ უ ლ - ს ა ე ს ე ყ ო ფ ა დ ხ ვ ა ლ ე ზ ო გ ა დ ე კ ლ ეს ი ა ს მი ვ ი დ ე თ... პახილ., 24r.

იშვიათად სხვა რომელსამე სიტყვაში თუ ჩანს კავკასიურ ენათა ერთიანობა ისე ცხადად, როგორც აქ:

ქართ. გ-ულ-...	აფხაზ. ა-გ-უ
მეგრ. გ-ურ-	ჩაჩნ. დჟო-გ
ქან. გ-ურ-	ლაკ. და-კ
სვ. გ-უ გ-ჟი გჟი-ილ-დ	ხუნძ. რა-კ
(იხ. „შედარ. ლექსიკ.“ 65).	კაქურ. რი-კ
	დარგ. ურ-კი...

მხოლოდ ქართველურ ენებში არ მოეპოვება ამ ფუძეს წინ-სართი: აფხაზ. ა- განუსაზღვრელი ნაწვევარია, წარმოშობით—კუთვნი-ლებითი ნაწილაკი უგონოთა კლასისა; ჩაჩნური დჟო-—დო- (ჟ ფონე-ტიკური დანართია ო-სი); ჩაჩნ. დო-, ლაკური და- კლას-კატეგორიის ნიშანია, სახელდობრ, მეოთხე კლასისა, მეოთხე კლასისავე ნიშანია ხუნძ. რ(ა) იმ განსხვავებით ოლონდ, რომ ჩაჩნურსა და ლაკურში დ-კლასი მოქმედი, ცოცხალია, ხუნძურში კი—მეოთხე კლასი ა მ ე ა - მ ა დ ა ლ არ გა ი რ ჩ ე ვ ა, ისტორიის კუთვნილებად ქცეულა (იხ. ავტო-რის: „გრამატიკული კლასების ისტორიისათვის ხუნძურში“, ენიმკის მოამბე, I, გვ. 97—106).

ეგვე უნდა ითქვას დარგულის შესახებაც; აქ ამჟამად სამი კლასია განსხვავებული, მაგრამ მეოთხე კლასის გარკვეული კვალი ჩანს და სწორედ ამ კლასს ახასიათებს დ-||-რ (იხ. II. У с л а р. Хюп-ჩჩ. მ., § 9, გვ. 14).

ქართველურ ენებში ამ სიტყვას პრეფიქსი არსად მოეპოვება: კლას-კატეგორიის ნიშანი არ შენახულა.

სხვა კავკასიურ ენათა უმეტესობაში ამ სიტყვას სუფიქსი არ გააჩნია; ქართველურ ენათა -ულ- || -ურ- რომ აფიქსია, ამით სავსე-ბით ცხადი ხდება.

უნდა აღინიშნოს, რომ პ. უსლარი ჯერ კიდევ გასული საუკუნის მესამოცე წლებში წერდა: „ამ სიტყვის [ა-გუ- „გული“] ძირი ერთი და იმავე მნიშვნელობით გვხვდება და საერთოა ქართულისა, ავანურისა, აფხაზურისა, ადიღურისა და, შეიძლება, ზოგი სხვა კავკასიური ენისათვისო“ (იხ. მისი Агхаз. яз., გვ. 127, მუ). ორიოდ წლის შემდეგ (1865 წ.) პ. უსლარი ბერჟეს სხვათა შორის წერდა: „ჩაჩნ. დჟოგ, ხუნდ. რაკ, ლაკ. ღაკ — „გული“ ერთი და იგივე სიტყვააო, დ-რ ფონეტიკური პროცესია გასათვალისწინებელიო“ (იხ. Чечен. яз., I отд., გვ. 46).

ნ. მარის შრომაში Древ.-груз.-рус. слов. к 1—2 гл. еванг. гул-ი მოყვანილია გულ- ძირის სახით და ჰიპოთეტურ *გველ-იდან მომდინარედაა გამოცხადებული. გულ- ძირი სამთანხმოვნიაანობის თეზითაა განსაზღვრული, მაგრამ რამ გამოიწვია *გველ-ის ვარაუდი, არა ჩანს!

-ულ- სუფიქსი გამოიყოფა სახელშიც ახ-ულ-ი... მეგრ. ოხ-ურ- „ქალი,“ „ცოლი“ („ოსურ-სქუა“—ქალიშვილი)... ქან. ოხ-ურ- || ახ-ურ- (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“ 38—39)...

ხუნძურში შვილის სახელად -ახ- არის გამოყენებული; იმისდა მიხედვით, ვაჟიშვილია თუ ქალიშვილი, -ახ- დაირთავს სათანადო კლას-კატეგორიის ნიშნებს: გ-ახ-—ვაჟიშვილი, ღ-ახ-—ქალიშვილი. საფიქრებელია, რომ ახ-ულ-ში გვაქვს სწორედ ეს ძირი -ახ-. კლას-კატეგორიის ნიშანი მას ხუნძურში პრეფიქსად მოუდის (ისევე, როგორც რა-კ-ს—იხ. აქვე, გვ. 41); ქართულში პრეფიქსი ამ სიტყვას არა აქვს, სუფიქსად კი -ულ- მოეპოვება. ხუნძურმა კლას-კატეგორიათა ნიშნების დართვით -ახ- ფუძიდან მიიღო „ვაჟიშვილისა“ და „ქალიშვილის“ სახელი, ქართულს ასეთი შესაძლებლობა არ გააჩნდა, ახ- ძირი „ქალიშვილის“ აღსანიშნავად გამოიყენა, „ვაჟისათვის“ სხვა ძირს მიმართა (საბოლოო ანგარიშში ეს სხვა ძირი არაა, ოღონდ გადასხვაფერებულია დიალექტური წრის შესაფერისად; ამის შესახებ საუბარი გვეკონდა მოხსენებაში: „ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ნომენკლატურა ხუნძურში“; წაკითხულია ენიმკი-ს კავკას. ენათა განყოფილ. სხდომაზე 1938 წ. 25.XII).

სვანური ჰახ-ტიშ (მრავლ. ლა-ჰს-უშ-ა) „ასული“ -უშ- || (-ტიშ) სუფიქსს გვაჩვენებს ქართულ -ულ-ის შესაბამისად (შდრ. ძუ-ელ- და ზან. ჯვ-ემ-...).

სულ- ფუძეშიც -ულ- შეიძლება გამოიყოს, როგორც აფიქსი: ხ-ულ-; შდრ. მეგრ. შ-ურ, სვან. ქჟ-ინ (ლაშხ. ქ-უნ), რომელიც ნ. მარს ხ-ულ- ფუძის კანონზომიერ ეკვივალენტად მიაჩნდა.

სუნ- ფუძეში სუფიქსად -უნ გვაქვს: ს-უნ-; სვან. ქუინ-ში ეგევე -უნ სუფიქსი უნდა გვექონდეს: კუნ-ქუინ თვით სვანურის ნიადაგზე (მრავლ. კუნ-პრ—შდრ. თხუიმ „თავი“—მრავლ. თხუმ-პრ...).

სუნ- || სულ-ის სემასიოლოგიური დიფერენციაცია მეორეულია¹.

-ულ- სუფიქსი გამოიყოფა წ-ულ-შიც, რომელიც, ეტყობა, გარკვეულ დიალექტურ წრეში „შვილის“ ნაცვალ იყო, ვრცელი გამოყენება ჰქონდა ძვ. ქართულში და იხმარება ახლაც გამოთქმებში: ძმის წულ-ი, დის წულ-ი, ქალ წულ-ი (=ქალიშვილი)...

და მარკოს მამის ძმის წული ბარნაბაჰსი... სამოციქ., 133v.

აჰა ესერა ქლწლი მუცლად იღებს... სვან., 45.

აღმოვალს განბრწყენილი და დამტყეცილი დისწულსა თვსა... აწ დისწულად თვსა იჩემა... სვან., 386.

ზა-ფხ-ულ-... სვან. ლუ-ფხ-ჟ... აფხ. ა-ფხგნ-.

შევიდოდღე ნავად მინდობითა ზაფხულისაჲთა და კლდ აღმოითრევედ ნავსა ზლუთ მოსულასა (!) ზამთრისასა... ბახილ., 71v.

პ. კარაიამ ზა-ფხულ-ი, სვ. ლუ-ფხჟ („ზაფხული“) და აფხ.-ა-ფხგნ ერთმანეთის მონათესავედ მიიჩნია (იხ. მისი Ог отнoш. аѣх. яз. к яѣт., გვ. 35—37). ეს დაკავშირება საფუძვლიანია; სწორია ამ სიტყვის ერთი ნაწილის („ფხულ-“) ეტიმოლოგიური გააზრიანება „თბილის“ საფუძველზე.

შეიძლებოდა დაგვემატებინა: ზან-სვან. „წელიწადს“ ნიშნავს, ზა-ფხ-ულ-— „წლის-თბილი დრო“, „თბილი სეზონი“.

საკითხავია ოღონდ ფხ-ულ- ფუძე მარტივია თუ ნაწარმოები? აფხაზურში სიტბოს აღსანიშნავად ხმარებული ძირი -ფხ- უნდა იყოს: ა-ფხნარა „სიტბო“, ს-ფხჟეგტ—„ეთბები“ (П. У с л а р. „Архив. яз.“, გვ. 154).

¹ თავდაპირველად მათ ერთი და იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდათ. შდრ. სულ-ნელ-ი (აქედან: სურნელება); ხულ- აქ ხუნ-ს ნიშნავს.

მეგრულში შურ-ი, სულ-ის კანონზომიერი შესატყვისი, ორივე მნიშვნელობის მქონეა: შ უ რ ქ ქაანთხ „სუნი ეცა“... შ უ რ ი-წაულირი „სულწაწყმედილი“...

სვანურშიც ქუინ—მეგრულის მსგავსად—ნიშნავს ს უ ლ ს ა ც და ს უ ნ ს ა ც. (ვ ა რ. თ ო ფ უ რ ი ა).

საინტერესოა საბასთქმა: ქარიცა სულად უთქვამთ... შდრ. ლათ. spiritus: 1. სული, 2. სპირტი (ე. ი. აქროლადი რამ).

ა-ფხ-ღნ-ში -ღნ ძირეულად ვერ მიიჩნევა, ამას მოწმობს სევან. ლუ-ფხ-ღ-ც. მაშასადამე, ფხ-ულ- ფუძეში -ულ უნდა გამოიყოს.

6. მარტი ზაფხულ-ს განმარტავს, როგორც- „წელს ცხელს“ („год горячий“,—Из Пиренейской Гурин—Избр. раб., т. IV, გვ. 23; „Зима“ || „Смерть“ (Из палеонтологии речи)—Избр. раб. т. II, გვ. 216 და შემდ.).

ასეთი ეტიმოლოგიური გააზრიანების საფუძველია ზაფხულ—ფუძის დაშლა ორ ნაწილად (ზაფ---და ხულ-) და ხულ- ნაწილის დაკავშირება სომხ. ჰურ-თან („ცეცხლი“) და ქართ. ხურ-თან (ა-ხურ-ებ-ს), რაიც იგივე სომხ. ჰურ არის თურმე, ფონეტიკურად სახეცვლილი (Из. Пир. Гурин.—Избр. раб. IV, გვ. 23).

სიტყვის ასეთი დაშლა შედეგად იძლევა ძირეული და აფიქსეული მასალის ერთმანეთში არევას, შეუძლებელს ხდის აფხ. -ფხ-ძირი დაეუდოთ საფუძვლად ზაფხულის ეტიმოლოგიას; პირველი ნაწილიც ზა აგრეთვე წყვეტს კავშირს სევან. ზა-სთან და რთული აღდგენილი ფორმების საშუალებით სომხ. ამ-ს („წელიწადი“) ეკედ-ლება (თურმე ამ—*ჰამ; მეორე მხრივ, ზაფ—ზამ-1...). და ეს ყველაფერი იმისათვის, რომ „ცხელი“ გაჩნდეს განმარტებაში იქ, სადაც „თბილიც“ სრულიად საკმარისია.

სიტყვის აგებულება ამგვარი ანალიზისათვის საბუთს არ იძლევა. ასეთი ანალიზი მარჯვედ აქვს დახასიათებული თვით ნ. მარს, როცა ის პ. ქარაიას შრომაში ერთგან ამბობს: „არ შეიძლება ფუძის შედარებით-ისტორიული ანალიზის ნაცვლად მოვახდინოთ მისი ანატომიური დანაწევრება, დამყარებული ნებისმიერად გამოსაყოფი ნაწილების გარეგნულ ბგერითს მსგავსებაზეო“ (П. Ч а р а я, ხსენ. შრომა, გვ. 36).

§ 14. ატრიბუტივებში -ულ- სუფიქსი მკვეთრად გამოიყოფა რთული სუფიქსის -ე-ულ-ის შედგენილობაში: -ე-ულ- — -ევ-ულ-: თითო-ე-ულ... ჰირ-ვ-ე-ულ... შიშ-ნ-ე-ულ... მეყს-ე-ულ || მეკს-ე-ულ... დილ-ე-ულ...

მოწრაფედლა მივიდის... და თავით თვსით თითოეულ-თაგან: მოთმინებასა: წრაფასა მარხეასა ისწაებნ... უდაბნ., 20v.

... ესე სასწაული... მბრძოლთა ზღუდე და შეუწევნელთა შემწე: ობოლთა მამა... ჰირვეულთა განმსუენებელ... (ჰირვეული— „ქირიანი“, ე. ი. გაჰირვებული)... ხვან., 99.

რ მხიარულ და შიშნეულ იყო... უდაბნ., 134r.

1 ეს ზამ- ამოკვეთილია ზ ა მ თ ა რ-იდან აგრეთვე ნებისმიერად. ზამთარ-ში კი ზა- გამოიყოფა: ზა-შთარ-ი.

მიეცით მას მეყსეულად ზემო ჯდომად... აქროპირ., 15v.

შდრ:... მეყს თუ ჰკითხო ვისმე... უდაბნ., 56v.

ხედვიდა და მეგსეულად (!) [უხილ]ველ იქმნა... ბახილ., 1v.

მისრულ ვიყავ მონ მცირედ პირველად და მეგსეულად (!) იგი მოვიდა... იქვე, 3v.

... რა ესმა ჩემი მწუხრი დილეულ და სამხრის... დავით., 85v.

დილეულ აქ ზმნისართის როლში გამოდის: ფუძის სახით აღებული ზედსართავებისათვის ეს ჩვეულებრივია.

სუბსტანტივის მნიშვნელობა აქვს -ე-ულ- წარმოებას ისეთ მაგალითებში, როგორიცაა:

ღიაკ-ე-ულ- || დეკ-ე-ულ-¹... მკელ-ე-ულ-... მროწ-ე-ულ-... ძოწ-ე-ულ-... ყუერბ-ე-ულ-...

უკუეთუ სისხლი იგი ვაცთა და კუროთაჲ და ნაცარი იგი დიაკეულთაჲ რლ ეპკურებოდა შეგინებულთა მათლა... სამცხეი., 161r.

ნაცრისა დეკეულისასა უპატოსნესი... ბახილ., 69a.

არა იპოვების პური ჰამად არცა მკელეული: არცა მდელლოჲ... უდაბნ., 74r.

... კაცი ვინმე იყო. მდიდარი. ამას ედგა არვე და მროწეული ფდ... ზვან., 122.

არცა გამოაქუა მისსა არვესა და მროწეულსა... იქვე, 123კ.

ძაძაჲ და ნაცარი პატოსან იპოვა: ეწე შარავანდნი და ძოწეული... უდაბნ., 45v.

მიქმენ ყუერბეული პირველად მე ვჰამო... უდაბნ., 159v.

ეგვეე -უნ- (||-ულ-) სუფიქსი საფიქრებელია გვექონდეს -ს-თ-უნ- ფუძეში²:

სა-ს-თ-უნ-ალ-... ს-თ-უნ-ით-... შდრ. სა-ს-თა-ულ-... მეგრ. ო-რ-თუმ-ელ-ი „სასთუმალი“.

უღვა უფალმან სასთუნალ მისა პური და წყალი... უდაბნ., 61v.

¹ ვარ. თოფურიას შესაძლებლად მიაჩნია დეკ-ე-ულ-ში იგივე -კ- ძირი გამოიყოს, რაც მა-კ-ე (|| მა-კ-ენ-)ში გვაქვს; დე- ასეთ შემთხვევაში პრეფიქსი იქნებოდა (ნივთის კატეგორიისა).

² თუ აქ -ნ- მეორეული არაა.

... ერთი იგი ჯდა ერთ კერძო ადგილსა მას და ერთი იგი ჯდა სთუნით პატივ უყვეს სთუნითსა მას ადგილსა თავისა მისთჳს... უდაბნ., 123r.

სთუნითი = ს ა ს თ უ ნ ლ ი ს მხრივ, სასთუნლისაკენ.

სასთუნალ-ი ნაწარმოებია სთუნ-ისაგან: სა-სთუნ-ალ-. სთუნ-, თავის მხრივ, ნაწარმოები ფუძე უნდა იყოს იმავე ძირისაგან, რომელიც თ-ავ- სიტყვაში გვაქვს: თავ-უნ-—თ-ვ-უნ-—თ-უნ- ანდა: თ-უნ-, სადაც -უნ || -ავ... თავსართი ხ- ნივთის კატეგორიის მიჩვენებელი იქნებოდა (იხ. აქვე, მეორე ნაწილში).

თავ- ფუძესთან კავშირის თვალსაზრისით საინტერესოა ერთი ადგილი შუშანიკის წამებიდან, სადაც სასთუნალ-ის გვერდით სასთაულ-ია ნახმარი: სა-ს-თა-ულ-, ექვს გარეშეა, თავ-ისაგანაა ნაწარმოები.

... და მიერ დღითგან ეინაძთგან პყრობილ ყვეს იგი ციხესა მას შინა, სასთაულსა ზედა თავი არ მიდვის, გარნა ალიზი ერთი დაიდვის სასთუნალ... სასთაული ერთი ხალენისა უცნ სასთუნლით კერძო... შუშან., 38₁₆—39₁.

§ 15. თითო-ოროლა შემთხვევა -ოლ სუფიქსისაც უნდა გვქონდეს: ც-ოლ-... ბრკ-ოლ-...

... ქორით გარდამო ცოლი იყო მოსაგრისაჲ... ხვან., 119.

მეგრულსა და ქანურში ჩ-ილ- გვაქვს: -ილ-—ულ-—ოლ- (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 30—31). ძირი იგივე უნდა იყოს, რაც ც-უმბ-ში.

დაამდაბლნეს ბრკოლითა ფერკნი მისნი... დავით, 154v.
რ ივსენ ფერკნი ჩემნი ბრკოლისაგან... იქვე, 169r.

ბრკ-ოლ-ში იგივე მარტივი ფუძე გვაქვს, რაც ბორკ-ილ-ში: -ოლ- სუფიქსის დართვისას ფუძისეული -ო- დაკარგულია, -ილ- სუფიქსის დართვას ხმოვნის დაკარგვა არ გამოუწვევია.

ბორკილ- მიმღეობური წარმოება ჩანს (ბორკ-ავ-ს—ბორკ-ილ-ი), ბრკ-ოლ- სუბსტანტივია. იგი უფრო ძველი წარმოებისა უნდა იყოს, ვინემ ბორკილ-.

ბრკ-ოლ- ფუძისაგანაა ნაწარმოები ა-ბრკ-ოლ-ებ-ს, და-ბრკ-ოლ-ებ-ა...

§ 16. ისეთ სუბსტანტიურ და ატრიბუტიულ ფუძეებში, რომელთაც ბოლოს -ილ- მოუდის, არის უდაო შემთხვევები, სადაც ირკვევა, რომ ფუძე ნაწარმოებია და -ილ- საწარმოებელი აფიქსია;

რასაკვირველია, აქ რთულდება საკითხი ნამყო დროის მიმღეობის -ილ-ისაგან ამ -ილ-ის გამიჯვნისა.

ასეთია, მაგალითად, ჩჩვლ-... || ჩვჩვლ-...

შობილი ყრმად ჩჩვლად აჩუენებდა... უდაბნ., 37r.

ვბოჯსა მის ჩჩვლისა რლსა გამოჰქონდეს რქანი და ქლაკნი... დავით., 104v.

დაიცუნეს ჩვჩვლნი ონ... იქვე, 169r.

სისხლი, რომელ დამოსდიოდა ჩჩვლთა მათ ვორცთა მისთა... მუშან., 271z.

ქან. ჩუჩქ-უ || ჩიჩქ-უ და მეგრ. ჩიჩქ-უ -ილ-ის ადგილას- უს გვაძლევენ (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 242—243).

ეს დადებითად წყვეტს -ილ-ის გამოყოფის საკითხს. მაგრამ ესეც რომ არ იყოს, თვით ქართულში მოიპოვება საამისო საბუთი ნაწარმოებ ფუძეებში: სი-ჩჩ-ო-, სი-ჩჩ-ო/უ-ებ-ა-, უ-ჩჩ-ო-...

... ამიერთგან ვიწყო და მიგიტხრა თქნ სიჩჩოჯთგნ ჰასაკისა მისისაჯთ... ოქრობირ., 5v.

... რა სიჩჩუებისა და ვსნილებისა მის: ცხორებისა სიბოროტც კულად განჰმარტოს... უდაბნ., 43v.

რ უჩჩო არს... ხვან., 347r.

-ილ- არ ჩანს არც ერთ ამ წარმოებაში: სი-ჩჩ-ო-, სი-ჩჩ-ო-ებ-ა-, უ-ჩჩ-ო... ცხადია, -ილ- აფიქსია.

მაგრამ ხომ არ არის იგი მიმღეობის აფიქსი, და ჩჩვლ-—წარმოშობით მიმღეობა? საქმე ისაა, რომ ეს მარტივი ფუძე, -ილ- მოკვეცილი, ზმნასაც აქვს გამოყენებული:

მრავალთა მათგანთა აღეჩჩვს გული მათი... ოქრობირ., 80v.

აღეჩჩვს გული=აუჩვილდება ხოლმე გული. აქედან შეიძლება ბოდა ჩჩვლ (ჩჩუ-ილ-) მიგვეჩნია ნამყო დროის მიმღეობად...

ეგვევ ითქმის ფქვილ-ის შესახებ.

ქინითა ფქვილითა სტუმართ-მოყუარებასა აღასრულებდა... უდაბნ., 43v.

ეს უნდა იყოს წარმოშობით მიმღეობის ფორმა ნასახელარი ზმნისა ფქვავეს (სახელია ფექ-, რომელიც სევანურში ახლაც „ფქვილს“ ნიშნავს; იხ. „შედარებ. ლექსიკ.“, გვ. 171—172).

ასეთსავე შთაბეჭდილებას ტოვებს მახვლ-იც: ...მახვლი იქცევისაჲ... ზვან., 208r.

მაგრამ ასეთი ახსნა ვერ მიეცემა სიტყვას ფრცხ-ილ-ი.

და ვერ შეიპყრას ფრცხილიცა ერთისა მათგანისა... უდაბნ., 30v.

ქან. ბუცხ-ა იმავე ფუძეში -ილ-ის ადგილას -ა-ს გვაჩვენებს. ამგვარად, -ილ მარტივ ფუძეში არ შედის, იგი აფიქსია. მიმღობა-ზე ლაპარაკი „ფრცხილთან“ დაკავშირებით შეუძლებელია. ფრცხ-|| ბუცხ-ის სხვაშრივი ანალიზი აქ არ გვანტერესებს (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 61—62).

-ილ სუფიქსი უნდა გვექონდეს წ-ილ-შიც:

და აღმოუქდა წილი ასიაჲსაჲ იოვანსს ზა... ზვან., 212. შლრ. ნა-წ-ევ-არ-ი:

და მისწუდების იგი... სლისა ნაწევართა და ტვნთა... სამოციქ., 152v.

-ილ- მთელ რიგ ფუძეებში გვაქვს, რომლებიც IX—X საუკუნის ძეგლებშია დადასტურებული: მტილ-ი, ცვლ-ი (|| ცუილ-ი), წყვლ-ი, მლილ-ი, თრთვლ-ი:

მტილად ნიგოზთასა შევედ რ მტილიყო... უდაბნ., 102r.

მტილი დაქსული და წყაროჲ დაბეჭდული... იქვე, 108v. იქმნა გული ჩემი ვა ცუილი დადნობილი შუა მუცელსა ჩემსა... დავით., 41v (ჩვეულებრივია: ცვლ-ი).

და მწფე წყვლთაგან მისთა... ზვან., 206.

ვა მლილმან მატლი დაცრცნის... იქვე, 117.

აკხთ თრთვლი და თოვლი... დავით., 236v.

§ 17. ორიოდ შემთხვევაში -ინ-იც მოიპოვება: ტვნ-ი, გვრ-გვნ-ი... (შლრ. მ-გურ-გუ-ალ-ი).

და მისწუდების იგი სლისა ნაწევართა და ტვნთა... სამოციქ., 152v.

არა საულ რნ იგი პირველად ენკნია ყო მეფობისა გვრგვნი... ზვან., 15.

მაგრამ ზემოხსენებულ მაგალითებში იმის ჩვენება, რომ -ილ-|| -ინ- სუფიქსია, არ ხერხდება.

§ 18. სუბსტანტივებში სუფიქსად ბოლოკიდური -ლ-ც დას-ტურდება; მთელ რიგ შემთხვევებში ამ -ლ-ს არაძირეულობა ხელ-შესახებად შეიძლება იქნეს ნაჩვენები.

ა. ვაშ-ლ-... მეგრ. უშქ-ურ-... ქან. ოშქ-ურ-||უშქ-ურ-||უშქ-ირ-...
|| უშქ-ი-(ი)... სვან. ჟისგ-უ... ხუნძ. ჭეჩ... წახ. ერ... რუტულ. წჩ...
ლაკ. იჩ... კიურ. იჩ...

ბრწყინვიდა... ე'ა ვაშლი მეწამული თავსა ზ'ა გოდლი-
სასა... ოქრძვირ., 232r.

მეგრულში ამ -ლ-ს შესაბამისად -ურ-აა; ეგვევა ქანურში ძირი-
თადი (სხვა ვარიანტები ამ -ურ-ის სახეცეა; იხ. „შედარ.
ლექსიკ.“ 121); სვანურში -ლ-ს ნაცვლად -უ გვაქვს. ამას ქვემოთ
დაეუბრუნდებით.

ქართ. ვაშლ- ფუძე მოჩანს ხუნძ. ჭეჩ-ში, რომელიც „ვაშლს“
ნიშნავს: თავკიდური ბგერის მხრივ კანონზომიერი შეფარდებაა;
-ლ- სუფიქსი არ ჩანს (დაწვრილებით—ავტორისავე მოხსენებაში:
„ლექსიკური შეხვედრები ხუნძურისა ქართველურ ენებთან“).

ბ. თაფ-ლ-... მეგრ. თოფ-ურ-... ქან. თოფ-ურ-... || თოფ-რ-...

და უტკბილს არიან უფროდს თაფლისა გოლეულისა...
სვან., 79.

მიუპყრეს მას თაფლისაგან გოლი... ვიდაბნ., 123r.

განგაძნა თქნ თაფლითა და თქნ ნიორისა მყრალისა
გული გითქუმიდა... სვან., 155.

-ლ-ს შესაბამისად ქანურსა და მეგრულში აქაც -ურ- გვაქვს
(მაგალ. იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 115); საინტერესოა ქანური
ვარიანტი თოფ-რ-: -რ-ს აქ ისევე არ უძღვის ხმოვანი, როგორც
ქართულში -ლ-ს.

გ. ცე-ცხ-ლ-... ქან. და-ჩხ-ურ-... || და-ჩხ-ირ-... მეგრ. და-ჩხ-
ირ-... ქართ. ცხ-ელ-... ხი-ცხ-ე... ხა-ცეცხ-ურ-...

და ე'ა ცეცხლსა გარე წარჰქდა... ვიდაბნ., 24v.

და თაყუანის სცემდა ცეცხლსა... შუშან., 4_გ.

ჯელთა აქუნდეს ოქროდსა საცეცხურნი... ზანძთ., მღ_გ-
დეკანოზობასა ჩემსა საცეცხურნი მან ჯელისა ჩემისაგან
არაოდეს მიმიხუნაო... იქვე, მზ₁₁.

ქართ. -ლ-—ზან. -ურ-...

დ. მატ-ლ-... მეგრ. მუნტ-ურ-: -ლ-—-ურ-:

სახედ რაჲ იმღერიან მატლნი შს დამპალსა ჯორცსა... სვან., 454.

და წყლულებანი დიდ-დიდნი იყენეს და მატლიცა და-ახმულ იყო წყლულთა მათ... შუშან., 39₁₄.

ე. თხრამ-ლ-... მეგრ. თხომ-ურ-: -ლ-—-ურ-.

დაუცხრომელად შრომათა მათ გამო დაუსივდეს ფერჯნი მისნი და თხრამლი აღმოსდიოდა ადგილდ-ადგილდ... შუშან., 39₁₃.

და განვბანეთ იგი... თხრამლისაგან... იქვე, 45₄.

ვ. ცრემ-ლ-... მეგრ. ჩილამ-ურ-... კან. ჩელამ-ურ-ე||ჩილამ-რ-ე...

დავარდა იგი ქუეყანასა ზედა... და ცრემლითა მწართა იტყოდა... შუშან., 5₁₅.

და საწყალობელად დასთხევდეს ცრემლთა მათთა... შუშან., 28₁₀ ზევ.

ქანურში ამ სიტყვას მთელი რიგი ვარიანტები აქვს (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 73), აქ მოგვეყავს ისტორიულად ძირითადი; იგი არ განსხვავდება მეგრულისაგან (ბოლოკიდური -ე სახელობითის ნიშანია და ფუძეში არ შედის).

ზანური -ურ- ქართ. -ლ-ს ბაღლად გვაქვს. მარტოოდენ რ-ს შეიცავს ერთი ქანური ვარიანტი (შეიძლება -უ-ს დაკარგვას აქ ხელს უწყობდეს წინამაველი -მ-).

ზ. ძალ-ლ-... მეგრ. ჯოლ-ორ-... კან. ჯოლ-ორ-... სვან. ჟელ-.

მათ ქს ძალ ლ აღ და ლორად ჰხადოდა... სვან., 344.

ქართ. -ლ-ს შესაბამისად მეგრულსა და ქანურში -ორ-აა. სვანურში არათფერი ჩანს, თუმცა მიცემითში უ დაჩნდება: ჟალ-უ.

თ. მატყ-ლ-... მეგრ. მონტყ-ორ-... კან. მონტყ-ორ-...

შემდგომად სხურებისა მის წყლისა მატყლითა მეწა-მულითა და უსუპითა ელია ამბლლდა... სვან., 384.

-ლ-ს შესატყვისად მეგრულსა და ქანურში წარმოჩენილია -ორ- (ისევე, როგორც: ძალ-ლ-—ჯოლ-ორ-... სახ-ლ-—ოხ-ორ-...).

სხვა მხრივ ქართულისა და ზანურის შესატყვისობისათვის იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 95.

ი. სა-ხ-ლ-... მ-სახ-ურ-... კან. ო-ხ-ორ-... მეგრ. [ო-ხ-ორ-]...

ნუ წარსწყმედ სახლსა ამას სადედოფლოსა... მუჰან., 16₁.

კანურში ო-ხორ-ი ერთად ერთი სიტყვაა ამ მნიშვნელობით; მეგრულში ო-ხორ- დაცულია ნასახელარ ზმნებში: ო-ხორ-ან-ს „სახლობს“, გეგინი-ხორ-უ—„გადასახლდა“... ნაზმნარ სახელებში: მა-ხორ-ო—მოსახლე, ნო-ხორ-ი—ნამოსახლევი, „ნასახლარი“... (დაწერილებით იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 150—151, 430).

ქართ. -ლ-—ზანურ. -ორ-.

კ. სი-სხ-ლ-... კან. დი-ცხ-ირ-... მეგრ. ზი-სხ-ირ-... სვან. ზი-სხ-... რაკ. ზი-სხ-ა: „უმი ხორცის ნაწყენის სისხლად გახეთქა“ (იხ. ვუკ. ბერიძე. „სიტყვის-კონა“, გვ. 15).

სი-სხ-ამ-ი დილა—„უთენია დილა“ (იხ. ილ. ქყონია. „სიტყვის-კონა“, გვ. 46).

სისხლ-ის -ლ-ს ადგილს კანურსა და მეგრულში იჭერს -ირ-; სვანურში შესაბამისი ოდენობა არა ჩანს: შეიძლება იყო და დაიკარგა, შესაძლოა არც ყოფილა (ძირეული მასალისა და თავსართის საკითხს აქ არ ვეხებით; იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 72).

ლ. ვე(რ)ცხ-ლ-... მეგრ. ვარჩხ-ილ-... სვან. ვარჩხ-ილ... (მეგრულისაა)... ლაკ. არცუ... დარგ. არც... ხუნძ. ჭარაც...

ვხედვედ დამოტევებულთა ოთხთა კიშტეთა. სამნი ოქროდსანი და ერთი ვერცხლისაჲ... სვან., 139.

და შეიკუთლ იყო ვეცხლისაჲ იგი ოქროდსასა მას ერთსა... იქვე, 139.

და მათ მიიღეს ვეცხლი იგი... ჰადიშ., 64ხ₂.

ქართ. -ლ-ს ადგილს მეგრულში იჭერს -ილ-. ლაკურის, დარგულისა და ხუნძურის ზემოთ მოყვანილი ვარიანტებიდან, ყოველ შემთხვევაში, დარგულსა და ხუნძურს -ლ-ს შესაბამისი არაფერი მოეპოვება; არა ჩანს -ხ-ც არც ერთ ენაში ხსენებულთაგან: -ხ-ფონეტიკურადაა განვითარებული ც-ს შემდეგ (დალისტნის ენებში ვერცხლ-ის ვარიანტების შესახებ საუბარია მოხსენებაში: „ლექსიკური შეხვედრები ხუნძურისა ქართველურ ენებთან“).

მ. თეს-ლ-... ნა-თეს-ავ-... მეგრ. თას-¹.

ვა კაცმანლა დასთესის თესლი ქყნსა ზა... ჰადიშ., 71b₂-
და თესლი იგი აღორძნდებინ... იქვე, 71b₂.

აწ იქსნა საცთურისაგან ნათესავი კაცთაჲ... სვან., 72.

ქართული ნაწარმოები ფუძიდან—ნა-თეს-ავ—ჩანს, რომ თეს-
ლ-ში -ლ- აფიქსია.

ნ. კამ-ლ-... მე-კამ-ლ-ე-... უ-კამ-ლ-ო-... უ-კამ-ურ-...

არა ღირს ვარ მე დადრეკად და განქსნად საბელთა კამ-
ლთა მისთასა... ჰადიშ., 65b₁.

... კუალად პავლს ყლთა წარმართთა მეკამლესა შეუთვა-
ლავს... რ შეჰმოსდეს შიშუელთა... სვან., 173.

და მოჰყვანდა... შუშანიკ უკამური და თმა-გარდატევებუ-
ლი ვითარცა ერთი ვინმე შეურაცხთაგანი... შუშან., 28₄.

და განიყვანნეს იგინი ნავისაგან... შეურაცხებით უკამლო-
ნი... კიმენ., 68₂₈.

კამლ-ში -ლ- რომ აფიქსია, უ-კამ-ურ- სიტყვის საწარმოებელი
ფუძით ირკვევა.

ო. წიხ-ლ-... წიხ-ნ-ა-... მე-წიხ-არ-...

მდგომარეები ჯორები გარემოს ყლდ და მეწიხარნი
შემართ ესრჷთ დაუცხრომელ იყო სიმღერაჲ იგი პირუტყუთაჲ მათ
და წიხნაჲ... ჟდაიან., 32v.

ნაწარმოები ფუძეები—წიხნა-, მეწიხარ—გამოგვაცოფინებს
წიხლ-ში -ლ- აფიქსს.

პ. მად-ლ-... უ-მად-ლ-ო-... || უ-მად-ურ-...

ამათ ნეტართა შორის გამობრწყინდა მადლითა სავსჷ...
ზეცისა კაცი... სანძთ., 2₁₀ ქვ.

ჟ უმადლონო... კეთილის მყოფი ღი განამწარეთ...
სვან., 155.

ბ თქნ უმედგრეს ხართ და უმადლო უფროჲს მათსა...
ოქრობირ., 23r.

უმად-ურ- უფრო ძველი წარმოებაა; მასში წარმოდგენილია
ფუძე მად- უ-ლ-ასოდ. -ლ აფიქსია.

¹ თუ თეს- იმავე ძირის მქონეა, როგორისაცაა სვან. ლი-ლწ-ში („თესვა“),
როგორც ამას ვარ. თოფური ვარაუდობს, მაშინ თე- ქართულში (თე-ხ-ლ-)
და ლწ- (ლწ-ში) სვანურში პრეფიქსი აღმოჩნდება.

უ-ღუაწ-ლ-... ღუწ-ა-... მო-ღუაწ-ე-...|| მო-ღუაწ-... უ-ღუაწ-...

მკედარმან სძლო და იგი იძლია. მკედარმან (!) ღუაწლი იგი დაიმორჩილა... სვან., 121.

მკედარი ღუაწლსა მას ერეოდა... და არა რაჲ შპირდა ღუაწლისა მისთჳს... იქვე, 121.

იგი მოსაჲ. მოყუასნი ჩემნი ღუაწლსა შინა არიან და მე ვიშუებდეა... იქვე, 121.

და მოკუდა ღუაწლსა მას... იქვე.

ინებე ჳსნაჲ და ღუწაჲ ჩნი... ბასილ., 2r.

გამობრწყინდა... კეთილად განმგებელი, მოღუაწლ და უდაბნოთა ქალაქ-მყოფელი... ხანძთ., 2₁₀ ქვ.

და ჩუენისა ცხოვრებისათჳს უფროდსლა უკუდაეებისა მოღუაწ გუექმნეს... სვან., 83.

და ღთ იქმნა მოღუაწ კაცობრიესა... იქვე, 80.

ადგილი იგი ჩუენი უღუაწ არს... იქვე, 136.

მოღუაწ-, უღუაწ- სხვა მხრივაც არის საინტერესო (ამაზე ქვემოთ); -ლ-ს გამოსაყოფად ღუაწ-ლ-ში ნაჩვენები ნაწარმოები ფუძეებიც საკმარისია.

რ. ი-ფქ-ლ-... ფქ-ვ-ილ-... წის-ქვლ-... სვ. ფქ „ფქვილი“.

აჰფხუარა საცთური და დაჰნერგა ქეშმარიტებაჲ... აღფხურ-ნა ეკალნი და დასთესა იფქლი... ჟდაბნ., 136r.

სრულიად მოჰმკიან ვიდრე მწუხრადმდე იფქლსა ფრიად კეთილსა... ხანძთ., ნ₂₇ ქვ.

შორის იფქლთა მათ წმიდათა იპოვა ერთი ვინმე ვითარცა ღუარძლი... ხანძთ., 2₃₀ ქვ.

სწჲ ნაბჰობი და ქულბაგთაჲ და საზეთეთაჲ და წისქვლ-თაჲ ყლი შესამოსლად გწეყოფეოდის... ანდერძი, 10₇.

სადა მეცნიერებით იფქლი არ იშრომებინ მუნ: შიმშილი ძლიერი არს... ბოლნ., 35₆.

ვწ აღსლვადმღწ მის თავისა. ისუნებნ. იფქლისაჲძი არს. ანუ ქრთილისაჲ. თუ ქრთილისაჲ არს. ივლტინ მიერ. და იფქლისასა მას შივიდის რ ქრთილი იგი პირუტყუთა საქმელ არს ვა იობმან თქუა. იფქლისა ჩემისა წილ აღმომიციენდინ მე ქრთილი... ხაზიხმეტყ., 20₉.

ფეჟ- უნდა იყოს საწარმოებელი ფუძე ი-ფეჟ-ლ-ისათვის; ფუძისეული -ფ- დაკარგულია ი- პრეფიქსის დართვის გამო (შდრ.: ეამ-ს—მი-ჟმ-ს, მ-ჟამ-ელ-ი, მაგრამ: სა-ჟმ-ელ-ი. დგა-ს—მი-დგ-ს...). მეგრული და ქანური ეკვივალენტების შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 171—172.

იფქლის კულტურის სიძველის შესახებ იხ. ივ. ჯავახიშვილი: „საქართვე. ეკონომიური ისტორია“, I, გვ. 325, 395—397, 406—409...

სხვათა შორის, სვან. იფქ იმავე ძირს არ უნდა შეიცავდეს, რაც იფქლ-ში ჩანს: როგორც აღნიშნული გვაქვს, სვან. ფეჟ „ფეჟილი“ და იფქლ- უკავშირდება ერთმანეთს — ფონეტიკურადაც და სემასიოლოგიურადაც (შდრ. „საქართვე. ეკონ. ისტორია“ I, 327).

სათუთა იფქლ-ისხ და იფხლ-ის კავშირიც (შდრ. იქვე, 396)-სირთულეები ახლავს იფქლ-ის მეგრულ ვარიანტად ირქ-ის მიჩნევასაც (იქვე, გვ. 327).

ს. მკვრცხ-ლ- (||მ-კურცხ-ილ-)...¹ მეგრ. კურჩხ-... ქან. კურჩხ-ე... სვან. კიშხ-...

მოიწინეს რაჲ კონსტანტინეპოლედ დასლვასა ოდენ მზისასა. მოიწინეს ორნი მეგრმლენი და ათექუსმეტნი მკვრცხლნი... კიმენ., 68_გ.

იცნნეს იგინი მრავალთა. და მკურცხილნი ყლთაგან ქალაქთა მირბიოდეს მუნ... ჰადიმ., 76_ბ—77_ა1.

ეა ესმა ერსა მას მისდევედა მას მკურცხილ ქალაქები-საგან... ჰადიმ., 31 ა₂.

არა ერთსა გზასა მიჰყვანდეს იგინი. და არცალა იყვენს მკვრცხლ- მავალ. არამედ სხდეს იგინი ცხენთა ზედა და სწრაფით ავლინებდეს მათ... წარტყუნენ., მზ₁₃.

მკვრცხლ- ძე. ქართულში „ქვეითსკ. ი. „ფეხით მავალს“, ნიშნავს; ბუნებრივია, თუ მისი ფუძე „ფეხს“ აღნიშნავდეს; ასეთს ფუძეს აქ წარმოადგენს კვრცხ-; მისი ზანური შესატყვისი კურჩხ- ახლაც ფეხს ნიშნავს; მას -ლ-ს ეკვივალენტი არ გააჩნია. თავკიდური მ- და ბოლო-კიდური -ლ- აფიქსებია (მ-ს შესახებ იხ. მეორე ნაწილში). სვან. კიშხ- კურჩხ-ის ვარიანტია (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 62—63).

¹ შეიძლებაოდა მკვრცხლ-—მკვრცხ-რ დისიმილაციის გზით მიღებულად გვეცნო, მაგრამ აქაც ისევე, როგორც მარჯუ-ლ- (||მარცხ-ლ-)ში -ლ რ-საგან მიღებული არ უნდა იყოს (შდრ. მეგრ. მარჯვ-ან-ი).

კუარცხლ-ბეკ-...

ვერ გულისხმა ყო ვ'დ ცანი საყდარ არიან მისა და ქუნაჲ კუარცხლ-ბეკ ფერკთა მისთა... სვან., 397.

... თაყუანის ეცით კუარცხლ-ბეკსა ფერკთა მისთასა. იქვე, 377.

თ'ყნის ეცით კრ'ცხლ-ბერკსა ფერკთა მისთასა... დავით., 146 რ.

კუარცხლ- და მ-კვრცხლ ერთი და იმავე ოდენობის ვარიანტებია, ოღონდ ასახსნელია ძირეული ხმოვნის სხვაობა: ა—ი.

რაკი ერთ-ერთ მათგანში -ლ- სუფიქსია, მეორეშიც მისი კვალი-ფიქაცია არ შეიძლება იყოს სხვაგვარი.

სპეციალურ განხილვას საჭიროებს კუარცხლ- ფუძისა და მეგრ. კვარჩხ-ის („უკულმართი“), კვარჩხ-ან-ის („მარცხენა“) ურთიერთობა.

ტ. ოფ-ლ-... მეგრ. უფ-უ... ქან. უფ-ი... სვან. ჭეფ-...

პლომნიდეს მას და მოჭოცდეს ოფლსა პირისა მისისა-სა... კიმენ.; 152₂₉.

ქართ. -ლ-ს ადგილას მეგრულს მოუდის -უ; მისი ზეგავლენით თავკიდური ო-უ: ოფ-უ—უფ-უ. სვანურში -ლ- || -უ-ს კორელატი არა ჩანს. ქანურში -უ, ალბათ, იცვალა ი-დ: უ-ი. უკანასკნელი კი სახელობითის ახლანდელ -ი- ნიშანში აირია.

მეგრულთან შეპირისპირება ააშკარავებს, რომ ოფ-ლ- ფუძეში -ლ- აფიქსია.

უ. კუამ-ლ-... შდრ. კუმ-ოდ-ა. -ლ- აქაც აფიქსია.

§ 19. ატრიბუტივებშიაც არის -ლ- სუფიქსის ხმარების შემთხვევები.

ა. მარჯუ-ლ-¹... შდრ. მარჯუ-ალ-... მარჯუ-ე... უ-მარჯუ-ცხ-... ჰ-მარჯუ-ს... გა-ე-მარჯუ-ა... (საილუსტრაციო მასალა იხ. აქვე, გვ. 28—29).

¹ იხ. შენიშვნა გვ. 54.

ბ. მარცხ-ლ-... მარცხ-ნ-... მარცხ-ენ-ე... და-ა-მარცხ-ა... და-
ქარცხ-ღ-ა...

მოადგეს მას მარჯულ და მარცხლ... სვან., 311.

ვითარცა საფლავით გამოსრულნი მიმოდაიხედვიდეს მარ-
ჯუნ და მარცხნ. რადთამცა სამე იხილა ძმამან ძმად თჳსი... წარტ-
ყუნ., მბ₁.

... დაღვა მარცხენით ჩემსა ჩრდილოდთ კერძო... იკვე, 139.

გ. მარჩობ-ლ-ი (=ორმაგი)... მარჩობ-იგ-ი (=ტყუპი)...

ამიერითგან განმამხიარულე მრჩობლ მოსელითა მაგით...
სვან. 138.

და მისცა რად იგი თანა ეღვა მრჩობლ... იკვე, 279.

მრჩობლი კაცი სლთაგან და ჯორცთა შეყოფილ...
იკვე, 383.

ყივე მარჩბიოსანი მრჩობლისა მისთჳს მადლისა
ვიტყჳ... იკვე, 386.

მარჩობ-იგ-...: ხ თომა რლსა ერქუა მარჩბიე არა იყო მათ
თანა... უდაბნ., 152r.

ორნი ვინმე ყრმანი ჯორციელად ძმანი და მარჩბიეად
შობილნი ერთსა შინა ჟამსა... წარტყუნ., მბ₃.

მრჩობლი ზედსართავია (იხ. ზემოთ), მაგრამ მრჩობლ-
ზმნისართის როლში გამოდის, როგორც ზედსართავის ფუძე (შდრ.
...სცა მას ძლიერ...).

მარჩბიე-ს საწარმოებლად აქვს აღებული იგივე ფუძე [მ(ა)-
რჩობ-]: -იგ- სუფიქსის დართვისას იკარგება -ო-: მარჩობ-იგ-
მარჩბ-იგ.

მრჩობლ-ში -ა- დაკარგულია -ობ-ის ზეგავლენით. -ობ-იც
სუფიქსია და -ლ-ც.

დ. ბერძ-ლ-... ბერძ-ულ-...

რ არა იცოდა სიტყუად ბერძლ... სვან., 298 (ე. ი. არ
იცოდა ლაპარაკი ბერძნულად)...

... ქართულითა ენითა ჟამი შეიწირვის... ხოლო კვრიელედსონი
ბერძულად ითქუმის... ხანძთ., მთ₆ ქვ.

ბერძ-ლ- იგივე ბერძ-ულ- უხდა იყოს: -ულ----ლ-. რას უნდა
გამოწევიდა ეს? ამაზე ქვემოთ. აქ ჩვენი მიზანია დავადგინოთ, რომ
-ლ- შეიძლება ზედსართავებშიც გვქონდეს და ეს -ლ----აღ-||-ულ-.

§ 20. რა მივიღეთ?

ა. აქამდის განხილულ ფუძეებში გამოყოფილ იქნა სუფიქსე ბი:

-ალ-: წყ-ალ-... კუ-ალ-... ძუ-ალ-... ძ-ალ-... ახ-ალ-... მართ-
ალ-... და სხვ.

-ელ-: ყინ-ელ-... ქს-ელ-... უღ-ელ-... სთუ-ელ-... ცხ-ელ-...
გრძ-ელ-... ძნ-ელ-... წით-ელ-... ძუ-ელ-... თხ-ელ-...
და სხვა.

-ულ-: გ-ულ-... ს-ულ-... ზაფხ-ულ-... (მამ-ულ-... დედ-ულ-...
ქირ-ე-ე-ულ-... მეყს-ე-ულ-...) და სხვ.

-ილ-: ფრცხ-ილ-... წ-ილ-... ჩჩუ-ილ- || ჩჩვლ-...

-ოლ-: ც-ოლ-... ბრკ-ოლ-...

-ლ-: ვაშ-ლ-... თაფ-ლ-... ცეცხ-ლ-... მატ-ლ-... ძალ-ლ-...
ჯამ-ლ-... წიხ-ლ-... ლუაწ-ლ-... ი-ფქ-ლ-... მკვრცხ-ლ-...
და სხვა.

-ა-: ძმ-ა-... დ-ა-... დედ-ა-... მამ-ა-... გზ-ა-... ქე-ა-... რქ-ა-...
დაბ-ა-... ტბ-ა-...

-ე-: დღ-ე-... ღამ-ე-... ტყუ-ე-...

-ან-: ძმ-ან-... დედ-ან-... დაბ-ან-...

-ავ-: გზ-ავ-...

-ენ-: დღ-ენ-... ღამ-ენ-... ტყუ-ენ-... ბრძ-ენ-...

-ევ-: დღ-ევ-...

გავრცელების მხრივ: ყველაზე ხშირია -ელ- და -ლ-; მერე მოდის -ალ-; ცოტაა -ილ-; კიდევ უფრო მცირეა -ულ- და -ოლ- სუფიქსთა ხმარების შემთხვევები (არსებითი და ზედსართავი სახელები გვაქვს მხედველობაში).

რაც შეეხება -ან-, -ავ-, -ენ-, -ევ- სუფიქსებს, თითო-ორიოლა შემთხვევის გარდა, ისინი შემონახულან ნაწარმოებ ფუძეებში.

ბ. -ლ-ს (ნაწილობრივ -ნ-ს, -ვ-ს) შემცველი აფიქსები სამგვარი სახისაა: სრული, თანხმოვან-დაკარგული და ხმოვან-დაკარგული.

უნდა იყოს. ამაზე მიუთითებს ქანური, რომელსაც შემოუნახავს ს რ უ ლ ი ს ა ხ ი ს აფიქსი (-ან-):

ქან. ჟურ-: მა-ჟურ-ან- — ქართ. ორ-: მე-ორ-ე¹

სუმ-: მა-სუმ-ან- — სამ-: მე-სამ-ე

ოთხ-ო-: მა-ოთხ-ან- — ოთხ-: მე-ოთხ-ე და სხვ.

მეგრულს საერთო წესის თანახმად აქაც დაუკარგავს ბოლოკიდური -ნ და მივიღეთ:

ჟირ-: მა-ჟი-ა-—მა-ჟირ-ა—მა-ჟირ-ან-

სუმ-: მა-სუმ-ა —მა-სუმ-ან-

ოთხ-: მა-ანთხ-ა—მა-ათხ-ა—მა-ოთხ-ა—მა-ოთხ-ან-.

ქანურში სპორადულად -ენ- სუფიქსიც გვაქვს: ჟურენერ-ენ-ი, სუმენერ-ენ-ი, ოთხენერ-ენ- (იხ. H. М а р р. Грам. чан. яз., გვ. 23, § 35b₂)[†]

რაკი ზანურში -ან- || -ენ- სუფიქსები აღმოგვანდა, ქართულში შეიძლება ვივარაუდოთ იგივე სუფიქსი,—თუ საერთო მასალასთან გვაქვს საქმე,—ან, თუ შესატყვისობაა,—ენ სუფიქსი, ანდა მისი ვარიანტი -ედ-. ეს უკანასკნელი გვაქვს წარმოებაში—მე-სამ-ედ-(ი), მე-ოთხ-ედ-(ი), მე-ხუთ-ედ-(ი) და სხვა („მე-ორ-ედ“-ის ადგილი უქირავს ნა-ხევ-არ-ს).

მე-სამ-ე, მე-ოთხ-ე და მსგავსი წარმოების -ე სუფიქსი უნდა მომდინარეობდეს -ედ-ისაგან ან მის ვარიანტაგან: -ედ- || -ენ-: -ე-სუფიქსის შემდეგ თანხმოვნითი ელემენტი უნდა გვექონოდა (-დ ან -ლ ან -ნ).

ამგვარს ვარაუდს ორი რამ აბრკოლებს. ჯერ ერთი, აქ სხვადასხვა მნიშვნელობის წარმოება გვაქვს: მე-სამ-ედ-ი წილადი რიცხვითი სახელია, მე-სამ-ე—რიგითი რიცხვითი სახელია. როგორ უნდა დაექირა ერთს მეორის ადგილი? მერე: რამდენად გამართლებულია ვარაუდი -ე---ედ- || -ედ- || -ენ-?

არც სემასიოლოგიური და არც ფონეტიკური დაბრკოლება არ არის არსებითი ხასიათისა.

მეგრულში ნა-სუმ-ორ-, ნა-ანთხ-ალ-, ნა-ხუთ-ალ- ერთად ერთი წარმოებაა წილადი რიცხვითი სახელებისა. მისი ქართული შესატყვისია ნა-სამ-ალ-, ნა-ოთხ-ალ-, ნა-ხუთ-ალ-...

მეგრულში ან იგივე -ალ- სუფიქსი გვაქვს (ნა-ხუთ-ალ-), ანდა მისი კანონზომიერი ფონეტიკური ვარიანტი -ორ- (ნა-სუმ-ორ-)...

მეგრულის ჩვენება იმას მოწმობს, რომ ქართულში წილადი რიცხვითი სახელები იწარმოებოდა ნა-—-ალ- ტიპის მიხედვით.

1. ქართული მწკრივი მეგრულის თარგმანიცაა.

წილადობის აღნიშვნა ამგვარი წარმოების პირველადი ფუნქცია არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ გარკვეული პერიოდიდან ასეთი გამოყენება ამ წარმოებას მისცემია. ქვეგრულის გარდა ამას მოწმობენ ქართული კილოებიც და ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიული დოკუმენტაციაც.

ბოლოკიდური თანხმონის დაკარგვა კი ძმა-, დედა-, დღე-... და მსგავსი მაგალითებით დასტურდება (იხ. ზევით, გვ. 8, 10).

ე. წ. პროფესიის აღმნიშვნელ წარმოებაში: მე-ნავე-ე-, მე-მტილ-ე-, მე-ინაჟ-ე-, მე-ულლ-ე- და სხვ. იგივე მე-—-ე- აფიქსებია გამოყენებული, რაიც ამეამად რიგითს რიცხვითს სახელებში გვაქვს.

-ე- სუფიქსი -ელ- || -ელ- || -ენ-ისაგან მიღებულად დავსახეთ. -ელ- (ან რომელიმე მისი ვარიანტი -ელ- || -ენ-) უნდა ვივარაუდოთ ე. წ. პროფესიის აღმნიშვნელ წარმოებაშიც.

ამგვარად: მე-ნავე-ე- ტიპის არქეტიპი * მე-ნავე-ელ- || * მე-ნავე-ენ- || * მე-ნავე-ელ- უნდა ყოფილიყო.

შდრ.: სა-ქმ-ე- — სა-ქმ-ელ- (დადასტურებულია დოკუმენტურად: იხ. ქვ. უ-ქმ-ელ-).

ამგვარად, წილადი რიცხვითი სახელებისათვის გამოიყენებოდა ნა-—-ალ-||ნა-—-არ- წარმოება. მაშასადამე, წილად რიცხვით სახელთა აღნიშვნა მე-—-ელ- ტიპისთვის მეორეულია. ეს უნდა მომხდარიყო წიგნური ენის სინამდვილეში უკვე მას შემდეგ, რაც -ელ-(-ელ- || -ენ-) —-ე-, და -ელ- სუფიქსი უფრო ნაშთს წარმოადგენდა, ვინემ მოქმედ აქტუალურ საწარმოებელ ფორმანტს.

უნდა აღინიშნოს, რომ უკვე ძვ. ქართულის ისტორიულად ცნობილს უძველეს ძეგლებში VI—X საუკუნეებისა -ელ- სუფიქსი სპორადულად გვხვდება: არსებით სახელებში (როგორც გაქვევებულის სუფიქსი), ზედსართავებსა და მიმღეობაში (ცალკეულ შემთხვევებში).

მე-სამ-ელ-მა ნა-სამ-ალ-ის ადგილი, ალბათ, მაშინ დაიპირა, როდესაც ის დიალექტები, სადაც ეს უკანასკნელი იყო გაბატონებული, სალიტერატურო ქართულისთვის საორიენტაციო საფუძველს აღარ წარმოადგენდნენ¹.

ყოველ შემთხვევაში მე-სამ-ელ- ტიპის დამკვიდრება წილად რიცხვით სახელთა საწარმოებლად მეორეულია ქართული ენისათვის და წიგნური ტრადიციის საქმედ უნდა ვცნოთ.

შეიძლებოდა თუ არა -ელ-—-ე-? რომ შეიძლებოდა, ჩანს ერთი შემთხვევიდან, სადაც ეს პროცესი დოკუმენტირებულია; ვგულისხმობთ

¹ ამას ხელი არ შეუშლია იმისათვის, რომ ახალ სალიტერატურო ქართულს ხელოვნურად გაეცოცხლებინა ეს სუფიქსი და შეექმნა ტერმინები: სამკუთხ-ელ-ი შვიდწლ-ელ-ი, ხუთწლ-ელ-ი და სხვ.

ზედსართავს მცირ-ე || მცირ-ელ-ი. ეს უკანასკნელი არაა მიმართულე-
ბითი (გარდაქცევითი) ბრუნვის ფორმისაგან ნაწარმოები (გულ-ად-ი,
ტან-ად-ი, თვალ-ად-ის მსგავსად), როგორც ეს ჩანს სათანადო კონ-
ტექსტებიდან.

მეიძულა თქნგან რაედენიცა წიგნითა გაუწყო მცირედ
რაიმე მისი მოვიხსენო და გაუწყო... უდაბნ., 19r.

და ზღუასა მას: მრავალმღელვარესა. მცირედითა მკვ-
შითა აღვრ ასხნა... სკან., 357.

მცირ-ელ- || --მცირ-ე-: თანხმოვან-ფუძიანი შეიცვალა ხმოვან-
ფუძიანით.

-ელ--ე- ასევე შესაძლებელია (იხ. ქვემოთ: უ-ქმ-ე--უ-ქმ-ელ-)...

-ენ--ე- ბოლოკიდურ -ნ-ს დაკარგვის საფუძველზე ივარაუდება.
თუ ბოლოკიდური -დ-, -ლ-ს დაკარგვის შემთხვევები საძებარია,
ბოლოკიდურ -ნ-ს დაკარგვის მაგალითები, როგორც ვიცით, საკმაოდ
ხშირია (იხ. §§ 4—8 დედ-ან-, ძმ-ან-, დაბ-ან-, დღ-ენ-, ძენ-...).

§ 21. ლ-ს შემცველი სუფიქსები: -ალ-, -ელ-, -ულ-, -ილ-, -ოლ-
დასტურდება მიმღეობაშიც; განსაკუთრებით ფართო გამოყენება
აქვს სუფიქსებს: -ელ-, -ილ-; შემდეგ მოდის -ულ- (იმ შემთხვევათა
გამორიცხვით, სადაც -ულ--ილ წინამავალი -გ-, -ზ-, -მ-ს ზეგაულე-
ნით და დამოუკიდებელ მორფოლოგიურ ოდენობად არ მიიჩნევა);
იშვიათია -ოლ- და -ალ-.

მიმღეობათა წარმოებისას ფართოდაა გამოყენებული -ე სუფიქ-
სიც; ვფიქრობთ, იგი -ელ- სუფიქსის გამარტივებული სახეა, ე. ი.
თანხმოვან-დაკარგული სახეობაა -ელ- სუფიქსისა.

გვაქვს თუ არა ხმოვან-დაკარგული ვარიანტი მიმღეობათა წარ-
მოებაში? არა ჩანს. რატომ? ამას დაეუბრუნდებით მიმღეობათა
საილუსტრაციო მასალის წარმოდგენის შემდეგ. ცალკე განვიხილავთ
საკითხს იმის შესახებაც, რატომაა ხშირი -ელ- და იშვიათი -ალ-
სუფიქსი მიმღეობათა წარმოებისას.

ა. -ელ- სუფიქსი მიმღეობებში¹:

და-მ-ბადებ-ელ-, მო-მ-გებ-ელ-, მ-აეასხებ-ელ-, მ-თხოვ-ელ-,
მ-კლე-ელ-, მ-კითხვ-ელ-, გან-მ-კუეთ-ელ-; მ-პყრობ-ელ-, მ-რცხ-ელ-,
მ-სმენ-ელ-, გან-მ-სუნებ-ელ-, გან-მ-სჯ-ელ-, მ-სწავლ-ელ- (||მ-ა-სწავ-
ლ-ელ-), მ-ტანჯვ-ელ-, მ-ტვრთვ-ელ-, მ-ფარე-ელ-, მ-ფლობ-ელ-,

¹ ეს მაგალითები ამოღებულია ძვ. ქართულის ძეგლებიდან. აქ სათანადო
ფრაზეოლოგია არ მოგვეყვას; ჩვეულებრივია ასეთი წარმოება და იმიტომ.

მ-აქებ-ელ-, მი-მ-ღებ-ელ-, (უვარის)-მ-ყოფ-ელ-, მ-ა-შენებ-ელ-, მ-შობ-ელ-, მ-ცემ-ელ-, მ-ცე-ელ-, მ-ქამ-ელ-, მ-ხილ-ე-ელ-, აღ-მ-ჯოც-ელ-, მ-წნე-ელ-, მ-ქსნ-ელ-...

მ-კელობ-ელ-, მ-ე-ტყუ-ელ-...

სა-ბან-ელ-, სა-ბურვ-ელ-, სა-გალობ-ელ-, სა-გონებ-ელ-, სა-დგმ-ელ-, სა-დიდ-ებ-ელ-, სა-ზრდ-ელ-, სა-კლ-ვ-ელ-, სა-კურვ-ელ-, სა-კურნებ-ელ-, სა-მოს-ელ-, სა-რგებ-ელ-, სა-რეც-ელ-, სა-სმენ-ელ-, სა-სუმ-ელ-, სა-სჯ-ელ-, სა-ტანჯვ-ელ-, სა-ფარვ-ელ-, სა-ს-ყიდ-ელ-, სა-ყოფ-ელ-, სა-ყუარ-ელ-, სა-ცემ-ელ-, სა-ცინ-ელ-, სა-ცნობ-ელ-, სა-ცხებ-ელ-, სა-ძიებ-ელ-, შე-სა-ძლებ-ელ-, სა-წერტ-ელ-, სა-წნებ-ელ-, და-სა-წუ-ელ-, (შე)-სა-ქმ-ელ-, სა-ხილვ-ელ-, სა-ხუეე-ელ-, სა-ქსნ-ელ-, სა-ჯოც-ელ-...

სა-კდემ-ელ-, სა-კიცხ-ელ-, სა-ცილობ-ელ-, სა-წად-ელ-...

როგორც ამ მაგალითებიდან ჩანს, -ელ- სუფიქსი მოუღის მიმღობას აწმყოშიაც და მყოფადშიც, მოქმედებითი გვარისასაც და ენებითის, აგრეთვე საშუალი გვარისას (ეს, რასაკვირველია, არ ნიშნავს, რომ სხვაობა გვარების მიხედვით მიმღობაში არ ჩანდეს. ამაზე თავის ადგილას გვექნება საუბარი. აქ კი ჩვენთვის მთავარია ერთი რამ: -ელ- არ არის შეზღუდული არც დროითა და არც ზმნის გვარით).

-ელ- სუფიქსის შემდეგ ბუნებრივია დავასახელოთ -ე- სუფიქსის ხმარების შემთხვევები: -ე უნდა იყოს გამარტივებული ვარიანტი -ელ- II -ელ- სუფიქსებისა.

ბ. -ე სუფიქსი მიმღობებში:

მ-ლიქნ-ე-, მ-რღვ-ე-, მ-რუმ-ე-, მ-ძლ-ე-, შე-მ-წ-ე-, მ-წიფ-ე-...
 მო-დგინ-ე-, მო-ვაქრ-ე-, მო-ლალ-ე-, მო-მრუმ-ე- (შდრ. მე-მრუმ-ე-), მო-რწმუნ-ე-, მო-სწავლ-ე-, მო-ლუაწ-ე-, მო-სწრაფ-ე-, მო-შურნ-ე-, მო-ძულ-ე-, მო-წაფ-ე-, მო-წლ-ე-, მო-ტირნ-ე-...
 სა-ეს-ე-, სა-ქმ-ე-...

ამ მაგალითებთან დაკავშირებით—ორიოდე განმარტება.

მ-რღვ-ე- ი-რღვევ-ის ზმნის მიმღობა ჩანს:

ვამე წყაროო ტკილო ვინ შეგაზავა შნ სიმწარე და ამ რღვეულ იქმენ... № 249, 49r.—v.

მ რ ჳ ე არიან და ვერ განიცდიან წყალობათა მისთა...
 უღაბნ., 110r.

სასუმელი... მ რ ჳ ე ქმნეს და მოყუასთა თჳსთა ასუმენ
 აღთქუეფულსა მ რ ჳ ე ს ა... იქვე, 100r.

შდრ.: წყლით რ ჳ ე ს ა... წყალი რ ჳ ე ს ა ა (რღუ-ნ-ა =
 ახ. ქართ. რღვ-ევ-ა)...

განღებულთა მათგან წყლით რღუნისა... სვან., 313.
 ონ წყალი რღუნისა დაამზუიდის... დავით. 49r.

საქმე: „საქმე“ ნიშნავს „გასაკეთებელს“, „საქმარს“; ძვ. ქართულში ეს უქანასკნელიც გვხვდება.

დაფარულ სიღრმესა წყალთასა არნ საქმარი იგი... უდაბნ., 150r.

... არა შეაგინის მეკეცქ თიჯამან რქს განაახლებნ თქსსა შექმნულსა... რლისა იგი შესაქმესა არა შეიგინა მისგან... სვან., 7: შექმნული—შესაქმე.

მეგრულში „საქმის“, „საკეთებელ“-ის მნიშვნელობით ამჟამად იხმარება „საქვარ“-ი, იგივე საქმარი-ი, ოლონდ მ-ვ (სა-ქვ-არ-სა-ქმ-არ)... (მაგალითები იხ. გვ. 72).

„საქმე“ ძველის-ძველი მიმღეობა ჩანს, ამჟამად ის არსებით სახელადაა ქცეული.

„საქმე“-ს უპირისპირდება უ-ქმ-ე (|| უ-ქმ-ი); ესაა შემოკლებული გამოთქმა: უქმე დღე (შდრ.: „საქმის დღე“...).

უქმე- სახელმა ძვ. ქართულში შემოგვინახა -ე- სუფიქსის სრული სახე: -ელ-; დაცულია იგი ნაწარმოებ ფუძეში უ-ქმ-ელ-ებ-ა:

რ მოაკლდეს დღესასწაულნი და უქმელებანი მისნი უდაბნ., 144r.

... და უქმელებისა დღესა შევიდიან ჭამიან იგი და სუიან... სვან., 250.

... და ჟამის უქმელობითა დააგდო ქართლი და მიძართა ჩაღმართ... ქრონ. I, 268.

-ე- სუფიქსი რომ თანხმოვან-დაკარგული გამარტივებული სახეობაა, ამის შესახებ საუბარი გექონდა თავში (იხ. გვ. 16—18), ოლონდ სათანადო მაგალითები (დღ-ე, ღამ-ე, ტყუ-ე, მაკ-ე) სრულ სახედ -ენ-ს, გვაეარაუდებიანებდენ; გარდა ამისა, ეს იყო უპრეფიქსო წარმოება. უ-ქმ-ელ-ში პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება გვაქვს; -ე-ს სრულ ვარიანტად -ელ- აღდგება.

არის აგრეთვე შემთხვევა სახელისაგან ნაწარმოებ არსებით სახელში -ელ-ის ხმარებისა იქ, სადაც -ე იყო მოსალოდნელი: სა-ფას-ელ- (შდრ. სა-ფას-ე):

... გუაქუს ჩნ საფასელი... ხაშოვიკ., 89v.

შდრ. ...საფასესა მას ცხოვრებისაა შეიტყობოდა... სვან., 20.

§ 22. -ილ- სუფიქსი მიმღობებში გამოყენებულია ნამყო დროში, ყოველთვის უპრეფიქსოდ: ოდენ-სუფიქსიანი წარმოება სხვა დროებში არსად გვაქვს (ოდენ-პრეფიქსიანი წარმოება — მე-ილ- — შეიძლება გვექონდეს—იხ. ქვემოთ)¹.

ნიმუშები:

აღ-დგომ-ილ-: იგი აღდგომილ არს... ჰადიმ., 75b₂.

აღდგომილსა გილაღადებთ... სახულ., სპ₉.

შთა-ვრდომ-ილ-: ჯურღმულსა შინა შთავრდომილი ძმათაგან... სახულ., ნ₆ ქვ.

გამო-კუეთ-ილ-: რ'ლ იყო გამოკუეთილ კლდისაგან... ჰადიმ., 100a₂.

პოხ-ილ-: რ'ლსა დავით მთად პოხილად გიწოდა... სახულ., ა₁₀ ქვ.

პყრობ-ილ-: განთავისუფლებად პყრობილთა... სახულ., ნ₂ ქვ.

შე-მოს-ილ-: აღღვა მკუდრეთით ძღვეა შემოსილი... სახულ., სპ₁₂.

ყოფ-ილ-: ბერწყოფ-ილ-... სახულ., სპ₃.

და-შჯ-ილ-: ... დაშჯილთა წყუღიდადსა იხილეს ნათელი... სახულ., სპ₅ ქვ.

ცნობ-ილ-²: სახულ., ტ₆.

ცოდვ-ილ-: სახულ., სპ₂ ქვევ.

და-წერ-ილ-: წერილ არს... ჰადიმ., 95b₂.

ყლივე დაწერილი არა დაეარდებოდა მისგან... უდაბნ., 20v.

გან-წმედ-ილ-: სახულ., მ₈.

შე-წყუდომ-ილ- (ახ. ქართ. შემწყვდელ-ი): წინაღ-წარმეტყუელი შეწყუდომილი მუცელსა ვეშაპისასა... სახულ., ნ₁₄ ქვ.

... სანთელი აღნთებად შეწყუდომილთათჳს ბნელისა... ზვან., 374.

გან-კრწნ-ილ-: სახულ., ა₈ ქვ.

ზარ-გან-კდ-ილ-: ... გარემოვს დგეს. ვითარცა მეუფესა ზარგანკდილნი გადიდებდეს... სახულ., ა₆ ქვ.

¹ საილუსტრაცია მცირეოდენ მასალას აქვე ვურთავთ, რადგანაც ამგვარი წარმოების მიმღობას ჩვენ მეორე ნაწილში ვერ განვიხილავთ.

² ეს მიმღობა ახ. ქართულშიც ჩვეულებრივია; კონტექსტების ჩვენება ასეთ შემთხვევებში, ფიქტობით, არაა აუცილებელი. ძველი ქართულის ტექსტებზე მაინც მივუთითებთ.

ალ-ტეხ-ილ- (ახ. ქართ. ა-მ-ტყდ-არ-): ...არა ვიყენეთ ყრმა ჩჩულ ლელვა-ა ლ ტ ე ხ ი ლ და მიმოტაცებულ ყლსა მას ქარსა მოძღურე-ბისასა... სამცხეც., 114r.

შე-რაცხ-ილ-... შე-რაცხ-ილ-ებ-ა-:

რლისა ჯერისათს შეილო შეურაცხებასა მოაწევ პატიოს-ნებასა და შე რ ა ც ხ ი ლ ე ბ ა ს ა ჩნსა... ოქრობიძე., 9r.

წურთ-ილ-: ...იყენედ წურთილ ფრთენი საქმეთა თქნთანი... ხვან., 471.

გან-ბრწყენ-ილ-... და-მტკეცი-ილ-:

ვინ არს ესე რი აღმოვალს განბრწყენილი და დამ-ტკეცილი დისწულსა თვსსა ზა... ხვან., 386.

გან-ვრცომ-ილ-: გული ჩნი განვრცომილ არს... სამცხეც., 92r.

შდრ. ზმნა:... ვა შეილთა გეტყვ: გნ ვ რ ც ე ნ ი თ თქნცა და ნუ ექმნებით თანამეუღელს ურწმუნოთა... იქვე, 92 v.

გან-დგომ-ილ-: ...რ შემდგომად ზორვისა: ზა მათა მალალთა განდგომილისა მის ფიცხლისა ძისა... უფაბნ., 58 v.

შრომ-ილ-: ... მრავალ ეამისა შრომილი იგი შენი წარსწყმი-დო... უფაბნ., 108r.

-ილ- სუფიქსთან დაკავშირებით ერთი კითხვა ისმის: არის ეს მარტივი სუფიქსი, თუ ის წარმოშობით რთულია: შედგება ორი სუ-ფიქსისაგან -ი და -ლ-?

საქმე ისაა, რომ მსგავსი ბგერითი შედგენილობის სუფიქსი გაგვაჩნია მასდარშიც (ტირ-ი-ლ-, წუხ-ი-ლ-...) და იქ იგი რთული შედგენილობისა ჩანს: -ი — ზმნური, -ლ- სახელური ფუძისაა (იხ. მეორე ნაწილი).

თუ მიმღეობის სუფიქსი იგივეა, რაც მასდარისა, ცხადია, მისი კვალიფიკაციაც ისეთივე იქნება: ისიც რთული შედგენილობისად უნდა ვცნოთ. ეს კინიშნავს: არსებითსა და ზედსართავ სახელებშიაც (ფრცხ-ილ-... ჩჩუ-ილ-...) -ლ- სუფიქსი უნდა გამოვყოთ (ლუაწ-ლ-ტიპი) და ცალკე ჯგუფად -ილ- წარმოება არ ვიგულოთ. მაგრამ მა-შინ წინამავალი -ი-ს საკითხი მოითხოვს მოგვარებას—როგორია მისი წარმომავლობა? რა კავშირშია იგი ზმნის ფუძიდან მომდინარე -ი- სუფიქსთან (ტირ-ი-ს)?...

ნამყო დროის მიმღეობაში საწარმოებელ სუფიქსად -ულ-გვაქვს, თუ ამ სუფიქსს წინ უსწრებდა ბაგისმიერი ბგერები -ვ-, -შ-, -ზ- (იხ. აკ. შანიძე. მორფოლ., § 174, გვ. 187).

ამგვარ -ულ- სუფიქსიანი მიმღეობები -ილ- სუფიქსიანთან დაკავშირებით უნდა წარმოვადგინოთ:

კრ-ულ- (აწმყო: კრ-ავ-ს): კ რ უ ლ ყო იგი საპყრობილესა შინა... ჰადიმ., 76ა₁.

და-ფარ-ულ- (აწმყო: ფარ-ავ-ს): ...ცნობად საიდუმლოთა და ფარულთა... სახულ., 6ღ₉.

და-ფლ-ულ- (აწმყო: ფლ-ავ-ს): ...და ფ ლ უ ლ ს ა ვნებათა შინა... სახულ., 6ღ₁.

და-კშ-ულ- (აწმყო: კშ-ავ-ს): ... ბქესა და კ შ უ ლ ს ა... სახულ., 6ბ₁₅ ქვ.

ტვრთ-ულ- (აწმყო: ტვრთ-ავ-ს): ...ქალწულისაგან ტ ვ რ თ უ ლ ი... სახულ., 6ა₆ ქვ.

კრძალ-ულ- (აწმყო: კრძალ-ავ-ს): შეიპყართ იგი და წარიყვანეთ კ რ ძ ა ლ უ ლ ა დ... ჰადიმ., 97ა₁₋₂.

და-კლ-ულ- (აწმყო: კლ-ავ-ს): ... იხარებდით ჩჩლნი და კ ლ უ ლ ნ ი... სახულ., 6ბ₃.

და-მშკუალ-ულ- (აწმყო: მშკუალ-ავ-ს): ...და მ შ კ უ ა ლ უ ლ ს ა სამშკუალითა... სახულ., 6პ₆.

მო-წყლ-ულ- (აწმყო: წყლ-ავ-ს): ... მ ო წ ყ ლ უ ლ ს ა ლახურითა... იქვე.

მო-ციქ-ულ- (აწმყო: ციქუ-ს): რწ უსწრვე მოციქულთა ყლთა აღსრულებად ბრძანებათა... სვან., 159.

შდრ: ...ქესთვს ვციქუთ ვა ლი გლოცავს... სამოციქ., 91წ.

... საიდუმლოდ იგი რლისათვს ვციქუ ჯაქვთურთ... იქვე, 119წ.

ვციქუ — „ვმოციქულობ“, ე. ი. ვიგზავნები¹ (შდრ. მეგრ. ფუძე: -ჩქვ: მეგრ. მი-დნ-ჩქ-უ, კან. მენდო-ჩქ-უ „გაგზავნა“... იხ. შედარ. ლექსიკ., გვ. 379).

კამ-ულ- (აწმყო: კამ-ს): განსწმედს ყლთა კ ა მ უ ლ თ ა... ჰადიმ. 79ბ₁.

კამ-ებ-ულ-: დაკლა ვბოდ იგი კ ა მ ე ბ უ ლ ი... ჟდაბნ. 67 წ.

მო-ცემ-ულ- (აწმყო: ს-ცემ-ს, ე. ი. აძლევს): სიბრძნე მისი რლ მოცემულ არს მას... ჰადიმ. 75ა₁.

ჯუარ-ცუმ-ულ- (აწმყო: ა-ცუ-ამ-ს): რლ ჯუარ-ცუმულ არს... ჰადიმ. 100ბ₁.

და-მძიმებ-ულ- (აწმყო: ა-მძიმ-ებ-ს): იყენეს თუალნი მათნი და მძიმებულ... ჰადიმ. 96ბ₂.

¹ ბერძნ. ἀπόστολος „გაგზავნილი“.

შე-ქუვენებ-ულ- (აწმყო: შეა-ქუვენ-ებ-ს): შექუვენებულ არს სული ჩემი... ჰადიმ., 96b₁.

ალ-გზებ-ულ- (აწმყო: ალა-გზებ-ს): ისრაიტელთა შურითა აღგზებულთა... სახულ., სპმ₂ ქვ.

მო-ახლებ-ულ- (აწმყო: „ა-ახლ-ებ-ს“, ე. ი. აახლოებს): მიმცე-პელი იგი ჩემი მოახლებულ არს... ჰადიმ., 97a₁.

და-ბადებ-ულ- (აწმყო: ბ-ბად-ებ-ს, ე. ი. აჩენს): მესნელი და-ბადებულთა... სახულ., ძმ₁₀.

-ულ- სუფიქსი დასტურდება ისეთ შემთხვევებშიც, როგორცაა:

ქმნ-ულ- (ახ. ქართ. ქმნ-ილ-... ქმნ-ილ-ებ-ა...):

პირუტყუ-ქმნულნი ცოდვისაგან... სახულ., ძმ₁₀ ქვ.

მზღ ესე შექმნული... უდაბნ., 48v.

სჯ-ულ- (|| შჯ-ულ- || რჩ-ულ-) ზმნისაგან—საჯ-ა, სჯ-ი-ს:

ესე არს სისხლი ჩემი შჯული სა... ჰადიმ., 96a₁.

რ ღწ რჩული კაცთა მოწერა... უდაბნ., 32r.

შდრ.: რ ღითაცა სარჩელითა ჰშჯიდეთ... იქვე, 33v.

მ-საჯ-ულ-: ...წინაშე მსაჯულთა და მეფეთა წარგადგინ-ნენ თქნ... ჰადიმ., 93a₁.

სჯ-ულ- უნდა იყოს ნაწარმოები სჯ-ი-ს ფუძისაგან, რომელსაც დაკარგული აქვს ფუძისეული -ა- (სჯის—საჯ-ის), მ-საჯ-ულ-ს სა-ფუძვლად უდევს შეუკუმშავი ფუძე საჯ- (საჯ-ა).

ამრიგად, შეუკუმშვა მიმღეობის წარმოებისას კი არაა მომხდარი, არამედ ზმნის ფორმებშია უკვე მოცემული.

სრ-ულ- (-სლ-ულ-)... მო-სრ-ულ-... აღ-სა-სრ-ულ-...

იშვა... ღნი და კაცი სრული... სახულ., ძმ₁₀.

ღნი სრული შეეყავ სრულსა კაცსა... იქვე, სშ₂ ქვ.

ხარებად შენდა მშჯდობაჲ. მოსრული მალლით... იქვე,

ძმ₁₃ ქვ.

გამოსაქსრად პირველისა მის შჯულისა გარდასლულთა... სამოციქ., 161r.

ბ აღსასრული აძლა (!) იყოს... ჰადიმ., 93a₁.

და-ტევნ-ულ- (ახ. ქართ.: და-ტე-ულ-ი).

დაუტევნელი ბუნებაჲ... დატევნულ იქმნა... სახულ., ნჯ₃.

შდრ.: ქუაბი ცათა მეუფისა დამტევნელ (იქმნა)...

იქვე, ნმ₁₃.

აღწევ-ნ-ულ-: ...ღირს იქმენ... ხილვად ღწისა და კიბეთა ცად
აღწევ-ნ-ულ-თა... სახულ., ნა₁₀ ქვ.

წარწყმედ-ულ-: რი მოხუედ ძიებად წარწყმედ-ულ-თა...
სახულ., 2₁ ქვ.

დაბეკედ-ულ-: რ ცხოარი დაბეკედ-ულ-ი ვერადრე მოიპარვის
ბრლსა ზა არა იყოს სასწაული წარსაპარავად აღვილ არს...
პახილ., 72v—73r.

სა-მკ-ა-ულ-: რა განიზხადოს ქლწლბაჲ... არა თუ ფუფუნებით
ნუკვიით და სამკაულით. ად მარხვიით და შრომით... ზვან., 473.

სა-სწა(ვ)-ულ-... ესე სრულისა მის განწმედისა სასწაული
არს... პახილ., 90r („სასწაული“—„ნიშანი“, „მაჩვენებელი“).

მიუხედავად იმისა, რომ ფუძე ვ-თი ბოლოვდება, აქ -ულ-
პირველადი ჩანს. ისეთი მაგალითები, სადაც -ულ- სუფიქსი მოს-
დევს -ნ-ს (დატევ-ნ-ულ-, აღწევ-ნ-ულ-, ქმ-ნ-ულ-...) გვაფიქრებინებს,
რომ -ულ- სუფიქსი მიმლეობის წარმოებაშიც ისევე ძველი უნდა
იყოს, როგორც -ულ- სუფიქსი არსებით სახელებში (გ-ულ-, წ-ულ-,
ხ-ულ-...): ზმნის ფუძეში -ნ- ძველის-ძველი ფენის კუთვნილებაა
სალიტერატურო ქართულში.

-ილ- უპრეფიქსო წარმოებაში მონაწილეობს; -ულ- სუფიქსი
უპრეფიქსოშიც შეიძლება გვექონდეს და პრეფიქსიანშიც:

მდრ.: ქმნ-ულ-, სჯ-ულ-, სრ-ულ-, დატევ-ნ-ულ-, წარ-
წყმედ-ულ-...

მ-საჯ-ულ- || მო-საჯ-ულ-, მო-ციქ-ულ-... აღ-სა-სრ-ულ-...

პრეფიქსიანი წარმოება აწმყო და მყოფადისად ითვლება;
ამგვარად, -ულ შეიძლება გვექონდეს მყოფადშიც, აწმყოშიც (პრეფიქ-
სიან წარმოებასთან) და ნამყო დროშიც (უპრეფიქსო, ოდენ-სუ-
ფიქსიან წარმოებასთან).

ამას ვერ ვიტყვით ვერც -ილ- და ვერც -ელ- სუფიქსთა
შესახებ. -ულ- სუფიქსი დროთა მიხედვით დიფერენცირებულ წარ-
მოებას რომ არ უსწრებდეს, იგი ასე შეუზღუდველად არ იქნებოდა
გამოყენებული.

§ 23. -ოლ- სუფიქსი.

სა-თხრ-ოლ-: ...მოიღე სათხროლი და შემომიღეგ მე...
ზვან., 265.

„სათხროლი“ ბარს ნიშნავს: სათხრ-ოლ- = სა-თხრ-ელ-.

სა-ფრთხ-ოლ-: ეშინის... ძრეელთა (!) უძრულისა (!) მისგან
ეა ყრმათა საფრთხოლისაგან ეშინინ... ოქროპირ., 229r.

საფრთხოლი—საფრთხოებელა, „სა-ფრთხ-ელ-ი“...

სა-გდ-ოლ-ი (ზმნ. უ-გდ-ებ-ს, ე-გდ-ებ-ი-ს); იხ. საბა.

მაგალითთა სიმცირე აძნელებს იმის გარკვევას, რა გვაქვს ამ -ოლ- სუფიქსში: ფონეტიკური ვარიანტი რომელიმე სხვა სუფიქსისა (მაგალ. -ულ-ისა) თუ სპორადულად შემონახული დამოუკიდებელი -ოლ- აფიქსი. ალბათ,—უკანასკნელი.

-ალ- სუფიქსი მიმღობაში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ ზემოთ, იშვიათია.

-ალ- სუფიქსიანი მიმღობის უღაო მაგალითი იქნება:

სა-მკ-ალ-: მკ-ი-ს—სა-მკ-ალ-ი: მო-მკ-ალ-ი.

ა-ლობ-ს—და-მბ-ალ-.

მაშინ ჰრქუა მოწაფეთა თუსთა ვ'დ სამკალი ფ'დ არს ხ' მუშაკნი მცირედ ვევედრენით ო'ა სამკალისასა რა გამოავ-
ლინნეს მოქმდნი სამკალსა თუსსა... ჰადიმ. 19ხ₂-

შეიკრიბნა ძმანი თუსნი კეთილად-მოქკალინი და ... იწყეს
მკად... ხანძთ., ნა₁₁ ქვ.

რ'ი წარმოეცა ღედასა შენსა დამბლითა ოსპნითა...
კიმენ., 130₄..

ისეთი სიტყვები, როგორცაა სა-მშუქუ-ალ-, მ-ა-ვ-ალ- (მო-
მა-ვ-ალ-: ძმ კაცისაჲ: მომავალი ღრუბლითა... ჰადიმ. 94₂₁),
ბოლოს -ალ- სუფიქსს დაირთავენ, მაგრამ ეს არაა მიმღობის
საწარმოებელი აფიქსი, არამედ ზმნის ფუძისა ჩანს: გა-მშუქუ-ალ-ავ-ს,
ვ-ალ-ს (შდრ.: ვ-ედ-).

შეიძლებოდა გვეთქვა: რაკი -ალ- უკვე გექონდა, განმეორებით
იმავე აფიქსის დართვა არ იყო მოსალოდნელიო, მაგრამ სხვა
აფიქსების გამოყენებას არაფერი უშლიდა ხელს: სა-მშუქუ-ალ-, მავალ-
უსუფიქსო წარმოების მიმღობაა.

§ 24. რას უნდა გამოეწვია -ალ- სუფიქსიან მიმღობათა სიმ-
ცირე, მაშინ, როდესაც -ელ- სუფიქსი მეტის-მეტად ხშირია. გან-
სხვავებული მნიშვნელობა მათ არა აქვთ. იმასაც კი ვერ იტყვის კაცი:
-ალ- არსებითი სახელის სუფიქსია, -ელ- კიდევ—ზედსართავისა და
ამიტომჲა -ელ- მიმღობის საწარმოებლად ასე ფართოდ გამოყენე-
ბულიო: მიმღობა ხომ ნაზმნარი ზედსართავიაო. ვერ იტყვის იმი-
ტომ, რომ -ალ- სუფიქსი ზედსართავებშიც დასტურდება (აბ-ალ-,
მ-ალ-ალ-, მ-დაბ-ალ-...), -ელ სუფიქსი, თავის მხრივ, არსებით
სახელებშიც გვაქვს (ულ-ელ-, სთუ-ელ-, ქს-ელ-).

მიზეზი უნდა ვეძიოთ ამ სუფიქსთა ისტორიულს თანამიმ-
დევრობაში: მიმღობის წარმოების ჩამოყალიბება (ვგულისხმობთ
აწმყო-მყოფადის ფორმაციას) ხედება -ელ- სუფიქსის გამოვლენას

გარკვეულს, სალიტერატურო ენისათვის საორიენტაციო კილოში (და -არ- სუფიქსისას—სხვა კილოში, რომელმაც შემდეგ მეტი წილი დაიღო წიგნის ენაზე გაელენაში;—იხ. ქვემოთ).

§ 25. ზემოთ განხილული გვაქვს მიმღეობათა მხოლოდ ერთი ტიპი, სახელდობრ, ისეთი, რომელშიც მონაწილეობს -ლ-იანი სუფიქსი. გამოიძრკვა, რომ მიმღეობაში მოგვეპოვება ყველა ის სუფიქსი, რაც არსებითსა და ზედსართავ (აგრეთვე გარკვეული სახის რიცხვითს) სახელებშია დადასტურებული (გვაქვია ზოგი ოდენ-თანხმოენიანი და ოდენ-ხმოენიანი ვარიანტი). სუფიქსები: -ელ-, -ე-, -ილ-, -ულ-, -ოლ- მიმღეობაშიც გვაქვს ისევე, როგორც არსებითსა და ზედსართავ სახელებშიც.

სხვა სუფიქსების განხილვა დაგვარწმუნებს, რომ ზემოხსენებულ დებულებას ზოგადი მნიშვნელობა აქვს: მიმღეობის ხუფიქსებით იმეორებენ არსებითი და ზედსართავი სახელების სუფიქსებს.

მიმღეობაში სუფიქსთა გამოყოფა გაცილებით უფრო ადვილია, ვინემ არსებით სახელებში. ამიტომ შემდგომში არსებითი და ზედსართავი სახელების სუფიქსთა გამოსაყოფად დავეშუარებით მიმღეობათა სუფიქსებს. არსებითი და ზედსართავი სახელები, ერთი მხრივ, მიმღეობა, მეორე მხრივ, ერთმანეთს კონტროლს გაუწევენ, ყველანი ერთად კიდევ წამოყენებული ზოგადი დებულების სისწორეს შეგვაშოწმებინებენ. †

§ 26. -ლ-ს შემცველი სუფიქსის გვერდით მიმღეობა ფართოდ იყენებს -რ-ს შემცველ სუფიქსს; მისი სახეობანია:

-არ-, -არ-ე, -ურ-, -რ- (ფუძისეულ რ-სთან დისიმილაციით: -არ-—-ალ-, -არ-ე—-ალ-ე-, -ურ-—-ულ-, -რ-—-ლ-).

-არ- სუფიქსი მიმღეობისა¹:

მ-გმომ-არ-: ...და დაუყო პირი იგი მ გ მ ო ბ ა რ ი ლ ო... ოქრობირ., 115v.

მ-ღეე-არ- (=მღეენელი)... მ-წყეე-არ-: მოძულენი შენნი გიყუარდინ მღეე არ თა შენტა ულოცევედ. მწყეე არ თა აკურთხევედ... ბახილ., 57r.

საელე... მღეე არ ი ქსი... ხვან., 160₁.

მ-ზრახვ-ალ- (=მ-ზრახვ-ე-არ-): ...კეთილად მზრახვალ ი არს... ოქრობირ., 66r.

¹ კონტექსტს ვუჩვენებთ მხოლოდ იქ, სადაც მიმღეობა ახალი ქართულიისათვის ჩვეულებრივი წარმოებისა არაა ანდა თვით სიტყვა ამჟამად ნაკლებ ხმარებულია. დასახელებული მაგალითი ყველა ამოღებულია ძვ. ქართ. ტექსტებიდან.

მ-ზაკუვ-არ-: ნათესავეი... არა წრფელი არამედ მზაკუვარი...
ბახილ., 4v.

კაცისა ცრუისა და მზაკუვარისაგან მივსენ მე...
დავით., 70r.

თანამ-მ-კუ-არ- (= თანამგრძნობი, „თანამწუხარე“; შდრ. „შეკუე-
ნებულ-“, გვ. 67).

ველოდე მე თანამკუარსა არავინ იყო ნუგეშინის
მცემელ ჩემდა... დავით., 103v.

მ-თრგ-ალ- (-მ-თერ-არ-; ახ. ქართ.: მთერალ-): ...შურიტა
მთრგალ იყენეს... უდაბნ., 145r.

მ-როკვ-ალ- (-მ-როკე-არ-): ...წე მათსა მროკვალსა...
უდაბნ., 178r.

მ-ტყუვ-არ-: ...არა ჰრწმენა ერსა მას მტყუვარსა...
უდაბნ., 144v.

... უჩნდეს სიტყუანი ესე მის წე მტყუვრად...
ექვთბირ., 216v.

-არ- სუფიქსით ეს მიმღეობა ახ. ქართულში წარმოდგენილია
მ-ა-ტყუ-არ-ა-ს სახით; მტყუვარ-თან მნიშვნელობით უფრო ახლოსაა
ახ. ქართ. მტყუ-ან-: საგულისხმოა -ან- სუფიქსის გამოვლენა -არ-ის
ბაღლად.

მ-ტკივ-არ-: მტკივრითა რაფთვე წამლითა განჯრწნიან...
უდაბნ., 51v.

შდრ. ახ. ქართ. მ-ტკივ-ან-: -ან- || -არ-...

მ-ა-მ-ყ-არ-: ...რლისა მრ მოიზრდებიან სლნი... მომყმარ-
ნი... ბახილ., 20v.

და-მ-შთვ-არ- (ახ. ქართ. და-მ-ხრჩვ-ალ-): ...კამეს ნაგები და-
მ-შთვრისა... დავით., 158r.

მ-ცურვ-ალ- (-მ-ცურვ-არ-): ...და მცურვალ ი ზლუათაჲ და
მდინარეთაჲ... სვან., 313.

მ-ცხრ-ალ- (-მ-ცხრ-არ-): ...ეამთა და წელიწადთა მცხრალ-
სა. თს და ნაკისათჳს... დავით., 239r.

შდრ. ზმნა და-ს-ცხერ-: ...და ამიერიტგნ დასცხერ შფოთი-
საგან... ექვთბირ., 17r.

მ-ძოვ-არ- („ვინც მცენარეულით იკვებება; ვეგეტარიანელი“):
წარმოუთხრას ცხორებაჲ ნეტართა მამათა მძოვართა...
იქვე, 80 v.

მ-წნეხ-არ- (ახ. ქართ. მ-წნეხ-ელ-): ... მოაკლდა ვმასა მას მწნეხართა რისხვისათა რ განმრავლდა კუფხალი უფროდს ტევნისა... სვან., 418.

მ-წოვ-არ-: ... მრავალნი მწოვარნი მოსრნა მათ გამო... სვან., 82.

ქალწულისა ძუძუსა მწოვარად... იკვე, 396.

მ-კნ-არ- (ახ. ქართ. მ-კენ-არ-): ... არცალა დამკნარიყო... უდაბნ., 25v. ... დამკნარ და განკმელ... იკვე, 78v.

მ-ხედვ-არ-: მხედვარი დაბადებულთა ხილულთაჲ... სვან., 64.

მ-კედ-არ-: არნ მკედარი და მერმე იქმნის ასის-თავ და კლდ ათასის-თავ და მერმელა ერისთავობაჲ მიიღის... ბახილ., 10 v.

მ-ყინვ-არ-: ... ტფიად მოჰბერის და მყინვარი იგი კულადვე წყალ ყვის... უდაბნ., 80v.

მე-ღგ-არ-: ხ ჩნ უღებნი და მეღგარნი თუსითა ნებიითა... უდაბნ., 36v.

მო-კიცხ-არ-: ... რად შეცთომილხართ კაცისა მისგან მოკიცხარისა... სვან., 252.

ამავე წყებას ეკუთვნის აგრეთვე: **მ-კულ-არ...** **მ-კურნ-ალ-** (**-მ-კურნ-არ-**)... **მო-ძლუ-არ...** **მა-ძლ-არ...** და სხვ.

სა-ტკივ-არ-: ... ხ ჯორცნი არა სატკივარ არიან ჩემდა... ბახილ., 16v.

სა-ქმ-არ-: ... ისწაებენ... რომელთაგანმე... კელთ საქმარსა დუმლით... სანძთ., 37.

დაფარულ სიღრმესა წყალთასა არნ საქმარი იგი... უდაბნ., 171r.

და ითხოვენ ქველის საქმარსა... საბა ასურ., 18 31.

სა-ყდ-არ- (= ტახტი, საჯდომი): ... ცანი საყდარ არიან მისა და ქყნაჲ კუარცხლ-ბეკ... სვან., 397.

საყდართა ზედა ეტლისთუალედთა წწყელისა მრ ხილულთა ოთხატედთა (!)... იკვე, 188.

დავჯედ საყდართა ჩემთა ზა... იკვე, 182.

... და თუთ მეფე იგი მათი რლსა შარავანდნი თავსა ედგნეს გარდამუსრულ (!) საყდრით სამეუფოჲთ ძაძასა შთაიკუმიდა... უდაბნ., 54v.

მოხუცებულთა მისთა აწუეეს: ვა სუმონს: რა საყდარ
ყენენ მკლავნი მათნი... იკვე, 36v.

სა-ძოვ-არ-: საძოვარი იგი თივის თიბისაჲ ჩნისა მეფობი-
საგნ მინიჭებულ არს შენდა... ხვან., 279.

სა-კედ-არ-: ხ დედაკაცი იგი ჯდა საკედარსა ზა თუსსა...
ხვან., 146.

სა-უმ-არ-: უკუეთუ ვისმე მიმცე საჯმრად მეგობართა შენთა
და გარემოთა შენთა ნაცვალი ჩემსა წინდი მოილო... სამოციქ., 21r.

სა-ეს-არ-: ...ვა სიკუდილი რაჲ მოიწიოს გამოსაჯსრად
პირველისა მის შჯულისა გარდასლულთაჲ აღთქუმაჲ იგი მოილონ...
სამოციქ., 161r.

§ 27. -არ-ე სუფიქსი მიმღეობაში.

მ-წუხ-არ-ე... შდრ. წუხ-ს... შე-წუხ-ნ-ა...

არავე ინება მწუხარედ დატეეებაჲ მოწვისა თსისაჲ...
ხაბა ახურ., 9.

და განთიად სთქვთ ზამთარი იყოს. რ კსინავს მწუხარ-
ედ ცაჲ... ითსთ. ბენემ., 90.

შუეებისათჳს გულსმოდგინე და მარხვისათჳს მწუხარე...
უდაბნ., 37r.

არავენ მწუხარჲ გვრგვონსან იქმნის და არავენ მწუ-
ხარებითა: ძლევაჲ დაიმტკიცის... იკვე, 51v.

შდრ.: დაიწუხნეს თუალნი მათნი... უდაბნ., 111r.

მო-ტყინ-არ-ე: ... დგას ქერობინი იგი მოტყინარჲ და
მახული იქცევისი... ხვან., 460.

მ-ძ-ვნ(ვ)-არ-ე: რ მძვნარე (!) და ძლიერ არს ლომი...
უდაბნ., 46r.

არ არიან დღეს მჭეცნი მძვნვარენი... ხვან., 467.

... და ბრანგუმან მძუინვარემან მოიძია იგი... დავით., 124r.

მ-დგომ-არ-ე:

მდგომარეები ჯორები გარემოჲს ყლად და მეწიხარნი
შემართ... უდაბნ., 32v.

მ-ღელვ-არ-ე: და ზღუასა მას მრავალ მღელვარესა. მცი-
რელითა მქვშითა აღვრ ასხნა... ხვან., 357.

ქუე-მ-ღებ-არ-ე: ...არა გიჩუენებ მას ქუემღებარედ ად აღდგომილად... ხვან., 112.

მ-ღინ-არ-ე: ...და მღინარენი იგი სისხლისანი... და ერი თანამდგომარე და კრმალი ლესული და წყალნი მღინარენი... ავან., 109.

მ-ცენ-არ-ე: ... განწმიდნის მცენარენი და ნაყოფი აღაორძინის... ხვან., 457.

მ-გლოვ-არ-ე: და ეშმაკი დააკუეთა მ გ ლ ო ვ ა რ ო ... უდაბნ., 104r.

მ-ჯღომ-არ-ე-ე: ...მარჯულ მამისა მ ჯ ლ ო მ ა რ ე ე... სახულ., 106.

მ-წოლ-არ-ე-ე: ...ჩჩული... მ წ ო ლ ა რ ე ე ბ ა გ ა ს ა... სახულ., 106.

მ-ძინ-არ-ე: ლამე მძინარესაცა ეოცებოდა იგი... საბა ახურ., 6.

მ-ღვძ-არ-ე: ესრეთ გალობდეს. დასნი მღვძარეთანი... სახულ., 106.

მ-კურგ-ალ-ე- (-მ-ჭურგ-არ-ე-ე): ამისთვის მჭურგალედ მოიწრათა... სახულ., 106.

§ 28. -ურ- სუფიქსი მიმღეობაში.

მ-ღგ-ურ- „მდგური—სადგომს მდგარი“ (საბა). ამჟამად ხმარებულ მდგმურ-ში -მ- მეორეულია. კანონზომიერი წარმოებაა უშანო: ღგ-ა-ს—მ-ღგ-ურ-ი.

მა-ცთ-ურ-: ... რომელი მომკლა... მა-ცთ-ურ-მან და დამტლა-ჯოჯოხეთისა გულსა... სახულ., 106, ქვ.

სა-ღგ-ურ-: ...და მიიწინიან სადგურთა ლამით და აღიშთ-ვან ეე განთენებამდე... ოქროპირ., 214 v.

სადგურსავე თუსსა დაადგრიან... დავით., 152 v.

და ვითარცა განთენა მშვიდობისა სადგურთა მათ... ხანძთ., 103₁₁.

... ნავთ-სადგურ ცხორების... და ყოვლისა ერისა... ხანძთ., 103₁₀ ქვ.

სა-რთ-ულ-: ...არა ღირს ვართ რაშცა სართულსა ჩნსა ქუეშე შემოხვედ... უდაბნ., 155r.

„სართული“ ახ. ქართ. „სახურავი“; მეგრულში სათანადო სახელი მხოლოდ -რთ- ძირისაგანაა ნაწარმოები: ცუდე გვ-რთ-უ „სახლი დახურა“, ორთვალ-სახურავი“.

მეგრ. ო-რთვ-ალ—ქართ. სა-რთ-ულ-; მეგრულის მიხედვით ქართულში მოსალოდნელი იყო სუფიქსი -ელ-: სა-რთვ-ელ-; სა-რთ-ულ—სა-რთ-ელ-: -უ-—-ვე-?

სა-ქებ-ურ-: სა^აქებ^ბურ ხართ... უდაბნ., 88v.

სა-ცთ-ურ-: აჭებუარა სა^აცთ^ბური და დაჰნერგა ქეშმარი-
ტებაჲ... უდაბნ., 159r.

პბრძო სა^აცთ^ბურსა და განაქიქა იგი... იქვე, 158r.

სა-მჰედ-ურ- (|| სა-მჰად-ურ-):

... რ^აქს თევზის მონადირემან შთააგდის სამ^აჰედ^ბური ზღუა-
სა ოდესმე შორად შეაგდის სამ^აჰად^ბური იგი... უდაბნ., 101r.

მართალია -მჰედ- ფუძე ზმნებში არ დასტურდება, მაგრამ არც სახელია ასეთი ცნობილი. თუ მაინც სა-მჰედ-ურ- მიმღეობათა შორის მოვაქციეთ, ეს იმიტომ, რომ ვეარაუდობთ: ფუძისეული მასა-ლა ჰედ- || ჰად- უნდა იყოს ვარიანტი -ჰერ-(|| -ჰარ-)-ისა: ი-ჰერ-ს: სა-მჰედ-ურ- „სა-ჰერ-ურ“, დასაჰერი იარალი (მნიშვნელობა ამას გაამართლებდა: სამ^აჰედ^ბური—„ესე არს ყოელივე კავი თევზთა შე-საპყრობელი“—ხაბა).

-მ- ასეთ შემთხვევაში ფონეტიკური დანართი იქნებოდა; -ერ- || -არ-—ზმნის ფუძის აფიქსები (შდრ. გა-ვ-ჰ-ერ- და გურ. გა-ვ-ჰ-არ-...)

სა-ცნ-ა-ურ-: ესე სა^აცნ^ბაურ იყავნ ყოველთა რ^ა ესე წ^ად
ოთხთაფი ახლად გუთარგმნია... გიფრგი მთაწმიდელის ანდერძი...

...საქმეთაგან რ^ანი ჰქმნენ სა^აცნ^ბაურ იქმნა ყ^ალთა მიერ ვ^ად
მოდულ^ა ხარ მეფისაჲ... გიმენ., 69.

შდრ. უ-ცნ-ა-ურ: რ^ა მათ შემამეცნიერეს მე მისდა
კ^ად... რ^ალთა პირველცა არა უ^აცნ^ბაორ იყო... ბახილ., 3r.

ოდენ -ლ- აფიქსი მიმღეობის სუფიქსად არ შეგვხვედრია, -რ-
კი არაიშვიათია.

§ 29. -რ- სუფიქსი მიმღეობაში.

მ-კუეთ-რ- (შდრ. გან-მ-კუეთ-ელ-: იხ. გვ. 61):

არა შაშრითა განკუეთა ჯორცთა იგი საღმობაჲ. ა^ად-
მ^აკუეთ^ბური თა მით მხილებითა... ხვან., 124.

მ-ძლავ-რ-: ... იქსნა მოსე ერი იგი მ^აძლავ^ბრისა მისგან...
ბახილ., 55r. (მძლავრი = „ძალმომრე“, „მოდალადე“).

ხ^ა იოვ^ანე... არა დასცხრებოდა მხილებასა მ^აძლავ^ბრთა-
სა... აქრ^ადბირ., 106 r. („მძლავრთა მხილება“ — „ძალმომრეთა“,
მოდალადეთა მხილება).

განქარდა ფლობაჲ შენი. მძლავრო. და დაეცა სიმაღლე
ამპარტავანო... სასულ., სშმ₁₃ ქვ.

შეიმოსე ბუნებაჲ ჩემი ძლეული. უძლეველო. ძლეულ ჰყავ
მძლავრი. ყოვლად ძლიერო... სასულ., სშმ₁₂ ქვ.

თჳნიერ განზრახვისა მათისა მძლავრ სამცხისა ერთა ძმ
თჳსი დაადგინა კათალიკოზად... ხანძთ., მმ₁₃.

მ-სწრაფ-ლ-—მ-სწრაფ-რ-: ...იხილა ეპისკოპოზმზნ მსწრაფ-
ლი იგი გარდაქცევაჲ... თქმობიზ., 25 r.

...და მაშინლა მსწრაფლ მოილო... იოვანე შესაგრაგნელად
სულარი... მუმან., 45₁.

და მსწრაფლ ხოლო ბრძანა შეკრებაჲ ეპისკოპოსთაჲ...
ხანძთ., მმ₁₉ ზევ.

შდრ.: ...ქლადვე სურვილი და წრაფაჲ აქუნდა მონაზონები-
სათჳს... უდაბნ., 20v.

იგი მოწრაფელა მივიდის... იქვე, 20v.

თავისა თჳსისათჳს იწრაფინ... იქვე, 21r.

მ-კედ-რ-: ...წიად ჳლა იორდანესა და მაშინლა მკედრ აღვი-
და ზეტად... ზვან., 384.

პიტიახში იგი მკედრ შეუდგა უკუანა კუალსა მისსა...
მუმან., 28₆.

მ-წუხ-რ-: ...რა ესმა ჩემი მწუხრი დილეული და სამხრის...
დავით, 85v.

მ-ძოვ-რ-(|| მ-ძოვ-არ-):

ცხორებაჲ მარტოდ მყოფთაჲ მათ სიერცესა მას შინა უდაბ-
ნოფსასა. რომელნი იგი იზარდებოდეს მძოვრთა სახედ მწუან-
ვილითა და ხილითა... ხანძთ., შ₂ ქვ.

ზემონსენებული სუფიქსები არსებითსა და ზედსართავ სახე-
ლებშიც შეიძლება გამოიყოს.

§ 30. -არ- სუფიქსი არსებით სახელთა ფუძეში.

ძვ. ქართულში დადასტურებულია მთელი წყება სახელთა,
რომელთა ფუძე -არ-ით ბოლოვდება: ცხედარ-, კარ-, ფიცარ-,
ჯუარ-, კმარ-, მტკუარ-, ბლუარ-...

ზოგი მითვანის დაშლა ხერხდება; დაშლისას -არ- სუფიქსი
გამოიყოფა.

კ-არ-: ...უყუეთუ დაუქსა კ ა რ ი შენგან შორს იყოს... ჟღაბნ., 52r

მეგრულშიც ამჟამად კარ-ი გვაქვს; ქანური კი ოთხ ვარიანტს იძლევა: ნე-კნ-ა || ნე-კლ-ა || ნე-კრ-ა || ე-კნ-ა... ფუძე ნაწარმოებია; საწარმოებელი ფუძე -კნ- || -კლ- || -კრ-ს სახითაა წარმოდგენილი.

საფიქრებელია, რომ ცვალებად თანხმოვნითს ნაწილში -(ა)ნ- || -(ა)ლ- || -(ა)რ- აფიქსის შეკუმშული სახეა მოცემული. მათგან მესამე—-(ა)რ- ქართულ ფუძისას ხვდება (ქანური ფუძის შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 155).

ბლუ-არ- („სამხრეთი“): რ ვ ა ბ ლ უ ა რ მ ა ნ ტ ფ ი ა დ მ ო -
ქ ბ ე რ ი ს და მ ყ ი ნ ვ ა რ ი ი გ ი კ უ ლ ა დ ე ვ წ ყ ა ლ ყ ვ ი ს... ჟღაბნ., 80v.

და ამას ბ ლ უ ა რ ო ბ ა ს ა ს ძ ა ლ ი ც ა ი გ ი ქ ო ს ი ქ ე ბ ა ს ა ქ ე -
ბ ა თ ა ს ა ე ტ ყ ვ ს... იკვ.

ძირეული ნაწილი, როგორც ეს აღნიშნული აქვს ვლ. ფანჩვიძეს, უდურ ბეჟლ-ს უნდა უკავშირდებოდეს: „ბეჟლ“—„მზე“ (იხ. ენიშის „მოამბე“, II, გვ. 309). უდურზე დაყრდნობით ვლ. ფანჩვიძეს ბლუარ დაშლილი აქვს ასე: ბლ-უარ-ი. ახლა, მართალია, უდურში სიტყვა -ლ-ზე სრულდება, მაგრამ, ალბათ, ბაგისმიერი ხმოვანი ამ სიტყვას ჰქონდა უდურში და დაეკარგა. საბუთი? ქართულ -უარ-ში რომ უ აუხსნელი რჩება, ეს საბუთად არ გამოდგება. მაგრამ ანგარიშ-გასაწეგია შემდეგი ფაქტი: ხუნძურად „მზე“—ბაყ- არის; ეს იგივე ბეჟლ ჩანს: საერთო ფუძე დალისტინის ენათა რიგისათვის. ამ ენების მონაცემთა შედარება ცხადყოფს, რომ ხუნძურში ძირეული ნაწილია -ყ-; ამ უკანასკნელის ვარიანტია -ვ- დიდოურსა და კაბუქურში; ამ -ვ-თია გაშუამავლებული -ყ- და -ლ-, რომელიც უდურის გარდა კიურულში, თაბასარანულში, აღულურში და ლაკურშიც კი გვაქვს; თავიკიდური ბა- ხუნძურში, ლაკურში, უდურში ისევე, როგორც -რა- კიურულში, თაბასარანულში, აღულურში კლას-კატეგორიის მაჩვენებელია (თუმცა ასეთად ის ამჟამად არ შეიგრძნობა არა თუ იმ ენებში, სადაც ამჟამად სახელთა კლას-კატეგორიები არ არსებობს, არამედ იქაც კი, სადაც კლას-კატეგორიები გაირჩევა).

„მზე“ სიტყვის აღმნიშვნელი -ყ- ძირი ხუნძური ენისა სრული სახით დაცული აქვს „დლის“ აღმნიშვნელ სიტყვას ყო: ბა-ყ და ყო ერთი და იგივე ძირია: ბა-ყ — ბა-ყო და—ზმნაში ბაყო-ა-ზე „შრობა“, „ხმობა“ (მზეზე—თავდაპირველად!).

ამგვარად, ბაჟ || ბოჟ¹ || ბეჟლ... ყველას ბოლოკიდური ხმოვანი მოკვეცილი აქვს; ბლუ-არ-ში დაცულია ეს ხმოვანი, ალბათ, მომდევნო -არ- ფორმანტის წყალობით (შეუძლებელი არაა, ეს -ო- || --უ- ფონეტიკურად იყოს განვითარებული ძირეულ უკანაენისმიერთან, მაგრამ აქ ეს ჩვენთვის სულ ერთია).

* ბა-ლო-არ--ბ-ლო-არ--ბ-ლუ-არ- „მზე“, „მზიანეთი“, სამხრეთი². შემთხვევითი არაა ამ მხრივ „ბლუარობა“.

ქმ-არ-: რამცა სხ³ ქ მ ა რ ი ვისუ... ოქრობირ., 28v.

ამ ზმნაში -არ- რომ სუფიქსია, სადაოდ არ ითვლება ქმ-არ-—ქამ-არ-: მაგრამ მიმლეობის ფორმად მისი გამოცხადება (შდრ. ივ. ჯავახიშვილი: ქართ. და კავკას. ბუნება, 227), სადაოა. რა თქმა უნდა, ხშირია შემთხვევა, როცა მიმლეობა არსებით სახელადაა ქცეული (შდრ. წერტილ-, მწერალ-, წერილ-...). ქმარ-ი რომ მიმლეობა ყოფილიყო, მას თავსართი ექნებოდა³ (-არ- ბოლო-სართთან).

მიმლეობის ნიადაგზე ამ სიტყვის აღნაგობის ახსნა არ ხერხდება (არც არის საჭირო: თვით მიმლეობის წარმოება უნდა აიხსნას; საამისო საშუალებებიც არსებობს).

ქმარ- ფუძის ზანური შესატყვისობის შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 34—35.

საინტერესოა, რომ მეგრულიცა და ქანურიც -არ- სუფიქსის კანონზომიერ შესატყვისის (-ოჯ-) გარდა -ოლ- სუფიქსსაც წარმოგვიდგენენ: ქომ-ოლ- || ქიმ-ოლ (ხოფ.).

ქართულისათვის ამის მიხედვით უნდა ვივარაუდოთ -ალ- ანდა, რაც უფრო მოსალოდნელია, -ელ-: ქმ-ელ: ქომ-ალ--ქომ-ოლ- (მ-ს შემდეგ). ამრიგად, ქართულში უნდა გვექნოდეს: ქმ-არ-ის პარალელურად: ქმ-ელ-(|| ქმ-ალ-).

კ-არ-: ...სვან. კან-... ახ. ქართ. მო-ხან-ი, ხნ-ავ-ს...

... ჯარნი შეაულნის და ქყნა განაღის და ურნატი დაადრ-მის... სვან., 78.

¹ კაპუჭური ვარიანტია.

² დაწვრილებით „მზის“ აღმნიშვნელ სიტყვათა შესახებ კავკასიურ ენებში —ცალკე.

³ შეიძლებოდა გვეთქვა: მ- თავსართი იყო და დაიკარგაო; ასეთი რამ ხდება: ფრინველ--მ-ფრინველ-... ბრწყინვალე--მ-ბრწყინველ-ე... მაგრამ მ- თავსართი იკარგება ბაგისმიერთა წინ; -ქ-ს წინ მ- არ უნდა დაკარგულიყო.

ზანურში კ-არ- ფუძის კანონზომიერი შესატყვისია მოცემული: ზ-ოჯ-; სვანური კ-ან- (ლაშხ. ჯ-ან-) იძლევა -არ-ის ვარიანტს -ან-; ეს ქართულისთვისაც არაა უცხო: ნასახელარ ზმნაში კნ-ავ-ს საწარმოებელ ფუძედ კნ--კან- ივარაუდება.

-არ- || -ან- ამ სახელში სუფიქსებია. ეს წყვილი სხვაგანაც გვქონდა; ყველგან -ან- სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით უფრო ძველი ჩანდა.

საწარმოებელ ფუძედ -კან- უნდა იყოს გამოყენებული მ-კნ-ე-ში; იხ. შემდეგი კონტექსტი:

უკუე ჩმდა ჯერ არს გამოპყრობად ქარი იგი მთავარი უკუანა საბამი მშრომელი და ურნატ სავსედ განმმართველი იგი და ურმად მკნე იგი... სვან., 140.

მკნე საბას განმართველით „შემძლებელს“ ნიშნავს. თავდაპირველად იგი, ეტყობა, „ხარის შემძლებლობას“ გულისხმობდა (მ-პრეფიქსის შესახებ იხ. მეორე ნაწილში).

ცხოვ-არ-... (შდრ. ცხოვ-ელ-...):

შეეძინეს მას ღლეს ცხოვარნი და კრავნი და ტარიგნი სამწყსოსა მათსა... უდაბნ., 143v.

წარმოების მიხედვით ეს სიტყვა ცხოვ-ელ-ის ვარიანტია. განსხვავებას ამყარებენ სუფიქსები: -არ- || -ელ- (იხ. ზემოთ, გვ. 35).

ცხოვარ- ფუძის თავსართოვანი ვარიანტია: სა-ცხოვ-არ-. ჩვეულებრივად „ცხვარს“ ნიშნავს (კონტექსტები და თავსართის ფუნქცია იხ. მეორე ნაწილში).

კედ-არ-... შდრ. კედ-ელ-... ...გზასა მას კედართ კერძო... სვან. 136.

კედ-არ- ისეთსავე მიმართებაში უნდა იყოს კედ-ელ-თან, როგორც ცხოვ-არ-—ცხოვ-ელ-თან; ეს—წარმოების მიხედვით; მნიშვნელობით თვალსაჩინო დაშორებაა: კედარი—„ბნელი საკმუნავი“ (საბა), მერე—„ჩრდილოეთი“. „სიბნელე“, „ჩრდილიანობა“, „კედელს“ შეიძლება სემასიოლ.ოგოურად დავეუკავშიროთ.

მ-თავ-არ- იხმარება არსებით სახელადაც და ზედსართავადაც (მაგალითები იხ. მეორე ნაწილში); ნაწარმოებია -თავ- ფუძისაგან; -არ- რომ სუფიქსია, ექვს არ იწვევს. თავკიდურ მ-ს შესახებ—იხ. მეორე ნაწილში.

ხმოვნებს შორის -ფ- იკარგება მეგრულში და ვიღებთ სიტყვას: თა-რ-ი (მ-თავსართიც, ალბათ, დიაკარგა; თუ: არც ყოფილა?): შური

თარი—„მთავარი სული“, „სული მთავარი“; თარი ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე ს ვანმარტებული აქეს, როგორც ქართ. მ-თელი-ს კანონზომიერი მეგრული შესატყვისი (იხ. Грам. мингрельского яз., ლექსიკ. გვ. 240).

ამ გაგებას ემხრობა ნ. მ ა რ ი ც.

მ-დიდ-არ-; ნაწარმოებია დიდ-ისაგან; იხ. მაგალითად:

... მ ც ი რ ც დ მისცეს ა დ ო ნ მ დ ი დ რ ა დ მიაგოს მას... სვან., 463. მცირე—მდიდარი (დიდი).

იხმარება უპირატესად, როგორც ზედსართავი (ზუსტად: მსა-ზღვრელი); შეიძლება არსებით სახელადაც იყოს გამოყენებული (მ-თავსართის შესახებ იხ. მეორე ნაწილში).

§ 31. -ურ- სუფიქსი არსებითა და ზედსართავ სახელებში.

მ-სახ-ურ-: ... უწყი მე, აწ მოაველინნეს მსახურნი და თრევით წარგიყვანოს შენ... მუმან., 15₃.

... ბრძანა... კრძალულად დაცვად მისი ერთითა მსახურითა... იქვე, 20₃ ქვ.

და ჰყვანდეს მისთანა შიმონვარნი და მსახურნი და უნდა შესლვად ეკლესიად... იქნობიონ., 166r.

ძველის-ძველი წარმოების სახელია; ამას მოწმობს მ-თავსართი და საწარმოებელ ფუძედ სახ-ის გამოყენება (-ლ—სახ-ლ——არა ჩანს).

მე-რწყ-ულ-... (შდრ. სა-რ-წყ-ულ-... წყ-ურ-ი-ს... იხ. ზემოთ, გვ. 20).

მე-თევზ-ურ-: ...მე თევზურნი თევზითა განაძღენ... სვან., 156.

და მე თევზურთა გლახაკთა მიმცემელი თევზისაჲ... იქვე.

... და მვნემან მე თევზურმან გამოილო ვეშაპი იგი... უდაბნ., 151v.

სა-კიდ-ურ-: ...ლოდ საკიდურ ეწოდა... სვან., 409.

სა-კიდ-ურ-ი—კიდისა, „სა-კიდე-ე“.

სა-ცეცხ-ურ-: ... და ჯელთა აქუნდეს ოქროდსა საცეცხურნი... სანამთ., მდგ.

საცეცხურნი მან ჯელისა ჩემისაგან არა ოდეს მიმიხუნაო... იქვე, მზ₁₂ (საცეცხური = „საცეცხლე“).

სა-გზა-ურ-: ...ქხვად ოდიკისაჲ რლ არს საგზაური მიმოსაღებელი ოდიკი... იაკვბ., 81r.

(საგზაური—„საგზაო“, „გზად წასაღები“).

აზნა-ურ-: ...ზრახვა ყო რაჲთა აუწყოს და წინა მიეგებნენ მას აზნაურნი და მისნი ძენი და მსახურნი მისნი... შეუან., 5₁.

...შეეკრიბენ: კარსა: დარბაზისა: ჩნისასა: მღღელთ-მოდღუარნი: ენენი: ენი: და ყლთა ვეეთა: ზემოთა და ქუემოთა: აზნაურნი მეცნიერნი საბქოთა: საქმეთანი... პალ. აღბ. I, გვ. 2—3.

აზნა-ურ-ი რომ ნაწარმოები სახელია და **-ურ-** რომ საწარმოებელი სუფიქსია, ჩანს, სხვა არა იყოს რა, საწინააღმდეგო მნიშვნელობის სახელიდან **უ-აზნ-ო-ე**. ი. „უგვარდილო“ (საბა).

-ელ- სუფიქსის საპირისპირო **-ურ-** ზედსართავ სახელებში საძებარი არაა:

ველ-ურ-: საზრდელად მისა იყო მკალი და თაფლი ველური... ჰადიმ., 8₁.

უარყოფითს ზედსართავეებში **-ურ-** გაბატონებული სუფიქსია:

უ-გუნ-ურ- (იხ. ქვ.) **უ-კეთ-ურ-**... **უ-სახ-ურ-**... **უ-ცნა-ურ-**... **უ-ძლ-ურ-**... **უ-წუერ-ულ-**...

გეხვდება **-არ-** სუფიქსიც: **უ-პოვ-არ-**... **უ-მეც-არ-**... იხ. ქვემოთ გვ. 83.

§ 32. **-რ-** სუფიქსი არსებით სახელებსა და ზედსართავეებში.

ხუედ-რ-: ...სხუანი ყოველნი სწორად განყვნა სამად გუნდად. რადმეთუ შატბერდისა ხუედრნი წარგზავნენს პირველვე შატბერდსა... ხანათ. ლ^წ₁.

ხუედ- ზმნის ფუძედაა წარმოდგენილი:

რ მრავალი ქირი შემხუედა (!) მე დღეს მაგისტს... ჰადიმ., 61₁.

სიკუდილი და თუ შემხვედეს (!) შნთანა არავე უვარგო შენ... ჰადიმ., 58₁.

მაგრამ უფრო ზუსტი იქნებოდა ამისათვის გვეწოდებინა სახელისა და ზმნისათვის საერთო ფუძე და არა ზმნური ფუძე. ფუძეთა წარმოების თვალსაზრისით ეს „საერთო“ ისტორიულად სახელის ფუძედ უნდა ვცნოთ—ეს ეგუება ისტორიულ პერსპექტივებს; ამდენად **ხუედ-რ** ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები სახელი კი არაა, არამედ სახელის ფუძისაგან ნაწარმოები სახელი.

მიმღეობა რომ იყოს, თავსართიც გვექნებოდა.

§ 33. რა გვაჩვენა **-არ-**, **-ურ-**, **-რ-** სუფიქსიან სიტყვათა ანალიზმა? მიმღეობის ეს სუფიქსები არსებით სახელებშიც გვაქვს. ამდენად **-ელ-**, **-ულ-**, **-ალ-** სუფიქსთა მასალაზე დამყარებული დასკვნითი

ებულება არსებითად გაამართლა და განამტკიცა ახალი სუფიქსის სასალამ.

არსებითად, ვამბობთ, იმიტომ, რომ არსებითს სახელებში -არ-ე არა გვაქვს, ჯერ ერთი, და, მეორეცაადა, მიმღეობაში არა -ანს -ერ-, -ორ-, -ირ- სუფიქსები. არსებითს სახელებში კი ამგვარი აუფიქსების არსებობას გვაეარაუდებინებს ისეთ სახელთა წყება, რომლებიც ძვ. ქართულ ტექსტებში ჩვეულებრივ ხმარებაშია და -ერ-, -ორ-, -ირ- მოუღის ფუძის ბოლოს:

ზუერ- (აქედან: მე-ზუერ-ე, სა-ზუერ-ე--მაგალ. იხ. მეორე ნაწილში), წუერ-... ცერ-... მტუერ-... მწუერ-...

ძირ-... ცხვრ- (|| ცხუ-ირ-)... კვკვრ-... მწირ-... სტვრ (|| სტუ-ირ-).

ძვრ- (|| ძუ-ირ-)... უან-ობ-ირ-...

ნიორ-... ჯგორ-... ღორ-...

სრულიად უდაოა -ერ- სუფიქსის არსებობა ზედსართავეებში ტიპისა: გონ-ი-ერ- (მაგალითები იხ. ქვ.).

ცხუ-ირ-: შღრ.: ჰ-რ-ცხუ-ენ-ა... ა-რ-ცხუ-ენ-ს... სირ-ცხვლ-... უ-რ-ცხვნ-ო...

ღთისაგან არა მეშინის და კაცთაგან არა მრცხუენ-ნიან... ბოღნ., 51g.

ესოდენ ურცხუნო იყვენეს... უდაბნ., 168v.

სტვრ- || სტუ-ირ-... შღრ. ნე-სტუ-... ზმნა: სტუ-ენ-ს...

ისწავებდენ ფსალმუნთა ნაცვალად სიმღერისა გინა თუ ნაცვალად სტვრისა... ოქრობიძ., 81r.

ნე-სტუ-: ...მახვლმან განვლო, კორტი მისი. მეუფისა ნესტვ-სვან., 176.

-ერ- ზედსართავ სახელებში ნაწილია რთული სუფიქსისა -ი-ერ- (-ი-ერ-):

მე-ც-ნ-ი-ერ- (=ნაცნობი, მცოდნე): შღრ.. უ-მე-ც-არ-.

წუს-წუთ მოვიდიან მისა მეცნიერნი მისნი და ჰგონებედ ვ'დ პოონ იგი მკუდარი... უდაბნ., 25v.

ვინაჲ უკუე მეცნიერ არს იგი ჩემდა... სვან., 193.

რ-ნი ჰხედვიდეს მას ქრისტეანენი და მეცნიერნი მისნი ცრემლოოდეს მისთს... სვან. 423.

რ' წიგნი არა ესწავა ხ' მეცნიერ იყო და გონიერ კაცი იგი... უდაბნ., 29r.

... თუ ჩემნი ესე სიტყუანი არა გრწმანან (!) მეკურნალთაგან მეცნიერ იქმენ... უდაბნ., 55v.

... საქმე იგი უმეცარათაჲს ძნელად ჩანს ხ' მეცნიერთათჲს აღვილ... ბასილ., 4r.

გონ-ი-ერ-... შდრ. უ-გუნ-ურ-:

... მნეთა სარწმუნოთა და გონიერთა მისცემდა სასუფეველსა... უდაბნ., 84r.

... ამპარტავანებ² და დედაა არს უგუნურებისაჲ: ოქროპირ., 8r.

(მ)-შუ-ენ-ი-ერ-... შდრ. უ-შუ-ერ-... შე-ა-შუ-ს (||მ-შუ-ენ-ის)...

ა-შუ-ენ-ებ-ს...

ნათლის ცემითა უშუერი იგი სული შუენიერ იქნების... ხვან., 343.

... სოფელსა გამოუჩნდა და სოფელი უშუერი განაშუენა... იკვე, 356.

ფ'დ მთნავს მე და შემაშუს ცხრბაჲ იგი... იკვე, 323.

სა-ლმობ-ი-ერ-... შდრ. უ-ლმობ-ელ- („სალმობიერი“—ვისაც ტკივა, „ულმობელი“—ვისაც არ ტკივა).

... არა მოვედ წოდებად მართალთა ულმობელთა: არცოდვილთა სალმობიერთა... უდაბნ., 57v.

უამ-ი-ერ-... შდრ. უ-უამ-ო... (||უ-უამ-ურ-—უუმ-ურ-)...

რ'ეს. იგი უუამოჲ ნათელი უამიერს შეერთო... ბასილ., 64v.

თუალ-ი-ერ-... საპირისპიროა: ბრმა („უთვალო“).

... ნათელი მისი თუალიერთა გამოუბრწყინდეს და არა ბრმათა... უდაბნ., 112r.

პოვ-ნ-ი-ერ-... შდრ. უ-პოვ-არ-...

უპოვართაგან პოვნიერებაჲ ქნა... ხვან., 52.

ცოლ-ი-ერ-... ქმრ-ი-ელ-... ... ძენი ცოლიერთანი არა ისუმენ ცოლსა. და ძენი ქმრიელთანი არა შეეხებიან დედათა... ხვან., 470.

ვ'რმცა მთავრობდა ჩ'ნ ზ'ა ეპ'კსი ცოლიერნი... ხვან., 301.

შვილ-ი-ერ-: ...და შვილიერ ქმნეს ცოლი ჩემი... ხვან., 244.

შორ-ი-ელ-: მახლობელნი და შორიელნი... ხვან., 375.

რატომ გვაკლია მიმღეობაში -ერ-, -იერ- სუფიქსები, რომლებიც არსებით სახელსა და ზედსართავს მოეპოვება? მიზეზი სალიტერატურო ქართულისა და მასთან დაკავშირებულ დიალექტთა ისტორიულ ურთიერთობაში უნდა ვეძიოთ:

-არ-, -ურ-, -ერ-, -ირ- სუფიქსები სხვა დიალექტური წრისანი არიან, -ელ-, -ალ-, -ილ-, -ულ-—კიდევ სხვისა.

არა გვაქვს საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ესენი სხვადასხვა ენის დიალექტები ყოფილიყვნენ. -არ- სუფიქსის შესახებ ლიტერატურაში გამოთქმულია კიდევ შეხედულება—ქანურ-მეგრული სამყაროსია ეს სუფიქსიო (იხ. ნ. მარი: Ядер. назв. дерев.: Изв. Ак. Н. 1915, 778, А. Шанидзе: Два чано-мингрельских суффикса ЗВОРАО, т. XXIII, 1916, გვ. 366).

-არ- ქართ. -ელ-ის ბადალია (ასევე სავარაუდებელია, რომ -ურ- შეესატყვისებოდა -ალ-ს). -ლ-იანმა სუფიქსმა მიმღობაში, ჩანს, დაიკავა ის ადგილი, რომელზედაც პრენტეზია -რ-იანს შეიძლებოდა ჰქონოდა. -რ-იანი არსებ. სახელები (ცხვრ-...) და ზედსართავეები (შუენი-ერ-... უ-წუ-ერ-) წარმოქმნის დროის მიხედვით წინ უსწრებენ მიმღობებს. უკანასკნელთა ჩამოყალიბების დროს -რ- სუფიქსიან კილოს ხვედრი წონა შემცირებული ჩანს.

-ელ- და -არ- სუფიქსთა პარალელური ხმარების ცალკეული შემთხვევები ქართულში ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს:

მ-გმობ-ელ-ი—მ-გმობ-არ-ი (იხ. ზემოთ, გვ. 70).

მ-წნებ-ელ-ი—მ-წნებ-არ-ი (იხ. ზემოთ, გვ. 72).

მ-კსნ-ელ-ი—სა-კსნ-ელ-ი: სა-კს-არ-ი:

ეა სიკუდილი რაჲ მოიწიოს გამოსაქსრად პირველისა მის შჯულისა გარდასლულთაჲ... ხამოციქ., 161r.

სა-ქმ-ე-—სა-ქმ-ელ-ი: სა-ქმ-არ-ი:

...დაფარულ სიღრმესა წყალთასა არნ საქმარი იგი... უღაბნ., 171r.

მ-ხედვ-ელ-ი: მ-ხედვ-არ-ი (იხ. გვ. 72).

სა-ყდ-არ- (გამოთქმები იხ. ზევ. გვ. 72): სა-ყუდ-ელ-:

...ეა საყუდელსა მას ეგრეთ უღაბნოსა ჯდა... სვან., 113-
ოდესმე იყო ნეტარი გრიგოლ თუსსა მას საყუდელსა სენაკსა... სანიძთ., ნმ, ქვ.

არა ხოლო თუ კაცნი ოდენ ჰხედვიდეს მას ნავთ-საყუდელად... იქვმ, მბ, 18.

საბას განმარტებით: „საყდარი—ტახტი, საყუდელი—სამყოფი“ საწარმოებელი ფუძე ორივეში ერთი და იგივე უნდა იყოს: ყუდ-; სა-ყდ-არ-ში იგი შეკუმშულია: სა-ყუდ-არ-—სა-ყდ-არ-; სა-ყუდ-ელ-ში შეუკუმშავადაა დაცული (მდრ. ძალ-; ძალ-ი-ან-—ძლ-ი-ერ-)...

ყუღ- ფუძე მეგრულშიცა გვაქვს—**ყუღ-ე**—და „სახლს“ ნიშნავს: სემასიოლოგიურად მიუყვება **სა-ყუღ-ელ-ს**. ამ ფუძემ გამოდევნა მეგრული მეტყველებიდან **ო-ზ-ოზ-**. შდრ. სოფლის სახელი: **ქვა-ყუღე** საჯგევახოს მახლობლად.

ქართულთან შეპირისპირება არკვევს, რომ მეგრ. **ყუღ-ე-ყუღ-ელ-** (რატომ არა აქვს თავსართი?).

სალიტერატურო ქართულს რიგს შემთხვევაში შემორჩა ორივე სუფიქსიანი წარმოება: **სა-ჟს-არ-ი—სა-ჟს-ნ-ელ-ი**, **ცხოვ-ელ-ი—ცხოვ-არ-ი—ცხოვ-არ-ი**, **სა-ყდ-არ-ი—ნაეთ-სა-ყუღ-ელ-ი—მნიშვნელობის დიფერენციაცია** უთუოდ ხელს უწყობდა ამ ვარიანტების დამკვიდრებას.

§ 34. -უ- || -ჟ- || -ვ- სუფიქსი.

-ელ- || -ლ- სუფიქსების გამოყოფის დროს უკვე შეგვხვდა ორიოდ მაგალითი, სადაც ქართ. **-ელ- || -ლ-**-ს ბაღდად სხვა ქართულურ ენებში უ ხმოვანი ანდა ჟ (უმარცელო უ) იყო წარმოდგენილი.

ასეთებია:

- ვაშ-ლ-... ქან. **ოშქ-ურ-** || **უშქ-ურ-**... მეგრ. **უშქ-ურ-**...
- ოფ-ლ- მეგრ. **უფ-უ** სევან. **ჟისგ-ჟ**
- ულ-ელ- მეგრ. **ულ-უ**
- თხ-ელ ქან. **.თუ-თხ-უ || თი-თხ-უ...**
- მეგრ. **თხი-თხ-უ**
- სევან. **ღგ-თხ-ელ-...**

ამ მაგალითებს შეიძლება სხვაც შეემატოს:

- ბელ-ელ-, ქან.-მეგრ. **ბალ-უ** (იმავე მნიშვნელობისაა; იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 151).
- თხმ-ელ-ა, მეგრ. **თხომ-უ...** ქან. **თხომ-უ...** (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 129).

წნ-ელ-, მეგრ. **ქინ-უ** „წნელი“.

წ-ელ- („ნაწლევი“), ქან. **კ-უ**, მეგრ. **კ-ი** „ნაწლევი“ (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 69).

ჯი-ნ-ჟუ-ელ-, ქან. **დი-მჟკ-უ** „ქიანჟველა“ (იხ. „შედარ. ლექსიკონ.“, 114).

ტფ-ი-ლ-, ქან. **ტუბ-უ || ტიბ-უ**, მეგრ. **ტიბუ** (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 237).

თანამედროვე დიალექტობრივი ფაქტებიდან შეიძლება მოვიგონოთ:

ბაღ-ი—რაქ. ბაღ-ი¹—გურ.-მეგრ. ბაღ-ან-ა. ბაღ-ვ- ფუძის შეპირისპირება ბაღ-თან ააშკარალებს, რომ უკანასკნელში ლ- გად-ქოსმულია ფუძის შიგნით: ბაღ-ლ—ბაღ-ლ-.

ამგვარად: ბაღ-ლ-ი—ბაღ-ვ-ი მხოლოდ სუფიქსებით განირჩევიან: -ლ-—-ვ-.

არ ვეხებით ბა-ს საკითხს. ივ. ჯავახიშვილმა სავსებით დამაჯერებლად გაარკვია, რომ ბაღანა- და სვ. ლანაჟ- („ორსული“) ერთმანეთთან კავშირშია,—საერთო ფუძე აქვთ, და რომ ბა- თავსართია (სქეს-კატეგორიის ნიშანია; იხ. ქართ. და კავკას. ენ. ბუნება... გვ. 211).

ეს გვაფიქრებინებს, რომ -უ აფიქსია. ეს აფიქსი სევანურსა და მეგრულ-ქანურში შეინიშნება (ეგულისხმობთ ზევით ჩამოთვლილ შემთხვევებს), მაგრამ ის ქართულშიც მოსალოდნელია: ზოგ შემთხვევაში ქართულიც, მეგრულ-ქანურიც და სევანურიც თანაბრად დაირთავს -უ || -ჟ-ს:

ცა-ცხ-ჟ—ქან. დუ-ცხ-უ, მეგრ. ცხა-ცხ-უ, სევან. ცვ-ცხ-ჟ. თავსართის მხრით ეს სახელი მოგვაგონებს ცე-ცხ-ლ—ქან. და-ჩხ-ურ-ს (ცა- || და-ს შესახებ იხ. მეორე ნაწილში). ბოლოკიდური ბგერა ორ ვარიანტს ქმნის: -უ-სა (სრული ხმოვანი) და -ჟ-ს (უმარცვლო უ, ახალი ქართულის -ვ-). ეს უკანასკნელი იგივე -უ- ბგერაა, დასუსტებული თანხმოვნის მეზობლობაში. მას მახვილის ტარება არ შეუძლიათუ მახვილის ქვეშ მოყვა, -უ- ხმოვანს მივიღებთ:

შდრ. ძვ. ქართ. რვა და მეგრ. რუო.

ზღუა და ქან. ზღუა || ზუღა || ზოლა („შედარ. ლექსიკონი“, 185)-

თქუა გურ. თქუა... მეგრ. თქუ (= თქუ-უ).

ქვა მეგრ. ქუა (ქანურში ქვა- გვაქვს: „შედარ. ლექსიკ.“, 187).

ძვ. ქართულ სალიტერატურო ენაში ვ და ჟ (უმარცვლო უ) ერთმანეთში არ ირეოდა; ამისდა მიუხედავად ყ, ხ... ბგერათა შეზღვევ ცალკეულ შემთხვევებში ვ-ს ადგილას უმარცვლო უ იწერებოდა: ვიყვენით—ვიყუენით, (მო)ხვალ—მოხუალ.

თავყანისცემა—თაყუანის ცემა (შუა საფეხურია: თავყვანის ცემა)...

ამრიგად, ქართულში -უ- სუფიქსი უმარცვლო უ-ს სახითაც არის მოსალოდნელი (სათანადო შემთხვევაში ახ. ქართულში -ვ იწერება).

¹ ბაღ-ს ჩემი ყურადღება მიაკცია ვუკ. ბერიძემ (ბაღ-ი—იხ. ვუკ-ბერიძის „სიტყვის-კონაში“, 3).

ასეთს სუფიქსს ბუნებრივია მოველოდეთ იმ ფუძეებში, რომელთაც ბოლოკიდურ ბგერად ძვ. ქართ. უმარცვლო უ მოუდის: იჭუ, კიცუ, ლელუ, ნაძუ, ტვრთუ- (||ტვრთ-), ღაწუ, ცერცუ, ძეძუ, ჯაჭუ, ნერწყუ, რიცხუ-...

ზოგი ამათგანის დაშლა დაუბრკოლებლად შეიძლება: ნე-რწყუ-; ზმნა: ნერწყუ-ავ-ს; მასდ. ნერწყუ-ა.

სუ ძმარი ეძიებდ ნე.რწყუ.ას.ა მისსა... სვან., 70.

ძირეული მასალა -წყ- იგივეა, რაც წყ-ალ-ში. უკვე გვქონდა აღნიშნული (გვ. 22), რომ -ალ სუფიქსია; ნე-რწყუ-ში -ალ სუფიქსი არა გვაქვს, მისი ადგილი უქირავეს -უ-ს; -უ- ძირეული მასალა არაა, სუფიქსია.

რი-ცხ-უ-... შე-რა-ცხ-ავ-ს... აღ-რი-ცხ-ავ-ს... შე-რა-ცხ-ილ- (შე-უ-რა-ცხ-ი)... მეგრ. კო-რო-ცხ-უნ-ს... ქან. კორე-ცხ-უმ-ს „თელის თითო-თითოდ“ (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 297).

ფუძეთა სხვადასხვა სახე გვაჩვენებს, რომ -უ ისევე არაა ძირეული, როგორც თავკიდური რა- || რი-; -უ- სუფიქსია.

-უ- სუფიქსმა შეიძლება ფუძის შიგნით გადაიადგილოს.

ძვ. ქართ. კიც-უ-→ახ. ქართ. კვიც-:

ვ'დ უგუმირე კიც უსა ღეზით... სვან., 63.

ნესტ-უ-→ნესუტ- („საყვირი“):

ნესუტსა დაეციით... ახალსა ნესუტსა კეთილად სასწაულოვანსა დღესასწაულისა ჩ'ნისასა... ნესუტსა ჳმა უმაღლსსა... ჟღაბნ., 51v.

ძვ. ქართ. ტვრთ- (|| ტურთ-)-ტვრთ-ჟ-ტირთ-ჟ.

ვ'ა ტვრთი მძიმე დამიმძიმდა ჩემ ჳ'ა... დავით., 63r.

არა განვაგდე ჩემგან მძიმე ესე ტურთი... ბახილ., 61r.

რ'ლთა გაქუს ტვრთჳი (!) მძიმე... ჟღაბნ., 57r.

მეგრ. ჳვირთ-ში (ურემი დოქვირთჟ—„ურემი დატვირთა“) ტ-ჳ გააფრიკატების პროცესი მომდევნო -ის მიეწერება და ეს წინ უძღვის სუფიქს -ვ-ს გადასმას ფუძის შიგნით: -ვ-ს გადმოსმის შემდეგ წინამავალ ტ-ს გააფრიკატება გაუგებარი იქნებოდა:

ტირთ-ვ-→ჳვირთ-ვ-→ჳვირთ-

ჳვირთ- გურულშიაც იხმარება (იხ. ს. ქლენტი: გურ. კილო, 259); აჳ ჳვირთი ჳანიზმი ჩანს.

§ 35. ჟ- || ვ-ს სუფიქსურობის საკითხთან დაკავშირებით ერთი საკითხიც ისმის: ვთქვათ -ჟ||-ვ ძირეულ მასალას არ ეკუთვნის; ნიშნავს თუ არა ეს იმას, რომ -უ || -ვ. აფიქსია? შეიძლება-ეს ბგერა ფონე-

ტიკური დანართი იყოს. ეს მით უფრო შესაძლებელია, რომ საქმე გვაქვს ბაგისმიერ ბგერასთან. ბაგისმიერობა ისეთ კავკასიურ ენაში, როგორცაა, აფხაზური, თანხმოვანთა განსაკუთრებულ მწკრივსაც კი ქმნის. ქართულში ასეთი ფონემები არ მოიპოვება, მაგრამ -ფ (ჟ) ხშირია თანხმოვნების შემდეგ, მეტადრე უკანაენისმიერებთან (გვ, კვ, ქვ, ყვ...), ხომ არ შეიძლებოდა ეს ფ მიგვეჩნია ფონეტიკურად განვითარებულ ბგერად და ამასთან გაგვეთანაბრებინა ჩვენთვის საინტერესო ფ || ჟ: ნერწყუ-ჟ, რიცხ-ჟ-, ცაცხ-ჟ, ლელ-ჟ...—ყურადღებას იქცევს წინამაგალი უკანაენისმიერი თანხმოვნები!

ენობრივი ფაქტის ანალიზისას არა მარტო ისაა ძნელი, გამოყოფილი ნაწილი არა ძირეულისაგან; გაცილებით უფრო რთულია მონაცემის კვალიფიკაცია: კერძოდ იმის ჩვენება, ფონეტიკური წარმოშობისაა ესა თუ ის მოვლენა, თუ მორფოლოგიური დანიშნულება აქვს მას. შეიძლება ფონეტიკურ ნიადაგზე ახსნას ვცდილობდეთ იქ, სადაც მორფოლოგიური (სემასიოლოგიური...) სხვაობაა (შდრ. მაგალითად: ტყიდან || ტყიდან: სულ სხვადასხვა წარმოშობის მონაცემები ისე ახლოსაა ერთმანეთთან ფონეტიკურად, რომ ძალაუნებურად იქმნება განწყობილება დავსახოთ ესენი ფონეტიკურ ვარიანტებად). პირუკუ: ძმან-ებ-, დან-ებ-ში -ნ-ს ხშირად მორფოლოგიურ დასაბუთებას უძებნიან: ორმაგი მრავლობითი გვაქვსო—ძმა-ნ-ებ-; ნამდვილად კი აქ ფონეტიკურ პროცესთან გვაქვს საქმე: აღდგება ის თანხმოვანი -ნ-, რომელიც მხოლოდობითი ფუძის ბოლოს დაიკარგა (ამის შესახებ იხ. თავში, გვ. 8).

უ || ფ-ს კვალიფიკაციაში ხომ არა აქვს ადგილი სწორედ იმ რიგის შეტომას, როგორც ძმან-ებ-ის ორმაგ მრავლობითად მიჩნევაში მოსდით ხოლმე? როგორ შეიძლება გამოირიცხოს შესაძლებლობა, რომ -ჟ- || -ფ- ფონეტიკურადაა განვითარებული თანხმოვანთა შემდეგ?

სუფიქსები -ლ-, -რ- ხმოვნებიან ვარიანტებსაც იძლეოდნენ. გააჩნია თუ არა ჟ || ფ-ს ხმოვნებიან ვარიანტები (ხმოვანი+ფ)?

თუ გააჩნია, ჯერ ერთი, თანხმოვნის შემდეგ ფონეტიკურად მისი განვითარებულობის საკითხი მოიხსნება და, მეორეცაა, -ლ-, -რ- სუფიქსთა წყებას ეს ახალი წევრი მჭიდროდ დაუკავშირდება.

ჟ || ფ- სუფიქსს ხმოვნებიან ვარიანტებიც გააჩნია; ეს ვარიანტებია:

-აფ-, -ეფ-, -ოფ-, -იფ-...

ეს სუფიქსები დასტურდება მიმღებებში (ნა- თავსართის კორელაციაში უპირატესად), ზედსართავ სახელთა რთული სუფიქსის

შედგენილობაში, სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში... ეგევე სუფიქსები უნდა შედიოდეს რიგ სახელებში, რომელთა ფუძეც იქნებოდნენ მარტივი ჩანს.

მიმღობებში:

ნა-ტყუენ-ავ-: ...მწრათლ წარმოტყუენა და მყის წარმოილო ნატყუენაეი... ხასულ., 18₁ ქვ.

დავით წინადაწარმეტყუელმან სწორად მეჭომეთა მისცა ნატყუენაეთა მათგან ნაწილი... ხანძი., 18₁ ქვ.

ნა-მუსრ-ევ-... და აღილეს ნეშტი ნამუსრევი ათორმეტი გოდორი... ჰაიდი., 77₁.

ზედსართავ სახელებში -ევ-, -ოვ- სუფიქსები- (რთულ სუფიქსებში: -ევ-ან- || -ე-ან-, -ოვ-ან || -ო-ან):

ნაკლულ-ევ-ან:

რჩი არლარად იყო ნაკლოლევან... ბასილ., 18₁.

გასწორებით ამას უამსა თქნი იგი ნამეტავი მათისა მის ნაკლულევანებითა... სამოციქ., 95₁.

მწი(ნ)კულ-ევ-ან-, საპირისპიროა: უ-მწიკულ-ო; შდრ. მეგრ. წიკ-უნ-ს „სერის“; წიკ-ვილ- „დასვრილი“; შურ(ი) მოწიკილი — „სულ-აკატებული“, „სიტყვა-სიტყვით“: „სულ-მოსვრილი“.

ოდესმე მოაწინებენ გულის სიტყუათა მწინკულევანთა... უდაბნ., 21₁.

იწრაფდით სლისათვს დაცვად მწინკულევანთაგან... იქვე, 35₁.

სახარულ-ევ-ან-:

... დღეს სახარულევან არს ბერწობად იგი... უდაბნ., 143₁.

გზრდენ სახარულევანო ქყნისად მის დაქურივებულისაო... ხვან., 21.

-ევ-ან-—ე-ან- (-ი-ან-)¹:

სნეულ-ე-ან-—სნეულ-ევ-ან (-სენ-ევ-ულ-ევ-ან):

ბ იგინი უწოდდეს მას სნეულევანად... ოქრობიძე., 146₁.

¹ -ი-ან- შეიძლება მივიღოთ სხვა წარმოშობის -ე-ან-ისგანაც: მაგალით., კრისტე-ან-—კრისტე-ან-.

ოქრ-ე-ან--ოქრ-ეგ-ან-:

შემოსილი სამოსლითა ოქრეანი თა... დავით., 74r.

ფესუედითა ოქრეანი თა შემკულ და შემოსილ...
კმ, 74v.

იხ. აგრეთვე: თითო-ე-ულ- (-თითო-ეგ-ულ-), ჰირ-გ-ე-ულ...
კს-ე-ულ- || მეყს-ე-ულ-... შიშ-ნ-ე-ულ-... და სხვ. (გვ. 44).

დეკ-ე-ულ-... მქელ-ე-ულ-... ძოწ-ე-ულ-... მროწ-ე-ულ-
კ. 45).

მცც-ოგ-ან-:... მ-ც-ე „ქალარა“... შდრ. კან. ჰხე || ქჩე, მეგრ.
)ჩე „თეთრი“—„შედარ. ლექსიკ.“, 235.

ქაბუკ იყო ასაკითა და მცცოვან გონებითა... სვან., 113.

და ერთი მცრცოვანი... იქვე, 143.

ვინ იყო ესრეთ მცცოვან გზნითა უწინარეს მცცეთასა...
ა... ბახილ., 7v.

ბზ-ოგ-ან-: ბზოვანსა სიბოროტისასა... სვან., 351.

(სამ)-გუამ-ოგ-ან-:

გამოიბრწყინვე სამგუამოვანი იგი ნათელი... ბა-
ილ., 29r.

ეკლ-ოგ-ან-:

ეკლოვანი ესე მოიცვალა ქყნდ... უდაბნ., 52v.

ფურცლ-ოგ-ან-:

ხედავენ ხესა ფურცლოვანსა... უდაბნ., 78v.

ლოდ-ო-ან--ლოდ-ოგ-ან-:

რწ გარდაქცინა ლოდოანნი ტბად... დავით., 167v.

ტუინ-ო-ან--ტუინ-ოგ-ან-:

საკუერთხი ტუინოანი შეეწირო შენდა... დავით., 97v.
რკ-ო-ან--რკ-ოგ-ან- (შდრ. ახ. ქართ. რკ-ოს-ან-):

შეიპყრობდა გუელთა რკოანთა... იქნოპირ., 193v.

სუფიქსი -იგ- რთულ სუფიქსებში:

-ი-ერ--იგ-ერ-:

მეცნ-ი-ერ-, გონ-ი-ერ-, შუენ-ი-ერ-, საღმობ-ი-ერ-, უამ-ი-ერ-,
პოვნ-ი-ერ-, თუალ-ი-ერ- (იხ. ი-თუალ-ი-ერ-ებ-ს), ცოლ-ი-ერ-, ქმრ-

-ი-ელ-... იხ. -ერ- სუფიქსთან დაკავშირებით მოცემულ კონტექსტებში, გვ. 82--83.

აქ რომ -ი----ივ-, ამას მოწმობს -ვ-ს წარმოჩენა მომდევნო -ე-ს დაკარგვის შემთხვევაში, იშვიათად ახალ სალიტერატურო ქართულში და უფრო ხშირად ზოგ აღმოსავლურ კილოში:

გონ-ი-ერ-ი—გონ-ივ-რ-ულ-ი... მშვენ-ი-ერ-ი—მ-შვენ-ივ-რ-ად... და სხვ.

-ივ- მოქმედებითი ბრუნვის ფუნქციითაც გვევლინება, როგორც ეს პირველად აღნიშნა ჰ. შუხარდტმა¹:

მაძღრ-ივ-: ზიარებისა: თვს: ლთის: შუენიერებისა: არა მაძღრი ივ:... საპოციკ., 73r.

ცხოვლ-ივ-:... არცა იოვანე შევიდა ცხოვლივ კვპრედ... ოქროპირ., 172v.

მარჩბ-ივ- (მაგალითი იხ. ჯგვ. 56).

მერე და რა კავშირი აქვს ამგვარ -ივ-ს იმ -ივ-თან, რომელიც ივარაუდება გონ-ი-ერ-ში და მსგავსი წარმოების ზედსართავებში?

ერთი შეხედვით—არაფერი, მაგრამ აქ შემთხვევითი დამთხვევა არ უნდა გვექონდეს: ამაზე მიუთითებს ისეთი წარმოება, რომლის ნიმუშად შეიძლება დავსახოთ ძნ-ი-ად:

ძნ-ივ- — შღრ. ცხოვლ-ივ — *ძნ-ივ-ად — ძნ-ი-ად... ძნ-ივ-ად იმგვარივე აგებულებისაა, როგორც ძნ-ელ-ად; მაშასადამე: -ივ- || -ელ- ფუნქციით -ივ- უღრის -ით-ს.

ასევე განსხვავდება მან ნაცვალსახელი (მან მიუგო) და მან მოთხრობითი ბრუნვის ნიშანი (ძმა-მან მიუგო): განვითარების სხვადასხვა საფეხურის ფაქტია აქ ერთ სიბრტყეზე მოქცეული, — მაგრამ ეს ოდნავადაც არ გვიშლის ვცნოთ მათი გენეტური იგივეობა.

ასევე უნდა იყოს -ივ-ის შემთხვევაშიც. მისი წარსულის გარკვევას ზოგი ბრუნვის გენეზისისათვის საგულისხმო შედეგების მოცემა შეუძლია. -ივ-ის საკითხს სპეციალური შესწავლა ესაჭიროება.

აქ დავეკმაყოფილდებით რამდენიმე ნიმუშის მოცემით (სათანადო კონტექსტებში).

ძნ-ი-ად—ძნ-ივ-ად:... ორკერძოვე ძნ იად მისაწლომელ არს... ზვან., 111.

და ძნ იად სულნი მოეგნეს... უდაბნ., 138v.

მგრგულ-ი-ად- (|| მგრგულიად)—მგრგულ-ივ-ად:

რ გარეშტ კრეტსაბმელსა მას იყო სასანთლწ ივი. დამგრგულიად დასაწუეელნი... ზვან., 28.

¹ იხ. Über das Georgische, 1895, გვ. 14.

საკურთხეველი იგი მ რ გ უ გ უ ლ ი ა დ (!) დასაწუველთაჲ გარეშე იყო... იქვე, 30.

აღმართებიან მ რ გ უ ლ ი ა დ... სვან., 156.

უნებლ-ი-ად—უნებლ-ივ-ად:

... უ ნ ე ბ ლ ი ა დ დასაბამივე იგი სიტყუად მოვილო... სვან., 113₁.

... წიგნის წერაჲ არს სიკუდილი უ ნ ე ბ ლ ი ა დ... სამოციქ., 161₁.

უნებლი-ა-ათ—უნებლ-ივ-ა-ით: ...არა ნეტსით კეთილი ქმნეს. ა დ უ ნ ე ბ ლ ი ა ა თ გამოაჩინეს... სვან., 48.

ტკბ-ი-ად—ტკბ-ივ-ად:

ტ კ ბ ი ა დ საწყალობელისა... უდაბნ., 51₁.

და ტ კ ბ ი ა დ ი თ ა მ ი თ ჯ მ ი თ ა ყ ო ლ ნ ი შ ე მ ო გ კ რ ი ბ ნ ე ს... იქვე, 44₁.

ტფ-ი-ად—ტფ-ივ-ად:

რ ვ ა ბ ლ უ არ მ ა ნ ტ ფ ი ა დ მოპბერის... უდაბნ., 80₁.

მღუმრ-ი-ად- (|| მღუმარ-ი-ად-)-მღუმრ-ივ-ად-:

იტყოდა ქალწული სიტყუთა მ დ ო მ რ ი ა დ ი თ ა (!)... სვან., 201₁.

და გუეპყრნეს იგინი ჳელთა მ დ უ მ რ ი ა დ... სვან., 106.

ვ ა წ უ მ ა დ გ არ დ ა მ ო მ ა ვ ა ლ ი მ დ უ მ რ ი ა დ... სვან., 21.

ფრ-ი-ად—ფრ-ივ-ად (შდრ. სხვა-ფრ-ივ-):

-ივ- ა ქ ი ქ ე რ ს - ე ლ -, -ი ლ - ს უ ფ ი ქ ს თ ა ა დ გ ი ლ ს .

§ 36. -ავ-, -ევ- სუფიქსები ნაწარმოებ სახელებში (არსებ., ზედსართ.):

ნა-თეს-ავ-: ესე ნათესავი არა რაჲთ განვაღს: გარნა ლოცვითა... ჰადიმ., 84₁.

აღდგეს ნათესავი ნათესავსა ჳა და მეუფებაჲ მეუფებათა ჳა... ჰადიმ., 93₂.

ნა-კერპ-ავ-: ხ ნ ა კ ე რ პ ა ვ თ ა მ ა თ თ ჳ ს ვ ი ც ი თ : რ ყ ო ლ თ ა შ ე ც ნ ი ე რ ე ბ ა ჲ გ ა ქ უ ს... სამოციქ., 67₁.

ნა-შეტ-ავ- (შდრ. ახ. ქართ. ნა-შეტ-ან-|| დიალექტ. ნა-შეტ-არ-):

გასწორებით ამას ჟამსა თქნი იგი ნაშეტავი მათისა მის ნაკლულევანებითა... სამოციქ., 95₁.

ნა-წლ-ევ-: და იჭირვოდა მუკლითა და ნაწლევითა.. სვან., 232.

ნა-ლუარ-ევ-: ე^ნა ნალუარევი ბლუარისაჲ... უფიან., 80v.

მოაქციე ო^ნო ტყჳს ჩ^{ნი} ე^ნა ნალუარევი ბლუართა... დაკით., 187r (?).

ნა-ბიჭ-ევ-: ნაბიჭევისაგან უფალთჲსა ტაბლისაგან მათისა ძალწინცა გამოიზარდნიან... სვან., 369.

აქამდის დასახელებული მაგალითები გვეუბნება, რომ -უ || -ვ სუფიქსი არა მარტო თანხმოვნების შემდეგ გვხვდება, ის ხმოვნებსაც შეიძლება მოსდევდეს (და მაშინ -ვ-ს სახეს იღებს, თანხმოვანია); სხვანაირად რომ ვთქვათ: დასტურდება ვ-ს შემცველი სუფიქსი სრული სახით, ოდენ-თანხმოვნიათა სახითა (და ოდენ-ხმოვნიათა, როგორც თავში აღინიშნა—იხ. დღე — დღ-ევ-; გზა — გზ-ავ-... ქვა — ქვ-ავ-... გვ. 13—14).

-უ || -ვ... -ავ... -ევ... -ივ... -ოვ...

ამ მწკრივში მონაწილე უ || ვ ხმოვანდაკარგული ვარიანტია სრული, ხმოვნიათა სახეობისა. ამიტომ ვერ იქნება ეს უ || ვ ფონეტიკურ დანართად მიჩნეული. ამგვარი განმარტებით, ფონეტიკური გზით, ვერ გაირკვევა ხსენებული უ || ვ-ს რაობა. ეს, რასაკვირველია, არ გამოირიცხავს საერთოდ ბაგისმიერ უ || ვ-ს ფონეტიკურ ნიადაგზე განვითარების შესაძლებლობას. საჭიროა საამისო შემთხვევების ინდივიდუალური შემოწმება.

უ || ვ-ს სუფიქსად მიჩნევას ჩვენს მსჯელობაში პრინციპული მნიშვნელობა აქვს. -უ || -ვ-ს სუფიქსად მიჩნევის შესაძლებლობა არ ნიშნავს, რა თქმა უნდა, რომ ყველა ბოლოკიდული -უ||-ვ სუფიქსია (ეგვევ ითქმის ლ, რ-ს შესახებ. იხ. ქვემოთ).

§ 37. -ლ-, -რ-, -ვ- თანხმოვნიათა სუფიქსების გარდა -ნ- სუფიქსსაც შეეხებთ, ზუსტად რომ ვთქვათ -ან- || -ენ- სუფიქსებს (იხ. თავში, გვ. 8—19).

ეს სუფიქსები -ა- და -ე- სუფიქსების სრული სახით გამოირკვევისას დადასტურდა:

ძმ-ა-—ძმ-ან-

ღ-ა-—ღ-ან-

ღედ-ა-—ღედ-ან-

ტბ-ა-—ტბ-ან-

დღ-ე-—დღ-ენ-—დაღ-ენ-

ტყუ-ე-—ტყუ-ენ

d-ე-—d-ენ

მოგვეპოვება თუ არა ეს სუფიქსები ზედსართავებში და მიმღეობაში? აქვს თუ არა ადგილი ამ სუფიქსის უხმოვნო, ოდენ-თანხმო-

ენიანი ხმარების შემთხვევებს, ერთი მხრით,—სრული სახით ხმარებას (-ან-, -ენ-...) მეორე მხრით?

ერთი სიტყვით, გაგვაჩნია თუ არა ამ შემთხვევაში ის ნიშანთვისებები, რომლებიც -ლ-, -რ-, -ვ-ს შემთხვევაში დადასტურდა?

პასუხი დადებითი იქნება, ოღონდ შემთხვევათა რიცხვი—მცირე. ამის შესახებ—ქვემოთ.

-ან-, -ენ-... ზედსართავ სახელებში:

-ან- შენახულია ნაწარმოებ ზედსართავებში, როგორცაა მო-წით-ან-ო, მო-ყვთ-ან-ო/ე (შდრ. -არ- სუფიქსის გამოვლენა მეგრულ ზედსართავისაგან ნაწარმოებ ზმნაში: გა-ქით-არ-ებ-ა „გაწითლება“):

ანუ ეგრე რამ დაგლია, ანუ პირველ რამ გაგაესო?

რამან შეგქმნა მოყუითანოდ, ვარდ-გიშერი რომე ჰრგაესო? ავ. ტ.“, ხ. 599.

... ვპოვე ვარდი მოყუითანო, შუქ-მკრთალი და ფერ-მიქდილი... იქვე, 997.

მარჯუ-ენ-ი/ა/ე... მარცხ-ენი/ა/ე...

მარჯუენ-ის ანალიზი და საილუსტრაცია მასალა იხ. მარჯუ-ალ-თან (გვ. 28 და შემდ.).

მარცხ-ენ- ანალოგიური აგებულებისაა.

§ 38. ან- რიცხვით სახელთა სუფიქსია ქანურში და მეგრულში:

მა-ჟურ-ან-, მა-სუმ-ან-, მა-ოთხ-ან-..., რომლის გვერდით მა-ჟურ-ა-, მა-სუმ-ა, მა-ოთხ-ა-ც აქვს პარალელურ ფორმებად ნ. მარს დასახელებული; ეს სახეობა სწორედ ისევეა -ნ- მოკვეცილი, როგორც ეს მეგრულშია ამჟამად (Грамм. аҟаҟиҟи яз., § 35, გვ. 31). ჩვენ ქანური ტექსტების ჩაწერისას ასეთი უ-ნ-არო ვარიანტი არ შეგვხვედრია.

ნ. მარი ასახელებს აგრეთვე -ენ-იან წარმოებას რიგითი რიცხვითი სახელებისათვის:

ჟურენერ-ენ-ი, სუმენერ-ენი, ოთხონერ-ენ-ი—მეორმოცე, მესამოცე, მეოთხმოცე... (იქვე, გვ. 23).

არის -ერ-იანი და -ონ-იანი წარმოებაც:

ჟურ-ენ-ერ-ი „მეორე“... ვითოარ-ონ-ი || ვიტვარონ-ი „მეთერთმეტე“

სუმ-ენ-ერ-ი „მესამე“... ვითოჟურ-ონ-ი „მეთორმეტე“

ოთხ-ენ-ერ-ი „მეოთხე“... ვითოსუმ-ონ-ი „მეცამეტე“

ხუთ-ენ-ერ-ი „მეხუთე“... ვიტოთხ-ონ-ი „მეთოთხმეტე“...

-ონ-იანი წარმოება ათინურსა და ვიწურში გვაქვს: მა- — -ან- წარმოებას -ონ-იანი წარმოებით ცვლიდა ითინელი ფეგზი-ბეი-ო, წერს ნ. მარი (იქვე, გვ. 22).

-ერ- || -ენ-ერ- ჰ. აქარიანზე მითითებით მომყავს და აღმოსავლურ ქანურს (ე. ი. ხოფურს) ეკუთვნისო, შენიშნავს ნ. მარი (იქვე.—ჩვენ ამგვარი წარმოება არ დაგვიდასტურებია).

ნ. მარის ზგანმარტებით ზენ- (ჟურ-ენ-ერ-...) არქაული მრავლობითია და -ერ- უკვე მას ერთვისო (იქვე, გვ. 22).

-ენ- ქართველურ ენებში მრავლობითის სუფიქსადაც შეგვხვდება (მაგალ., ზმნებში), მაგრამ არსაიდან ჩანს, რომ „ჟურენერ“- „სუმენერ“-ში სწორედ ასეთი -ენ- გვქონდეს. ასეთი ინტერპრეტაცია სემასიოლოგიურად სრულიად გაუგებარია.

-ენ-ერ- რთული სუფიქსია; მისი პირველი ნაწილი, საფიქრებელია, ის -ენ-¹ იყოს, რომელიც ჟურენერ-ენ-, სუმენერ-ენ-, ოთხონერენ-ში აქვს ნ. მარს ნაჩვენები.

ეს -ენ- უფრო ახლოსაა ქართ. -ედ- სუფიქსთან: მე-სამ-ედ-, მე-ოთხ-ედ-, მე-ხუთ-ედ- (-ედ-ის შესახებ იხ. ქვ. აქვე).

რიგითს რიცხვითს სახელებში -ან- სუფიქსს შევხვდებით ქართულშიც: ესაა რთულ -ი-ან- (-ი-ენ-ან-) აფიქსის მონაწილე -ან-: შესამოცე წლები—სამოც-ი-ან-ი წლები, შეოთხმოცე—ოთხმოც-ი-ან-ი წლები...

საინტერესოა, რომ -ი-ან- პირველი ორი ათეულის ფარგლებში არ იხმარება სწორედ ისევე, როგორც ქანურში.

§ 39. -ან- მიმღობებში მხოლოდ აწმყო დროისაში ჩანს:

პირ-მხიგ-ან-: მკდრნიცა მის აღგილისანი სავსენი სენითა წყლითა განსივებულნი და განყვითლებულნი... ჩარადოვანნი პირ-მსივანნი და დღე-მოკლედ ცხორებულნი... შუჟან., 39₆.

მ-რიხხ-ან-ე: ...ნავი აფრიანი მბრძოლი ღელვათა მათ მრისხანეთაჲ... ხვან., 185.

ამავე რიგისაა: მ-ტყუ-ან-ი (|| მტყუ-არ- იხ. ზემოთ, გვ. 71)... მ-ციე-ან-ი... მ-ტკიე-ან-ა... მო-მ-ჩიე-ან-ი...

¹ თუ ეს არ არის ის -ინ-, რომელიც „გზისობის“ აღსანიშნავად იხმარება ავანურში: „სუმ-ინ ხემა“ — „სამჯერ სამი“...

§ 40. -ან-, -ენ-, -უნ- არსებ. სახელების ბოლომარცვალს ქმნიან:

ერკუან-, ვან-, ტევან-, მარან-, ბალან...

ცხენ-, ყურძენ-, ძღუენ- ბრძენ-, წუენ-, ბრძენ-...

ხთუნ-...

ზოგი ამათვანის დაშლა თითქოს ხერხდება:

ერკუ-ან-: არაეინ კელი დასდვის ერკუანსა... ოქროპირ., 193 r.

ძირეული კომპლექსი უნდა იყოს -(რ)ქუ-, რაიც -ცუ-ს სემასიოლოგიური და ფონეტიკური ტოლია („აქვია“); ე-—-ან- სა-—-ელ-ის როლში გამოდის: ე-რ-ქუ-ან-—სა-რ-ქუ-ელ-—„საცემელი“... („შედარ. ლექსიკ.“, 341); ასეთი მნიშვნელობა შეუფერებელი არ იქნება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ერკუან-ი სამეგრელოში (და იმერეთშიც ი. ყიფშიძის ცნობით—მეგრ. გრ. 232) აჩაჩის იმ ნაწილს ეწოდება, რომელიც ჩარკობილია ქუსლში, მას „დაცმული“ აქვს (შდრ. აქარ. შავვა—ძირ. ჰვალ-! იხ. ს. მენთეშაშვილი. „აქარის ეთნოგრაფიული მასალები“—ენიშკის მოამბე, II, გვ. 145).

შდრ. ივ. ჯავახიშვილი: „საქართვე. ეკონომ. ისტ. I, გვ. 150—210, სადაც საკითხის მატერიალური და ენობრივი ვრცელი ანალიზია მოცემული.

ძღუენ-: ...შეკრიბოს ძღუენი ეგვპტით და ჰინდოეთით თითო სახეც... ოქროპირ., 153v.

ამას დღესასწაულსა მომირთუამს ძღუენი სტყთა ჩემთადა... გაგებად წე შნსა მიითულე გლახაკისაგან... სვან., 210.

მოგუთა თანა ძღუენსა შესწირედ... სვან., 69.

სიტყვის მარტივი ფუძე -ძღუ- იგივეა, რაც ზმნაში უ-ძღუ-ის... მო-ძღუ-არ-ი... წარ-უ-მ-ძღუ-არ-ა... მი-უ-ძღუ-ნ-ა—მიუ-ძღუ-ან-ა:

მცირედი ესე გემოს ხილვაჲ გამოეთარგმნე და... განსაკითხვად მიგიძღუანე... ქრონ. I, 100 (დაჩის წერილი სტეფანე მტბვერელ (!) ეპისკოპ.).

ცხ-ენ-... „შედარ. ლექსიკ.“ დასმული გვეკონდა კითხვა (იხ. გვ. 79) ამ ფუძის სხ-ენ-||სხ-ედ- ზმნის ფუძესთან მიმართების შესახებ, სადაც -ენ || -ედ სუფიქსისა: სხ-ედ-ან || სხ-ენ-ედ-... დადებითი პასუხის შემთხვევაში ცხენ-სხ-ენ: ს-ხ-ენ,—ე. ი. ს- თავსართიც უნდა გამოგვეყო. ეს ადვილად აიხსნებოდა, რომ ერთი გარემოება არ

იყოს: რაზედმე ჯდომის აღსანიშნავად ძვ. ქართულში -ველ- ძირი გვაქვს გამოყენებული. ეფიქრობთ, ეს მაინც არ გამოორიცხავს ს-ხ-ენ და ცხ-ენ-ის დაკავშირების შესაძლებლობას.

ცხენ-: ...ნუ იყოფვით ვა ცხენი და ჯორი... კიმიტა და აღზრითა ქცევად ლაწუნი მთნი... დავით., 53 r-v.

რამცა მივიდა მათთანა სიმღერად ასპარეზთა ცხენ-თასა... ოქრობ., 11v.

იწყეს ცხენთა მათ სიმღერად ვა ჩუეულ იყვნეს ურთი-ერთას... უფაბნ., 25 r.

ვან-: ...მიგუალე ვანად შენდა, იბანე და განისუენე... სვან., 121.

მკედარმან არცალათუ: ვანისა ხილვად ინება ლუაწლით მოსრულიყო... იქვე, 121.

მარან-: და ჩნცა საყუარელნო. მარანსა მას მაცხოვრისასა მი... ..ოთ... სვან., 1.

ტევან-: გამოჰქონან ნაყოფნი ტევანნი... სვან., 115.

... განმრავლდა კუფხალი უფროდს ტევნისა რ არა იშმი არს ვენაჯი უნაყოფოდ... სვან., 418.

ბალან-: არა რად მაქუს გარნა ბალნისა ესე სამოსელი... ბასილ., 16r.

ყურძენ-: ...ყურძენი მათი ყურძენი ნაულლისად (!) და ტევნი სიმწრისა მთისად... დავით., 219r.

და მოჰყურძნენ შენ ვენაჯნი რლ არა შენ დაჰნერგნე... სვან., 452.

ბრკენ-: და განარჩიოს ბრძმედითა მით ოქროდ ბრკენისა გან... სვან., 191.

-ნ-იანი სუფიქსიც, როგორც ვხედავთ, საწარმოებელი სუფიქსი ჩანს სახელებისათვის: არსებითისა, ზედსართაეისა, რიცხვითისა და ნაზმნარ სახელთა (მიმღებობათა).

მიმღებობაში მას მხოლოდ სპორადულად ვხედავთ, ისიც ერთ დროში. -ელ-, -არ-, -ურ- აწმყოშიც გვექონდა და მყოფადშიც, -ულ-—აწმყოში და ნამყოში.

§ 41. დასახელებულ სუფიქსთა წრეში კანონიერი ადგილი ეკუთვნის -ელ- სუფიქსსაც, თუმცა მას ყველა ზემოჩამოთვლილ სუფიქსზე ნაკლები სამოქმედო ასპარეზი აქვს; მისი ხმარება სპორადულია.

და მაინც მას ვიპოვით ყველგან, სადაც ანალოგიური აფიქსებია მოსალოდნელია: მიმღობაში, რიცხვით სახელებში, ზედსართავებში, არსებით სახელებშიც.

-ედ- მიმღობაში:

მო-რბ-ედ- (ზმნისაგან რბ-ი-ს): ... და იქსნა და თ ა ნ ა მ ო რ ბ ე დ ყო... ზვან., 41.

ვიარსკულავისა თანა მ ო რ ბ ე დ ვიქმენით... ზვან., 53, 75.

მო-ქმ-ედ- (ზმნისაგან: ი-ქმ-ს): ...იხილიან პილენძი შებერული და წ ე მ ო ქ მ ე დ ა დ ცისა და ქ წ ნისა... უწოდიან... ზვან., 96.

-ედ- ზედსართავ სახელებში:

ფესუ-ედ- (=ფესვ-ი-ან-ი): ...და საკურთხეველისა მსახურებასა ფესუედითა სამოსლითა და ტყავითა არ იკადრებოდა მსახურებაჲ... ზანძთ., 33.

სამ-ქორ-ედ- (სამ-სართულიან-ი): ...გარდავარდა იგი სამქორედისა მისგან და მოკუდა... ზვან., 167.

ეტლის თუალ-ედ- (=ეტლის თვლებიან-ი, ბორბლებიან-ი): საყდართა ზედა ეტლის თუალედთა წყელისა შრხილულთა... ზვან., 188.

აღსანიშნავია, რომ -ედ-სუფიქსი ფართოდ აქვს გამოყენებული საბა სულხან ორბელიანს სიტყვათა განმარტებისას გამოთქმებში; მოვლენა წმინდა მწიგნობრულია; ყველგან -ედ-სუფიქსი -ი-ან-სუფიქსის მაგიერობას ეწევა. მაგალითად:

„ფიჩხი—შტოედი შეშა...“ (შტო-ედ-ი—შტო(ებ)-ი-ან-ი).

„ფურცხვი—ესე არს კავოედი რკინა ქვაბით ვორცთა ამოსალბებელი“... (კავო-ედ-ი—კავ(ებ)-ი-ან-ი).

„ბორჯღლი—კაპებიანი, ბორჯღლდეი“ (!). ბორჯღლდეი კაპებიანის განსამარტავადა დასახელებული.

„ბადე—სახელი არს ყოველთა მკედთა თვალედად მონასკულთა...“

„ჯავშანი... ესე ხუთნი აბჯარნიცა სხუა და სხუა გუარნი იქნებიან: რომელიმე თვალგრძელი, რომელიმე თვალ-ფართო... და ჯვარედი.“

„რუკაბი—ძლიერ ბებერი დედაკაცი და დიდად ყბედი და კუდიანი“... „დიდად ყბედი“, ცხადია, აქ სხვა-არაფერს ნიშნავს, თუ არ დიდ ყბებიან-ს (აქედან: ყბედი—ახალი გაგებით: ვინც ყბებს არ ასვენებს, თავს გვაბეზრებს ლაპარაკით...).

-ელ- სუფიქსის შესახებ მცირ-ელ-ში იხ. გვ. 61.

-ელ- სუფიქსის შესახებ წილადს რიცხვითს სახელებში იხ. ზევით, გვ. 59--60:

მე-სამ-ელ-ი, მე-ოთხ-ელ-ი, მე-ხუთ-ელ-ი, ...მე-ას-ელ-ი...

ქანურში სხვა საწარმოებელ აფიქსთა შორის -ენ- სუფიქსიც გამოიყენება: სუმენეჩ-ენ-ი, ოთხონეჩ-ენ-ი (იხ. ზემოთ, გვ. 94).

ეს -ენ- ქართ. -ელ-ის კორელატია. მართალია, ის რიგითს რიცხვითს სახელს აწარმოებს, ქართ. -ელ- კი წილად რიცხვითს სახელებს, მაგრამ, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს (გვ. 58--60), -ელ- ქართულშიც რიგითი რიცხვითი სახელისათვის გამოიყენებოდა და წილად რიცხვით სახელებს შემდეგლა განეკუთვნა (გვ. 95). არსებით სახელებში -ელ- ყურადღებას იპყრობს ისეთ სიტყვებში, როგორცაა ბრძმედ-, ლუედ-...

და განარჩიოს ბრძმედითა მით ოქრომ ბრპენისაგან... სვან., 191.

რლსა მოებლარდნა საბლარდნელი სპეტაკი... და ესხნეს სანდალნი ოქროდ უედნი... სვან., 135.

აქ -ელ- სუფიქსის გამოყოფა შესაპირისპირებელ ნაწარმოებ ფუძეთა უქონლობის გამო არ ხერხდება.

-ელ- სუფიქსი -დ-იანი სუფიქსის ერთადერთი ხმოვნიანი ვარიანტი გამოდის: -ად-, -იდ-, -უდ- არა ჩანს.

უხმოვნო -დ- სუფიქსი უნდა გვექონდეს სახელში მ-შვლ-დ-ი:

მშვლდი გარდაცმული აქუს ველსა და კაბარქნი წელთა: საესე განმრყუნელითა ისრითა... უფაბნ., 166 r.

ცდვლთა გარდაუტუმს მშუილდსა მათსა და გნმზადნეს ისრნი კპრქთა მათთა... დავით, 30r.

არა მშუილდსა ჩემსა ვესაე არცა მახუილმან ჩემუნ მტხოვნის მე... დავით., 71v.

მეგრ. შქვილ-ში -დ- არა გვაქვს (საექვოა ის დაკარგულიყოს); ნასახელარ ზმნაში—შქვილ-ან-ს „მშვილდავს“, „ბამბას პენტავს“ ისევ შქვილ- გვაქვს საწარმოებელ ფუძედ; ძველის-ძველ გამოთქმაში ქა-შქვილ-ი დო ქა-საგანი — „რქა-შვილდი და რქა-ისარი“—შქვილ-ფუძეს -დ- არა აქვს. -დ- აფიქსი უნდა იყოს.

მკერდ- (თუ კი ქართულია ეს ძირი?) და გუერდ- ფუძეთა შედგენილობაშიც -დ- ექვეებს იწვევს: სუფიქსი ხომ არ არის?

და ხუეტდეს გუერდთა მისთა და მკერდსა... ოქრფ-პირ., 213 v.—214r.

§ 42. როგორი მდგომარეობაა ზემოხსენებული სუფიქსების მხრივ ქანურ-მეგრულსა და ხვანურში?

ქანურ-მეგრული საკმაოდ მდიდარია ამგვარი სუფიქსებით, სვანური კი—თვალსაჩინოდ ღარიბი.

თვით ქანურსა და მეგრულს შორის ანგარიშ-გასაწევე სხვაობას ადგილი არ უჩნება: ფონეტიკური ხასიათის ცვლილებები თუ ქმნიან თავისებურ ვარიანტებს.

ქანურსა და მეგრულში გვაქვს სუფიქსები:

1a. -ალ-: ქართ. -ან- || -ალ-

ქან. ჯუმ-ა(ლ)-
დ-ა(ლ)-
ქე-ა(ლ)-
ჯ-ა(ლ)-

მეგრ. ჯიმ-ა(ლ)- „ძმა“
„ დ-ა(ლ)- „და“
„ ქუ-ა(ლ)- „ქვა“
ჯ-ა(ლ)- „ხე“, „ძელი“
ო-ქკომ-ალ- „საკმელი“
ო-შუმ-ალ- „სასმელი“

b. -ალ-: ქართ. -ელ-: ქან. კე-ალ-

„ ც-ალ-||ც-ალ-... „
„

ხვ-ალ- „ყველი“
ც-ალ- „ყელი“
იხ. ო-ყალ-ეში „საყელო“

2. -ელ-: კუდ-ელ- „კუდი“.

3. -ილ-: ქართ. -ლ; -ულ-, -ილ-...

მეგრ. ვარჩხ-ილ- „ვერცხლი“
„ ყვარ-ილ- „ყვერული“
„ კვათ-ილ- „კვეთილი“

4. -ულ-: ქართ. -ალ-: ქან. მამ-ულ- მეგრ. მუმ-ულ- „მამალი“
„ დად-ულ- „ დად-ულ- „დედალი“

5. -ოლ-: ქართ. -ალ-: ქან. ქომ-ოლ-||ქიმ-ოლ- „ქმარი“
მეგრ. ქომ-ოლ- „მამაკაცი“, „ვაჟაკი“.

6. -არ-: ქართ. -ელ-:

ქან. აორკ-არ-ი მეგრ. სანაკ-არ-ეფი „სენაკელები“
„ აორკ-ელ-ი“ ზუგიდ-არ-ეფ-ი „ზუგდიდელები“
ნოლ-არ-ი „ქალაქელი“ მელენ-არ-ეფ-ი „გალმელები“
გო-კით-არ-ეზა „გაწითლება“.

7. -ერ-: ქართ. -ილ-: ქან. ქარ-ერ- „წერილი“... ხვენ-ერ-ი „ქმნილი“...
მეგრ. ლობ-ერ-ი „ლობე“, „ლობილი“
ე-სხ-ერ-ი¹ „ნასესხები“, „სესხებული“.

8. -ირ-: ქართ. -ილ- || -ლ-: მეგრ. კყვად-ირ-ი „წყვეტილი“,
„ამოვარდნილი“
ლად-ირ- „ნედლი“

ქან. სკ-ირ- „შვილი“

სქ-ირ-ი—სქნ „შვილი“

¹ ასე იწოდება მარტის პირველი დღეები, ზეფულებრივ ავღრიანი.

9. -ორ-: ქართ. -(ა)ლ-:
 ქან. ჯოლ-ორ- მეგრ. ჯოლ-ორ- „ძალი“
 ო-ხ-ორ- „სახლი“ ო-ხ-ორ-ან-ს „სახლობს“
10. -ურ-: ქართ. -(ა)ლ- -ულ-, -არ-:
 ქან. მჩხ-ურ- მეგრ. შხ-ურ- „ცხვარი“
 ყომ-ურ-||ყომ-ურ- ყომურ „ტყემალი“
 ო/უმქ-ურ- უმქ-ურ- „ეაშლი“
 თოფ-ურ- თოფ-ურ- „თაფლი“
 კუბ-ურ- კუბ-ურ- „წაბლი“
 მუნტ-ურ- მუნტ-ურ- „მატლი“
 შ-ურ- შ-ურ- „სული“
 გ-ურ- გ-ურ- „გული“
11. -აჯ- || -ანჯ¹: ქართ. -ერ-:
 ქან. მ-ქ-აჯ-, მეგრ. კ-ანჯ- „ბუზი“ (ეტიმოლ. „მ-წ-ერ-“)
12. -ეჯ- || -ენჯ²: ქართ. -ორ-:
 მეგრ. ღ-ეჯ- „ღორი“
 გეცე-ენჯ-ი „მომღევნო“
 გემახე-ენჯ-ი „მჯდომარე“
 მახ-ენჯ-ი „მპარავი“
13. -იჯ- || -ინჯ¹: ქართ. -ირ-:
 ქან. პ-იჯ- მეგრ. პ-იჯ- „პირი“
 ჯ-ინჯ- „ძირი“
14. -ოჯ- || -ონჯ¹: ქართ. -არ-:
 ქან. ხ-ოჯ-, მეგრ. ხ-ოჯ- „ხარი“
 ქიმ-ოჯ- ქომ-ონჯ- „ქმარი“
15. -უჯ-, ქართ. -ურ-:
 ქან. ყ-უჯ- || ც-უჯ- მეგრ. ც-უჯ- „ყური“
 ფ-უჯ- „ძროხა“ ფ-უჯ- „ფური“
 კ-უჯ- „ჭურჭელი“
 (ეტიმ. „ქ-ურ-“)

¹ -ნ- ფონეტიკური დანართია.

² -ნ- ფონეტიკური დანართია. -ენჯ- სუფიქსის შესახებ იხ. ვ. თოფურიძე: „ენჯ სუფიქსი მეგრულში“, ენიმკის მოამბე I, გვ. 142 და შემდ.

16. -უ-: ქართ. -ჟ- || -ვ-, -ელ-:
 ქან. ბალ-უ მეგრ. ბალ-უ „ბელელი“
 „ კ-უ „ კი-კუ „წელი“
 „ უფი-უფ-უ უფ-უ „ოფლი“
 „ კინ-უ „წნელი“
 „ თუ-თხ-უ „ თხი-თხ-უ „თხელი“

17. ა---ალ- მაგალ. იხ. 1a

---არ-:

მეგრ. კით-ა —კით-არ— „წითელ-ი“

18. -ე იგივეა, რაც ქართ. -ფ- (-ელ):

ქან. გუნძ-ე მეგრ. გირძ-ე „გრძელი“
 ხ-ე ხ-ე „ხ-ელი“

ქანურსა და მეგრულში მოცემულ ვარიანტთაგან ზოგი ქართული სუფიქსის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია, ზოგი ქართულის მხოლოდ მორფოლოგიურ (მაგრამ არა ფონეტიკურ) ეკვივალენტს წარმოადგენს, ზოგიც ქართულის განმეორებაა: საერთო მონაცემია ანდა ქართულიდან შეთვისებულია.

ამ აფიქსებში კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისობის არსებობა იმის მაჩვენებელი უნდა იყოს, რომ ამ სუფიქსთა ნაწილი მაინც უკვე არსებობდა მაშინ, როცა ქართულისა და ზანურის დიფერენციაცია დაიწყო.

§ 43. ქანურისა და მეგრულისაგან განსხვავებით სვანურში შედარებით ხშირია -ჟ სუფიქსი:

მუგ-ჟ—მტრელი	მიკ-ჟ (მუქჟ)—რქა
შყაჟ-ჟ—მწყერი	ვიშკ-ჟ—პირი
რაჟ-ჟ—კურდღელი	მეკ-ჟ—ზვინი
შდუგ-ჟ—თაგვი	ჩალყ-ჟ—მარყუჭი
ლაჩ-ჟ—ირემი	ჟისგ-ჟ—ვაშლი
ხეხ-ჟ—ცოლი	ფიკ-ჟ—ვაცი (დაკოდლილი)

ფირ-ჟ || ფურ ფური, ძროხა (თუ ეს -ჟ -ჟი-ს მეტათე-სით არაა მიღებული: ფურ—ფურ—ფური—ფირ-ჟ...).

ამგვარი მაგალითებიდან უნდა გამოირიცხოს ის შემთხვევები, როდესაც ბოლოკიდური ჟ ფონეტიკურ დანართს წარმოადგენს და, მაშასადამე, მორფოლოგიურ ოდენობად არ მიიჩნევა. (ასეთი ჩანს, მაგალ., კუთხ-ჟ „კუთხე“...). ასეთი შემთხვევები საგულებელია, პირველ ყოვლისა, სვანურში, რომელსაც ბგერათა საარტიკულაციო ბაზა საგრძნობლად განსხვავებული აქვს სხვა

ქართველურ ენათა ბაზისაგან (აკუსტიკური შთაბეჭდილების მიხედვით თუ ვიზუალურად).

სვანურშიც გვეხვდება -ილ-||-გლ- სუფიქსი: ჯგმ-ილ „ძმა“, უდ-ილ „და“, დაჯ-გლ „თხა“, მაგრამ როგორს მიმართებაშია ეს სუფიქსი ქართ. -ალ- სუფიქსთან, ძნელი სათქმელია, სანამ არ გაირკვევა -ილ- და -გლდ-ის ურთიერთობა: ქინლ-გლდ „კრავი“ (კნინობ.), მწლ-გლდ „მელია“ (კნინობ.)...

სვანურ სადა სახელთა უმეტესობაში არ ჩანს მეგრულისა, ქანურისა და ქართულის სახელთა ფუძეებში შენიშნული აფიქსები. იყო და დაიკარგა ფონეტიკური მიზეზებისა გამო, თუ არც ყოფილა ეს აფიქსები?

უფრო — უკანასკნელი, ვინემ პირველი¹. ქვემოთ ჩვენ დავინახავთ, რომ ქართულშიც მოგვეპოება არა მარტო არსებითი სახელები, რომელთა ფუძეც საწარმოებელი სუფიქსით არ ბოლოვდება, არამედ მიმღობათა წრეშიც გაგვაჩნია უსუფიქსო წარმოება. ეს პირველადი ფაქტი ჩანს. რაღა აწარმოებდა მაშ მიმღობას? მარტოოდენ პრეფიქსი! მარტოოდენ პრეფიქსით წარმოება წინ უსწრებს პრეფიქს-სუფიქსით წარმოებას. მიმღობაში ეს დოკუმენტალურად მტკიცდება.

§ 44. -ნ-, -ლ. -რ- თანხმოვანთა შემცველი სუფიქსები, როგორც უკვე ვიცით, სრული სახითაც გვაქვს და შეკვეცილითაც.

შეკვეცილ სახეობას ან ხმოვნითი ელემენტი აკლია ან თანხმოვნითი; შესაბამისად იგი შემდგარია: ან მარტოოდენ თანხმოვნისაგან ანდა მარტოოდენ ხმოვნისაგან.

თანხმოვნითი ელემენტი გვაკლია -ნ-ს შემთხვევაში (აქა-იქ ხმოვნითიც), ხმოვნითს ელემენტს კარგავს -რ- თანხმოვნიანი აფიქსიც (თვით -რ- არ იკარგება).

-ლ-იანი სუფიქსი (-ალ-, -ელ-) შეიძლება ხმოვანსაც კარგავდეს და თანხმოვანსაც, ე. ი. მხოლოდ -ლ-ს სახე ჰქონდეს ანდა მხოლოდ -ა- -ე-... ხმოვნისა.

¹ შეიძლება და გვეფიქრა: ფონეტიკურმა მიზეზებმა მოშალეს სვანურში სათანადო სუფიქსებიო. მაგრამ სახელობითის ნიშანმა (-ე/ი) სახელში გარკვეული კვალი დატოვა, რამაც ამ ნიშნის აღდგენა შესაძლებელი გახადა (იხ. ვ. თ. ოჯუ უ. რ ი ა: „სახელთა დაბოლოების ისტორიისათვის სვანურში“ — ტფ. უნივ. მოამბე, VII, 265—315). სადა სახელებში დეტერმინანტ სუფიქსთა ასეთი ნაკვალევი თითქოს არა ჩანს.

სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებსა და ნაზმნარ სახელებში — მიმღობაში — გარკვეული სუფიქსები გვაქვს (იხ. ვ. თ. ოჯუ რ ი ა. სვანური ენა: I. ზნა, გვ. 216 და შემდ.). სვანურში დეტერმინანტ სუფიქსთა ძიებისას ეს სუფიქსები უნდა იქნეს გათვალისწინებული. საკითხს სპეციალური განხილვა ესაქიროება.

§ 45. რა იწვევს აფიქსთა შეკვეცას?

ცალკე უნდა განვიხილოთ თანხმოვნითი ელემენტის შეკვეცა და ცალკე—ხმოვნითისა.

თანხმოვნითი ელემენტის შეკვეცა შეიძლება იყოს ფონეტიკური ტენდენციის გამოხატულება, ე. წ. სპონტანური ცვლილების გამოვლენა ანდა არაფონეტიკური ბუნების; პროცესებს მოყვეს შედეგად.

ცნობილია, რომ სხვადასხვა ენაში ამ მხრივ თვალსაჩინო სხვაობაა: ზოგი ენა ერთ თანხმოვანს ვერ იგუებს ბოლოკიდურად და ზოგიც კიდევ—სულ სხვას. ასე, მაგალითად, ხუნძური ენის ჩრდილოურ დიალექტში ბოლოკიდურ ბგერად -მ ვერა ძღებს: ლ'ჟიმ—ლ'ჟინ „წყალი“... ემეშ—ემენ „მამა“...: ბოლოკიდური მ—ნ. ბოლოკიდური -ნ კი მკვიდრია.

მეგრულში კიდევ -ნ ვერ ძღებს სიტყვის ბოლოს, ოღონდ სხვა ბგერით კი არ იცვლება, არამედ შეუნაცვლებლად იკარგვის (იხ. ს. ჯანაშია: „თუბალ... იბერი“ ენიმკის მოამბე, I, 215; აგრეთვე ავტორის „ქან. გრამ. ანალ.“, § 19, გვ. 72).

მა—მან „მე“, სი—სინ „შენ“, ჩჟი—ჩჟინ—ჩჟუნ— „ჩვენ“... თქვა—თქვან „თქვენ“ (შდრ. ქან.: მან, სინ, ჩჟუნ || ჩჟინ, თქვან—თუმცა ყოველთვის და ყველგან ქანურშიც არაა დატული -ნ ამ სიტყვებში—იხ. „ქან. გრამ. ანალ.“, იქვე). მეგრ. რე—რენ „არის“ (ქან. რენ—ყოველთვის დატულია!), რენ-ა—რენ-ან „არიან“ (ქან. რენ-ან).

მესამე პირის ნიშანი -ნ მეგრულში აღდგება, თუ მას ხმოვანი დაერთო; მაგალ.: რე „არის“, რე-ნ-ო? „არის?“ რენა „არიან“, რენან-ო? „არიან?“

-ნ- საბოლოოდ დაკარგულია და გაუჩინარებული ბევრ შემთხვევაში. სიმ. ჯანაშიამ სამართლიანად აღნიშნა—მეგრულ გვართა დაბოლოება -ია--იან და უკანასკნელის დადასტურება სვან. -იან-ში პოვა: ისტორიულსა და ლიტერატურულ და დიანს, ლიპარტიანს, რატრიანს, ბედიანს მეგრულს ცოცხალ მეტყველებაში უდრის: და დია, ლიპარტია, რატრია, ბედი. ისტორიული ფორმები დატული აქვს ქართულს (იხ. „თუბალ... იბერი“, ენიმკის მოამბე, I, 215).

ხსენებულ ნარკვევში დასახელებულ საილუსტრაციო ფაქტებს (-ნ-ს დაკარგვისა გვარებსა და სახელებში) შეიძლება დავმატოვო: ადამიანთა სახელებიდან: იჭლო—იულონ, ლევა—ლევან (ლევა-დან ლევა-ია), გუქა—გულქან, ანტო—ანტონ, ხაშხო—ხაშხონ, შავა—შარვან,

მელ(ი)ტო—მელიტონ (ივა—ივანე, ბეჩუ—ბეჩუნა, ჯათუ—ჯათუნა და მაგვარებში სახელის ბოლო ნაწილის საერთო შეკვეცა გვაქვს და არა ბოლოკიდური თანხმოვნის მოკვეცა: შღრ. პილა—პლატონ, ალე—ალექსი, გიო—გიორგი, დრიმი—დრიმიტი—დიმიტრი, ყარა—ყარამან და სხვ.).

მეგრულს ბოლოკიდური -ლ-ც ეკარგება: ხე—ხელ „ხელი“, ჯა—ჯალ „ძელ“, ჯიმა—ჯიმალ „ძმა“ და სხვ.

ბოლოკიდურ -ლ-ს დასუსტება ქანურსაც ისევე ეხება, როგორც მეგრულს; -ნ-ს დაკარგვა კი ქანურში ცალკეული შემთხვევებით ამოიწურება, ზოგადი ხასიათი მას არა აქვს. ეს გვაფიქრებინებს, რომ მეგრულისთვის ეს პროცესი დიდი ხნოვანობისა არ უნდა იყოს.

მეგრულში ბოლოკიდურ -ნ-ს მოკვეცას არ უნდა ჰქონდეს კავშირი -ნ-ს მოკვეცასთან ძვ. ქართულში: ეს პროცესები არც დროის მიხედვით ხვდება ერთმანეთს, არც დიალექტობრივი წრის თვალსაზრისით.

შეიძლება მეგრული ბოლოკიდური -ნ-ს დაკარგვა საილუსტრაციოდ გამოდგეს იმისათვის, რამაც ძვ. ქართულში ოდენ-ხმოვნიანი სუფიქსები მოგვცა? -გ-ს შემთხვევაში, მართლაც, ანალოგიური პროცესი შეიძლება ვივარაუდოთ: ბოლოკიდური -გ სუსტდება ფონეტიკურად (დღ-ეე—დღ-ე; გზ-ავ—გზ-ა), მაგრამ -ნ-ს შემთხვევაში უფრო არსებითი მნიშვნელობისა შეიძლებოდა ყოფილიყო ერთი გარემოება: მრავლობითის სუფიქსად -ნ-ს ქონა და ამ ნიადაგზე ფუძის ბოლოკიდურ -ნ-სა და მრავლობითის ნიშნის დამთხვევა.

ყოველ შემთხვევაში ურადლებას იქცევს ის, რომ: 1. ზმნის ბოლოს -ნ ძველ ქართულში არ ეკარგება (ზი-ნ, დგ-ა-ნ, ადიდე-ნ...); მეგრულში -ნ ზმნის ბოლოსაც უჩინარდება; რე(ნ) „არის“, ხე(ნ), „ზის“, დგუ(ნ) „დგას“. მეგრულ ზმნებში ეს პროცესი ისე შორს არაა წასული, როგორც სახელებში (იხ. ზემოთ), მაგრამ არსებითად ზმნასა და სახელში ერთნაირად მიმდინარეობს; 2. ქართ. მრავლობითში -ნ აღდება -ებ- სუფიქსის წინ (დაბ-ნ-ებ-ი), მაგრამ -ნ-სუფიქსის წინ—არა (დაბა-ნ-ნ-ი არ გვხვდება); 3. -ნ- მოკვეცილი აქვს ისეთ ფუძეებს, რომელთაც მრავლობითი დაუბრკოლებლივ ეწარმოებათ, მაგრამ -ნ შენახულია ისეთ სახელებში, რომლებიც მრავლობითს ან სულ არ საკიროებენ ანდა იშვიათად იხმარებიან მრავლობითში: ძმა, და, დაბა, ძე, დღე, ღამე, ტყუე... შღრ. ყურ-ძენ-ი, ბალან-ი, ბრძენ-ი, ერქუან-ი, მარან-ი (მართალია, -ნ გვაქვს ისეთ სახელებშიც, რომელთაც მრავლობითი ეწარმოებათ: ბერძენ-ი, ტევან-... მაგრამ ასეთი მაგალითები შედარებით მცირეა).

ამიტომ იბადება ეკვი: მრავლობითში -ნ-ს ქონამ ხომ არ შეუწყო ხელი ფუძის ბოლოკიდურ -ნ-ს დაკარგვას: ძმან—ძმა მეტაანალიზის გამო?

ანდა შეიძლებოდა გვეთქვა: -ან-, -ენ- სუფიქსი იგივეა, რაც მრავლობითშიც გვაქვს, აქედან დიფერენციაციის გზით მივიღეთ მხოლოდითიო, მაგრამ ასეთ გაგებასაც რიგი დაბრკოლება ხვდება (იხ. ქვემოთ ამ სუფიქსთა ფუნქციების შესახებ).

დასასრულ, ასეთი განმარტებაც შეიძლებოდა მოგვეცა: ფუძის ბოლოკიდური -ნ- დაიკარგა ფონეტიკურ ნიადაგზე გარკვეულ ლექსიკურ მასალაში, პირველ ყოვლისა, სახელებში. შემდგომში ან პროცესი არ განვითარებულა, ან პროცესი განვითარდა, მაგრამ სათანადო კილომ კავშირი გაწყვიტა სალიტერატურო ენასთან, რომელშიაც ამის გამო პროცესის შემდგომი საფეხურები არ ასახულა.

ასეთი რამ შუძულდებელი არ არის, მაგრამ, ერთგვარად, ხელოვნური ახსნის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

ამგვარად, სავსებით დამაკმაყოფილებელი ახსნა ბოლოკიდური თანხმოვნის დაკარგვისა ამჟამად არ მოგვეპოვება.

§ 46. როგორ მივიღეთ ოდენ-თანხმოვნის ვარიანტები—ლ-, რ-, ჟ- (უმარცვლო უ)? ესე იგი, რამ გამოიწვია აფიქსისეული ხმოვნების დაკარგვა?

ხმოვნების დაკარგვაზე რომ ვლაპარაკობთ, მხედველობაში გვაქვს, პირველ ყოვლისა, -ა- და -ე- ხმოვნები; ამ ხმოვნების დაკარგვას უნდა გამოეწვია ოდენ-თანხმოვნის ვარიანტების მიღება.

ხმოვნის დაკარგვა, ძირეული იქნება ეს ხმოვანი თუ აფიქსისეული, ფონეტიკური ხასიათის პროცესია.

ფუძისეულ ხმოვანთან ქართულში, როგორც ცნობილია, ჩვეულებრივ იკარგება ა და ე (ა სუსტდება ვ-დ, დაკარგვაც შეიძლება ამას მოყვეს; იშვიათად უ და ი ხმოვნებიც შეიძლება დაიკარგოს)¹. რა ხმოვნებიც ეკარგება ჩვეულებრივ ძირს, იგივე ხმოვნები უნდა დაგვკარგოდა ჩვენს სუფიქსებში.

სპეციალურ ლიტერატურაში ნაჩვენებია, რომ ფუძისეული ხმოვნის დაკარგვას აფიქსის ხმოვანი იწვევს: ხმოვნით გათავებული პრეფიქსი და ხმოვნითვე დაწყებული სუფიქსი, მასთან ქართულში—უმთავრესად სუფიქსი. ამიტომაც: დავდეგ — მაგრამ:

¹ ა-ს დაკარგვის შესახებ იხ. „შედარებ. ლექსიკ.“ 443.

დადგ-ა, ვუთხარ — მაგრამ: თხრობ-ა, წყალ-ი—წყლ-ის, კედელ-ი — კედლ-ის და სხვ. ¹.

ასევე: ძამ-ა(ნ)—ძმ-ა(ნ)- (იხ. ზევ. გვ. 7—8).

ფუძისული (resp. ძირეული) ხმოვანი ხმოვნით დაწყებულმა სუფიქსმა დაკარგა, მაგრამ სუფიქსის ხმოვანი რამ დაკარგა? ისევე მომდევნო სუფიქსმაო, ვიტყოდით, რომ ასეთი სუფიქსი გეკონდეს. (იხ., მაგალ., ნათ-ელ---სი-ნათ-ლ-ე—სი-ნათ-ელ-ე); მაგრამ ასეთი სუფიქსი არ გაგვაჩნია: თაფ-ლ-... ლუაწლ-... -ლ-ს არაფერი მოსდევს ისეთი, რასაც შეეძლოს ხმოვნის ამოღება (სახელობითის -ი ისევე, როგორც წოდებითი ფორმის -ო ხმოვნის დაკარგვას ვერ იწვევს).

აქედან ჩანს, რომ ხმოვნის ამოღების მიზნად მომდევნო სუფიქსის ხმოვნით დაწყება (ანდა პრეფიქსის ხმოვნით გათავება) ვერ მიიჩნევა; ესაა ერთ-ერთი პირობა, არც საკმარისი და არც აუცილებელი.

საკმარისი იმიტომ არაა, რომ მას შეიძლება მოყვეს ხმოვნის ამოღება, მაგრამ შეიძლება არც მოყვეს: ანბან— ანბნ-ის, მაგრამ ბან— ბან-ის (ისევე ასოს სახელი გვაქვს მხედველობაში: „ბანის მოხაზულობა“); ცისკარ—ცისკრ-ის, მაგრამ კარ—კარ-ის; სომეხ— სომხ-ის, მაგრამ მეხ— მეხ-ის; ძალ— ძალ-ის, ძალ-ი-ან, მაგრამ: ძლ-ევ-ს, ძლ-ივ-(ს), ძლ-ი-ერ-ი...

საკმარისი რომ არ იყო ეს პირობა, ყოველთვის ცხადი იყო, მაგრამ იგი აუცილებელ პირობად კი იყო დასახული: ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი ყოველთვის არ იწვევს ხმოვნის ამოღებას, მაგრამ თუ ხმოვანი ამოღებულა, ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის არსებობა ბუნებრივად ივარაუდებოდა.

გამოდის, რომ ეს არაა აუცილებელი პირობა: ხმოვნით დაწყებული სუფიქსი არ დაერთვის საწარმოებელ აფიქსს, ხმოვანი კი იკარგება: თაფ-ლ-, ლუაწლ-... სხვანიირად საკითხი არ დაისმის, თუ სწორია დებულება, რომ ეს -ლ- -ალ- (-ელ-) სუფიქსთა ფონეტიკურად გამარტივებული ვარიანტია.

რას შეეძლო ასეთ შემთხვევაში ხმოვნის დაკარგვა? ერთადერთი მიზეზი მახვილი ჩანს. მახვილია ის ფაქტორი, რომელიც ხმოვნის ამოღების პირობას (—ხმოვნით დაწყებული სუფიქსის დართვას—) აქცევს ხმოვნის ამოღების მიზეზად. მართალი მიზეზი

¹ ფუძისულ ხმოვანთა დაკარგვის ეს საფუძველი ნაჩვენებია და მით წამოყენებულია ქართველურ ენათა ფონეტიკის მეტად მნიშვნელოვანი დებულება ა. შანიძის წერილში „წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის“ („წელიწადული“, გვ. 10—11); იხ. აგრეთვე მისივე „უმლაური სვანურში“ („არილი“, 171—231).

მახვილია. მას ზემოხსენებული პირობის გარეშეც შეუძლია გამოიწვიოს ხმოვნის დაკარგვა, იქნება ეს ძირეული, თუ აფიქსისეული ხმოვანი.

ავილოთ ცნობილი წყება -ლ- აფიქსით:

ერთი მხრით გვაქვს:

თაფ-ლ-	—თაფ-ალ-	ქან.-მეგრ.	თოფ-ურ-
ვაშ-ლ-	—ვაშ-ალ-		ოშქ-ურ- უშქ-ურ-
მატ-ლ-	—მატ-ალ-		მენტ-ურ-
ცეცხ-ლ-	—ცე-ცხ-ალ-		და-ჩხ-ურ-
მატყ-ლ-	—მატყ-ალ-		მონტყ-ორ-
ძალ-ლ-	—ძალ-ალ-		ჯოლ-ორ-...

მეორე მხრით:

ძმ-ა	—ძამ-ა(ნ)-	ჯუმ-ალ-
თთუე	—თუთ-ე	თუთ-ა...
ჩჩულ	—ჩჩულ-	ჩჩიჩქუ

თაფ-ლ- ტიპისა და ძმ-ა ტიპის ახსნა. მხოლოდ იმის დაშვებით შეიძლება, რომ პირველში მახვილი თავშია, დასაწყის მარცვალს ხედება, მეორეში ბოლო მარცვალზეა, დასაწყისიდან მეორე მარცვალზე.

კი, მაგრამ სხვანაირად ხომ არც შეიძლებოდა? ერთმარცვლიან სიტყვაში მახვილი ამ ერთი მარცვლის წარმომქმნელ ხმოვანზე შეიძლება იყოს. საქმეც ისაა, რომ ეს ერთმარცვლიანი ფუძეები მიღებულია ორმარცვლიანთაგან, მასთან ჯრი მარცვლიდან ერთ შემთხვევაში პირველი მარცვალი შეგვრჩა (თაფ-ლ), მეორეში—მეორე მარცვალი (ძმ-ა). ორმარცვლიან ფუძეთა ერთმარცვლიანად ქცევას ინტენსიური მახვილი იწვევს, სხვადასხვაგვარი ერთმარცვლიანი ფუძე კი იმიტომ გამოდის, რომ მახვილის ადგილი განსხვავებულია: იგი ხან თავშია, ხან—ბოლოში.

ამრიგად, ინტენსიური დინამიკური მახვილი, მოძრავი მახვილი განსაზღვრავს ისტორიულად ზემოხსენებულ ტიპთა სხვაობას და, კერძოდ, სუფიქსისეული ხმოვნის დაკარგვას (ისევე, როგორც ძმ-ა-ში იწვევს ძირეული ხმოვნის ამოღებას).

ისტორიულად მახვილი სიტყვის თავში უნდა ვივარაუდოთ ყველგან, სადაც ხსენებული აფიქსები ხმოვან-დაკარგულია და ფუძე ამჟამად ერთმარცვლიანია.

სიტყვის ბოლოს მოქცეული მახვილი უნდა იყოს მიზეზი იმისა, რომ ხშირად ქართულში სიტყვას თავკიდურად თანხმოვანთა ჯგუფი მოუდის: თთუე-, ჩჩულ-, გრკალ-, გრწყილ-, მ-გრგუ-ალ-, კრკო-...

მახვილის ინტენსივობის დასახასიათებლად გამოდგებოდა ისეთი მაგალითი, როგორიცაა იფქლ-: ი-ფექ-ალ-—რ-ფქ-ლ-: დაიჩრდილა ორი მარცვალის სათანადო ხმოვანთა დაკარგვის გამო. ხმის აწვევის ცენტრი (უკეთ, მწვერვალი) რ- ხმოვანზე მოექცა.

მახვილის მოძრავობის საილუსტრაციოდ შეიძლებოდა დაგვესახელებინა ლუაწ- და აქედან ნაწარმოები ფუძეები:

ლუაწ-: ლუაწ-ლ- — *ლუაწ-ალ-

მო-ლუაწ-ე

უ-ლუაწ-ი

ლუწ-: ლუწ-ა

ლუწ-ოლ-ა

ცხადი უნდა იყოს, რომ ლუაწ-ლ-ში -ა- ატარებდა მახვილს: მახვილის მატარებელი იგი იმიტომ კი არაა, რომ ხმოვანია და ერთადერთი ხმოვანი, პირუკუ, ერთად-ერთ ხმოვანად იმიტომ იქცა, რომ მახვილს ატარებდა.

ლუწ-ა მივიღეთ იმიტომ, რომ ბოლოკიდური -ა იყო მახვილის მატარებელი, ამიტომ დაიკარგა წ-ს წინამავალი -ა:

ლუაწა—ლუწ-ა.

ეს -ა უკანასკნელი მარცვალის ბოლოდან; ლუწ-ოლ-ა-ში ამგვარსავე როლში (მახვილის ტარება!) -ო- გამოდის.

ლუ-ს უმარცვლო უ-ც კი გახდებოდა სრულფასოვანი ხმოვანი, თუ მასზე აღმოჩნდებოდა მახვილი.

ასეთი მდგომარეობა უნდა ვივარაუდოთ, სანამ მახვილის დასუსტება და მისი სტაბილიზაცია გარკვეულ მარცვლებზე მოხდებოდა.

მართალი ჩანს პ. შუხარდტი, როცა იგი ქართულის ახლანდელ მდგომარეობას ადარებს ზღვას ლელვის შემდეგ¹.

კი, მაგრამ ნუთუ მახვილი მხოლოდ სახელზე იყო? და თუ— არა, მოგვეპოება კი ზმნაში ანალოგიური მოვლენები? მოგვეპოება, მასთან საკმაო რაოდენობითაც. ვგულისხმობთ იმ შემთხვევებს, როცა ერთმარცვლიან ზმნას ახალი მარცვალი ემატება, ზმნა კი ისევ ერთმარცვლიანი რჩება:

დგას—უ-დგ-ს || ა-დგ-ს² (შდრ. ახ. ქართ. უ დ გ ა ს, ა დ გ ა ს)

ძეეს—უძს—უც (ახ. ქართ. უ ძ ე ე ს)

ჯამს—უჯმს (უნდა ყოფილიყო: უჯამს; უჯამს-ი რომ გვაქვს, უ- უარყოფისაა და არა ქცევის ნიშანი).

¹ H. Schuchardt. Über das Georgische, გვ. 14.

² სათანადო კონტექსტების ჩვენება აქ შორს წაგვიყვანდა. ამაზე—ცალკე.

ჩანს—უჩს (ახ. ქართ. უჩანს).

„ჩალად-მიჩნს ყოვლი სოფელი, მისთვისეც შემიწონია“
(ვეფხ. ტყ. ხ. 242).

იქმს—იქამს: შენახულია მთიულურში (შდრ. იხამს).

რომ ქართველური ენები და ის ენობრივი (resp. დიალექტობრივი) ფენები, რომელთა კვალიც დარჩენილა ძველს ქართულში მახვილის მხრივ განსხვავებული უნდა ყოფილიყო, ჩანს იმ რყევიდან, რომელსაც ხმოვანთა ამოღების მხრივ ძველს ქართულში ვხვდებით.

ერთს ბუნებრივად მიაჩნდა ისეთი უკუმშავი წარმოება, როგორცაა სადიდებელად, მეორე კი ბუნებრივად მიიჩნევდა ძალ-ფუძის შეკუმშვას (ძლ-ი-ერ-... ძლ-ივ-...).

ამ მხრივ საინტერესოა ჩვენებას ვპოვებთ ძვ. ქართულის ძეგლებში.

მარჩობლ- და მარჩიბივ- (მაგალითები იხ. 56 გვ.).

მარჩობლ- — მარჩობ-ა/ელ-: რ-ს ისეთი ინტენსივობის მახვილი ხედებოდა, რომ გამოიწვია ორი ხმოვნის დაკარგვა: ერთისა თავში (მარ), მეორისა ბოლოში: -ლ-—აღ || -ელ-.

მარჩიბივ-—მარჩობ-ივ-: მახვილი ბოლოსაა, -ივ-ზე.

საგულისხმოა, რომ -ივ ისეთ შემთხვევაშიც იწვევს ხმოვნის ამოღებას, როცა ამას ხმოვნით დაწყებული სხვა აფიქსი ვერ იძლევა:

ძალ-ით — ძლ-ივ- ძლ-ი(ვ)-ერ (შდრ. ძალ-ი(ვ)-ან-)

ა-ძალ-ებ-ს — ა-ძლ-ევ-ს...

გუერდ-ით — იგურდ-ივ...

ფერჯ-ით — ფრჯ-ივ...

-ივ-ის შემომტან ფენას ხმოვანთა ამოღების მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა, ე. ი. იქ მახვილი უფრო ძლიერი უნდა ყოფილიყო (მასთან—ბოლო მარცვალზე! შდრ. -ებ-).

მეგრულსა და ქანურში ხმოვანთა ამოღება ამჟამად არ დასტურდება. ძველადაც ეს პროცესი სუსტად უნდა ყოფილიყო გამოხატული; სხვანაირად რომ ვთქვათ: აქ მახვილი სუსტი ინტენსივობისა უნდა ყოფილიყო. და მაინც ცალკეული შემთხვევები ფუძის შეკუმშვისა ქანურშიც მოგვეპოვება და მეგრულშიც („შეღარ. ლექსიკ.“,

¹ სათანადო კონტექსტების ჩვენება აქ შორს წაგვიყვანდა. ამაზე—ცალკე

გვ. 443, დასკვნ. დებულ. 6 დ). მასთან აქ გასათვალისწინებელია ტონური („მუსიკალური“) მახვილის ხეივანი წონაც.

ქანურისა და მეგრულის ე. წ. სრულზმოვნობა¹ ნამდვილად ფუძის უკუმშველობაა და ძველს ვითარებას გვისახავს, ქართული შეკუმშული ფუძეები მეორეული მონაცემია.

მახვილის სპეციალური შესწავლა, — ექსპერიმენტულიცა და ისტორიულ-შედარებითი — მომავლის საქმეა; მაგრამ ამთავითვე მისაღებია მხედველობაში ერთი რამ: ქართველური ენების ლინგვისტურ გარემოცვაში მოგვეპოვება, ერთი მხრით, სომხური — კავკასიურ და ინდოევროპ. ენათა ნარევი, რომელსაც ამჟამად მახვილის ადგილი მტკიცედ განსაზღვრული აქვს (ბოლო მარცვალზეა), მაგრამ რომელსაც წინათ, ასეთი ერთფეროვნება არ ახასიათებდა.

მეორე მხრივ, კავკასიურ ენათა აბსოლუტურ უმეტესობას მოძრავი მახვილი² ახასიათებს, მასთან მახვილს სიტყვის საწყისი მარცვალი (თავი) ატარებს ხშირად. ქართველური ენების წარსულის რკვევისას ამ ენათა ჩვენებას ამ მხრივაც ფასეული შედეგების მოცემა შეუძლია³.

§ 47. აფიქსთა კვალიფიკაციის ხაკითხისათვის.

-აღ- (სა-მკ-აღ-), -ელ- (სა-დიდებ-ელ-... ქართ-ვ-ელ-), -ურ- (სა-ცთ-ურ-... ველ-ურ-) რომ სუფიქსებია, ამას დამტკიცება არ ჰქირდებოდა (და არც ჰქირდება): ეს საყოველთაოდ ცნობილი ელემენტარული ფაქტია.

არც ის აზრია ახალი, რომ დედ-აღ-, მამ-აღ- და მსგავს შემთხვევებში -აღ- აფიქსია; ასეთი აზრი კარგა ხნის წინ იყო გამოთქმული, მაგრამ ამ აზრის დამტკიცება არ ყოფილა მოცემული და მერე თვით აზრიც უარყოფილ იქნა (დაწვრილ. ქვემოთ).

აქამდე წარმოდგენილი მასალის მიზანი იყო ეჩვენებინა, რომ:

1. ძველ სალიტერატურო ქართულში მოცემულია სუფიქსთა წყება, რომლებშიაც მონაწილეობენ თანხმოვნები:

ნ, ლ, რ, ვ, დ

2. ამ სუფიქსებს შეიძლება ჰქონდეს სრული სახეცა და შეკვეცილიც; სრულში ამ თანხმოვნებს ხმოვანი უძღვის; ეს ხმოვნებია: ა, ე, უ — ყველაზე ხშირად (ო, ი — უფრო იშვიათად).

¹ ნამდვილი სრულზმოვნობის თითო-ორთა ფაქტილა შეიძლება შეგვეხედეს.

² მხოლოდ ადიდური წააგავს ამ მხრივ ქართულს.

³ მახვილის საკითხი სპეციალურად ცალკე გვექნება განხილული. ჯერ-ჯერობით იხ. აეტორის „მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში“, — მოხსენება ჟაკითხული საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგ. მეცნიერებათა სესიებზე 13. VI. 1941. გამოქვეყნებულია თეხისები.

შეკვეცილ სახეობას ან თანხმოვანი აკლია და გვაქვს მარტოდენ ხმოვანი (ა, ე...), ანდა ხმოვანი აკლია და გვაქვს მარტოდენ თანხმოვანი: -ლ-, -რ- და უმარცვლო -ჟ-. ამრიგად: თაფ-ლ-ის -ლ- და ქვ-ა-ს ა ერთი და იმავე -აღ- სუფიქსის ფონეტიკური გამარტივების შედეგია.

3. ძველი ქართლისათვის აქტუალური მნიშვნელობა აქვს -ლ- და -რ- თანხმოვანიან სუფიქსებს; -ჟ-ს გავრცელების არე შეზღუდულია; -ნ- და -ღ—კიდევ უფრო იშვიათია.

ქართულს -რ- კანურ-მეგრულთან აქვს საერთო, -ჟ-||-ვ—თითქოს სენურთან (ცოცხალ ქართველურ ენათაგან).

4. ეს სუფიქსები გამოიყოფა არსებითი სახელებისა და ზედსართავთა¹ გარდა, ნაზმნარ სახელებშიც, — მიმღეობაშიც. მასთან ეს სუფიქსები არსებითსა და ზედსართავ სახელებში თითქმის ყველა ვარიანტითაა წარმოდგენილი, მიმღეობაში მხოლოდ -ელ-, -ურ-, -ულ- არის ფართოდ გამოყენებული; -ღ-, -ნ- სუფიქსები მეტად იშვიათია.

ეს იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ მიმღეობიდან კი არ გადასულა არსებითსა და ზედსართავ სახელებში: ეს აფიქსები, არამედ, პირუკუ, მიმღეობის საჭიროებისათვის იღებენ იმას, რაც უკვე გამოიყენებოდა არსებითსა და ზედსართავ სახელებში.

ეს აფიქსები პირველადია სახელებისათვის, მეორეული — მიმღეობისათვის.

მიმღეობას არა აქვს არც ერთი ისეთი საწარმოებელი სუფიქსი, რაც არსებითს (და ზედსართავ) სახელებში არ გექონდეს.

შდრ.: მიმღეობა:	არსებ. და ზედსარ. სახელი
-ან-: მციე-ან-...	დედ-ან-... მ-ჯც-ოვ-ან-...
-აღ-: დამბ-აღ-... სა-მკ-აღ-...	წყ-აღ-... ძუ-აღ-... აბ-აღ-...
-ელ-: მ-სმენ-ელ-... სა-სმენ-ელ-...	ულ-ელ-... სთუ-ელ-...
	მა-დიღ-ებ-ელ-... სა-დიღ-ებ-ელ-...
	წით-ელ-... ძნ-ელ-... გრძ-ელ-...
-ულ-: მ-საჯ-ულ-... და-ტეენ-ულ-...	გ-ულ-... ზა-ფხ-ულ-...
-არ-: მღეე-არ-... მ-გმობ-არ-...	ჯ-არ-... ბლუ-არ-...
"	მა-ძღ-არ-... მ-კუდ-არ-...
-ურ-: მა-ცთ-ურ-... მღგ-ურ-...	ცხოვ-არ-... მ-თაე-არ-...
	მ-სახ-ურ-... მე-თეეზ-ურ-...
	სა-ცთ-ურ-... სა-ღვ-ურ-... სა-ცეცხ-ურ-... სა-გზა-ურ-...

¹ სიმოკლისათვის ცალკე არ ვასახელებთ რიგითს რიცხვითს სახელებსა და მათს ვარიანტს წილადს რიცხვითს სახელებს.

სუფიქსების გარდა პრეფიქსებიც შეიძლება ხვდებოდეს ერთმანეთს (მ-დგ-ურ- — მ-სახ-ურ-... სა-ცთ-ურ-—სა-ცეცხ-ურ-...). ესეც სავესებით კანონზომიერია, როგორც ეს იქნება ნაჩვენები ამ ნარკვევის მეორე ნაწილში.

რის მაქნისია ეს სუფიქსები? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემისას ჩვენ ვერ მოვწყვეტთ ერთმანეთს ისეთ შემთხვევებს, სადაც სუფიქსი მარტივ ფუძეს ერთვის (დედ-ან-... ახ-ალ-... ჯ-არ-...) და ამჟამად აფიქსად არ შეიგრძნობა, იმ შემთხვევებს, სადაც ეს სუფიქსები საწარმოებელ აფიქსებად მიიჩნევა ამჟამადაც (სა-მკ-ალ-... მ-გმობ-არ-... მ-სივ-ან-... მ-სახ-ურ-...): მხედველობიდან ვერ გავუშვებთ, რომ აქ ერთი და იგივე აფიქსია.

მეორე მხრივ, ანგარიში უნდა გაეწიოს ამ სხვაობას სუფიქსთა გაგებაში: განსხვავებული ვითარება ამ აფიქსთა მნიშვნელობის ისტორიის სხვადასხვა საფეხურს ასახავს.

ძირითადი ამოცანაა იმ ფუნქციის გათვალისწინება, რომელიც ამოსავალია მისი განვითარების ისტორიისათვის.

სპეციალურ ლიტერატურაში ამ აფიქსთა გარკვეული ჯგუფები განხილული აქვთ და მათი ფუნქცია დახასიათებული ნ. მარსა და ს. ჯანაშიას.

ნ. მარი გაკვრით ეხება ამ სუფიქსებს 1908 წელს გამოსული შრომის „Основные таблицы к граммат. древне-груз. литератур. яз.“ წინასიტყვაობაში; მისი აზრით -ალ-, -ელ-, -ავ-, -ევ- და მათი შეკვეცილი სახე -ა, -ე მდებრობითი სქესის გაქვევებული აფიქსებია; ეს აფიქსები მდიდარია დიალექტური ვარიანტებით; ამ ვარიანტებისათვის ამოსავალია -ატ-, -ეტ- და -აკ-, -ეკ- ანუ, თვით ნ. მარის სქემა რომ წარმოვადგინოთ:

$$\frac{ატ}{ეტ} \rightarrow \frac{ალ}{ელ} \left[\frac{ალ}{ელ} \right] \rightarrow \frac{ათ}{ეთ} \text{ და სხვ.}$$

$$\frac{აკ}{ეკ} \rightarrow \frac{ავ}{ევ} \left[\frac{ავ}{ევ} \right] \rightarrow \frac{აქ}{ექ} \text{ და სხვ. (იხ. Извр. раб. I, 35).}$$

ძვ. ქართულისათვის ძირითადი აფიქსები (-ალ-, -ელ-) აქ გარდამავალ საფეხურადაა წარმოდგენილი ფონეტიკური ტრანსფორმაციის პროცესში, რომელიც ატ || ეტ-ით იწყება და ათ || ეთ-ით თავდება.

როგორ შეიქმნა ასეთი მწკრივი? ნ. მარისთვის დასაყრდენია ქართულის ნათესაობა არაბულთან, რომელშიაც -ათ- მდებრობითი სქესის სახელებს მოუდის, ნ. მარი ადარებს ქართ. კრმ-ალ-ს და

არაბ. ჰარბ-ათ („შუბი“). ძირეულია კრმ || ჰარბ; -ალ-ს ქართულში შეეფერება -ათ არაბულში: -ალ- სუფიქსი მდებდრობითი სქესის ნიშანი გამოვიდა. დედ-ა-ში გვაქვსო მდებდრობითი სქესისავე მაჩვენებელი -ალ- შეკვეცილი სახით: -ა; სრული სახეაო დედალ-ი; თვით ფუძე დედ- (— ზედ) მოქმედებითი გვარის მიმღობააო „სუსტი სამთანხმოვნინი ძირისა“¹ ზედ (სემიტ. ეკვივალენტი ზედ. იქვე, გვ. 35—36).

აქედან ჩანს, რომ აფიქსის გამოყოფა და მისი კვალიფიკაცია არაბული ენის სტრუქტურის მიხედვითაა ნაწარმოები: იქ რომ -ათ სუფიქსი არ გვექნოდა, არც ქართულში გამოიყოფოდა -ალ- სუფიქსი; არაბულში -ათ რომ მდებდრობითი სქესის ნიშანი არ ყოფილიყო, არც ქართულში აღმოჩნდებოდა ეს სქესი.

თუ რამდენად შეეფერება -ალ- სუფიქსის მიჩნევა მდებდრობითი სქესის ნიშნად ქართული ენის ბუნებას, ჩანს იქიდან, რომ ნ. მარს ზემოაღნიშნული ადგილის გაგრძელებად ნათქვამი აქვს: იათეტურ ენებში შამა-ც მდებდრობითი სქესის დაბოლოებით გვევლინება, მასთან შეკვეცილი სახის დაბოლოებითაო. სრული მდებდრობითი დაბოლოებით (-ალ-) იგივე სიტყვა აღნიშნავს „მამალს“, „მამრ სქესს...“².

-ალ- სუფიქსის მდებდრობითი სქესის ნიშნად მიჩნევა გაქარწყლებულია მამალ- სახელის ჩვენებით (სხვა გარემოებათაც რომ არ გავუწიოთ ანგარიში). შემდეგ თვით ავტორიც აღარ იცავდა ამ დებულებას (ასე, მაგალ., 1915 წ. ეს აფიქსები მრავლობითის ნიშნად იყო გამოცხადებული. იხ. Ядр. назв. дер.—ИАН, 1915, გვ. 770, 778, 780; იხ. აგრეთვე: მეორე ნაწილში გრამატიკულ სქესთა შესახებ ნ. მარის შეხედულება).

სუფიქსად მიჩნევა და ამ სუფიქსის სრული და შეკვეცილი სახის³ გარჩევა (ნ. მარის მიერ) მაინც შენაძენი იქნებოდა, რომ ქართული ენის თვისებათა ანალიზის ნიადაგზე ყოფილიყო მოცემული, აქ კი -ალ || -ა... სუფიქსების გამოყოფა დამყარებული იყო ქართულის არაბულთან ნათესაობის დებულებაზე, ეს უკანასკნელი კი არც მაშინ (1908 წ.) ყოფილა დამტკიცებული და არც შემდეგ. ამიტომ გასაკვირი არაა, რომ შემდეგში ნ. მარმა ამათი სუფიქსურობის საკითხი უარყოფითად გადაწყვიტა: 1928 წ., მაგალითად, იგივე დედა დაშლილია ასე: დე-და (Извр. раб., IV, გვ. 35);

¹ დედანში წერია: «слабого трехъязычного корня».

² ...с полным женским окончанием а! то же слово означает сама, петуха: груз. matal-i... (იქვე).

³ შეკვეცილ სახეობათაგან ოდენ-ხმოვნინია შემჩნეული, ოდენ-თანხმოვნინი არაა გამოყოფილი.

ასევე—ძმა; მასში -ა 1908 წლის გაგების მიხედვით -აღ- სუფიქსის შეკვეცილ სახედ უნდა მიგვეჩნია, ყოველ შემთხვევაში აფიქსისეულ მასალად უნდა გვეცნო; ბოლოდროინდელ შრომებში დაშლილი აქვს კი ეს ფუძე ნ. მარს ამგვარად: ძ-მა—ძა-მა, არქეტიპი: და-მარ (იქვე, IV, 193); სხვაგან კიდევ ასე: ძ-მა—*ძამა—ძალ-ძალ, მასთან ნათქვამია, რომ პირველი ნაწილი ძალ- იგივე და-ა: ძალ- („ძმა“)— -დალ- („და“) (Издр. пар., т. II, გვ. 169).

ამგვარად, ნ. მარსი ხსენებულ სახელებში არც აფიქსად გამოყოფას, არც გამოყოფილი აფიქსის ფუნქციას იცავდა ბოლოდროს. 1908 წელს გამოთქმული აზრი, როგორც ვნახეთ, არ ყოფილა დასაბუთებული. მისი უარყოფისა და უარყოფელი აზრის შესახებაც იგივე ითქმის კიდევ უფრო მეტად.

სიმ. ჯანაშია ქართველ ტომთა სახელების ანალიზთან დაკავშირებით ებება -ან- სუფიქსს და ამ უკანასკნელის შემცველ რთულ სუფიქსებს: -ი-ან-, -ო-ან-, -ოვ-ან-, -ევ-ან-, აგრეთვე სუფიქსებს: -უნ-, -უ-ან-, -ი-ონ-, როგორც სალიტერატურო ქართულის, ისე ქართული დიალექტებისა და კანურ-მეგრულის მონაცემთა მიხედვით (იხ. „თუბალ... იბერი“, „ენიმიკის მოამბე“, I. გვ. 210—220).

ავტორი სამართლიანად აკავშირებს -ან- სუფიქსს ზემოხსენებულ რთულ სუფიქსებთან: ყველა ამ რთულ სუფიქსში -ან- მონაწილეობს. -ან- სუფიქსისათვის ავტორი უჩვენებს „რამდენიმეს, ურთიერთ-შორის მკიდროდ დაკავშირებულ მნიშვნელობას: ა) კრებითობას, მრავლობას, ბ) თვისების ქონებას (კითხვაზე: რიანი?), გ) წარმოშობა-სადაურობას, დ) ტოპონიმიკის ჩვენებას, ე) კნინობითობას“ (იქვე, გვ. 210).

სუფიქსის პირვანდელ და უძველეს ფუნქციად ავტორი თვლის კრებითობას, რაიც ქართველურ გეარის-სახელებშია წარმოდგენილი (გვ. 211).

კრებითობისა და თვისება-წარმოშობილობის ფუნქციები ავტორის მიხედვით ერთი მეორეს უკავშირდება: „სუფიქსის ამ მნიშვნელობის (ე. ი. წარმოშობა-წარმომავლობის აღნიშვნის) განვითარებას უთუოდ ხელს უწყობდა მისი პატრონიმისტიკული ფუნქცია, როდესაც კრებითობის ფორმანტი იმავე დროს რეალურად საერთო წარმოშობაზედაც მიუთითებდა“ (გვ. 217).

ავტორს შეუშინებელი არ რჩება, რომ მოცემული სუფიქსი, საერთოდ, აქა-იქ სიტყვათმწარმოებლის როლში გამოდის („სანატრიონი“, გვ. 219). ცხადია, რომ ავტორი აქ გულისხმობს ისეთ სიტყვათმწარმოებითს ფუნქციას, რომელიც წინათ ნაჩვენებ ძირითად ფუნქციათა წრეს ცილდება.

ავტორის დებულებაა: „მოცემული სუფიქსის საყოველთაო გავრცელება და მრავალვარიანტიანობა ქართველურ ენებში მოწმობს, რომ იგი ამ ენების საკუთარი მორფოლოგიური ელემენტია“ (იქვე: გვ. 220). ეს დებულება უდაოდ შეიძლება იქნეს მიჩნეული.

გასაზიარებელია ავტორის აზრი იმის შესახებ, რომ -ან- სუფიქსის ფართოდ გამოყენება „მოწმობს, ალბათ, ერთ-ერთი ქართველური ენის კულტურულ უპირატესობასა და ზემოქმედებას გარკვეულს, საკმარისად ძველს დროში“ (გვ. 220).

ოღონდ საკითხავია, კილოს თუ ენისა?

ავტორის მსჯელობაში არაა გასაგები, რატომ უნდა გავმიჯნოთ ეს -ან- სუფიქსი თუნდაც -ელ- სუფიქსისაგან? იმიტომ, რომ -ელ- სადაურობის აღმნიშვნელია და -ან- კი არა? მაგრამ -ან- სუფიქსის ფუნქციათა წრე საკმაოდ ფართოა რომ არის, ეს თვითონ ავტორს აქვს აღნიშნულიცა და ნაჩვენებიც.

იმ მაგალითებში, რომელთაც -ელ- და -ან- სუფიქსების გამოიჯენისას ავტორი იძლევა, ამ სუფიქსთა მონაცვლეობა ჩანს: ყვით-ელ-ი--მო-ყვით-ან-ო—ყვიც-ი-ან-ი... წით-ელ-ი—მოწით-ან-ო: -ელ- და -ან- ერთმანეთს ენაცვლებიან ...მეგრულში იმავე წით-ელ-ფუძეს -არ- და -ონ- სუფიქსებიც აღმოაჩნდება:

გა-ქით-არ-ებ-ა — გა-წით-ლ-ებ-ა...

გო-ქით-ონ-დ-უ — გა-წით-ლ-დ-ა...

ამგვარად გვექნებოდა: წით-ელ-... ქით-არ-... ქით-ონ-... მო-წით-ან-ო. აქ სალიტერატურო ქართულისა და მეგრულის მორფოლოგიურ ინვენტარში დასტურდება ოთხი სუფიქსი: -ელ-, -არ-, -ან-, -ონ-... საფიქრებელია სხვადასხვა დიალექტობრივი ფენების კუთვნილება.

ფუნქცია? ფუნქციის მხრივ -ელ- სუფიქსსაც შეუძლია ფართო შესაძლებლობა გამოამჟღავნოს:

ა) ყვით-ელ- = ყვიც-ი-ან-: -ელ- თითქოს მქონებლობას აღნიშნავს...

ბ) თელაე-ელ-
ქართლ-ელ-
კახ-ელ-
იმერ-ელ- } -ელ- თითქოს სადაურობასა და ვინაობას, ტომობრივ განკუთვნილობას გამოხატავს...

გ) მ-სმენ-ელ-
სა-სმენ-ელ- } მიმღობის საწარმოებელიაო, ვამბობთ, მაგრამ როგორ აწარმოებს, რაზე მიუთითებს ამ წარმოების დროს, არა ჩანს.

დ) ქს-ელ- } აქ კონკრეტული ფუნქცია არა ჩანს, უფრო ზო-
გადი საწარმოებელი ოდენობაა თითქოს.

-ან-, -ელ- სუფიქსების გამიჯვნა ფუნქციათა მიხედვით არ ხერხდება. ავტორის ძირითადი დებულების თვალსაზრისით ეს არცაა საჭირო: -ან- ერთ ენობრივ (თუ დიალექტობრივ) წრეს ეკუთვნის, -ელ-, ვთქვათ, მეორეს, -ურ-—მესამეს... სალიტერატურო ქართულში წარმოდგენილია ერთიც, მეორეც, მესამეც..., მეტ-ნაკლები ხვედრი წონით, მეტ-ნაკლები ცვალებადობით ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების სხვადასხვა პერიოდში.

რაც შეეხება ძირითადი ფუნქციის განსაზღვრას, —-ან- სუფიქსი კრებადობის შინაარსისა უნდა ყოფილიყო, —-ასეთი გაგება თეორიულად შესაძლებელი, მასთან მეტად საინტერესო დებულებაა, ოლონდ გულისხმობს ზოგი არსებითი ხასიათის საკითხის გადაწყვეტას, —პირველ რიგში, მხოლოდობითისა და მრავლობითი რიცხვის გენეტური ურთიერთობის საკითხის გარკვევას. მასთან: თუნდაც რომ დავსახოთ კრებითობა -ან- სუფიქსის ძირითად ფუნქციად, ძნელი იქნებოდა ამ ფუნქციის მიჩნევა პირვანდელ ფუნქციად: ასეთი რამ განვითარების გარკვეულ საფეხურზედა შეიძლებოდა მას ჰქონოდა.

სიმ. ჯანაშიას შეხედულებაზე დაწერილებით შეეჩერდით, რამდენადაც ესაა ერთად-ერთი გაგება, სადაც -ან- სუფიქსის ადგილის შესახებ ანალოგიურ საწარმოებელთა შორის და ამ სუფიქსის ისტორიული ფუნქციის შესახებ გარკვეული დებულებებია წამოყენებული, მართალია, ისტორიის საჭიროებისათვის, მაგრამ ენათმეცნიერული ანალიზის საჭირო მოთხოვნილებათა სრულად დაცვით.

ვარ. თოფურიას თავის ისტორიულ-შედარებითს ნარკვევებში ქართველურ ენათა ფონეტიკიდან ისეთი წარმოება, როგორცაა ცხოვ-არ-ი, ქმ-არ-ი განმარტებული აქვს, როგორც მიმღეობა¹. მანვე ერთ-ერთ თავის მოხსენებაში წამოაყენა დებულება, რომ ძუ-ელ- ტიპის ზედსართავთა -ელ შეიძლება ნათესაობითი ბრუნვის ფუნქციისა ყოფილიყო და კუთვნილება-თვისება ამ გზით აღენიშნაო.

მკვლევარი ემყარებოდა მეგრულ ჯუ-ეშ-ს, რომელიც ქართ.-ელ-ის სანაცვლოდ -ეშ- სუფიქსს წარმოგვიდგენს.

¹ ის. გ. თოფურია: „ქართველურ ენათა სიტყვაწარმოებიდან“, უნივ. შრომ., XV, გვ. 45 და შემდ.

ჯვეშ-ზე უფრო საინტერესო ვ. თოფურიას თვალსაზრისით შეიძლებაოდა ყოფილიყო ისეთი წარმოების მიმღეობა, სადაც სუფიქსად თვით ქართულში -ის-აა გამოყენებული: სა-ხნ-ის-, სა-წყ-ის-, სა-კადრ-ის-¹ და სხვა. ასეთი წარმოება მეგრულშიც ცნობილია: ო-ზირე-შ-ი—სასიმღერო ადგილი „სამღერისი“, ო-რეკე-შ-ი „სარეკისი“ (ადგილის სახელია ქ. ცხაკაიას მახლობლად)...

მაგრამ -ლ-ს ნაცულად -შ- შეიძლება გაჩნდეს მეგრულში იქ. სადაც ნათესაობითი ბრუნვის დაშვება არ ხერხდება და კუთვნილებითი ურთიერთობაც გამორიცხებულია: ტიშ-ონ-უნ-ს „თავს უხილავს“; ფუძეა: ტიშ — ქართ. ტილ-ის შესაბამი... (ტიშ სვანურადაც ტილ-ს უდრის: ზანიზში ჩანს სვანურში).

რაც შეეხება ცხოვ-არ-, ქს-ელ- და მსგავს ფუძეთა მიჩნევას წარმოშობით მიმღეობად, ასეთ ვარაუდს ერთი დაბრკოლება ელობება. -ელ-, -ალ-, -ულ-, -არ-, -ურ- სუფიქსები მიმღეობაშიც გვაქვს და მარტივად მიჩნეულ არსებით სახელთა ფუძეებშიც დასტურდება (წყ-ალ-, ძ-ალ-, ულ-ელ-, გ-ულ-). მიმღეობა ნაზმნარი სახელია; ის უფრო ახალი ფორმაციისაა, ვინემ წყ-ალ-, ულ-ელ-, გ-ულ-... შეიძლება ამგვარი სახელების მოცილებდ სიძველის მხრივ ზმნა გამოვიდეს (ქართულში ესეც საძნელოა), მაგრამ ნაზმნარი სახელი კი—ვერად და როცა ამგვარ ძველის-ძველ სახელსა და მიმღეობას ერთი და იგივე აფიქსი აქვს გამოყენებული საწარმოებლად, სახელზე დაყრდნობით უნდა იიხსნას მიმღეობა და არა პირუკუ: წყ-ალ-, ულ-ელ-, გ-ულ- ფუძეთა აგებულება ვერ აიხსნება სა-მკ-ალ-, მ-სმენ-ელ- და მ-საჯ-ულ- ფუძეთა აგებულების მიხედვით.

რა დანიშნულება უნდა ჰქონოდა ამ აფიქსებს? გარკვეულ შემთხვევაში ამ აფიქსების ფუნქცია ექვს არ იწვევს. ასე, მაგალ., -ან-სუფიქსი რთულ სუფიქსში მონაწილეობისას მქონებლობაზე მიუთითებს:

ი-ან-²—იგ-ან-: სე-ი-ან-ი, მზ-ი-ან-ი, ძალ-ი-ან-....

მაგრამ მისი ფონეტიკური ვარიანტი -ი-ონ- ხევსურულში წარმომავლობა-სადაურობის სუფიქსადაა ცნობილი:

არხოტ-ი-ონ-ი — არხოტ-ელ-ი
ამლ-ი-ონ-ი — ამლ-ელ-ი

¹ ამგვარი წარმოების შესახებ სხვაგან გვექნება საუბარი.

² ი-ან- შეიძლება ე-ან-ისაგანაც იქნეს მიღებული (იხ. გვ. 89, შენიშვნაც ასეთი შემთხვევები აქ არაა განხილვის საგანი.

შატილ-ი-ონ-ი — შატილ-ელ-ი
 როშქ-ი-ონ-ი — როშქ-ელ-ი (იხ. „კვესურული მასა-
 ლები აკ. შანიძის რედაქციით, „წელიწადეული“, 278).

მაგრამ ამათ გვერდით გვაქვს ჯგარ-ი-ონ-ი „ჯვარის მსახური“,
 ხატ-ი-ონ-ი — ხატის მსახური (იხ. იქვე, 323).

-ელ- სუფიქსი ისევე, როგორც -ურ-, სადაურობის სუფიქსება-
 და მიჩნეული და, მართლაც, რიგს შემთხვევაში ეს ასეა: -ელ-
 ადამიანის სადაურობას ან ტომობრივ განკუთვნილობას უჩვენებს,
 -ურ- --- ნივთის, საგნისას:

ქართ-ვ-ელ-ი ქართ-ულ-ი (ენა)
 ქალაქ-ელ-ი (ვინმე) — ქალაქ-ურ-ი (რამე)

მაგრამ ეს არ მართლდება ზედსართავებში: წით-ელ-ი, გრძ-ელ-ი,
 ზრქ-ელ-ი... ველ-ურ-ი, უკეთ-ურ-ი, უგუნ-ურ-ი...

მეორე ნაწილში ნაჩვენები იქნება, რომ -ელ-: -ურ-ის ზემოხსე-
 ნებული მნიშვნელობა ამ სუფიქსებისათვის მეორეულია; ასეთი
 მნიშვნელობა მათ არა აქვთ მრავალ ზედსართავში და მით უფრო
 არსებით სახელებსა და მიმღობაში¹.

ზევით ნაჩვენები ფუნქცია ამ სუფიქსთა გამოყენების ისტო-
 რიის გარკვეულ საფეხურებს ახასიათებს, ისიც სახელთა გარკვეულ
 ჯგუფებში.

პირველადი ფუნქცია უფრო ზოგადი უნდა ყოფილიყო. ამჟა-
 მდ მხოლოდ სავარაუდო მსჯელობა შეიძლება. ამ მსჯელობისას
 ამოსავალი უნდა იყოს არსებით სახელთა ვითარება: ამ სუფიქსე-
 ბის პირველად ფუნქციად ვერ მივიჩნევთ ისეთ რასმე, რაც არსე-
 ბითს სახელებში ამ სუფიქსთა გამოყენებას არ გაარკვევს.

ეს სუფიქსები არსებით სახელთა ფუძის საწარმოებელი აფიქ-
 სები უნდა ყოფილიყო, ე. ი. ისეთი სუფიქსები, რომლებიც ძი-
 რეულ მასალას ერთვოდა, რომ ფუძე მოეცა.

რად ერთვოდა? ესაა ყველაზე არსებითი და მასთან ყველაზე
 ძნელი საკითხი. თითქოს იმისათვის, რომ მოეხდინა გარკვეული
 ფუძის, როგორც სახელის კონკრეტიზაცია: ამ სუფიქსებს დეიქ-
 ტური ნაწილაკების ფუნქცია უნდა ჰქონოდა.

არსებითად ეს იმავე რიგის საჭიროებას ემსახურებოდა,
 რომლისათვის შემდგომში ჩვენებითი ნაცვალსახელი-ნაწევარი (კაც-ი

¹ შდრ. აგრეთვე: მკონებლობისა და რიგის აღნიშვნა: „მე-სამოც-ე წლე-
 ბი“ = „სამოც-ი-ან-ი წლები“, კან. სუმენერ-ონ-ი „მესამოცე“, „სამოციანი“...

იგი) იყო გამოყენებული (ანალოგია აქ მხოლოდ ძირითად პრინციპს ეხება).

თქმულის მიხედვით ხსენებულ აფიქსებს ფუძის დეტერმინანტს ეუწოდებთ; შეიძლება გვეთქვა „ძირის დეტერმინანტი“, მაგრამ სასურველად მიგვაჩნდა ტერმინში ყოფილიყო გახაზული ის კი არა, რომ ძირს უკეთდება დეტერმინაცია, არამედ ის, რომ ეს დეტერმინაცია ფუძეს ქმნის; „საფუძეო დეტერმინანტი“ უფრო გამოსადეგი იქნებოდა ამ მნიშვნელობისათვის, უხეირო წარმოება რომ არ გამოდიოდეს¹.

თანამედროვე აზროვნების ნორმათა მიხედვით უადგილო და გაუგებარი ჩანს ძირეული მასალის დეტერმინაციის საჭიროება ისევე, როგორც ამჟამად არაა ნათელი, რა საჭირო იყო „კაცი იგი“, „ადგილი იგი“ და მსგავსი გამოთქმები. გერმანულად ან ფრანგულად მეტყველისათვის კი „კაცი იგი“ ისევე აუცილებელია, როგორც ძვ. ქართულით მოუბარისათვის (ანდა ჩვენთვის, როცა მკვეთრად ვახსევაებთ კითხვითს სახელს.—„რომელი“—მიმართებით—კავშირებით—საგან—„რომელიც“)...

ზემოთქმულთან დაკავშირებით ბუნებრივად ისმის საკითხი: თუ „ფუძის დეტერმინანტი“ არსებითი სახელის საკონკრეტო საშუალებაა, რაღადაა ის საჭირო ზედსართავი სახელისათვის?

იმიტომ, რომ არსებითი და ზედსართავი სახელი ქართულში, როგორც მორფოლოგიური ოდენობა, დიფერენცირებული არ ყოფილა (და ახლაც არ არის). მსაზღვრელად არსებითი სახელიც იხმარება; სემასიოლოგიური განსხვავება კი არაა ასახული მორფოლოგიური საშუალებებით.

ფუძის ერთნაირი დეტერმინანტების გამოყენება ზედსართავსა და არსებითს სახელებში მორფოლოგიური საბუთია ხუბსტანტივისა და ატრიბუტივის გაუდიფერენცირებლობისა.

რატომ არის ფუძის დეტერმინანტი მიმლეობის საწარმოებელი აფიქსი? იმიტომ, რომ მიმლეობა ნაზმნარი სახელია, ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოები სახელი; ფუძის დეტერმინანტი კი სახელის ფუძის საწარმოებელი აფიქსია.

მიმლეობა, როგორც მორფოლოგიური მონაცემი, გაცილებით უფრო გვიანდელი ფორმაციისაა, ვინემ არსებითი სახელი. ასეა ეს ქართველურ და სხვა კავკასიურ ენათა მიხედვით. საგულისხმოა ამ მხრივ, რომ აფხაზურსა და ადიღეურ ენებს მიმლეობა, როგორც

¹ ინდოევროპულ ენათა მკვლევრები ხმარობენ ტერმინს „ძირის დეტერმინანტი“ «Wurzeldeterminativ», «déterminant de racine» (იხ., მაგალ., E. Benveniste. Origines, გვ. 148). ფუძე, როგორც ზოგადი ცნება, ძირსაც მოიცავს.

ასეთი, არც ამეამად გააჩნიათ (მიმღეობის როლში მთელი გამოთქმა გამოყენებული).

მიმღეობათა წარმოებისას სახელის ფუძის დეტერმინანტთა გამოყენება სავსებით ბუნებრივია: აქ სახელის წარმოებასთან გვაქვს საქმე, სახელი უნდა მივიღოთ ზმნისაგან და სახელის ფუძის საწარმოებელი აფიქსი უნდა იქნეს, ბუნებრივად, გამოყენებული.

ფუძის დეტერმინანტთა ხმარება მიმღეობის საწარმოებლად მთავარი საბუთია იმისათვის, რომ ეს სუფიქსები სახელის ფუძის საწარმოებლად მივიჩნიოთ.

მიმღეობათა წარმოებაში მკლავნდება ის ფუნქცია, რომელიც არსებით სახელთა ფუძეში ხელშესახები აღარაა.

ძვ. ქართულის არა ერთი მაგალითი ვიცით, რომელთა მიხედვით შეიძლება გავითვალისწინოთ, რა ხასიათის უნდა ყოფილიყო გაუდიფერენცირებელი ფუძე, უკეთ, ძირი, სანამ მას დეტერმინანტები დაერთვოდა:

წით-:	წით-ს	— ზმნაა, <i>verbum finitum</i>
	წით-ელ-	— სახელია, « <i>nomen finitum</i> »
ქ-(v)-ს-:	ქს-ოვ-ს	— ზმნაა
	ქს-ელ-ი	— სახელია
წუხ-:	წუხ-ს	— ზმნაა
	წუხ-ელ-	— სახელია (ფუძე ე. წ. „წრფელობითი“ — ზმნისართის ფუნქციით)
თეს-:	თეს-ი-ს	— ზმნაა
	თეს-ლ-	— სახელია
კეთ-:	კეთ-ღ-ა	— ზმნა
	კეთ-ილ-	— სახელი

რას წარმოადგენს ეს გაუდიფერენცირებელი ფუძე—წით-, წუხ- — სახელის ფუძეს თუ ზმნისას? ნეიტრალურ მონაცემს, რომელიც სახელმაც შეიძლება გამოიყენოს და ზმნამაც, მაგრამ რომელიც თავის თავად არც ერთია და არც მეორე.

და მაინც ასეთი მონაცემი სახელთან უფრო ახლოს უნდა იყოს. ამაზე ორი რამ მიუთითებს: /

1. სახელის ფუძის დეტერმინანტები შეიძლება ზმნის ფუძეშიც აღმოჩნდეს: ზმნური ძირი აავოს სახელის დეტერმინანტმა;

- ან-: ვ-ც-ან- შდრ.: ვ-ი-ც-ი-...
 ვ-ი-ყვ-ან- მ-ყ-ავ-ს-...
 -ალ-: მო-ვ-კ-ალ- მო-ვ-კუ-ელ- (უ!)
 (ვ)-ვ-ალ- ვ-ელ-
 გა-ვ-ც-ალ-ე- მეგრ.-ქან. ჩ-ოლ- || ჩ-ოდ- („შედარ. ლექ-
 სიკონი“, 377).
 -არ-||-ერ-: ვ-ჭ-ერ- შდრ. დიალექტ. ვ-ჭ-არ- („შედარ. ლექს“, 417).
 -ელ-: ხუ-ელ-ა მეგრ. შე-ხვ-ად-უ „შეხვდა“
 შე-ხვ-ალ-ამ-ა „შეხვედრა“
 და ბევრი სხვა.

რას მოასწავებს ამგვარი ვითარება? კ-ალ-, ვ-ალ-, ჭ-ერ-, ჭ-არ-, ც-ან-... ზმნის ფუძეებია, „პირველადი ზმნური ფუძეები“: ასე ჩანს ძვ. ქართულისთვისაც კი.

ასეთ ფუძეებში სახელთა ფუძის დეტერმინანტის გამოვლენა ბუნებრივად სვამს კითხვას: არის კი ასეთი დეტერმინანტი სახელის ფუძის დეტერმინანტი? და თუ ის სახელის დეტერმინანტია, როგორღა შეიძლება ის ზმნის ფუძეშიც აღმოჩნდეს? შეიძლება იმიტომ, რომ ზმნა სახელური ფუძიდან მოდის, სახელურ ფუძეს ემყარება.

თუ წით-, თეს- ფუძეთა შემთხვევაში ზმნასა და სახელს საერთო საწარმოებელი ფუძე გააჩნდათ და ამ ფუძის მიმართ მეტი პრეტენზიები არც სახელს გააჩნდა და არც ზმნას, კ-ალ-, ვ-ალ-, ჭ-ერ- ფუძეთა შემთხვევაში პრიორიტეტი სახელს ეკუთვნის, ზმნა სახელზე დამოკიდებული ჩანს, მას სახელთა ფუძის საწარმოებლები შეუძლია იგუოს: ეს პირველადი ზმნებიც წარმოშობით ნასახელარია.

ამგვარად, კ-ალ-, ვ-ალ-, ჭ-ერ- და მსგავს ფუძეთა არსებობა ზმნებში იმას კი არ მოწმობს, რომ -ალ-, -ერ-... და მსგავსი სუფიქსები სახელის ფუძის დეტერმინანტი არაა, არამედ არკვევს ზმნის ფუძის ისტორიულ დამოკიდებულებას სახელის ფუძეზე: ზმნის ფუძე სახელის ფუძეს ემყარება, სახელის ფუძის ბუნება-თვისებისაა. ასპექტის, დროისა და პირის ნიშანთა დართვით ემიჯნება იგი სახელს, რომ შემდეგ სახელის სუფიქსთა განმეორებითი დართვით ისევ სახელად, —უკვე ნაზმნარ სახელად, —მოგვევლინოს¹:

¹ ისეთ მაგალითებში, როგორცაა სა-ვალ-ი, ნა-ჭერ-ი, სა-წერ-ი მიმღობის წარმოებისას დეტერმინანტი სუფიქსი არაა გამოყენებული, მაგრამ არა იმიტომ, რომ ზმნის ფუძეში უკვე არის -ალ-, -ერ-... არამედ იმიტომ, რომ მიმღობას ზოგჯერ დეტერმინანტი სუფიქსი არ კირდება ისევე, როგორც არ კირდება ზოგ სახელს (იხ. ქვემ.).

ქერ-: კრ-ა: სა-კრ-ელ-ი—მ-კრ-ელ-ი—კრ-ილ-ი—ნა-კერ-ი...

ამგვარად, როგორც უდეტერმინანტო ფუძე შეიძლება იყოს ამოსავალი სახელისა და ზმნისათვის, ისე სახელის ფუძის დეტერმინანტი შეიძლება ზმნის ფუძემ გამოიყენოს (ზმნის სპეციფიკური აფიქსები კი—ღროისა, პირისა,—სახელს არ გამოადგება, რიცხვის, ე. ი. მრავლობითის, მაჩვენებელი სახელსა და ზმნას ისტორიულად ერთნაირი აქვს: რიცხვი სახელისა და ზმნისთვის საერთო კატეგორიაა).

2. ერთის შეხედვით, წმიდა ზმნური ფუძე დაირთავს ისეთს. სუფიქსებს, რომლებიც უდაოდ სახელისთვისაა შესაფერი:

წად-ი-ს: წად-ი-ერ-ი

წყურ-ი-ს: წყურ-ი-ელ-ი

მში-ი-ს: მში-ი-ერ-ი

ე-მღურ-ე-ი-ს: მღურე-ი-ელ:

...რლნიმე არიან მღურეიელ... სკან., 24..

პოვ-ნ-ი-ს: პოვ-ნ-ი-ერ-ი:

...უპოვართავან პოვნიერებად ქმნა... ხვან., 52..

მღრ. გონ-ი-ერ-ი... თვალ-ი-ერ-ი...

ცოლ-ი-ერ-ი... შვილ-ი-ერ-ი... ქმრ-ი-ელ-ი...

ჟამ-ი-ერ-ი... და მრავალი სხვა.

თუალ-ი-ერ-ი: ნათელი მისი თუალერთა გამოუბრწყინდეს და არა ბრმათა... ჟდაბნ., 99r.

ცოლ-ი-ერ-ი: ვრმცა მთავრობდა ჩნ ზა ეპკსი ცოლიერი... სკან., 301.

შვილ-ი-ერ-ი: და შვილიერ ქმნს ცოლი ჩემი... სკან., 244.

ქმრ-ი-ელ-ი: ძენი ცოლიერთანი არა ისუმენ ცოლსა და ძენი ქმრიელთანი არა შეეხებიან დედათა... სკან., 470.

ჟამ-ი-ერ-ი: რქს იგი უჟამოჲ ნათელი ჟამიერს შეერთო... შახილ., 64v.

წყურ-ი-ელ-, წად-ი-ერ- ტიპის თუალ-ი-ერ-, ჟამ-ი-ერ- ტიპთან შედარებაც იმაზე მიუთითებს, რომ ზმნის ფუძეს ისეთი თვისებები გააჩნია, რომლებიც ათანაბრებენ მას სახელის ფუძესთან.

სათანადო ადგილას (იხ. გვ. 100) აღნიშნული გვაქვს, რომ დეტერმინანტი სუფიქსები ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირად არაა გავრცელებული: ქართული და ქანურ-მეგრული მით მდიდარია, სევანური, პირიქით, ღარიბი.

თვით ქართულშიც ეს სუფიქსი ყველა სახელს არა აქვს: ჯორჯ-, წამ-, ნაჯ-, ვენაჯ-, ბარჯ-, გლეხ-, ქრთამ-...

ჯორჯ- ...რ^ნ მახვლმან: განელო ჯორჯი მისი... სვან., 176.

წამ-: ...თუალისა წამსა ყლისა უსუსურს არს... სვან., 116.

წარბ-: ...მიეცა იგი ცემასა და ხუეტასა და წარბთა და წამწამთა გლეჯასა... აქროპიძე., 214v.

ნაჯ-: ...ჟამთა და წელიწადთა მცხრალისა თ^ს და ნაკისათეს... დავით., 239r.

ვენაჯ-: ...კუალად ორნი საშინელნი ვეშაპნი გამოჩნდეს ანჩისა ვენაჯსა და მევენაჯენი ივლტოდეს... სანძთ., 43, ქვ.

ბარჯ-: ...ერთსა დასდევს ბარჯი რკინისაჲ... აქროპიძე., 182 r.

გლეხ-: ...და გამოსწერედ კაცთა და პირუტყუთა და ხშთა. მეფეთა და გლეხთა და წარმართთა... სვან., 109.

ქრთამ-: რ^{ლი} მიიღებს ქრთამსა უჯეროდ... აქროპიძე., 121r.

ამ სახელთა ფუძეებში დეტერმინანტი სუფიქსები არა ჩანს. ორში ერთი: ან ამგვარი სახელები ქართულში შეთვისებულია სხვა ენობრივი სინამდვილიდან, ანდა, თუ ეს სახელები ნასესხები არაა, ქართულში გვქონია დეტერმინანტ-სუფიქსების არა მქონე ფუძეები.

გლეხ-, ქრთამ-, ნაჯ- შეიძლება, მართლაც ნასესხები იყოს, ვენაჯ- რთული ფუძე ჩანს და მეორე ფუძე (-აჯ-) შეთვისებულია თითქოს სხვა ენათაგან, მაგრამ ჯორჯ-, წარბ-, წამ-?

ქართულ და მეგრულ-ქანურ სახელთა დიდ უმეტესობაში დეტერმინანტი სუფიქსი გვაქვს; ეს ისე დემონსტრაციულად ჩანს სათანადო სახელებში, რომ განსაზღვრავს ფუძის ბგერითს აღნაგობას და ჩვეულებრივ აადვილებს შეთვისებული და საკუთარი ლექსიკური მასალის გარჩევას.

მაგრამ ძნელი იქნებოდა ვისმე ემტყვიებინა: რასაც ფუძის დეტერმინანტი არა აქვს, ყველაფერი უთუოდ ნასესხებიაო. ანდა პირუტყუ: სადაც -აღ-, -არ-, -ან-, -უღ-... ისმის სახელის ფუძის ბოლოს, ეს დეტერმინანტი სუფიქსია და ფუძეც ქართულიაო: ხანჯალ-, ზარალ-; ლალ-, ბაზარ-, ლაშქარ-, ებტიბარ-, მდივან-, ზიან-, მადან-... და ბევრიც სხვა სახელი ქართულში -აღ-, -არ-, -ან- მარცვლით ათავებს ფუძეს, მაგრამ ქართული არც დეტერმინანტია აქა და არც ძირი: ეს ნასესხები სახელებია.

სახელისაგან ნაწარმოებ სახელთა და მიმღობათა ერთს ჯგუფში დეტერმინანტ-სუფიქსთა უქონლობა თითქოს იმის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რომ არსებით სახელებშიც ასეთი უდეტერმინანტო ფუძეები შეიძლება გვექონდეს:

მე-ოხ-: წო მქლ დემეტრეს ვპატოსსა მეოხ ხეყავ... ქრესტომ., 1₁რ.

მო-შიშ-: რ ახს მოშიშთა მისთა მცზრებაჲ მისი... ღა-ეთ., 129v.

უშიშ-: უშიშ იქმნა უდაბნ., 22r. ... უშიშად დგან... იქ-ვე, 23v.

მო-ლუაწ-: ...დალთ იქმნა მოლუაწ კაცობრივსა... სკან., 80⁴ და ჩუენისა ცხოვრებისათვის... მოლუაწ გუექმნეს... იქვე, 83.

უ-ლუაწ-: ...ადგილი იგი ჩნი ულუაწ არს... სკან., 136.

უსმ-: (საპირისპ. მ-სმენ-ელ-):

ვიყავ მე ვა კაცი უსმი... სკან.. 421.

შდრ. მეგრ. უ-სვენ-არ-: „შეუგნებელი“, სიტყვა-სიტყვით: „უ-სმენ-არ-“ ქართ. „შე-უ-სმენ-ელ“- (სიტყვა შეთვისებულია ქართულიდან). სი, უსვენარი!—„შე ბრიყვო, შეუგნებელო“!.. უსვენარი კოჩი რე—„ბრიყვი კაცია“ (შეუგნებელი)...

ურჩ-ი (საპირისპ. მო-რჩ-ილ-):

არს წარმწყმედელ ურჩთა და უსმთა... ოქროპირ., 233v.

უ-ტყუ- (საპირისპ.: მე-ტყუ-ელ-); აქედან: პირ-მე-ტყუ-ელ- და პირ-უ-ტყუ-:

უტყუად იღვა ქუეყანასა გუემისა მისგან... უდაბნ., 23r.

უ-ძილ- (საპირისპ.: მ-ძინ-არ-ე):

ღამე ყლ დგან უძილად... უდაბ., 22v.

...განათიეს ღამე უძილად... ოქროპირ. 183 r.

ძილ-ს საწარმოებელი -ლ- აქვს, უარყოფითს წარმოებაში კი სუფიქსი გვაკლია: უ-ძილ-ლ-ს მოველოდით.

უ-სა-ს-ყიდ-ელ-: ყლდვე არა პრიდგ საფასესა სასყიდლად ვინათგან უკუე უსასყიდლად წინამდებარე არს შნდა კტო მოყრებაჲ... ბახილ., 71r.

აქაც -ლ სუფიქსი გვაკლია: უ-სასყიდლ-ლ- უნდა გვექონოდა.

შე-უ-რაცხ- (საპირისპ. შერაცხ-ილ-ი):

აქვე შეიძლება შეგვეტანა:

თანა-მ-დ-ებ- (თავს მ-დ-ებ-), მ-ყ-ოფ- (ჩვეულებრივია მ-ყოფ-ელ-ი), მ-ჯ-დ-ომ-, მო-დგ-ამ-..., სადაც ზმნას აწმყოს ფუძის საწარმოებელი სუფიქსის გარდა არავითარი სუფიქსი არ მოუდის.

მაგრამ ჩვენ მიზანშეწონილად ვცანით მხოლოდ ისეთი მაგალითები შეგვეჩიხა, სადაც ნაწარმოებ ფუძეს დეტერმინანტი სუფიქსები უდაოდ არ მოეპოვებათ.

ავარიდეთ თავი ისეთ მიმღებობებს, როგორიცაა: მე-მღ-ერ-, მო-მღ-ერ-, მე-ძ-ავ-, მო-ს-ავ-, მ-პარ-ავ-, მ-ა-ვ-ალ-... (მ-ღერ- ფუძესთან სუფიქსი მოსალოდნელი იყო; შდრ. მო-მ-ღერ-ალ-...); აქ ზმნის ფუძეში -ერ-, -ავ-, -ალ- სუფიქსები გვაქვს და შეიძლება ამათ ედოთ წილი იმაში, რომ მიმღებობა სათანადო დეტერმინანტ-სუფიქსს არ დაირთავს.

ძვ. ქართულისთვის უსუფიქსო მიმღებობა ფაქტია, მაგრამ ეს არაა ჩვეულებრივი, თუნდაც უარყოფითს ფორმებში; ჩვეულებრივია ისეთი წარმოება, როგორიცაა: უზან-ელ-, უ-ღმობ-ელ-, უ-ქმნ-ელ-, უ-კრწნ-ელ-, და-უ-წყუედ-ელ-...

შდრ. შესაბამისი სახელი ნაწარმოები სახელისაგან: უ-ეკუ-ელ-...

ასეთი უსუფიქსო მიმღებობა თუ ნაწარმოები სახელი (მო-ლუაწ-, უ-ლუაწ-... მე-ობ-, მო-შიშ-...) ძველის-ძველი მოვლენაა.

მათგან უნდა განვასხვავოთ ახ. ქართულის უსუფიქსო მიმღებობანი, როგორიცაა: სა-წერ-ი, სა-კერ-ი, სა-ფარ-ი, სა-ხოც-ი (პირ-სა-ხოც-ი)... ძვ. ქართულში ამგვარ შემთხვევებში დეტერმინანტი სუფიქსი ფუძეს დაერთვოდა.

შდრ. მაგალ.:

სა-ხოც-ი და ძვ. ქართ. სა-ჟოც-ელ-ი, სა-ფარ-ი და სა-ფარვ-ელ-ი...

ახ. ქართულის მიმღებობაში სუფიქსური წარმოების დაჩრდილვა გამოწვეული უნდა იყოს იმით, რომ სიმძიმის ცენტრმა პრეფიქსებზე გადაინაცვლა, სუფიქსები კი უფუნქციოდ გამოიყურებიან.

§ 48. შეიძლება დავასკვნათ. რას იძლევა ქართულისა და სხვა ქართველური ენების ისტორიისათვის ფუძის დეტერმინანტ-სუფიქსების საკითხი?

1. მკვლევრებს სახელთა ფუძის შენების პრინციპი: ფუძე მარტივი ჩანს, ნამდვილად კი ნაწარმოებია (ისტორიულად). საწარმოებელი აფიქსი აწინდელი გავებით უფუნქციოა: წყალ-, კუალ-, ძალ- თითქოს მარტივად აღნიშნავს ობიექტური სინამდვილის სა-

თანადო ფაქტებს, ისტორიულად კი აქ სპეციფიკური დეტერმინანცია ჩაექსოვებოდა ფუძეს.

ეს დეტერმინანცია იმდროინდელი აზროვნების საკიროებას უპასუხებდა. თანამედროვე აზროვნებისათვის ამგვარი საკიროება არ არსებობს. დეტერმინანტი სუფიქსი მკვდარია. მისი გამოყოფი ფუძეებში სპეციალური ხერხებით წარმოებს. ასეა სადა არსებით სახელებში და ბევრ ზედსართავში.

რიცხვით სახელებსა და მიმღეობაში დეტერმინანტი სუფიქსი მკვეთრად გამოიყოფა: მე-სამ-ე-... მე-ოთხ-ელ-... სამოც-ი-ან-... მ-სმენ-ელ-... სა-სმენ-ელ-...

მაგრამ მისი ფუნქცია არაა ცხადი. ამიტომაც, რომ სპეციალური ლიტერატურა ფაქტის დადასტურებით კმაყოფილდება, როცა ამბობს: მიმღეობა, რიგითი რიცხვითი სახელები... იწარმოება პრეფიქსითა და სუფიქსითა.

საკითხავია: რატომ მარტო პრეფიქსით ან მარტო სუფიქსით არა? ფუძის საწარმოებელ ყოველ აფიქსს თავისი ფუნქცია აქვს: ერთ ფუნქციას ერთი საწარმოებელი აფიქსი განეკუთვნება ხოლმე, არა მეტი; ესაა წესი, საერთოდაც, და ჩვენი ენებისთვისაც:

სვან- — სვან-ეთ-

სვან- — სვან-ებ-

სვან- — სვან-ურ-...

ტომის სახელწოდებიდან ქვეყნის სახელწოდებაა საწარმოებელი: -ეთ- სუფიქსი დაეუროთეთ ფუძეს: სვან-ეთ-... სიმრავლეა აღსანიშნავი კონკრეტული საგნის სახელისა—ებ- სუფიქსი დაეუროთეთ: სვან-ებ-... სადაურობა უნდა აღგვენიშნა და -ურ- სუფიქსი გამოვიყენეთ: სვან-ურ-... ყველგან ერთმა აფიქსმა იკმარა.

რატომაც საკირო რიგითი რიცხვითი სახელის საწარმოებლად ორი აფიქსი—პრეფიქსი და სუფიქსი—მე-სამ-ე-... ნა-ხუთ-აღ-... ანდა მიმღეობაში: მ-სმენ-ელ-, სა-სმენ-ელ-... ხომ გვაქვს: წერ-ილ-... გზავნ-ილ-... თხრ-ილ-...

სადაც ორი აფიქსია გამოყენებული ერთი ფუნქციით, იქ ისტორიულად ორი ფუნქცია უნდა ვივარაუდოთ.

დეტერმინანტ-სუფიქსებს ჩვენ გამოვეყოფთ დაუბრკოლებლად (მიმღეობაში, რიგითს რიცხვ. სახელებში...), ფუნქცია კი არ გვესმის. არაა ნათელი, რა როლს ასრულებს იგი.

პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების შემთხვევებში გასარკვევია: რა ეკისრება სუფიქსს, რა როლს ასრულებს პრეფიქსს?

2. ამრიგად, დეტერმინანტ-სუფიქსთა საკითხს შინაგანი აუცილებლობით მივყავართ მეორე საკითხთან: როგორია საწარმოებელ რეფიქსთა როლი, ისტორიული ფუნქცია პრეფიქს-სუფიქსიან წარქობაში:

მ-სმენ-ელ-... სა-სმენ-ელ-... შე-სამ-ე-...
 მ-ა-დიდებ-ელ-... სა-დიდებ-ელ-... ნა-სამ-ალ-...

მხოლოდ მას შემდეგ, რაც გაირკვევა ამ პრეფიქსთა (მ-||სა-||ნა-) ფუნქცია, შეიძლება ისტორიული პერსპექტივის შესაფერი, სწორი წარმოდგენა შევიმუშაოთ იმის შესახებ, თუ როგორ „გაკეთდა“ მიმღეობა, როგორ აყალიბებდა ჩვენი მეტყველება ზმნის ფუძისაგან (ისმენ-ს... ადიდ-ებ-ს...) ნაზმნარი სახელის ფუძეს, ანდა რაოდენობითი რიცხვითი სახელისაგან რიგითს რიცხვითს სახელს და სხვა. ესაა მეორე ნაწილის საგანი.

3. ფუძის დეტერმინანტი სუფიქსები შუქსა ფენენ ფუძის აგების შექანის არსებით მომენტებს.

დეტერმინანტი სუფიქსების გამოყოფა ააშკარავებს, რომ ერთმარცვლიანი მარტივი ფუძეები ქართული ლექსიკის ძირითად მასივს შეადგენს; ხშირად ძირი ერთ თანხმოვანს უდრის. ორმარცვლიანი (და მეტი მარცვლის შემცველი) ფუძე ყოველთვის კითხვას იწვევს: ხომ არა გვაქვს საქმე შედგენილ ან რთულ ფუძესთან.

ერთმარცვლიან ფუძეში ხმოვანი ან ძირისაა ან დეტერმინანტ სუფიქსისა გინა პრეფიქსისა:

ძმ-ა-, ძ-ალ-, კუ-ალ-, წყ-ალ-, ჯ-ელ-... --- ხმოვანი დეტერმინ. სუფიქსისაა.

ჯამ-ლ-, თეს-ლ-, თაფ-ლ-... — ხმოვანი ძირისაა
 სა-ხ-ლ-, ი-ფქ-ლ-, ცე-ცხ-ლ- — ხმოვანი პრეფიქსისაა¹.

რომელი შესაძლებლობა განზორციელდებოდა, ეს დამოკიდებული უნდა ყოფილიყო მახვილზე, მახვილის ადგილმდებარეობაზე. მახვილზევე უნდა ყოფილიყო დამოკიდებული თანხმოვანთა თავის მოყრა ანლაუტში (ჩჩვლ-ი).

ერთმარცვლიან ფუძეში ხმოვნის ადგილმდებარეობა მახვილის ადგილსა და ბუნებას გვარკვევინებს.

ისტორიულად ქართულში² მახვილი უნდა ყოფილიყო ინტენსიური, დინამიკური, მოძრავი.

¹ ამ პრეფიქსთა ფუნქციის შესახებ იხ. მეორე ნაწილში.

² იგულისხმება სალიტერატურო ქართულის საორიენტაციო ორი ძირითადი კილო მაინც.

ქანურსა და მეგრულში ქართულ ერთმარცვლიან ფუძეს ორ-მარცვლიანი შეესატყვისება: თაფ-ლ—თოფ-ურ-, ძალ-ლ—ჯოლ-ორ-, მატყ-ლ—მონტყ-ორ-...

ადგილი აქვს ე. წ. სრულხმოვნობას. სრულხმოვნობა არაა შედეგი ხმოვნის ჩართვისა თანხმოვნებს შორის (ანდა ხმოვნის განვითარებისა—ამგვარი შემთხვევები მეტად მცირეა).

სრულხმოვნობა შეორეული მოვლენა არაა, იგი ამოსავალი ვითარებაა.

სრულხმოვნობა ქართულისთვისაც ისტორიულად ისევე დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო, როგორც ზანურისათვის (მეგრ.-ქანურ.); ქართულმა ეს ვერ შეინარჩუნა—მახვილის მიზეზით; ზანურმა კილოებმა ეს შეინარჩუნეს, ალბათ, ისევე მახვილის წყალობით: ზანურში მახვილი არ უნდა ყოფილიყო ისტორიულად ისეთი ინტენსიური, როგორიც ივარაუდება ქართულისათვის, თუ კი ის იყო დრნამიკური: შეუძლებელი არაა ზანურში ტონური მახვილის სიქარბე გვქონოდა.

ამას არ აქარწყლებს ცალკეული შემთხვევები ხმოვანთა ამოღებისა ქანურსა და მეგრულში (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, დასკვნა).

4. წინა აზიის ძველი ენების (ხურიულის, ხეთურის, ურარტულის...) ლექსიკა სრულხმოვნობით ხასიათდება. ქართული ფუძეების თანხმოვანთყრილობა, ერთი შეხედვით, იმის მაჩვენებელი ჩანს, რომ შეუძლებელია ამგვარი სტრუქტურის ფუძეები გენეტურად დაუკავშირდეს ისეთ ენათა ფუძეებს, რომელთა სრულხმოვნობაც დემონსტრაციული ხასიათისაა.

დეტერმინანტ-სუფიქსთა საკითხთან დაკავშირებით ეს დაბრკოლებაც მოხსნილად უნდა მივიჩნიოთ: თანხმოვანთყრილობა ქართულში შეორეულია (მისი მთავარი წყაროა დეტერმინანტ სუფიქსთა ზეგავლენით ფუძის შეკუმშვა!); სწორედ სრულხმოვნობაა ქართული ენის განვითარების ძველი სტადიისათვის ნიშანდობლივი.

მაშასადამე, ამ მხრივ ქართული ძველად უფრო ახლოს იდგა ხსენებულ ენებთან და დაშორდა მათ თავისი განვითარების უკანასკნელი 1500—2000 წლის მანძილზე.

ფუძისეული ხმოვნის ამოღება დეტერმინანტ სუფიქსთა (თუ სხვა სუფიქსთა) ზეგავლენით არ არის თანხმოვანთყრილობის ერთადერთი წყარო; თანხმოვანთყრილობას სხვა მიზეზიც იწვევს: ესაა თანხმოვანთა განვითარება და ჰარმონიულ ჯგუფთა შექმნა; ასე, მაგალითად:

წ-წყ- წკ-: წყ-ალ--წალ... ძეწყუ--ძეწუ- (შდრ. ჯაჭუ-)...
წკნელ--წნელ....

ჭ-ჭყ- ჭკ-: ჭკნა--ჭნა...

ც-ცხ- ცქ-¹ ცეცხლ--ცეცლ-...

ამგვარი ჰარმონიული ჯგუფებით ქართულიც მდიდარია. მაგრამ გაცილებით უფრო ხშირია ასეთი ჯგუფები ქანურში და, მეტადრე, მეგრულში: თანხმოვანთყრილობის მთავარი წყარო ზანურში ჰარმონიული ჯგუფებია, უკეთ: უკანაენისმიერთა განვითარება; შდრ. მაგალითად:

ქართ. ჰამა — მეგრ. ჰკომუა... ჰედვა—ჰკადუა...

წილ-ი ჰკირ-ი... ჯინჭველ-ი ო მეგ. ჰკიჰკი-
ტია || ჯგვიჯგვტია... ქან. დი-მჭკუ

ცაცხუ- ცხაცხუ...

ცოცხალ- „ ცხორცხალ-... ჩან-ს—მეგრ. ჩქუ(ნ)...

ჩუენ ჩქი... ქან. ჩქუნ || ჩქინ...

სვანურში ასეთი კომპლექსები იშვიათია: სვანურში თანხმოვანთყრილობის მთავარი წყარო ხმოვნის დაკარგვაა (ფუძის შეკუმშვა).

სვანურის ჩვენება ცხადყოფს, რომ ქართველურ ენათათვის ჰარმონიული კომპლექსები—მეორე, განვითარებული წევრით,—შედარებით ახალი მოვლენაა.

5. დეტერმინანტ სუფიქსთა ბგერითი შედგენილობა განახავს დიალექტურ წრეთა არსებობას:

ნ ჟ დ ლ რ...

ამ თანხმოვანთა შემცველი აფიქსები შეუძლებელია ერთსა და იმავე დიალექტურ წრეს ეკუთვნოდეს, რაკი ფუნქცია მათ ერთი და იგივე აქვთ. მათ ვერც ფონეტიკურ ვარიანტებად დავსახავთ: ჟ- და ლ- შეიძლებოდა ამ მხრივ დაგვეკავშირებინა, მაგრამ ეს მხოლოდ ფონეტიკური შესაძლებლობის საქმე იქნებოდა... ამგვარ შესაძლებლობას თუ დავემყარებოდით, არათფერი დაგვიშლიდა სხვა თანხმოვნებიც ერთი მეორის ბგერინაცვლად მიგვეჩნია: ნ—დ—რ—ლ...

ეკვი არაა, ეს ფონეტიკური სიახლოვე იმის მაუწყებელია, რომ ხსენებული სუფიქსები ერთი და იმავე ენობრივი წრის სხვადასხვა დიალექტებს განეკუთვნება... ისევე ჟ ჩანს უფრო დაშორებული.

¹ საილუსტრაციოდ ვსეც კმარა; საკითხი დაწერილებით სხვაგან იქნება განხილული.

ჰარმონიული ჯგუფების რაობისა და სახეობათა შესახებ იხ. გ. ახვლედიანი. ზოგადი და ქართ. ენის ფონეტ. საკითხები, გვ. 123—124.

ამ აფიქსთა დადასტურება მთელ რიგ მორფოლოგიურ კატეგორიებში ხერხდება.

ყველაზე მცირე ხვედრი წონა მოუღის -დ- (წ-ედ-) სუფიქსს. შემდეგ მოღის -ნ-... ყველაზე მძლავრია -ლ- და -რ- ფენი. უკანასკნელი ზანურის დიალექტების—ქანურისა და მეგრულის გარდა— აღმოს. საქართველოს მთის კილოებშიც (მაგ. ფშაურშიც) უნდა ჩანდეს. ამ ფენათა გამოვლენა მორფოლოგიაში მორიგი საქმეა.

6. დეტერმინანტი სუფიქსები სახელისა და ზმნის ისტორიულ ურთიერთობის თვალსაზრისითაც ანგარიშგასაწევ ჩვენებას იძლევა: იმ შემთხვევაშიც, როცა ორივეში—სახელშიც და ზმნაშიც—გვაქვს ეს აფიქსები და იმ შემთხვევაშიც, როცა არც ერთს მოეპოვება ეს აფიქსი და არც მეორეს.

ზმნისა და სახელის ფუძეთა პრინციპული ერთგვარობა -გაუდიფერენცირებლობა, ზმნის ფუძის სახელური წარმოშობილობა— დეტერმინანტი სუფიქსების მეოხებითაც თვალსაჩინო და ხელშესახები ხდება.

ნაწილი მეორე

ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა
პრეფიქსები ქართველურ ენებში

§ 49. დეტერმინანტ-სუფიქსთა საკითხს, როგორც უკვე ითქვა (იხ. ზემოთ გვ. 128), მიუყავართ პრეფიქსთა საკითხთან: მ-სმენ-ელ-—სა-სმენ-ელ-... მე-ხუთ-ე—ნა-ხუთ-ალ-... წარმოება პრეფიქსულ-სუფიქსურია. სუფიქსთა როლის შესახებ გარკვეული დასკვნები მივიღეთ. გასარკვევია, რა როლს ასრულებენ პრეფიქსები.

სუფიქსების შესახებ მსჯელობისას ამოსავალი იყო არსებითი და ზედსართავი სახელების ფუძეთა შედგენილობა, შემდეგ გადავედით მიმღობაზე. აქაც ამ თანამიმდევრობას ერჩეობთ, ოღონდ მიმღობის გარდა მასდარიც (სახელზმნაც) იქნება განხილული.

ქართულ მეტყველებაში კითხვაზე „ვინ?“ მიუგებს ადამიანის სახელი: ვინ? კაცი, ქალი, მამა, დედა, და, ძმა, ამხანაგი, მეგობარი, მეზობელი, ექიმი, ჯარისკაცი, მუშა, სტუდენტი, ოსტატი...

კითხვას „რა?“ შეეფერება ყოველი სხვა ცოცხალი არსების, ნივთისა თუ მოვლენის სახელი: რა? ცხენი, ძროხა, ხარი, კამეჩი, არწივი, ქორი, მუხა, ცაცხვი, სახლი, კარი, მზე, ჰაერი, წყალი, დარდი, ფიქრი, ოცნება, წარმოდგენა, მსჯელობა, დასკვნა...

აქედან ჩანს, რომ ადამიანი ცალკეა გამოყოფილი, სხვა ცოცხალი არსებანი ნივთებთან ერთად მეორე ჯგუფშია მოქცეული. სხვა ენებში ეს ყველგან ასე არ არის (რუსულში, მაგალითად, кто დაესმის კითხვად, როგორც ადამიანს, ისე ცხოველს).

ქართულში გარჩეული ორი ჯგუფიდან იმას, რომელიც ადამიანს ეხება, საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ჩვეულებრივად გონიერთა ჯგუფი თუ კატეგორია ეწოდება; ამის საპირისპიროს— არაგონიერთა კატეგორია; ამ ტერმინს უხერხულობა ახლავს: იგი თითქოს წყვეტს ცხოველთა გონიერების საკითხს და ამით თითქოს ზოოფსიქოლოგიის პრობლემის გადაწყვეტაში ერევა. გარდა ამისა საზომი „გონიერი“— „არაგონიერი“ სრულიად შეუფერებელია იმ ნივთებისა და მოვლენათა მიმართ, რომელნიც მეორე კატეგორიაში არიან მოქცეული ცხოველებთან ერთად.

ჩვენ ვარჩევთ ვინმართ ტერმინები: „ადამიანის კატეგორია“, „ნივთის კატეგორია“. ამ ტერმინებში უფრო მკვეთრად დაჩნდება ის დაპირისპირება, რომელიც ვინ-კატეგორიასა და რა-კატეგორიას შორის არსებობს.

ამ კლასიფიკაციისათვის ნიშანდობლივია საზოგადოებრივი ღირებულების თვალსაზრისი; ამ თვალსაზრისით ცხოველები, ნივთე-

ბი ერთად იყრის თავს, ერთ ჯგუფს ქმნის, ადამიანი კი ცალკე ჯგუფად გამოიყოფა, ღირებულების განსხვავებულ კლას-კატეგორიადაა წარმოდგენილი (დაწვრილებით—ბოლოს).

არსებითად ეს პრინციპია სახელთა კლასიფიკაციის საფუძველი ყველა კავკასიურ ენაში, მაშინაც, როცა ეს პრინციპი უცვლელად არის გატარებული და მაშინაც, როცა იგი გართულებულია დამატებითი დაჯგუფებით სქესთა მიხედვით (ამის შესახებ—ცალკე).

§ 50. ვინ და რა კატეგორიათა დაპირისპირება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში ნათლად ჩანს სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში. სადაურობის აღსანიშნავად აქ უკვე იხმარება მორფოლოგიური საშუალება, სუფიქსები: -ელ- და -ურ-; პირველი—ადამიანისათვის, მეორე—ნიეთის კატეგორიის სახელისათვის (ფუძისეული რ-ს გავლენით -ურ- სუფიქსი იღებს -ულ-ის სახეს დისიმილაციის გამო); მაგალითად:

ქალაქ-	ქალაქ-ელ-
	ქალაქ-ურ-
სოფელ-	სოფელ-ელ-
	სოფელ-ურ-

ქართულში უნდა განვასხვავოთ ორი შემთხვევა: ა. ადგილის (მიწა-წყლის, ქვეყნის) სახელწოდებაა ამოსავალი და აქედან ვაწარმოებთ ამ ადგილის მკვიდრის სახელს; ბ. ამოსავალია გვარტომობის სახელი და აქედან იწარმოება ქვეყნის სახელი.

პირველ შემთხვევაში -ელ- წარმოებაც გვექნება და -ურ-. წარმოებაც, მეორეში—მხოლოდ -ურ-; -ელ- წარმოების მაგიერობას გასწევს პირველადი სახელი.

ა. ამოსავალია ადგილის სახელი:

ქართლ-ი	ქართლ-ელ-ი	ქართლ-ურ-ი
აქარა	აქარ-ელ-ი	აქარ-ულ-ი
აზერბაიჯან-ი	აზერბაიჯან-ელ-ი	აზერბაიჯან-ულ-ი
ციმბირ-ი	ციბირ-ელ-ი	ციმბირ-ულ-ი

ბ. ამოსავალია გვარტომობის სახელი:

სვან-ი	[სვან-ეთ-ი]	სვან-ურ-ი
სომეხ-ი	[სომეხ-ეთ-ი]	სომეხ-ურ-ი
ოს-ი	[ოს-ეთ-ი]	ოს-ურ-ი
ბერძენ-ი	[სა-ბერძენ-ეთ-ი]	ბერძენ-ულ-ი
რუს-ი	[რუს-ეთ-ი]	რუს-ულ-ი

გვარტომობის სახელის განმეორებითი წარმოება გვაქვს მაგალითებში:

კახ-ეთ-ი	კახ-ელ-ი	კახ-ურ-ი
სპარს-ეთ-ი	სპარს-ელ-ი	სპარს-ულ-ი

აქ ამოსაველი იყო ადამიანის გვარტომობის სახელი—კახ-ი, სპარს-ი—და მეორე ტიპის ნიმუშთა მსგავსად გვექონდა:

კახ-ი ¹	[კახ-ეთ-ი]	კახ-ურ-ი
სპარს-ი	[სპარს-ეთ-ი]	სპარს-ულ-ი

კახისა და სპარსის ადგილი დაიჭირა კახ-ელ-მა და სპარს-ელ-მა. წინანდელი საგვარტომო სახელი შეგვრჩა საწარმოებელ ფუძეთა სახით ქვეყნების სახელწოდებაში: კახ-ეთ-ი, სპარს-ეთ-ი...

კახ-ელ—კახ-ურ-, სპარს-ელ—სპარს-ულ- ამჟამად ისევე უპირისპირდება ერთმანეთს, როგორც ქართლ-ელ—ქართლ-ურ-, აქარ-ელ—აქარ-ულ-...

მოყვანილი მაგალითები -ელ- და -ურ- სუფიქსთა ფუნქციას ექვემდებარებულად გვიჩვენებს: -ელ- ვინ- კატეგორიის საწარმოებელი სუფიქსია, -ურ-—რა- კატეგორიისა,—დაპირისპირება სრულია.

§ 51. და მინც ასეთი დაპირისპირება ამ სუფიქსებისა პირვანდელი არ უნდა იყოს.

როგორც დეტერმინანტი სუფიქსები, ესენი არსებითად ერთი ფუნქციისა უნდა ყოფილიყვნენ (იხ. მათი ხმარების მაგალითები პირველ ნაწილში, გვ. გვ. 29.—40, 80—81), მათი დაპირისპირებისათვის საფუძველი არა ჩანს.

მაგრამ შეიძლება შევებრუნოთ მსჯელობა: ამოვიდეთ -ელ- და -ურ- სუფიქსთა დაპირისპირებიდან, დავემყაროთ ამ ფაქტს და სათანადო დასკვნები გავაკეთოთ თვით ამ დეტერმინანტ სუფიქსთა შესახებ.

რა უფლება გვაქვს ასე არ მოვიქცეთ? რა საფუძველი გვაქვს -ელ- და -ურ- სუფიქსთა დაპირისპირების პირველადობა ექვის ქვეშ დავაყენოთ და ამ დაპირისპირების მეორეულობა ვცნოთ?

არის რამდენიმე გარემოება.

1. კითხვითი სიტყვა ს ა და უ რ ი, სახელები ა ქ ა უ რ ი, ი ქ ა უ რ ი, მ ა ნ დ ა უ რ ი ისევე, როგორც შ ი ნ ა უ რ ი, განურჩევლად იხმარება ადამიანისთვისაც, ნივთებისთვისაც:

სადაური ხარ? აქაური... იქაური... შინაური კაცია...

¹ იხ. ... კურიკე კახთა მეფისა: სამწიროველი... ქრონ. I, 280.

ანდა: პატარა კახი (ერეკლე მეორის მეტსახელი)...

...წარდგა იგი წინაშე სპარსთა მეფისა... შუშან., 4.

...და იჯმნა მეფისაგან სპარსთა ესა პიტიახშმან... შუშ., 5.

სადაური ყველია? აქაური... იქაური... თუშური... ოსური...
სადაური ცხენია? ყარაბახული... ყაზარდოული...

ასეა სალიტერატურო ქართულში; დიალექტებიდან მხოლოდ მთა (მთიულეთი, ხევი...) განასხვავებს სადაველსა და სადაურს¹, აქაველსა და აქაურს, იქაველსა და იქაურს, მაგრამ სხვა კილოებმა არც აღმოსავლეთ საქართველოში, არც დასავლეთ საქართველოში ამ სიტყვებში ამგვარი გარჩევა არ იცის (თვით მთაში „შინაური“ მოსალოდნელ პარალელურ -ელ- წარმოებას არ გვაძლევს).

ამრიგად, -ელ- და -ურ- ყველგან არ არის დაპირისპირებული.

2. გვარების საწარმოებელ სუფიქსად ქართულში ხშირია -ელ-; ეს მოსალოდნელიც იყო: იშხან-ელ-ი, გომართ-ელ-ი, კორინთ-ელ-ი, ბეთან-ელ-ი, ვეშაპ-ელ-ი, თუხარ-ელ-ი, კარგარეთ-ელ-ი და სხვ. ბევრგან ასეთ შემთხვევაში გარკვევით ჩანს, რომ სადაურობაა გვარში აღნიშნული: ი შ ხ ა ნ — ი შ ხ ნ — ელ — ი (← იშხან-ელ-ი), გ ო მ ა რ ე თ — გ ო მ ა რ თ — ელ — ი (← გომარეთ-ელ-ი), ო ძ რ ხ ე — ო ძ რ ხ — ელ — ო ც ხ ელ — ი — ადამიანის სადაურობის მაჩვენებელი -ელ- თუ აღმოჩნდებოდა, ეს არ უნდა ყოფილიყო გასაკვირი.

მაგრამ სრულიად გაუმართლებელი ჩანს -ურ- სუფიქსის გამოყენება ადამიანთა გვარის აღმნიშვნელ სიტყვებში: გ ი ვ ა - უ რ - ი, ც ა ბ ა - უ რ - ი, ლ უ დ უ შ ა - უ რ - ი, გ ა ბ უ - უ რ - ი, ბ ა ქ ა ლ ა - უ რ - ი, ბ ა ლ ა ხ - უ რ - ი, გ ა ფ რ ი ნ დ ა - უ ლ - ი, ც ი ს ქ ა რ ა - უ ლ - ი² და ბევრი სხვა. ასეთი წარმოება ძველი ჩანს.

-ურ- სუფიქსი ადამიანის სახელებშიც გვხვდება: ნისლა-ურ-ი, კიბალა-ურ-ი, იონე-ურ-ი, ვეშაგ-ურ-ი (იხ. ხევსურ. ტექსტები ბეს. გაბუურისა, „წელიწდეული“, გვ. გვ. 232, 166, 213, 168, 181, 185, 203).

3. გარეკახურში დადასტურებულია ისეთი შემთხვევები, როდესაც ადამიანის სადაურობას -ურ- სუფიქსი აღნიშნავს, ე. ი. -ელ- სუფიქსის ადგილს იჭერს -ურ- სუფიქსი:

ღედაკაცი ყვანდა, თოხლიაურული იყო... ორი კაცი წავიდა: ერთი გარეჯული და ერთი გიორგიწმინდული... ერთი გარეჯული ღვდელი იყო, ორიც — ნინოწმინდური... (იხ. გარე-კახეთი დიალექტოლოგიურად: „წელიწადი“, 77).

მსგავსივე შემთხვევები დასტურდება შიგნი-კახეთშიც — ალაზნის გამოღმა-გურჯაანში, წინანდალში, გაღმა მხარეს-ს. ახალსოფელში...

¹ ...—ს ა და უ რ ი ხ არ?

—ს ა დ ა ვ ე ლ? გაიბოტრდამ, აქივ მთაჩრა, თერგ-კიდურხედ (ილ. კ ა ვ ქ ა ვ ა ძ ე, „მგზავრის წერილები“).

² იხ. „წელიწდეული“, 1/11, ბესარიონ გაბუურის ტექსტებს დართული ლექსიკონი (შედგენილი ა. შ ა ნ ი ძ ი ს მიერ), —სათანადო ასობებზე.

ამავე რიგისად უნდა ვცნოთ: ქუთათური ვაქარი, გურული გლეხი... უნდა გვექონოდა: გურიელი... გვაქვს კიდეც, მაგრამ გურიის ძველ მფლობელთა წოდებულების სახით...

„გურულ“-ის შესახებ როცა ვლაპარაკობთ, მეგრულის გავლენას ვერ დავივიწყებთ: მეგრულში ამჟამად ყველგან -ურ- სუფიქსია სადაურობის აღმნიშვნელი—სანაკური ვორექ „სენაკელი ვარ“, ზუგიდური რე „ზუგდიდელია“... (დაწვრილებით იხ. ქვემოთ).

კერძო ცნობებით ზემო რაქაშიც გვხვდება -ურ- ბოლოსართი -ელ-ის ადგილას: ღებური მოვიდა. (ე. ი. ღებელი მოვიდა... ცნობა მოგვაწოდა ვუკ. ბერიძემ).

4. საწინააღმდეგო შემთხვევაა, როცა ნიეთის სადაურობა -ელ- სუფიქსით არის გადმოცემული:

ბაღდადელი ღვინო... ონელი შალი...

ასეთი წარმოება ბაღდათისა და ქიათურა-საჩხერის რაიონებშიცაა დადასტურებული (კერძო ცნობების თანახმად).

5. დასავლურ კილოებს რომ თავი დაეანებოთ, სალიტერატურო ქართულიც უხე მასალას იძლევა: იმის საჩვენებლად, რომ -ელ- უთუოდ არ მიუთითებს ადამიანის სადაურობაზე და არც -ურ- სუფიქსი გადმოგვცემს აუცილებლად ნიეთის სადაურობას.

გრძ-ელ-ი, სქ-ელ-ი (ძვ. ქართ. ზრქ-ელ-ი), თხ-ელ-ი, ქრ-ელ-ი, ბნ-ელ-ი, ცხ-ელ-ი, პირვ-ელ-ი, ველ-ურ-ი, დლი-ურ-ი... და სხვა ამგვარი სიტყვები ჩვენ არ გვაგონდება, როცა -ელ- და -ურ- სუფიქსებს ვიხილავთ; და ეს იმიტომ, რომ არ გვაქვს ბნ-ელ-ის გვერდით „ბნ-ურ“-ი, ცხ-ელ-ის გვერდით „ცხ-ურ“-ი...

პარალელური წარმოების უქონლობამ მოსწყვიტა ამ ტიპის წარმოება სადაურობის აღმნიშვნელ წარმოებას; ზედსართავსა და რიცხვითს სახელებში თითქოს არც გამოიყოფა -ელ- სუფიქსი.

მაგრამ უბრალო დაკვირვებაა საჭირო, რომ ამ წარმოების -ელ- სუფიქსის, -ურ- სუფიქსის და სადაურობის -ელ-||-ურ- სუფიქსების იგივეობა ცხადი გახდეს.

დეტერმინანტ სუფიქსთა შესახებ მსჯელობისას შემთხვევა გვექონდა გვეჩვენებინა, რომ გრძ-ელ-, ძნ-ელ-, წით-ელ-, ძუ-ელ-, თხ-ელ-, ტყრპ-ელ- (ახ. ქართ. ბრტყ-ელ-)... -ელ- საწარმოებელ სუფიქსს შეიცავენ (იხ. გვ. 36—40).

ესა და მსგავსი სახელები ადამიანის აღმნიშვნელ სახელებთანაც იქნება მსაზღვრელად და ნიეთის აღმნიშვნელთანაც: პირველი მოწათე—პირველი მისი... ველური ვირი—კანჯარი (საბა)—ველურთა ყოფა-ცხოვრება... ქრელი ხალხი—ქრელი პეპელა—ქრელი ჩითი...

§ 52. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია ორი შემთხვევა, როცა ამგვარ სახელებში ერთი და იგივე ფუძე დაირთავს ორივე სუფიქსს—*ელ-* || *-ურ-*ს დ მოსალოდნელი სხვაობა მნიშვნელობათა კი სათანადო სიტყვებს არ აღმოაჩნდება:

ა) *წიფ-ელ-ი*—*მეგრ.* *წიფ-ურ-ი* (იმავე მნიშვნელობის სახელია). მეგრულში რომ *-ურ-* სუფიქსია გამოყენებული, ეს არც მეგრულის თვალსაზრისითაა მოულოდნელი და არც ქართულისათვის: ნივთის კატეგორიის სახელში—*მცენარის სახელში*—*-ურ-* ბუნებრივიაო, ვიტყვოდით. მაგრამ ქართ. *წიფ-ელ-*ში *-ელ-* შეუძლებელია გვა-მართლოთ, თუ მას ადამიანის სადაურობის სუფიქსად დავსახავთ.

ბ) *წით-ელ-ი*—*მ-წით-ურ-ი*:

ძმის წული ჩემი მწყაზარ და მწითურ, გამორჩეულ ბევრელთაგან (ქება ქებათაჲ, თავი V, მუხ. 10).

... გავხედე, ვნახე აკვანი,
ზვირთების ქედზე, კიდურა,
ხელგაფარჩხული შიგ ყრმა სჩანს,
ჩჩვილს პირი მოემწითურა... (ვაჟა-ფშაველა,
ლექსი „ადამიანი“, I, 166—167).

წით-ელ-ი და *მ-წით-ურ-ი* სუფიქსების მიხედვით ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც *ქალაქ-ელ-ი* და *ქალაქ-ურ-ი*... მაგრამ *-ურ-* სუფიქსი სწორედ ადამიანის კატეგორიის გადმოცემისას გვაქვს: ძმისწული მწითურა... *წით-ელ-ი* კიდევ ფართოდაა ხმარებული ნივთის კატეგორიის სახელთა მსაზღვრელად: წითელი დროშა, წითელი მელანი, წითელი ღვინო...

შეიძლება თუ არა მწითურ- სახელზე დაყრდნობით დავასკვნათ: *ელ-* კი არ ყოფილა ადამიანის კატეგორიის შესაფერი სუფიქსი, არამედ *-ურ-*ო? არა, არ შეიძლება.

მაშ, რის საშუალებით იქცა *მ-წით-ურ-ი* ადამიანის აღმნიშვნელ წარმოებად? *მ-* პრეფიქსის მეოხებით: არც *-ულ-* და არც *-ურ-* არაა სპეციფიკური სუფიქსი ადამიანთა კატეგორიისათვის, სპეციფიკურია პრეფიქსი: *მ-* პრეფიქსი.

ეს რომ ასეა, ნათლად ჩანს ისეთი მაგალითებიდან, სადაც არც *-ელ-* (და არც *-ურ-*) სუფიქსი არ მოგვეპოვება, ადამიანის სადაურობა კი აღნიშნულია. რით? *მ-* პრეფიქსით.

ეს მაგალითებია: *მსოფლიო-*, *მდაბიო-*...

რუის-ურბნისის ძეგლის წერაში (1103 წლ.) „მსოფლიო“ უკვე ნახმარია ახლანდელი მნიშვნელობით:

... ამან საუკუნოდ ჳსენებულჳან მეფემან კოსტანტინე შეკრიბა პირველი და მსოფლიოჲ... კრებაჲ ნიკეას... ხოლო შემდგომად დიდისა მის და მსოფლიოჲსა კრებისა სხუანნიცა იჳმნნეს ადგილობითნი კრებანი... ქსონ. II, 59.

მსოფლიოს აჳ უპირისპირდება ადგილობითი; ასეთი მნიშვნელობითაჲ ეს სიტყვა რამდენიმეჯერ ნახმარი ამ ძეგლში.

მაგრამ ეს არაა ამ სიტყვის ერთად ერთი მნიშვნელობა ძე. ქართულში; ცნობილ „სვანურ მანუსკრიპტში“ ეხვდებით ასეთ ადგილს:

მსოფლიოსა საოცარსა მოელოდეს და არა სულიერებრსა კეთილის ყოფასა... სვან., 378—79.

აჳ მსოფლიო უფრო „საერისკაცოს“ ნიშნავს: მას უპირისპირდება სულიერები...

მაგრამ ამოსავალი მნიშვნელობა ამ სიტყვისა ძე. ქართული-სათვის შემდეგს გამოთქმაში მეღავენდება:

... სცნათ თუ ვრ გამოზარდნის უცხო მან მკვდრნი ქნისანი და მსოფლიომან მოქალაქენი და უშუებელმან შუებულნი და ბრწყინვალენი სიმდიდრითა გლახკემან და უპოარმან... სვან., 60.

ამ ამონაწერში ოთხი დაპირისპირებული წყვილი გვაჳქვს: უცხო და მკვდრი, უშუებელი და შუებული, სიმდიდრით ბრწყინვალე და გლახაკი, უპოარი, მსოფლიო და მოქალაქე.

ამრიგად, მსოფლიო „სოფლელს“ ნიშნავს, მოქალაქე— „ქალაქის მცხოვრებს“, „ქალაქელს“, ორივეს პრეფიქსული წარმოება ახასიათებს (მ-სოფლ-ი-ო, მო-ქალაქ-ე), არცერთს არ გააჩნია -ელ-სუფიქსი.

პირველ სიტყვას საწარმოებელ სუფიქსადა აჳქვს -ი-ო (←ივ-ო), მეორეს—ე. მთლიანად მო-ქალაქ-ე ისეთივე აგებულებისაა, როგორც მო-ნადირ-ე, მო-კავშირ-ე, მო-სახლ-ე...

მსოფლიოს-ს მსგავსადაა ნაწარმოები მდაბიო-ც: მ-დაბ-ი-ო (←მ-დაბ-ივ-ო).

გახარებ თჳნ სიხარულსა და მდაბიონნიცა მოიყუანნეთ ზიარად... სვან., 37.

მდაბიო აჳ „დაბის მცხოვრებს“ ნიშნავს. ამგვარი მნიშვნელობა უფრო მკვეთრად ჩანს ამავე სიტყვის თავისებურს ვარიანტში: მ-დაბ-ორ- || მ-დაბ-ურ-:

ესე ყლი მიჳმადლა მდაბორთა... უდაბნ., 20r.

აღ მათცა ამისთჳს უხარინ ყლნივე მდაბურნი და მეგობარნი და რლთა მიმართ აჳქუნდა ჩუეულებაჲ ესრცთ ხედვედ და ხადიედ ლთის მოყუარედ... უდაბნ., 21r.

მ-ღაბ-ორ-ი, მ-ღაბ-ურ-ი უდრის მ-ღაბ-ი-ო-ს: „ღაბის მცხოვრებია“. მ-ღაბ-ი-ო-ს -ი-ო- სუფიქსების მაგივრობას აქ ეწვეა -ორ- || -ურ-¹. ასეთი თავისუფალი შესაძლებლობა მხოლოდ იმიტომ არსებობს, რომ ადამიანის სადაურობის აღნიშვნა პრეფიქსს ეკისრება (და არა სუფიქსს); ეს პრეფიქსი კი ყველგან მ- არის, ჩვეულებრივ უხმოვნო, ზოგჯერ—ხმოვან-დართული (მ-ო-ქალაქ-ე)...

განხილული მაგალითების მიხედვით შეიძლება დავასკვნათ: ის განსხვავება, რომელიც -ელ- და -ურ- სუფიქსთა ხმარებაში გვაქვს სადაურობის აღნიშვნისას, პირველადი არ არის; -ელ- სუფიქსი არ იყო ადამიანის სადაურობის აღმნიშვნელი ისევე, როგორც არაა ზედსართავ სახელებში (წით-ელ-ი, ძნ-ელ-ი, გრძ-ელ-ი...) და არც -ურ- სუფიქსი ყოფილა თავდაპირველად განკუთვნილი ნივთის კატეგორიის სახელთა სადაურობის აღსანიშნავად (ისევე, როგორც არაა სიტყვებში: სადა-ურ-ი, აქა-ურ-ი, იქა-ურ-ი, შინა-ურ-ი...).

-ელ- და -ურ- სუფიქსების გამოყენება ორი განსხვავებული გრამატიკული კლას-კატეგორიის აღსანიშნავად მეორეული მოვლენაა, საწარმოებელ ფუნქციათა დიფერენციაცია შემდეგი დროის ფაქტია.

მეორე მხრივ, სრულიად უდავოა ისიც, რომ ენაში იგრძნობოდა ამ კატეგორიათა გარჩევის საჭიროება, ქართული სამეტყველო ფსიქოლოგია განასხვავებდა ადამიანის კატეგორიას ნივთის კატეგორიისაგან; წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა -ელ- და -ურ- სუფიქსთა გამოყენება გარჩევით, პირველისათვის ადამიანის სადაურობის აღნიშვნის დაკისრება, მეორისათვის—ნივთის სადაურობისა...

სანამ ამ სუფიქსებს დაეკისრებოდა ამ კატეგორიათა აღნიშვნა, პრეფიქსები გამოიყენებოდა ამავე მიზნით. ადამიანის კატეგორიისათვის მ- პრეფიქსი იყო განკუთვნილი (ნივთის კატეგორიას კიდევ ძირითადად ს- პრეფიქსი² შეეფერებოდა, როგორც ამას ქვემოთ ვნახავთ).

§ 53. თუ ეს ვარაუდი სწორია, მ- პრეფიქსიანი წარმოების სხვა მაგალითებსაც უნდა მოველოდეთ—მ-წით-ურ-ის, მ-სოფლ-ი-ო-სა და მ-ღაბ-ი-ო-ს გარდა.

¹ შეიძლება -ალ- სუფიქსიც იყოს მონაცვლე: მ-ღაბ-ალ- და მ-ღაბ-ურ- || მ-ღაბ-ორ- ერთი და იმავე წარმოებისა ჩანს. მ-ღაბ-ალ- იხ. გვ. 26.

² სხვა ვარიანტები: ღ-, ნ-... იხ. ქვემოთ.

ეს მაგალითებია:

მ-ეგვპტ-ელ-:	ეგვპტე
მ-ეგრ-ელ-:	ეგრ-ის-ი
მ-როვ-ელ-:	რჟ-ის-ი
მ-აწყუერ-ელ-:	აწყურ-ი (←აწყუერ-ი)
მ-აჩაბ-ელ-:	აჩაბ-ეთ-ი
მ-აჭარ-ელ-:	აჭარა
მ-არგუ-ელ-:	არგუ-ეთ-ი
მ-ტბ-ევ-არ-:	ტბ-ეთ-ი
მ-სახ-ურ-:	სახ-ლ-ი
მ-თავ-არ-:	თავ-ი
მ-დიდ-არ-:	დიდ-ი
მ-ძუძ-ე-	(დედა-მძუძ-ე... მამა-მძუძ-ე...)
მ-რუშ-ე-	
მ-ღღევ-რ-	
მ-ასპინძ-ელ-	
მ-ხოლ-ლ-	შდრ. ხოლო... მეგრ. ხვალე „მარტო“
მ-რევ-ლ-	(←მ-რეჟ-ლ-ი, შდრ. რემა).
მ-შუალ-ე-	შდრ. სა-შუალ-ი
მე-ზუერ-ე-	შდრ. სა-ზუერ-ე... .
მე-რწყ-ულ-	შდრ. სა-რწყ-ულ-ი...
მ-რჩობ-ლ-	მა-რჩობ-ივ-ი...
მ-ფ-ალ-	მე-ფ-ე-... მე-უფ-ე-... შდრ. ს-უფ-ევ-ა-
მ-ხარკ-	
მ-წიგნობ-არ-	
მე-სათხევ-ელ-	მე-სათხველ-ე-...

მ-პრეფიქსიანი კატეგორიის, — ადამიანის კატეგორიის, — საპირისპიროა ს-, ღ-, ნ-პრეფიქსებიანი წარმოება (უხმოვნოცა და ხმოვნინიც, ეს უკანასკნელი მეტწილად), — ნივთის კატეგორიის — წარმოება.

ამის ნიმუში იქნებოდა:

ს-ძე-
სე-შა-→შე-შა-
სე-ცხ-ლ-ი-→ცე-ცხ-ლ-
სა-ცხ-უ-→ცა-ცხ-უ
სი-სხ-ლ-

და-თ-უ-

*დი-ნჭუ-ელ-->ჯი-ნჭუ-ელ-

*დუ-თ-ე -->თუ-თ-ე-->თ-თუ-ე-->თუ-ე-...

*დ-კუ-არ- --ტ-კუ-არ---მ-ტ-კუ-არ-...

ნე-დლ- ნე-სტ-უ... ნი-კაპ-...

ზოგი სხვა მაგალითი იხ. ქვემოთ (იქვე იქნება ნაჩვენები ნივთის კატეგორიის სხვა პრეფიქსებიც).

მ-ეგკპტ-ელ-:

... ბოროტ იყენეს მეგკპტელნი იგი და სიცბილითა მით უვარჰყოფდეს ლა... სვან., 50.

... რ ბრმა იყენეს მეგკპტელნი იგი და ბნელსა შინა ვიდოდეს... სვან., 96.

... აღვდეს ზღუასა მას მეწამულსა ვა ვმელსა ქყნსა რლსა იგი აზმნეს მეგკპტელთა და დაინთქნეს... სამოციქ., 167 v.

... მოსე მტანჯველი ეგუიპტისაჲ... ტანჯა ნათესავი იგი მწელებელი და მეგუიპტელი... ბახილ., 38r.

მეგკპტელი ძვ. ქართულში ერთად ერთი ფორმა არაა: იხმა-რება უპრეფიქსო ვარიანტიც—მეგკპტელი (თუნდაც იმავე სეანურ მანუსკრიპტშიც).

მ-ეგრ-ელ-...

ასე იწოდება ეგრის-ის მკვიდრი: ეგრ-ის-: მ-ეგრ-ელ-... აქედან გეოგრაფიული ტერმინი სა-მეგრელ-ო-.

... ხ ერაკლე მეფემან ისწრაფა... წარემართა სიმრავლითა ჟრიცხსა ნავებისაჲთა და ჰყვა მის თანა ცოლი თჳსი და მიიწიარა ტრაპეზუნტედ სანახებთა მათ სამეგრელოჲსათა უშვა ძმ რლსა უწოდა ერაკლე... (კსნა, 38).

მეგრელ-ში მ-პრეფიქსი ფუძეს შეეხორცა, ამჟამად იგი არც განიაზრება თავსართად. ეგევე ითქმის მისი ზანური შესატყვისის შესახებაც მარგალ-←მ-აგრ-ალ- (რ-ს გადასმით, რაც ჩვეულებრივია მეგრულისათვის).

მარგალ-ი, ამრიგად, მეგრელ-ის კანონზომიერი შესატყვისია; ეს გვაფიქრებინებს, რომ მეგრელ-ი წინ უსწრებს ქართულისა და ზანურის დიფერენციაციას.

მ-რო-ვ-ელ- || მ-რუ-ელ-:

...მერე იმავე რიგით დასხდებიან უნატოდ... წილკნელი, კაწარელი, ურბნელი, მრუელი... ქრცნ. I, 46.

უ რ ბ ნ-ი ს-ი—უ რ ბ ნ-ე ლ-ი, რ უ-ი ს-ი—უნდა ყოფილიყო რ უ-ე ლ-ი; გვაქვს კიდევ, ოლონდ მ-პრეფიქსის დართვით: მ-რ უ-ე ლ-ი. მ-რო ვ-ე ლ-ი შემდგომი ვარიანტია: მასში ვ განეითარებულა და უ-ს ო ენაცვლება; ეს ახალი ვარიანტი—მროველი—გვხვდება ჩვეულებრივად (იხ., მაგალ., ლეონტი მ რო ვ ე ლ ი: არჩილის ღირსებისთა ქებათა ვერვინ მკადრე ქმნილ არს, თჳნიერ... ეპისკოპოსისა ლეონტი მ რო ვ ე ლ ი ს ა... მოგვყავს კ. კეკელიძის მიხედვით: ქაშთ. ლიტ. ისტ. I, 239).

მ-აწყუერ-ელ-ი:

... რაჟამს განაზავებდენ ტაკუქსა, ტაკუკი მაწყუერელსა ეტჳრბოს... ქრონ. I, 45.

შემოვიდეს მაწყუერელი და დაჯდეს მთავარ-ეპისკოპოსსა ქუშმოთ ნატითა უბალიშოდ... იქვე, 46.

... მამაჲ ილარიონ პარხელი და ...მღდელთ-მოძღუარნი ღირსნი გიორგი მაწყუერელი ეპისკოპოსი და... სანძთ., ნბ₁₂ ქვ.

შვილნი დიდებულთა აზნაურთანი. ტომნი დიდისა ეფრემ მაწყუერელ ეპისკოპოსისნი... სანძთ., აბ₁₈ ქვ.

მაწყუერელ-ი, ცხადია, აწყურ-იდან არის ნაწარმოები¹ და აწყურელს ნიშნავს (აქ: აწყურის კათედრის მპყრობელს).

მოსალოდნელი იყო მაწყ-ურ-ელ-ი, გვაქვს მაწყუერ-ელ-ი. საფიქრებელია, რომ -უფ- უწინარესია, მისგანაა მიღებული უ: აწყუერ- — აწყურ-.

მ-აჩაბ-ელ-ი...

ცნობილი გვარია აღმოსავლეთ საქართველოში; წარმოებულია აჩაბ-ეთ-იდან: მ-აჩაბ-ელ-ი = აჩაბეთის მკვიდრი (ისტორიულად გვარი უქაჳშირდება აფხაზურ გვარს აჩაბა); იხ. ს. ჯანაშია. გენეალ. 141.

მ-არგუ-ელ-ი = არგვეთის მკვიდრი; დაცულია ფართოდ გავრცელებულ გვარში—მ-არ გვე ლ ა შ ვ ი ლ ი.

მ-აქარ-ელ-ი უნდა მიუთითებდეს წარმოშობით აქარის მკვიდრზე: „აქარა“ აქ სოფლის სახელადაა ნავარაუდები (ასეთი სახელი სოფლისა დასავლეთ-საქართველოში გვხვდება...).

სიმ. ჯანაშიას ვარაუდით მ-პრეფიქსი უნდა გვეკონდეს გვარში მეთრეველ-ი: მ-ეთრ-ევ-ელ-ი. ნაწარმოები უნდა იყოსო სოფლის სახელიდან იტრია. ეს ვარაუდი სარწმუნო ჩანს ერთგვარ ფონეტიკურ დაბრკოლებათა მიუხედავად; სახელდობრ, ასახსნელია

¹ იხ. დიდი ეფრემ უწინარეს მრავლეთ წლით არსენისა იქმნა ეპისკოპოს აწყურისა საყდარსა სამცხეს... ხანძთ. 33;.

განსხვავება ხმოვნებში და ვ- თანხმოვნის ჩართვა (მეტრეველი). საფიქრებელია, რომ იტრია ← იტრივა ← ეტრივა ← ეტრ-ევ-ა...

მ-ტბ-ევ-არ-ი...

... მერე იმავ რიგით დასხდებიან უნატოდ... იზხნელი, ანჩელი არქიმანდრიტი, მტბევიარი... ქრონ., I, 46.

... დასტეფანე მტბევიარი ეპისკოპოსი პირველი... სანაძე, ნმ₁₁.

... იოვანს: მტბევიარ ეპისკოპოსისა: თქმულნი... სასჯულ., ნმ₇.

დასდებელნი... იოვანს: მტბევიარ: ეპისკოპოსისა მოკაზმულ... სასჯულ., ძმ₃ ზევ. იხ. აგრეთვე: მმ₃ ზევ.; რბ₁₃ ქვ., რპ, ქვ., რლმ₇ ზევ.

შდრ. იქვე შ₇ ქვ.: თქმულნი... იოვანე: ტბევიარ: ეპისკოპოსისანი (მ- გამომცემელს კვადრატულ ფრჩხილებში აქვს ჩასმული).

მტბევიარი ტბეთის ეპისკოპოსის წოდებულება; გარკვევას შოითხოვს -ევ- სუფიქსიც, რომელიც ნაწარმოებ ფუძეში ჩნდება, და -არ- სუფიქსიც.

უკანასკნელს ა. შანიძე მიიჩნევს ქართ. -ელ- სუფიქსის ეკვივალენტად და მეგრულიდან მომდინარედ (შდრ. ჭყონდ-არ-ი— ჭყონდიდ-ელ-ი... ზუგიდ-არ-ეფი—ზუკდიდ-ელ-ები, სანაკ-არ-ეფი— სენაკ-ელ-ები...) იხ. Два чано-мингр. сурѣд. Зап. Вост. Отд. Рус. Арх. Общ., т. XXIII, გვ. 366. -ევ სუფიქსი კი მიაჩნია ტბ-ეთ-ში უფრო ძველად, ვინემ, -ეთ-; ამ -ევ- სუფიქსს აეტორი ნ. მარზე მითითებით უკავშირებს ბერძნულსა და ძვ. სომხურ გეოგრაფიულ ლიტერატურაში დაცულ ეს და ქლ სუფიქსებს: ნანქლ, ეაქლ („ქანები“, „ლაზები“).

ეს ასეც უნდა იყოს; -არ- სუფიქსის შესახებ კი ანუამად ვიცით, რომ იგი ქანურის არქაბულ კილოკავშიცაა¹ დაცული და, მამასადამე, ქანურისა და მეგრულის საერთო კუთვნილება ჩანს.

ხსენებულ შრომაში ა. შანიძე უკრადლებას აქცევს მ- პრეფიქსსაც. მტბევიარ-ის წარმოებასთან დაკავშირებით ის წერს: „ცალკე განხილვას საჭიროებს უკანასკნელ სიტყვაში მ- პრეფიქსისა და

¹ ამის ნიმუშებია: ორკ-არ-ი—ორკ-ელ-ი, კორდელით-არ-ი—კორდელით-ელ-ი... ნოლ-არ-ი—ქალაქელი („ბახრელი“) სახელიდან „ნოლა“... იხ. „ჭან. გრამ. ანალ.“, II, 50.

ეს წარმოება სრული ანალოგონია ოპიზ-არ-ისა. საინტერესოა, რომ იმავ არქაბულში -ურ- სუფიქსიც იხმარება სადაურობის აღსანიშნავად.

-ევ- სუფიქსის გამოვლენა. პირველი მათგანის შესახებ უნდა ითქვას, რომ ის ან შეთვისებულთა ქართულის მიერ პირდაპირ კანურ-მეგრულიდან, ანდა შემდეგაა განვითარებულ ქართულ ნიადაგზე. თუ პირველი ვარაუდი სწორია და დასახელებული პრეფიქსი კანურ-მეგრული წარმოშობისაა, შეიძლება მივუთითოთ ერთ მაგალითზე, როცა ეს პრეფიქსი ჩნდება ანალოგიურ შემთხვევაში: ესაა მეგრ. მ-არგ-ალ-ი. ხოლო თუ ეს პრეფიქსი შემდეგაა განვითარებული თვით ქართულის მიერ, სიტყვის სესხების შემდეგ, შეიძლებაოდა ქართულში გაცილებით მეტი პარალელები გვეჩვენებინა: მ-როვ-ელი, მ-აწყუერ-ელ-ი, მ-არგუეთ-ელ-ი (ან მ-არგუ-ელ-ი), მ-ეგრ-ელ-ი, მ-ევგუბტ-ელ-ი და სხვ. (იხ. იქვე, გვ. 368.—ხაზი ჩენია—ა. ჩ.).

მ- პრეფიქსის ფუნქციის საკითხს ავტორი არ ეხება.

აქამდის დასახელებულ მაგალითებში მ- პრეფიქსი ისეთ ნაწარმოებ სახელებში გვექონდა, რომელნიც სადაურობას აღნიშნავდენ; ასეთ შემთხვევაში ჩვეულებრივ არც ძველ ქართულში და, მით უფრო, არც ახალ ქართულში მ- პრეფიქსი არ იხმარება, სადაურობის აღმნიშვნელად მარტოოდენ სუფიქსია გამოყენებული: ხანძთა—ხანძთ-ელ-ი, ბოლნ-ის-ი—ბოლნ-ელ-ი, მანგლ-ის-ი—მანგლ-ელ-ი, ოპიზა—ოპიზ-არ-ი...

ასეთ პირობებში მ-პრეფიქსიანი წარმოება (მ-ევგუბტ-ელ-ი, მ-აწყუერ-ელ-ი, მ-როვ-ელ-ი...) ძალაუნებურად იქცევა ყურადღებას. მაგრამ ეს როდი ნიშნავს, რომ მ-პრეფიქსიანი წარმოების ნიმუშები ამით ამოიწურება.

მ-წით-ურ-, მ-დაბ-ურ- (|| მ-დაბ-ი-ო), მ-სოფლ-ი-ო-ს შესახებ უკვე გვექონდა საუბარი.

§ 54. ამგვარივე მ- პრეფიქსი უნდა გვექონდეს ქვემოთ ჩამოთვლილ სახელებშიც.

მ-ხახ-ურ-ი:

... აწ მოავლინნეს მსახურნი და თრევით წარგიყვანოს შენ... მუშან., 153.

... იკითხა და თქუა მსახურისა მიმართ მისისა... იქვე, 213.

ზრახვა ყო, რადთა აუწყოს და წინა მიეგებნენ მას აზნაურნი და მისნი ძენი და მსახურნი მისნი... იქვე, 53.

მსახურ-ი ნაწარმოებია სახ-ლ-ისაგან: მ-ხახ-ურ-ი. -ურ- სუფიქსი აქ სადაურობის მაჩვენებელი ჩანს: — „მსახური“ „სახლის“ კაცია, მ- თავსართი კი მიუთითებს იმაზე, რომ ეს ადამიანია (შდრ. ზემ. მ-წით-ურ-ი—წით-ელ-ი).

მ-თავ-არ-ი:

თქნ. მთავარი ხართ და კელმწიფენი და არა უარ-
ვყოფ... პასილ., 15v.

მოსვლად მწყემსმთავრისაჲ ცხოვართათჳს პირმეტ-
ყუელთა... სვან., 209.

ჩმდა ჯერ არს გამოპყრობად წარი იგი მთავარი უკუნა
საბამი შპრომელი და ურნატ სავსედ განმმართველი იგი... სვან., 140.

მთავარი იხმარება სუბსტანტივადაც და ატრიბუტივადაც
(იხ. ზემოთ); პირვანდელი მისი ფუნქცია სუბსტანტივში ჩანს მოცე-
მული: ესაა ნაწარმოები სახელი და თავ-ადამიანზე მიუთითებს:
მ-თავ-არ-ი. შინაარსობლივ ესაა იმავე რიგის სახელი, როგორი-
ცაა: მე-თა-ურ-ი (←მე-თავ-ურ-ი), მო-თავ-ე, მო-თა-ურ-ი (←მო-
თავ-ურ-ი)...

ატრიბუტიული მნიშვნელობით მთავარ-ის გამოყენება (მთავარ-
წარი...) მეორეულია (შდრ. დედა- — დედა-კაცი, დედული — დაბად-
დედული...).

მ-დიდ-არ-ი:

კაცი ვინმე იყო. მდიდარი. ამას ელგა არვე და მროწეუ-
ლი ფდ... სვან., 122.

და მდიდარსა მას ფდი სილაღე აქუნ... სვან., 123.

მოუქდა სტუმარი იგი მდიდარსა მას... სვან., 123.

მციარსდ მისცს ონ მდიდრად მიაგოს მას მოწყალე-
ბად... სვან., 463.

დაეცნეს იგინი ვა თქა კინინი მდიდართა თანა...
უღამნ., 160 r.

მდიდარიც ისევე, როგორც მთავარი, იხმარება სუბსტან-
ტივადაც და ატრიბუტივადაც; შდრ. კაცი ვინმე მდიდარი...
მოუქდა სტუმარი იგი მდიდარსა მას...

მთავარ-ისაგან განსხვავებით მდიდარი ატრიბუტივისა-
განაა ნაწარმოები: დიდ-ი—მდიდ-არ-ი...

დიდ-სახელთან კავშირი განსაკუთრებით ნათლად ჩანს უკანას-
კნელი ორი მაგალითიდან: აქ დაპირისპირებულთა მცირე და
მდიდარი, კინინი და მდიდარი...

მ-ძუძ-ე-:

შვის დედამან და არა ქმნის დედა-მძუძე... სვან., 123.

და მალსა მისცემდა მისა მიმართ მოწლეობისა მისისათჳს
ვითარცა მამასა და მამა-მძუძესა... შუშან., 43₁ ქვ.

დედა-მძუძე „მზრდელ ქალსა“ ნიშნავს, — მამა-მძუძე —
„მზრდელ კაცსა“ (იხ. საბა). ამგვარად, მძუძე — „მზრდელი“,

„გამზრდელია“, ნაწარმოებია სახელისაგან ძუძუ—მ-ძუძ-ე; ამ წარმოებიდან ჩანს, რომ ბოლოკიდური -უ სახელში ძუძუ ძირეული არაა; საფიქრებელია, რომ არც ძუ (პირველი მარცვალი!) არის ძირეული (იხ. ქვემ. სძე-სახელთან).

მ-რუშ-ე-... მე-მ-რუშ-ე-... მო-მ-რუშ-ე-.

არა იყოს იგი მრუშე შეთუყყოს ქმარსა სხუასა... საზოციქ., 38 v.

... არცა მეძავთა არცა კერპთმსახურთა არცა მემრუშეთა... არცა მომთრვალეთა არცა მაგინებელთა არცა მტაცებელთა სასუფეველი ღ'ა არა დაიმკვდრონ... საზოციქ., 63 r.

არა ვარ ვ'რ სხუანი კაცი მტაცებელ... მემრუშე... ჰადიმ., 142b₂.

ნათესავი ბოროტიჲდა მემრუშე სასწაულსა ეძიებს... ჰადიმ., 34b₂.

ნათესავი უკეთური და მომრუშე სასწაულსა ეძიებს... ჰადიმ., 26a₂.

სიტყუანი ჩემნი ნათესავსა ამას შ'ს მომრუშესა და ცოდვილსა... სარცხუნელ უჩნდეს იგი... ჰადიმ., 82b₁.

... გულისაგან გამოვლენ... კაცის კლევანი მრუშებანი სიძვანი... ჰადიმ., 33a₂.

იყოს თუ ვინმე მემომრუშე... ხვან., 125.

ს.ი.ძვ. არს. უმეულის მიერ ქმნილი, ხოლო მრუშება მუეულისაგან მიერ ქმნილი ბოზობა“ (საბა).

იმავე საბას განმარტებით „მემრუშე“ მრუშების ჩამდენი ქმრიანი ქალია, ხოლო მრუში—მრუშების ჩამდენი „ცოლოსანი ვაჟია“ (იხ. მემრუშე).

საბასთან არა ჩანს ვარიანტები მომრუშე და მრუშე (იხ. აქვე ზემოთ მაგალითებში).

საბას დიფერენციაცია მემრუშე და მრუშისა ხელოვნურია: მემრუშე და მომრუშე პარალელური ფორმებია (მემომრუშე—ამათი კონტამინაცია); მემრუშე—ქალს, მრუშების ჩამდენს, არ ნიშნავს: ერთ-ერთ მაგალითში, რომელიც ჰადიმის ოთხთავიდანაა ამოღებული, მემრუშე კაცის მიმართაა ნახმარი: ...არა ვარ ვ'რ სხუანი კაცი მტაცებელ... მემრუშე...: ამას თარისეველი ლაპარაკობს (მამაკაცი და არა ქალი).

მომრუშე იმრუშა-ზმნის მიმღებობური ფორმა ჩანს (შდრ. მო-წამ-ე... მო-თნ-ე... მო-ძულ-ე... მო-რწმუნ-ე...). მე-მრუშ-ე უფრო სახელისაგან ნაწარმოებ სახელსა ჰგავს: სახელისაგან ნაწარ-

შოები სახელისა და ზმნისაგან ნაწარმოები სახელის გამიჯვნა, როგორც აღნიშნული გვაქვს, ყოველთვის არ ხერხდება.

ყველა ხსენებული ვარიანტისათვის ამოსავალია მ-რუშ-ფ მ-რუშ-ი; იგი რუშ-ისაგანაა ნაწარმოები. ეს რუშ- ქალის (ქალი-შვილის) მნიშვნელობის მქონე სიტყვაა და ქართულში, საფიქრებელია, რომ ნასესხები იყოს, ამასთან უნდა იყოს დაკავშირებული შემდგომი დიფერენციაცია სიძვისა და მრუშებისა.

რუშ- ფუძის ვარიანტები დალისტნის ენებშია დღემდის დატული: კიურულ ენაში რუშ „ქალიშვილს“ ნიშნავს: ზაზ ფაულ რუშ აუა—მე სამი ქალიშვილი მყავს (Услар. Кюрижский яз., გვ. 543). დარგულ ენაში რურსი გვაქვს აგრეთვე ქალიშვილის მნიშვნელობით (Услар. Хюркилин. яз., გვ. 424).

ხუნძურში „ქალის“ აღმნიშვნელ სიტყვას კაოუეუ მრავლობითში ენაცვლება რურსა-ბი, სადაც -ბი მრავლობითობის სუფიქსია: რურსა—რუშ || რურსი-ს უკავშირდება.

წახურულში „ქალიშვილი“ იქნება იჩი (Дирр. Цах. яз., გვ. 168): თანხმობით იგი ხუნძურს მიყვება.

თაბასარულში რიშ „ქალიშვილს“, „ქალს“ ნიშნავს (Дирр-Граммат. очерк табассар. яз., გვ. 203).

რუტულურში რუშ—„ქალიშვილი“, „გოგონა“ (Дирр. Рутульский яз., გვ. 168).

რუშ(ა)- მთლიანად ძირეული მასალისაგან არ უნდა შედგებოდეს: რუ- პრეფიქსი უნდა იყოს; ასეა ეს, ყოველ შემთხვევაში, დალისტნის ზემოხსენებული ენებისათვის (ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივად დაისმის საკითხი ძირეულ -შ(ა)-ს ურთიერთობის შესახებ „ასულის“ აღმნიშვნელ -ას-ა-სთან რიგ სხვა დალისტურ ენებში. მაგრამ ეს აქ ვერ იქნება განხილვის საგანი).

ქართულში რუშ- შეთვისებული უნდა იყოს; მ- პრეფიქსი ქართული დანართია და ჩვენთვის საინტერესო თავსართი ჩანს; ამაში დაექვეება შეეძლო გამოეწვია ერთს გარემოებას: ხომ არ არის მფონეტიკური დანართი? არა გვგონია: რ-ს წინ მ-ს განვითარების მაგალითები ქართულმა არ იცის.

-რუშ- ფუძეს ნ. მარი აკავშირებდა ერთ თავის შრომაში ეტრუსკების ტომობრივ სახელთან: ესააო -ო-იანი სახესხვაობა ეტრუსკთა ტომობრივი სახელწოდებისა (რას-): იათეტურ ენებში ტომის სახელწოდება, გამოყენებული რომ იყო „ღვთაების“ ტოტემის აღსანიშნავად, იხმარებოდა „თავისუფალი ყოფაქცევის არსების“ აღსანიშნავადაცო—„თავდაპირველად გარკვეული საზოგადოებრივი ტიპის აღსანიშნავად წინარეისტორიული კაცობრიობის საკულტო

გაგებაში“ (იხ. Термины из абхазо-рус. этнич. связей. „Лошадь“ и „тризна“ (1924) — იხ. Избр. раб., V, გვ. 133).

მეორეგან ნ. მარი ქართ. მ-რუმ- და „რუმ“ — „ქალიშვილის“ — დაკავშირებისათვის იმოწმებს თავის შრომას „Наричательное значение термина četa в «митяжских» женских именах“ (შრომა 1920 წ. გამოსული) და დასძენს: ეს „გადასინჯვას საჭიროებსო არა მხოლოდ იმ ე. წ. კულტურულ-ისტორიული გაგების მხრივ, რომ ტერმინის წარმოშობისას ფიქრიც არ შეიძლებოდა რაიმე გარყვნილებაზე. — ამის შესახებ წარმოდგენაც არ არსებობდაო და იგონებს ვეატა-ლეთაების მსახურ ქალებს... და იქვე შენიშნავს: ძე. ქართ. -რუმ-კავშირშია რუმ-თან, რომელიც როს-პ-იკ || — როს-კ-იპ-ში გვაქვსო; ეს უკანასკნელი სპარსულიდან ნასესხებად ითვლება, მაგრამ თვით სპარსულში აუხსნელიაო (იხ. „Яфетические зори на украин. хуторе“ (1930 წ.) — Избр. раб. V, გვ. 235, შენიშვნა).

თუ ხსენებული სპარსული სიტყვის ნაწილი („ფუძე“) როს-რუმ-თანაა კავშირში, უნდა აიხსნას, დარჩენილი პ-იკ- რალა არის; მანამდის როს-ის გამოყოფა მექანიკური იქნება.

მერე: ვესტას მსახური ქალებისათვის სრულებით უცხო უნდა ყოფილიყო თავისუფალი ქცევა, რასაც მ-რუმ- ფუძე აღნიშნავს (მიწაში ცოცხლად დამარხვა მოელოდა ვესტას მსახურ ქალს, თუ ქალწულად არ დარჩებოდა; 30 წლის შემდეგლა შეეძლო გათხოვება).

მ-რჩობ-ლ-... მ-არჩბ-ივ-...

რლთამე მ რ ჩ ბ ლ თ ა სამოსელთა მისცემთ... უდაბნ., 74 r.
ნუ შეიმოსთ მ რ ჩ ბ ლ ს ა კუართსა... ჰადიმ., 74 ხ₁.
ერთი იგი ძმაა ერთსა მას უქმობდა მ რ ჩ ბ ლ ი თ ა ტი-
რილითა... წარტყუენ., მდ₃.

და მიუთხრობელი მწუხარებაჲ აქუნდა გულთა მათთა და მრჩობლი. ტკივილი... წარტყუენ., მდ₁₇.

რა[დ]თა გამრავლდენ სატანჯველნი მ რ ჩ ბ ლ ი თ ა პატი-
ეთთა... წარტყუენ., ძა₁₆.

... ხოლო მ რ ჩ ბ ლ ა დ საზრდელად მისა იყო ყოველთა დღე-
თა მისთა პური ნაკლულევენებით... ხანძთ., ძა₁ ქვ.

მ რ ჩ ბ ლ-ის შემცველი ზოგი სხვა გამოთქმა იხ. პირველ ნაწილში გვ. 56.

... ხ^ნ თომა ერთი იგი რლსა ერქა მარჩბივ რ არს ერთი
ორთაგნი რ ტყბთაგანი იყო იგი ამისთვისცა ეწოდა მას მარჩბივ...
ბოლნელი, 80₃ ქვ.

იყენეს ორნი ვინმე ყრმანი ჯორციელად ძმანი და მარჩბივად შობილნი ერთსა შინა ჟამსა... წარტყუენ., მზ.

ხ' თომა ერთი ათორმეტთა მათგანი რ'ლსა ერქუა მარჩბივ არა მათ თანა იყო... ჰადიშ., 178ხ.

ყ'ივე მარჩბიოსანი მრჩობლისა მისთჳს მადლისა ვიტყვ... სუანი., 386.

მრჩობლი—„ორმაგი“, მარჩბივი—„ერთი ორთაგანი“ ადამიანი (იხ. აქვე მაგალითებში), „ტყუპი“...

პირველში -ლ- სუფიქსი გვაქვს (-ლ- ← -ალ-), მეორეში—ივ-... სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით უფრო ძველია მეორე, -ივ-სუფიქსიანი წარმოება (იხ. პირველი ნაწილი, გვ. 86).

საბაას ჩვენებით „მარჩბივი—ტყუბი ცხოველი“ (იხ. „მარჩბივი“). ტყუბ-ის განმარტებისას კი საბა წერს: „უკეთუ იყუნენ ყრმა ორნი მუცელსა შინა, ეწოდების მარჩბივი; ხოლო პირუტყუთა ორთა ანუ ხულთა და მისთანათა ორთა ერთსა ბუდესა შინა ეწოდების ტყუბი, ხოლო ხილთა და ხმილთა ორთა შეერთებულთა ეწოდების ტყუჭი“ (იხ. ტყუბი).

იქვე B ვარიანტიდან ამოღებულ განმარტებაში ნათქვამია: მარჩბივი „კაცს, ცხენს და მისთანა“-ს ორს ნიშნავსო, ხილი ანუ ნაყოფი შეერთებული—ტყუჭი-ა, „ხოლო ორნი ერთსა ბუდესა შინა ტყუბად ითქმინან“.

აქედან ჩანს, რომ მარჩბივის განმარტებას ერთგვარი რყევა ეტყობა: პირველ შემთხვევაში ეს ტყუპს ადამიანს აღნიშნავს, მეორეში—ტყუპ ადამიანზედაც მიუთითებს და ცხოველზედაც.

ამჟამად, სალიტერატურო ქართულმა მარჩბივისა და ტყუპის ასეთი გარჩევა არ იცის; საბასთვის მარჩბივის მნიშვნელობა, არა ჩანს, რომ ნათელი ყოფილიყო...

ეს სავსებით ბუნებრივია: უკვე მეთაე საუკუნეში საქიროდ მიუჩნევიათ მარჩბივი განემარტათ—იოანე ბოლნელის ქადაგებაში მოცემულია ამ სიტყვის მნიშვნელობის ახსნა:

ხ' თომა ერთი იგი რ'ლსა ერქუა მარჩბივ რ' არს ერთი ორთაგნი რ' ტყბთაგანი. იყო იგი ამისთჳსცა ეწოდა მას მარჩბივ (იხ. ზემოთ).

საყოველთაოდ ხმარებული, გასაგები სიტყვა რომ ყოფილიყო მარჩბივი, იოანეს არ მოუხდებოდა მისი ახსნა.

მარჩბივი ნიშნავსო „ერთს ორთაგანს“; მის სინონიმად იოანე ტყუბ-ს თვლის.

სათეჟრებელია, მარჩბივი თავდაპირველად ტყუპ ადამიანზე ითქმობდა; ბუნებრივია, თუ მას მ-პრეფიქსი მოეპოვებოდა. ასეთი გაგება უკვე მეთაუ საუკუნის ბოლოსთვის ამ სიტყვას არა ჰქონია და თუ საბა მაინც ცდილობს მისი მნიშვნელობა ადამიანს დაუკავშიროს, ეს ისტორიული სემასიოლოგიის ხაზით ივარაუდება.

მარჩბლი ატრიბუტივია; აქ მ-ისევეა გამართლებული, როგორც მაგალითებში მსოფლიო, მდიდარი, მთავარი... როცა ეს სიტყვები ატრიბუტიული მნიშვნელობით გამოიყენება.

მარჩბივტსა და მარჩბლის ანალიზისა და მნიშვნელობის შესახებ შდრ. ივ. ჯაგეახიშვილი: „ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, 1937, გვ. 398, 400...

მ-წიგნ-ობ-არ-...

...ეკრძალენით მწიგნობართა მათ გან რლთა ჰნებავს სამკაულითა სლვად და მოკითხვად უბანთა ზა... ბენემეკ., ბ 271, მანკ. XII 38.

ოთხთაეში საკმაოდ ხშირად ხმარებული ეს სახელი, ერთი შეხედვით, მიმღეობის შთაბეჭდილებას ტოვებს; არსებითად არაფერი შეიცვლებოდა მ-პრეფიქსის გაგებაში, თუ მწიგნობარს მიმღეობად მივიჩნევდით (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ); მაგრამ აქ უნდა გვეკონდეს არა მიმღეობა (არ არსებობს შესაბამი ზმნა)—არამედ სახელისაგან ნაწარმოები სახელი; საწარმოებლად აღებულია წიგნ-ობ-, სადაც -ობ- კრებითობის ფუნქციისა უნდა იყოს; -არ- დეტერმინანტი სუფიქსია; მ- ადამიანის კატეგორიის მაჩვენებელი პრეფიქსი.

მო-ხარკ-...

... და მოხარკი იყო რთმცა არა უკუმოიყვანეს... იქონპიძ., 221 r.

მე-გუარ-... მო-გუარ-...

ვითარცა მოციქულთა მეგუარი და მათ თანა მოსაგრე და ... მათ თანა მოდასე... მათთანავე ზიარ იქმენ ზოგადსა სახლსა... მკვდრ ყოფად... ათონ., 186.

სახელის მოდგამ სიხარულისა იქმენ, სანატრელო და მოგუართა სიხარული... ათონ., 202₁₃.

ორსავე შემთხვევაში მარტოდენ პრეფიქსებია (მო- მე-) გამოყენებული სახელის საწარმოებლად, საწარმოებელი სუფიქსები არა გვაქვს. პრეფიქსების (მო- მე-) დართვამდის სიტყვა იყო რაკატეგორიისა (რა? ხარკ-ი, გუარ-ი), პრეფიქსების დართვის შემ-

დღე კი მივიღეთ ვინ-კატეგორიის სახელი (ვინ? მო-ხარკ-ი), მო-გუარ-ი).

მ-დღ-ევ-რ-ი:

... გიხაროდენ, სანატრელო მოწამეო... რ შენ უკუანაფსკენელი ესე მუშაკი მაცხოვრისაჲ მეთერთმეტისა ჟამისაჲ მდღევრთა მათ თანა აღმსთობილთა მიეწიფე და მათ თანა სასყიდელსა მათსა არა დააკლდი... სვან., 429 (=აბო, 77₁₀).

მდღევრი (საბას აქვს: „მდღევარი — საყოელთაო საზრდო“) დღიური მუშა (ასე აქვს განმარტებული ეს სიტყვა სავსებით მართებულად კორნ. კეკელიძეს — ჰაბო, ლექსიკონი, 95). ზემოთყვანილ ტექსტში ავტორი მოწამე-აბოს მიმართავს: შენ უკანასკნელი — დროის მიხედვით — მუშაკი დაწვიე ადრე, მუშაობის დამწყებთ: „მდღევრთა... აღმსთობილთა“...

მ-დღ-ევ-რ-ის საპირისპიროა დღიური — დღ-ევ-ური (მდრ-უ-დღ-ე-ური — უ-დღ-ევ-ური)...

ამჟამად „დღიური“ იხმარება, როგორც ადამიანის, ისე ნივთის კატეგორიის სახელთა მსაზღვრელად: „დღიური მიწა“ — დღიური მუშა“... მ-დღ-ევ-რ-ი კი ხმარებიდან გამოსულია.

მ-ასპინძ-ელ-ი:

საცნობელნი ეგე ყურნი გულისა და გონებისა თქუენისანი განჰმარტენით სმენად და მასპინძელ ექმნენით სიტყუათა ამით ჩემთა... აბო, 57₁₃.

„მასპინძელი — სახლისა და ლხინის უფალი“ (საბა). მეგრულად იგივე სიტყვა მენძელ-ის სახეს იღებს. იოს. ყიფშიძე მიუთითებს ამ მეგრულ სიტყვასთან დაკავშირებით (ქართ. მასპინძელი — მა-ინძელი) სომხ. *ասպնջական*-ზე (იხ. Грам. мингр. яз. ლექსიკ. გვ. 291).

სრულიად უდაოა, რომ მაინძელ — მასპინძელ- (დასავლურ კილოებში მასინძელ-იც გვხვდება). მეგრ. მენძელ-ი, ექვი არაა, მაინძელ-ის ვარიანტია: აი — ე (მდრ. მაის-ი — მეგრ. მეს-ი, საინ-ი — სენ-ი).

განსაკუთრებით საინტერესოა შეპირისპირება სომხ. *ասպնջական*-თან; ძირეული *ასპნჯ*- ხედება ქართულ საწარმოებელ ასპინძ-ს; -ელ- სუფიქსი დეტერმინანტია, მ- პრეფიქსი ადამიანთა კატეგორიის მაჩვენებელია. სომხურს უპრეფიქსოდ შეუნახავს ეს ფუძე (არაა ცხადი, რატომ აქვს იოს. ყიფშიძეს გამოყოფილი მა-).

იოს. ყიფშიძისაგან დამოუკიდებლივ ხსენებულ სომხურ სიტყვასთან მასპინძელ-ის კავშირზე მიმითითა ილია აბულაძემ.

მ-ვნ-ე-: განძრიელდი (!) და მვნე იქმენ... ოქროვ., 109r.
და იობიცა მვნშ მოწამშ... სვან., 418.

... უკუე ჩმადა ჯერ არს გამოპურობად ქარი იგი მთავარი უკუანა საბამი მშრომელი და ურნატ სავსედ განმმართველი იგი და ურმად მვნშ იგი... სვან., 140.

მ-ვნ-ე ჯან- ფუდიდან ნაწარმოები ჩანს: კან კარ-ის (ახ. ქართ. ხარ-) ვარიანტია, დეტერმინანტ-სუფიქსით განსხვავებული (იხ. პირე. ნაწ., გვ. 78).

მ-ვნ-ე რომ ხარ-ს უკავშირდება, ამას მარჯვედ გახაზავს გამოთქმა: ურმად მვნშ იგი (იხ. ზემოთ).

მვენ ატრიბუტივია; საბას განმარტებით:

„მვენ—შემძლებელს“ ნიშნავს, „ნიმვენ—ძალა და შეძლებას“. თავდაპირველად, როგორც უკვე ნათქვამია ერთგან ზემოთ (იხ. გვ. 79), მვენ-ში ხარის „შეძლების“ მქონე ადამიანი ივარაუდებოდა, ხარის „ძალა-გაძლება“ იყო ამოსავალი ცოცხალი სახე, როცა ადამიანს „მვენ“ სიტყვით ახასიათებდა.

საინტერესოა, რომ მვენ || მხნე დღემდის ადამიანის დახასიათებისას გამოიყენება.

მ-ხოლო- შდრ. ხოლო... მეგრ. ხვალ-ე... კან. ხვალ-ა... კან.-მეგრ. ხოლო („კიდევ“).

და საღიდებელად შენდა. მხოლოდსა ძისა თანა... სანძთ., 5₁₂ ქვ.

... და უმრავლშსნი სათნობანი მისნი და მოწაფეთა მისთანი ღმერთმან მხოლომან უწყნის... სანძთ., ძბ₃.

... იხილა მარტოე იგი მხოლოდ მჯდომარშ... ოქროვ., 99 v.

ეგრშთ წარემართა ხანძთად კერძო: ხოლო ერი იგი ყოველი ცრემლით მოუფგა... სანძთ., 02₁₄ ქვ.

... ხოლო მე ამას ვიტყვ... სანძთ., 02₂ ქვ.

„მხოლო“, ხოლო ისე ხშირია ძე. ქართულ ტექსტებში, რომ შეიძლება ამ ორიოდე საილუსტრაციო მაგალითით დავკმაყოფილდეთ.

საბას განმარტებით „მხოლო—მარტო“; ეს უკანასკნელი ნიშნავს „ცალკე ერთს“; ამრიგად: მხოლო = „ცალკე ერთი“.

„ხოლო ესე არს ვითარცა „და“, სიტყუათა დამამტკიცებელი“... მეგრულში ხვალე (—ხვალა-ი) „მარტოს“ ნიშნავს: „ხვალე მეურს“—მარტო მიდის, ხვალა-ხე—მარტოხელა... კან. ოხორჯა ხვალა ქოდოსქიდუ—ქალი მარტო დარჩა... ხვალა კოჩი—მარტოხელა კაცი... (სხვა მაგალითები იხ. „შედარ. ლექსიკა“. 226).

ძე. ქართულის ხოლო-ს ნაცვლად ახ. ქართულში კი ნაწილაკი იხმარება: ხოლო მე ამას ვიტყვ—„მე კი ამას ვიტყვი“.

მეგრულსა და ქანურში ხოლო ნიშნავს „კიდევ“.

მხოლოდ ახალ ქართულში ამ ძირითადი სახით არ გვხვდება; ის დასტურდება ნაწარმოებ ფუძეებში: მხოლოდით-ი (რიცხვი), განმხოლოება... მიმართ. ბრუნვა კი ზმნისართადაა გამოყენებული: მხოლოდ.

საგულისხმოა, რომ აღმოსავლ. საქართველოში მარტო ხშირად იქერს მხოლოდ-ზმნისართის ადგილს: მათი გამიჯვნა ახალ სალიტერატურო ქართულში არც ისე ადვილია.

მხოლოდ ძვ. ქართ. „მარტო ერთს“, „ერთად-ერთს“ ნიშნავს პირველ ყოვლისა; მასთან მნიშვნელობით მეტად ახლოსაა მეგრ. ხვადე; ქართ. ხოლო კი უკვე ძვ. ქართულში დამხმარე სიტყვადაა ქცეული (და აწინდელ ნაწილაკს უდრის).

სანივეში -ხოლ- შედის: ფუძე ერთია; მ-ხოლო-ში ამ ფუძეს მ-პრეფიქსი აქვს დართული—ადამიანთა კატეგორიის მაუწყებელი: მხოლოდ „მარტო ერთ“ ადამიანს ნიშნავდა.

მ-რემ-ლ-ი (|| მ-რევ-ლ-ი; შდრ. რემ-ა).

და მათ თანა შემოკრბეს ყოველნი იგი მეუღაბნოენი მამანი: და... ნეტარი დედაჲ ფებრონია მივიდა კრებასა მას... და ყოველნი მღდელნი მრემლნი ანჩისანი მათ თანა და წინაშე ეპისკოპოსთა მათ წარმოუთხრეს ცქირისა სამართალი. უმჯულოებაჲ მისი... ზანძთ., 4^ჯ ქვ.

და ყოველნი ნღდელნი მრემლნი ანჩისანი... ნ. მარის ამას თარგმნის ასე: ...и все священники, пасшие приходы Анчи (Тек. и разыск. VII, გვ. 138); დედანთან უფრო ახლოს იქნებოდა გვეთქვა: ...и все священники, пастыри аячские: მრემლი = пастырь, მწყემსი¹ (აზრი ნ. მარის თარგმანში სწორადაა გადმოცემული).

მრემლ-ის „მწყემსად“ გაგება ახალი სალიტერატურო ქართულის თვალსაზრისით უმართებულო ჩანს: „მრემლი“, ახ. ქართ. მრევლ-ი, „სამწყესოს“ ნიშნავს და არა „მწყემსს“ („როგორიც მღვდელი, ისეთი—მრევლი!“).

რომ მრემლ-ი და მრევლ-ი ერთი და იგივეა, უკვე საბაჲს აქვს აღნიშნული; მისთვის ამოსავალია ვ-იანი ვარიანტი—მრევლ-ი: განმარტებას ამ სიტყვასთან იძლევა, მრემლ-თან კი მიუთითებს „იგივეაო“ (იხ. საბაჲს ლექსიკონში: მრევლი, მრემლი).

¹ ეს შესატყვისი ნ. მარის ნაჩვენებ აქვს კიდევ ლექსიკის განმარტებისას: იხ. იქვე, გვ. LXVII.

ს ა ბ ა ს განმარტებით მრევლ-ი არის „მოურნე (სულიერი)“. ამგვარად, ს ა ბ ა ს თ ვ ი ს მრევლ-ი || მრემლ-ი „სამწყსოს“ კი არ ნიშნავს, არამედ—„მწყემსს“.

ნ. მ ა რ ს სამართლიანად აქვს ნაჩვენები, რომ მრევლ-ი— მრემლ- (გ — მ). მასვე აქვს მითითება, რომ მ-რემლ-ი ნაწარმოებია მ-პრეფიქსითა და -ლ სუფიქსით რემა-საგან „ჯოგი“ (სპარ. ჯო, სომხ. *h-pasnasq.*—იხ. Тек. и разнск. VII, შესავალი LXVII).

ეს რ ე მ ა ს ა ბ ა ს თ ა ნ ახსნილია, როგორც „უმწყსი ცხენი“ (იხ. ცხენი), „უკელი ცხენი“ (იხ. რემა).

ეგვევ სიტყვა „ვიფხის ტყაოსანში“ გვაქვს, თითქოს, ჯოგის გაგებით:

ამილახორო, მოასხი რემა, ჯოგი და ცხენია... ს. 54.

მეგრულში ეგვევ სიტყვა შემხვედრია უფრო ზოგადი მნიშვნელობით: „საქონელი“.

სიტყვა, ჩანს, ძველთაგანვეა შეთვისებული.

მ-რემლ-ში რომ -ლ და მ-აფიქსებია, უკვე აღნიშნულია ლიტერატურაში (იხ. ზემოთ); არაფერია ოლონდ ნათქვამი მათი აღნიშნულების შესახებ.

-ლ ქართულისთვის ჩვეულებრივი დეტერმინანტია ფუძისა, მ-კიდევ ადამიანთა კატეგორიის მაჩვენებელი პრეფიქსია: მ-რემლ-ი—„რემის მომვლელი ადამიანი“, „რემის მწყემსი“, შემდეგ, საერთოდ, „მწყემსი“.

§ 55. მ-შუ-ვ-ალ-ე... შდრ. სა-შუ-ალ-ი.

მას უამსა ბაგრატ კურაპალატმან... ნებითა ძმათა თუსთაძთა და ბრძანებითა ბერძენთა მეფისაძთა მოილო კურაპალატობაჲ ნაცვლად აშოტ კურაპალატისა მამისა თუსისა... და ძმანი მისნი... ადარნერსე. უხუცესი. და გუარამ. მრწემი. მშუვაღესა მას ძმასა მორჩილ ექმნეს... ძმობისა სიყუარულითა... ნანსთ., კმკ ზევ.

აქ სამი ატრიბუტივი გვაქვს: უხუცესი, მრწემი და მშუვაღე — „უფროსი“, „უმცროსი“ და „შუათანა“ (|| „საშუალი“): „შუათანა ძმას დაემორჩილნენ უფროსი და უმცროსი ძმებო“, — მოგვითხრობს ტექსტი.

მ-შუ-ვ-ალ-ე-ში საწარმოებელ ძირად შუ გვაქვს: მ-პრეფიქსი და -ალ-ე სუფიქსები საწარმოებელი აფიქსებია. ამათგან მ-პრეფიქსი ადამიანის კატეგორიაზე მიუთითებს.

ამ დროისათვის კლას-კატეგორიათა მიხედვით განსხვავებული ატრიბუტივები გადმონაშთის სახითლა გვაქვს. მშუალე-ს უპირისპირდება საშუალ-.

... ვიხილე კრებული იგი... ანგელოზთაჲ... აღმავალი ზეცად და საშუალ მათსა წმიდაჲ მატრი ელპყრობით აღჰყვანდა... მათ უქორცოთა... ნანძთ., მშ—მღ.

... და ჰაბუკი ვინმე მექსეულად გამოჩნდა საყდართა მათგან ჰასაკითა საშოვალითა... ხვან., 104.

... მოვედით საშოვალ გულსა საუცრად... ხვან., 147.

მზს საშუალსა კონქსა მიწევენულიყო... ხვან., 180.

და დაჯდეს საშუალ მათსა... ოქრობ., 15 v.

... ფრთენი ტრედისანი ვეცხლით მოსილნი და ბექ შაშუალი(!) მისი ფერთა ოქრომსაჲთა... დავით., 99 v—100 r.

საშუალ- (|| საშოვალ- || შაშუალ-) აქ ნახმარია ან ნივთის კატეგორიის სახელის მსაზღვრელად (ჰასაკითა საშუალითა... საშუალ-სა კონქსა...) ანდა ადგილზე მიუთითებს და აწინდელი „შუა“-ს მნიშვნელობითა გამოყენებული (საშუალ მათსა... საშოვალ გულსა...).

ძვ. ქართულში ჩვეულებრივად საშუალი ადამიანის კატეგორიის სახელთა მსაზღვრელადაც გამოიყენება: მშუვალე—საშუალი-ს დაპირისპირება უკვე მოხსნილია.

ასეთი დაპირისპირება კი წინათ ნორმალური მოვლენა უნდა ყოფილიყო: ამას მოწმობს გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში დაცული შემთხვევა: მშუალე- (ძმაჲ)...

აღბათ, შემთხვევითი არაა, რომ დასავლურ კილოებში ცოლის შერთვისას შუამავალს შაშვალ-ი ეწოდება: შაშვალ-ი წარმოების მიხედვით საშუალ-ის საპირისპიროა.

მო-გზ-ა-ურ-ი... მ-გზ-ავ-რ-... შდრ. სა-გზ-ა-ურ-ი... სა-გზ-ალ-ი...

... სამარიტელი ვინმე მგზავრ მოვიდოდა და მიემთხვა მას იხილა (იგი) და შეეწყალა ვინმე არს ესე სამარიტელი რი მოვალს მოგზაურად... ბოლნ., 63₁.

ესე მოვიდა მოგზაურად ზეცით ქყნად... ბოლნ., 63₆.

მარხვად წინა მძლუარი არს ყნისა კთილისაჲ... მარხვად თა მოგზაური არს სიწლისაჲ... ხ' ჩნ ამას შეუდგეთ. და ამას მოგზაურ ვექმნეთ... ბოლნ., 6₁.

... იგი მივიდოდა ვითარცა ვინ მოგზაურ ექმნის მკუდარსა, ეგრე ჰხედვიდა თვისსა მას გუამსა... აბო, 72₃₆.

ხოლო ნეტარი ჰაბო ეგოდენთა ამათ დღეთა მგზავრ ილოცვიდა... აბო, 65₂₃.

მოვედით თავსა შთასავალისა მის ქედისასა რომელ არა იყო ყოვლად კუალი მგზავრობისა და არცა გზად... სკნაბ., 161₂₃.

... და მგზავრ მომავალი ვინმე ეპისკოპოსი ანჩელი ხედვიდა... სანსთ., 23₁₂.

და მგზავრ სვლასა ზეპირით... საკითხავთა იტყოდა გოდებით... სანსთ., 23₁.

შდრ. სა-გზ-ა-ურ-ი... სა-გზ-ალ-ი...

ქხვად ოდიკისად რ'ლ არს საგზაური მიმოსაღებელი ოდიკი... იავობ., 81₁.

რომელმან მომეც მე საგზლად ჩემდა ცხოვრების მომანიკებელი ჯორცი შენი... აპო, 72₂₀.

მგზავრ ზმნისართის როლში გამოდის: მგზავრ სვლა... მგზავრ მომავალი=გზად სვლა... გზად მომავალი... ეს ბუნებრივია: ზედსართაული მნიშვნელობის სიტყვა აღებულია ფუძის სახით... მგზავრი—გზაზე მყოფი, путешествующих. მოგზაური-ც ამავე მნიშვნელობისაა; შდრ. თანამოგზაური=თანამავალი, „თანამგზავრი“ (ახ. ქართულისა).

საგზაური-ც „გზაზე მყოფია“, ზუსტად: „გზაზე სატარებელი“; საგზაური ოდიკი—„საგზაო ოდიკი“ (იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 13). საგზალ-იც „გზად წასაღებია“.

განსხვავება მ- (|| მო-) პრეფიქსიანსა და სა-პრეფიქსიან წარმოებას შორის მაინც არის: მოგზაური-ი, მგზავრი-ი—ადამიანს გულისხმობს, საგზაური-ი, საგზალ-ი—ნივთს.

მ- პრეფიქსი ადამიანის კატეგორისაა, სა- პრეფიქსი—ნივთისა.

პრეფიქსებითლა განსხვავდება შემდეგი ნაწარმოები სახელები, როგორცაა, მაგალითად:

მე-რ-წყ-ულ-ი... შდრ. სა-რ-წყ-ულ-ი:

... ქანაანელსა მას დედაკაცსა მერწყულსა მარტოსა... ზგან., 342.

სენაკთა მათთა შინა იყო მცირე სარეცელი და შეურაცხი საგებელი და თითოე სა რწყული წყლისა თჳს... სანსთ., 24₁₂ ქვ. ორივე სახელი ნაწარმოებია წყალ- ფუძიდან (იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 20).

მე-რ-წყ-ულ-ი—ადამიანია, რომელსაც წყალი მოაქვს.

სა-რ-წყ-ულ-ი—ქურქელია, რომლითაც წყალი მოაქვთ (იხ. გამოთქმა: „სარწყული წყლისათჳს“...).

მე-ზუერ-ე... შდრ. სა-ზუერ-ე...

...მრავალნი მეზუერენი და ცოდვილნი მოსრულიყვნეს... ჰადიმ., 18ა₁.

და იყვნეს ყნი მეზუერენი და ცოდვილნი მახლობელად მისა... ჰადიმ., 136ბ₃.

რამსათჳს მეზუერეთა და ცოდვილთა თანა ჳამთ... ჰადიმ., 113ბ₁.

და იხილა მეზუერე სახელით ლევი საზჳერესა ჴა... ჰადიმ., 113ა₃.

...მისცემდით ყლსა თანა ნადებსა: სახარკესა ხარკი საზჳერესა ჴუერი საშინელსა შიში... ხამაცვიკ., 49 v.

რლ იგი უმეცრებით შეკრიბა ჴუერი... სვან., 362.

... და კჳალად პოვა ოდესმე მათეოზ მეზუერჳ ჯდა რად იგი საზჳერესა მას თანა: რადმე არს საზჳერჳ იგი ანუ რადმე არს მეზუერჳ იგი—მეზუერჳ იგი არს მებაჳჳ, ხოლო საზჳერჳ იგი არს ადგილი სადა იგი ბაჳსა უყოფედ... პილნი., 9, ჳვ.

მე-ზუერ-ე-ცა და სა-ზუერ-ე-ც ნაწარმოებია ჴუერ-ფუძიდან: ვინ? მე-ზუერ-ე—„ზუერის ამკრეფი ადამიანი“,—„მებაჳჳ“.

რა? სა-ზუერ-ე—„ზუერის ასაკრეფი ადგილი“,—„საბაჳჳ“.

მა-ცხოვ-არ... შდრ. სა-ცხოვ-არ...

რ იშვა მა ცხოვრად თჳნდა. ჳლჳჳსა ღთისსა... სუანი., 209.

... და პირუტყუთებრისა და სა ცხოვართ სახისა მის ცხოვრებისაგან... სუანი., 83.

პირველი შთაბჳქდილება ისეთია, თითჳოს მა ცხოვარი და სა ცხოვარი ნაზმნარი სახელები (მიმღეობა) იყოს, მაგრამ არა: წარმოებისას ამოსავალია ცხოვ-არ-,—სახელური ფუძე; აჳედან იწარმოება შემდეგ: ცხოვრ-ობ-ს... ა-ცხოვრ-ებ-ს... ცხ(ვ)რ-ებ-ა...

მა ცხოვარ-ი, სა ცხოვარ-ი მიმღეობა რომ ყოფილიყო, უნდა გჳჳონოდა მა-ცხოვრ-ალ-ი ანდა მა-ცხოვრ-ებ-ელ-ი (შესაბამისად სა-ცხოვრ-ალ-ი ანდა სა-ცხოვრ-ებ-ელ-ი)... იხ. მაგალ.:

... და არს იგი უგზო და მიუვალ რადთ-ურთით სოფლისა წესითა მცხოვრებელთაგან, რადმეთუ ღადროთა მათათა შინა მაღალთა არს მკვდრობად მათი... სანით., ძღ₁₆.

აჳ მცხოვრებელ-ი „ცხოვრობს“—ზმნის მიმღეობაა („მცხოვრები“). ანალოგიურადვე იჳნებოდა ნაწარმოები ს-ა-ცხოვრებ-ელ-ი...

... აშოტ კურაპალატმან... აღაშტნა ციხჳ არტანუჯისაჳ სა ცხოვრებელად დედუფლისა. მეუღლისა თჳსისა... სანით., 83.

ამ საკითხზე იმიტომ შევჩერდით, რომ, ჯერ ერთი, მაცხოვარ-ი და საცხოვარ-ი შეიძლება ამჟამად განიმარტოს, როგორც „ენიც აცხოვრებს“, „რაც აცხოვრებს“ (—მეტადრე ეს ითქმის მაცხოვარ-ის შესახებ — „спасает“); მეორეცაა, ძვ. ქართულში გვხვდება უსუფიქსოდ წარმოებული მიმღეობებიც, როგორიცაა მე-ობ-ი, მო-შიშ-ი... (იხ. პირველ ნაწ., გვ. 125). დასასრულ, ხშირია შემთხვევა, როცა ნაზმნარი სახელი, მიმღეობა, და სახელისაგან ნაწარმოები სახელი ისე უახლოვდება ერთმანეთს, რომ მათი გარჩევა კირს.

არსებითად კი, ჩვენთვის საინტერესო საკითხის თვალსაზრისით, როგორც ეს ქვევითაც იქნება ნაჩვენები (იხ. აგრეთვე პირვ. ნაწ., გვ. 70, 112), სულ ერთია, მ(ა)-ს-ა- პრეფიქსები ზმნის ფუძისაგან ნაწარმოებ სახელში აღმოჩნდება, თუ სახელის ფუძისაგან ნაწარმოებ სახელში, — მათი პირველადი ფუნქცია ერთი და იგივეა.

სა-ცხოვარ-ი რომ არაა მიმღეობა, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ ის ცხოვარ-ის ნაცვლად იხმარება ძველ ტექსტებში (ხშირად ცხოვარ-ის პარალელურად):

...მე ვარ მწყემსი კეთილი მწყემსმან კეთილმან თავი თვისი დადვის საცხოვართა თვსთა ზა ხ სასყიდლით იგი არა არნ მწყემსი რლისაჲ არა არიედ თვსნი ცხოვარნი ვა იხილის მგელი მომაველი დაუტევის საცხოვარნი და ივლტინ და მგელმან წარიტაცნის... და არა რაჲ ჰქირნ(!) ცხოვართა მათთვს... თავი ჩემი დავდვა ზა საცხოვართა მათ... 3:410, 177a, (იოანე, თავი X, მუხ. 11 და შემდ.).

ბიბლიის საზოგადოების ტექსტში შესაბამის ადგილას ყველგან ცხოვარია; სლავურ ტექსტში აქ „овцы“ გვაქვს, ძველ სომხურში *ovtsya* (ე. ი. „ცხვარი“), ლათინურში *ovis* (აგრეთვე „ცხვარი“), ბერძნულში τὸ πρόβατον, რაც ჩვეულებრივ „ცხვარს“ ნიშნავს (თუმცა ზოგადად „საქონელზედაც“ შეიძლება მიუთითებდეს).

საცხოვარი „ცხვის“ გაგებით სხვა ძეგლებშიც გვაქვს:

... შენ იყო მწყემსი კეთილი მრავალთა პირმეტყუელთა საცხოვართა ქსთაჲ... სანძთ., 3, ზევ.

ты будешь лобрым пастырем многочисленных словесных овец христовых... ნ. მარის თარგმანი, სანძთ., გვ. 88: საცხოვარი = овца, ცხვარი.

ვითარცა საცხოვარნი შეჰრაცხნეს თავნი თვსნი... სანძთ., 11.

ნ. მარის თარგმ.: ...считали себя овцами...

11. არნ. ჩიქობავა. სახელის ფუძის უძველ. აგებულება.

ანდა კიდევ:

მღვდელი ყოვლისა სოფლისა-თჳს კრავსა მას ღმრთისასა დაჰკლავნ. და იგი მისთანავე დაიკლვინ... დიაკონთა სამოსელი იგი ზე აღუჰყრიედ და მასე ადგილსა ვითარცა საცხოვარნი დაიკვლიან... წარტყვენ., იზ₆.

ბ. მარტი თარგმნის: ...Священник закалывал агнца божьего за весь мир, а он закалывался вместе с ним... Диаконы поднимали облачение, но их закалывали, как овец на том же месте (თარგმ., გვ. 17).

აქ შეპირისპირებულია „კრავი“ და „საცხოვარი“; მთარგმნელიც სავსებით მართებულად გადმოსცემს მათ სიტყვებით: „агнец“—„овца“: „საცხოვარ“-ის მნიშვნელობა ექვს გარეშეა.

და უგულებელს ყვნა იგინი მალაღმან. და ვითარცა საცხოვარნი დაკლვად განმზადებულნი მისცნა იგინი უფალმან ჭელთა მტერთასა... წარტყვენ., ით₂₁.

ბ. მარტის თარგმ.: ...но всевышний презрел их и предал в руки врагов, как овец, уготовленных на убой... (თარგმ., გვ. 19).

ყოველი ჰასაკი მოისრეოდა და ვითარცა საცხოვარნი დაიკლვოდეს... წარტყვენ., იზ₆.

ბ. მარტის თარგმ.: ...истребляли всякий возраст, резали, как овец...

...და ვითარცა წარმოიყვანნეს იგინი მონასტრით. იწყეს ვითარცა საცხოვართა აღქრად... წარტყვენ., კზ₂₁.

ბ. მარტი თარგმნის: „Взяв с собою их из монастыря, они начали резать их, как скот“ (თარგმ., გვ. 22_ა).

აქ „скот“ აუცილებელი არაა, შეიძლებაოდა ისევე „овца“-თი გადმოგვეცა „საცხოვარი“ წინა მაგალითების მსგავსად.

ამას ხელს არ შეუშლის ამავე გვერდზე „ცხოვარის“ ხმარება ცხერის გაგებით...

... არიან იგინი ვითარცა ცხოვარნი, რომელთა იგი არა აქუნ მწყემსი... „...подобны овцам без пастуха...“ (თარგმ., გვ. 22).

„ცხოვარი“ ამ დროისთვის ჩვეულებრივი სიტყვაა, „საცხოვარი“ კი ნაშთის სახითაა დაცული ცხერის მნიშვნელობით.

სამაგიეროდ, საცხოვარი უფრო ზოგადი მნიშვნელობითაა ნახმარი შემდეგ ადგილას:

მაშინ რისხვად იგი მღვდელთა და დიაკონთა ზედა მოიწეოდა და ვითარცა საცხოვარნი პირუტყუნი ეკლესიათა შინა დაიკლვოდეს... წარტყვენ., იზ₆.

ბ. მარი თარგმნის: „Тогда гнев постиг священников и диаконов: их резали в церквах, как убойных животных“ (თარგმ., 17₁).

„საცხოვარნი პირუტყუნი“ = „უბойные животные“.

მართლაც, აქ საცხოვარი ცხვარს აღარ უდრის, იგი უფრო ზოგადი მნიშვნელობითაა გამოყენებული. და ეს არაა შემთავებითი: ცხოვ-არ-იც თავდაპირველად ცხოვე-ელ-ის მნიშვნელობით ხმარებული სიტყვა უნდა ყოფილიყო; გარკვეული შინაური ცხოველის, —სახელდობრ, ცხვრის,—აღნიშვნა პირვანდელი მნიშვნელობის დაეიწროების გზით მივიღეთ.

ამ მხრივ საგულისხმოა მეგრულის ჩვენება: ცხოვ-არ-ის ფუძე დეტერმინანტ -არ- სუფიქსის გარეშე: ჩხოუ — ჩხოუ „ძროხას“ ნიშნავს. ესე იგი:

ცხოვ-არ- || ცხოვ-ელ- { —ცხვარ-ია ქართულში
—ჩხოუ „ძროხა“ მეგრულში:

იმისდა მიხედვით, თუ რა შინაური ცხოველი ქარბობდა ამა თუ იმ სინამდვილეში; მნიშვნელობის დაეიწროება კი ორივე შემთხვევაში გვაქვს, ქართულშიცა და მეგრულშიც: ზოგადად „ცხოველის“ ადგილს იკერს „შინაური ცხოველის“ ესა თუ ის სახეობა.

მეგრულსა და ქანურში შხურ- || —ჩხურ- ფუძეც მოგვეპოვება და „ცხვარს“ ნიშნავს: ეს იგივე ცხოვ-არ- || ცხვარ- ფუძეა (შეიძლება მიღებული ვა-ო-უ: ჩხვარ-ჩხორ-ჩხურ-—შხურ-... შდრ. თუ-ალ-—თოლ- (ქან.-მეგრულში).

ყოველ შემთხვევაში მეგრ. ჩხ-ოუ- წარმოგვიდგენს უდეტერმინანტო ფუძის ცხ-ოვ-ის ეკვივალენტს და ამდენად უფრო ძველი უნდა იყოს (შხ-ურ || ჩხ-ურ-თან შედარებით)¹.

მართ-ალ-ი... სა-მართალ-ი...

„სამართალი“ ძვ. ქართულში ჩვეულებრივ ზედსართაული გაგებით იხმარება და ნიშნავს „სამართლიანს“, „სწორს“, „მართალს“ (და არა არსებით სახელს—„право“).

„მართალი“ კიდევ, პირველ ყოვლისა, ადამიანის ატრიბუტია: „მართალი“ — праведный (человек), праведник.

...ფრიად შემძლებელ არს ლოცვაჲ მართლისაჲ შეწევნად... სანძთ., ლმ, ქვ.

ბ. მარის თარგმნით: много может помочь молитва праведного... (უფრო ახლოს იქნებოდა: „праведника“).

¹ „ქანურ-მეგრულ-ქართულ შედარებითს ლექსიკონში“ მეგრ. ჩხოუ არ მოჰყვა: იქ ამოსავალია ქანური ლექსიკა; ქანურში კი ჩხოუ არა გვაქვს: ძროხას იქ აღნიშნავს ფუჯ-ი (ქართ. ფურ-ი). ცხვრის შესატყვისი იხ. იქვე, გვ. 80.

... არა მოსრულ ვარ ჩინებად მართალთა ად ცოდვილთა...
ჰაფიმი., 18₁₃ (მათე, 9₁₃).

რუს. ოთხთავის ტექსტი: я пришел призвать не праведников, но грешников.

...ნუ თუალხუმით შჯით. არამედ საშჯელი სამართალი საჯეთო... სანსთ., ლ₂₃ ქვ.

ბ. მარის თარგმ: Не судите по лицеприятию, а судите судом праведным.

ქემარიტად სამართალ არს სულიერი ეგ^ც საბქოა...
სანსთ., მთ₃ ზევ.

ბ. მარის თარგმ.: Воистину праведен ваш духовный суд (კონტექსტს უფრო შეეფერება: „справедлив ваш суд“).

...ხოლო კურაპალატმან ჰრქუა. სამართალ არს სიტყუად შენი. წმიდაო... სანსთ., ლ₁₇.

ბ. მარის თარგმ.: Куропалат [же] сказал: „Справедлива речь твоя, святой...“.

...ჰრქუა მათ. არა სამართალ არს კეთილთა თქუენთაგან უნაწილობად ამის ქუეყანისად... სანსთ., ძ₁₁ ქვ.

ბ. მარის თარგმ.: ...сказал им: „несправедливо не уделять ваших благ этой стране“.

...და რომელნი მარადის სამართლად ამხილებდეს მას...
სანსთ., ძ₁₃ ქვ.

ბ. მარის თარგმ.: ...и которые постоянно обличали его по справедливости.

უფრო ახლოს იქნებოდა დედანთან: обличали справедливо (საფიქრებელია, მთარგმნელი აერიდა ასე თარგმნას სტილისტიკური მოსაზრებით: постоянно справедливо обличали—ორ ზმნისართს მოუყრიდა თავს ერთ ზმნასთან).

მართლაც, სხვაგან ანალოგიურ შემთხვევაში ბ. მარი ზმნისართს იყენებს; მაგალითად:

...გვედრების შეიწყალე უფალი ჩემი სამართლად ღმრთისაგან განპატივებული... სანსთ., ნთ₁₇.

ბ. მარი თარგმნის ასე: Молят господин мой помиловать его, справедливо наказанного... богом...

სხვა ძეგლებშიც შეიძლება მსგავსი შემთხვევების ჩვენება:

და სამართლად ესე ყოველი მოიწია ჩუენ ზედა. და ამის თჳსცა ვლალადებთ და ვიტყვთ. სამართლად უფალო. მიგუცენ სწაელასა. სამართლად უფალო ესე ყოველი მოაწიე ჩუენ ზედა. რადმეთუ მართალ ხარ შენ და სამართალ არს საშჯელი შენი...
წარტყუნ., ძ₁₁.

ბ. მარი ამ ადგილს ასე თარგმნის: „По справедливости достигло нас все это. Потому-то мы взываем и говорим: „справедливо отдал нас, ты господи, учению. Справедливо нагнал ты, господи, все это на нас, ибо праведен ты, и справедлив твой суд... (თარგმ. გვ. 21).

„სამართლად“ აქ ორ შემთხვევაში გადმოცემულია ზმნისართით: *справедливо*, ერთგან კი წინდებულიანი არსებითი სახელით, რომელიც ზმნისართის ფუნქციას ასრულებს: *по справедливости* = *справедливо*.

ყველგან ზმნისართული მნიშვნელობისათვის ამოსავალია ატრიბუტული გაგება სიტყვისა „სამართალ“-ი = „სამართლიანი“, „სწორი“...

ძვ. ქართულისათვის, როგორც ზევით აღვნიშნეთ, ჩვეულებრივია ასეთი ხმარება სიტყვისა „სამართალი“.

მაგრამ არის შემთხვევებიც მისი სუბსტანტიურად ხმარებისა: რა? „სამართალი“ = წესი, კანონი...

ზაქარია... ელისაბედ... იყენეს ორნივე მართალ წე ორისა. ვიდოდეს ყლთა შინა მცნებათა და სამართალთა ღმსათა... ჰადიმ., 101b₁ (ლუკა I_c).

რუს. ოთხთავში გვაქვს: ...оба они были праведны..., поступаю по всем заповедям и уставам господним...

ვ ა იტყვს წნაწრმეტყუელი ვ დ პირი მართლისა ა იტყოდის სიბრძნესა და ენამან მისმან თქას სამართალი... ბოლნ., 87₁₇-ვინ? „მართალი“—რა? „სამართალი“,

როგორც „მართალი“ სუბსტანტიურად გამოიყენება (თუმცა ატრიბუტუტურია), ისე „სამართალი“-ც სუბსტანტიურ ფუნქციითაც გვაქვს, თუმცა ძირითადი მნიშვნელობით ატრიბუტუტურია და გარკვეულ შემთხვევებში ზმნისართის როლში გამოდის (სავსებით კანონზომიერად).

„მართალი“ და „სამართლის“ ზემოხსენებული ხმარება გვაფიქრებინებს, რომ სა-პრეფიქსი აქ (სა-მართ-ალ-ი) იმავე რიგისაა, როგორც სა-ცხოვ-არ-ში; „მართალ“-შიც, საფიქრებელია, რომ, თუმც მეტად მკრთალად, მაგრამ მაინც იგრძნობოდა ადამიანის კატეგორიისთან კავშირი (IX—X სს.).

ბუნებრივია, თუ ამ კონტექსტში დაისმის საკითხი—ხომ არ არის მ- აქ საწარმოებელი პრეფიქსი: მ-ა-რ-თ-ალ-? ძირეული მასალის ეტიმოლოგია, სამწუხაროდ, მოცემული არაა, და, მაშასადამე, მ-პრეფიქსის გამოყოფა მხოლოდ სავარაუდოა.

თუ მ-პრეფიქსია, იგი უნდა გამოიყოს მ-ართ-შიც -ალ- რომ ჰუფიქსია, ამის შესახებ იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 27).

მ-პრეფიქსის გამოყოფა მართალ-ში შესაძლებლად მიაჩნდა ნ. მარს ერთს ძველ ნაშრომში, როგორცაა 1913 წ. გამოსული მისი „Древнегрузинско-русский словарь к 1—2 главам евангелия Марка; იქ მართალ- დაშლილია ასე: მ-ართ-ალ და ეს უკანასკნელი ითვლებოდა მიღებულიად — *მა-ართ-არ-ი (прямой, правильный; праведный) — ამგვარად, სამთანხმონიანი ძირი — ართ- ნ. მარს ამ სიტყვის ფუძედ აქვს ნაგარაუდები სემიტურთან ქართულის ნათესაობის პრინციპის მიხედვით.

მესამე თანხმონის დაძებნას არავითარი საჭიროება, რასაკვირველია, არ მოითხოვს. მ-ს მომდევნო ა-ს საკითხიც სხვადასხვა გვარად წყდება: ერთს შემთხვევაში ის ძირთანაა, მეორეში — მ-პრეფიქსთან.

ამისდა მიუხედავად მაინც საგულისხმო იქნებოდა მ-ართ-ალ-ის დაშლა და მ-ს გამოყოფა (თუნდაც ამ მ-ს ფუნქციის უჩვენებლად), მაგრამ ასეთი ანალიზი უარყოფილია მერმინდელ შრომაში: 1929 წელს ნ. მარი მართალ-ს შლის ასე: მარ-თალ- და მიიჩნევს მას შეგვარებულ ტერმინად (რომლის პირველი ნაწილი მარ- ხელს ნიშნავს ისევე, როგორც მარ-ცხენ-ე, მარ-ჯუენ-ე-ში), ხოლო მარ-თ მიაჩნია მარ-თალ-ის შეკვეცილ სახედ (იხ. ნ. მარი: Карфаген и Рим, „Fas et Jus“, — Извр. раб. IV, 186).

1913 წლის გაგება სინამდვილესთან შედარებით უფრო ახლოს ჩანს, ვინემ 1929 წლისა. კერძოდ, მარ-თ ვერ მიიჩნევა მართალ-ის გამარტივებულ სახედ, არამედ პირუკუ, მართ-ისაგანაა ნაწარმოები მართ-ალ-ი.

სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში აღაშინათა კატეგორიის პრეფიქსის დადგენისას ბუნებრივად გამოიყო ნივთის კატეგორიის პრეფიქსიც, როგორც პირველთან შეპირისპირებული ფორმანტი:

მ-შუალ-ე	—	სა-შუალ-ი
მ-ო-გზა-ურ-ი	—	სა-გზა-ურ-ი
მ-ე-რ-წყ-ულ-ი	—	სა-რ-წყ-ულ-ი
მ-ე-ზუ-ერ-ე	—	სა-ზუ-ერ-ე
მ-ა-ცხ-ოვ-არ-ი	—	სა-ცხ-ოვ-არ-ი...

§ 56. ამას მიერთვის ახ. ქართულის ისეთი პროდუქტიული ტიპი წარმოებისა, რომლის ნიმუშსაც წარმოადგენენ მაგალითები:

მ-ე-თა-ურ-ი	—	სა-თა-ურ-ი
მ-ო-თა-ე-ე	—	სა-თა-ე-ე
მ-ე-ხრ-ე	—	სა-ხრ-ე

მ-ე-ველ-ე — ხა-ველ-ე
 მ-ე-ქათმ-ე — ხა-ქათმ-ე და სხვ.

ამგვარი წარმოება ძველ ქართულშიც გვაქვს: მე-რწყულ-ი—
 სა-რწყულ-ი... მე-ზუერ-ე—სა-ზუერ-ე... ამის ნიშნულია. შეიძლება
 და მრავლად დაგვესახელებინა მაგალითები პროფესიის აღმნიშვნელი
 მ-იანი წარმოებისა (მათი შესაპირისპირებელი ხა- პრეფიქსიანი
 წარმოება ჩვეულებრივ უხმარია):

მე-კეც-ე-:

... ქელეწიფების მეკეცესა მას თიჯისა მის მისევე შეზღელილისა
 შესაქმედ: რიმე პატიოსნად ქურკლად და რიმე უპატიოდ...
 სამოციქ., 43r.

... არა შეაგინის მეკეცე თიჯამან რქს განაახლებნ თჯსსა
 შექმნულსა... სვან., 7.

მე-მტილ-ე-: მტილ-ი (ბალი)...

... ჰგონებდა ვდ მე მტილე იგი მოსრულ არს... უფაბნ., 136 v.

მე-ვენაკ-ე-:

... ვეშაპნი გამოჩნდეს ანჩისა ვენაკსა. და მევენაკენი ივლ-
 ტოდეს... სანსთ., 4მ, ქვ.

მე-ნავ-ე-:

... ვხედავ ნავსა დიდსა. ხ მენავე არა აქუს... სვან., 116.

მე-ქურკლ-ე-:

... სახლისა ჩვენისა მექურკლე ქალი იყო. და ყოველი მო-
 ნაგები ჩუენი ქელთა მისთა იყო... სანსთ., 5წ, ქვ.

მე-ცხოვრ-ე-:

... მეცხოვრე იგი ახოვან იქმნა და ახოვანნი იგი მომედგრ-
 დებოდეს... სვან., 116.

მე-კრმლ-ე-:

... მოჰკუეთა თავი მეკრმლემან მან... სვან., 171.

მე-კამლ-ე-...

პავლე მეკამლეთაგან [გამოარჩია]... სვან., 172.

პავლს უღთა წარმართთა მეკამლესა შეუთვალავს...
 იქვე, 173.

მე-სათხევლ-ე-: („მეთევზე“ = „მონადირე“ თევზისა)¹ || მე-
 სათხევლ-ი... მე-თევზ-ურ-ი...

... ჯერ არს ჩემდა ვა ბრძნისა მესათხევლისა მონადირე-
 ბად მისი... უფაბნ., 101 r.

¹ სვან. მეთხეპარ „მონადირე“.

... მესათხველენი მისთჳს. რ'ნ მესათხველენი (!) მონადირე კაცთა... სვან., 42.

და მეთევზურთა გლახაკთა მიმცემელი თევზისაჲ... სვან., 156.

და მეთევზურნი თევზითა განაძლენ... სვან., 156.

პეტრე მეთევზურთაგან გამოარჩია და პაულე შევამლეთაგან... სვან., 172.

მე-ქრთილ-ე-... მე-სანთლ-ე-... მე-ქნარ-ე-... მე-ბარბით-ე-... მე-ფანდურ-ე-... თ. ჟორდანიას, Опис. II, 200.

ჯერ კიდევ საბა სულხან ორბელიანი წერდა: „ესრეთ ყოელთა სიტყუათა ზედა მე-ართრონად მოვალს მნეთა და მოხელეთა გამოსაცხადებლად“ (ლექსიკონი: მეჯოგე, მეჯორე, მეჯურმუცე, მეჰარი-ს შემდეგ, 1928 წლ. გამოც., გვ. 209).

ამრიგად, პროფესიის აღმნიშვნელი წარმოება ადამიანთა კატეგორიის პრეფიქსს იყენებდა ძვ. ქართულში, იყენებს ახალ ქართულშიც, და ეს სრულიად კანონზომიერია: პროფესიათა წარმომადგენელი ადამიანია.

საპირისპირო წარმოებაში სა-თავსართია გამოყენებული: იგი რა-კატეგორიის სახელებს ახასიათებს (ჭურჭელი იქნება ეს, იარაღი, ადგილი თუ სხვ.).

აღსანიშნავია, რომ ადამიანის კატეგორიის ნიშნად მ-პრეფიქსს მე-|| მო-|| მა- ვარიანტებიც მოუპოვება; მე-ს მაგალითები გვქონდა, უხმოვნო მ-სიც. მო-ს ნიმუშად შეიძლებოდა დაგვესახელებინა:

მო-ქალაქ-ე-... მო-ნადირ-ე-... მო-საყდრ-ე-... მო-ჰასაკ-ე-... მოწეს-ე-...

... და იყო იგი საყუარელ ყლთა მოქალაქეთა და მეცნიერთა... იქნოვ., 13 v (მოქალაქე = ქალაქის მცხოვრები; მეცნიერი = ნაცნობი).

... მონადირეთა მრავალთა... მოიციენს ოთხნი გარე თხანი... სანძთ., ჰბ, ქვ.

... უბრძანა. რაჲთა მონადირენი იგი ...წარგზავნენ: და ნადირთა მათ ჰამადი სცა და განუტევენა მშჯდლობით... სანძთ., ჰბ, ქვ.

.. რ'ნ მოსაყდრე არს... დიდსა მას ქალაქსა კონსტანტინეპოლისასა... სვან., 415.

... ანუ ვინ ესრეთ პატიოსან იყო წე ყლთასა არა მოჰასაკეთა უდენ: (!) ად ძეელთაცა... ბასილ., 8 I.

... ყოველთა მათ მოწესეთა ანჩისა... ეკლესიისათა წიგნი მიწერეს ქართლისა კათალიკოსისა მიმართ... სანძთ., ჰზ₁₁ ქვ.

§ 57. ხმოვან-დართულ ვარიანტებში (მე-, მო-) ადამიანის კატეგორიის ფორმანტი მარტოოდენ მ- პრეფიქსი უნდა იყოს, -ე-, -ო- ხმოვანთა ფუნქცია სარკვევია.

ასევე ნიუთის კატეგორიის დამახასიათებელ პრეფიქსად ს- უნდა გვექონდეს, ხმოვნის დართვით კი მის ვარიანტებს ვიღებთ.

ერთი ასეთი ვარიანტი სა- უკვე გვექონდა (ზემოთ). სხვა ვარიანტებს ქვემოთ შევებებით.

სა- პრეფიქსი, ნიუთის კატეგორიის მაჩვენებელი, გვექონდა ნაწარმოებ ფუძეებში: სა-რწყულ-ი, სა-ზუერ-ე, სა-შუალ-ი...

ნიუთის კატეგორიის საწარმოებელი პრეფიქსი გამოიყოფა ისეთ სახელებშიც, სადაც ფუძე, ერთი შეხედვით, მარტივია; ასეთია, მაგალითად, ს-ძე-მ, შე-შა-მ ← სე-შა-მ, სი-სხლ-ი... და სხვ. (იხ. გვ. 143-44).

ს-ძ-ე... ახ. ქართ. რ-ძ-ე... სვ. ლგ-ჯ-ე...

მეგრ. ბ-ჟ-ა ← ბ-ჟ-ალ- (იხ. მა-ბ-ჟ-ალ-ი-ა — „რძი-ანა“ — ბალახის სახელია).

ქან. მ-ჯ-ა || მ-ჟ-ა || ბ-ჟ-ა || ბ-ჯ-ა მ-ჟ-ალ-ვა || ბ-ჟ-ალ-ვა || ჟ-ალ-გ-ა იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 94.

... ჩნ მდის... მას სძესა დაუწყუედელსა ტბილსა ესუამთ...
;იძენი, 11₁₅.

... ჟამსა მას რლსა მისცის სძე საზრდელად ყრმასა...

ქენი, 218₁₃.

... რომელთა ნაცვლად სძისა აღმზარდეთ სულიერითა მოძღურებისა საზრდელითა... ხანით., მღ. ქვ.

ქანურისათვის, როგორც ეს ნაჩვენებია შედარ. ლექსკ.-ში, ამოსავალია მ-ჟ-ა — მ-ჟ-ალ-: მ- ფონეტიკური დანართია. მ-ს ადგილს მეგრულში, სპორადულად ქანურშიც, იქერს ბ; ჯ ქანურში მიღებულია ჟ-საგან.

ქანურისა და მეგრულის ჩვენებათა თანახმად ქართულში უნდა გვექონოდა ზ-ენ- || ზ-ელ- („შედარ. ლექსიკ.“, 94).

ბოლოკიდური -ნ (|| -ლ) აქ დაკარგულია, როგორც მრავალ სხვა შემთხვევაში (დღ-ენ- → დღე-... ძენ- → ძე-...).

ეს ზე უნდა იყოს შემონახული ხევსურულ ზის-ცვარ-ში, რაიც რძეს ნიშნავს:

... როსაც ზის-ცვართ ღვებდ, ეს ეშმა თუ წავიდოდ წყალზე... ამხკრეფდ წყალს, მაიტანდ შინ, ჩაასხემდ ზის-ცვართ და სრუ კარაქად იქცეოდ... (ხევსურული მისალები: „წელიწდეული“, 156₁₃).

ზის-ცვარ-ში „ზე“ „მზე“-ს მოგვაგონებს, მაგრამ სემასიოლოგიურად გაუგებარია იქნებოდა გამოთქმა „ზის-ცვარი“!

თუ ქართულში ამ სახელისათვის ძირეულია ზ და ქანურისა და მეგრულისათვის ფ, მაშინ სვან. ჯ მეორეულ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ, — დაახლოებით იმ რიგისად, როგორც ქან. მ-ჯ-ა-ში გვაქვს.

სხვაგვარი დასკვნა მხოლოდ იმ შემთხვევაში გაკეთდება, თუ ჯ — ფ და ხევსურული ზ — ძ (უნდა კი იყოს პირუკუ).

სვანურსა და ქართულში ამ სახელს მოგვოვება პრეფიქსი: ლ-გ-|| ს-: ეს შეფარდება სავსებით კანონზომიერია (შდრ. მაგალ. ლ-გ-გ—დგა-ს... აგრეთვე ჩვენთვის საინტერესო პრეფიქსები, — ქვემოთ).

ყურადღებას იქცევს სვანურში პრეფიქსთან ხმოვნის გამოვლენა: ლ-გ- მაშინ, როდესაც ქართულში პრეფიქსს მხოლოდ თანხმოვანი წარმოადგენს. რაც შეეხება ს-ძე-|| რ-ძე-ს ურთიერთობას, ძვ. ქართ. ს- და ახალი ქართ. რ- სხვა შემთხვევებიდანაც ცნობილია: ძვ. ქართ. სთუელ-ი—ახ. ქართ. რთუელ-ი¹...

ქანურსა და მეგრულში ჰ-ს ფუნქცია და რაობა იქნებოდა სარკვევი, თუ იგი მ-ს ბგერინაცვალი ყრავა, როგორც ამას ჩვენ ვვარაუდობთ („შედარ. ლექსიკ.“, 94).

ეს საკითხი კი გაჩნდება, თუ მ-ს ფონეტიკურ დანართად არ მივიჩნევდით; ამგვარად ორი შესაძლებლობა ისახება:

მ ფონეტ. დანართია — ბ;

ანდა: მ — ბ. ეს უკანასკნელი მორფოლოგიური ოდენობაა, ნიეთის¹ კატეგორიის ნიშანი, ს-|| ლ-ს ფუნქციის მქონე (იხ. ქვემოთ). ჩვენ პირველ შესაძლებლობას ვუქვერთ მხარს.

ს-ძე- ფუძისა და ძუძუ-ს საერთო ძირი უნდა. ჰქონდეს: ძუძუ-ძ-უ-.

შე-შ-ა—ქან. დი-შქ-ა || დი-შქ-ა „შეშა“, „ხე“ (მერქანი)
მეგრ. დი-შქ-ა (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 157).

... დაიწუებოდა სიცხისა მის გან შოა ზაფხულისა ვა შეშა და ცეცხლისაგან... საბა ასურ., 10₁.

ბოლოკიდური -ა—-ალ („შედარ. ლექსიკ.“, 157). თავკიდური დი- ქართ. შე-ს მორფოლოგიური ეკვივალენტია. უკვე ი. ყიფ-ში ძეს აქვს აღნიშნული, რომ შე—სე- მომდევნო შ-სთან, რომელიც ძირეული მასალაა, ასიმილაციის გამო („ასიმილ.“, — უნივ. მთაბე, I, გვ. 4).

¹ თითქოს საწინააღმდეგო შეფარდებაა მოცემული ძვ. ქართ. რტო-სა და ახ. ქართ. შტო-ს შორის (შტო—სტო?).

ეს ხე- იმავე ფუნქციისა უნდა იყოს, რაც ხ- ს-ძე-ში, ანდა ხა- ხა-ზურ-ე-ში.

ქანურ-მეგრული დი- იმავე მორფოლოგიურ ფუნქციისად უნდა ვცნოთ, რაც ხე-ს გააჩნია: დი- || ხე- ფონეტიკურად ერთმანეთს არ შეესატყვისება.

ქართ. ცე-ცხ-ლ-ი—ქან. და-ჩხ-ურ-ი || და-ჩხ-ირ-ი || და-ჩხ-ი-ი,
მეგრ. და-ჩხ-ირ-ი (იხ. „შედ. ლექსიკ.“, 158).

...და ცეცხლი მათი არა დაშრტების... შადიშ., 85ა.

ქანურში რომ დაჩხურ- ვარიანტია ამოსავალი, ნაჩვენებია „შედარ. ლექსიკ.“ (გვ. 158); მეგრ. დაჩხირ- იმეორებს ქანურის მეორე ვარიანტს. -ურ- || —-ირ დეტერმინანტი სუფიქსია (იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 49).

ძირეულ მასალად გამოიყოფა -ცხ-, რომელშიაც -ხ- ფონეტიკურად განვითარებული ჩანს: ცხ—ც: ეს უკანასკნელია ძირის ისტორიულად უწინარესი სახეობა.

თავკიდური ცე—ხე- მომდევნო ც-სთან ასიმილაციის გამო, როგორც ეს დადგენილი აქვს ი. ყიფშიძეს („ასიმილ.“—უნივ. მოამბე, I, გვ. 4). მასვე აქვს გამოყოფილი ეს ნაწილი პრეფიქსად (ფუნქციის აღუნიშნავად).

ამ ხე-ს მორფოლოგიური ეკვივალენტია ქან.-მეგრ. და- (იხ. ზემოთ შეფარდება ხე- || დი-): აქაც ნივთის კატეგორიის პრეფიქსებთან გვაქვს საქმე.

სვან. ლე-მესგ- „ცეცხლი“ სხვა ძირისა ჩანს, თავკიდური ლე- კი აქაც პრეფიქსია, არსებითად იმავე ფუნქციისა, რაც ხე-||და- პრეფიქსებს მოეპოვებათ.

ქართ. ცა-ცხ-ვ- -- სვ. ცა-ცხ-უ
მეგრ. ცხა-ცხ-უ
ქან. დუ-ცხ-უ

ძვ. ქართულში ეს სიტყვა ჩვენ არ შეგვხვედრია.

ქართ. ცაცხვ-ში ცა- რომ თავსართია, ამას მოწმობს ქან. დუ- (შდრ. ცე-ცხლ-ი — ქან. და-ჩხ-ურ-ი). ივარაუდება, რომ ცა- — ხა-: ცა-ცხვ-ი — *ხა-ცხვ-ი (შდრ. ცე-ცხლ-ი — ხე-ცხლ-ი).

მეგრ. ცხაცხუ—ცაცხუ (ისევე, როგორც ცხორცხალ-ი—ცოცხალ-ი). ეს ვარიანტი—ცაცხუ—დაცულია სვანურში; ეკვი არაა, რომ იგი შეთვისებულია მეგრულიდან, მას დაუცავს შესაბამი სახე, ოღონდ ბოლოკიდური ბგერა უმარცვლო უ-ა. მისი ფუნქცია იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 129.

ქანური დუ-ცხ-უ — *და-ცხ-უ ასიმილაციის შედეგად.

-ცხ- ძირეული ჩანს და ყველა ქართველურ ენაში მეორდება; მასში -ხ- ფონეტიკური დანართი უნდა იყოს.

ამრიგად, ზემოთქმულის მიხედვით ამ სიტყვის ორი ვარიანტი უნდა მივიჩნიოთ ამოსავლად: ქართ. სა-ცხ-ვ—ცა-ცხ-ვ¹
და ქან. *ლა-ცხ-უ—დუ-ცხ-უ

აქაც ქართ. სა—ქან. და- პრეფიქსები ერთმანეთს ეღრება მორფოლოგიურად წინა მაგალითების მსგავსად და ნივთის კატეგორიისაა.

ქართ. სი-სხ-ლ- — სვან. ზი-სხ

მეგრ. ზი-სხ-ირ- || ზე-სხ-გრ-

ქან. დი-ცხ-ირ- || დი-ნ-ცხ-ირ-

... და დასთხინნეს სი ს ხ ლ ნ ი მათნი... კიმენი, 37₁₄.

... და ვიხილე ს ი ს ხ ლ ი იგი... მდინარე... იკვე, 39₁₄.

მეგრ. ზე-სხ-გრ-ი—ზი-სხ-ირ-ი—დი-ცხ-ირ-ი. შუა საფეხურად უკანასკნელ ორ ვარიანტს შორის ივარაუდება *ძი-სხ-ირ-ი; შდრ. ქან. დი-ც-ამ-ს || ძი-ც-ამ-ს, მეგრ. ი-ძი-ც-ან-ს; ქართ. და-დე-ა—ძევს (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 72).

მაშასადამე, მეგრ. ზი-სხ-ირ-ი-ს ზი- ქართ. სი-ს ფონეტიკური ვარიანტი როდია, იგი ქან. დი-საგან მომდინარეობს².

სვან. ზი-სხ- ეკედლება მეგრულ ზი-სხ-ირ-ს.

ქართ. სი-, ქან. და მეგრ. დი- პრეფიქსები ერთმანეთთან კანონზომიერ მორფოლოგიურ შესატყვისობაშია და ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელია.

ძვ. ქართ. შა-შ-ვ- (=შა-შ-უ-ი)—მეგრ. ზე-ს-ქ-ვ-ი

ქან. ზე-ს-კ-უ || მ-ზე-ს-კ-უ

... და იგივე ზაქარია სთულისა ეამთა ჯდა ოდესმე... თვსთა ბაბილოთა მწიფეთა ქუეშე რომელთა მრავალგზის შა შვ ჯ კამდა... სანძთ., 43₁₂ ქვ.

¹ ქართულშიც აქ უმარცვლო უ ივარაუდება ბოლოს.

² ნ. შ ა რ ს პროცესის მსვლელობა ესმის ასე: ზი→ძი→დი (იხ. „ქან. გრამ.“, § 119 c, შენიშვნა).

როგორც „შედარებ. ლექსიკ.“, გვ. 105 აღნიშნულია, ზე- ქანურსა და მეგრულში უნდა იყოს პრეფიქსი, მიღებული დე-საგან ძე-ს მეშვეობით.

ქართულშიც *შა- — ხა- (შდრ. შეშა — სეშა... შიში — სიში...)
 ამგვარად: ქართ. *ხა-შ-უ- — შა-შ-ვ-
 ქან. მეგრ. *დე-ხქ-უ — *ძე-ხქ-ვ-ი — ზე-სქ-ვ-.

წინააღმდეგ შემთხვევაში გაუგებარი იქნებოდა, როგორ მივიღეთ ქართ. შა-ს შესაბამისად ქანურსა და მეგრულში ზე-...

წინა მაგალითებში ქართ. ხ- || სე- || ხა- || სი- პრეფიქსების შესაბამისად ქანურსა და მეგრულში მივიღეთ დი- || და- || დე- პრეფიქსები (ხმოვანდაურთავი დ- არ გვექონია!), ე. ი. ხ-ს გარდა ნივთის კატეგორიის ნიშნად ქართველურ ენებში დ-ც დადასტურდა.

§ 58. ამ დ-ს სპორადულად ქართულშიც ვპოვებთ.

ასე, მაგალ., ქართ. კიანჭველა, კინქარი, თვე, დათვი, შტკვარი... ასეთი პრეფიქსის შემცველია ისტორიულად.

ქართ.. კიანჭველა-ჯი-ნ-ჭვ-ელ-—ქან. დი-მ-ჭკ-უ || დუ-მ-ჭკ-უ
 მეგრ. ჯგი-ჯგი-ტი-ა || კი-ჭკი-ტი-ა

„შედარ. ლექსიკონში“ (გვ. 114) ნაჩვენებია გვაქვს, რომ ძირეულ მასალას: ჭვ- წარმოადგენს და მას შეეფერება კჳუ- ქანურში: -კ- განვითარებულია.

მეგრული ვარიანტები მეორეულია (ქანურთან შედარებით) ისევე, როგორც ქართ. კიანჭველა (დაწვრილებით იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 114).

ქართულისათვის ამოსავალია ჯინჭველ-ი; ეს დასტურდება ძე. ქართულით:

სოლომონი იტყუხს იგავსა მიგუალჲ ჯინჭველისა და ჰბაძველ... სამი სახჲ არს ჯინჭველისაჲ. პირველი სახჲ... ხანისმეტყ., 19₁.

... მეორე სახჲ ჯინჭველისაჲ... იქვე, 19₂₀.

მესამე სახჲ ჯინჭველისაჲ... იქვე, 20₅.

ჯინჭველ-ი გვაქვს გვარში დაცული: ჯინჭველაშვილი (და არა: „კინჭველაშვილი“ და მით უფრო--„კიანჭველაშვილი“).

ქან. დი-მ-კჳ-სთან შედარება მოწმობს, რომ ქართ. ჯი-ნ-ჰვ-ელ-ი — დი-ნ-ჰვ-ელ-ი: აქ უფრო ნაწილობრივი ასიმილაცია უნდა გვექონდეს (დ—ჰ: ჯ—ჰ), ვინემ თავკიდური დ-ს გააფრიკატება მომდევნო ი-ს ზეგავლენით. ამ ასიმილაციის შემდგომი საფეხურია კინჰველი, ხოლო კიანჰველა ხალხური ეტიმოლოგიის პროდუქტს წარმოგვიდგენს (ქია-...).

ასიმილაციის შედეგადაა მეგრ. ჰკიჰკიტია-ში თავკიდური ჰ-მიღებული.

თავკიდური დი- დი-ნჰველ||დი-მჰკჳ-ში იმავე ოდენობად უნდა ვცნოთ, რაც დი-შჰა-, დი-ცხირ- სიტყვებში გამოიყო, იგი ნივთის კატეგორიის პრეფიქსია.

საფიქრებელია, რომ ანალოგიურ პრეფიქსს შეიცავს კინჰარ-ი-ც — ჯი-ნჰ-არ- — *დი-ნ-ჰ-არ- შდრ. ქან. დი-ჰკ-იჯ-ი (იხ. ნ. მარის „ქან. გრამ.“, გვ. 139).

ძვ. ქართ. თ-თჳე- || თვ-თ-ე- „თვე“
 ქან.-მეგრ. თჳ-თ-ა „თვე“; „მთვარე“
 სევან. დო-შდ-ულ „მთვარე“

ვარ. თოფურიას. სამართლიანად აქვს გამორკვეული, რომ ამ სიტყვას თავკიდურად დ- უნდა ჰქონოდა ქანურ-მეგრულშიც და ქართულშიც; მკვლევარი ამ შემთხვევაში სევანურს ემყარება; ივ. ჯავახიშვილის შენიშვნა, ქართ. თ-ს შესატყვისად სევანურს თავკიდურ დ-ს ნაცვლად შდ- უნდა ჰქონოდაო (თავგ=სევან. შდჳ-გჳ, თხილ-ი—ჰსევან. შდიხ... — იხ. ქართ. ერის ისტ. I, მესამე გამოცემა, 1928, გვ. 124), სავსებით მართებულია, თუ თავკიდურ თ-ს ძირეულ მასალად მივიჩნევთ. მაგრამ საქმის ვითარება იცვლება, თუ ვივარაუდებთ, რომ თავკიდური თ- ფორმანტია: სევან. დო-შდ-ულ-ში თავკიდურად შდ- არა გვაქვს იმიტომ, რომ აქ შესატყვისობა არა გვაქვს, თავკიდური დო- იგივე ფორმანტია, რაც თჳ- ქანურ-მეგრულ თჳ-თ-ა-ში და ქართ. თჳ-თ-ე-ში; შესატყვისობა არა გვაქვს, რადგანაც ერთი და იგივე ფორმანტია ყველა ქართველურ ენაში: დო- || თჳ- — დჳ-: ვარ. თოფურიას. ანალიზს მხოლოდ ამ მხრივ ესაჭიროება შევსება.

ქართ. თთჳე-ში რომ თანებს შორის ხმოვანი ივარაუდებოდა, ამაზე მიუთითებდნენ ჯერ კიდევ ნ. მარი, ი. ყიფშიძე. ასეთი ვარიანტები ძვ. ქართულშიც დასტურდება.

ძვ. ქართულში თვე-ფუძე ასეთი სახით დასტურდება: თვთჳე-, თთჳე- || თთჳე-, თვე-, თჳე-...

... და იმალიდა თავსა თვსსა ხუთ თვთე... ჰადიმ., 202_ბ—_ბ.

... და არს დასაბამი ტანჯვათა მათ... შუშანიკისთაჲ თთუესა აპნისისა მერვესა თთვსასა... და კუალად ტანჯვად ვარდობისა თთუესა ათცხრამეტსა და აღსრულებად მისი თთუესა ოკლონ-ბერსა... შუშან., 46_ა.

... და თთვესა მას მეექუსესა მიივლინა გაბრიელ... ჰადიმ., 102_ბ.

... და ესე მეექუსე თთვე არს მისი... ჰადიმ., 103_ა.

...ორთა ამათ თუეთა შაშუალ მარტსა და აპრილსა... ბოლნ., 2₁₆ ქვ.

... მოკულდა თუესა სეკდენბერსა... წარტყუნ., 4_მ.

... იყენეს... ოდეს იგი დაეკშნეს ცანი სამ წელ და ექუს თვე... ჰადიმ., 110_ბ.

აქ მოყვანილ ვარიანტთაგან თუე- ყველაზე ახალია (ეს იგივეა, რაც ახ. ქართ. თვე); ყველაზე ძველი ჩანს თვ-თ-ე, შდრ. ქან-მეგრ. თუ-თ-ა.

თუ — დუ- (— || დო- სვან.) ნივთის კატეგორიის პრეფიქსია. ძირეულ -თ-ს შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 203—204. იქვე მითითება ლიტერატურაზე; სახელდობრ: ნ. მარი: Др.-грыв.-рур. сл. 10; Опред. Ахем. 64; ვ. თოფური: ფონეტ. დაკვირვებ. I. მიმოხ., 216—219; ივ. ჯავახიშვილი, ქართვ. ერის ისტ. I (1928), 122—124; ი. ყიფშიძე: ასიმილ. და დისიმილ., უნივერ. მოამბე, I, 3.

ქართ. და-თ-ვ-ი — ქან. მ-თუ-თ-ი || თუ-თ-ი

მეგრ. თუ-ნ-თ-ი

სვ. დვ-შდ-ჟ (|| ლაშხ. დე-შდ-ჟ).

როგორც ვარ. თოფურიას აქვს გარკვეული, ქანურსა და მეგრულში თავკიდური თ—დ ასიმილაციის ნიადაგზე („ფონეტ. დაკვირვებ.“, II, 247).

მ-ქანურში, -ნ-მეგრულში ფონეტიკური დანართია; ძირეულია -თ-, სვანურში კანონზომიერად წარმოდგენილია -შდ-ს სახით; -უ || ჟ დეტერმინანტი სუფიქსია (შედარ. ლექსიკ. 88—89); ზანურში ეს სუფიქსი არა ჩანს; დაკარგული უნდა იყოს; დაკარგულ უ || ვ-ს კვალი უნდა ჩანდეს თუ-ში: თუ—თო, თუმცა უ—ო ამის გარეშე შეუძლებელი არაა ზანურში.

და-ქართლისა, დვ-სვანურისა და მისი ეკვივალენტი დო—დუ—თუ- ზანურში ნივთის კატეგორიის პრეფიქსია: აქაც ყველა ქართველურ ენაში ერთი და იგივე და- დასტურდება.

ქართველურ ენებში დათვ- ფუძისათვის ძირად -თ-ს გამოყოფა შესაძლებელს ხდის მას დაუკავშიროთ რიგ კავკასიურ ენათა იმავე მნიშვნელობის ძირები: ხუნძური ცი (იხ. Услар. Авар. яз., словарь, 212), ლაკური ცუ-შა (ნათ. ცუ-ხ-ლულ) (იხ. Услар. Лакский яз., 375), ჩაჩნური ჩა (იხ. Услар. Чечен. яз., 228), თაბასარანული შე (იხ. Дирр. Грам. табас. яз.) და იქნებ აფხაზ. ა-მ-ში- სახელის ძირიც, (იხ. Услар. Абхаз. яз., 250).

არაა გამორიცხული, რომ იმავე ძირის ფონეტიკური მოდიფიკაცია გვექონდეს როგორც დარგულ ხინჭა („დათვი“) და კიურულ სეუ („დათვი“) სახელთა ძირებში (იხ. Услар. Хюрклинп. яз., 427, მისივე Кюрин. яз., 547), აგრეთვე დალისტნის ზოგი სხვა ენის ლექსიკურ მასალაში ამავე მნიშვნელობისა.

ხსენებულ მაგალითებს უნდა მიემატოს მ-ტ-კუარ-ი:

... და დააგზნეს ცეცხლი... პირსა ზედა კლდისასა, რომელ არს კბოლძ, კლდძ მდინარისა მის დიდისაჲ, რომელი განჰვლის აღმოსავალით ქალაქსა, ესე არს სახელით მტკუარი... აზო, 75₁.

ამ სახელში მ- ფონეტიკური დანართი ჩანს, -ტ- კიდევ მომდევნო -კ-ს ზეგავლენით გამკვეთრებული დ- არის და ნივთის კატეგორიის მაჩვენებელი უნდა იყოს, როგორც ამას გაკვრით, მაგრამ არსებითად მართებულად აღნიშნავდა ნ. მარი: ხუნძური ჭორ „წყალი“, „მდინარე“ მას შესაძლებლად მიიჩნია დაუკავშიროს კურ-ფუძეს ბ Кърц (რაც სადავოა) და შემდეგ წერს: ამასვე ეკედლება ქართული სახელი იმავე მდინარისა მ-ტკუარი-ი, საკუთრივ მისი ფუძე ტკორ, მასთან ტ-ში გვაქვს კლასის ანუ სქესის ნიშანი, რომელიც ლაკურ ენაში ბგერს დ-ს სახით; სწორედ ეს სქეს-ნიშანი თუ კლას-ნიშანი განეკუთვნება ლაკურ სიტყვას ნეხი, რაიც „მდინარეს“, „ნაკადულს“ ნიშნავს (იხ. Непечатный источник, ИАН (1917), 330, შენიშვნა 2).

ლაკური ენის კლას-კატეგორიის ნიშანი დ- იყო ამოსავალი ნ. მარისათვის, როცა მტკუარი-ში ტ—დ კლასის ნიშნად გამოაცხადა. დ- ლაკურში მეოთხე კლასის ნიშანია. არა ჩანს, სამწუხაროდ, რა კლასის ნიშნად მიიჩნია მტკუარში ნ. მარმა ეს ტ—დ. ამაზე არაფერი აქვს ნათქვამი. ის კი ცხადია, რომ დათუ-, თთუე-, ჯინქველ- და სხვ. ფუძეთა პრეფიქსები ამავე წრეში მას არ განუხილავს: დალისტნის ერთ-ერთი ენის სტრუქტურა იყო, როგორც ვთქვით, ამოსავალი და არა ქართველური ენების მონაცემთა ანალიზი.

ფაქტი სწორადაა მაინც ნაჩვენები.

ქართ. ძალღ- ზან. ვალოღრ- (სვან. ჟელ-)... თავკიდღური ძა- || ჯო- საფიქრებელია ძველის-ძველად და-საგან მოდიოდეს და იმავე ნივთის კატეგორიის ნიშანი იყოს. ძირეულ მასალად აქ-ღ-უნდა გვექონდეს: მომღღენო -ღ- || -ოღ- დეტერმინანტი სუფიქსია (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 62).

ზანურისა და სვანურის ჩვენება მოწმობს, რომ ღი- პრედიქტი უნდა გვექონოდა თხელ- ატრიბუტივთანაც:

ქართ. თხ-ელ-

სვან. დღ-თხ-ელ „თხელი“

ქან. თი-თხ-უ || თუ-თხ-უ ”

მეგრ. თხი-თხ-უ (იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 239).

სვან. დღ-თხ-ელ-—ღი-თხ-ელ-ში წარმოდგენილია ის სახე, რომელიც ამ სიტყვას ქართულში უნდა ჰქონოდა. დთხელ- ფორმის არსებობა ქართულში დადგენილი აქვს ვარ. თოფურიას (ფონეტიკ. დაკვირვებანი. „მომომხილველი“ I, 215—216), ოლონდ დ-პრედიქსად გამოყოფილი არაა; მეგრე: სვან. დღ-თხ-ელ-ს მეგრულიდან შეთვისებულად თვლის ავტორი, —ამას აპოკოლებს სუფიქსთა სხვაობა: -ელ- || -უ-.

§ 59. ღ-ს პარალელურად უნდა მიეუთითოთ ნ-||რ-||ღ- პრედიქტებზედაც. სათანადო მაგალითები უფრო მცირეა, თუ ნაზმნარ სახელებს არ მივიღებთ მზედველობაში. ნ- პრედიქსის უდავო მაგალითია მოცემული ნი-კაპ-ში:

ნი-კაპ-ი—შდრ. მეგრ. ნუ-კუ || ნუ-კუ „ნიკაპი“

ქან. ნუ-კუ || ნუ-ნ-კუ „ნიკაპი“; „პირისახე“

სვან. კაპ-რჰჰ

ქართ. კაპ-უნ-ი „უბათა ყბის ტყეცება“ (საბა)

ძირეულ მასალად კაპ- გამოიყოფა (ნ. მარი, ვარ. თოფურიას); ნი- || ნუ- პრედიქსია სი- || ღი-ს ფუნქციისა (იხ. ვ. თოფურიას: ქართუ. ენათა სიტყვაწარმოებიდან, 91; ნ. მარი. К вопросу о полож. абхаз. яз. среди ифетических, 16).

ეგვივე კაპ- ძირი გვაქვს რუ-კაპ-შიც; რუ-კაპ-ის სახით ეს სიტყვა ცნობილია მეგრულში და, საერთოდ, დასავლეთ საქართველოში, როგორც ილ. ჭყონია აღნიშნავს: „დასავლეთ საქართვე-

ლოში როკაპათ მდებდრობით სქესის კუდიანების უფროსს გულის-
ხმობენ“ (სიტყვის კონა, 42; იხ. აგრეთვე: ი. ყიფშიძე. მეგრ.
გრამატ., ქრესტ. 307; ს. ჟღენტო. გურული კილო, 240): რუ-
კაპ— რო-კაპ-.

ეგვევ სიტყვა შეთვისებული აქვს აფხაზურს: ა-რჟაკაპ. რო-კაპ-
სიტყვის ეტიმოლოგიური კავშირი ყბასთან (კაპ— „ყბა“) ცხა-
დად ჩანს საბაზ განმარტებიდან:

„რუკაპი—ძლიერ ბებერი დედაკაცი და დიდად ყბელი და
კუდიანი“ (ქართ. ლექსიკ., 1928 წლ. გამოც., გვ. 282).

„ყბელი“ აქ „ყბიანს“ ნიშნავს: „დიდად ყბელი“—„მეტის მეტად
ყბიანი“, „მეტად დიდი ყბის მქონე“.

„შედარ. ლექსიკონში“ (გვ. 155) ნაჩვენებია, რომ ნე- თავსართი
გვაქვს ქართ. ნე-დღ-ში; შდრ. მეგრ. ლა-ღი-ი, კან. ლა-ღ-რ-ე ||
— ლა-რ-ღ-ე.

ლა- პრეფიქსი გამოიყოფა ქართ. ლა-შ- სახელში; „ბაგენი
არიან კაცთა პირთა ორნივე ლაშნი“ (საბა); ხვესურულად ლაშ-ი
ამეკამალაც იხმარება ბაგის მნიშვნელობით: „კაცმ სასმელს ლაშნ
არ უნდა აურთხნას“ (წელიწდეული, გვ. 123—124).

ქართ. ლა-შ-ი, კან. ლე-შქ-ი, მეგრ. ლე-ჩქე-ი: ლა- || ლე-
პრეფიქსები ნე- || ხე-ს ფუნქციისაა. ამავე სიტყვის სხვა ნაწილების
შესახებ იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 51—52.

ნე- პრეფიქსი უნდა გვექონდეს სახელებში: ნე-ზგ-ი (ივ. ჯა-
ვახიშვილი), ნე-კ-ი (ვარ. თოფურიი)...

ნაზმნარ სახელებად შეიძლება განიმარტოს ნე-სტვ, ნე-შტ-ი,
ნე-რგ-ი, ნე-რწყვ... და ამიტომ მათ ქვემოთ დაეუბრუნდებით: ნე-ს
პრეფიქსულობა აქ, რა თქმა უნდა, ექვს გარეშეა. ეს ნე- იგივეა,
რაც ნე-ზგ-ის ნე-.

ნი- || ნე- (ან ამგვარივე ფუნქციის) პრეფიქსების ოდენხმოვ-
ნიანი ნარჩენი ი-, ე- გვაქვს სახელებში:

ი-დაყ-ფ-ი || ნი-დაყ-ფ-ი შდრ. მეგრ. დუჟ-ი

კან. დუჟ-უ || დუ-რ-ყ-უ

(იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 59).

ე-ნ-ა—შდრ. კან. ნე-ნ-ა, მეგრ. ნი-ნ-ა, სვან. ნი-ნ—„შედარ.
ლექსიკ.“, 53 (შდრ. კან. ნე-კნ-ა || ნე-კლ-ა || ნე-კრ-ა || ე-კნ-ა—ქართ.
კარ-ი... იხ. „შედარ. ლექსიკ.“, 155).

§ 60. დ-, ნ-, რ-, ლ-, თანხმოდანთა შემცველ პრეფიქსებს გარდა რიგ სახელებში გამოიყოფა ბ- თანხმოდანის შემცველი პრეფიქსიც, როგორც ეს გარკვეული აქვს ივ. ჯავახიშვილს:

ბა-ფ-შე-ი—ბა-შე-ი

ბა-ლან-ა

ბა-ტკან-ი—ბა-ტიკან-ი... (იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართ. და კავკას. ენ. ნათეს., 214).

ამავე ბ-ს ფონეტიკური სახეცვლაა ფ-

ქართ. ფ-რ-ჩხ-ილ-ი || ძვ. ქართ. ფ-რ-ცხ-ილ-ი

მეგრ. ბი-რ-ცხ-ა (←ბუ-ცხ-ა) „ფრჩხილი“

ქან. ბუ-ცხ-ა

„შედარ. ლექსიკ.“, 61).

აგრეთვე: ფუ-ტკ-არ-ი; შდრ. ბუ-ტკ-უჯ-ი („შედარ. ლექსიკ.“, 115).

ეს პრეფიქსი (ბ- || ბა-, ბუ-) სხვა კავკასიურ ენათაგან შეთვისებულ კლას-კატეგორიის ნიშანი უნდა იყოს, როგორც უკვე აღნიშნული გვაქვს „შედარ. ლექსიკ.“, გვ. 62, 115. ეგულისხმობთ ჩაჩნური ჯგუფისა და დალისტნის რიგ ენებს, სადაც ბ კლას-კატეგორიის ნიშნად ამჟამადაც გვაქვს; ყველგან ესაა ნივთის კატეგორიის ნიშანი და განეკუთვნება მესამე კლასს (შეიძლება სხვა კლასსაც, თუ ნივთის კატეგორია ერთზე მეტი კლასისაგან შედგება).

ჩაჩნური ჯგუფისა და დალისტნის ენებში ფართო გამოყენება აქვს დ- ფორმანტსაც, რომელიც აგრეთვე ნივთის კატეგორიის ნიშანია (ჩაჩნურში, ლაკურში, დარგულში, წახურულში, რუთულურში...).

იქნებ დ-ც ამ ენათა მორფოლოგიური ინვენტარიდანაა ქართულში (და სხვა ქართველურ ენებში) შეთვისებული?

ეს საკითხი ისევე უნდა გადაგვეწყვიტა, როგორც ბ-ს საკითხი, ერთი გარემოება რომ არაა: დ- პრეფიქსი სახელებში განმარტობით არა დგას, ბ-ს შესახებ კი ამას ვერ ვიტყვი (უფრო დაწვრილებით—ქვემოთ გვექნება საუბარი).

ამრიგად, ნივთის კატეგორიის პრეფიქსებად გვაქვს (სიმარტივისთვის მხოლოდ თანხმოდანთს ელემენტს ვიღებთ):

ბ-||დ-||ნ-, სპორადულად რ-||ლ- (და შეთვისებული ბ-).

§ 61. რით აიხსნება პრეფიქსთა სიმრავლე ამ შემთხვევაში? ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ნივთის კატეგორია ერთ კლასს კი არ ქმნიდა ქართულში (და ქართველურ ენებში), არამედ რამდენიმე კლასად იყოფოდა?

ასეთი შესაძლებლობა უნდა გამოირიცხოს: ქართულის (და ქართველურ ენათა) სტრუქტურაში ხ- ღ- ნ- აფიქსები სხვა შემთხვევაშიც გვაქვს და განსხვავებული ენობრივი ფენის კუთვნილება ჩანს; მაშასადამე, ფ უ ნ ქ ც ი ი თ კ ი არ განსხვავდება, არამედ ფ ე ნ ო ბ რ ი ე (respect. დიალექტობრივ), ე. ი. სხვადასხვა ფენაში ერთი და იმავე ფუნქციით გვევლინება.

ამათგან ძველი სალიტერატურო ქართულის ძირითადი ფენის კუთვნილებაა და ყველაზე მეტი ხვედრი წონა აქვს ხ- პრეფიქსს, ღ- უპირატესად ზანურს ეკედლება (თუმცა ქართულისთვისაც არაა უცხო), ნ- კიდევ ქართული სალიტერატურო ენის ერთ უძველეს ფენას განეკუთვნება (ისევე; როგორც ფუძის ლეტერმინანტი სუფიქსი -ან- || -ნ- — დაბ-ან-, ძმ-ან-...).

აღამიანის კატეგორიის ნიშანი (პრეფიქსი) ერთფეროვანია (მ-) ქართულში (როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ქართველურ ენებშიც), ნიეთის კატეგორიის ნიშანი (პრეფიქსი) ფონეტიკური შედგენილობის მხრივ ნაირფეროვანია (ს- ღ- ნ-...), ამ ფაქტის ახსნა იხ. ქვემოთ (სხვა ქართველურ ენებში კლას-კატეგორიის ნიშანთა გათვალისწინების შემდეგ).

უკვე აღნიშნული გვაქვს (გვ. 167—168), რომ აღამიანის კატეგორიის პრეფიქსი პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებშია გამოყენებული: მე-ზღერ-ე-, მე-კეც-ე-, მე-ნავ-ე-, მე-თევზ-ურ-... და მსგავს წარმოებაში მ- აღამიანზე მიუთითებს. ასეთი წარმოება ძვ. ქართულშიც პროდუქტიული იყო და ახალ ქართულშიც ფართოდაა გამოყენებული: მოიშალა მ-იანი წარმოება მ-ეგვპტ-ელ-... მ-ტბევ-არ-... მ-თავ-არ-... მ-შუალ-ე-... და მსგავარ სახელებში, მაგრამ მტკიცედ დატულია წინანდელი ვითარება ე. წ. პროფესიის აღმნიშვნელ სახელებში...

§ 62. ნაწარმოებ სახელთა სხვა ჯგუფების ეგვეე მე- უნდა გვექონდეს რიგითი რიცხვითი სახელების საწარმოებელ მე-პრეფიქსში:

მე-ორ-ე-, მე-სამ-ე-, მე-ოთხ-ე-, მე-ხუთ-ე-... მე-ათ-ე-...

აგრეთვე წილადის საწარმოებელ პრეფიქსში:

მე-სამ-ედ-ი, მე-ოთხ-ედ-ი, მე-ხუთ-ედ-ი, მე-ათ-ედ-ი-...

მე-სამ-ე- და მსგავსი რიცხვითი სახელი უთუოდ აღამიანს სრულიადაც არ ნიშნავს (შდრ. მესამე პირი... მვედარი... — მესამედლე... წელი...).

მესამედი... და სხვა წილადი რიცხვითი სახელი მხოლოდ ნიეთის კატეგორიის სახელებს გულისხმობს: რა და ცის მესამედი...

რიგითს რიცხვითს სახელებში მნიშვნელობის გაფართოება მოხდა: მსოლოდ ადამიანის შესახებ ნიეთების მიმართაც იხმარეს სწორედ ისევე, როგორც მ-ღიღ-არ-ი, მ-თავ-არ-ი... თავდაპირველად მხოლოდ ადამიანს გულისხმობდა (დიდ-კაცს, თავ-კაცს), მერე კი ყოველგვარი სახელის მსაზღვრელად გამოიყენეს (მდიდარი ქვეყანა... მთავარი საქმე...).

მესამედ- და სხვა მსგავს სახელებში წილადის აღნიშვნა მეორეული მოვლენაა, მისთვის სხვა წარმოება უნდა ყოფილიყო გამოყენებული (იხ. პირე. ნაწ., გვ. 58—61); მესამედ-ი მესამე-ს პირვანდელი სახეობაა (იხ. იქვე, გვ. 59). ნიეთის კატეგორიის აღმნიშვნელად ის გამოიყენეს, ცხადია, მას შემდეგ, რაც კლას-კატეგორიათა გაგება, საერთოდ, შეირყა, ხოლო რიცხვით სახელებში მოიშალა კიდევც.

რიცხვით სახელებში კლას-კატეგორიათა გარჩევა ყველაზე ადრე უნდა მოშლილიყო: რიცხვი მაქსიმალურად განყენებული კატეგორიაა, კონკრეტულ სახეობათა ხმარების უხერხულობა აქ უნდა ეგრძნოთ ყველაზე მკვეთრად და ყველაზე ადრე.

შემთხვევითი როდია, რომ მთის კავკასიურ ენებში კლას-კატეგორიათა გარჩევა რიცხვში დაკარგული აქვს ისეთ ენებს, რომელთაც გრამატიკული კლასების სისტემა კარგად აქვთ დაცული; ასე, მაგალითად, ხუნძური, დარგუული ამჟამად სამ კლასს განასხვავებს, რაოდენობით რიცხვით სახელებში—არც ერთს; ჩაჩნური ენა, რომელშიაც ოთხი კლასია გარჩეული, მხოლოდ ერთ სიტყვაში („ოთხი“) იძლევა გრამატიკულ კლასთა მიხედვით განსხვავებულ ფორმებს (იხ. Услар. Чеченский язык, 60): ვ-იი, ღ-იი, დ-იი, ბ-იი=ოთხი (კაცი, ქალი, ძალი, გველი).

ყველა ამ ენაში რაოდენობითს რიცხვითს სახელებს გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მიხედვით განსხვავებული სახე უნდა ჰქონოდათ. ამის ნიმუში დღემდის დაცულია ლაკურში:

„ერთი“—ცავა, ცარა, ცაბა (შდრ. რუს. один, одна, одно)
 „ორი“—კიეა, კირა, კიბა „ два, две).
 „სამი“—შანვა, შანდა, შანბა
 „ოთხი“—მუყვა, მუყრა, მუყბა და ასე შემდეგ (იხ. Услар. Лакский яз., 72).

ორი კლასი, ადამიანისა და ნიეთისა, აფხაზურის რაოდენობითს რიცხვითს სახელებშიცაა გარჩეული: შდრ., მაგალით.: ჯბა—„ორი (რამე)“, ჯჯჯა „ორი (ვინმე)“... Услар. Аfxазский яз., § 90, გვ. 99—100.

ქართულსა და ქართველურ ენებში ისევე უნდა ყოფილიყო რაოდენობითს რიცხვითს სახელებში გარჩეული გრამატიკული კლას-კატეგორიები ადამიანისა და ნივთისა, როგორც სხვა სახელებში. სხვა სახელებში ნაშთილა გვაქვს, რაოდენობითს რიცხვითს სახელებში ნაშთიც აღარა ჩანს. რიგითს რიცხვითს სახელებში კი საწარმოებელ პრეფიქსებში სხვაობა უნდა გვექონოდა. ერთი შეხედვით, შეგვჩნა მხოლოდ ერთი სახეობა, განზოგადებული მნიშვნელობით: მე- თავსართიანი წარმოება.

მაგრამ ქართულს სპორადულად მეორე წარმოებაც დაუცავს: ნა- თავსართიანი წარმოება:

ნა-სამ-ალ-ი...

ნა-ოთხ-ალ-ი...

ნა-ხუთ-ალ-ი...

ნა-ათ-ალ-ი... ნა-ას-ალ-ი... (ა. შანიძე. მორფ., 65)... ნა-ხევ-არ-ი (= „ნა-ორ-ალ-ი“) — ივ. ჯავახიშვილი. ქართ.-კავკას., 403).

ნა-იანი პრეფიქსი ზევით (გვ. 77 — 78) ნივთის კატეგორიის სახელებში დაედასტურეთ. ბუნებრივია, თუ ნაწარმოებ რიცხვით სახელებშიც, — რიგითს რიცხვითს სახელებში, — მას მივიჩნევდით ნივთის კატეგორიის სახელთა საწარმოებელ პრეფიქსად.

ამგვარად, რიგითს რიცხვითს სახელებში ვიღებთ შეპირისპირებულ ფორმებს:

მე-სამ-ე- (← მე-სამ-ე-დ-...) — ნა-სამ-ალ-

მე-ოთხ-ე- (← მე-ოთხ-ე-დ-...) — ნა-ოთხ-ალ-

მე-ხუთ-ე- (← მე-ხუთ-ე-დ-...) — ნა-ხუთ-ალ-

ისტორიულად მე- პრეფიქსიანი წარმოება ადამიანის კატეგორიისაა, ნა- პრეფიქსიანი — ნივთის კატეგორიისა.

ეს შეფარდება ამჟამადაც ძალაშია მეგრულში:

შღრ. შა-სუმ-ა „მესამე“ — ნა-სუმ-ორ-ი „მესამედი“

შა-ანთხ-ა „მეოთხე“ — ნა-ანთხ-ალ-ი „მეოთხედი“...

მე- და ნა- პრეფიქსთა კორელაცია რიგითს რიცხვითს სახელებში ამ პრეფიქსთა კვალიფიკაციის საფუძველია.

§ 63. ე. წ. პროფეტიის აღმნიშვნელი წარმოების მე-პრეფიქსსაც მოეპოვება კორელატი; ესაა, ჯერ ერთი, სა-პრეფიქსი (ლიტერატურული ქართულის ისტორიაში შედარებით უფრო ახალი ფორმაციისა, მასთან მეტად პროდუქტიული—იხ. გვ. 158) და შემდეგ ნა-პრეფიქსი, იმავე რიგისა, რაც ნა-ოთხ-ალ-ტიპის რიცხვის სახელებში გვაქვს:

ნა-წლ-ევ-ი

ნა-ლუარ-ევ-ი

ნა-ბიჭ-ევ-ი

ნა-კერპ-ავ-ი

ნა-მეტ-ავ-ი

ნა-თეს-ავ-ი... (სათანადო კონტექსტები ძვ. ქართ. იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 92—93).

საგულისხმოა ამ მაგალითებში ნა-პრეფიქსის შეხამება -ავ II -ევ-სუფიქსებთან: ხნოვანება აკავშირებს მათ თუ ენობრივი ფენა?

§ 64. მ-იანი პრეფიქსის კორელაცია ს-იან და ნ-იან პრეფიქსებთან მტკიცე მასივს ქმნის ნაზმნარ ზედსართავთა, — მიმლეობათა, — წარმოებაში:

როგორც ცნობილია, მ-აწარმოებს აწმყო დროის მიმლეობას საშუალო და მოქმედებითი გვარის ზმნათაგან, სა—მყოფადი დროის მიმლეობას საშუალო და ვნებითი გვარის ზმნებისაგან, ნა—ნამყო დროის მიმლეობას აგრეთვე საშუალო და ვნებითი გვარის შინაარსით.

მყოფადის მიმლეობას ორგვარი მნიშვნელობა ახასიათებს: ერთია აღნიშვნა ობიექტისა, რომელიც მოქმედების საგანს წარმოადგენს—ე. ი. რაც უნდა გაკეთდეს (დასაწერი, გასაკეთებელი, დასამუშავებელი—აქვს); მეორეა—აღნიშვნა იარაღისა, რითაც მოქმედება უნდა წარმოებდეს: საშრობი ქალაღი, სათბობი მასალა, საკერი მანქანა, საღეწი მანქანა...

საშუალო გვარის ზმნებში მნიშვნელობათა ასეთ დიფერენციაციას მიმლეობა არ იძლევა (და ეს ბუნებრივიცაა).

ნა-პრეფიქსიანი მიმლეობა ნამყო დროისა ხასიათდება ოდენ-პრეფიქსიანი წარმოებით: მიმლეობის წარმოებისას სუფიქსს ზმნის ფუძე არ დაირთავს (ნა-წერ-ი, ნა-კერ-ი, ნა-შენ-ი || ნა-შენ-ებ-ი, ნა-გლეჯ-ი, ნა-ტეხ-ი, ნა-კერ-ი, ნა-გებ-ი, ნა-თქვამ-ი...); შდრ. ოდენ-სუფიქსიანი წარმოება იმავე ნამყოში (წერ-ი-ლ-ი, შე-კერ-ი-ლ-ი, ა-შენებ-ულ-ი, და-გლეჯ-ი-ლ-ი, გა-ტეხ-ი-ლ-ი, და-კრ-ი-ლ-ი, ა-გებ-ულ-ი, თქმ-ულ-ი...).

მიმღობის წარმოებისას გამოყენებული სუფიქსები, როგორც ვიცით (პირვ., ნაწ. გვ. 69—70), დეტერმინანტი სუფიქსებია; უამსუფიქსებო წარმოება ძველის-ძველია; ეს ნიშნავს: ნა- პრეფიქსიანი მიმღობა ყველაზე ძველია მიმღობათა შორის (ეგვეე ვნება ნე-პრეფიქსიან წარმოებასაც. მაგალითები იხ. ქვემოთ).

რით განსხვავდება ნაწმნარ სახელთა, — მიმღობათა, — ეს პრეფიქსები (მ- || ნა- || ხა-) იმ პრეფიქსებისაგან, რომლებიც სახელთაგან ნაწარმოებ სახელებში, — არსებით, ზედსართავ და რიცხვითს სახელებში, — გვაქვს?

იმიტომ, რომ მიმღობა დროთა და გვართა მიხედვით გაირჩევა; ეს ზმნის ფუძიდან მოდის; მიმღობაში ისევე, როგორც სახელებში, ეს პრეფიქსები არსებითად იმავე როლს ასრულებენ, რასაც სახელებისაგან ნაწარმოებ სახელებში: ხა-(||ნა-). ისევე საგანს, იარაღს, აღნიშნავს, მ- — მოქმედს, აქტიურს.

მართალია, ამჟამად ხა- პრეფიქსიანი მიმღობა ადამიანის მსაზღვრელადაც გამოიყენება (ხა-ნატრელი დღე — ხა-ნატრელი ძმა), მ- პრეფიქსიანი მიმღობა კიდევ ნივთის კატეგორიის სახელთა მსაზღვრელიცაა (მ-დინარე... მ-ღელვარე ზღვა... მ-ჩქეფარე ტალღა... მ-გზნებარე სიტყვა); მაგრამ აქ ისეთივე გაფართოებაა მნიშვნელობისა, როგორიც მ-დიდ-არ-, მ-თავ-ა-რ- სახელებთან ვნახეთ (გვ. 181).

თავდაპირველად, ექვს გარეშეა, მიმღობაშიც მ- ადამიანის კატეგორიაზე მიუთითებდა, ნა- || ხა- — ნივთის კატეგორიაზე.

ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება მიმღობაში დროისა და გვარის კატეგორიათა შეფარდებას: მყოფადში — მოქმედებითი გვარის მიმღობა შეუძლებელია, აწმყოთის — ვნებითი გვარის მიმღობაა უცხო (სპორადული შემთხვევები ვნებითი მიმღობისა აწმყოში ამ დებულებას არ აქარწყლებს: მათი ახსნა ხერხდება).

რა იწვევს ამას? თუ აწმყო დროის მიმღობა მოქმედებითი გვარისაა, ამის სათავეა პირვანდელი მნიშვნელობა მ- პრეფიქსისა სახელთაგან ნაწარმოებ სახელებში: მ- ადამიანს აღნიშნავს, აქტიურ საწყისს განეკუთვნება: და პირუკუ: ვნებითი გვარისაა მყოფადის მიმღობა იმიტომ, რომ ხა- პრეფიქსი ნივთის კატეგორიის ნიშანია ისტორიულად, იგი პასიურს, უმოქმედოს შეეფერება (ეგვეე ითქმის ნა- პრეფიქსით ნამყოში ვნებითის წარმოების შესახებ).

ამგვარად: მ-იანი წარმოება მოქმედებითი გვარისა იმიტომ კი არაა, რომ აწმყო დროშია (ასევე: ხა-იანი წარმოება ვნებითი გვარისა იმიტომ კი არაა, რომ მყოფადშია), პირუკუ: აწმყო დრო მოქმედ-

პითი გვარისა იპიტომ გამოვიდა, რომ მასში მ- გვაქვს, --ადამიანის კატეგორიას პრეფიქსი; მეოუადი დრო ენებითი გვარისა იპიტომ აღმოჩნდა, რომ მასში საწარმოებელ პრეფიქსად სა- იყო, ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსი, —მხედველობაში გვაქვს მოქმედებითი გვარის ზნის მიმღეობა: მ-კეთ-ებ-ელ-ი -- სა-კეთებ-ელ-ი.

გვართა გარჩევა აწმყო -- მყოფადში ადამიანისა და ნიეთის კატეგორიათა დაპირისპირებაზეა დამოკიდებული.

ნამყო დროშიც ნა- პრეფიქსის გამოყენებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული მიმღეობის ენებითობა (ნა-კეთ-ებ-ი...); რაკი გვარის მომენტი მიმღეობაში ელიმინირებულია პრეფიქსებთან დაკავშირებით, მიმღეობის განსასხვავებლად --სახელისაგან ნაწარმოები --სახელებისაგან დროის კატეგორია¹ რჩება.

საკმარისია მოიშალოს ის ზღუდე, რომელსაც დრო ქნის და მიმღეობა გადაიქცევა ჩვეულებრივს ნაწარმოებ სახელად, ზედსართავ ან არსებით სახელად. სათანადო მაგალითები ყოველ ენაში მოიპოვება (იხ. რუს. упражняющий... заведующий... заклятый враг... преданный друг...).

ქართულში კი ეს პროცესი მეტად მარტივია; ეს თუნდ იქიდანაც ჩანს, რომ ჩვეულებრივ მ- პრეფიქსიანი მიმღეობა დამოუკიდებლად ხმარებულ არსებით სახელს უფრო მოგვაგონებს, ვინემ სხვა სახელის მსაზღვრელად ხმარებულ ნაზნარ ზედსართავს: მ შე ე ე ბ ე ლ-ი უფრო строитель არის, ვინემ строящий, მ კ ი თ ხ ე ე ლ-ი — читатель, მ ფ ა რ ე ე ლ-ი — покровитель, მწერალ-ი² — писатель (და არა пишущий!), მხსნელ-ი --- спаситель, წარმომდგენ-ი — предьявитель, მთხოვნელ-ი — проситель და ასე შემდეგ.

დროის მომენტი ქართულში ადვილად იჩრდილება და ეს ნიშნავს: მ- — სა- || ნა-(|| ნე-) პრეფიქსათა კორელაცია მიმღეობაში წ ა რ მ ო შ ო ბ ი თ ი გიგვა; რაც სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში დადასტურდა (მე-რწყულ-ი—სარწყულ-ი... მე-ზუერ-ე — სა-ზუერ-ე... მ-შუალ-ე — საშუალ-ი... მო-ქალაქ-ე- — სა-ქალაქ-ე- — ნა-ქალაქ-არ-ი || ნა-ქალაქ-ე-ე-ი... მე-ოთხე- — ნა-ოთხ-ალ-ი... და სხვ.).

¹ დროის კატეგორია, როგორც ცნობილია, მეორეულია და სახეობის (ასპექტის) კატეგორიამდის დაიყვანება. ასპექტისეული -ი- (პერმანსივობისა, ხოლმეობისა) უნდა გვექონდეს ნამყო დროის მიმღეობაში და-წერ-ი-ლ-ის ტიპისა (დაწერა ილგებით აქ ვერ შევირტყებით).

² საინტერესოა, რომ არსებითი სახელისაგან გასარჩევად ქართული ხშირად მიმღეობას საწარმოებელი ს უ ფ ი ქ ს ი ს ვარეშე ხმარობს: მწერალ-ი— და-მ-წერ-ი... ამგვარი გამოსავალი მეორეული ჩანს.

§ 65. ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები ზანურში.

სუფიქსთა მეშვეობით ზანური არ განასხვავებს ადამიანისა და ნივთის კატეგორიებს: ქალაქ-ელ-ი—ქალაქ-ურ-ი, მცხეთ-ელ-ი—მცხეთ-ურ-ი-ტიპის წარმოება უცხოა, როგორც ქანურისა, ისე მეგრულისათვის, — ორსავე შემთხვევაში ერთი და იგივე სუფიქსი იხმარება.

ეს სუფიქსებია -ურ- || -ულ-, -ორ-, -არ-.

მეგრ: ზუგიდ-ურ-ი ვორექ „ზუგდიდელი ვარ“
 სანაკ-ურ-ი ვორექ „სენაკელი ვარ“
 ზუგიდ-არ-ეფ-ი ვორეთ „ზუგდიდელები ვართ“
 სანაკ-არ-ეფ-ი ვორეთ „სენაკელები ვართ“...

შდრ. მარგალ-ურ-ი „მეგრული“, კოჩ-ურ-ი „კაცური“, კოჩ-ურ-ი კოჩი—„კაცური კაცი“...

ქან. ხოფ-ურ-ი ვორე „ხოფელი ვარ“
 არქაბ-ურ-ი ბორე „არქაბელი ვარ“
 ხოფ-ურ-ეფ-ე ვორეთ „ხოფელები ვართ“
 არქაბ-ურ-ეფ-ე ბორეთ „არქაბელები ვართ“...

ვიწლები კი, ნ. მარის ჩვენებით, ხმარობენ -ორ- (სუფიქსს: ათინ-ორ-ი „ათინელი“, ვიწ-ორ-ი „ვიწელი“, მტკ-ორ-ი „ტყიური“... თუმცა „-ურ- სუფიქსზე გადასვლა ეტყობათო“, — შენიშნავს. ნ. მარი (ქან. გრამ., § 116 j, გვ. 73).

მეგრულში -არ- სუფიქსი გამოჩნდა მრავლობითში, — სანაკ-არ-ეფ-ი, ზუგიდ-არ-ეფ-ი... ქანურში -ურ- მრავლობითშიაც მეორდება: ხოფ-ურ-ეფ-ე, არქაბ-ურ-ეფ-ე „ხოფელები“, „არქაბელები“... ავიშა იღეს სარფულეფე¹ დო მაკრიალურეფე... ლალიშ მელე—სარფულეფე, მოლე—მაკრიალურეფე, ნულვან ჰეშო ემთის... (ქანური ტექსტები, II ნაწ., 21_ა... „სანადიროდ წავიდენ სარფელები და მაკრიალელები... მდინარის (ნაკადულის) გაღმა სარფელები, გამოღმა — მაკრიალელები, მიდიან ასე ზევით (აღმართზე)“.

-ურ- სუფიქსის პარალელურად -ორ- ჩვეულებრივი ჩანს არა მხოლოდ ვიწლებთან, როგორც ამას ნ. მარი აღნიშნავს; აფხაზეთის ლაზებში, ს. ფაჩანთაში 1929 წელს იქაური არქაბელებისაგან ჩაწერილი მაქვს:

¹ -ულ- -რ-ს დისიმილაციითაა მიღებული; ასეთი დისიმილაცია ქანურში შესაძლოა, მაგრამ აუცილებელი არაა; შდრ. არქაბ-ურ-ი.

ქუკალვათ-ი¹ — ქუკალვათ-ორ-ი „მუელიმი „ქუკალვათელ მასწავლებელი“...

ნაფშით-ი¹ — ნაფშით-ორ-ი „ნაფშითელი“...

ბახთა¹ — ბახთ-ორ-ი „ბახთელი“...

პაპილათ-ი¹ — პაპილათ-ორ-ი „პაპილათელი“...

ბუჩა — ბუჩ-ორ-ი „ბუჩელი“: ბუჩორეფექტორ-

როჯი კოფუმან—ბუჩელები მტრედს იკერენ...² ბუჩას დიდი ტოლოჯი ენ, კოფუმტეს... ბუჩაში ბევრი მტრედია, იკერდენ... კანური ტექსტები, II 85₁.

კარპანა¹ — კარპან-თ-ორ-ი (-თ-?) „კარპანელი“...

მაგრამ: ლომე¹ — ლომ-ურ-ი „ლომელი“: „ლომორი“ ვაიენ! — „ლომორი“ არ შეიძლებაო („იქნებაო“), — დასძინა მთქმელმა.

რიგ შეთხვევაში -ურ||-ორ- ერთსა და იმავე ფუძეს დაერთვის, მასთან ძირითადია -ურ-იანი წარმოება:

კუცუფეთ-ი — კუცუფეთ-ორ-ი || კუცუფეთ-ურ-ი „კუცუფეთელი“... (ძირითადია — კუცუფეთორ-ი).

უჩინმალ-ი¹ — უჩინმალ-ურ-ი || უჩინმალ-ორ-ი „უჩინმალელი“...

ოტალახე¹ — ოტალახ-ურ-ი || ოტალახ-ორ-ი „ოტალახელი“...

ქარმათი¹ — ქარმათ-ურ-ი || ქარმათ-ორ-ი „ქარმათელი“...

ფილაგეთ-ი¹ — ფილაგეთ-ურ-ი || ფილაგეთ-ორ-ი „ფილაგეთელი“...

(ი. ყიფშიძეს „ფილარგეთ-ი“ აქვს — საანგარ. მოხს., 166).

რიგი სოფლის სახელი სადა ურობის -არ- სუფიქსს დაირთავს:

კორდელით-ი¹ — კორდელით-არ-ი „კორდელითელი“: ჰე კორი კორდელითარი ხოჯა რენ „ის კაცი კორდელითელი ხოჯაა“...

ორკ-ი — ორკ-არ-ი „ორკელი“

— ორკ-არ-ეფ-ე „ორკელები“ ... ორკაეფე ნოლაშე

¹ სოფელია არქაბის რ.—იხ. ი. ყიფშიძე. საანგარ. მოხსენება, — ენიმკის მოამბე, I, 166—167.

² იხ. ლექსი: ნე-თი ბულურ ბუჩაშე-ა, — „არც წავალ ბუჩაშიო“, ნე-თი პკოფუმ ტოროჯი-ა — „არც დავიკერ მტრედსაო“, ე. ი. „არც ბუჩაში წასვლა მინდა და არც მტრედების კერაო“ (კანური ტექსტ.: II, 84_{2b}).

გებტეს დო ჯუმუ... ქეკოფეს... ქეშიდეს. დოხაჩქეს. ჯუპუ დოხაჩქეს... ო რ ქ ა რ ე ფ ე ქ-თი იღუშუნეს ... ო რ კ ა ე ფ ე ქ-თი ოხოი დოკვაფეს... ჰანური ტექსტები, II, 50₂, 11, 11; ორკელები ქალაქში (ბაზარში) ჩავიდენ და მარილი... იყიდეს... ამოიტანეს. დათესეს... მარილი დათესეს... ორკელებმაც იფიქრეს... ორკელებმა სახლი დაწვევეინეს... (ორკელები ჰანების მოხისელები არიან!).

ს ი დ ე რ-ი¹ — სიდერ-არ-ი „სიდერელი“: კაევეჯი თოფიკი
ს ი დ ე რ ა რ ი (სიდერაა) ენ—„მეყავახანე თოფიკი სიდერელი“

კ უ ტ უ ნ ი თ-ი¹ — კუტუნით-არ-ი „კუტუნითელი“
კ ა პ ი ს თ ო ნ ა — კაპისტონ-არ-ი „კაპისტონელი“
მ ა კ ო ვ ი თ-ი¹ — მაკოვით-არ-ი „მაკოვითელი“
გ ი დ რ ე ვ ე¹ — გიდრეე-არ-ი (||გიდრეე-ა-მ) „გიდრეველი“
პ ო ტ ო ჯ უ რ ა¹ — პოტოჯურ-არ-ი „პოტოჯურელი“

ეს მაგალითები ცხადყოფს, რომ ჰანურში, კერძოდ, მის არქაბულ კილოკავში, დღემდის პროდუქტიული სუფიქსია -არ-, როგორც სადაურობის საწარმოებელი ფორმანტი. ეს ის სუფიქსია, რომლის არსებობა დადასტურებულია ძვ. ქართულის ძეგლებში: მ-ტბ-ეე-არ-ი „ტბელი“, ოპიზ-არ-ი „ოპიზელი“ (...! მოვიდეს: ჩნწ¹ ქუთათის: სახლსა საჰკუიდრებელსა: ჩნსა: ესე მამანი: მიჯნა-ძოროელნი და მამანი ოპიზარნი... (ბაგრატ IV გუჯარი XI ს. პირე. ნახევრისა: იხ. პალეივრ. აღმდჰი, საისტ.-საეთნოგრ. საზოგ. გამოცემა, ტფილისი 1909, გვ. 1).

ეგვეე -არ- სუფიქსია მეგრულ სადაურობის სახელთა მრავლობითში რომ გვევლინება: ზუგიდ-არ-ეფ-ი, სანაკ-არ-ეფ-ი (იხ. ზემოთ). გოლ-არ-ეფ-ი „მთიულები“; შდრ. მხოლოზბ. გოლ-ურ-ი „მთიელი“; იგივე გ ო ლ უ რ-ი ნივთის კატეგორიის მსაზღვრელიცაა, ზოგჯერ გასუბსტანტივებულიც: გ ო ლ უ რ ი იგანს—მთის ქარი,— „მთიური“—ქრის...

მხოლოობითში ადამიანის სადაურობის საწარმოებლად -არ-ერთ მაგალითშილა მოგვეპოვება: ჰუოინდ-არ-ი „ჰუონდიდელი“. და მაინც შეიძლება დაისვას ამ მაგალითისა, ჰანურის -არ-ისა (კორდე-

¹ სოფელია არქაბის რ. — იხ. ი. ყ ი თ ი შ ი ძ ე. საანგარ. მოხსენ., „ენიმკი-ს მოამბე“ I, 166—167.

ლით-არ-ი...)) და ძვ. ქართ. -არ-ის (ოზიხ-არ-ი...) საუფუძველზე კითხვა: ხომ არ მოწმობს ეს, რომ ზანურშიც გარჩეული იყო -არ- და -ურ- სუფიქსთა ბაზრება? -არ- ხომ -ელ-ის ადგილასაა გამოყენებული: ოზიხ-არ-ი, კორდელით-არ-ი, ჭყონიდ-არ-ი (ოზიხ-ელ-ი, კორდე-ლით-ელ-ი, ჭყონდიდ-ელ-ი)? გამოვიდოდა, რომ -არ- ზანურში უპირისპირდება -ურ-ს, როგორც -ელ- და -ურ- უპირისპირდება იერაშანეთს ქართულში სადაურობის აღმნიშვნელ სახელთა წარმოებისას.

ეს ასე არ უნდა ყოფილიყო ზანურში; ამას გვაფიქრებინებს: 1. -არ- და -ურ- || -არ- სუფიქსიანი პარალელური წარმოება ქანურში (იხ. ზემოთ) და 2. -არ- სუფიქსის გამოყენება მეგრულში ნივთის კატეგორიის სახელთა მსაზღვრელში: ტყ-არ-ი „ტყიური“, „გარეული“: ტყარი კვატა „გარეული იხვი“, ტყარი ღეჯი „გარეული ღორი“... შდრ. ქან. მტკ-ურ-ი „ტყიური“, სადაც მეგრ. -არ-ის აუღილს -ურ- იქერს.

-ელ- და -ურ- ქართულმა რომ გამოიყენა სადაურობის აღმნიშვნელ სუფიქსებად ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის სახელთათვის, ეს მეორეული მოვლენაა, როგორც ნაჩვენები გვაქვს თავის ადგილას (გვ. 137). იქვე ისიცაა ნათქვამი, რომ ამ სუფიქსების ასე გამოყენება შეუძლებელი იქნებოდა, ქართულ სამეტყველო ფსიქოლოგიაში ამის საჭიროება საგრძნობი რომ არ ყოფილიყო: წინანდელი საშუალება მოეშალა ენას და ახალი საშუალება—წინანდელის სანაცვლო—შექნა; ვიცით ისიც, რომ ეს „წინანდელი“ პრეფიქსები იყო: მ-ხ-... || ღ-... || ნ-...

ზანურმა არ მოგვცა -არ- და -ურ- სუფიქსთა მნიშვნელობის დიფერენციაცია სადაურობის აღმნიშვნელ აფიქსებში. მასთან სადაურობისა და სხვა სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში ზანურს ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი თითქმის არ შერჩენია, ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები კი თვალსაჩინო რაოდენობით დასტურდება; ეს კი კატეგორიის მოშლის სიმპტომია: (კონკრეტულ კატეგორიათა მოშლისას) განყენებული მნიშვნელობის გამოხატვა ნივთის კატეგორიას ეკისრება ხოლმე, როგორც ეს ჩანს მთის კავკასიურ ენათა ისტორიიდან.

კაცი იფიქრებდა, ზანურში -არ- და -ურ- სუფიქსთა მნიშვნელობის დიფერენციაცია იმიტომ არ მოხდა, რომ ამ კატეგორიათა გარჩევის საჭიროება ზანურში სუსტი იყო, პრეფიქსული წყობის რღვევა რომ დაიწყო. მაგრამ ვინ იცის, ქართულშიც მივიღებდით თუ არა -ელ- და -ურ- სუფიქსთა დიფერენციაციას, სალიტერატურო ენა რომ არა: ისტორიული შემდგომადობა მოითხოვდა, ალბათ, ამ სუფიქსებზე გადაეტანათ ის, რაც წინათ პრე-

ფიქსებით გამოიხატებოდა. ქართულ კილოებში, როგორც აღნიშნულია თავის ადგილას (გვ. 139), -ელ- და -ურ- სუფიქსთა განურჩეველი ხმარების მაგალითები გვაქვს ამჟამადაც (სადაურობის აღნიშვნისას). და ეს სალიტერატურო ქართულის ძლიერი ისტორიული (და თანამედროვე) გავლენის პირობებში.

ქვემოთ ვნახავთ, რომ სვანურში ამ კატეგორიათა კვალი ყველაზე უკეთ ჩანს. სვანურში ხომ არა გვაქვს სალიტერატურო ენა? სვანურში პრეფიქსულს წარმოებაშია ეს კატეგორიები გადმოცემული: სუფიქსური საკომპენსაციო წარმოება, მაშასადამე, არც იქ გვაქვს.

სალიტერატურო ენას, ამგვარად, უნდა ედევას წილი იმაში, რომ სადაურობის აღმნიშვნელ სახელებში სუფიქსთა მნიშვნელობის დიფერენციაცია გვაქვს ქართულში და არა გვაქვს ზანურში, ალამიანის კატეგორიის პრეფიქსები შეგვენახა ქართულში და არ შეგვენახა ზანურში.

მარგალ-ი ერთად ერთი სახელია მეგრულში სადაურობის მ-პრეფიქსით: მ-ა-რგ-ალ-ი—*მ-ა-გრ-ალ- (მდრ. აფხაზ. ა-გრ-უა) „მეგრელი“—ქართ. მეგრელ-ის—მ-ე-გრ-ელ- კანონზომიერი ზანური ვარიანტია ქართულისა და ზანურის დიფერენციაციამდე არსებული მასალისა, და არა საკუთარი მორფოლოგიური საშუალებით თვით მეგრულში აგებული ფუძე (მ-პრეფიქსიანი ტიპისა).

საინტერესოა, რომ ქანები მეგრელ-ს ხმარობენ—და არა მარგალ-ს:

... მეგრელიში ბაბა ღოგურჯიში ბაბა ჟურ ჯუმა ტეს—ი. ყიფშიძე, ქან. ტექსტ. 26₂₀—„მეგრელის წინაპარი („მამა“) და ქართველის წინაპარი („მამა“) ორი ძმა იყო...“

მჯერეში ვახთის ამიერეფე მეგრელის ტანი ტუ—ქან. ტექსტ. I, 116₂—ძველად („ძველ ღროს“) აქაურობა სამეგრელო იყო...

ექონი მეგრელეფეკ გონიაში კალეს კაბლა ყვეს... იქვე, 116₄. „იქაურმა მეგრელებმა გონიოს ციხეში ბრძოლა გადაიხადეს“ („ქანეს“)...

„მეგრელ-ი“, ცხადია, ქანებს ქართულიდან—შეთვისებული აქვთ უკვე მას შემდეგ, რაც ქანური და მეგრული ტერიტორიულად ერთმანეთს მოწყდა.

მ-პრეფიქსიანი სახელია მეგრ. მ-ენცარ-ი „ჯადოქარი“, მაგრამ ესეც ქართ. მ-ეცარ-ის განმეორებაა, ოღონდ -ნ- არის განვი-

თარებული -ც-ს წინ. მეცარი — ტყუილი ბებლის მცნობელი“ (საბა, ე. ი. ტყუილი გრძნების მცოდნეო). მასთან წარმოშობით ესაა ი-ც-ის- ზმნისაგან ნაწარმოები მიმღეობა. შდრ. ი-ც-ის: მე-ც-არი — უ-მე-ც-არი-ი.

სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში (არა სადაურობის სახელებში!) მ- პრეფიქსი—ხმოვნის დართვით—მეგრულში გვხვდება:

1. პროფესიის სახელებში,
2. რიგითს რიცხვითს სახელებში და
3. საფიქრებელია, ზედსართავ სახელთა ერთ ჯგუფში.

§ 66. პროფესიის აღმნიშვნელი წარმოება.

ნიშ-ი „ნავი“—მე-ნიშ-ოლ-ი (|| მ-ე-ნიშ-ო-ლ-ე-ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე)—მენავე...
 ურემ-ი „ურემი“—მე-ურემ-ე „მეურემე“, „ურემზე მომუშავე“, „ურმით ტვირთის გადაშვიდავი“...

ჯოგ-ი „ჯოგი“, „ფარა“, „ნახირი“ — მე-ჯოგ-ე „მეჯოგე“, „მწყემსი“, „მენახირე“...

ლეჯ-ი „ლორი“ — მე-ლეჯ-ე „მელორე“
 ჯგირ-ი „კარგი“ — მო-ჯგირ-ე „მოკეთე“

ეგევე პრეფიქსი უფრო ზოგადი მნიშვნელობისაა ისეთ წარმოებაში, როგორცაა:

მა-კუჩხ-ური „მეკვლევი“ (ზედმიწვევით: „მე-ფეხ-ური“), ნაწარმოებია ფუძისაგან კუჩხ- „ფეხ“-.

მა-ფშალ-ია „ბუღბუღი“. საწარმოებელი ფუძეა ფშალ-ი || ფშალ-ა „სვია“ (იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრამ., ლექსიკ. 340—341). ამგვარად, მა-ფშალ-ია ეტიმოლოგიურად მე-სვი-ე-ს ნიშნავს (მეგრულში შეგვენახა ამ ჩიტის სახელი, ქართულმა ნასესხები „იაღონი“ და „ბუღბუღი“ დაამკვიდრა და საკუთარი-ფუძე-დაკარგა).

მა-ლულ-ია, კან. მა-ლულ-ე „მე-ლეღვი-ა“ (ჩიტის სახელია). კანურში ამგვარი წარმოება პროდუქტიული აღარ არის, შერჩენილია ფრინველთა, თევზთა... სახელებში აქა-იქ (იხ. ნ. მარი. კან. გრამ., § 119_ა).

§ 67. რიგითი რიცხვითი სახელების წარმოება.

ამ სახელებს მეგრულში მა- პრეფიქსი აქვს და -ა- სუფიქსი: (იხ. ი. ყ ი ფ შ ი ძ ე, მეგრ. გრამ. § 37, გვ. 038); კანურშიც გვაქვს ეს ტიპი: მა-—ან-ის სახით.

მა-ჟირ-ა „მე-ორ-ე“ — *მა-ჯირ-ან- (იხ. ჟან. მა-ჯურ-ან-).
 მა-სუმ-ა „მე-სამ-ე“ — *მა-სუმ-ან- (ჟან. მა-სუმ-ან-).
 მა-ხუთ-ა „მე-ხუთ-ე“ — *მა-ხუთ-ან- (ჟან. მა-ხუთ-ან-) და
 სხვ. (იხ. ზემ., გვ. 58 59).

ამ წარმოების საპირისპიროა წილადის აღსანიშნავად ხმარე-
 ბული ნა---ალ- || -ორ-.

მეგრ. ნა-სუმ-ორ-ი „მესამედი“ (ზედმიწვევით: ნა-სამ-ალ-ი)
 ნა-ოთხ-ალ-ი¹ || — ნა-ანთხ-ალ-ი „მეოთხედი“
 ნა-ხუთ-ალ-ი „მეხუთედი“... და ასე შემდეგ.

ზედსართავებში მ- პრეფიქსი ადამიანის კატეგორიისა უნდა
 გვექონდეს მეგრულის სათანაბრო ფორმებში:

მანგარ-ი „მაგარი“... მა-მანგარ-ა: ქუაშ მამანგარა „ქეასა-
 ვით მაგარი“, -ქვის სიმაგრისა“.

უჩა „შავი“—მა-უჩა-ა: ნოშქერიშ მაუჩა „ნახშირივით შავი“,
 „ნახშირის სიშავისა“...

შხუ „მსხვილი“—მა-შხვა-ა: თიშ მაშხვა „იმ სისხო“...
 (ზოგი სხვა მაგალითი იხ. ი. ყიფშიძესთან, ...მეგრ. გრამ., § 32)

უკანასკნელი მაგალითი საინტერესოა: აქ ქართულსაც აღ-
 მოაჩნდა სათანაბრო ფორმა სისხო — სხვილ-ისაგან ნაწარმოები
 განყენებული ზედსართავი: მეგრულში მ- პრეფიქსიანი წარმოება
 იქნა სათანაბრო ფორმებისათვის გამოყენებული, ქართულში: ს-იანი.

ეს წარმოება ჟანურისთვისაც არ არის უცხო: პეჯ-ი „სქე-
 ლი“—მა-პეჯ-ან-ა: ოთხო კითიში მაპეჯანა ფიცარიში იქიდან...
 —ჟან. ტექსტ. I, 148₃ ოთხი თითის სისქე ფიცრისას აკეთებენ.

აქედან ცხადია, რომ მეგრ. მა---ა- — მა- — -ან-.

§ 68. ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები არსებით და ზედსარ-
 თავ სახელთა „სადა“ ფუძეებში ჟანურშიც მოგვეპოვება და მეგრულ-
 შიც; ესაა ღ-, ნ-, ლ-, ბ- პრეფიქსები.

ჟან. და-ჩხ-ურ-ი, მეგრ. და-ჩხ-ირ-ი „ცეცხლი“ (იხ. გვ. 171)
 „ღი-შკ-ა „ღი-შკ-ა² „შეშა“ (იხ. გვ. 170)
 „ღუ-ცხ-უ ცა-ცხ-უ || ცხა-ცხ-უ „ცაცხვი“ (იხ. გვ. 171)
 „მ-თუ-თ-ი თუ-ნ-თ-ი „დათვი“ (თუ—ღუ-) (იხ. გვ. 175)

¹ იხ. ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ. § 38.

² ამავე რიგისაა ჯი-ჯგვ- დადასტურებული ზმნებში: ჯი-ჯგვ-—ჯი-ჯგვ-
 *ღი-ჯგვ. იხ. ძუალ-ფუძის ზან. შესატყვისი: ფილიალ. მოამბე, I, გვ. 93—96.

ქან. თუ-თ-ა მეგრ. თუ-თ-ა „თევ“ (თუ-—ღუ- იხ. გვ. 174)
 „ დი-ცხ-ირ-ი „ ზი-სხ-ირ-ი „სისხლი“ (ზი-—ძი-—დი-:
 იხ. გვ. 172)

თუ-თხ-უ თხი-თხ-უ „თხელი“ (თუ-—ღუ-: იხ. გვ. 177)

მ-ზე-სკუ ზე-სკ-ვი „შაშვი“ (იხ. გვ. 172)

ნე-ნ-ა „ ნი-ნ-ა „ენა“ (იხ. გვ. 178)

ნე-კნ-ა||ნე-კლ-ა||ნე-კრ-ა „კარი“ (იხ. გვ. 178)

ნუ-კ-უ||ნუ-ნკ-უ, მეგრ. ნუ-კ-უ „ნიკაპი“, „პირისახე“ (იხ. გვ. 177)

მეგრ. ნი-ჩვ-ი—ქართ. ნი-ჩვ-ირ-ი || ჩი-ჩვირ- (იხ. ი. ყიფშიძე.

მეგრ. გრამ., ლექსიკ. 364; საბა: ჩიჩვირი არს ინდოურის ქათმის ცხვირი დაკიდებულდი და მსგავსნი მისნი, ხოლო ნიჩური არს სპილოს ხორთუმი“).

ამგვარივე ნი- პრეფიქსი უნდა გვექონდეს ნი-ნ-ძვ-ი || ნი-ძვ-ი-ში —ნი-სკარტ-ი...

ქან. ლე-შკ-ი || ლე-შქ-ი, მეგრ. ლე-ჩქ-ვი (ქართ. ლა-ში) „ბა-გე“, „ტუჩი“ (იხ. გვ. 178).

ქან. ლე-შქკვა, მეგრ. ლე-ჰჰვა „ნერწყვი“.

ქან. ლა-რდ-ე || ლა-დრ-ე, მეგრ. ლა-ღირ-ი „ნელი“ (იხ. გვ. 178).

ქან. ლე-ტა „მიწა“; მეგრ. ლე-ტა „ტალახი“ (იხ. შედარ. ლექსიკ., 186).

აქ თავიკიდური ლე- ნივთის კატეგორიის პრეფიქსი ჩანს, თუ სიტყვა ნასესხები არაა.

ქან. ლე-შშ-ი, მეგრ. ლე-ფშ-ი || ლე-შ-ი || ლი-შ-ი—„ნემსი“.

ქან. ლუ-მჯ-ი || ლი-მჯ-ი სალამო (შდრ. მეგრ. ამ-ნი-ჯ-ი „ამ სალამოს“; ლუმენჯი—ლუმა-ნი-ჯ-ი „გუშინ სალამოს“—იხ. ი. ყიფშიძე. მეგრ. გრამ., ლექსიკ. 352; შედარ. ლექსიკ. 197—9).

ქან. ბუ-ცხ-ა, მეგრ. ბი-რ-ცხ-ა (—ბუ-ცხა: აკა ბუცხა „ერდი ბეწვა“) „ფრჩხილი“ (იხ. ზემ. გვ. 179).

ქან. ბუ-ტკ-უჯ-ი, „ფუტკარი“—იხ. შედარ. ლექსიკ. 115; აქვე: გვ. 179.

ბ- თავსართის შესახებ ქართველურ ენებში იხ. აქვე, გვ. 179.

§ 69. სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში ზანური ო-, ნო- პრეფიქსებს ამჟღავნებს; პირველი ქართ. სა-ს უდრის, მეორე —ნა-ს. მეგრულში ნა- და ხა- პრეფიქსებიც შეგვხვდება: ქართული-დან შეთვისებულია.

მეგრ.	ო-ირემ-ე	„საირმე“ (სოფლის სახელია—ზუგდიდის სოფ. საბკოში)
	ო-ფუჯ-ე	„საყურე“
	ო-კარი-ე	„საქათმე“
	ო-მან-ე	„სორო“, „ბუნაგი“ („სა-მალ-ი“?)
	ო-ჭიშ-ი	„წელი“ („სა-წელ-ის-ი“)
	ო-ჯალ-ე-შ-ი	„ოჯალეში“ (ყურძნის ცნობილი ჯიშის სახელია სამეგრელოში—იხ. ი. ყიფშიძე. მეგრ. გრამ., ლექსიკ., 355) — „სა-ძელ-ის-ი“...
	ო-ქუმ-არ-ე	„დილა“
	ო-ხერ-იშ-ე	ო-სორ-იშ-ე „ვახშამი“.
კან.	ო-ქოთუმ-ალ-ე	„საქათმე“: ოქოთუმალეს ქოთუმეფე მოლახენან... კან. ტექსტ. I, 149 ₁ საქათმეში ქათმებია (ქათმები „შიგ-სხედან“).
	ო-ნტულ-ე	„ბოსტანი“ იხ. შედარ. ლექსიკ. 147).
	ო-დაჩხურ-ე	„საცეცხლე: დაჩხური-ნა ნოგზუნ გერი — ო დ ა ჩ ხ უ რ ე. ო დ ა ჩ ხ უ რ ე ს კერა გოლაძინ... კან. ტექსტ. II, 73 ₂₈ „ცეცხლი რომ ანთია, ის ადგილი—საცეცხლე. სა-ცეცხლეზე კერა ძეეს“.
	ო-ფუტ-ე	„ადგილი სახლის გარშემო“; „ეზო“; „რაიონი“ (იხ. შედარ. ლექსიკ. 150).
	ო-ხ-ორ-ი	„სახლი“ იხ. შედარ. ლექსიკ. 150. ეგვიპტე ფუძე შენახულია მეგრულ ზმნაში— ოხორ-ან-ს „სახლობს“ და აქედან ნაწარმოებ ფუძეებში.

მეგრ. დო-ხორ-ე „სასახლე“ იმავე ოხორ-ის დო- პრეფიქსიანი სახეობა ჩანს: დო- || ო- || *ჰო—ქართ. სა- სავსებით კანონზომიერი შეფარდებაა¹.

მეგრ.	ნო-ქალაქ-ი	„ნაქალაქევი“ (დაბის სახელი სამეგრელოში).
	ნო-ჯიხ-ი	— ნო-ჯიხ-ეფ-ი „ნაციხარი“, „ნაციხევი“: სოფლის სახელიცაა ხობის რაიონში.

¹ ქართ. ა-ბან-ო, ა-დგილ-ი, ა-ჩრდ-ილ-ი...: ა პრეფიქსი, აქაც; ალბათ. ჰა-ს გამარტივებული სახეობაა: ა-ჰა- || სა-.

- მეგრ. ნო-ჩილ-ჩი „ნაცოლარი“
 ნო-ხორჩი „ნასახლარი“
 ნო-ჯელ-ა „ტოტი (მოჭრილი)... იხ. ყიფშიძე. მეგრ. გრამ., ლექსიკ., 417.
 ნო-ჯულ-ი-ა „(ჩია) სახლი“; ზედმიწევნით: „ნასახლია“.
 „ ნო-ქულ-ი-ა „(უვარგისი) ქული“; ზედმიწევნით; „ნაქულდარა“...
 ნო-ჩაფულ-ი-ა „(დაგლეჯილი) წულა“; ზედმიწევნით „ნაწულევი“...
 ქან. ნო-კუჩხ-ენ-ი „კვალი“, ზედმიწ. „ნათეხარი“: კუჩხ-ე „ფეხი“: ნოკუჩხენი ბელი ტუ... ქან. ტექსტ. I, 163, კვალი ცხადად ჩანდა („ცხადი იყო“).
 ნო-ხაჟ-ულ-ე „ნაფოტი“, მეგრ. ნა-ხაფ-ულ-ი... იხ. შედარ. ლექსიკ., 157.
 „ ნო-კანჩხ-ულ-ე „მუგუზალი“; მეგრ. ნა-კვანჩხ-ირ-ი... იხ. შედ. ლექსიკ., 159.
 ნო-ცინცხ-ალ-ე „ნაპერწყალი“... იხ. შედარ. ლექსიკ. 159.
 ნო-პიწყ-ალ-ე || ნო-პინწყ-ალ-ე „ნაგლეჯი“, „ხიწვი“, „ნაპერწყალი“... იხ. შედარ. ლექსიკ. 158.
 „ ნო-კარავ-ენ-ი: ემ მვის აწი გმოდინ „ნოკარავენი“... ამა ხოფას მენ, ხოფა-ეინ, ხოფაშენ ჟურ საათი იყვენ... ქან. ტექსტ. I, 119, ამ ადგილს ეწოდება „ნოკარავენი“ („ნაგემარი“)... ეს ხოფაშია, ხოფას ზემოთ, ხოფიდან ორი საათის სავალზე იქნება.

ნა- პრეფიქსიანი, სახელისაგან ნაწარმოები სახელები, მეგრულში ბლომდაა: ნა-ხაფ-ულ-ი (იხ. აქვე, ზემოთ), ნა-კვანჩხ-ირ-ი (აქვე, ზემოთ)...

შარა „გზა“: ნა-შარ-ჟი „ნაგზევი“, „სადაც გზა იყო“...

წყარი „წყალი“, „მდინარე“: ნა-წყარ-ჟი „წყლის ნავალი ადგილი“, „სადაც წყალი დიოდა“...

იხ. ანდაზური. თქმა: შარა—ნაშარუს, წყარი—ნაწყარუს „გზა—ნაგზეზე, წყალი—წყლის ნავალზე“ (ი. ყიფშიძეს ახალი ეარიანტიც მოჰყავს: შარა — ნაშარას, წყარი — ნაწყარას—მეგრ. გრამ., 176; პრეფიქსი აქაც ნა- არის).

ეგვევ ნა- პრეფიქსი სოფლების სახელებშია გამოყენებული:

- ნა-ჯიხურ-უ — ჯიხურ-; სოფელია გალის რ., საბერიოს სოფ. საბქოში.
- ნა-ფიჩხ-ო-უ სადაც ფიჩხაიები მოსახლეობდენ; სოფელია ყოფ. ზუგდიდის მაზრაში (იხ. საქართ. სსრ აღმინ. ტერიტ. დაყოფა 1930 წლ., გვ. 125).
- ნა-წულუკ-ო-უ სადაც წულუკიები მოსახლეობდენ; სოფელია ყოფ. ზუგდიდ. მაზრაში, — იქვე, გვ. 122.
- ნა-გვაზ-ო-უ სადაც გვაზავეები მოსახლეობდენ; სოფელია ყოფ. სენაკის მაზრაში, — იქვე, გვ. 144.
- ნა-ლეთეს-ო-უ სადაც ლეთესაიები ცხოვრობდენ; სოფელია ყოფ. სენაკის მაზრაში, — იქვე, 144...

შეუძლებელი არაა, ამგვარი წარმოების სოფლის სახელები ისტორიულად იმაზე კი არ მიუთითებდეს, სადაც ამა თუ იმ გვარს წინათ უცხოვრია, არამედ — სადაც ეს გვარი ცხოვრობს, ე. ი. ნა- = სა-: ნა-გვაზოუ = სა-გვაზუ (იხ. სა-გვაზა-ო — აბაშის სასოფლო საბქოში). თუ ეს ასეა, სოფლის სახელთა ნა- პრეფიქსით წარმოება ძველია.

თუ ნაგვაზოუ იმას ნიშნავს, რომ აქ გვაზავეები ცხოვრობდენ, მაგრამ აღარ ცხოვრობენ, მაშინ ეს შემდეგ დასახლებულთა თვალსაზრისს გამოხატავს; ასეთი რამ შესაძლებელია; მაგრამ ნაგვაზოუ-ს ტიპის წარმოება არც თუ იშვიათია; მოსალოდნელი კი არაა, ძველი მოსახლის გვარი დაეტოვებინა მერე დასახლებულს.

§ 70. ნა- პრეფიქსით ნაწარმოები სოფლის სახელების გვერდით მრავლადაა სა- პრეფიქსიანი წარმოებაც, როგორც აღმოსავლეთ სამეგრელოში (ყოფ. სენაკის მაზრა), ისე დასავლეთ სამეგრელოში (ყოფ. ზუგდიდის მაზრა, გალის რაიონი).

ყველგან ამოსავალია გვარი, რომლითაც დასახლებული იყო სოფელი:

- სა-ბერი-ო (გვარი ბერია) — გალ. რ.
- სა-ხახუბი-ო (" ხახუბია)
- სა-ნორაკი-ო (ნორაკია) ყოფ. ზუგდიდ. მაზრ.
- სა-ქურლული-ო (ქურლულია) ყოფ. ზუგდიდ. მაზრ.
- სა-ჯიჯავა-ო (ჯიჯავა) "
- სა-ქირი-ო (ქირია) "

სა-ლომი-ო	(გვარი ლო მ ი ა)	ყოფ. სენაკ. მაზრ.
სა-აღამი-ო	(აღამ ი ა)	
სა-ჩიქობა-ა	(ჩიქობა ე ა)	
სა-ხოშტარი-ო	(ხოშტარი ა)	

გვართავან სა- პრეფიქსით სოფლის სახელის წარმოება შედარებით ყველაზე ახალია. გაცილებით უფრო ძველია ლე- პრეფიქსის გამოყენება ამავე შემთხვევაში:

ლე-სიკინ-ე	(გვარი სიკინა ე ა)	სოფელი ყოფ. ზუგდ. მაზ.
ლე-დგები-ე	(დგები ა)	
ლე-ქარდ-ე	(ქარდა ე ა)	
ლე-ძაძამ-ე	(ძაძამ ი ა)	სენაკ.
ლე-ხაინდრ-ე	(ხაინდრა ე ა)	
ლე-ფოჩხუ-ე	(ფოჩხუ ა)	

და რიგი სხვა. პრეფიქსი სვანური მორფოლოგიური ინვენტარისაა, როგორც ეს ცნობილია ლიტერატურიდან (იხ. მაგალ., ი. ყიფშიძე. მეგრ. გრამ., ლექსიკ. 272).

§ 71. ზედსართავ ნაწარმოებ სახელებში ო- პრეფიქსის მაგალითია:

მეგრ. ო-შქ-ალ-ი || ო-შქ-არ-ი — „შუათანა“: უჩაში ჯიმა, უკულაში ჯიმა დო ოშქარი — „უფროსი ძმა, უმცროსი ძმა და — საშუალი“ (შუათანა ძმა).

ქან. ო-შქენ-ონ-ი || ო-შქენ-ან-ი „შუათანა, საშუალი“ — იხ. შედარ. ლექსიკ., 246. ჰამ ოშქენანი კითი... ქან. ტექსტ. II, 113, ეს შუა თითი.

რიცხვით სახელებში ნივთის კატეგორიის ნა- პრეფიქსიანი წარმოება, ჩვენის ვარაუდით, წარმოდგენილია მეგრულის წილად სახელებში: ნა-სუმ-ორ-ი „მესამედი“, ნა-ოთხ-ალ-ი || ნა-ანთხ-ალ-ი, „მეოთხედი“, ნა-ხუთ-ალ-ი „მეხუთედი“, ნა-ვით-ალ-ი „მეათედი“ და სხვ. (იხ. ზემოთ, გვ. 182).

§ 72. მეგრულში მ-პრეფიქსით ნაწარმოები მიმღეობა ისევე უპირისპირდება გვარის მიხედვით ო-პრეფიქსიანს, აგრეთვე ნა- || ნო-პრეფიქსიანს, როგორც ქართულში:

მეგრ. მ-ა-ქიშინ-ალ-ი: „მქმნელი“: „ჯგირიში მაქიშინარს ჯგირი ვა ლოლეს“ (ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ. ქრესტ., 176) კარგის მქნელს კარგი არ მიაგეს („არ უყვეს“)...

მეგრ. მ-ა-თხუ-ალ-ი 1. „მათხოვარი“; 2. „მთხოვნელი“:

ჯიმუში მათხუალიშა ჯიმუ ეე მგაჩენდა, იშენ ჯიმუამი სიტყვა ქუუწი (ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ., ქრესტ. 178) „მარილის მთხოვნელს თუ მარილს ვერ მისცემ, მარილიანი სიტყვა მაინც უთხარი!“

მეგრ. მ-ა-შიიბ-ელ-ი „მშოვნელი“, „მაშოვარი“.

მ-ა-ჩუალ-არ-ი „შემნახელი“: ოში გლახა მაშიბელს ართი ჯგირი მაჩუალარი უჯგუ (ი. ყიფშიძე, იკვმ, 179₂₇) „ას უხეირო მშოვნელს ერთი კარგი შემნახელი ჯობს“.

მ- და ნა- || ო- შეპირისპირებულა მიმღეობებში:

მეგრ. მ-ო-რაგად-ე „მთქმელი“, „მოლაპარაკე“ — ო-რაგად-ე „სათქმელი“ — ნა-რაგად-უ „ნათქვამი“...

მორაგადე დოღურუნ დონარაგადუ დლას ვა ლურუ ი. ყიფშიძე, იკვმ, 180₁₉ „მთქმელი მოკვდება და ნათქვამი — არასოდეს არ მოკვდება“.

მეგრ. მ-ა-ქიშინ-ალ-ი „მქმნელი“ — ო-ქიშინ-ალ-ი „საქმნელი“, ნა-ქიშინ-ა „ნაქმნევი“...

მეგრ. მ-ა-თხუ-ალ-ი „მთხოვნელი“, „მათხოვარი“ — ო-თხუ-ალ-ი „სათხოვი“, „სათხოვარი“ — ნა-თხუ-ა „ნათხოვი“, „ნათხოვარი“...

მეგრ. მ-ა-შიიბ-ელ-ი „მშოვნელი“ — ო-შიიბ-ელ-ი „საშოვნი“, „საშოვარი“ — ნა-შიიბ-ი „ნაშოვნი“..

მეგრ. მ-ა-წვილ-არ-ი „მკვლელი“ — ო-წვილ-არ-ი „მოსაკლავი“ — ო-წვილ-ურ-ი „საკლავი“ (პირუტყ.) — ნა-წვილ-ა „ნაკლავი“...

მეგრ. მ-ა-ტახ-ალ-ი „მტეხელი“ — ო-ტახ-ალ-ი „სატეხი“ — ნო-ტეხ-ი „ნატეხი“...

მეგრ. მ-ა-ჰკირ-ალ-ი „მკრელი“ — ო-ჰკირ-ალ-ი „საჰკრელი“ — ნო-ჰკერ-ი „ნაჰკერი“...

პრეფიქსების მხრივ აქ იმდენად ჩამოყალიბებული ნორმებია, რომ შეიძლება ამ მაგალითებს დავჯერდეთ (მიმღეობის წარმოებისა და სუფიქსთა ცვლისათვის იხ. ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ., § 105, გვ. 94—99).

§ 73. ქანურში მიმღეობის გამოყენების არე გაცილებით უფრო შეზღუდულია, ვინემ ქართულსა და მეგრულში. დღემდის დაცული, მასთან საესებით პროდუქტიული ერთად-ერთი ტიპი ოდენ-სუფიქსიანი წარმოებაა: გუბ-ერ-ი „მოხარშული“ („გბოლვ-ილ-ი“).

პრეფიქსიან მიმღეობათაგან მ- და ნა- || ნო- ტიპები იზვიათია, ო- ტიპი ხშირია, თუცა არის გარკვეული ტენდენცია სათანადო მიმღეობა შეიცვალოს სხვაგვარი წარმოებით:

... კარდალა ... გმარიშ ოგიბუში რენ... ქან. ტექსტ. I, 151₁₈ ქვაბი საქმლის მოხარშვისა არის („მოხარშვისა“—„მოსახარშის“ მაგივრადაა ნახმარი)...

... ლელენი—ხე დო კუჩხეში ობონალე (|| ობონუშენი)... თენექე—წკაიშ ოშუშუშენი, გობი—ცომი ოქიმინუშენი; კიცი—შქკიდი გედვალუში... ოქოსალე—თოზი ოქოსუშენი; კალათი—ხარმანი მომალუშენი, გიდელი—ყურძენი დო მეგვა ოწილუშენი... ქან. ტექსტ. I, 151₂₃... ტაშტი—ხელისა და ფეხის დასაბანი (|| დაბანისთვის)... თუნუქის ტოლჩა—წყლის დაღვეისათვის, გობი—ცომის მოზელისათვის, კეცი—შქადის დაღებისათვის... ცოცხი—მტვრის დაგვისათვის; გოდორი—სიმინდის (ტარობის) მოტანისათვის... გიდელი—ყურძნისა და ხილის მოკრეფისათვის...

აქ ყველგან მყოფადის მიმღეობა იყო მოსალოდნელი: წყლის დასალევი... ცომის მოსაზელი... შქადის დასადები... მტვრის დასაგველი... სიმინდის მოსატანი... ყურძნის მოსაკრეფი... კიდევ იხმარა მთქმელმა ერთგან: ფეხის დასაბანი („ობონალე“), მაგრამ იქვე დაურთო — „დაბანისათვის“... იხ. აგრეთვე: მეკირუში დელი იყვენ... ქან. ტექსტ. I, 152₁₃ დასაბმელი („დაბმისა“) გიჟი იქნება...

მიმღეობა მეტად პროდუქტიული კატეგორიაა ჩვენს ენებში: პრეფიქსიანი წარმოებაა აწყმოს, მყოფადისა და ნამყოს (ერთი ტიპის) დამახასიათებელი (მ-კრ-ელ-ი, სა-კრ-ელ-ი, ნა-კერ-ი)...

სწორედ ამ ტიპების გამოყენების შეზღუდვაა დამახასიათებელი ქანურისათვის: უცხო.ენის—თურქულის—ინტენსიურ გავლენას მიეწერება, ალბათ, მორფოლოგიურად მნიშვნელოვანი კატეგორიის წარმოების მოღუნება.

ნ. მარი თავის „ქანური ენის გრამატიკაში“ მიმღეობათა შესახებ წერს:

„მოქმედებითი გვარის მიმღეობა, იგივე—მოქმედი პირის სახელი—ზმნის აწყყო ღროის მესამე პირს წარმოადგენს, მაგალ. კა-

რუმს ანდა კარუფს—არის „წერს“ და „მწერალი“, „ხაშკამს“— „თხრი-ს“ და „მთხრელი“ (§ 104a).

„... ზმნის ფორმები არსებითი და ზედსართავი სახელის როლშიც გამოდის:

a) მოქმედ. გვარის აწმყოს მესამე პირი არსებითი სახელიცაა: გურგულამს („გრგვინავს“) — „გრგვინვა“ (гром); ცადუმს— („უყურებს“) — „შეხედვა“ (взгляд)—ზედსართავიცაა, მაგალ. ილუმს („კლავს“) — მომაკვდინებელი;

b) იგივე ფორმა წინამავალი ნა- კავშირით მოქმედ სახელს გამოხატავს: ეკნა-ნა-ჩუმს „კარის მცველი“ („კარს რომ იცავს“), გდარი-ნა-კუმს „პურის მცხობელი“ („პურს რომ აცხობს“);

c) აწმყოს ვნებითი გვარის ფორმები II ვერსიისა ზედსართავად გამოიყენება: ...იფელენ („ვარგა“) — „ვარგისი“; იშვენ („დაილევა“) — დასალევი (пиемий), იკომენ („იკმება“) — „საქმელი“... იძირენ („ჩანს“, „ინახვის“) — „ხილული“, „დასანახი“ (იხ. კან. გრამ. § 118).

ასეთი ფაქტები, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არაა, მაგრამ არ იქნებოდა სწორი, თუ ვიტყოდით, რომ კანურს არ გააჩნია ქართველური ენებისათვის დამახასიათებელი ტიპი პრეფიქსიანი მიმლეობისა. ამაში გვარწმუნებს ტექსტებში დადასტურებული მაგალითები.

მიმლეობის მაგალითები კანურიდან¹:

მ-შინ-ე „მხსენებელი“ ... შუი მ შ ი ნ ე ჯ უ მ ა ჩ ქ ი მ ის ს ე ლ ა - მ ი ო ლ ო დ ი ! .. კ ა ნ . ტ ე ქ ს ტ . I , 121₁₀ საყვარელ („სულის მხსენებელ“) ჩემ ძმას სალაში გადაეცი! შუი მ შ ი მ ე , ბ ე ე ჩ ქ ი მ ი ! ი კ ვ ე , 122₉ , „საყვარელო ჩემო შვილო!

მე-მ-ჯლონ-ი „მძღვარი“: ... მ ე მ ჯ ლ ო ნ ი კ ი ბ რ ი — წ ო ხ ლ ე - ნ ა ო ნ უ ... კ ა ნ . ტ ე ქ ს ტ . II , 103₁₂ „მძღვარი“ კბილი — წინ რომ არის...

მო-ნკაფ-უ: ლული მ ო ნ კ ა ფ უ ... კ ა ნ . ტ ე ქ ს ტ . I , 154₆ ლელვის მომწვევი... (ჩიტის სახელია)... უ მ ო ნ კ უ 'ხურმა' ჩიჩქუ იყვენ... კ ა ნ . ტ ე ქ ს ტ . I , 158₂₈ მოუწვევარი 'ხურმა' რბილი („ჩვილი“) იქნება...

ნო-ტეხ-ი „ნატეხი“: ... მ კ კ ი დ ი შ ნ ო ტ ე ხ ი ს ხ ჩ ი ნ ი ო ხ ო რ - ჯ ა ლ ე ფ ე ს ო კ ი თ ხ ა ფ ა ფ ა ნ ... კ ა ნ . ტ ე ქ ს ტ . I , 127₂₆ „მკადის ნატეხისათვის ბებერ ქალებს შეალოც-

¹ ამ მაგალითების მოყვანა საჭიროა, რადგანაც ლიტერატურაში, მათ შორის ჩვენს „კან. გრამ. ანალ.“ მიმლეობის საკითხი გაშუქებული არაა.

- ვინებენ“... ლაზუტიში ნოტეხი... დოგიბუ-
ფან... ჭან. ტექსტ., I, 159₁₃ სიმინდის ბურღულს
(„ნატეხს“) მოხარშავენ...
- მე-ნო-ხარ-ე** „ნაგლეჯი“ („მინაგლეჯი“): ... შიბი ჩადირიში
მე ნო ხარ ე იყვენ... ჭან. ტექსტ. I, 150₂₃ ხვან-
ჯარი ნარმის ნაგლეჯი იქნება.
- ნო-შვალ-ე** „ნაქსოვი“: ... ხეშენ ნო შვალ ე-თი გუშუდუმე-
ლან... ჭან. ტექსტ., I, 150₂₃ ხელით ნაქსოვსაც
გაუყრიან...
- ო-შუმ-ონ-ი** (მეგრ. **ო-შუმ-ალ-ი**) „სასმელი“: ... **ო შუმ ო ნ ი**
წარი სოქელე მოვილათენ?.. ჭან. ტექსტ. II,
108₈ სასმელი წყალი საიდან მოვიტანოთ?
- ო-შუფ-ონ-ი** (მეგრ. **ო-შოლ-არ-ი**) „სასველებელი“: ...**ოშუ-**
ვონი მკიმა მკიმს... ჭან. ტექსტ. II, 75₁₉ „სას-
ველებელი“ წვიმა მოდის...
- ო-წყიმ-ონ-ი** (მეგრ. **ო-ნ-წყუმ-ალ-ი**) „დასაშლელი“ ... **ო-ქთ-ონ-ი**
(მეგრ. **ო-რთაფ-ალ-ი**) „სატრიალებელი“ („საქცე-
ველი“): ... ჰა-თი მაქინაში ოწყიმონი; ოწყიმო-
ნითე წკიძან. ჰადა... **ო ქ თ ო ნ ი**: კუჩხე გედგან-
ში, იქთენ მაქინა... ჭან. ტექსტ. II, 73₁₃ ესეც
მანქანის დასაშლელი; დასაშლელით ხსნიან (და-
შლიან ხოლმე) ეს... სატრიალებელი: ფეხს რომ
დაადგამენ, ტრიალებს მანქანა¹...
- ო-კაკალ-ონ-ი** (მეგრ. **ო-კაკალ-არ-ი**) „დასამარცვლავი“: ჰაწი
ხაჯი ჰკაკალუმთ; ჰადა **ო კ ა კ ა ლ ო ნ ი ე ნ...**
ჭან. ტექსტ. II, 74₁ ახლა ლობიოს „ემარცვ-
ლავთ“; ეს „დასამარცვლავია“...
- ო-ნახ-ონ-ი** (მეგრ. **ო-ნახვ-ალ-ი**) „სარეცხი“... „ჰადა ო ნ ა-
ხ ო ნ ი სქაფინდი რენ“... ჭან. ტექსტ. II, 72₁₇
ეს სარეცხი ვარცლია...
- ო-ქომონჯ-ონ-ი** „გასათხოვარი“ (ზედმიწვევ. „დასაქმარებელი“):
ო ქ ო მ ო ნ ჯ ო ნ ი ბოზო ვარ მიდონუნ!..
ჭან. ტექსტ., II, 30₁₄ გასათხოვარი ქალიშვილი
არა მყავს. მიმღეობა ნაწარმოებია ზმნისაგან
ი ქ ო მ ო ნ ჯ ე ნ—„ქმარს მიყვება“, „თხოვდება“.
- ო-ჩილ-ონ-ი** „დასაქორწინებელი“, „ცოლშესართავი“: ...**ბიჭი**
ჩქუნი ო ჩ ი ლ ო ნ ი დივუ-და... ჭან. ტექსტ., II,
30₈ ჩვენი ვაჟი „დასაცოლიანებელი“ გახდაო...
(ზმნისაგან: **ი-ჩი-ლ-ენ** „ცოლს ირთავს“).

¹ ლაპარაკია საყვრი მანქანის შესახებ.

ო-ნ-ჩამ-ურ-ე „საცხევაე“ (ზედმიწვევით: სა-(ცემ-ურ-ი): ჰამუს ონჩამურე უწუმელან; ონჩამურე ლაზურტიში ოქვასუმი რენ... ჰან. ტექსტ., II, 72₁₀ ამას საცხევაეს („ჩამურს“) ეტყვიან; „ჩამური“ სიმინდის საფშენელია (სხვა მაგალითები იხ. შედარ. ლექსიკ. 166—167).

ო-ნ-ცორ-უ || **ო-ნ-ცირ-უ** „საცერი“: ...ოკულე მქვერი ონცორუს გომბლარე... ჰან. ტექსტ., II, 26₂₄ მერე ფქვილს დააყრი საცერზე... ნანაქ მქვერი ონცორუთე დონცორუ... ჰან. ტექსტ., II, 31₂₀ დედამ ფქვილი საცრით გაცრა.

ო-შქომ-ალ-ე „საქმელი“: ოკაჩხე ოშქომალე ოშქომეს... ჰან. ტექსტ., II, 90₂₃ მერე საქმელი ჰამეს...

ო-მ-ჩახ-ულ-ე „სადღეებელი“: არიანი დომჩახუმთ ომჩახულეთე... ჰან. ტექსტ., II, 113₃₁ არიანს შევდღებთ სადღეებელში („სადღეებელით“).

ო-ქაჩ-ალ-ე „საკაეებელი“, „დასამაგრებელი“: ემუში ჯოხო მენ ეფერიში ოქაჩალე... ჰან. ტექსტ., I, 152₂₅ იმის სახელია უნაგირის დასაქერი (დასამაგრებელი).

ო-ქოს-ალ-ე „საწმენდი“, „სახოცი“; „ცოცხი“: ...ხეში ოქოსალეფეთე... ხეფე იქოსამტეს... ჰან. ტექსტ. II, 65₆ ხელის სახოცით ხელს იხოცდენ... ოქოსალე—ოოზი ოქოსუმენი... ჰან. ტექსტ., I, 151₃₆ ცოცხი მტერის საგველად („საწმენდად“). შდრ. ქართ. -კოც- (ალ-ქოც-ა)—შედარ. ლექსიკ. 340.

პრევერბის ხმარებისას ო- პრეფიქსი იკარგება:

მე-ნ-ჯირ-ონ-ი „მისაწოლი“: მენჯირონი ოროძო ქომული ჰემუს... ჰან. ტექსტ. II, 74₁₃ ზურგიანი („მისაწოლი“) სკამი მოუტანე იმას...

გე-ქკაფ-ონ-ი „დასაწყისი“: ...გექკაფონი ვაენ ჰამა ქითაბი... ჰან. ტექსტ. II, 75₃₄ დაწყებითი („დასაწყისი“) არაა ეს წიგნი...

მე-ხთიმ-ონ-ი „ასასვლელი“: ჰამა—სერენდიში მეხთიმონი ფსკალა... ჰან. ტექსტ., II, 72₇ ეს—სასიმინდეში ასასვლელი კიბე...

გოლა-კორ-ონ-ი „გადასაკრავი“: ...მასარი, გოლაკორონი ქეფხე... ჰან. ტექსტ., II, 72₂₇ მესერი, გადასალობავი („გადასაკრავი“) წნელი.

გამა-ჩ-ამ-ონ-ი „გასაყიდი“ (ზედმიწ.: „გამოსაცემელი“): ...გამაჩამონი თხა ჰაწი ვარ იძირენ-და... კან. ტექსტ., II, 29₂₄ გასაყიდი თხა ახლა არ არისო („არ ინახვისო“)...

ლო-რგ-უმ-ონ-ი „დასარგავი“: ღორგუმონი დიუ... ხვალა ვა ღომარგენ... კან. ტექსტ., II, 104₈ დასარგავი გახდა... მარტო ვერ დავრგავ...

ნ. მარს კანურ პრეფიქსებში ღო-ც აქვს გამოყოფილი და ნიმუშად მიმღეობებს ასახელებს:

ღო-ჭირონ-ი „საჭირო“ (пужный), მოსა-ღოჯანონი „ბადის სატყორცნი“ (для метания сетей): იხ. კან. გრ., § 119d.

ამაში გვექნებოდა ქართ. ხა- პრეფიქსის ეკვივალენტი ღო-პრეფიქსი, რის არსებობის კანონზომიერებაც ექვს გარეშეა¹ (იხ. ზემოთ ხ- || ღ- || ნ- პრეფიქსთა შესახებ თქმული).

ოღონდ წინასწარ უნდა გაირკვეს, ხომ არაა ეს ღო-—ღო- პრეფიქსები: ღო-მაჭირენ ზმნა („დამჭირდება“) უკვე შეიცავს ამ ღო-ს; მაშასადამე, ღო-ჭირონ-ი მიმღეობაში ღო- პრეფიქსი ჩანს და არა პრეფიქსი (იხ. ზემოთ: ღო-რგ-უმ-ონ-ი). მიმღეობის საწარმოებელ პრეფიქსად ასეთ შემთხვევაში ო- უნდა ვივარაუდოთ: საერთო წესის თანახმად იგი იკარგება პრეფიქსის დართვისას.

მყოფადის მიმღეობა კანურში, როგორც მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, არც თუ იშვიათია.

ნამყოს სუფიქსიანი მიმღეობა ხომ, როგორც უკვე ითქვა ზემოთ, ისევე ჩვეულებრივია, როგორც ქართულში:

მეპკად-ერ-ი კან. ტექ. II, 110₁₀ „მოკედელი“... მოკვათ-ერ-ი კან. ტექ. II, 86, „მოკვეთილი“, „მოკრილი“... თხოზ-ელ-ი... იქვე, 77₁₆ „თხრილი“ ... მორდ-ერ-ი... იქვე, II, 103₁₅ „მოზრდილი“, „დიდი“... ნჭარ-ერ-ი იქვე, II, 112₉ „წერილი“, „დაწერილი“... და სხვ.

§ 74. ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები სვანურს ყველა ქართველურ ენებზე უკეთ დაუცავს.

შეპირისპირებულია მ-იანი პრეფიქსი და ღ-||ნ-იანი; ღ- ქართ. ხ-ს ადგილს იკვრს; მ- და ნ- პრეფიქსები იგვიფა, რაც ქართულში.

ნივთის კატეგორიის პრეფიქსად ღ-ც მქალავნდება სპორადულად ისევე, როგორც ქართულში (და ზანურში).

¹ საინტერესოა, რომ ნ. მარს მიმღეობის წარმოების განხილვისას ღო-პრეფიქსზე არ მიუთითებს (იხ. §§ 104, 118).

რამდენიმე მაგალითი უკვე იყო დასახელებული:

ღო-შღ-ულ	„მთვარე“ (იხ. ზემოთ, გვ. 174)
ღა-შღ-უ (—ღეშღ-უ)	„დათვი“ („ „ 175)
ღგ-თხ-ელ	„თხელი“ („ „ 177)

ამასვე უნდა დაერთოს: ჯი-ჯუ „ძვალი“, შემთხვევა გეჰონდა გვეჩვენებინა, რომ -ჯუ- ძირეული მასალაა და უღრის ქართ. ძუ-(ალ-), ხოლო ჯი- პრეფიქსია და მომდინარეობს ღი-საგან:

ჯი-ჯუ —ღი-ჯუ || ქართ. ძუ-ალ-¹.

სვანურში ეს ფუძე—ჯი-ჯუ —ზანურის დანალექია.

ღგ-თხ-ელ „თხელი“ ნივთის კატეგორიის პრეფიქსს (ღ-) შეიცავს, მ-ახ-ე „ახალი“—ადამიანის კატეგორიისას (მ-). პარალელური, შეპირისპირებული ფორმები უნდა ჰქონოდა, როგორც ერთს, ისე მეორე ზედსართავს,—სისტემა შეიბღალა, შერჩა თითო ფორმა, ერთს —ერთი კლასისა, მეორეს —კიდევ სხვისა. განზოგადებისათვის უფრო შესაფერისი დ- კლას-კატეგორიის ნიშანი იყო, ვინემ მ- (იხ. გვ. 189); მ-ახე ისევე იქნა გამოყენებული, როგორც მ-ღი-ღარ-ი (ქართულში): მნიშვნელობის განზოგადებით.

ღ- პრეფიქსი სვანურისათვის ნიშანდობლივი არ იყო: ლ- პრეფიქსს მოველოდით. გვაქვს კიდევ; ასეთია, მაგალითად:

ღგ-ჯ-ე „რძე“ იხ. გვ. 169.

ლა-ღელ- „ღღე“; ღელ-ს შემოუნახავს ის ხმოვანი, რომელიც ქართულმა და ზანურმა დაკარგეს დეტერმინანტ-სუფიქსის დართვისას: ღღ-ე- || ღღ-ალ- (უფრო დაწერილებით იხ. შედარ. ლექსიკ. 193—4).

პრეფიქსი ლა- აქ ნივთის კატეგორიისაა. ეს მასალა მხოლოდ საილუსტრაციოა: სვანურში ანალოგიური მაგალითი, ალბათ, ბევრი სხვაც დაიძებნება.

§ 75. სადაურობის აღნიშვნისას მ- და ლ- პრეფიქსიან წარმოებათა სისტემატური შეფარდება გვაქვს:

შტან	„სვანეთი“:	მუ-შტნ-ი	ბალს. ზემ.	მუ-შტან	„სვანი“
ჯან	„სამეგრელო“:	მგ-ჯნ-ი		მგ-ჯან	„მეგრელი“
აფხან	„აფხაზეთი“:	მგ-აფხან-ი		მგ-აფხან	„აფხაზი“
ქაშან	„ჩერქეზეთი“:	მგ-ქშან-ი		მგ-ქშან	„ჩერქეზი“

¹ იხ. „ქართ. ძვალ- ფუძის ზანური შესატყვისისათვის“: ფილ. მოაბე I, 93—96.

მაგალითები ამოღებულია აკ. შანიძის მონოგრაფიიდან: „უმლაუტი სვანურში“, — „არილი“, 215.

სიმ. ჯანაშიას ვარაუდით ამგვარი წარმოება „სვანურში სატომო სახელიდან საინდივიდუო, კერძობითს ფორმას აწარმოებს“: მუ-შტან = „ერთი სვანი“, მუ-ზან || მუ-ზნ-ი = „ერთი მეგრელი“: იხ. „თუბალ... იბერი“: ენიშკის მოამბე, I, 208.

ასეთ შემთხვევაში საწარმოებელი ფუძე შტან, ზან გაგებულა, როგორც სატომო სახელი; შტან ამჟამად გეოგრაფიული ცნებაა, ადგილის სახელია: „სვანეთია“; შდრ. მეგ. შონე = შონ-ეთ-ი = სვანეთი“. მაგრამ ეს იმდენად არ შეგვზღუდავდა: ადგილისა და მასზე მოსახლე ტომის სახელი ხშირად ერთმანეთს ენაცვლება („ოსებში მივიღივარ“, შეუძლიათ თქვან „ოსეთში მივიღივარ“—ის ნაცვლად,—მაგალითი სიმ. ჯანაშიასია).

ნ. მარის ჩვენებით ზან რიგ სვანურ თემში—ეცერში, ფარში, ლახამულაში—„მეგრელსაც“ ნიშნავს და „სამეგრელოსაც“ (ქვენგურის სვანეთშიო): იხ. Извлеч. из сван.-рус. слов. 24.

თუ ასეა, მაშინ მუ-შტან და მაგვეარი წარმოება გამოყოფდა ტომის წევრს, „ტომის კაცს“, ინდივიდს, ტომიდან: შტან, ვთქვათ, „სვანია, საერთოდ“—მუ-შტან—„ერთი სვანი“ (მაგრამ მრავლობითი შტან-წარ რაღას მაქნისია?).

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესო იქნებოდა გვარისაგან ახალი სახელის წარმოება მ-პრეფიქსით: ონჯან „ონიანი“ (გვარია ლაშხეთში)—მუ-ჯნჯან-ი „მეონიანი“ (ე. ი. ონიანის გვარის კაცი...): ჩინ მათშირე ლაშხისა ჯონჯანა გვარ ლი, ამ ერე თელდ ლაშხ ორი... ჯოხუშდ აშირი ი მერკუშდ მეზგათეკა ი ჯოშთხ აშირუნუნ, მუჯნჯანი გარ ორი... იხ. არს. ონიანი. ლაშხ. 211 ყველაზე მრავალრიცხოვანია (ბევრია) ლაშხეთში ონიანის გვარი, ასე რომ მთლად ლაშხეთი იქნება ხუთას-ოც მოსახლემდე და ოთხასამდე მარტო ონიანის გვარის კაცი იქნება...

მ-პრეფიქსის ასე განმარტებისას სიმძიმის ცენტრი მაინც „ადამიანზე გადმოდის („ერთზე“ მითითება თანმხლები მომენტია): მუ-შტან „სვანის ტომის ადამიანი“, მუ-ზან „ზანის ტომის ადამიანი“, მუ-ჯნჯანი „ონიანის გვარის კაცი“...

თუ მ-პრეფიქსი „კაცს“, „ადამიანს“ არ დავუკავშირეთ, „ერთის“ ნიადგზე ვერ აიხსნება გეოგრაფიული სახელებიდან მ-პრეფიქსით სადაურობის აღნიშვნა:

ფწარ „ფარი“ (თემია ზემო სვანეთში): მუ-ფრ-ი || (ბალს-ზემ-მუ-ფწარ) „ფარელი“, ე. ი. „ფარის თემის კაცი“...

ცაგერ „ცაგერი“—მგ-ცგ-ერ-ი—ბზ.: მგ-ცგწრ „ცაგერელი“.
 კწლ „კალა“ (თემის სახ. ზ. სევან.)—ბზ. მგ-კწლ „კალელი“.
 მგ-ჟწლ „მუჟალი“ (სოფელია ზ. სევან.)—ბზ. მგ-მჟწლ „მუ-
 ჟალელი“.

მგლახ „მულახი“ (თემია ზ. სევან.)—ბზ. მგ-მლწხ „მულახელი“.
 უშგულ „უშგული“ (თემია ზ. სევან.)—ბზ. მჟუშგჟლ „უშგულელი“.
 ლეჩხუმ „ლეჩხუმი“—ბზ. მჟლ-ლჩხუმ „ლეჩხუმელი“.

(იხ. აკ. შანიძე, დასახელ. მონოგრაფია, „არილი“, 215, 214).
 ასეთს სიტყვებში მ-პრეფიქსს იგივე მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა, რაც გააჩნდა ანალოგიურ პრეფიქსს მ-ეგვპტ-ელ-, მ-ტბევ-არ-, მ-როვ-ელ- და მსგავს ქართულ მაგალითებში: ეს მნიშვნელობაა ადამიანის სადაურობის აღნიშვნა, ზუსტად, — ადამიანის კატეგორიაზე მითითება („ფარის თემის კაცი“, „კალის კაცი“, „მუჟალის კაცი“, „მულახის კაცი“, „უშგულის კაცი“, „ლეჩხუმის კაცი“ და ასე შემდეგ).

§ 76. ერთი განსხვავება მაინც დასტურდება: ქართულში ეს მ-მრავლობითშიც გადაჰყვება სახელს, სვანურში—არა:

მ-ეგვპტ-ელ-ი — მ-ეგვპტ-ელ-ებ-ი, მ-ეგრ-ელ-ი — მ-ეგრ-ელ-ე-ბ-ი, მაგრამ:

მჟ-მჟწან	„სვანი“	—მრავლ.	მჟწან-წარ	„სვანები“...
ანდა: მგ-კწლ	„კალელი“	—მრავლ.	კწლ-წარ	„კალელები“
მგ-მჟწლ	„მუჟალელი“	—მრავლ.	მგ-ჟწლჟ-წარ	„მუჟალელები“
მგ-მლწხ	„მულახელი“	—მრავლ.	მგ-ლხ-წარ	„მულახელები“
მჟუშგჟლ	„უშგულელი“	—მრავლ.	უშგჟლ-წარ	„უშგულელები“
მჟლ-ლჩხუმ	„ლეჩხუმელი“	—მრავლ.	ლჩხუმ-წარ	„ლეჩხუმელები“

—იხ. აკ. შანიძე. ხსენ. მონოგრ.—„არილი“, 214; კარპ. დონ-დუა. К вопросу об осн. чор. множ. чис. в сван.—„მასალები“, 554).

რას უნდა მიეწერებოდეს ეს თავისებურება? გადაჭრით პასუხის გაცემა ამჟამად ძნელია, მაგრამ შეუძლებელია არ მოგვგაგონდეს ზოგი კავკასიური ენიდან ცნობილი ფაქტი: მხოლოდობითში გარჩეულია გრამატიკული კლას-კატეგორიები, მრავლობითში კი ეს განსხვავება წარხოცილია.

ასე, მაგალ., ხუნძური ნაცვალსახელი მესამე პირისა მხოლოდობითში განასხვავებს სამ გრამატ. კლასს; დო-უ; დო-ჟ, დო-მ „ის“ (OH, OHA, OHO¹), მრავლობითში გვექნება დო-ლ „ისინი“—სამივე კლასისათვის.

¹ ასე თარგმანა მთლად ზუსტი არაა, მაგრამ დაახლოებით მაინც გვითვალისწინებს ხუნძურ ფორმათა სხვაობას

შიეძლებოდა გვეთქვა: ხუნძურში კლასის ნიშნები სუფიქსებია, მრავლობითის ნიშანიც სუფიქსია და ეს იწვევს გრამატ. კლას-კატეგორიათა სუფიქსების გაუჩინარებას მრავლობითშიო; მაგრამ მიზეზი ეს არ უნდა იყოს: არც ზმნაშია გარჩეული გრამატიკული კლასები მრავლობითში, თუმცა ეს ნიშანი პრეფიქსია და არა სუფიქსი: ვ-უგო, ჰ-იგო, ზ-უგო (არის, ხარ, ვარ)—მრავლობ. რ-უგო (არიან, ხართ, ვართ).

მრავლობითი: ეს -ლ (დო-ლ), რ- (რ-უგო) მხოლოდ რიცხვზე მიუთითებს, თუმცა წარმოშობით გარკვეული კლასის (სახელდობრ, მეოთხის) ნიშანი უნდა იყოს: ერთი კლასის ნიშანი განზოგადდა ყველასათვის და მით მოიშალა გრამატიკულ კლასთა შორის ის განსხვავება, რაც მხოლოდობითში იყო.

არაა შემთხვევითი, რომ უნიფიკაციის შედეგად ნიეთის კატეგორიის (IV კლასის) ნიშანი დამკვიდრდა მრავლობითში.

სენან. ლა- პრეფიქსიანი წარმოება მრავლობითში გვაქვს (იხ. ქვემოთ), მაგრამ სადაურობის სახელებს მრავლობითში მ-ს ნაცვლად ლ- არ უჩნდებათ: საერთოდ არა აქვთ პრეფიქსი.

იმის დავიწყება მაინც არ შეიძლება, რომ ზოგ სახელში ლა- ჩნდება მრავლობითში მჟ-(—მგ-ს) ადგილას: მჟ-ხჟბ-ე „ძმა“ (ძმისათვის)—ლა-ხჟბ-ა „ძმები“...

ლა- პრეფიქსით მრავლობითს აწარმოებს ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი რიგი სხვა სახელიც¹:

ჯგმ-ილ „ძმა (დისთვის)“ — ლა-ჯგმ-ილ-ა „ძმები (დისთვის)“
 უდ-ილ „და [(დისთვის)“ — ლა-ჰდ-ილ-ა „დები
 დაჩჟ-ირ „და (ძმისთვის)“ — ლა-დჩჟ-რ-ა „დები (ძმისთვის)“
 ხეხჟ „ცოლი“ — ლა-ხხჟ-ა „ცოლები“
 ჰასჟიშ „ასული“, „ქალი“ — ლა-ჰასჟიშ-ა „ასულები“, „ქალები“
 თელღრა „რძალი“ — ლა-თელღრა-ა „რძლები“
 ჩიჩე „სიძე“ — ლა-ჩი-ა „სიძეები“
 სამუნ „ცოლისძმა“ — ლა-სამუნ-ა „ცოლისძმები“
 ნიბჟშინ „ძმისწული“, „დისწული“, „ბიძაშვილი“, „შვილისშვილი“ — ლა-ნიბჟშინ-ა „ძმისწულები“... „ბიძაშვილები“.

მე-ყერჟა (ლაშხ.) „რძალი“ („მაზლის ცოლი“) — ლა-მეყერჟა „რძლები“

¹ მოგვეყავს კარგ. დონდუას წერილის მიხედვით: К вопросу он осян. фоп. мжож. чис. ж сван.—„მასალები“, 553; იხ. აგრეთვე აკ. შანიძე. უმლაუტი—„არილი“, 204; ხ ა ვ ა დ ს კ ი, XXXIV; მაგალითების ძირითადი კონტინგენტი ამ შრომებში მეორდება.

ქვშ „ქმარი“—ლა-ქვშ-ა „ქმრები“

მუ „მამა“—ლა-მუ-ა „მამები“

ბქვ. დი „დედა“—ლწ-დი-ა „დედები“.

ამ ლა- პრეფიქსიანი წარმოების შესახებ კარპ. დონდუა წერს: „ნათესაობის აღმნიშვნელ სვანურ ტერმინთა მრავლობითი უფრო კრებითს, კოლექტიურს წარმოადგენს. კრებითობის ანუ კოლექტიურობის მნიშვნელობა რომ უნდა ჰქონოდა ლა- პრეფიქსს, ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს, რასაკვირველია, თვით ამ ნათესაობითის ტერმინების სინგულარული ფორმა: ლა-ხუბ-ა, ლა-ღჩ-ურ-ა და სხვ. მორფოლოგიურად ლა-ხუბ-ა „ძმები“ და ლა-რდ-ა „სადგომი“, „სამყოფი“ ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება“ (იხ. К востроку... „მასალები“ 556).

აკ. შანიძე ამოსავლად „ადგილის აღნიშვნას“ გულისხმობს: „ლა- თავსართმა ადგილის სახელთა წარმოებიდან განივითარა ახალი მნიშვნელობა: რამდენსამე სახელში მან დაიკისრა მრავლობითობის ფუნქციის გამოხატვა“ (იგულისხმება ნათესაობის აღმნიშვნელი ტერმინები)—იხ. „უმლაუტი“—„არილი“, 204.

ლა-ხუბ-ა კრებითობას უნდა აღნიშნავდეს. კარპ. დონდუას სათანადო მოსაზრება გასაზიარებელია: ლა-ხუბ-ა „სა-ძმ-ო“, „ძმ-ობ-ა“ („ძმების“ გაგებით: შდრ. ყმაწვილ-კაცობამ თავი მოიყარა: ყმაწვილ-კაცობა=ყმაწვილ-კაცები¹: შდრ. მეგრ. „სა-მეზობ-ო-ს“ „მეზობლობაში“=„მეზობლებში“...

§ 77. სვანურმა პრეფიქსული წარმოება გამოიყენა იმისათვის, რაც ქართულში სუფიქსების მეშვეობით გამოიკემა (ყმაწვილ-კაცობა, გლეხ-კაცობა, მთელი ახალგაზრდობა და სხვ.). ანალოგიური ფაქტები განყენებულ სახელთა წარმოების სხვა შემთხვევებშიც გვაქვს; პრეფიქსიანი წარმოება ისტორიულად წინ უსწრებს სუფიქსიანს; ახლა აღარ ვხმარობთ: სი-მხნე, სი-ვაჟ-ე, სი-საფს-ე და მაგვარ წარმოებას, წინათ კი იხმარებოდა:

ეგე კმა სიმცნე სიმცნისად, რადლა ხარ მომხევი რისად... ვეფხ.-ტყ., ხ. 691₄.

მას დღე გასცემს ყველაკასა სივაჟისა მოგებულსა... იქვე, ხ. 53₁.

რა გასცნეს, ზომნი ვით გითხრნე ლაშქართა სისაცსეთანი... იქვე, 487₃.

¹ -ობ-ას ფუნქციების შესახებ. იხ. აკ. შანიძე, ქართ. გრამ. § 50, გვ. 59—60.

სი-მც-ნ-ე- = მხნე-ობ-ა, სი-საეს-ე- = საესე-ობ-ა... (იხ. აგრეთვე ქვემოთ — მასდარის წარმოებასთან დაკავშირებით).

ლა-ხუბ-ა კრებითობას გამოხატავს; კრებითობის გაგება ლა-პრეფიქსის პირვანდელი ფუნქცია არაა (ისევე, როგორც ქართ. ხა-სთვის „სა-ძმ-ო“ და სხვ. წარმოებაში): ლა- ნივთის კატეგორიის პრეფიქსია; მისი გამოყენება მრავლობითში მხოლოდობითის მუ-ს ადგილას იმავე საფუძველზე უნდა წარმოქმნილიყო, რამაც ხუნძურ-ში, მაგალითად, მოშალა გრამატ. კლასთა გარჩევა მრავლობითში და ნივთის კატეგორიის აფიქსი დაამკვიდრა ყველა კლასისათვის: ესაა, ალბათ, ინდივიდუალობის დაჩრდილვა სიმრავლეში.

ლა- პრეფიქსიანი მრავლობითის შესახებ სხვა ენათი ანალოგიით გარკვეული ვარაუდი მაინც შეიძლება გვექნოდეს; პრეფიქსის გაუჩინარების შემთხვევები კი (მუ-შუპან-—შუან-პრ) აუხსნელი რჩება (მრავლობითში — „გაუპიროვნება“?).

სიძნელეს ქმნის მრავლობითის წარმოება იმ შემთხვევაშიც, თუ ამოსავლად სატომო სახელს ვიგულებდით: შუპან მთელ ტომს გულისხმობს, შუან-პრ — მრავლობითი — რაღას მაქნისია ან როგორაა შესაძლებელი?

§ 78. მუ-შუპან- ტიპის საპირისპიროა ლუ-შნ-უ:

შუპან „სევანეთი“ — მუ-შუპან „სევანი“ — ლუ-შნ-უ „სევანური“.

ზან „სამეგრელო“ — მგ-ზან „მეგრელი“ — ლუ-ზნ-უ „მეგრული“.

აფხაზ „აფხაზეთი“ — მგ-აფხაზ „აფხაზი“ — ლგ-აფხაზ-უ „აფხაზური“.

ქაშაგ „ჩერქეზეთი“ — მგ-ქაშაგ „ჩერქეზი“ — ლგ-ქაშაგ-უ „ჩერქეზული“.

კალ „კალა“ — მგ-კალ „კალელი“ — ლგ-კალ-უ „კალური“.

მეჟალ „მეჟალი“ — მგ-მეჟალ „მეჟალელი“ — ლგ-მეჟალ-უ „მეჟალური“.

მელახ „მულახი“ — მგ-მლახ „მულახელი“ — ლგ-მლახ-უ „მულახური“.

უშგულ „უშგული“ — მშუშგულ¹ „უშგულელი“ — ლშუშგულ-უ „უშგულური“.

ლეჩხუმ „ლეჩხუმი“ — მუ-ლჩხუმ „ლეჩხუმელი“ — ლუ-ლჩხუმ-უ² „ლეჩხუმური“.

¹ გრძელ უ-ში შერწყულია პრეფიქსისეული და ფუძისეული ხმოვნები. ამიტომ ვერ გამოვყავით დეფისით.

² ლუ- პრეფიქსიანი უკანასკნელი ხუთი მაგალითი მოგვყავს აკ. შანიძის შრომის მიხედვით: უმლაუტი — „არილი“, 214.

§ 79. სადაურობის აღსანიშნავად ხმარებული პრეფიქსები სხვა ნაწარმოებ არსებით სახელებშიც გვაქვს:

ლიც „წყალი“ — მგ-ლც-ი „მერწყული“, „მეწყლე“

თხუიმ „თაფი“ — მუ-თხუმი-ი || შა-თხუმი-ი „მეთაური“

ლაშხ. ფუსნ „ბატონი“ — მუ-ფსვნ-ი „მებატონე“

ბზ. ჩაჟე „ცხენი“ — მგ-ჩაჟე-ი, ლენტეხ. მე-ჩაჟე || მე-ჩაჟე-გრ-ი „მეცხენე“

ხამ „ლორი“ ლენტ.—მგ-ხამ-გრ-ი „მელორე“¹

შუკ-ჟე „გზა“—მე-შუკ „მოგზაური“

სოფელ „სოფელი“—მე-სვფელ „სოფელი“²

ლადელ „ლდე“—მგ-ლდელ „მწყემსი“³

შდრ.:

ლე-ხამ || ლა-ხამ „სალორე“

ლაშხ. ლა-ჩაჟე-ჩრ „საცხენე“

ქან „ხარი“—ლა-კან-ჩრ „სახარე“

კირ „კირი“—ლაშხ. ლა-კირ „საკირე“

ქამ „ქმარი“—ბქვე. ლე-ქმ-გრ-ი „საქმრო“

ფაჟე „ქუდი“—ლშხ. ლე-ფჟ-ჟრ-ი „საქუდე“

მურყუამ „კოშკი“—ბზ. ლა-მურყუამ „საკოშკე“⁴

მიე „მზე“—ლა-მეჟე „აღმოსაელეთი“ (ზედმიწვე. „სამზეო“)

შიყ „ზურგი“—ლა-შეჟე „გოდორი“ (ზედმიწვე. „საზურგე“)

ლემესგ „ცეცხლი“—ლწ-ლმესგ „კერა“ (ზედმიწვე. „საცეცხლე“)⁵

ლა-დედ „ლდე“—ლა-ლდელ „სამწყსო“⁶.

§ 80. ლა-ს პარალელურად ნა- პრეფიქსიცაა გამოყენებული: ნა-ბოჟ || ნე-ბოჟ „სალამო“—შდრ. ბაზი „ამალამ“⁷

ნა-გვბ-ა || ნწ-ბგვ-ა || ნე-ბგვ-ა || ნი-გბ-ა—შდრ. ს-გუბ-ინ „წინ“⁸

¹ იხ. ვარ. თოფურიია. „სვანური ენა“, 244. ყველა დიალექტური ვარიანტი არ მოგვყავს; ამ პრეფიქსის მხრივ განსხვავება სვანურ დიალექტებს შორის არა ჩანს.

² იქვე, გვ. 248.

³ იხ. ნ. მარო. Извлеч. из сван.-рус. слов. 22.

⁴ იხ. ვარ. თოფურიია. სვანური ენა, 244.

⁵ იხ. აკ. შანიძე. უძველესი, „არილი“ 203.

⁶ ვარ. თოფურიია. სვანური ენა, 223.

⁷ იხ. ნ. მარო. Извлеч. из сван.-рус. слов. 19; ვარ. თოფურიია. ნე-, ნა-, პრეფიქსებისათვის—უნივ. შრომ., ტ. VII, 92.

⁸ ნ. მარო. Где сохран. сван. скл.? ИАН, გვ. 1204.

ამავე რიგისაა, ალბათ: ბქვ. ნა-ქამ, ლშხ. ნა-ქამ, ლენტ. ნა-ქამ, ბზ. ნა-ქამჟი „გარეული“, „უცხო“, „სტუმარი“,—ნაწარმოებია ქამ (|| ქამ || ქამ || ქამ)-ისაგან „გარეთ“, „ქარში“...

ნე სგა || ნე-სკა „შუა“ (—სგა „ში“)...

ნა-თხუმ „ნათავარი“, ნა-ზრმახ (—ზომხა ლაშხ. ახალი წელი) „ნაახალწლევით“, ბზ. ნა-ქვთაშჟი „ნაქუთაისევი“², ბზ. ნა-ლ-დნლ-ჟი „ნამწყემსარი“³...

§ 81. ამავე კონტექსტში უნდა აღინიშნოს, რომ სვანურს ლუ-პრეფიქსი გამოყენებული აქვს მქონებლობის გადმოსაცემად, ქართ. -ი-ან- (|| -ოვ-ან- || -ი-ერ-) სუფიქსთა ფუნქციით:

ქან „ხარი“—ლგ-კან || ლგ-კან „ხარიანი“

ფაყჟი „ქუდი“—ლგ-ფაყჟი || ლგ-ფაყჟი „ქუდიანი“

ქამშა „ძალა“, „ლონე“—ზსე. ლგ-კმშჟ, ლაშხ. ლგ-კმშჟ „ლონიერი“.

ლაშხ. ლუ-ზურალ-ლგ-ბობშ-ლუ-ლვაქმარ-დ „ქალიან-ბავშვიან-ვაქიანად“⁴... აგრეთვე: ლგ-ზნა „წლიანი“, „წლისა“ (—ზნა „წელი“).

სხვა ქართველურ ენებში მქონებლობა არ გამოიხატება პრეფიქსით,—ყველგან სუფიქსს აქვს ეს დაკისრებული⁵.

§ 82. ნაწარმოებ ზედსართავ სახელთაგან ჩვენთვის საინტერესო მ-პრეფიქსი გვაქვს სახელებში:

ხოშა „დიდი“, „უფროსი“—მა-ხტშ-ი „უფროსი“, „მეუფროსი“.

ფიშირ „მრავალი“—მა-ფშირ-ე: ჩინ მათშირე (ინჰან, ლაშხ. 2₁₁) „ყველაზე მეტი“, „ყველაზე მრავალი“.

ეგვევე პრეფიქსითა აღმატებითი ხარისხის საწარმოებლად გამოყენებული:

მ-ახ-ე „ახალი“—მა-მ-ხე, ბქვ. მა-მხალ-ე „უახლესი“

კვლთხი „მაღალი“—მა-კლათხ-ე „უმაღლესი“

მცცხი „ცივი“—მა-მცხ-ე, ბქვ. მა-მცხ-ან-ე „უცივესი“

¹ იხ. ვარ. თოფურიი. სვანური ენა. 67, 66.

² იხ. იქვე. გვ. 244—245.

³ იქვე, 727.

⁴ იქვე, გვ. 244.

⁵ ვლრ. რიგითი რიცხვითი სახელების წარმოება სუფიქსებით, კანურში (ქართულში)—პრეფიქსთა ნაცვლად (გვ. 94).

სგელ „სკელი“—მწ-ნ-სგლ-ე „უსქესი“

გრილ „გრილი“—მწ-გრილ-ე „უგრილესი“¹ და სხვ.

ეს აღმატებითი ხარისხი წარმოების მიხედვით მეგრ.-მა-ა ტიპს ეკედლება: თიშ მა-მალა-ა, მა-სქ-ა, მა-რგილ-ა... (იხ. გვ. 192); მოითხოვს ნათესაობის ისევე, როგორც სვანური აღმატებითი.

§ 83. რიგითი რიცხვითი სახელების საწარმოებლად სვანურში მე-—ე აფიქსებია გამოყენებული:

მწ-რმ-ე „მეორე“, მწ-სმ-ე „მესამე“, მწ-შთხჷ-ე „მეოთხე“, მწ-ხჷშდ-ე „მეხუთე“, მწ-სგჷ-ე „მეექვსე“ და სხვ.

წილადებისათვის ნა- პრეფიქსიანი წარმოების მაგალითებიც გვაქვს: ნა-მსმ-ი „ნასამალი“, ნა-ჷშთხჷ-ი „ნაოთხალი“... (პარალელურად: მწ-სმ-ე ნწთი „მესამე ნაწილი“, მწ-შთხჷ-ე ნწთი „მეოთხე ნაწილი“...).

მეგრულისა და ქართულის ანალოგიურ წარმოებას სვანურიც მიყვება.

§ 84. სვანური შიმღეობა მ- და ლ-||ნ- პრეფიქსების დაპირისპირებისათვის ისეთსავე უხვ მასალას იძლევა, როგორც ქართული. იმ განსხვავებით ოღონდ, რომ ნ-იანი წარმოების ხვედრი წონა შეუდარებლივ დიდია, ვინემ ქართულში (მ- პრეფიქსის გამოყენებაც ნაწილობრივ უფრო ფართოა).

მზ-ყერ „მცემელი“, „დამრტყმელი“—ლა-ყარ „დასარტყამი“

მზ-კედ „ამღები“ — ლა-კანდ „ასაღები“

მზ-ფთ-ი „მჩეჩელი“ — ლან-ფთინ „საჩეჩელი“

მუ-კჷშ-ე „გამტეხი“ — ლან-კჷშ-ა „გასატეხი“

მზ-ბნ-ე „დამწყები“ — ლან-ბნ-ა „დასაწყისი“

მზ-ტხ-ე „დამაბრუნებელი“ — ლან-ტხ-ა „დასაბრუნებელი“

მზ-წედ „მნახველი“ — ლა-წანდ „დასანახი“

მე-რდ-ე „მყოფი“ — ლა-რდ-ა „სამყოფი“

მე-ყურ-ე „მწოლარე“ — ლა-ყურ-ა „საწოლი“

მე-სგურ-ე „მჯდომარე“ — ლა-სგურ-ა „საჯდომი“

მუ-ზჷებ „მკამელი“ — ლა-ზოზ „საკმელი“

მუ-შგჷემ „მოთხოვნელი“ — ლა-შგომ „სათხოვი“

¹ მაგალითები ამოღებულია აკ. შანიძის მონოგრაფიიდან: უმლაუტი—არილი“ 201—202.

² ლა- პრეფიქსიანი მაგალითები ამოღებულია აკ. შანიძის იმავე: შრომიდან—„არილი“, 203—204.

მ- და ლ- პრეფიქსებს შეიძლება ხმოვნები ახლდეს; ამ გზით მიიღება: მგ- (ასიმილაციით მუ-), მე-, მო-, მა—ლა-, ლე-, ლგ-...

მგ- || მუ- (ასიმილაციით): მგ-თრე „მსმელი“, მგ-შხი „მწველი“, მგ-გემ „მშენებელი“, მუ-თყრი „მასწავლებელი“, მუჭული „მიმცემი“, (სხვა მაგალითები იხ. აქვე, ზემოთ)...

მე-: ბზ. მე-თხტაჯარ „მონადირე“, მე-შედ „მშველელი“, მე-ღვთა „ქრობადი“, მე-ღვარის „მომაკვდავი“ (სხვა მაგალითები იხ. ზემოთ).

მო-: მო-გემ „გამძლე“, მო-ლანტ „მოყვარული“, ზსვ. მო-სიპ „მოსამსახურე“, ბზ. მოშდებ „მომუშავე“...

მა-: ბზ. მა-შანდ „მარგებელი“, „მშველელი“, ბზ. მა-კანდ „მოსაყალი“, ბზ. მა-ჭებ „ამომავალი (წყარო)“¹...

ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა აღნიშნავს: მე-, მო-, მა- გარდაუვალ ზნებთან გვაქვსო, მაგრამ მასთან მიუთითებს, რომ: 1. „მო- შეიძლება დაერთოს აქტივ ზნათა ფუძესაც; ბზ. მოზნან „მომვლელი“—ბზ. მგზნანი, ლშხ. მგზნანი...“ (ზვან. ენა, § 62, შენიშვნა II, გვ. 220); 2. მე-ს ზოგჯერ მგ- ენაცვლებაო (ლშხ. მე-რქანდ || მგ-რქანდ „მტირალი“, „მომთქმელი“ (იქვე, § 62, შენიშვნა, გვ. 219), მო-ზნან-ის მაგალითზე ვნახეთ, რომ ო და გ-ც შეიძლება ერთმანეთს შეენაცვლოს; ასევე ა- და ე-: მა-შანდ || მე-შედ (აქვე, ზევით).

ამგვარად, მგ-, მუ-, მე-, მო-, მა- პრეფიქსების გამოიყენა საწარმოებელ ზნათა გვარის მიხედვით არ ხერხდება, თუმცა მე-, მო-, მა- გარდაუვალ ზნათა მიმღობის საწარმოებლადაა უპირატესად გამოყენებული.

ლა-(|| ლან-) პრეფიქსის გვერდით ლე-ც აწარმოებს მყოფადის მიმღობას:

ლე-თრ-ე „სასმელი“, ლე-შხი „საწვავი“, ლე-გემ „ასაგები“, ლე-კნი „სახნავი“, ლე-ტხე „დასაბრუნებელი“, ლე-წედ „სანახავი“, ლე-რეჭუ „ტანსაცმელი“ და სხვ.² (ლა-პრეფიქსიანი მაგალითები უკვე გვქონდა დასახელებული).

ლა- და ლე- პრეფიქსების შესახებ ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა წერს: „მიუხედავად იმისა, რომ ლე- და ლა- ორივე ერთს ფუძეს დაერთვის; მიღებული ფორმაც ორსავე შემთხვევაში ვნებითი გვარის მყოფადის მიმღობაა და ქართულადაც თითქმის ერთნაირად ითარგმნება, მათ შორის მაინც საკმაო განსხვავებაა: ლე- პრეფიქსიანი... აღიქვითვია, ლა- პრეფიქსიანი კი—სუბსტანტივი. პირველით ნაჩვენებია, რომ ობიექტი ამა თუ იმ მოქმედებისათვის ან მდგომარეობისთვისაა დანიშნული, მეორით კი გამოხატულია „სამდგომარეო-

¹ იხ. ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა. სვანური ენა, გვ. 218—220.

² იქვე, 221.

ბო“ ან სამოქმედო ადგილი (loc. actionis) ანდა ნივთი (იარაღი), რომლითაც ესა თუ ის მოქმედება სრულდება, მაგ.:

ლე-თრ-ე დასალევი (წყალი)—ლა-თრ-ა: ა. ადგილი, სადაც სვამენ, ბ. ქურქელი, რითაც სვამენ.

ლე-ბრწლ (და)საბანი—ლა-ბრ-წლ საბანაო (ადგილი)

ლე-ტხ-ე დასაბრუნებელი—ლწ-ტხა დასაბრუნებელი (გზა)... (იხ. სვან. ენა, 223).

იმავე საკითხის შესახებ ვარ. თოფურია სხვა ნაშრომში შენიშნავს: „ლა-პრეფიქსი იმავე მოვალეობას ასრულებს, რასაც ლე-, ოღონდ მათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორც უნდა ყოფილიყო ქართ. სა-—ლ და სა-—ე აფიქსებში (სააგურო—სააგურე, სათავო—სათავე, სამარილო—სამარილე)“—იხ. ნე-, ნი-, ნა-პრეფიქსებისათვის—უნე. შრომ., ტ. VII, 84.

ლე-ს ანალოგიით აეტორი ქართულში ყურადღებას ამახვილებს სე-პრეფიქსზე: ლა-ლე-—სა-სე- (და შემდეგ:—ნა-ნე-ზე)—იკვე, გვ. 85, 87...

ანალოგიურ წყვილთა გამოყოფა მართებულია, ოღონდ სა-სე-—ლა-ლე-პრეფიქსთა ფუნქციებია სადაო: კერძოდ, ის განსხვავება, რომელსაც აეტორი ამყარებს ლა- და ლე-ს შორის, მეორეული ჩანს; ამიტომბა, რომ ზოგ შემთხვევაში ეს სხვაობა ხელშესახებია, ზოგჯერ ხელოვნურობის იერი გადაკრავს ისევე, როგორც ქართ. სა-—ლ და სა-—ე წარმოებათა შემთხვევაში (შდრ. აეტორის მაგალითებს სა-მარილ-ე, სა-თავე-ე...—სა-ხრ-ე, სა-პალნ-ე, სა-ნაგვე-ე, სა-ძირ-ე, სა-პირ-ე (მასალა)... სა-სამართ-ლო, სა-მზარეულ-ო, სა-მკითხველ-ო: უკანასკნელი სამი სახელი ადგილს აღნიშნავს, მაგრამ სა-—ლ-თია ნაწარმოები... სა-ძირ-ე, სა-პირ-ე (მასალა) არც ადგილს ნიშნავს, არც იარაღს,—სა-—ე-თი კია ნაწარმოები)..

§ 85. როგორც უკვე გვაქვს ერთგან აღნიშნული (გვ. 169), ჩვენთვის საინტერესო პრეფიქსებში თანხმონებთანაა (მ-... ს-||ლ-||ნ-||ლ-||რ-) გარკვეული ფუნქცია დაკავშირებული, ხმოვნები არ ცვლიან სათანადო პრეფიქსთა მნიშვნელობას: მ ადამიანის კატეგორიაზე მიუთითებს, ს- (||ლ-||ნ-||ლ-||რ-)—ნივთისაზე იმისდა მიუხედავად, ახლავს მათ ხმოვნითი ელემენტი, თუ არა. ეს ხმოვნები, რა თქმა უნდა, უფუნქციო ფონეტიკურ დანართს არ წარმოადგენენ. კერძოდ. ნაზმნარ სახელებში მათ ზმნის გვართან,—უკეთ, ზმნური ფუძის პრეფიქსულ ხმოვნებთან—უნდა ჰქონდეს კავშირი (თუმცა პირვანდელი მნიშვნელობის მიკვლევა ძნელდება იმ ცვლილებათა გამო, რაც

ზმნის ფუძეშია მომხდარი). სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში ამ ხმოვანთა ფუნქცია და წარმომავლობა უფრო გაურკვეველია.

პრეფიქსს-დართული ხმოვნების საკითხი დადგება მასდარის წარმოების ანალიზთან დაკავშირებითაც (იხ. ქვემოთ).

§ 86. სევანური ლა-||ლე- პრეფიქსები, როგორც ვნახეთ, ქართ. სა-(სე)-ს ტოლია და მყოფადის მიმღეობას აწარმოებს.

მაგრამ ეგვევ ლ-იანი პრეფიქსი სევანურში ნამყო დროის მიმღეობის საწარმოებლადაცაა გამოყენებული; აქ ლ-იანი პრეფიქსი ნ-იანი პრეფიქსის ადგილს იკერს და, პირუკუ, ეს ნ-იანი პრეფიქსი მყოფადის მიმღეობის წარმოებაშიც დაჩნდება.

ამგვარად, ნა-პრეფიქსი ნამყოს მიმღეობაშიც გვაქვს და მყოფადისაშიც; ლ-პრეფიქსიც აგრეთვე ნამყოშიც გვაქვს და მყოფადშიც (ლგ- || ლუ- — ლა- ლე-: ხმოვნების სხვაობა არსებითი რომ არ არის, ნაჩვენებია ზევით მგ-(|| მუ-) || მო- || მე- || მა- პრეფიქსების მასალაზე).

ნა- ნამყო დროის მიმღეობის საწარმოებელი პრეფიქსია:

ნა-ზობ „ნაკამი“, ლშხ. ნა-დეს „ნადები“, ბზ. ნა-დგარ-ჟ „ნაკლავი“, ნა-მშა-ჟ „ნამუშევაი“, ნა-თორ „ნასწავლი“. ნა-შხუნ „შენანახი“... ბზ. ნა-მწარ-ჟ „ნამზადები“, ნა-კჟიშ-ჟ „ნატეხი“... ბზ. ნა-გამ-ჟ „ნაგები“, „ნაშენები“... ბზ. ნა-წად-ჟ „ნანახი“... ბზ. ნა-რდწ-ჟ „ნაზარდი“¹...

ნა- პრეფიქსი მყოფადის მიმღეობის, მასალის სახელწოდების საწარმოებელია:

ლშხ. ნა-გმ-უნ „ასაშენებელი“ (მასალა), ლშხ. ნა-ბმ-უნ „საბმელი (მასალა)“, ბზ. ნა-მზგარ-უნ „სალოცავი“, „შესაწირავი“, ბზ. ნა-ლშგ-უნ „სახურავი (მასალა)“, ბქვ. ნა-ტუს-უნ „საკმეველი“, ზსვ. ნა-ღფ-უნ „საღებავი“, ზსვ. ნა-სყ-უნ „საკეთებელი“... და რიგი სხვა².

ლგ- || ლუ- ნამყოს მიმღეობის პრეფიქსად გვაქვს:

ლშხ. ლგ-დგარ „მკედარი“, ზსვ. ლგ-თ-ე „მომკილი“, ლნტ. ლგ-ბემ-ე || ლგ-მ-ე „დაბმული“, ბქვ. ლნტ. ლგ-მარ-ე „მომზადებელი“, ბქვ. ლნტ. ლგ-ტიხ „დაბრუნებული“, ლშხ. ლგ-თერ „ცნობილი“... ბქვ. ქა ლუ-ქჟ-ე „თქმული“, ბზ. ქა ლუ-გჟეჟ, ეტრ. ქა ლგ-გეჟ, ლნტ. ლუ-გჟეჟ „დაფქული“, ბქვ. ლნტ. ქა ლუ-წჟილ-ე „გათხოვილი“... ლექსებში: ლგ-ჭათ-ი (ლნტ. ლგ-ჭათ, ბზ. ლშხ. ლუ-ჭთ-უნ-ე) „დაწყველილი“, ლუ-ზვერ-ი „კრებული“, ლშხ. ჩუ

¹ ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა. სევანური ენა, 226 და შემდ.

² იქვე, 229—230.

ლუ-ტკ-უნ-ე, ბზ. ჩუ ლუ-ტკჳინ, ლნტ. ჩუ ლუ-ტკჳინ „დახუქული“-
და მრავალი სხვა.

§ 87. ნა- პრეფიქსის გამოყენება ნამყოს გარდა მყოფადის სა-
წარმოებლად და ლ(გ)-||ლ(უ)- პრეფიქსის მყოფადის გარდა ნამყოში
გამოვლენა ამ პრეფიქსების ფუნქციითა გენეტურ იდენტობას
მოწმობს. ამგვარად, დადებითად წყდება ქართულისთვისაც ნა- || სა-
პრეფიქსების წარმოშობითი იგივეობის საკითხი:

ნა-კით-ხ-ი—სა-კითხ-ი, ნა-წერ-ი—სა-წერ-ი წ ა რ მ ო შ ო ბ ი თ
ერთი და იმავე ღირებულების ოდენობაა: †ნა- || სა-—ორივე ნივთის
კატეგორიაზე მიუთითებს. ქართულში ამის სასარგებლოდ ლაპარა-
კობს ნე- პრეფიქსით ნაწარმოები მიმღეობის ფორმები (ნე-რგ-ი,
ნე-სტუ-... სადაც ნე- = სა-||ნა-: ნე-რგ-ი = სა-რგაე-ი, ნე-სტუ = სა-ყურ-ი,
„სა-სტუენ-ი“... ნე-რწყვ- „სა-რწყველ-ი“, ნე-შტ-ი—შდრ. ახ. ქარ. ნა-
შთ-ი = ნა-რჩენ-ი)... და აგრეთვე სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში
სე- || ნა- || ნე- პრეფიქსების მონაცვლეობა (*სე-შა — შე-შა... ნე-დ-
ლ-ი... იხ. გვ. 170).

სვანური მიმღეობის წარმოება ექვმიუტანლად ცხადყოფს
იმას, რაც ქართულის ცალკეულ მონაცემთა მიხედვით სავარაუ-
დებელია იყო. ამაშია სვანური მიმღეობის წარმოების მნიშვნე-
ლობა ქართული ენის ისტორიისათვის.

§ 88. ცალკე აღნიშვნის ღირსია ერთი გარემოება. „მე-—ე
ფორმანტები ზოგჯერ ენაცვლება ლგ-—-ე-ს: ლუ-ტჳინ || ზსე. ლუ-
ტჳინ-ე, ლშხ. ლუ-ტვარ—მუ-ტჳინ (ლშხ. მუ-ტვარ) „ანთებული“,
„მოკიდებული“, ბზ. ლგ-ტყბ-ე, ლშხ. ლგ-ტყაბ—მგ-ტყაბ (ლშხ.
მგ-ტყაბ) „შემწვარი“¹...

ამ წარმოების შესახებ აკ. შანიძე წერს: ...„დაბრუნებული“-
სვანურად არის ლგ-ტხ-ე და მგ-ტხ-ე, მაგრამ მათ შორის ის განსხვა-
ებება, რომ ლგ-ტხე არის „რომელიც დააბრუნეს“, ხოლო მგ-ტხ-ე—
„რომელიც დაბრუნდა“, ე. ი. მათ შორის ისეთივე დამოკიდებულე-
ბაა, როგორც მაგ. ქართ. გატეხილ“სა და გამტყდარ“ს
შორის: გატეხილი“ა, „რომელიც გატეხეს“, გამტყდარი კი
„რომელიც გატყდა“².

წარმოების თვალსაზრისით უფრო ახლოს იქნებოდა, თუ
ავიღებდით ქართ. გა-ნა-ტეხ-სა და გა-მ-ტყდარ-ს: ნა- || ლგ-—
მ- || მ(ე). მნიშვნელობის ხსენებული სხვაობა კი სვანურში, ალბათ,

¹ ვარ. თ ო ფ უ რ ი ა. სვან. ენა, 226.

² აკ. შანიძე. უძველესი „არლი“, 195—196.

მეორეულია, იმდროინდელი, როდესაც მიმღეობის საწარმოებელი სტანდარტი ჩამოყალიბდა. თავდაპირველად, უნდა ვითქვით, ლგ-ტხ-ე „დაბრუნებულ რაღაცას“ ნიშნავდა, მე-ტხ-ე—„დაბრუნებულ ვიღაცას“.

§ 89. ჩვენ არაფერი გვითქვამს მიმღეობის საწარმოებელი სუფიქსების შესახებ სვანურში. სახელისაგან ნაწარმოებ სახელთა სუფიქსებთან ერთად მიმღეობის სუფიქსები ძირითად წყაროდ უნდა დავსახოთ დეტერმინანტ სუფიქსთა ვითარების გარკვევისას სვანურში (იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 103).

§ 90. მიმღეობა ნაზმნარი ზედსართავი სახელია; ნაზმნარი სახელია აგრეთვე მასდარიც, მოქმედება-მდგომარეობის სახელი.

ადამიანისა და ნივთის კატეგორიის პრეფიქსები—თავისებურად გამოყენებული—დადასტურდა მიმღეობაში. ბუნებრივია, ამ პრეფიქსებს მოველოდეთ მასდარშიც. მასდარის წარმოების განხილვა ამ თვალსაზრისით ბუნებრივია და აუცილებელი.

არც ქართულს, არც სხვა ქართველურ ენებს არ გააჩნიათ უპირო ზმნა, ინფინიტივად წოდებული; ინფინიტივის ადგილს ქართველურ ენებში იკვრს ნაზმნარი სახელი, რომელსაც აღნიშნავენ ტერმინებით სახელზმნა¹ ანუ მასდარი.

ასეთი ნაზმნარი სახელი იმ ენებსაც მოეპოვებათ, რომელთაც ინფინიტივიც² გააჩნიათ; ასეთია, მაგალითად, რუსული, გერმანული... მთის ზოგი კავკასიური ენა (მაგ., ხუნძური...); ქართული და სხვა ქართველური ენა ორივეს მასდარით გადმოსცემს: читать—чтение—კითხვა, рисовать, рисование—ხატვა, шить, шитье—კერვა... ნამდვილად კი ქართ. „კითხვა“, „ხატვა“, „კერვა“ ეტოლება чтение, рисование, шитье-ს.

¹ სახელზმნა კარგი ტერმინი იქნებოდა, ერთს გუუგებრობას რომ არ იწვევდეს: იგი გვაფიქრებინებს, თითქოს სათანადო სიტყვა (კ რ ა, კ ვ რ ვ ა, ა ხ ს ნ ა, ხ ა ტ ვ ა...) ს ა ხ ე ლ ი ც იყოს და ზ მ ნ ა ც მ ა შ ი ნ, როდესაც ანგვარი სიტყვები ზმნისაგან ნაწარმოები სახელებია, ნ ა ზ მ ნ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი; ნაზმნარი სახელი კი მაინც სახელია (და არა ზმნა) ისევე, როგორც სახელისაგან ნაწარმოები ზმნა (ა-წეს-ებ-ს, ა-თავ-ებ-ს, ა-ჭიანურ-ებ-ს...) ზმნაა, ნასახელარი ზმნა, მაგრამ მაინც ზმნა (და არა „პირიანი სახელი“).

ჩვენ უპირატესობას ვაძლევთ ტერმინს „მასდარი“.

² ძველ სალიტერატურო ქართულში ინფინიტივის ჩამოყალიბების პროცესი იწყებოდა, მაგრამ მისი განვითარება შეწყდა. რატომ? ამაზე შეჩერება აქ უადგილო იქნებოდა.

მასდარი იწარმოება ზმნისაგან, ინფინიტივი კი ზმნის ფორმას ამოსავლად არ საჭიროებს, ის თვითონაა ზმნის საყრდენი, ამოსავალი, — ამიტომაც საჭიროა ჩვენი მასდარი არ, აფურიოთ ინფინიტივში.

ქართულში მასდარი იწარმოება როგორც პირველადი, ისე ნაწარმოები ზმნისაგან. წარმოებისას ჩვეულებრივ ამოსავალია აწყმოს ფუძე:

პირველადი ზმნა: გრეხ-ს—გრეხ-ა, კამ-ს—კამ-ა, კრ-ი-ს—კრ-ა...

ნასახელარი ზმნა: ბარ-ი—ბარ-ავ-ს—ბარ-ე-ა, წეს-ი—ა-წეს-ებ-ს—და-წეს-ებ-ა, ფითრ-ი—ა-ფითრ-ებს—გა-ფითრ-ებ-ა, წითელ-ი—ა-წითელ-ებს—გა-წითელ-ებ-ა.

გრეხა-საგან კი არაა ნაწარმოები „გრეხს“, არამედ, პირუქუ, „გრეხა“—ა ნაწარმოები „გრეხს“ ზმნისაგან... ასევე: „ბარვა“—საგან კი არ იწარმოება „ბარავ“—ს, არამედ, პირუქუ, „ბარავ“—ს უნდა გვქონდეს, რომ „ბარვა“ ვაკეთდეს; „ბარავ“—ს, თავის მხრივ, ბარ-სახელისაგანაა ნაწარმოები.

§ 91. არის ნასახელარ ზმნათა ერთი კატეგორია, სადაც ზმნისა და მასდარის ურთიერთობა სხვაგვარია: მასდარი ზმნის ფორმისაგან არ იწარმოება, თვით ზმნა ჩანს მასდარისაგან ნაწარმოები.

ნაწარმოებელი სახელი:	ნასახელარი ზმნა:	ნაზმნარი სახელი: მასდარი
გრიალ-ი	გრიალ-ებ-ს	გრიალ-ი
კრიალ-ი	კრიალ-ებ-ს	კრიალ-ი
ფრიალ-ი	ფრიალ-ებ-ს	ფრიალ-ი
კანკალ-ი	კანკალ-ებ-ს	კანკალ-ი
ძუნძულ-ი	ძუნძულ-ებ-ს	ძუნძულ-ი
გუგუნ-ი	გუგუნ-ებ-ს	გუგუნ-ი
კიხვინ-ი	კიხვინ-ებ-ს	კიხვინ-ი
ტიტინ-ი	ტიტინ-ებ-ს	ტიტინ-ი
კისკის-ი	კისკის-ებ-ს	კისკის-ი
ბარბაც-ი	ბარბაც-ებ-ს	ბარბაც-ი
ჩიფჩიფ-ი	ჩიფჩიფ-ებ-ს	ჩიფჩიფ-ი
ლასლას-ი	ლასლას-ებ-ს	ლასლას-ი და სხვ.

მასდარი და ის სახელი, რომლისაგანაც ზმნა ვაწარმოეთ, ერთი და იგივე აღმოჩნდა, ე. ი. მასდარი ამგვარი ზმნებისაგან არ იწარ

მოება: მასდარის მაგიერობას ეწევა ის სახელი, რომლისაგანაც ზმნა იქნა ნაწარმოები. და ეს ხდება იმიტომ, რომ ამ პირველადს სახელებს უკვე აქვთ ის მნიშვნელობა, რომელთა გამოსახატავადაც მასდარი იწარმოება: გრიალ-ი, გუგუნ-ი, ტიტინ-ი, კანკალ-ი და მსგავსი სახელები მდგომარეობა — მოქმედების აღმნიშვნელი პირველადი სახელებია¹. მათ აღვნიშნავთ სახელწოდებით „პირველადი მასდარი“.

შდრ. წეს-ი — ა-წეს-ებ-ს — და-წეს-ებ-ა

ტიტინ-ი ტიტინ-ებ-ს — ტიტინ-ი...

ამჟამად მოიპოვება თითო-ოროლა შემთხვევა, როდესაც ამგვარ ზმნებს მასდარი უჩნდებათ სათანადო „პირველადი მასდარი-საგან“ განსხვავებული მნიშვნელობით:

თამაშ-ი — თამაშ-ობ-ს — თამაშ-ობ-ა: „ბავშვმა თამაში დაიწყო“ — „ამ ბავშვებმა ბევრნაირი თამაშობა იციან“ (შდრ. „ბავშვმა ტიტინი დაიწყო“ — „ბავშვმა ტიტინი იცის“). ასეთივე ნაწილობრივი ცვლა მნიშვნელობისა ახასიათებს მეორეულ მასდარებს: ატიტინ-ებ-ა, ა-ლრიალ-ებ-ა, ა-ჩიფჩიფ-ებ-ა...

პრევერბის დართვის შესაძლებლობა პირველადს მასდარს ანდა მათგან ნაწარმოებ ზმნებს მეტად შეზღუდული აქვს.

§ 92. რა აწარმოებს მასდარს ქართველურს ენებში?

ქართულში მასდარის ძირითადი საწარმოებელი ფორმანტი ძველთაგანვე სუფიქსები ჩანს; ყველაზე გავრცელებული სუფიქსია -ა; იგი ჩვეულებრივ აწმყოს ფუძეს დაერთვის; ძველს ქართულში — საერთო წესის თანახმად — ამგვარი მასდარი, როგორც ხმოვანზე დაბოლოებული ფუძე, დაირთავს სახელობითის ნიშან ი — ა-ს (ახალ ქართულში ეს -ი დაკარგულია):

ი-ხილ-აე-ს — ხილ-ე-ა-ე: ... არა ჯერ მიჩს შეუმკობელად ხილვაე მისი... ბოლნ., 39, ქვ.

ა-გებ-ებ-ს: ე-გებ-ებ-ის — მი-გებ-ებ-ა-ე: ... ჯერ არს მიგებებაე მისა სიხარულით... ბოლნ., 7₁₅.

ცემ-ს — ცემ-ა-ე: ... ჯერ არს თაყუანის - ცემაე მისა... ბოლნ., 7₁₆.

ი-დრეკ-ს — მო-დრეკ-ა-ე: ... ჯერ არს მისა მუქლთ მოდრეკაე... ბოლნ., 7₁₇.

ე-ვედრ-ებ-ი-ს — ვედრ-ებ-ა-ე: ... ჯერ არს მისა შევედრებაე ცრემლით... ბოლნ., 7₁₈.

¹ ამ სახელების ფუძე შედგენილობით — მეტწილად — ნაწარმოები ჩანს: გამოიყოფა სუფიქსები: -უ-ნ-, -უ-ლ-, -ი-ნ-, -ა-ლ-...

§ 93. მასდარის საწარმოებელ სუფიქსთა შორის საკმაოდ ხშირია -ლ-, რომელსაც ისტორიულად წინ უსწრებს -ნ- (იხ. ქვემოთ). -ლ- სუფიქსს გარდაუვალ ზმნებთან ვხვდებით.

ამ -ლ- სუფიქსს თითქმის ყოველთვის წინ უძღვის -ი-; ეს უკანასკნელი ზმნის ფუძის კუთვნილებას წარმოადგენს (აწმყოში).

რაკი მასდარის ფუძე -ლ- თანხმობით ბოლოვდება, სახელობითის ნიშნად მას -ი- მოუდის ძველს ქართულშიცა და ახალ ქართულშიც.

ს-წყურ-ი-ს მას იგი — წყურ-ი-ლ-ი:

იწყო ელიაცა შეურვებად წყურილითა... უდაბნ., 73 r.

... ქუე იღვა იგი სიკუდიდ მიახლებული სიმძაფრისა გან წყურილისა... ხაბა ასურ., 10₁₂.

და შიმშილი და წყურილი მათი ყოველთა შეაურვებდა... წარტყუნ., იმ₂₀.

ახ. ქართ. ტირ-ი-ს || ძვ. ქართ. ტირ-ს იგი:—ტირ-ი-ლ-ი:

არა ვტირ ერთისა ხოლო ქალაქისა თუს... არა ვტირ—ქუეყნის მეფისა თუს... არამედ ვტირ და ვგოდებ ერისა მორწმუნისა-თუს... არა ვტირ მე კედელთა მათ-თუს ოქროქანდაკებულთა... არცა ვტირ მე მლდელთა მათ-თუს... არამედ ვტირ მე და ვგლოფ ქალაქისა მისთუს წმიდისა... წარტყუნ., შ₁₈; ა₁₀; ა₁₀ ლ₉.

საგლოველთა სიტყუათა ვიტყვ და ცრემლით ტირილისა გაუწყებ... წარტყუნ., შ₁₄.

იწყო ბერმან ტირილად... წარტყუნ., იზ₂₁.

აწ თანა გუაც ძმანო ამის ზა ტირილით გლოფა... ხვან., 98.

ტყუვ-ი-ს იგი — ტყუვ-ი-ლ-ი:

რლი აღზუაენა სიტყუთა ტყუვილისა მათა... ხაბა ასურ., 20₁₁.

რნი მოინადირენ ტყუვილისა ბადითა... იქვე, 20₂₀.

მოიკიცხა იგი ქალწულისა მის-გან შეტყუვილით... წარტყუნ., ძლ₂₂—კმ₁.

რნიმე მძლავრობით რნიმე შეტყუვილით... ხვან., 406.

ბ-ტკივ-ი-ს მას იგი—ტკივ-ი-ლ-ი:

მიუთხრობელი მწუხარებაჲ აქუნდა გულთა მათთა და მრჩობლი ტკივილი ი... წარტყუნენ., 38₂₇.

და სიმძაფრითა ტკივილისაჲთა: შთამოეკიდა თუალი ლაწუსა მისსა... იქრვბ., 38 r.

ქუხ-ს — ქუხ-ი-ლ-ი:

რ ეტყოდა ცეცხლით გამო... საყვრითა და ქუხილითა... უღაბნ., 108 v.

ქუვ-ი-ს (?) — ქუვ-ი-ლ-ი:

და ქუვილი რაჲ შენი შეისმინოს... დავით., 8 r.

ქავ-ი-ს (?) — ქავ-ი-ლ-ი:

შედრწუნდეს უფსკრულნი დიდ-ძალითა ქავილითა წყლისაჲთა... დავით., 116 v.

ხად-ი-ს — ხად-ი-ლ-ი:

ყლნი ეძიებდეს მას ხადილდ... იქრვბ., 86 v.

კუმ-ი-ს (?) — კუმ-ი-ლ-ი (vigilium):

ცულად იღვძებდელ კუმილნი მისნი... დავით., 187 v.

რულ-ი-ს (?) — რულ-ი-ლ-ი (!):

არცა რულილ წამთა ჩმთა ესცე... დავით., 190 r.

სურ-ს || სურ-ი-ს (!) — სურ-ვ-ი-ლ-ი:

რაჲ ზომცა მიახლებად სურინ (!) შურს (= შორს.—ა. ჩ.) იპოვნიან... ბახილ., 41 r.

ვინაჲთგან გაქუს სურვილი მისი... ბახილ., 81 r.

ყლადვე სურვილი და წრაფაჲ აქუნდა მონაზონებისათჳს... უღაბნ., 20 v.

ყუავ-ი-ს იგი—ყუავ-ი-ლ-ი:

ყუავიან ვა ყუავილნი და სუნელად ფშუიან... უღაბნ., 40 r.

ამჟამად ყუავილ-ი გასუბსტანტივებულია (ისევე, როგორც: შენიშვნა, შეკითხვა, სიმღერა, სიკვდილი, სიტყვა და სხვ.).

ჟღავ-ი-ს იგი—ჟღავ-ი-ლ-ი:

ესმა ერისა ჟღავილი... ხვან., 151.

სადა იგი არა არს ჟღავილი დამაბრკოლებელი ცრემლთაჲ... ხვან., 477.

წუ-ხ-(ი)-ს იგი—წუხ-ი-ლ-ი:

ამას დღესასწაულსა მწუხარე იყავნ სიონი: პირად-პირა-
დითა წუხილითა... უდაბნ., 144 რ.

დუმ-(ი)-ს იგი—დუმ-ი-ლ-ი:

და აქებენ დამბადებელსა თვისა დუმილით... სვან., 63.

§ 94. ზმნებს: წუხ-ს, დუმ-ს... ფუძეში -ი- არა აქვს; ტირ-ის ზმნა -ი-ს დაირთავს ახ. ქართულში, მაგრამ ძვ. ქართულში ტირ-ს-აა ჩვეულებრივი.

ამიტომ შეიძლება ისეთი შთაბეჭდილება შეიქმნეს, თითქოს ამ ტიპის მასდარის საწარმოებელი იყოს -ილ- სუფიქსი და არა -ლ- (როგორც ჩვენ ვვარაუდობდით),—და ეს მით უფრო, რომ სხვა ზმნებიცა გვაქვს, სადაც აწმყოს ფუძეში -ი- არა გვაქვს, მასდარში კი -ლ-ს წინ -ი- ზის: დულ-ს—დულ-ი-ლ-ი, ქუხ-ს—ქუხ-ი-ლ-ი...

შემთხვევითი არაა ამიტომ, რომ, მაგალ., გ. დეეტერსს -ილ- მიაჩნია სუფიქსად ამგვარ მასდარში¹; ქართ. -ილ-ის მეგრული შესატყვისი -ირი- (უნდა ყოფილიყო -ირ-!) გ. დეეტერსს ნაჩვენები აქვს ზმნებში: კითხირი, ყიდირი...

და მაინც ამ ტიპის მასდარში -ლ- უნდა იყოს საწარმოებელი; წინამავალი -ი- მთელ რიგ მაგალითებში აწმყოს ფუძის საწარმოებელია; იქ კი, სადაც აწმყოს ფუძეში -ი- არ გაგვაჩნია, იგი იმ მასდართა ანალოგიითაა მიღებული, სადაც -ი- აწმყოს ფუძითაა გამართლებული ანდა—ზმნის ფუძეს აწმყოში გააჩნდა -ი- და დაეკარგა; მასდარმა კი შემოგვინახა ეს ფუძისეული -ი-.

უკანასკნელი შესაძლებლობის სასარგებლოდ ლაპარაკობს შემდეგი ფაქტი: -ი-ანი აწმყო აქა-იქ ძველ ქართულში აღმოაჩნდება ხოლმე ისეთ ზმნას, რომელსაც არა თუ ახლა, არამედ ძველ ქართულშიც -ი- სუფიქსი არ მოეპოვება: ჩვეულებრივია დუმ-ს, ს-ძულ-ს, მაგრამ გვხვდება: დუმ-ი-ს... ს-ძულ-ი-ს... სურ-ი-ნ... თუ შესაძლებელია დუმ-ი-ს, ს-ძულ-ის, სურ-ი-ნ..., უნდა ვივარაუდოთ, რომ წუხ-ს, დულ-ს, ქუხ-ს და მსგავს ზმნებსაც ჰქონდა -ი- ისევე, როგორც ს-წყურ-ი-ს, ყუავ-ი-ს, ელავ-ი-ს, ტყუვ-ი-ს და მსგავსთა:

დუმ-ი-ს: ...და ს დუმიით მკუდართა აღდგომისა... უდაბნ., 30 წ.
გუძულ-ი-ს: ...და ჩნ გუძული იგი... უდაბნ., 37 რ.

¹ იხ. G. Deeters. Das kharthw. Verb. § 407, გვ. 217.

სურ-ი-ნ (იხ. აქვე ზემოთ, გვ. 221).

ს-წად-ი-ს: ... მრწამს რ სწადის გულთა თქნთა და მორჩილ არიან სასმენელნი თქნნი სმენად სიტყუათა ამათ... ბილნ., 75₁₂.

... რაჲ იგი სწადის¹ სულსა ჩემსა... ბილნ., 12₁ ქვ.

იხ. ეგვეე -ი- ამავე ფუძისაგან ნაწარმოებ სახელში:

... ლალადებენ სურვიელად ეძიებენ წადიერებით. წარწყმედულსა მს... ბილნ., 31.

ბორგ-ი-ს: ... ნუ ჰბორგით თქუენცა სიბორგილისა მაგისისა მსგავსად... კიძენ., 143₃₄.

§ 95. არის გარდაუვალ ერთპირიან და ორპირიან ზმნათა წყება, რომელთა მასდარშიც -ლ-ა- || -მ-ა- გვაქვს:

ილუწ-ი-ს — ლუწ-ო-ლ-ა-; ძრწ-ი-ს — ძრწ-ო-ლ-ა-; ქრ-ი-ს — ქრ-ო-ლ-ა-... დგ-ებ-ი-ს — დგ-ო-მ-ა-; კუდ-ებ-ი-ს — კუდ-ო-მ-ა-...

ასეთ მასდარში -ო- განეკუთვნება ზმნის ფუძეს და წუხ-ი-ლ-ის ტიპის -ი-ს უდრის (მდრ. აგრეთვე ქრ-ი-ს — ქრ-ო-ლ-ა... კუდებ-ი-ს — კუდებ-ო-ლ-ა...). ეს -ი- შეიძლება -ო-დ ქტეულიყო ზმნის ფუძისეული -ვ-ს ზეგავლენით, როგორც ამას დეეტერსი ფიქრობს, ანდა მომდევნო მ-ს ზეგავლენით. გვრჩება -ლ-ა-||-მ-ა-; ამათაგან -ა- მასდარის საწარმოებელია; -ლ-||-მ კიდევ ზმნის ფუძეს უნდა განეკუთვნოს: მართლაცა, დგ-ო-მ-ა და დგ-მ-ა — დგ-ა-მ-ა განსხვავდება -მ-ს წინამდებელი ხმოვნით; დგომ-ა-ს მ ისევე არ შეიძლება მასდარის საწარმოებელ აფიქსს განეკუთვნოთ, როგორც დგმა-ს -მ-; ამით წყდება ლუწოლა-ს ლ-ს საკითხიც: ლუწ-ო-ლ-ა — დგ-ო-მა: ეს -ლ- ისევე არაა მასდარის საწარმოებელი, როგორც მ.

ამგვარად, -ო-ლ- || -ო-მ- იშლება და ხსენებულ ტიპში მასდარის საწარმოებლად -ა გამოიყოფა.

სპეციალურ ლიტერატურაში -ოლ- || -ომ- ერთ მთლიან სუფიქსად არის მიჩნეული; ასე, მაგალ., გ. დეეტერსი წერს: „პირველადი ენებითების უმეტესი ნაწილი, რომელიც აწმყოში -ვბი-თ ბოლოვდება, ცვლის -ებ- სუფიქსს -ომ- || -ოლ- სუფიქსით მასდარის -ა-ს წინ ისევე, როგორც სხვა სახელურ სუფიქსთა წინ: დრკომაჲ, მოწყდომაჲ, დგომაჲ, დასხლომაჲ, განძლომაჲ. დაშომაჲ, შეცთომაჲ... აწმყოს ფუძის საწარმოებელ -ოზ- სუფიქსს ანალოგიით -ომ- შეიძლება დავიყვანოთ * -უმ-ამდის და -ემ- სუფიქსს დავუკავშიროთ, მაგრამ ნათელი არაა ამოსავალი პუნქტი... უფრო ნათელია -ოლ- სუფიქსის -ო-თი გახმოვნება: ყოლაჲ — ყვები, ძლოლაჲ — ვუძლები, წო-

¹ მაგალითები საილუსტრაციოა. საკითხს სპეციალური განხილვა ესაკიროება.

ლაჲ—ვწვები, ბრძოლაჲ—ებრძავ; აქ ძირეულმა თუ აწმყოს ფუძის ვ-მ წარმოშვა -ო-. შემდეგაა ეს გადატანილი თ რ თ ო ლ ა, ძ რ წ ო ლ ა—...ზე, რომელთაც აწმყოში -ი- აქვთ¹.

-ოლ სუფიქსის შესახებ აკ. შანიძე წერს: „ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნას -ა ფორმანტის წინ -ოლ- უჩნდება. ენებით ზმნებში იგი მარტივ თემას დაერთვის; მაგ., წვე-ს და წვე-ებ-ა—წ-ოლ-ა—წვე-ოლ-ა, | ჰყავ-ს—ყ-ოლ-ა — ყვ-ოლ-ა, უ-ძღვ-ის -- (გა)-ძღ-ოლ-ა, ი-ბრძე-ის — ბრძ-ოლ-ა, თრთ-ის — თრთ-ოლ-ა, ქრ-ის — ქრ-ოლ-ა; გარდამავალთაგან ასეთივეა ი-სურ-ის (—ი-სრვ-ის, —გადასმულია ვ, რომელიც ი-სრ-ევ-ს ფორმიდან არის გადმოსული).—სრ-ოლ-ა და მისთ.

ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნას კი -ომ- უჩნდება მასდარის ანის წინ; თუ ზმნა ენებითია, იგი დაერთვის მარტივ თემას. მაგ., დგ-ას და დგ-ებ-ა, ორივეს საწყისად დგ-ომ-ა აქვს; ხტ-ი-ს: ხტ-ომ-ა, კრთ-ი-ს: კრთ-ომ-ა, კვდ-ებ-ა: კვდ-ომ-ა²...

ორივე მკვლევარი -ოლ- || ომ-ს მთლიან სუფიქსად თვლის; მათგან გ. დეე³ტერსი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, -ილ- სუფიქსსაც (ტირ-ი-ლ-ი) ერთ მთლიან სუფიქსად მიიჩნევს (აკ. შანიძე ამ სუფიქსის შესახებ არას ამბობს — იხ. ქართ. გრამ., § 173 „საწყისი“).

თუ ჩვენი ვარაუდი უსაფუძვლო არაა და დგ-ომ-ა-ჲ, ლუწ-ოლ-ა-ჲ ტიპის მასდარი -ა-თია ნაწარმოები, მასდარის საწარმოებელ სუფიქსებად სულ ორი ბოლოსართი გვექნებოდა: -ა- და -ლ-ესენია ოდენ-სუფიქსიანი წარმოების ფორმანტები. ასეთი წარმოება ზმნათა უმეტესობას ახასიათებს.

§ 96. მაგრამ ქართულში აქა-იქ პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოების მასდარიც გვაქვს; ასეთ შემთხვევაში პრეფიქსად გამოყენებულია ს- უხმოვანო ანდა -ა, -ი- ხმოვნების დართვით—სა-, სი-; სუფიქსებად კი ზემოხსენებული -ა- და -ლ-.

ამრიგად, პრეფიქს-სუფიქსიანი მასდარის შემდეგს ტიპებს ვიღებთ:

ა. ს- —ა-: ს-რბ-ა-ჲ...

ბ. ს-ი —ა-: ს-ი-მღერ-ა-ჲ... ს-ი-ვლტ-ო-ლ-ა-ჲ...

გ. ს-ა —ა-: ს-ა-ლმ-ობ-ა-ჲ...

დ. ს-ი —ლ-: ს-ი-კუდ-ი-ლ-ი... ს-ი-ქად-უ-ლ-ი...

¹ Das kharthw. Verb. §§ 411, 412, გვ. 218.

² იხ. ქართ. გრამ., § 173 ა, ბ, გვ. 185.

ა. ს-—ა-:

ვალ-ს: ს-ლვ-ა-ა:

კამაცა იყო ერთი თქნგანი მოსლვადა... უდაბნ., 24 რ.

რბ-ი-ს-ს-რბ-ა-ა:

მგებდ მცირედ რ მეცა მჭირს სრბაე ესე... უდაბნ., 29 რ.

მოხუცებულნი მირბიოდეს კუერთხეებითა თვსითა მკელობელნი ხლდომითა ეა ირემნი კაბუქნი სრბით ყრმანი ჯდომით ურთიერთას... ხვან., 427.

ყიდ-ი-ს—ს-ყიდ-ა-ა:

და განმსყიდელსა მას განსყიდაა იგი შიშთვილ ექმნა... ხვან., 348.

ამეამად ამ ზმნას მასდარში -ვ- აქეს -ა-ს წინ: ს-ყიდ-ვ-ა, შე-ს-ყიდ-ვ-ა, გა-ყიდ-ვ-ა... აწმყოს (ყიდ-ი-ს) თუძე ამ -ვ-ს არ ამართლებს. როგორც ჩანს, ეს -ვ- მასდარში შემდეგაა გაჩენილი (წინასწარ აწმყოში გამოვლენით?). ზღირ. გან-ს-ყიდ-ა-ა...

ს- პრეფიქსს ეს ზმნა ინარჩუნებს მიმღობაშიც: და განმსყიდელსა მას განსყიდაა იგი შიშთვილ ექმნა (იხ. აქვე, ზემოთ)...

რ სასყიდლით სყიდულ ხართ... სამცხეიქ., 63v.

და აქუნდეს ქარტანი რლთა ჰრქვან სყიდულებაა ჩნი... ხვან., 222.

ს-უფ-ევ-ს—ს-უფ-ევ-ა-ა:

უკუეთუ... წა იგი სახელი მისი და ყლადვე დიდებული სუფევაა მისი მოვიდენ... ბოლნ., 19₁₁.

ს-უფ-ევ-ს, მე-უფ-ე, უფ-ალ- ერთი ძირიდან ნაწარმოები ჩანს; ესაა უფ- (რომელშიც შესაძლებელია -უ- ძირს შეხორცებული პრეფიქსი იყოს).

ს-უფ-ევ-ს ზმნაში ს- პრეფიქსი ისევეა შემონახული, როგორც შე-ი-ს-ყიდ-ა-, გამო-ი-ს-ყიდ-ა-ში.

ბ. ს-ი-—ა-:

ი-მღერ-ს—ს-ი-მღერ-ა-ა (=თამაში):

იწყეს სიმღერად და კმობდეს და ტყუელვიდეს... ხვან., 231.

ესრძთ დაუცხრომელ იყო სიმღერაა იგი პირუტყუთა მათ და წიხნა... უდაბნ., 32 v.

იწყეს ცხენთა მათ სიმღერად ეა ჩუეულ იყენეს ურთიერთას... უდაბნ., 34 რ.

ი-ტყუ-ს — ხ-ი-ტყუ-ა-ჲ:

რლთათჳს არა არს აწ თითოეულად ს ი ტ ყ უ ა ლ... სამე-
ციქ., 160 r.

* ი-ძვ-ი-ს — ხ-ი-ძვ-ა-ჲ (—*ს-ი-ძავ-ა-ჲ):

ხ ქორწინებასა მას ქებაჲ აქუს... ს ი ძ ვ ა ს ა ე ნ ე ბ ა ჲ ლ ა
ტანჯვად... ხვან., 129.

ფუძე ძავ- შეუკუმშავად წარმოდგენილია მე-ძავ-ში. ამდენად
სი-ძვა-ჲ და სი-ძე-ჲ სხვადასხვა ძირები ჩანს (ძავ, ძე-).

ი-სრ-ევ-ს — ს-ი-სრ-ა-ჲ:

და არა შეიწყნარეს ა ლ ს ი ს რ ა უყვეს ისრითა მათითა...
ხვან., 191.

ი-ვლტ-ი-ს — ს-ი-ვლტ-ო-ლ-ა-ჲ:

თუალი ჰკიდა პიტიახშმან... და დადუმნა ხოლო და ს ი ე ლ -
ტ ო ლ ა დ ი წ ყ ო ს წ რ ა ფ ი თ ... შუ მ ა ნ . , 28 ო .

გ. ს-ა-—ა-:

აღ-ი-არ-ებ-ს || აღ-უ-არ-ებ-ს — აღ-ს-ა-არ-ებ-ა — აღ-ს-არ-ებ-ა:

და ზა სიბრძნის მოყუარებასა მოსცემდა მრავალი იგი
კრემლი აღსაარებისაჲ... ხვან., 110 (შდრ. ავუარენ ცოდ-
ვანი... უდაბ., 70 v).

ვა კოლტი მორისულთაჲ გონიერად აღსაარებისათჳს
მისთჳს... ხვან., 386.

ჩვეულებრივია ახალი ქართულისათვის აღ-ს-არ-ებ-ა; ეს ვარიან-
ტი ძველ ქართულშივე გვხვდება.

ასე რომ ეს მასდარი ხ-რბ-ა-ს ტიპისად შეიძლებოდა გვეცნო,
და თუ იქ არ მოვიხსენიეთ, იმიტომ, რომ ამოსავალია აღ-ს-არ-
ებ-ა, ხოლო აღ-ს-არ-ებ-ა მეორეულია: -ა-ს დაკარგვა უნდა მომხდარ-
იყო ფუძისეულ -ა-სთან პრეფიქსული -ა-ს შეხვედრისას.

ე-ლმ-ი-ს — ს-ა-ლმ-ობ-ა-ჲ || ლმ-ობ-ა-ჲ („ტიკვილი“).

განკათდეს გულნი მათნი სა ლ მ ო ბ ი თ ა... უდაბნ., 178 r.
სცნობდა უფიცხლშსსა სა ლ მ ო ბ ა ს ა ჯ ო რ ც თ ა ს ა...
უდაბ., 24 r.

წამალი დამღვეს და განმაშორეს მე სა ლ მ ო ბ ა ჲ...
ხვან., 112—113.

„ტიკვილის“ მნიშვნელობით გასუბსტანტივებული სა ლ მ ო ბ - ა
გამოყენებულია ატრიბუტივის საწარმოებლად:

ტიკვილ-ი: ტიკვილ-ი-ან-ი — ს-ა-ლმობ-ა-ჲ: ს-ა-ლმობ-ი-ერ-ი:

არა მოვედ წოდებად მართალთა ულმობელთა: ა ლ ც ო ლ -
ვილთა სა ლ მ ო ბ ი ე რ თ ა... უდაბნ., 57 v. (ულმობელი = ვისაც ტიკვი-
ლები არა აქვს, არა სტიკია... სალმობიერი = ტიკვილების მქონე).

ახალი ქართულის „ლმობიერ-ი“ „სა-ლმობიერ“-ის უპრეფიქსო სახეობაა; იგი ჯერ კიდევ ძველ ქართულში დასტურდება:

რ ვ ა ს ტ ო მ ა ქ ს ა ლ მ ო ბ ი ე რ თ ა კ ა ც თ ა : რ უ ს ჰ ნ ე ბ ა ე ნ
შესუმხედ წამლისა და მადლარ და საესე არიედ ქამადითა: და მასვე
ქამსა შესჯან წამალი იგი საკურნებელი გემოდ იგი სიმწარისაჲ და-
უშთის... უდაბნ., 56 რ.

ამრიგად, ამ მასდარის ორი სახეობაა დადასტურებული ძვ. ქართულისათვის: ერთი —სა-პრეფიქსიანი —სა-ლმობ-ა-ჲ, რომლისაგან მივიღეთ ს ა - ლ მ ო ბ - ი - ე რ - ი, და მეორე —უპრეფიქსო —ლმობ-ა-ჲ, რომლისაგანაც ნაწარმოები ლ მ ო ბ - ი - ე რ - ი დღესაც ხმარებაშია (მნიშვნელობის ერთგვარი ცვლით: „ლმობიერი“ „გულქვეს“ საწინააღმდეგოა!).

რადგანაც მასდართა წარმოების ანალიზისათვის ს-ა-—ა- ტიპს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს, თავიდან უნდა იქნეს აცილებული ექვი: ხომ არ არის სა-ლმობ-ა-ჲ მყოფადის მიმღეობისაგან ნაწარმოები განყენებული სახელი.

ჯერ კიდევ ძველს ქართულში გავაჩნია განყენებული სახელები, ნაწარმოები მყოფადის მიმღეობისაგან:

სა-ს-ო—სა-ს-ო-ებ-ა-... სა-რწმ-უნ-ო—სა-რწმ-უნ-ო-ებ-ა-ჲ...

ძირი ...სასოებისა კეთილისაჲ ესე არს... ს ა რ წ მ უ ნ ო -
ვ ე ბ ა ჲ შეურყეველი... ბოლნ., 66₁₀.

რატომ არ შეიძლება სალმობა-ც მყოფადის მიმღეობისაგან
→სა-ლმ-ო—იყოს ნაწარმოები?

ჯერ ერთი, აქ ყველგან -ებ- სუფიქსია გამოყენებული, არსად
—ობ-; მეორე, რაც მთავარია, სალმობა- რომ სათნოება-სა-
ვით მყოფადის მიმღეობისაგან იყოს ნაწარმოები, შეუძლებელი იქ-
ნებოდა ლ მ ო ბ ა - ჲ მიგველო (და სიტყვაწარმოებაში ფუძედ გამო-
გვეყენებინა): მყოფადის მიმღეობას შეუძლებელია სა- პრეფიქსი
მოეკვეცოს!

ა-ხარ-ებ-ს—ს-ა-ხარ-ებ-ა-ჲ:

... მეშდეს კვრკესა სამხრად: ს ხ რ ბ ჲ ლ კ მ ს თ ვ ის ა ჲ ...
ბოლნ., 66₆.

... დღენდელისა ამის დლისა სახარებასა მოიყვანებს...
უდაბნ., 96 ვ.

ეს სიტყვა გასუბსტანტივებულია ისევე, როგორც „სიმღე-
რაჲ“, „სიტყუაჲ“, „სიკუდილი“, „შიში“... მასდარული შინა-
არსი მასში არ იგრძნობა: ადრითგანვე იგი წიგნს—„ოთხთავს“—აღ-
ნიშნავს (ძვ. სასულიერო.მწერლობაში) და არა მოქმედებას. ნამდვი-
ლად კი ესაა სა- პრეფიქსით წარმოებული ზარებ-ა-მასდარი (იხ.
ამავე -ზარ- ძირისაგან ნაწარმოები სა-ზარ-ულ-ევ-ან- აქვე ქვემოთ):

ლმ-ობ-ა-ე -- ს-ა-ლმ-ობ-ა-ე, ხარ-ებ-ა-ე — ს-ა-ხარ-ებ-ა-ე, ორივეს აქვს პრეფიქსიანიცა და უპრეფიქსო მასდარი (აღბათ, აღ-სა-რებ-ა-მასდარსაც გაუჩნდებოდა უპრეფიქსო სახეობა, აღ-პრეფერბი რომ არსდგომოდა დარაჯად; უამპრეფერბოდ ეს მასდარი არ იხმარება).

***ი-ყმ-ი-ს — ს-ი-ყმ-ი-ლ-ი:**

ჟამი იგი უხუებისაჲ მკვრნალად (!) სიყმილისა ჟამთაყო... ბახილ., 20 v.

***ი-ცონ-ი-ს (?) — ს-ი-ცონ-ი-ლ-ი** (ახ. ქართ. მ-ცონ-არ-ებ-ა-მ-ცონ-არ-ე-):

ხ ჩნდა არა ჯერ არს სიციონილი... ოქრობ., 37 v.

იგივე მიწერად თქნდა ჩემ მიერ არა სიციონილ არს... სამცხიკ., 124 r.

***ი-ცბ-ი-ს — ს-ი-ცბ-ი-ლ-ი:** (ახ. ქართ. ცბ-ი-ერ-ებ-ა?):

დიდსა სიციბილსა შინა იყო ნერონ კეისარი... სამცხიკ. 2 v.

ჰეროდეს სიციბილითა მოწყდეს... სვან., 42.

და დაჰქსნა სიციბილი უკეთურთაჲ... ოქრობ., 3 r.

***ი-შდვ-ი-ს — ს-ი-შდვ-ი-ლ-ი:**

... რწ იგი მიიყვანა უკუანაძსკნელ სიშდვილად... უდაბნ., 93 v-ს-ძულ-ი-ს — ს-ი-ძულ-ი-ლ-ი:

ღ სძულს ყლი მოშურნე (!)... ოქრობ., 106 v.

შდრ.: ... და ჩწ გუძულის იგი... უდაბნ., 37 r.

და შესძინეს იოენწს მიმართ სიძულილი... ოქრობ., 107 r-

***-ორძ-ი-ს — ს-ი-ორძ-ი-ლ-ი || ს-ი-ორძ-ი-ლ-ე-ე:**

მიიღებს სიორძილსა მას გუამისასა... სამცხიკ., 114 v-

შდრ.: ... მიიღებს სიორძილესა ჯორცთასა... სვან., 200.

***ბორგ-ი-ს — ს-ი-ბორგ-ი-ლ-ი || ს-ი-ბორგ-ი-ლ-ე-ე:**

მისცა იგი ერმან მან მსაჯულსა მას სიბორგილითა თვისითა... უდაბნ., 111 r.

[შდრ.: ... რამცა დააცხრვო კუმევაჲ იგი ბოროტი სლმყრალი კერპთმსახურებისაჲ. და სიბორგილე (?) იგი რლ აღესრულებოდა ეგვპტეს... სვან., 95].

ს-ი-ბორგილ-ი რომ კანონზომიერად ასახავს აწმყოს ფუძეს, ამას ექვის გარეშე აყენებს ასეთი მაგალითები:

ეშმაკი არს მის თანა და ბორგის... ჰადიშ., 177a₂.

ნუ ჰბორგით თქნცა სიბორგილისა მაგისა მსგავსად... კიშენ., 143₂₇.

სიციბილ-ი, სიშდვილ-ი, სიბორგილ-ი, სიორძილ-ი (|| სიორძილეჲ) ამჟამად აღარ იხმარება: მათი ადგილი დაი-

ქირა უპრეფიქსო წარმოებამ: სი ც ბ ი ლ ის ნაცვლად გვაქვს ც ბ ი -
ე რ ე ბ ა , სი ბ ო რ გ ი ლ ის ნაცვლად—ბ ო რ გ ვ ა , სი ო რ ძ ი ლ ის
ნაცვლად—ა ლ ო რ ძ ი ნ ე ბ ა , სი შ დ ვ ი ლ ის ადგილას.. (და)ხრჩობა.

დ. ს-ი-—ლ-:

კუდ-ებ-ი-ს—ს-ი-კუდ-ი-ლ-ი:

და დაეცა მას ზა პატივი სიკუდილისაჲ... სვან., 198.

და დაუტყებნიეს სიკჯდილი(!) ფერჯითა... უფან., 144 რ.

-ლ- სუფიქსის ადგილი უჭირავს -ნ-ს ამავე ფუძესთან:

და წამალ შეზავებულ სასიკუდინს... სვან., 115.

ჩნ მოციქულნი გამოგუაჩინნა ეა სასიკუდინენი...

სამოციქ., 60 v.

შდრ. აგრეთვე ი-ც-ი-ნ-ი-ს—ს-ი-ც-ი-ლ-ი... ქორწ-ი-ნ-ებ-ა-ჲ—

ქორწ-ი-ლ-ი:

და სიცილსა ისწაებდა ვდს კეთილი რი აქუნდა
წარწყმიდა... ბოლნ., 35₂.

ხ ქორწინებასა მას ქებაჲ აქუს... სვან., 129.

შ-მშ-ი-ი-ს—შ-ი-მშ-ი-ლ-ი-ს-ი-მშ-ი-ლ-ი:

მისცნეს თავნი თჳსნი... შიმშილსა და წყურილსა...
უფან., 84 რ.

შ-რცხუ-ენ-ი-ს—ს-ი-რცხვ-ლ-ი:

თჳნიერ შიშისა და სირცხვლისა ვიპოვნეთ... სვან., 463.

დაეფაროთ სირცხვლი ჩნი ქურქლითა და განვერნეთ
ზრუნვისაგან დიდძალითა ქრთამითა... უფან., 139 v.

ს-ი-—ლ- ტიპის გვერდით უნდა გამოვეყოთ **ს-ი-—ლ-||ს-ა-
—ლ-** ტიპი (უკეთ: ვარიანტი **ს-ი-—ლ** ტიპისა):

ი-ქად-ი-ს—ს-ი-ქად-ლ-ი:

სადა უკუე არს სიქადული იგი... სამოციქ., 31 v.

ი-ნან-ი-ს—ს-ი-ნან-ლ-ი:

მეყსა შინა სინანულად მივისწრაფი... სვან., 112.

უ-ხარ-ი-ს—ს-ი-ხარ-ლ-ი:

ხ ესე მხიარულებით მიიტულა მწუხარებისა მისგან სიხა-
რულად და გლოვისა მისგან მხიარულებად... სვან., 100.

ამავე ზმნის მასდარი **ს-ა-** თავსართოვანიც ყოფილა, როგორც
ეს ჩანს ნაწარმოები სიტყვიდან **ს-ა-ხარ-ულ-ევ-ან-:**

გხრდნ სახარულევანო... სვან., 81.

დღეს სახარულევან არს ბერწობაჲ იგი... უფან., 143 v.

ს-ი-—ლ- წარმოების მასდარი გვაქვს აგრეთვე მაგალითებში:
ს-ი-ბრალ-ლ-ი, ს-ი-ყუარ-ლ-ი (ესა და მსგავსი მაგალითები ახ.

ქართულშიც ჩვეულებრივია და საილუსტრაციო მაგალითები საქირო არაა).

ზემოთ განხილული მასალის საფუძველზე მასდარში პრეფიქსებად დასტურდება ს-, ს-ი-, ს-ა-.

ამათგან ყველაზე ხშირია ს-ი- (ს-ი-მღერ-ა-ე, ს-ი-კუდ-ი-ლ-ი, ს-ი-ქად-ულ-ი...), იშვიათია ს- (ს-რბ-ა-ე...) და ს-ა- (სა-ლმობ-ა-ე...).

§ 97. მასდართა პრეფიქსიანი წარმოება ამჟამად მკედარია; მათი უმეტესობა გასუბსტანტივებულია ჯერ კიდევ ძველ ქართულში (სიყმილ-ი, სიკუდილ-ი, სიტყუა-ე, სიმღერა-ე, სახარება-ე...), თუმცა აქა-იქ კონტექსტებში დაჩნდება ზმნურობა (მაგალ.: და იწყო სიტყუად...).

პრეფიქსიანი მასდარი ხელშესახებია ძველ ქართულში, და მაინც მასდარის პრეფიქსული წარმოება ძველ ქართულში უფრო ნაშთია, ვინემ მოქმედი ნორმა: სიმძიმის ცენტრი ოდენ-სუფიქსიან წარმოებაზეა გადასული. ასეთია საქმის ვითარება VI—X საუკუნის ძეგლებში.

მაგრამ ჯერ კიდევ მეოთხე საუკუნეში პრეფიქსიანი წარმოება ცოცხალი უნდა ყოფილიყო: ამას მოწმობს ოთხთავის აღმნიშვნელი ტერმინი „სა-ხარ-ებ-ა-ე“ (მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში „ოთხთავი“, ცხადია, გადმოთარგმნილი იყო და ტერმინი „სახარება“-ც შემოღებული უნდა ყოფილიყო).

ხსენებულ პრეფიქსთაგან ს-ი- უპირატესად გარდაუვალი ზმნებისთვისაა განკუთვნილი (სიკუდილ-ი, სიძულილ-ი, სიყმილ-ი... სივლტოლა-ე...), მაგრამ არ ითქმის, რომ ეს პრეფიქსი ამგვარი ზმნებისათვის იყოს სპეციფიკური: რ ბ ის, ვ ა ლ ს, ს უ ფ ე ვ ს ა გ რ ე თ ე ვ ე გ რ ა დ ა უ ე ა ლ ი ზ მ ნ ე ბ ი ა, მაგრამ მასდარს ს- პრეფიქსით აწარმოებენ (და არა ს-ი-ს მეშვეობით); მეორე მხრით, „ს-ი-ხარ-ულ-ის გვერდით ს-ა-ხარ-ულ-იც არსებობს და ეს შეუძლებელს ხდის ს-ა-პრეფიქსი გარდამავალ ზმნათა მასდარის საწარმოებლად დავსახოთ, თუმცა გვაქვს ს-ა-ხარ-ებ-ა-ე:

გარდაუვალ ზმნასთან, ამრიგად, ს-ი-ც შეიძლება შეგვხედეს, ს-ა-ც და ს-ც.

პრეფიქს-დართული ხმოვნების საკითხი აქ ისევეა გასარკვევი, როგორც არსებით სახელებსა და მიმღეობაში (იხ. სათან. ადგ.). სა- ვარაუდებელია, როგორც ერთგან უკვე აღვნიშნეთ, რომ ამ ს-ს მომდევნო ხმოვანი ზმნის ფუძის საწარმოებელი პრეფიქსი ყოფილიყო (ი-ტყუ-ს-ს-ი-ტყუა-ე...); გასათვალისწინებელია აგრეთვე ის დიალექტობრივი წრე (ენობრივი ფენა), რომელშიაც ამა თუ იმ ხმო-

ვანს (ზმნის ფუძეში) მეტი გავრცელების არე ჰქონდა: ამ მხრივ საგულისხმოა რომ -ა- ხმოვანს ქართულში ამართლებს ზანური (ქანურ-მეგრული), -ი- ხმოვანს--სევანური (იხ. ქვემოთ).

ქართულში მასდართა უმრავლესობა -ა-სუფიქსითაა ნაწარმოები; ხშირია -ლ- სუფიქსიც (-ლ---ნ-).

პრეფიქსების გამოყენების შემთხვევაში ან -ა- ან -ლ- სუფიქსი ყველგან გვაქვს; მასდარს, ცხადია, ეს სუფიქსები აწარმოებს¹; ეს -ლ-, -ა- სუფიქსებია, ზმნურ ფუძეს რომ სახელად აქცევენ (წარმოშობით ეს სუფიქსები იგივე დეტერმინანტი სუფიქსებია, რომელნიც გამოიყოფიან სახელებში ძმ-ა-, დაბ-ა-... ვაშ-ლ-, ცეცხ-ლ-... მარჯუ-ლ-, მარცხ-ლ-... მარჯუ-ნ-, მარცხ-ნ-... (იხ. ნაწ. პირველი).

§ 98. რალას მაქნისია ამგვარ მასდარებში პრეფიქსები: ს-, ს-ი-, ს-ა-? მიმღობათა და სახელისაგან ნაწარმოებ სახელთა და აგრეთვე „სადა ფუძეთა“ ანალიზმა იმ დასკვნამდის მიგვიყვანა, რომ ეს პრეფიქსები ნივთის კატეგორიის საწარმოებელი აფიქსებია (იხ. ს-ძ-ე-, ს-ი-სხ-ლ-, ს-ა-ცხ-უ-—ცა-ცხ-უ... ს-ა-ცთ-ურ-, ს-ა-გედ-არ-).

ანალოგიური უნდა ყოფილიყო ს-, ს-ი-, ს-ა- პრეფიქსების ფუნქცია მასდარშიც. როგორღა უნდა წარმოვიდგინოთ მაშინ მასდარის შინაარსი? ამისათვის დაგვიკირდება მოვიგონოთ მასდარის აგებულება მთის ზოგ კავკასიურ ენაში (კერძოდ, დალისტნისაში).

ხუნძურში, მაგალითად, ინფინიტივიც გვაქვს და მასდარიც; ინფინიტივი იწარმოება მასდარისაგან -ნე, -დე, -ზე² სუფიქსების დართვით; მასდარს -ი- სუფიქსი ახასიათებს; ავილოთ მეშველი ზმნის ინფინიტივი -უ-კ-ი-ნე „ყოფნა“; მაგრამ ამ სახით ეს სიტყვა არსად შეგვხვდება ხუნძურს მეტყველებაში: ან ვ-უ-კ-ი-ნე გვექნება, ან ჰ-ი-კ-ი-ნე ანდა ბ-უ-კ-ი-ნე ანდა კიდევ რ-უ-კ-ი-ნე,—იმისდა მიხედვით ვისი თუ რის ყოფნა აქვს მეტყველს მხედველობაში, რომელი გრამატიკული კლას-კატეგორიის სახელს ეხება საქმე; ვ-უკინე —პირველი კლასის სახელთა ყოფნა (მამრობითი სქესის ადამიანთა ყოფნა); ჰ-იკინე— მეორე კლასის სახელთათვის იქნება გაპოყენებული (მდედრობ. სქესის ადამიანთა ყოფნა), ბ-უკინე ითქმის, თუ ლაპარაკია ცხოველის, ნივთების, მოვლენების არსებობის შესახებ

¹ ერთად ერთი „გამონაკლისია“ შიშ-ი-ს-ი-ში-ი (შდრ. ე-შინ-ი-ს,—თუ კი აქ -ი-—ი-ლ-: სი-ში-ი-ს-ი-ში-ი-ლ- (შდრ. რულ-ი-ლ-: გვ. 221). უკეთუ შიშ-ი-მასდარი უსუფიქსო აღმოჩნდებოდა საბოლოოდ. ეს დიდი სიძველის მათწყებელი იქნებოდა (ახსნა იხ. ქვ.).

² ყველა დიალექტური ვარიანტი არ მოგვეყვას: მათ შესახებ იხ. „ინფინიტივის დიალექტური ვარიაციები ხუნძურში“—ენიმიკ-ის მოამბე, I, გვ. 89—95.

(მესამე კლასში ივარაუდება ყველაფერი, ადამიანის გარდა). რ-უკი-ნე „მრავალთა“ ყოფნაზე მიუთითებს, მასთან სულ ერთია, რისაა ეს სიმრავლე,—ადამიანთა, ცხოველთა, მცენარეთა თუ სხვა საგანთა... სხვანაირად რომა ეთქვათ, ხუნძურმა არ იცის განყენებული სიტყვა „ყოფნისათვის ზოგადად“, მას გააჩნია „ყოფნა“—სიტყვა მხოლოდ ამა თუ იმ კონკრეტული კლასისათვის ისევე, როგორც, ეთქვათ, სვანურს არ გააჩნია „ჩვენი ზოგადად“, არამედ „ჩვენი“ ექსკლუზიური ანდა ინკლუზიური გაგებით: „ჩვენი საქმე“ ან „ჩემი და მისი || მათი საქმეა“ (—ნიშგუჟეა გუჟეშ—) ანდა „ჩემი და შენი||თქვენი საქმე“ (—გუიშგუჟეა გუჟეშ...) ქართული ზმნის უღვლილებაშიც წარმოდგენილია ასეთი კონკრეტიზაცია, როცა სუბიექტთან ერთად ობიექტის პირის ფორმაც ჩაეკსოვება ხოლმე ზმნის ფორმას იმგვარად, რომ ობიექტთან მიმართების გარეშე სუბიექტის მოქმედებას ვერ გამოყოფ ¹.

როგორღა გადმოიცემა ხუნძურში ჩვენებური ანდა ევროპულ ენათა „ყოფნა“, „ნхыт“? შესაფერისი განყენებული უკლასო ფორმა ხუნძურს არა აქვს, მან უნდა გამოიყენოს ერთ-ერთი კლას-კატეგორიის წარმოება, და ხუნძურიც ასეთ შემთხვევაში მესამე გრამატიკული კლასისათვის განკუთვნილ ფორმას მიმართავს: კონტექსტის გარეშე რომ ათარგმნინოთ ხუნძს „ყოფნა“ („нхыт“), ბ-უკინე-ს იხმარს; ეგევე, ბ-უკინე დაიწერება ქართულ-ხუნძურ ანდა რუსულ-ხუნძურ ლექსიკონში „ყოფნა“, „нхыт“ სიტყვის ბადლად: ნივთის კატეგორიის ფორმას ეკისრება ზოგადი მნიშვნელობის გადმოცემა. არა ნაკლებ საყურადღებოა, რომ ფუძეს შეხორცებული მკვდარი პრეფიქსი კლასისა ისევე ნივთის კატეგორიისა აღმოჩნდება... ².

ხუნძური ინფინიტივის ერთი თვისებაცაა მნიშვნელოვანი: თუ ზმნა გარდამავალია, მასში ეპოულობთ ობიექტის კლასის პრეფიქსს (და არა სუბიექტისას!): ვ-ეცი-ზე—„ქება (მამაკაცისა“, ე. ი. აქებენ მამაკაცს), ჟ-ეცი-ზე—„ქება (ქალისა“, აქებენ ქალს), ბ-ეცი-ზე „ქება (რისამე“, ქების საგანია ცხოველი, ნივთი ან სხვა რაიმე მოვლენა).

აქაც უცხო ენათა ინფინიტივის გადმოცემისას (მაგალ., ლექსიკონში) უკანასკნელი ფორმა იქნება წამოყენებული: „ქება“ „хвалитъ“ ბ-ეცი-ზე-აო, გვეტყვიან, თუმცა კონტექსტში ბ-ეცი-ზე „რალაც საგნის ქებას ნიშნავს და არა „საერთოდ ქებას“.

¹ იხ. აკ. შანიძე. პრეფიქსები, § 13, გვ. 21.

² იხ. გრამატ. კლასების ისტორიისათვის ხუნძურში—ენმიკი-ს მოაპბე, I, 97—105.

ანალოგიური ვითარების ნაშთი უნდა იყოს პრეფიქსის გამოყენება ქართულ მასდარშიც და ამიტომ პრეფიქსიანი მასდარის ძველი მნიშვნელობა ასე წარმოიდგინება:

ს-ლვ-ა-ე —სიარული რალაცისა, ე. ი. ნიეთის კატეგორიის სახელისა, მაგალ., ცხოველისა (და არა ადამიანისა). ქართულში „სელა“ მრავალი კონკრეტული სახესხვაობის მქონეა: ბ ა ჯ ბ ა ჯ ი — „ფეჟ-გადგმით სლვა“; ღ ო ნ ღ ი ღ ი — „სნებოანთა მიერ უსუსური სიარული“; ჩ ო ჩ ე ა, ბ ო რ დ ღ ე ა — „ჩქვლთაგან ოთხზე სიარული“; ც ო ც ე ა — „მუცლითა და თეძოთ სლვა“; ჩ ა ქ ჩ ა ქ ი, ჯ ა გ ჯ ა გ ი — „პირუტყვთა ავად სიარული“; გ ო გ ე ა — „ფრინელის კეთილად სიარული“ და სხვა¹.

ს ე ლ ი ს კონკრეტული სახეები მოძრაობის თუ გადაადგილების სახესხვაობაზე მიუთითებენ და არა იმ საგანთა კლასებზე, რომელთა მოძრაობაც უნდა იყოს აღნიშნული... და მაინც არ არის ინტერესს-მოკლებული ის განმარტებები, რომლებსაც იძლევა საბაზოვადი მნიშვნელობის სიტყვებისათვის, როგორცაა „სლვა“ და სიარული: „ნებიერად სლვასა უქმობენ ვ ი დ ო დ ა -ს ა და ს ლ ვ ა ს ა, ეგრეთვე ნ ა ვ თ ა ს ა“... და მეტადრე: „პირუტყუთა სლვასა [უქმობენ] სიარულსა“²

რა თქმა უნდა, საბასთეის ს-ი-||ს- პრეფიქსები მკედარი იყო (თუ კი, საერთოდ, მიაჩნდა მას ეს მონაცემები საწარმოებელ ელემენტებად), მაგრამ ამ პრეფიქსთა მნიშვნელობის რალაც გამოკრთომა შეიძლება ჩანდეს „სიარულის“ საბასეულ განმარტებაში: „სიარული—პირუტყვთა სელაა“.

ს-რბ-ა-ე—სირბილი რალაცისა (ცხოველისა).

ს-ი-მღერ-ა-ე—თამაში რალაცისა (თამაშობს რალაცა).

აწინდელის გაგებით ამ სიტყვაში ს-ი- პრეფიქსი ნიეთის კატეგორიის აღმნიშვნელად არ გამოდგება: „მღერის“ მხოლოდ ადამიანი; მაშასადამე, ს-ი-მღერ-ა-ც მხოლოდ „ადამიანის სიმღერა“ შეიძლება იყოს. ზმნა გარდაუვალა, პრეფიქსიც სუბიექტ-ადამიანზე უნდა მიუთითებდეს. ნიეთის კატეგორიის ნიშანი აქ უადგილო იქნებოდა.

მაგრამ ძვე. ქართულში „სიმღერა“ ნიშნავს თამაშს; ათამაშება კი შეუძლია არა მხოლოდ ადამიანს, არამედ ცხოველსაც. სათანადო ადგილას ჩვენ სწორედ ამგვარი შემთხვევები წარმოვადგინეთ:

იწყეს ცხენთა მათ სიმღერად ვა ჩუეულ იყენეს ურთიერთას... ჟღაბნ., 34 v.

ესრცთ დაუცხრომელ იყო სიმღერა ეგი პირუტყუ-

¹ იხ. საბა—„ს ლ ვ ა“.

² იქვე.

თაჲ... იქვე, 32 v.: ერთს შემთხვევაში „ცხენი მღერის“ (ე. ი. თამაშობს), მეორეშიც „პირუტყუთა სიმღერაზეა“ („თამაშზე“) ლაპარაკი, ამიტომ რალაციის სიმღერაო, რომ ვთქვით, აქ მხედველობაში გვქონდა ნიეთის კატეგორიის სახელის მოქმედება, — რალაციის თამაში — „რალაციის“ აქ „სუბიექტის ნათესაობითია“ (genetivus subjectivus).

რალაციის თამაში შეიძლება გავიგოთ სხვაგვარადაც, სახელდობრ, არა როგორც პასუხი კითხვაზე „ვინ თამაშობს?“ არამედ, როგორც პასუხი კითხვაზე „რას თამაშობს?“; უკანასკნელ შემთხვევაში „რალაციის“ იქნება ობიექტის ნათესაობითი (genetivus objectivus): „მეფესა ესე აშბავი უჩნს ვითა მღერა ნარდისა“ — ვეფხ. ტყ., ხ. 82. „ნარდის მღერა“ = „ნარდის თამაში“¹...

სხვა მასდართავან:

ს-ი-კულ-ი-ლ-ი-ი — „რალაციის კვდომა“; რალაცაში ცხოველი ივარაუდებოდა. „რალაციის“ აქ „სუბიექტის ნათესაობითია“.

ს-ი-ორძ-ი-ლ-ი-ი — „რალაციის აღორძინება“ (აქაც სუბიექტის ნათესაობითია).

ობიექტის ნათესაობითის (genetivus objectivus) მნიშვნელობა გვექნებოდა სიტყვაში „რალაციის“ ასეთ შემთხვევაში:

ს-ა-ხარ-ებ-ა-ე — „რალაციის ხარება“

ს-ყიდ-ა-ე — „რალაციის ყიდვა“

აღ-ს-ა-არ-ებ-ა-ე — „რალაციის აღიარება“

ს-ი-მშ-ი-ლ-ი-ი — „რალაციის სიმშლილი“ (მაგალ., „პური შია“)

ს-ა-ღმ-ობ-ა-ე — „რალაციის ღმობა“, „ტკივილი“ (მაგალ., „ქბილის ტკივილი“)...

ერთი სიტყვით, ს-ი-, ს-ა-, ს- პრეფიქსები ყველგან ნიეთის კატეგორიაზე მიუთითებენ, რა-კატეგორიის სახელებს გულისხმობენ; ეს რა-კატეგორიის სახელი ხან სუბიექტია მასდარში აღნიშნული მოქმედება-მდგომარეობისა (სრბა-ე, სიკუდილ-ი...), ხან კიდევ — ობიექტი (სყიდა-ე, სახარება-ე...); მასდართან დასმული ნათესაობითი შესაბამისად ან სუბიექტის ნათესაობითია (genetivus subjectivus — „სრბაე ცხენისაჲ“) ანდა ობიექტის ნათესაობითი (genetivus objectivus — „სყიდაე ცხენისაჲ“).

ასეთი უნდა ყოფილიყო ამ პრეფიქსების მნიშვნელობა. როდის? მაშინ, როდესაც მასდარში პრეფიქსები სახელთა გრამატიკულ კლასებს განასხვავებდა, სუფიქსები კიდევ სახელის დეტერმინანტის როლს ასრულებდა: ზმნურ ფუძეს სახელად აქცევდა.

¹ აღსანიშნავია, რომ „ვეფხის-ტყალანში“ ყველგან მღერა- გვაქვს; სა- მივე ტავი, სადაც ხომღერა არის ნახმარი, საეკვა; და ყველგან სიმღერა- თანამედროვე მნიშვნელობით არის ნახმარი.

ეს მნიშვნელობა, ცხადია, დაიჩრდილა მას შემდეგ, რაც პრეფიქსული წარმოება მოიშალა, გრამატიკულ კლასთა მორფოლოგიური სხვაობა აღარ იგრძნობოდა. ასეთ პირობებში ს- პრეფიქსი სუბიექტ-ადამიანთან დაკავშირებითაც თავისუფლად იხმარება (იხ. მაგალითად, ასეთი ადგილი: ყ რ მ ა ლ ა იყო ხუთ წლად მოდგებოდა ი ჳ. მისრულ იყო და ი მ ლ ე რ და იგი წარსავალსა თანა წყალთა და ნაკადულთასა: მოზღუდვიდა და შეაყენებდა და იკმოდა ტბურებსა. და მოვიდის შერმე. გარდაუტევის და დასწმენდ წყალსა მას ქვასა ზედა... და სხვანიცა მრავალნი ყ რ მ ა ნ ი ი მ ლ ე რ დ ე ს მის თანა... გიმენ., 115, და შემდ.).

მართალია, „ბავში“ ჩვეულებრივ ნიეთის კატეგორიაშია მოქცეული, მაგრამ „ყრმათა“ ნაცვლად სხვა, „მოზრდილიც“, შეიძლება ყოფილიყო „სიმღერის“ სუბიექტი, ს-ი- პრეფიქსი მასდარს მაინც ექნებოდა. ეს იგივე პროცესია, როგორც გვექონდა მ-პრეფიქსის ხმარებისას მაგალითებში: „მდიდარი ქვეყანა“, „მთავარი საქმე“ და სხვ.

თუ ს- (ს-ი-, ს-ა-) პრეფიქსი მასდარში ნიეთის კატეგორიის მაუწყებელი იყო, ადამიანის კატეგორიის პრეფიქსი მ- უნდა ყოფილიყო: ს-ი-კუდ-ი-ლ-ის გვერდით *მ-ი-კუდ-ი-ლ-იც უნდა გვექონოდა, ს-რბ-ა-ჟ-ს პარალელურად *მ-რბ-ა-ჟ და ასე შემდეგ. სამწუხაროდ, ასეთ რამეს ჩვენამდის არ მოუღწევია (ჩანს, პრეფიქსული წარმოების რღვევა ადრევე დაიწყო).

ჩვენ შემჩნეული გვაქვს ამ მხრივ ექვების აღმძვრელი ერთადერთი მაგალითი:

მ-ე-გლოვ-ა-ჟ:

ჭირი და მეგლოვაჟ და ცრემლნი... სვან., 14.

ძვ. ქართულში სათანადო ზმნა -ე- პრეფიქსით დასტურდება: იგი ე გ ლ ო ვ ს (შდრ ახ. ქართ. ი-გლოვ-ს... გლოვ-ობ-ს...):

მ-ე-გლოვ-ა-ჟ „ვისიმე გლოვა“ იქნებოდა (ძვ. ქართ. ამ ზმნის მასდარი ოდენ-სუფიქსიანია: გლოვ-ა-ჟ...).

§ 99. რომ ჩვენი ვარაუდი უსათუძელო არაა და ს- (ს-ი- ს-ა-) პრეფიქსი მასდარში იმავე ბუნებისა და თვისებისაა, როგორც მიმღობასა და სხვა ნაწარმოებ სახელებში, ამაში გვარწმუნებს ერთი გარემოებაც: ამავე პრეფიქსს ენა იყენებს ატრიბუტივთაგან განუყენებულ სახელთა ნაწარმოებლად.

ასეთ შემთხვევაში ს-ი- ვარიანტი წარმოგვიდგება პრეფიქსად, სუფიქსად კი -ე- გვაქვს: ს-ი-—-ე ტიპი გაბატონებული სტანდარ-

ტული ტიპია, ძველ ქართულშიცა და ახალშიც; სწორედ ამიტომ საილუსტრაციოდ რამდენიმე მაგალითს დაუჯერდებით.

მალალ-ი — ს-ი-მალლ-ე-:

... არა თუ სიმალლითა ჰასაკისადათა არცა სივრცითა გუამისადათა უშუენიერს იყო სხუათა... უფაბნ., 28r.

მლიდარ-ი — ს-ი-მლიდრ-ე-:

... ხილული და ცნობილი შს სიმდიდრესა და სიმცირესა... სვან., 64.

ბრძენ-ი — ს-ი-ბრძნ-ე-:

დაუქნობელ არს სიბრძნე... სვან., 387.

ცოცხალ-ი — ს-ი-ცოცხლ-ე-:

მოგცეს თქნ სიცოცხლე (!)... ოქრობ., 63 r.

გეყავნ წყალი ესე სიცოცხლე... ოქრობ., 63 v.

ცრუ-ა — ს-ი-ცრუ-ე-:

აღნადგინებისაგან და სიცრუისა იჯსნეს... დავით., 103 r.

სამართალი სიცრუევედ გარდააქციეს... უფაბნ., 117 v.

მშვდ-ი — ს-ი-მშვდ-ე-:

და ბრძანენ სიმშვდემან შნმან... ოქრობ., 219 r.

ცხელ-ი — ს-ი-ცხ-ე-:

მოსილი ხალენითა და მოთმინე ყინელთა და სიცხეთა... ბახილ., 48v.

მკნე- — ს-ი-მკნ-ე- (შდრ. ახალ ქართ. მკნე-ობ-ა):

ისწრაფიან ნანარნი სმენად სიმკნისა მათისა...

სვან., 464—5.

მჭევრ-ი — ს-ი-მჭევრ-ე- (||ს-ი-ბჭევრ-ე-); შდრ. ახ. ქართ. მჭევ-რობა: ენა-მჭევრობა.

ეგრეცა სიბჭევრე სამოსლისა თვისისადა არს... სვან., 473.

ცოფ-ი — ს-ი-ცოფ-ე-:

მშუმინიერმან მწ კაცმან არა შეიწყნარის სულისა მისგნ... რ სიცოფე უჩნ მას... სამოციქ., 58 v.

კელოვან-ი — ს-ი-კელოვან-ე- (შდრ. ახ. ქართ. ხელოვანება || ხელოვანება...):

არა პატივ ესცემდეთ სასუმელთა შემზადებულთა. არცა სიჭელოვანესა მზარაულთასა... სვან., 60.

ჭაბუკ-ი — ს-ი-ჭაბუკ-ე- (შდრ. ახ. ქართ. ჭაბუკ-ობ-ა):

... მრავალთა სიჭაბუკესა სიბრძნის მოყუარებაჲ გამოაჩინეს... სვან., 114.

განმტკიცებულ არიან სიჭაბუკესა მათსა... დავით., 201v.

ბოროტ-ი — ს-ი-ბოროტ-ე- (შდრ. ახ. ქართ. ბოროტ-ეზ-ა):

და წსნილებისა მის: ცხორებისა სიბოროტე კუალად განპმართოს... უფაბ., 53 v.

-ე- სუფიქსის ადგილს -ო- იკერს ფუძისეული ბაგისმიერის ზე-
გავლენით მაგალითებში, როგორაცაა:

ტფ-ი-ლ-ი—ს-ი-ტფ-ო-ე:

და არა მოაკლებს სიშორითა მით ნათელსა და ს ი ტ ფ ო -
ს ა ... ბახილ., 33 რ.

ტყრპ-ელ-ი—ს-ი-ტყპ-ო-ე (ახ. ქართ. ბრტყელ-ი—ს-ი-ბრ-ტყ-ე):

ტყრპელსა მას და ფართოსა... რ' ლელჯ ფურცელ
ტყრპელ და კერტ ჩხულ არს და ...ფართობითა მით და ს ი ტ -
ყპოე თა ტკბილ არს ნაყოფი მისი... უდაბნ., 81რ.

კშ-ი-რ-ი—ს-ი-კშ-ო-ე: (-ს-ი-კშ-ო-ე?).

ხ' ჯორცნი მისნი მოიხუნა ს ი კ შ ო ე ს ა გ ა ნ ... სვან., 64.

მიერულა იოსებს ს ი კ შ ო ე თ ა ძილისადათა ურვისა მის-
გან... სვან., 206.

ჩჩ-ვ-ლ-ი—ს-ი-ჩჩ-ო-ე:

ამიერიითგან ვიწყო და მივითხრა თქ'ნ ს ი ჩ ჩ ო ე თ გ ა ნ ჰა-
საკისა მისისადათ... იქრფა., 5 ვ.

სიჩჩო-ს გარდა გვაქვს ს-ი-ჩჩუ-ებ-ა-ც (-ს-ი-ჩჩო-ებ-ა-): რ'ა.
ს ი ჩ ჩ უ ე ბ ი ს ა და ჯსნილებისა მის... უდაბნ., 43 ვ.

ამავე რიგის უნდა იყოს ს-ი-ტკპ-ო-ებ-ა-ც:

ნუ იყოფინ გინა ვენაჯი და ს ი ტ კ ბ ო ე ბ ა ე მისი: გინა
ს ი ჰ ა მ ო ვ ნ ე ლელსა... იქრფა., 162 ვ.

§ 100. რა მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა ამ განყენებული სა-
ხელების წარმოებისას ს-ი- პრეფიქსს? მასდარის შესახებ თქმულის
საფუძველზე უნდა ვივარაუდოთ, რომ ს-ი-მალღ-ე-, ს-ი-მშვღ-ე-, ს-ი-
ცოცხლ-ე- ზოგადად „სიმალღეს“, „სიმშვღეს“, „სიცოცხლეს“...
კი არ ნიშნავდა, არამედ კ ო ნ კ რ ე ტ ი ზ ე ბ უ ლ მონაცემებს: კონ-
კრეტიზაციას ქმნიდა კუთვნილებების აღნიშვნა, იმაზე მი-
თითება, რომ ნივთის კატეგორიის სახელს განეკუთვნება ეს თვისე-
ბა; რუსულად რომ ვთარგმნოთ, „სიმალღე“ გამოვიდოდა არა вы-
сота, არამედ высота чего-то, „სიმშვღე“ „спокойствие чего-то“
და ასე შემდეგ.

ცხადია, ასეთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ისეთ ვითარებასთან,
როდესაც კუთვნილებითი (თუ სხვაგვარი!) დეტერმინაციის გარეშე
საგანს ვერ დავასახელებთ.

ამრიგად, ქართული nomina abstracta წარმოვიდგენდა იმ
მდგომარეობას, რომელიც აფხაზურს დღემდის შერჩენია პირველადს
სახელებთან: „მამა“ აფხაზურად შეიძლება გადმოიცეს ნაირგვარად:
ს-აბ, უ-აბ, ბ-აბ, ე-აბ, ლ-აბ... ე. ი. მამა ჩემი, მამა შენი—ვაჟისა,

ქალისა, —მამა მისი—ვაჟისა, ქალისა¹... ერთი სიტყვით, შეიძლება აღინიშნოს „მამა“, როგორც ვილაციის (ან რალაციის) მამა, მაგრამ ვერ დავასახელებთ მამას ისე, რომ ის არაეის მამად არ იყოს იმ თავითვე წარმოდგენილი.

განყენებულად აღებული „მამა“, რა თქმა უნდა, უდაო ფაქტია აფხაზის აზროვნებისათვის, მაგრამ განყენებულად აღებული ამ წარმოდგენის გამოხატვა არ ხერხდება აფხაზური სამეტყველო საშუალებით: მეტყველება ჩამორჩება აზროვნებას.

სალექსიკონო ფორმა ა-აზ „მამა“ ნამდვილად არაგონიერთა კლასისათვის ნავარაუდევია მამა². აქ აფხაზური ისევე, როგორც ხუნძური, ჩაჩური და რიგი სხვა კავკასიური ენა განყენებული მნიშვნელობის შესაბამისად, არაგონიერთა კლასის, ნივთთა კლასის კონკრეტულს კუთვნილებითს ფორმას იყენებს.

ქართულ *nomina abstracta*-თა ს-ი- ამ კონტექსტში სრულებით ბუნებრივი ჩანს: აქაც ხომ ნივთის კატეგორიის ფორმანტი ს-ი- ზოგადი მნიშვნელობის მქონე სიტყვის აღნაგობაში აღმოჩნდა!

ს-ი-—ე-ტიპის განყენებულ სახელებში მეორდება სი-ორძილ-ე ტიპის მასდარის ფორმანტები: ს-ი-—ე: სახელის ფუძეცა და ზმნის ფუძეცა ერთსა და იმავე საწარმოებელ აფიქსებს იყენებს. ანალოგიურ შემთხვევაზე მივუთითებდით სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებთან და მიმლეობებთან. მიზეზი ერთი და იგივეა: ზმნური და სახელური ფუძის გაუდიფერენცირებლობა.

საინტერესოა, რომ აფხაზური ა-რგცკა-რა „სი-ლარიბ-ე“ [(ა)რგცკა „ლარიბი“], ა-ყაფშ-რა „სი-წითლ-ე“ (ყაფშ „წითელი“)... იმავე პრეფიქს-სუფიქსს გამოავლენს, რაც მასდარში გვაქვს: ა-თგხ-რა „ამოღება“, ა-ფგლა-რა „შეხვედრა“...

ქართულსა და აფხაზურს შორის სრული ანალოგიაა (თუ ქართულში ს-ი-ორძილ-ე ტიპიდან ამოვალთ). ქართული ს-ი- პრეფიქსისათვის დადგენილი მნიშვნელობა დასტურდება აფხაზური ანალოგიური ა-პრეფიქსის მნიშვნელობით³.

ს-ი-ორძინ-ე-ს ნაცვლად ამჟამად ითქმის „ალორძინება“...

სი-მგნ-ე-, სი-გლოვ-ე-, სი-ბოროტ-ე-...⁴ ახალი ქართულისათვის უცხოა: მათი ადგილი დაიკირა მხნე-ობ-ა, ხელოვნ-ებ-ა || „ხელოვნ-ებ-ა“, ბოროტ-ებ-ა -მ: პრეფიქს-სუფიქსიანი წარმოება შეცვალა ოდენ-სუფიქსიანმა წარმოებამ.

¹ იხ. Устар. Агх. жз., § 61.

² იხ. იქვე, § 65.

³ „ეს ა შე მიჰაჩნია მხოლოდ. რიცხვ. მესამე პირის უსულო საგნის დამახასიათებელ ნიშნადო“, —წერს უსლარი: Агх. жз., § 65, გვ. 77.

⁴ სე-—ე და -ებ-ა || -ობ-ა-ს შესახებ შდრ. ავ. შანიძე. ქართ. გრამატ., § 50.

§ 101. რა სახისაა მასდარი ზანურსა (ქანურ-მეგრულსა) და სვანურში?

ქანურში აქა-იქ გვხვდება -ა სუფიქსით ნაწარმოები მასდარი: შქურინ-ა „შიში“, თანაფ-ა „თენება“, თქუალ-ა „თქმა“¹...

მაგრამ მასდარის ძირითადი ტიპი ქანურში ეს არ არის; ძირითადია ო-პრეფიქსითა და -უ-სუფიქსით წარმოება: ო-—-უ:საწარ-მოებლად აორისტის ფუძეა აღებული (მეტ-წილ შემთხვევაში):

ო-ჭარ-უ „წერა“, ო-კითხ-უ „კითხვა“, ო-ჰკორ-უ „ქრა“, ო-კვათ-უ „ქრა“, ო-კვეთა“, ო-ჰკომ-უ „ქამა“ და სხვ.²

პრეფერბიან ფორმებს ო-პრეფიქსი არა აქვს:

გე-ღვალ-უ „ღადება“, შო-შალ-უ „მოტანა“, მე-ჩამ-უ „მიცე-მა“, მე-ხირ-უ „მოპარვა“ და სხვ.³

ნ. მარი ო-—-უ წარმოების შესახებ წერდა: ესააო „აორისტის მესამე პირის ო-პრეფიქსი, რომელიც წარმოადგენსო იაფეტური უღვლილების მესამე, ავრეთვე მეოთხე ქცევის ხმოვნითი დახასიათების თუბალ-კაინურ სახესხვაობას“⁴.

ქანური მასდარის წარმოებას გარეგნულად თუ ავწერთ, თითქოს მართლა ასე გამოდის: ქანური ზმნის აორისტის მესამე პირი რომ ავიღოთ და (პრეფერბის ნაცვლად) ო- რომ დაეურთოთ, გამოვა:

ემუქ გუბ-უ „მან ხარშა“: ო-გუბ-უ „ხარშვა“.

ემუქ ჰარ-უ „მან წერა“: ო-ჰარ-უ „წერა“...

მაგრამ -უ სუფიქსის გაიგივება ამ ორ შემთხვევაში იმას უდრის, რომ მან დახატ-ა-ს -ა-სუფიქსი და ხატე-ა-ს ა-სუფიქსი ერთმანეთს გაეუთანაბროთ! ამ მორფოლოგიურ ომონიმებს ბგერითი მსგავსების მეტი საერთო არაფერი აქვთ: ერთი—პირის ნიშანია, მეორე—მასდარის საწარმოებელი ფორმანტი. ასევე შემთხვევითია მსგავსება მასდარის ო-პრეფიქსსა და „ქცევის“ ო-პრეფიქსს შორის.

ერთი სიტყვით, ხსენებული განმარტება ო-—-უ წარმოებისა საქმის ვითარებას ოდნავადაც არ შეეფერება: ემუქ გუბუ, ჰარუ „იმან ხარშა, წერა“ ზმნის პირიანი ფორმაა, და სანამ ის პირიანი ფორმა იქნება, ნაზმნარ სახელად ვერ იქცევა...

ნამდვილად, ო-—-უ ტიპი ქართულიდან ცნობილი ს-ა-—-ა

¹ სათანადო გამოთქმები იხ. კან. გრამ. ანალ., § 48, გვ. 176.

² იქვე, გვ. 174.

³ იქვე.

⁴ იხ. ნ. მარი. Грам. чаш. яз., § 103, გვ. 62.

ტიპის ზანური ეკვივალენცია (იხ. ს-ა-ლმობ-ა-ე, ს-ა-ხარებ-ა-ე... გვ. 226—7); ქართულში ეს ტიპი იშვიათია; მისი შესატყვისი ო-—უ კი ქანური მასდარის ძირითადი ტიპია, როგორც უკვე ვთქვით.

განსხვავება იმაშია, რომ ქართულში ეს აფიქსები აწმყოს ფუძეს ერთიან, ქანურში კი, როგორც წესი, —აორისტისას.

ასეა თუ ისე, ფაქტია, რომ ქანურმა შეინარჩუნა პრეფიქსული წარმოება მასდარისა (შდრ. პრეფიქსული წარმოების ბედს იმავე ქანურის მიმღობაში).

მეგრულიხთვის, ერთი შეხედვით, უცხოა მასდარის პრეფიქსული წარმოება. იოს. ყიფშიძე თავის „მეგრული ენის გრამატიკაში“ ასახელებს მასდარის წარმოების რამდენიმე ტიპს:

ა. წარმოება უა, resp. ვა, ვა, ზოგჯერ -უვა სუფიქსით: ქარუ-ა || ქარუვა (?) „წერა“, ბარგ-უა „გათოხნა“, ტყაბარ-უა „გატყა-კება“.

ბ. წარმოება -ა სუფიქსით, უპირატესად ნარნარა ფუძეებთან: ბირ-ა „მღერა“, ნგარ-ა „ტირილი“ ...ზალ-ა, „ზელა“...

გ. წარმოება -აფა სუფიქსით: რღ-აფა „ყრა“, ცქ-აფა „ქება“...

დ. -უალა, -ალა: რღ-უალა „ზრდა“, კუ-ალა „წვა“...

ე. -ება (ქართულიდან ნასესხები): კინ-ება „ხელში დაქერა“, მზად-ება „მზადება“...

ვ. -ოფა: ყორ-ოფა „სიყვარული“.

ზ. -ირი ციდ-ირი „ყიდვა“¹.

აქ მოხსენებული სუფიქსებიდან: -ირი ქართ. -ი-ლ-ის ოდნავ სახეცვლილი ვარიანტია (შდრ. ტირ-ი-ლ-—ციდ-ი-რ-); მასდარის საწარმოებლად აქ მხოლოდ -ლ-||-რ- გვექნებოდა (იხ. ზემ. გვ. 229).

-ოფ-ა ქართ. -ოზა სუფიქსია (გმ-ობ-ა, ლბ-ობ-ა): მასდარს აქ მხოლოდ -ა აწარმოებს.

-აფ-ა ქართ. -ე-ბ-ა-ს ეკვივალენცია; აქაც სამასდაროდ -ა გვრჩება.

უ-ალ-ა || -ალ-ა-ში -ალ- ისეთივე ხასიათისა უნდა იყოს, როგორცაა -ალ- ქართულს „პირველადს მასდარში“ (ტრი-ალ-...).

დანარჩენთაგან: -ებ-ა, როგორც თვით ავტორი მიუთითებს, ნასესხებია ქართულიდან; -ა (ნგარ-ა, ზალ-ა) და -უ-ა (ქარ-უ-ა, ტყაბარ-უ-ა) იმეორებენ -ა-ს, რომელიც ქართული მასდარის ძირითადი ფორმანტია.

ამრიგად, მეგრული მასდარის ზემოხსენებულს ტიპებში ყველგან ერთი და იგივე საწარმოებელი აფიქსი გვაქვს: ესაა -ა ხუფიქსი, ქართულიდან შეთვისებული.

¹ იხ. И. Кипшидзе. Грам. мингр. яз., § 104, გვ. 93—94.

ამ -ა- სუფიქსის წინამდებელი სუფიქსები -აფ-, -აღ-, -აფ-, -ი- საწარმოებლად აღებული ფუძის კუთვნილებაა. გვრჩება ერთი სუფიქსი—-უ, ყველაზე გავრცელებული: ქარ-უ-ა, კვათ-უ-ა, ბარგ-უ-ა, ქკომ-უ-ა... და სხვ. შეუძლებელი არაა ეს იყოს ის -უ, ქანურ მასდართა წარმოებისას რომ აღენუსხეთ¹: იგი მეგრულსაც უნდა ჰქონოდა, სანამ ქართულიდან შეთვისებული -ა სუფიქსი გაბატონდებოდა.

ნ. მარი „ქანური ენის გრამატიკაში“ ამტკიცებს: მეგრული და ქანური ორ ცალკე ენად უნდა მივიჩნიოთო. და კითხვაზე: რა გვაძლევს უფლებას ქანური მეტყველება ცალკე ენად იქნეს გამოცხადებულიო, სამ მთავარ განმასხვავებელ ნიშანთა შორის (მყოფადის წარმოებისა და აორისტის წარმოების გვერდით) მასდარის წარმოებასაც ასახელებს: მეგრულში ქარ-უ-ა . ითქმის, ქანურში ო-ქარ-უ-ო „წერა“².

მართლაც, ქანურსა და მეგრულში -უ სუფიქსიც რომ ერთი და იგივე აღმოჩნდეს, პრეფიქსში განსხვავებას რა დათარაედა? ო-პრეფიქსიანი მასდარის დადასტურება მეგრულში; ასეთი მასდარი მეგრულში კიდევ მოგვეპოვება:

ო-ქარ-უ-: ქოდოხოლო ო ქარ უს :: დაჯდა წერად“... .

ო-ბარგ-უ: ო ბ ა რ გ უ ს ო ხვარ უ „მარგვლაში (გათოხნაში) შეე-ლის“. ასევეა: ოხვარ უ—ონახვალში ო ნ ა ხ . უ ს . „შეელის.—სარეცხის რეცხვაში“... საქვარიში ო ქ ი მ ი ნ უ ს „საქმის კმნაში“... შხურიშ ო ტ ყ ა ბ ა რ უ ს „ცხერის გატყავებაში“... შარაში ო მ უ შ ე ბ უ ს „გზის მუშაობაში“... პიჯიში ო ბ ო ნ უ ს „პირის ბანაში“... ცურძენიში ო ქ ა ხ უ ს „ყურძნის დაწურვაში“... და ასე შემდეგ.

მასდარის ქართული ტიპის შეთვისებამ ახალი, სუფიქსური, წარმოების მასდარი გაუჩინა მეგრულს:—ფაქტი, აფიქსების სესხების თვალსაზრისით პრინციპული ღირებულებისა.

ძველმა ქანურ-მეგრულმა წარმოებამ,—პრეფიქს-სუფიქსიანმა,—თავი შეათარა ზემოხსენებულის მაგვარ გამოთქმებს. [თანამედროვე მეგრულზე დაკვირვება დაგვანახებდა, რომ მისი გამოყენების არე თანდათანობით ვიწროვდება და უპრეფიქსო ქართული წარმოება ამ გამოთქმებშიც იკაფავს გზას: * „ო ბ ა რ გ უ -ს ო ხვარ უ“—ს ცვლის: ბ ა რ გ უ ა ს ო ხვარ უ „გათოხნაში შეელის“, საქვარიში ო ქ ი მ ი ნ უ ს—საქვარიში ქ ი მ ი ნ უ ა ს „საქმის კეთებაში“ და ასე შემდ.

როგორც ქანურისათვის, ისე მეგრულისათვის, ამგვარად, პრე-ფიქსის შქონე მახდარია ისტორიულად ნიშანდობლივი ო—-უ

¹ ამასთან დაკავშირებულ ზოგ საკითხს ცალკე დაუბრუნდებით.

² იხ. Грам. уаи. жэ., წინასიტყვაობა.

³ შდრ. დ ე ე ტ რ ს ი: ლაზურ-მეგრული არ იცნობს პრეფიქს მასდარის-თვისო. Kharthi. Verb. § 416, ვგ. 220.

წარმოების ძველი მნიშვნელობა ისეთივე იქნებოდა, როგორიც სა—ა- ტიპის ქართული მასდარისათვის ვივარაუდეთ (იხ. ზემოთ).

განყენებულ სახელთა საწარმოებლად მეგრული იყენებს სი—ა აფიქსებს: სი-მაღალ-ა „სიმაღლე“, სი-გირძ-ა „სიგრძე“, სი-ხერ-ა „ლამეობა“, „სიბნელე“ (ი. ყიფშიძე, მეგრ. გრამ., § 128 m.).

ამ წარმოებას მ- პრეფიქსიანი პარალელიც მოეპოვება: მა-მაღალ-ა, მა-გირძ-ა თანაბარი თვისების მქონებლობის აღნიშვნის ფუნქციით (იხ. ზემოთ).

ქანურში ეს წარმოება პროდუქტიული არ არის.

§ 102. სვანური მასდარის საკითხი, როგორც ეს სათანადო სპეციალურ ლიტერატურაშია ნაჩვენები², ერთობ ნათელია: მხოლოდ აქა-იქ თუ წიგნდებით ოდენ-სუფიქსიან მასდარს ქართულისათვის დამახასიათებელი -ა სუფიქსით:

ბზ. ზუჭ-ა „წყვეტა“, „უღეტა“, კუჭ-ა „ტყდომა“, ლშხ. კუჭედ-ა „კლება“, ბზ. ცუჭ-ა „ტოვება“, „ლალატი“...³

სვანურისათვის ნიშანდობლივია პრეფიქსიანი წარმოება: ძირითადია ლი- პრეფიქსი, გვაქვს აგრეთვე მა- და ნა- პრეფიქსებიც; სუფიქსად—ე, -ი (ჩვეულებრივ), ზოგჯერ—ნული (?).

შდრ. ა. ლი-რდ-ე	„ყოვნა“	ბ. ლი-ზ-ი	„სვლა“
ლი-ბნ-ე	„დაწყება“	ლი-სყ-ი	„კეთება“
ლი-სგურ-ე	„ჯდომა“	ლი-კნ-ი	„ხვნა“
ლი-თნ-ე	„დაბადება“, „შობა“	ლი-ჭედ-ი	„მიცემა“
ლი-კდ-ე	„მოტანა“, „მოყვანა“	ლი-თურ-ი	„სწავლა“
გ. ლი-გემ	„აგება“		
ლი-ი	„წალება“, „წყევანა“		

ლი—-ე ტიპი შეესატყვისება ქართ. სი—ა ტიპს (სი-მღერ-ა-, სი-სრ-ა-); ლი—-ი ტიპის შესატყვისი შეიძლებოდა სი—-ე ყოფილიყო (სი-ორძ-ი-ლ-ე), მაინცა და მაინც ლი-პრეფიქსი აქაც სი-პრეფიქსს უდგას გვერდით.

ხსენებულ სვანურ ლი-ს ისეთივე ფუნქცია უნდა კუთვნებოდა, როგორიც ქართულ სი-ს (რასაკვირველია, შორეულ წარსულში).

§ 103. აქ სვანური ახალს არათერს გვეუბნება. სამაგიეროდ, განსაკუთრებული ღირებულებისად უნდა ვცნოთ ისეთი წარმოება, სადაც ლი- და მა- პრეფიქსიანი ვარიანტები ერთი და იმავე ფუძისაგან აწარმოებენ განყენებულ ნაზმნარ სახელს:

² იგულისხმება: ვარ. თ. ო. ფ. უ. რ. ი. ა. სვანური ენა, გვ. 216 და შემდეგი; აკ. შანიძე. უმლაუტი—„არილი“, გვ. 200.

³ სვან. ენა, გვ. 213.

მა-ლატ „სიყვარული“—ქვსვ. ეტრ. ლი-ლატ || ბზ. ლი-ლატ-ჟ
„ყვარება“

მა-ხალ „ცოდნა“—ბქვ. ლი-ხალ || ბზ. ლი-ხალ-ჟ

მა-ყალ „შიში“—ბზ. ლი-ყალ-ვ-ე „შინება“¹.

ახლა პარალელური წარმოების ამ წყვილებს შორის ერთგვარი სემასიოლოგიური სხვაობაც შეიმჩნევა: მაყალ თითქოს სუბსტანტივია (страх, die Angst), ლი-ყალწნ-ე—მასდარი „შინება“ (ДОЯТЬСЯ?), მაგრამ ექვს გარეშეა, რომ აქ მეორეულ მოვლენასთან გვაქვს საქმე: პირვანდელი მნიშვნელობის მოშლის შემდეგ ენა ცდილობს მიუჩინოს ფუნქციები ორივე სახის წარმოებას. საყურადღებო ისაა, რომ მა-პრეფიქსიანმა წარმოებამ შეინარჩუნა მასდარისათვის ჩვეულებრივი გაგება (შდრ. ქართული შესატყვისები!), ლი-პრეფიქსიან წარმოებას კი განსხვავებული მნიშვნელობა ეძებნება. მაგრამ რაკი მა-ლატ, მა-ხალ, მა-ყალ წარმოების მასდარული მნიშვნელობა ცხადია, ლი-ლატ, ლი-ხალ, ლი-ყალ-ვ-ე-ს საკითხი მარტივად წყდებოდა: ზმნათა ძირითად მასივში ეს წარმოება აკი მასდარისაა. ამრიგად, ერთგვარი სემასიოლოგიური დიფერენციაცია ვერ მიჩქმალავს იმ ფაქტს, რომ აქ მა- და ლი-პრეფიქსიანი წარმოება უპირისპირდება ერთმანეთს.

რა უნდა ყოფილიყო ამ მა-ს მნიშვნელობა? თუ სინამდვილეს შეეფერება ის პერსპექტივები, რაც ლი- || სი-პრეფიქსთა რაობის რკვევისას დაისახა, მა-ადამიანის კატეგორიის აღმნიშვნელი პრეფიქსი უნდა ყოფილიყო: სვანურში დაცული უნდა იყოს ის, რაც არ შემოგვრჩა არც ერთ სხვა ქართველურ ენაში (იხ. ზემოთ მ-ე-გლოვ-ა-ს შესახებ თქმული: გვ. 235).

თუ ეს ასეა, მა-ყალ იქნებოდა არა „შიში“ ზოგადად, არამედ „შიში ადამიანისა“, შიში, რომელსაც ადამიანი განიცდის; მა-ლატ—სიყვარული, რომლის მატარებელიც, განმცდელიც ადამიანია; მა-ხალ—ცოდნა ადამიანისა, ცოდნა, რომელიც ადამიანს ეკუთვნის...

არც ერთი ამ ზმნათავანი გარდამავალი არაა და, ბუნებრივია, თუ სათანადო მასდარში სუბიექტის, ე. ი. ადამიანის კატეგორია ყოფილიყო აღნიშნული.

როცა მა- და ლი-პრეფიქსიანმა წარმოებამ წინანდელი მნიშვნელობა დაკარგა, ე. ი. კლას-კატეგორიათა გარჩევა მასდარებში (და, საერთოდაც) მოიშალა, ამ პრეფიქსთა ფუნქციის დიფერენციაციის საკითხიც გაჩნდა.

¹ იხ. სვან. ენა, გვ. 217, § 61.

სვანურში მოიპოვება წყება განყენებულ სახელთა, რომლებიც შეიძლება ზემოხსენებულ მა-პრეფიქსიან მასდარებს გვერდში ამოვუყენოთ; ესენია: მწ-გიდ „ძილი“, მა-უარ „მოწყენა“, მწ-ხიად „სინხარული“, ბზ. მა-შონ-ა „შური“, ლშხ. მა-ლურ-ა „ფიცი“, ბქვ. მა-კუამ „მადლობა“, ბზ. ლშხ. მა-სტუნ-ა „ტკივილი“, მა-შჰირ „სინზარ-მაცე“¹ — „ძილისა“ და „ტკივილის“ გამოკლებით ყველა სპეციფიკურადამიანურ პროცესებს აღნიშნავს: აქ ყველგან სუბიექტის ნათესაობითის შინაარსი ექნებოდა დართულ სახელს: მოწყენა, სინხარული ადამიანისა... ბზ. მა-ლჰნ „ქონება“, პირიქით, ობიექტის ნათესაობითის გამოყენებით განიმარტება: ქონების ობიექტს ადამიანი წარმოადგენს (ეთქვათ, მონა)².

§ 104. კონკრეტულ სახელთაგან განყენებულის წარმოებისას სვანური, პირველ ყოვლისა, ლი-ს იყენებს:

მეჩი „მოხუცი“ — ბზ. ეცრ. ლი-მწჩ-ჟ, ლენტ. ლი-მაჩ-ჟ, ბეჩ-ლი-მწჩ, ლაშხ. ლი-მეჩ „სიბერე“, „ბერობა“.

მწრე, მარე „კაცი“ — ბზ. ლი-მწრ-ჟ, ლშხ. ლი-მწრ; ბქვ. ლენტ-ლი-მარ „კაცობა“...

ლი-ჩი-გეზალ „დედა და შვილი“ — ბზ. ლი-დი-ჟ-ლი-გზალ-ჟ. ლაშხ. ლი-დწ-ლი-გზელ, ეცრ. ლი-დი-ლი-გზალ „დედა-შვილობა“ (ზედმიწ. „სიდედე-სიშვილე“).

ზსვ. ხეხტ-ჰაშ, ლშხ. აეხტ-ჰაშ „ცოლ-ქმარი“ — ბზ. ლი-ხეხტ-ჰაშ-ჟ, ქესვ. ლი-ეხტ-ლი-ჰაშ, ბქვ. ლი-ხეხტ-ჰაშ, ეცრ. ლი-ხეხტ-ლი-ჰაშ-ჟ „ცოლ-ქმრობა“ (ზედმიწევ. „სიცოლ-ქმრე“, „სიცოლ-სიქმრე“).

ფუსტედ (|| ფუსტ || ფუსტენ) „ბატონი“ — ზსვ. ლი-ფუსტედ-ლენტ. ლი-ფუსტ, ლაშხ. ლი-ფუსნ „ბატონობა“ (ზედმიწევნით: „სიბატონე“)³...

ეს პრეფიქსიანი წარმოება იმავე რიგისაა, როგორც ძვ. ქართ.-სი-ბოროტ-ე-, სი-მენ-ე-, სი-კელოვნ-ე-; ძველი ქართულისათვის ეს კერძობითი მოვლენაა, ნაშთი ნორმისა, სვანურში კი ეს ნორმა დღემდის ძალაშია.

§ 105. სვანური სხვა მხრივაც იძლევა ძვირფას ჩვენებას: მასში ნა-პრეფიქსიც აწარმოებს განყენებულ სახელებს:

¹ სვან. ენა, 217.

² ამისაგან უნდა განვასხვავოთ რიგი მ-პრეფიქსიანი წარმოება სვანურისა, სადაც ადამიანზე მითითებას პრეფიქსს ვერ დავაკისრებთ: მ-ბ და ნივთის კატეგორიისა. აქ ამაზე არ შეეჩერდებით.

³ იხ. სვან. ენა, გვ. 216—217.

ბგვი „მაგარი“—ნა-ბგ-ი (||ლენტ. ნა-მბგგ-ი) „სიმაგრე“, „ძალა“
 ფიშირ „მრავალი“—ნა-ფშირ-ი (ლშხ. ნა-ფშირ-ი) „სიმრავლე“
 უბნდღუ—„უბედური“:—ბზ. ნა-უბნდღუ-ი, ბქვ. ლნტ. ნა-უბნდღუ-ი,
 ქესვ. ნა-უბნდღ-ი „უბედურება“

კამშა „ლონე“—ზსვ. ლგ-კამშ, ლშხ. ლგ-კამშ „მაგარი“, „ლო-
 ნიერი“—ბზ. ნა-ლკამშ-ი, ბქვ. ნა-ლკამშ-ი, ლშხ. ნა-ლკამშ-ი
 „ლონე“¹, „ლონიერობა“ („სილონიერე“).

იხ. აგრეთვე:

კვლთხი „მაღალი“—ნა-კლთხ-ი „სიმაღლე“

ჯღლი „გრძელი“—ნა-ჯღლი-ი „სიგრძე“

წგანი „წითელი“—ნა-წგან-ი „სიწითლე“

თეთუნე (თუთუნე) „თეთრი“—ნა-თეთუნე-ი „სითეთრე“²....

არც ერთმა სხვა ქართველურმა ენამ არ იცის ნა- პრეფიქსი
 ამ ფუნქციით, თუმცა ქართველურ ენათა მორფოლოგიური სტრუქ-
 ტურა ბუნებრივად ვარაუდობს ნა- პრეფიქსის ასეთ როლში გამოვ-
 ლენას (იხ. ნა.—მიმღობათა წარმოებაში ზემოთ, გვ. 183—4, 198).

ამ ნა-ს კანონზომიერად შეიძლება შეეუპირისპიროთ თანაბრო-
 ბის საწარმოებელი მა- პრეფიქსი:

წგანი „წითელი“—ნა-წგან-ი „სიწითლე“

მა-წგან-ი³ (მეგრ. მა-კით-ა) „სიწითლე“

(მღრ. ქართ. გამოთქმა: „იმ სიწითლე“...)

თუთუნე || თეთუნე „თეთრი“—ნა-თეთუნე-ი „სითეთრე“

მწ-თეთუნ (მეგრ. მა-რჩი-ა—მარჩიელ-ა) „სითეთრე“ („იმ სი-
 თეთრე“)...

ნივთის კატეგორიის ნა- პრეფიქსი სუბსტრუქტში შეპირისპირებუ-
 ლია ადამიანის კატეგორიის მა- პრეფიქსთან; პირვანდელი მნიშვნე-
 ლობა ცვლილა, მაგრამ წარმოება შეგვრჩენია, სისტემა დაცულია;
 ქართულში კი ამ შეპირისპირებული წყვილის მხოლოდ ერთი წევრი
 შეგვრჩა, ისიც, რასაკვირველია, მნიშვნელობის ცვლით.

მასდარის საწარმოებელ პრეფიქსთა ზოგადმა ანალიზმა ახალ
 მასალაზე დადასტურა ის კანონზომიერება, რომელიც ნაწარმოებ
 სახელთა და მიმღობათა ანალიზით იქნა მოპოვებული.

§ 106. მ-პრეფიქსი (უხმოვნო და ხმოვან-დართული) უპირის-
 პირდება ს-, ღ-, ლ-, ნ- (რ-)პრეფიქსებს (უხმოვნოებს თუ ხმოვან-დარ-
 თულებს): ეს დაპირისპირება გასდევს მთელს სიტყვაწარმოებას, —

¹ სვან. ენა, გვ. 234.

² ი. ნიჟარაძე. Рус.-груз. словарь, სათანადო სიტყვებთან.

³ მაგალითები ამოღებულია ვ. თოფურიას სახელთა დაბოლოვების
 ისტორ. სვან. — „უნ. მოამბე“ VII, 299.

სულ ერთაა, სახელისაგან ნაწარმოებ სახელს ავიღებთ, თუ ზმნი-საგან ნაწარმოებ სახელებს,— მიმღეობასა და მასდარს.

ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა ოდინდელი მაჩვენებლები დალექილია ქართველურ ენათა მორფოლოგიური სტრუქტურის მთელ სივრცეზე.

მასთან: ადამიანის კატეგორიის ნიშანი ერთიანია ყველა ქართველური ენისათვის, ნივთისა კი—ცვალებადობს—ხვედრი წონის, მოვლენის ასაკისა თუ დიალექტობრივ (ენობრივ) წრეთა მიხედვით, რომელთაც ესა თუ ის პრეფიქსი განეკუთვნება (უძველესია -ნ¹, ყველაზე ახალი ხ-; ეს უკანასკნელი ძირითადია ქართულისათვის; ნ- ქართულსა და სვანურს აერთიანებს, უკეთ, მათს გარკვეულ ფენას).

§ 107. საკითხის ისტორიიდან. ადამიანისა და ნივთის კატეგორია სახელთა გრამატიკული კლას-კატეგორიებია.

გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა საკითხი ქართულისა (და სხვა ქართველური ენების) მიმართ გარკვევითაა წამოყენებული კარპ. დონდუას შრომაში: О двух суффиксах множественности — «Язык и мышление», I (1933).

ავტორი მიუთითებს გრამატიკული კლასების ოდინდელი არსებობის კვალზე ქართულში; ესაა:

ა. ადამიანისა და არა-ადამიანის განსხვავება სადაურობის აღმნიშვნელ აფიქსებში: იმერ-ელ-ი — იმერ-ულ-ი...

ბ. სულიერთა და უსულოთა განსხვავება ლექსიკაში: აქეს — ჰყავს, მიჰქონდა — მიჰყავდა...

ავტორი ვარაუდობს, რომ ქართულში მრავლობითის სუფიქსები -ნ- და -გბ- ისტორიულად სხვადასხვა გრამატიკული კლასის მაჩვენებელი უნდა ყოფილიყო; სახელდობრ, -გბ- „ნივთთა კლასის“ პასიურ სულიერ საგანთა კლასისა და, საერთოდ, საზოგადოებრივად პასიურ არსებათა, აგრეთვე განყენებულ ცნებათა... გამომხატველი უნდა ყოფილიყო“ (გვ. 64).

ამას უკავშირებს ავტორი იმას, რომ ძვ. ქართულში -გბ- სუფიქსიანი მრავლობითი ზმნას არ ითანხმებს რიცხვში („სირები აღფრინდა“ — და არა „აღფრინდეს“): -გბ- სუფიქსით უპირატესად სახელთა პასიური კლასი იწარმოებოდა და მისი უკუფენაა სინტაქსური ძალის სისუსტე, შეუთანხმებლობაში რომ მელაგნდებოა.

¹ შდრ. ვ. თოფურია. ნ და ხ ფენებისათვის... მეც. აკად. მოამბე. II, გვ. 194—5.

ქარპ. დონდუას ვარაუდით, ამგვარად, -ნ- და -გბ- სუფიქსები ერთმანეთთან ისეთსავე მიმართებაშია, როგორც -ცა და -ქტა საწარმოებლები აფხაზურში.

ქარპ. დონდუას ხსენებულ შეხედულებაში სრულიად უდაოა დებულება გრამატიკული კლასების — ადამიანისა და არა-ადამიანის კლასის — გარჩევის შესახებ ქართულში.

ისი ექვს გარეშეა, რომ სადაურობის აფიქსთა (-ელ- — -ურ- || -ულ-) გამოყენებაში გამოსახულებას პოვებს აღნიშნული კატეგორიების არსებობა ქართულში.

მეტი კიდევ: თითქოს ამის სასარგებლო ჩვენება გვაქვს იმ ფაქტში, რომ ახ. ქართულში შეუძლებელი არაა -ნ-იანი მრავლობითი გვექონდეს და ზმნა სახელს რიცხვში არ შეეთანხმოს (მაგალ.: „საეჭვოა, ასეთი საბუთები მაშინაც ყოფილიყო დაპარწმუნებელი, როცა ისინი იწერებოდა“)...

„ისინი“ „საბუთების“ ნაცვალა და ზმნაც ამიტომ არ ეთანხმება მას რიცხვში; ადამიანი რომ ეგულისხმებინათ, იქნებოდა „ისინი იწერებოდენ“ (და მნიშვნელობაც ერთგვარად შეიცვლებოდა).

მაშასადამე, არის კავშირი -ნ- || -გბ- სუფიქსებსა და გარკვეულ გრამატიკულ კლასებს შორის? ვფიქრობთ, რომ არა: მაგალითში ნაჩვენები ფაქტი ასახავს იმ მდგომარეობას, რომელიც ახ. ქართულში შეიქმნა სახელთან ზმნის შეთანხმების პროცესში თვით -გბ-იან მრავლობითის გამოყენებისას; თუ ეს მრავლობითი ადამიანს ეხება, ზმნა სახელს უცილობლად ეთანხმება ზმნის გვარობისდა მიუხედავად (თუ კი ზმნა ერთპირიანია); თუ მრავლობითი არაა ადამიანთა კლასის სახელისა, შეთანხმება შესაძლებელია მხოლოდ გარკვეულ პირობებში.

რა გვექონდა ძვ. ქართულში? იქ -გბ-იანი მრავლობითი ზმნას ვერ ითანხმებდა¹. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც -გბ-იანმა წარმოებამ -ნ-იანის ადგილი დაიკირა, პირველი ცდილობს უკანასკნელის უფლებათა მოპოვებას; სალიტერატურო ქართულში ამ მხრივ -გბ- სუფიქსის უფლებათა განვითარებამ გარკვეულ საფეხურს მიაღწია, მაგრამ მაინც ჩამორჩება -ნ-იანი მრავლობითის სინტაქსურ უფლებებს ძვ. ქართულში. ხსენებულ პროცესს გარკვეული ტენდენცია ახასიათებს² და გარკვეული პერსპექტივები გააჩნია. ამ პროცესს ასახავს ზევით ნაჩვენები ფაქტი.

¹ იხ. ავტორის „მარტივ წინადადების პრობლემა“, I, გვ. 251—256.

² იხ. ავტორის: „მარტ. წინად. ევოლ. ძირითადი ტენდენციები“ საქართ. მეცნ. აკად. შოამბე, II 1/2, 6 (1941წ.); აგრეთვე: „რა თავისებურებები ახასიათებს ქართ. ენ. აგებულებას?“ V (1930 წ.).

ამგვარად, მოვლენა მეორეულია. თუ ეს ასეა, რა იწვევდა -ნ-იან და -ებ-იანი მრავლობითის სინტაქსურ უფლებათა მკვეთრ სხვაობას ძველ ქართულში?

აღბათ, ის, რომ ეს სუფიქსები სხვადასხვა დიალექტური წრისაა და სალიტერატურო ქართულში დამკვიდრების თვალსაზრისით სხვადასხვა ისტორიულ ფორმაციას განეკუთვნება.

გრამატიკული კლასების სხვაობა, ყოველ შემთხვევაში, მიზეზად ვერ მიიჩნევა: ნ-იანი მრავლობითი ზმნას ითანხმებდა ძვ. ქართულში მრუხნდავად იმისა, რეალური სუბიექტი, მოქმედი, იყო იმით გადმოცემული თუ—რეალური ობიექტი, პასიური, უმოქმედო საგანი (კაცნი ვლენან — მთანი ჩანან... ძმანი მოვიდოდეს... დაწერნა წერილნი... აღიხუნა თულანი...).

-ნ-იანი და -ებ-იანი მრავლობითის გარჩევაში, ამგვარად, სახელთა გრამატიკული კლასების სხვაობა არ პოულობს გამომხატულებას.

კარბ. დონდუას შეხედულება იმ მხრივ მაინცაა უთუოდ მნიშვნელოვანი, რომ აქ გარკვევითაა წამოყენებული დებულება გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა გარჩევის შესახებ ქართულში სხვა კავკასიურ ენათა, ამ შემთხვევაში, აფხაზური ენის ვითარებასთან დაკავშირებით.

სპეციალურ ლიტერატურაში არა ერთხელ ყოფილა მსჯელობის საგანი — იყო თუ არა ქართულში გარჩეული გრამატიკული სქესები.

ქართული გრამატიკული ტერმინი „სქესი“ უმართებულო თარგმანია რუსული ტერმინისა род (შდრ. род „სქესი“); რუს. род კი, თავის მხრივ, გადმოგვცემს ლათინ. genus-სა და ბერძ. γένος, რაიც ნიშნავდა „გვარს“, „წარმოშობას“ (შდრ. ძვ. ქართ. „ნათესავი“: ნათესავი წარვალს და ნათესავი მოვალს, ქუეყანად ჰგიეს უკუნისამდე „род пройдет и род придет, земля же пребуде во веки“...), შემდეგ — „გვარობას“ („სახეობისაგან“ განსხვავებით).

Род-ტერმინის „სქესად“ თარგმნას, აღბათ, ხელი შეუწყო გამოთქმებმა мужеский род, женский род, genus masculinum, genus femininum, γένος ἀρσενικόν, γένος θηλυκόν.

„სქესი“ რუს. род-ის უმართებულო თარგმანია. XIX ს. მეორე მოცე წლებამდის ქართულ გრამატიკებში იხმარებოდა არა ტერმინი „სქესი“, არამედ „ნათესავი“¹; ასეა ეს ზურაბ შანშოვანის „მოკლე ლრამმატიკაში ქართული ენისა“ (დაწერის თარიღი 1737 წ.),

¹ „სქესი“ ტერმინიც ვვაქვს, მაგრამ ზმნის კილოს ნიშნავს: მაგ. „სახლურებითი სქესი“ — თხრობითი კილო... აგრეთვე: „სქესი ბრძანებითი“ საწადისი, ვპოტეტიკასა ანუ უკეთუობითისა, განუსახლურებელი ანუ უჩინო.

ანტონი I-ის „ქართულს ღრამმატიკაში“ და, აქედან მოყოლებული, იმ გრამატიკათა წყებაში, რომლებიც ანტონის გრამატიკის გამარტივებულსა და შემოკლებულ გადმოცემას წარმოადგენს ანდა მას ეკედლება (იგულისხმება: გაიოზის, იესე ჩუბინაშვილის, გოდერძი ფირალოვის, სოლომონ დოდაშვილისა (1830) და პლატონ იოსელიანის (1840 წ.) გრამატიკები).

„მდედარი ესე ანუ შენადრგენი სახელისა, — წერს ანტონი, — რომელა ნათესავი, ესთა ცნობილარს, ვითარმედ ოთხთა მიმართ სახეთა აქუს წუალებაჲ, რამეთუ სახელი ენისამებრ ჩჴწნისა, ანუ არს მამრობითი, ანუ მდედრობითი ანუ უმეშჴობითი და ანუ საზოგადო.

ხოლო წოდებულ მაშინ მამრობითი, თუ სადამე დანიშნული იგი, მის მიერ, იყოსცა მამრი, მაგალითებრ: მამა, პაპა, მღუღელი, წული, სიმამრი, მამამთილი, ძმა, ხარი, ვაცი, ვერძი, ყრმა, უფალი, მეფე, კაბუკი, ხუადი და სხუანი.

თუ სადამე იყოსცა მდედრ, მაშინ წოდებულ მდედრობითი, მაგალითებრ: დედა, ჰანი, სიდედრი, სძალი, ყრმაა, უფალა, მეფა, კაბუკა, ფური (?), ნეზ, ძუჲ და სხუანი.

თუ სადამე არა მამრ დაინიშნეოდესცა და არცალა მდედრ, მაშინ წოდებულ ესე გუარი იგი უმეშჴობითად, მაგალითებრ: ქუა, სპეკალი, სახლი, პალატი და სხუანი.

და თუ სადამე დაინიშნეოდესცა ორ მნიშვნელობით, ესე იგი მამრისა მიმართცა და მდედრისა, მაშინ ნათესავობითი ესე წოდებულ საზოგადოდ, მაგალითებრ: კაცი, მშობელი, შვილი, ცხენი, ზროხა, ირემი, ფარშამანგი, ტრედი, კიცკ, მართუჴ, ლეკკ, მჴსწავლული (!). ქალწული და სხუანი“ (იხ. „ქართ. ღრამმატიკა“, § 185, გვ. 127—128).

როგორც აქედანა ჩანს, ოთხი სქესი ქართულში გარჩეულია სახელთა მნიშვნელობის (და არა სახელთა ფორმის) მიხედვით; ამდენადვე, სქესზე, როგორც გრამატიკულ კატეგორიაზე, აქ ლაპარაკი არ შეიძლება.

ასეთი სემასიოლოგიური კვალიფიკაცია სქესის კატეგორიისა დიონისე თრაკიელის „ტექნე გრამატიკე“—დან მოყოლებული საყოველთაოდ იყო გავრცელებული: ამას მოითხოვდა „გრამატიკა, საერთოდ“ და არა ქართულზე ენის გრამატიკა.

სამაგიეროდ, საინტერესოა ანტონის მითითება, არსებით სახელში სქესი არ აღინიშნება, მაგრამ ზედსართავი სახელი არსებითის განსაზღვრისას მას სქესში ეთანხმებო.

„არა რაღმე აქტს ნიშანი ჩუშნისამებრ ენისა სახელსა არსებითსა მამრობითად თქმულსა და არცაღა მდედრობითად თქმულსა. ხოლო ზედ-შესრულთა სახელთა მდედრობითად აქტს რომელთამე დამაბოლოებელი ა, მაგალითებრ: ქაბუკა (რუთ. 2, 3), უფალა (24, 2), მეფა (იერემ. 44, 17), წინასწარმეტყუტლა (ისაია, 3), ყრმაა (იერემ. 34, 11). ძუშლს დაბეკდილს საწინასწარმეტყუტლოსა შინა ა — ებრაელა (იერემ. იგივე თავი, რიცხვ 3), მოაბელა (ისაია 15,1). მაშასადამე, ყოველსა ზედ-შესრულსა სახელსა მდედრობისა ქუშ-მდებარისა მიმართ მოღებულსა უშეესაბამების მდედრობითი“ (§ 186, გვ. 128).

ეს რომ მართლაც ასე იყოს, გრამატიკული სქესის საკითხი ქართულში დადებითად გადაწყდებოდა. მაგრამ, „ყოველი ზედშესრულის შესახებ“ ლაპარაკი ამ რამდენიმე მაგალითის მიხედვით უსაფუძვლოა და შერე, რაც მთავარია, ეს რამდენიმე მაგალითიც საეჭვოა: იგი გრამატიკული რეფლექსიის შედეგად მიღებულ ხელოვნურ პრეპარატს წარმოადგენს და არა ქართული მეტყველების რეალურ ფაქტს. ძველი ქართულის ტექსტები ამას უეჭველს ხდის¹.

გრამატიკული სქესის საკითხი ქართულში კვლავ დაისვა მეოცე საუკუნეში, ქართული ენის ისტორიულ-შედარებითი შესწავლის პროცესში.

1908 წელს გამოქვეყნებულ გამოკვლევაში — „ძირითადი ტაბულები“ — ნ. მარმა გამოყო მდედრობითი სქესის აფიქსები (იხ. პირველი ნაწილი, გვ. 113—114).

იქ უკვე აღნიშნული გვაქვს, რომ ეს სუფიქსები გამოყოფილია მანამდე ფუძისეულად ცნობილ მისალაში; რომ ამ აფიქსების რიგი ეარიანტია — დიალექტობრივი — წარმოდგენილი (-ატ-, -ად-, -ალ-, -ათ-, -აკ-, -აგ-, -აგ-, -აქ-, -ეტ-, -ელ-, -ელ-, -ეთ-, -ეკ-, -ემ-, -ეწ-, -ექ-...); ამ სუფიქსთა გამოყოფისა და კვალიფიკაციისათვის ამოსავალია სემიტური ენების ფაქტებთან ანალოგია.

იქვე გვაქვს ნათქვამი, რომ აფიქსის გამოყოფა და მისი სრული და შეკვეცილი სახის გარჩევა შენაძენი იქნებოდა ქართული ენის ისტორიისათვის, რომ დებულება სათანადოდ ყოფილიყო დასაბუთებული, და რომ შემდეგში არ ყოფილიყო უარყოფილი: პირველად (1908 წ.) დედ-ა-ში -ა სუფიქსად, იყო გამოცხადებული; ოციოდე წლის შემდეგ კი ეგვეე სიტყვა დაშლილ იქნა ამგვარად: დე-და (იხ. პირვ. ნაწ., გვ. 114).

¹ იხ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართ. და კავკ. ენ. თავდაპირვ. ბუნება და ნათესაობა, გვ. 165—167.

ასევე ძმა-ფუძეში -ა- შემდეგში აღარ გამოიყოფა სუფიქსად, სიტყვა კომპოზიტად არის მიჩნეული და ითვლება ძალ-ძალ-ისაგან მიღებულად: ძ-მა-ძა-მა-ძალ-ძალ-...

ამგვარად, -ა-ს აფიქსურობა უარყოფილია; ის მიღწევა, რომელიც 1908 წელს გამოქვეყნებულ შრომაში გეკონდა, ავტორის მიერვე გაუქმებულია.

დამახასიათებელი ისაა, რომ არც გამოყოფა სუფიქსისა ყოფილა დასაბუთებული და არც მისი უარყოფის აუცილებლობაა ნაჩვენები.

ახლა — გამოყოფილი სუფიქსის ფუნქციის შესახებ.

ნ. მარს ყველა ზემოხსენებული სუფიქსი მდებარობითი სქესისად აქვს გამოცხადებული. რატომ? იმიტომ, რომ ზოგი მათგანი ფონეტიკურად უახლოვდება მდებარობითი სქესის სუფიქსს არაბულ ენაში, ზოგი მათგანი უახლოვდება, სხვები კი მათ ფონეტიკურ ვარიანტად არის გამოცხადებული.

ბუნებრივად ისმის კითხვა: თუ -ა მდებარობითი სქესის ნიშანი სიტყვებში დედ-ა, დ-ა, რატომ გვაქვს ეგვეე -ა ისეთ სიტყვებში, როგორიცაა მამ-ა, ძმ-ა¹ (თავი რომ დავანებოთ ისეთ სახელებს, როგორიცაა გზ-ა, ქვ-ა, დაბ-ა...)?

მერე: ვთქვათ -ა მდებარობითის ნიშანია; რაღაა მამრობითი სქესის ნიშანი? როგორ მოხდა, რომ მდებარობითი სქესის ნიშანი თვრამეტიოდე ფონეტიკურ ვარიანტს იძლევა (-ა, -ე-, -აღ-, -ეღ-, -ათ-, -ეთ-, -აღ-, -ეღ-, -ატ-, -ეტ-... -აქ-, -ექ-... -ავ-, -ევ-... -ავ-, -ევ-, -აკ-, -ეკ-); ხოლო მამრობითი სქესის მაჩვენებელი არსად ჩანს; არა თუ არა ჩანს, ადგილიც არ რჩება მისთვის: ყველა (გამყოფილი) სუფიქსი მდებარობითისაა!

1908 წელს ამგვარ გარემოებას მკვლევრის ექვები არ აღუძრავს: ისე დიდი იყო გატაცება სემიტურ ენებთან ანალოგიით!

შემდეგში 1908 წელს წამოყენებული დებულება ნ. მარსა უარყო; 1926 წელს, — ახლა უკვე სხვა შრომის წინასიტყვაობაში, — იგი გვეუბნება:

ვინც ახალი საენათმეცნიერო მოძღვრების (იგულისხმება იაფეტური თეორია — ა. ჩ.) გაცნობას იწყებს, მისთვის აჯობებს არ ჩაიხედოს ერთ ხანს შრომებში, რომლებიც გამოსულია „მესამე ეთნიკურ ელემენტზე“ ადრე², — აჯობებს, რამდენადაც გულის-ყური მიპყრობილია თეორიულ მხარეზეო.

¹ საჭირო საბუთად არ გამოდგება ნ. მარსის მითითება: ებრაულში მამა-სახელს მრავლობითში „მდებარობითის დაბოლოება აქვს“ (იხ. Осион. тара. — Ивнр. рач. I, 36). რატომ მხოლოდობითში — არა?

² ე. ი. 1920 წელზე ადრე.

მას შემდეგ ბევრი საკითხის გაშუქებაცა და, მეტი კიდევ, დასმაც კი იმდენად შეიცვალა, რომ [ახლა] ვიძლევეთ დიამეტრალურად საწინააღმდეგო ახსნასო.

წინასწარ ცნობაში ქართული ენის სემიტურთან ნათესაობის შესახებ¹ ლაპარაკი გვაქვს მდებრობითი სქესის გადაშენების შესახებ ქართულში მაშინ, როდესაც გრამატიკული „მდებრობითი სქესი“, როგორც ახლა გარკვეული გვაქვს, უფრო გვიანდელი მოვლენაა, და ეგეც რომ არა, თავდაპირველად მამრობითი და მდებრობითი სქესი კი არ წარმოქმნილა, არამედ — კლასები, იმისდა მიხედვით, თუ როგორ იყოფოდა საგნები სხვადასხვა კოსმოსურ, წინათ — სამეურნეო სამყაროებისადმი, მიკუთვნებასთან დაკავშირებითო“ (ხაზი ჩენია — ა. ჩ.)².

აქ უადგილო იქნებოდა ნ. მარის ახალი გაგების დაწვრილებით განხილვა და შეფასება, მით უფრო, რომ ახალი გაგების შესაბამისად ქართული ენის სინამდვილე არ ყოფილა ანალიზებული და არც სპეციალური წერილი უძღვნია ნ. მარს სქესის საკითხისათვის (გაკვრით კი არა ერთგან შეხებია თავის ბოლოდროინდელს შრომებში).

საკმარისია, თუ ვიტყვით, რომ 1926 წელს თქმული არა თუ არ მოითხოვს იმის დასაბუთებას, რატომაა მამ-ალ-ში -ალ სუფიქსი მდებრობითი სქესის ნიშანი, არამედ თვით სქესის საკითხიც მოხსნილია: სქესთა გარჩევას კლასების გარჩევა უსწრებდაო.

ასეთი გაგება, ზოგადად, მართებულია. ასეთი გაგება დასაბუთებულიც იყო — და ბევრი სპეციალისტის მიერ გაზიარებულიც — უკვე 1908 წ., როცა ნ. მარი ქართულში მდებრობითი სქესის ნიშნებს ეძიებდა.

ამგვარად, ბოლოდროინდელ თავის შრომებში ნ. მარმა უარყო ზემოხსენებული ელემენტების (-ა, -ალ-...) სუფიქსად გამოყოფა და მდებრობითი სქესის დაბოლოებად მათი მიჩნევა, რასაც წინათ იცავდა.

გრამატიკული სქესების საკითხს ქართულში ვრცლად შეეხო ივ. ჯავახიშვილი კაპიტალურ შრომაში: „ქართული და კავკა-

¹ იგულისხმება „Основные таблицы“-ს წინასიტყვაობა.

² „В предварительном сообщении о родстве грузинского языка с семитическими говорится о вымирании жен. рода в грузинском (O'I, стр. 9, прим.), между тем грамматический «женский род», как теперь выяснено, позднейшее явление, да и возникли-то впервые не роды, женский и мужской, а классы в связи с делением предметов по принадлежности к различным космическим, раньше хозяйственным мирам“ — იბ. „Предисловие к «Классифицир. перечню печатных работ по яфетидологии» — Избр. раб“, I, 224.

სიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა“, კარი III, ნაწ. I, თავები V—XVI, გვ. 165—234.

სახელთა შედარებითი ანალიზის გზით ივ. ჯავახიშვილი მივიდა იმ დასკვნამდის, რომ ქართულსა და ქართველურ ენებში ისტორიულად გარჩეული იყო სამი სქესი: მამრობითი, მდედრობითი და საშუალო; პირველის ნიშანი იყო—ვ, მეორისა --ნ, მესამისა კი — ზ (გვ. 214).

მამრობითი სქესის აღმნიშვნელი ვ გამოყოფილია სახელებში: ვაჟი, ური, ვაცი, ვაციკი, ვერძი, ვაჩინა, ვაჩი, ურა, ვერანი, ვირი... (გვ. 180).

მდედრობითი სქესის ნიშანი ნ ივარაუდება სახელებში: ნეზვი, ნერბი, ნუსა, ნუკრი, ნერჩი (გვ. 184).

საშუალო სქესის აფიქსი ზ აეტორის მიერ დადასტურებულია 19 სახელში: ბატკი, ბატკანი, ბოზო, ბოკვერი, ფუკვარი, ფეკნა, ბურვაკი, ბაშვი, ბუში, ბარა, ბერე, ბელი, ბუჩინა, ბიჟინა, ბალანა, ბიკიკა, ბიკი, ბაქია და ბოჩიკი (გვ. 190—214).

სქეს-კატეგორიის ამ მარჯვენებელს ივ. ჯავახიშვილი აკავშირებს კავკასიურ ენათა სათანადო კატეგორიათა ნიშნებთან (გვ. 255—6); ამ მხრივ ეს გამოკვლევა პრინციპული ღირებულებისაა, როგორც ქართველურ და მთის კავკასიურ ენათა ისტორიული მორფოლოგიის მონოგრაფიული შესწავლის საგულისხმოდ ნიმუში.]

სქეს-კატეგორიის მარჯვენებელს ივ. ჯავახიშვილი ვარაუდობს პრეფიქსებში და გამოყოფს პრეფიქსების სახით; ეს სავსებით ეგუება კავკასიურ ენათა სტრუქტურის ძირითად პრინციპებს და ქართველურისა და მთის კავკასიური ენების გენეტური ურთიერთობის ისტორიულ პერსპექტივებს.

სიტყვათა აგებულების შედარებით-ისტორიული ანალიზის საწინიშნოდ ძიებაა მოცემული თავსართების გამოყოფისას სახელებში: ბატკანი, ბალანა, ბაშვი... ნერჩი, ნეზვი...

მაგრამ ასევე დამაჯერებელი არაა სხვა მაგალითები, და, რაც მთავარია, სადავოა გამოყოფილი აფიქსების ინტერპრეტაციის საკითხი.

ბაშვი, ბალანა, ბატკან-ის ბა-, ექვს გარეშე, აფიქსია; მაგრამ ის ქართველურ ენებში სხვა კავკასიურ ენებიდან შესული ჩანს; ამდენად ქართველურ ენათათვის ჭამახასიათებლად ვერ მიიჩნევა (თუმცა უაღრესად საინტერესოა ქართველურისა და სხვა კავკასიური ენების ურთიერთობის თვალსაზრისით).

ეგვე ითქმის ვაჟ-ის შესახებ; აქ მთელი სიტყვაა ნასესხები დალისტინის ენათა გარკვეული ჯგუფიდან; აღსანიშნავია, რომ IX—X სს. უძველეს ძეგლებში ეს სახელი არცა გვხვდება.

მერე საკითხავია — სქესი თუ კლასი? ეს არაა ტერმინის საკითხი იმ კავკასიურ ენებშიც კი, რომელნიც ამჟამად სამ კლასს განასხვავებენ (ასე, მაგალ., ხუნძურში); სამი კლასი აქ არ უდრის მამრობითს, მდედრობითსა და საშუალო სქესს თუნდაც იმიტომ, რომ არც ერთი ცხოველი, მამალი თუ დედალი, არ შეიძლება იყოს მამრობითი ან მდედრობითი სქესისა, ე. ი. პირველი და მეორე კლასისა, არამედ მხოლოდ მესამე კლასს განეკუთვნება (სხვანაირად რომა ვთქვათ, ხარიცა და ძროხაც, საშუალო სქესისაა და, მაშასადამე, ცხადია, სქესის მიხედვით არ ხასიათდება).

ეს გარემოება განსაკუთრებულ სირთულეებს ქმნის, როცა ვ პრეფიქსი აღმოაჩნდება მამრობითი სქესის ცხოველთა სახელებს: ვ ა ც ი, ვ ე რ ძ ი...

აქ თვით ამ თავკიდურ ვ-ს პრეფიქსულობა დგება კითხვის ქვეშ: თუ ეს ვ- ფონეტიკური ცვლილების შედეგად არაა მიღებული სხვა ბგერისაგან, სახელდობრ ბ-საგან, ის პრეფიქსად არ მიიჩნევა — არც ერთ კავკასიურ ენაში ვ ა ც ი, ვ ე რ ძ ი და მსგავსი სახელი მამრობითი სქესისა (პ ი რ ვ ე ლ ი გ რ ა მ ა ტ ი კ უ ლ ი კ ლ ა ს ი ს ა) არ შეიძლება იყოს. ეს სახელები ნივთთა გრამატიკულ კლასში შედის, განეკუთვნება ე. წ. საშუალო სქესს. მთის კავკასიურ ენათა უმეტესობაში დღემდის შემონახულია კლასების გარჩევა. ძირითადია ორი კლასი: ადამიანისა და ნივთისა; ადამიანისაში ჰშირად გარჩეულია მამაკაცი და ქალი, მაგრამ ესეც არაა სქესების მიხედვით დაყოფა, არამედ მასში საზოგადოებრივი თვალსაზრისითაა კვალიფიკაცია მოცემული¹. ნივთთა კლასიც ჰშირად დიფერენცირებულია, აქაც ღირებულების მომენტი ჩანს ამოსავალი.

§ 108. კავკასიურ ენებში გრამატიკული კლასებია გარჩეული და არა სქესები. ასევე უნდა ყოფილიყო ქართველურ ენებშიც: აქაც ისტორიულად გამოირჩეოდა კლას-კატეგორიები, კატეგორიები ადამიანისა და ნივთისა. ეს კატეგორიები ქართველურ ენათა მორფოლოგიის ამა თუ იმ უბნებში დღესაცაა წარმოდგენილი ნაშთის სახით ანდა დაცულია ფუნქციის შეცვლით.

ექვი არაა, რაც უფრო ღრმად მოხერხდება ქართველურ ენათა ისტორიის წარსულში ჩახედვა, მით უფრო მეტი აღმოჩნდება ფაქტები ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა ოდინდელი სისტემატური გარჩევისა სიტყვაწარმოებაში.

¹ ეს სპეციალურ განხილვას საჭიროებს; გავერით ამის შესახებ იხ. ავტორის „ზოგადი ენათმეცნიერება“, I, გვ. 147 (მეორე გამოც.).

გრამატიკულ სქესებს—მამრობითს, მდედრობითს, საშუალოს— ქართველურ ენათა შორეულ წარსულშიც ვერ ვიპოვიტ: ეს ენები მათ არ განასხვავებდენ მორფოლოგიური თუ სანტაქსური საშუალებით¹.

ამასთან დაკავშირებით ბუნებრივია მოგვაგონდეს ერთი ფაქტი: ურარტულში, აგრეთვე ახალ ელამურში გრამატიკული სქესები არ გაირჩევა. ასეთია, ყოველ შემთხვევაში ლიტერატურული ჩვენება. იხ. კრებითი ხასიათის და, მაშასადამე, ნაკლებ საცილობელი ცნობა C. Autran-ისა «Les langues propres de l'Asie antérieure ancienne» — კრებულში «Les langues du monde», Paris 1924, გვ. 284, 288...²

სქესის არქონა უარყოფითი დახასიათებაა; მის მიხედვით რისამე თქმა ძნელია: ეგების ჰქონდა და დაეკარგა; ანდა: მაშინ ჯერ კიდევ არ ჰქონდა განვითარებული (თუმცა ეს ჩვენს წელთაღრიცხვამდის პირველი ათასწლეულის პირველ ნახევარს ეხება). შეიძლება აგრეთვე სათანადო მასალა არ იყოს ჯეროვნად გაშიფრული და არარსებულად მიაჩნდეთ სპეციალისტებს ის, რაც არაა შენიშნული და გამოვლენილი.

ერთი სიტყვით, ბევრი შესაძლებლობაა, და სწორედ ამიტომ საჭიროა ყურადღება მივაქციოთ—საკითხის დასმის წესით, რა თქმა უნდა, — ერთ შესაძლებლობასაც. გრამატიკული სქესი წინა აზიის ამ ძველ ენებში, იქნებ, იმიტომ არ ჩანს, რომ ამ ენებს არც ახასიათებდათ ეს კატეგორია: ის კი არა, თუ ჰქონდათ და დაეკარგათ, არამედ არც ჰქონიათ (და ცხადია, ვერც დაკარგავენ) — გრამატიკული სქესის ნაცვალი შეიძლებოდა ყოფილიყო გრამატიკული კლას-კატეგორიები იმავე რიგისა, რაც თუნდაც ქართველურ ენებში გვაქვს.

ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა, რომ ხეთების სამეფოს ინდოევროპულ ენაში, კანეზურში, განასხვავებენ სულიერისა და უსულოს გრამატიკულ კატეგორიებს (იხ. Delaporte «Les hittites», Paris 1936, გვ. 303: «La déclinaison du nom ne distingue pas encore le masculin et le féminin, mais l'animé et l'inanimé»).

ინდოევროპულ ენათა ავტორიტეტულ სპეციალისტებს შორის ამჟამად ის აზრია გაბატონებული, რომ გრამატიკულ სქესთა განსხვავებას ინდო-ევროპულ ენებში ამოსავლად აქვს სულიერისა და უსულოს გარჩევა (იხ. მაგ., Meillet, Vendryes...).

¹ სქესის აღნიშვნისათვის ენა მიმართავდა საგანგებო სიტყვებს (მამალი, დედალი... ძე, ხვადი... ხარი, ფური...).

² ურარტულის შესახებ აქვეთხოლობთ: «Pas de genre morphologiquement distinct» (გვ. 234); ახალ ელამურის შესახებაც—ასევე: «pas de signe extérieur de distinction des genres» (გვ. 288).

სრულიად ბუნებრივია, თუ კანეზურში მამრობითი და მდედრობითი სქესის ნაცვლად დადასტურდა სულიერისა და უსულოს განსხვავება: კანეზური ინდო-ევროპული ენაა (მორფოლოგიურ თვისებათა მიხედვით მაინც).

სამაგიეროდ, პროტოხატურისა, ე. ი. ნამდვილი ხეთურის შესახებ იგივე Delaporte არას ამბობს, ჩანს, მსგავსი გარჩევა იქ არ დასტურდება.

§ 109. დასასრულ, ერთი კითხვა: რატომ დაირღვა გრამატიკული კლასების — ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა — მორფოლოგიური სისტემა ქართულში?

გრამატიკული კლასებისა და გრამატიკული სქესების მორფოლოგიური სისტემა ბუნებრივად შეიძლება გამარტივდეს სათანადო ენის განვითარების პროცესში. „ბუნებრივადო“ რომ ვამბობთ, ამით პირობით აღვნიშნავთ იმ პროცესებს, რომლებიც ენათა განვითარებას ახასიათებს სხვა ენათა გავლენის გამორიცხვის შემთხვევაში.

ასეთი განვითარება გულისხმობს მორფოლოგიური სისტემის გამარტივებას, როგორც ევოლუციის მიმართულების ძირითად ხაზს. ასეთ შემთხვევაში კონკრეტული კატეგორიები იკვეცება; მიმდინარეობს მორფოლოგიის განტვირთვა და სინტაქსის დატვირთვა. განვითარების გზა მიემართება კონკრეტულიდან აბსტრაქტულისაკენ და ის გამოხატულებას პოვებს, კერძოდ, ამაშიც.

გრამატიკულ სქესთა რიცხვის შემცირება, ზოგჯერ გაქრობაც კი, შესაძლოა მივიღოთ ამ გზით¹.

მაგრამ ქართველურისა და სხვა კავკასიური ენების ვითარება ცხადყოფს, რომ ეს არაა ძირითადი მიზეზი: ვთქვათ, ქართველური ენები და მთის კავკასიური ენები განვითარების სხვადასხვა საფეხურს წარმოგვიდგენს, ანდა სვანური და ქართული აგრეთვე ამ მხრივ განსხვავდება, და ეს იწვევს გრამატიკულ კლასთა საკითხში სხვაობას.

მაგრამ როგორღა მოხდა, რომ კიურულმა დაკარგა გრამატიკულ კლასთა გარჩევა, მეზობელ ლაკურს კი სამი კლასი დაუცავს დღემდე...

ანდა კიდევ: ადიღეურ ენებში მოიშალა გრამატიკული კლას-კატეგორიები, აფხაზურში კი მკვეთრად ჩამოყალიბებული სისტემა გვაქვს ამჟამადაც.

ძნელი საფიქრებელია, რომ მონათესავე ენებში ასეთი სხვაობა მარტოოდენ შინაგანი განვითარების ბუნებრივ შედეგს წარმოადგენდეს.

¹ იხ., მაგალ., მე 2: «Le genre grammatical» — კრებულში *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1921, გვ. 201—202.

გარკვეული, — მასთან არამცირე, — მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა სხვა აგებულების ენებთან კონტაქტს, როგორც ამას კავკასიური ენებისათვის აღნიშნავენ, საფიქრებელია, სავსებით სამართლიანად ა. დირი (იხ. Einführung in das Studium der kaukasischen Sprachen, 1928, გვ. 343), ივ. ჯაფახიშვილი (ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937, გვ. 256—257) და ქართულის მიმართ — ნ. მარი შრომაში Основные таблицы. შესავალი — Извр. раб., I, გვ. 36—37 (შდრ. Dumézil: Introduction, 3).

მთის კავკასიურ ენებში გრამატიკული კლასების კატეგორია უფრო დაზიანებულია განაპირა ზოლში და უფრო დაცულია შიგნით მოქცეულ უბნებში.

ასევე: ქართველურ ენათაგან სვანურმა უკეთ შეგვინახა გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მორფოლოგიური გარჩევის საშუალება, ვინემ — ქართულმა მიუხედავად იმისა, რომ ქართულს მოეპოვებოდა — უკანასკნელი ნუთმეტი საუკუნის მანძილზე მაინც — ძლიერი საკონსერვაციო ფაქტორი, — სალიტერატურო ენა.

უკვე მეხუთე საუკუნეში (ჩვენი წელთაღრიცხვისა) სალიტერატურო ქართულში გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მორფოლოგიური სისტემა მოქმედი აღარაა, ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა სისტემატური გარჩევა სახელთა წარმოებაში უკვე მოშლილია.

უცხო ენის (თუ ენათა) გაელენას ამ შემთხვევაში, როგორც ითქვა, ვერ დავიფიქვებთ. ამ ენის (თუ ენათა) ვინაობის ზედმიწევნით გარკვევა ამჟამად ძნელია; ის კი მაინც ცხადია, რომ გამვლენელი ენა სამხრეთით ივარაუდება, და ის სუფიქსური წყობისა უნდა ყოფილიყო: სუფიქსური წყობის გაძლიერება ქართულსა და ზანურში პრეფიქსულის ხარჯზე — ამასთან ჩანს დაკავშირებული.

§ 110. შეიძლება დავასკვნათ. რას იძლევა ქართულისა და ქართველურ ენათა ისტორიისათვის ფუძის საწარმოებელ პრეფიქსთა ანალიზი?

1. დადებითად წყდება გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა არსებობის საკითხი, და დასტურდება ადამიანისა და ნივთის კატეგორიათა ისტორიულად გარჩევა ქართველურ ენათა მორფოლოგიურ სისტემაში.

ამჟამად ინდო-ევროპულ, სემიტურ და სხვ. ენებზე მომუშავე ავტორიტეტული სპეციალისტების მიერ მიღებულია სახელთა შემდეგი ძირითადი კლასიფიკაცია:

- ა. დაყოფა ადამიანად და ნივთად;
- ბ. ცოცხალ და არაცოცხალ არსებად;
- გ. მამრობით და მდედრობით სქესებად;
- დ. სხვადასხვა კლასებად სხვა ნიშან-თვისებათა

მიხედვით (მაგალ., საგანთა გარეგნული ფორმის მიხედვით)¹.

სქესებად დაყოფა მეორეულად ითვლება; ინდოევროპულსა და სემიტურ ენებში ესაა ცოცხალ და არაცოცხალ არსებათა კლასების რეინტერპრეტაციის შედეგი.

ამგვარად, სქესებად დაყოფა არაა ერთად ერთი კლასიფიკაცია, იგი მხოლოდ ერთ-ერთი კლასიფიკაციაა, ისიც მეორეული.

როგორია ვითარება კავკასიურ ენებში?

გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მიხედვით მთის კავკასიურ ენებში ერთნაირი სურათი არა გვაქვს: არის ენები, რომელთაც ამჟამად, ქართველურ ენათა მსგავსად—კლას-კატეგორიები გარჩეული არა აქვთ (ადიღეური, კიურული ანუ ლეზგიური), ენათა მეტ წილში კი (აფხაზურში, ჩაჩნურ-ინგუშურსა და წოვა-თუშურში, აგრეთვე დაღისტნის ენათა უმეტესობაში) კლას-კატეგორიები ჩანს.

კლას-კატეგორიათა გაურჩევლობა კავკასიურ ენებში მეორეული მოვლენაა. ეს ცხადი ხდება ქართველურ ენათა მასალის ანალიზით; ამასვე ადასტურებს კლას-კატეგორიათა გაქვევებული ნიშნების დადასტურება ამ კატეგორიის არმქონე ენებში (მაგალ., კიურულში, როგორც ამას მონათესავე ენებთან შედარება გვიჩვენებს).

2. როგორც ქართველური, ისე დანარჩენი კავკასიური ენებისათვის ისტორიულად დამახასიათებელია ორი კატეგორიის გარჩევა: ადამიანის კატეგორიისა და ნივთის კატეგორიისა.

ეს კლასიფიკაცია პირვანდელი სახით ყველგან როდია დაცული: მასში თვალსაჩინო ცვლილებაა მომხდარი. ამგვარად, აწინდელი სხვაობა მეორეულია.

3. ქართველურ ენებში ადამიანის კლას-კატეგორიის ნიშანი ფონეტიკურად ერთფეროვანია (მ-პრეფიქსი!), ნივთის კატეგორიის ნიშნები კი განსხვავებულია: ს-, დ-, ლ-, ნ-, რ-, ბ-:

¹ ეს კლასიფიკაცია მომდინარეობს ვუნდტიდან.—იხ. მისი „ხალხთა ფსიქოლოგია“, ტ II, 15—24 (პირველი ტომის პირველი გამოცემა—1900 წ.; II ტ. მესამე გამოცემა—1912 წ.). ვუნდტის კლასიფიკაცია აქ ოდნავ გამარტივებულია.

გრამატიკული სქეს-კატეგორიის საკითხს ენათმეცნიერებაში—ვუნდტიამდის და ვუნდტის ამ შრომის გამოქვეყნების შემდეგ—ეხებოდა ჩვენი მოხსენება: „გრამატიკული სქესის საკითხისათვის“ (წაკითხული იყო ენიშკი-ის ზოგადი ენათმეცნიერების განყოფილების სხდომაზე, 1940 წლის დეკემბერში).

სხვა კავკასიურ ენებშიც არსებობდა ანალოგიური მდგომარეობა გვაქვს: პირველი კლასის ნიშანი (აფხაზურის გარდა) თითქმის ყველგან გ- (|| უ) აფიქსია: ერთგვარობის მხრივაც და ფონეტიკურადაც (ქართვ. მ- -- სხვა კავკას. ენათა გ-); აქ სიახლოვე მეტად თვალსაჩინოა (შდრ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართ. და კავკას. ენ. ბუნ. 254).

ნივთის კატეგორიისათვის მთის კავკასიურ ენებში წყება მაჩვენებლები გვაქვს (ოლონდ ესენი ნივთთა კლასის სხვადასხვა ჯგუფებს განეკუთვნებიან). ამ მაჩვენებლებს შორის განსაკუთრებით აღსანიშნავია ბ- და ღ-: მათ შეეხვდებით მთელს ჩაჩნურ-ინგუშურ ჯგუფში და დალისტნის ყველა ენაში, სადაც კი კლასებია გარჩეული (ბ-ს მცირეოდენი ფონეტიკური ცვლილებით დარგულსა, რუთულურსა და წახურულში).

ამ ორი მაჩვენებლიდან ერთ-ერთი—ბ-— ქართველურ ენათათვის უცხოდ გვეჩვენება და, როგორც ნათქვამი გვაქვს ზევით (იხ. გვ. 179), შეთვისებული ჩანს მთის კავკასიურ ენათაგან.

ამას ვერ ვიტყვით ღ-ს შესახებ. მისი ხვედრი წონა, როგორც ფორმანტისა, ქართველურ ენებში იმდენად არსებითია, რომ მისი შეთვისების საკითხი უნდა გამოირიცხოს, და ეს მიუხედავად იმისა, რომ ნივთის კატეგორიის ძირითადი ნიშანი ქართველური ენებისათვის ს-, ლ-, (ნ-) ჩანს.

ღ- პრეფიქსი საერთო მონაცემია ქართველურისა და სხვა კავკასიური ენებისათვის (ვგულისხმობთ, პირველ ყოვლისა, ჩაჩნურსა და დალისტნურ ჯგუფებს)¹. ეს „საერთო“ შესაძლოა რომელიმე ერთი ენის კუთვნილება იყოს და მისგან მიეღოს, როგორც ქართველურ, ისე ზემოხსენებულ ენებს.

აქვე დავძენთ, რომ სახელთა ბრუნებაშიც აშკარავდება -ღ აფიქსი (სუფიქსი და არა პრეფიქსი): ის ქართველური ენებისთვისაც არაა უცხო, მასთან საკმაოდ ფართო გამოყენება აქვს დალისტნის გარკვეულ ენებშიც.

4. ქართველური ენებისათვის ნივთის კატეგორიის დიფერენციაცია ჩვენ გამოირიცხულად მივიჩნიეთ: სათანადო პრეფიქსები სხვადასხვა დიალექტური წრისად ვცანით.

როგორია ისტორიული პერსპექტივები სხვა კავკასიურ ენათათვის? ქართველურ ენათა ჩვენებას შეუძლია დააყენოს გარკვეული საკითხი: პირველადია თუ მეორეული ნივთის კატეგორიის ხსენებული დიფერენციაცია კავკასიურ ენებში?

¹ ღ- პრეფიქსი იცის აფხაზურმაც, ოლონდ თუნქციის მხრივ იმდენად თვალსაჩინო განსხვავებაა, რომ საეციალურ განხილვას მოითხოვს. საფიქრებელი კია, რომ ეს იგივე ღ- იყოს გენეტურად.

5. როგორც უნდა გადაწყდეს ეს საკითხი, ფაქტი ისაა, რომ გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა საკითხში ქართველური დამთის კავკასიური ენები ერთი და იმავე ბუნებისა აღმოჩნდა, ქართველურ ენათა ისტორიული ვითარების გათვალისწინებამ სიახლოვე დაგვიდასტურა იქ, სადაც, ერთის შესხედვით, სრული სხვაობა გვქონდა.

ქართველური ენებისათვის ისტორიულად დამახასიათებელია გრამატიკულ კლასთა გარჩევა¹ ისევე, როგორც მთის კავკასიური ენებისათვის (გრამატიკული კლასისა და არა-გრამატიკული სქესებისა).

6. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა ნიშნებად ქართველურ ენებში პრეფიქსები გვქონდა, არსებითად ასეა ეს სხვა კავკასიურ ენებშიც: არსებით სახელებში, ზმნებში.

საგანგებო შესწავლას საჭიროებს მთის კავკასიურ ენებში გრამატიკულ კლას-კატეგორიათათვის სუფიქსის გამოყენების ფაქტები. სათიქრებელია, ეს იყოს — რიგ შემთხვევაში მაინც — მეორეული მოვლენა.

მაინცადა მაინც ქართველური ენებისათვის საკითხი უყოყმანოდ წყდება: გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა აღნიშვნა პრეფიქსებით ხდებოდა. მაშასადამე, — ესაა აქ არსებითი, — არ შეიძლება ვეძებოთ გრამატიკული კლას-კატეგორიის ნიშნები სუფიქსებში (მხედველობაში მაქვს ამჟამად უფუნქციო სუფიქსები, თუნდაც იგივე ფუძის დეტერმინანტები)².

7. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა გარჩევა შეიძლება ყოფილიყო დამახასიათებელი წინა აზიის იმ ძველი ენებისათვის (ელამური, ურარტული, ხეთური...), რომელთათვისაც უცხო ჩანს გრამატიკულ სქესთა გარჩევა. ამ მხრივ მოსალოდნელია ახალი საბუთის მოპოვება იმის სასარგებლოდ, რომ წინა აზიის ეს ენები იმავე წრეს განეკუთვნებოდნენ, რომელსაც ქართველური და მთის კავკასიური ენები ქმნიან.

გრამატიკული კლას-კატეგორია არსებითად მკვდარია ქართველური ენებისათვის: მოქმედ მორფოლოგიურ სისტემას იგი

¹ და ეს მიუხედავად იმისა, რომ მუშის დეტერმინანტ სუფიქსებშიცა და გრამატიკული კლასების პრეფიქსებშიც მეორდება ერთი და იგივე თანხმოვნები: ლ, ნ, რ, ჯ (ლქ|ქ|ჯ დეტერმინანტები ფონეტიკურად ლ-ს უნდა უკავშირდებოდეს და არა — მ-პრეფიქსს; ს-პრეფიქსი ლ-ს მორფოლოგიური ეკვივალენტია).

რომც ვივარაუდოთ, რომ დეიქტუბი (ჩვენებითი) ნაწილაკები, ფუძეს რომ ეზარცებოდნენ დეტერმინანტ სუფიქსებად, წარმოადგენდნენ ნივთის კლასის ფორმებს: ეს იქნებოდა გაქვავებული ფორმანტები — და ამიტომ განზოგადებულები გრამატიკული კლასების აღნიშვნა მათ ვერ დაეკისრებოდათ.

არ წარმოადგენს¹ (თუ სადაურობის -ელ-, -ურ- სუფიქსთა ხმარებას არ მივიღებთ მხედველობაში). გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა პრეფიქსები ამიტომ უფუნქციოდ გამოიყურება ყველგან, სადაც კი სახელთა საწარმოებლად პრეფიქს-სუფიქსია გამოყენებული. პრეფიქსის ფუნქციის დაჩრდილვით სუფიქსის პირდაპირი დანიშნულება ცვაუგებარი გახდა: მ-კეთებ-ელ-ში მიმღეობის საწარმოებლად მ-პრეფიქსსა და -ელ-სუფიქსს მივიჩნევთ. ამჟამად ჩვენ გვეუცხოება აზრი, რომ ისტორიულად -ელ-სუფიქსი მოწოდებული იყო ზმნის ფუძე სახელისად ექცია, მ-პრეფიქსი კი მიუთითებდა — ეს სახელი ადამიანის კატეგორიისაო.

მ. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მორფოლოგიური სისტემის მოშლა სხედასხვა ქართველურ ენებში ერთდროულად არ უნდა მომხდარიყო: ყველაზე ადრე ეს ქართულსა და ზანურს (ქანურ-მეგრულს) უნდა დასტყობოდა, უფრო გვიან — სევანურს.

სალიტერატურო ქართულში ამ მორფოლოგიური სისტემის მოშლა ფაქტია უკვე მეხუთე საუკუნეში (ჩვენი წელთაღრიცხვისა).

საგულისხმოა, რომ გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა პრეფიქსები შემოგვენახა ნაზმნარ სახელებში უფრო მეტად, ვინემ სახელისაგან ნაწარმოებ სახელებში; მასთან: ნაზმნარი სახელებიდან ფორმებით მდიდარ მიმღეობაში — უფრო მეტად, მასდარში კი — გაცილებით ნაკლებად. მერე: ნიეთის კატეგორიის პრეფიქსები უკეთ შემოგვრჩა, ადამიანის კატეგორიისა — უფრო იშვიათ შემთხვევებში: გრამატიკული კლას-კატეგორიის მოშლა კონკრეტულის უფრო აბსტრაქტულით შეცვლას გულისხმობს, ნიეთის კატეგორია კი აბსტრაქტულობის გამოხატვას გაცილებით უფრო ეგუება, ვინემ ადამიანის კატეგორია.

9. გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა მოშლის პროცესში გარკვეული როლი, საფიქრებელია, ითამაშა სხვა სტრუქტურის ენებთან კონტაქტმაც: გამვლენელი ენა (თუ ენები) ქართველურ ენათა სამხრეთით მომიჯნავე უნდა ყოფილიყო (გავლენა ქართულსა და ზანურზე!); გამვლენელი ენა სუფიქსურ წყობისად უნდა ვცნოთ.

¹ ს ე მ ა ს ი ო ლ ო გ ი უ რ ი ჯგუფების გამოყოფისას კი ადამიანისა და ნიეთის კატეგორია დღემდის ცოცხალი ჩანს: ვინ? კაცი... რა? ცხენი...

§ 111. ზოგადი დასკვნა
(ორივე ნაწილისა)¹

1. ქართველურ ენებში სახელთა ძირში ისტორიულად დასტურდება ცალი თანხმოდანი.

მას ფუძედ აყალიბებს:

ა. დეტერმინანტი სუფიქსისა და

ბ. გრამატიკული კლას-კატეგორიის პრეფიქსის დართვა. ამჟამად ერთიკა და მეორეც უფუნქციო ჩანს და ხშირ შემთხვევაში ძირსაა შეზრდილი.

2. გრამატიკული სქესების ადგილი ქართველურ ენებში ექირა გრამატიკულ კლასებს; გამოიყოფოდა. ორი ძირითადი კლას-კატეგორია: ადამიანისა და ნივთისა.

პირველის მაჩვენებელი ყველა ქართველურ ენაში ერთნაირია, მეორე — დიალექტობრივ ვარიაციებს იძლევა.

3. ორივე ზემოაღნიშნული დებულება ახალ პერსპექტივას შლის ქართველურ ენათა გენეტურ-ისტორიული ურთიერთობის რკვევისას, როგორც მთის კავკასიურ ენებთან, ისე წინა აზიის ძველმკვდარ ენებთან.

4. დეტერმინანტი სუფიქსებისა და ფუძეთა ფონეტიკური ურთიერთობა გარკვეულ ჩვენებას იძლევა მახვილის საკითხის შესახებ ძველს ქართულში: ძველს ქართულში დასტურდება ინტენსიური დინამიკური მოძრავი მახვილი.

5. დეტერმინანტი სუფიქსები და გრამატიკულ კლას-კატეგორიათა პრეფიქსები ერთნაირი აქვს სახელისაგან ნაწარმოებ სახელსა და ზმნისაგან ნაწარმოებ სახელს.

ამის საფუძველია სახელისა და ზმნის კატეგორიათა ისტორიული გაუდიფერენცირებლობა ქართველურ ენებში.

6. სახელისა და ზმნის ამ ურთიერთობის დადგენას არსებითი მნიშვნელობა აქვს ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემის გარკვევისათვის ქართველურსა და მთის კავკასიურ ენებში.

¹ დაწვრილებითი შეჯამება პირველი ნაწილის შედეგებისა იხ. გვ. 126—132, მეორე ნაწილისა—იხ. გვ. 257—261.

А. С. ЧИКОБАВА

ДРЕВНЕЙШАЯ СТРУКТУРА ИМЕННЫХ ОСНОВ В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

(Резюме)

1. Путем сравнительного анализа ряда, казалось бы, простых основ имен *существительных* и *прилагательных* картвельских языков—грузинского, занского (чанско-мегрельского) и сванского—в составе их обнаруживается наличие суффиксов с исходными согласными ლ l, ნ n, რ r, ვ v, დ d и с предшествующими гласными (ა a, ე e—обычно, უ u, ი i, ო o—относительно редко).

Таким образом означенные „простые“ основы исторически надо признать *производными*.

Основообразующие суффиксы при одном и том же слове могут варьировать.

Примеры суффиксов, выделенных из „простых“ основ *существительных* и *прилагательных*:

Суффиксы -ალ- -al-, -ან- -an-, -ავ- -av- (---ა -a), -არ- -ar-:

др.-груз.	კუ-ალ-	kʷ-al-	„след“
	-კუ-ან-	kʷ-an-	в слове უ-კუ-ან u-ku-an „позади“
	წყ-ალ-	çq-al-	„вода“
	ძუ-ალ-	ḡw-al-	„кость“
	დედ-ან-	ded-an-	„оригинал“
	დედ-ა-	ded-a-	„матка“; „оригинал“
	დედ-ალ-	ded-al-	„самка“; „курица“
	დაბ-ა-	dab-a-	← დაბ-ან- dab-an- „населенное место“;
„местечко“
ср.-м.	დაბ-ალ-	m-dab-al-	„низкий“ (этим. „происходящий из dab-a“)
др.-груз.	ძმ-ა-	ḡm-a-	← ძმ-ან- ḡm-an- „брат“
чан.	ჯუმ-ა-	ḡum-a-	← ჯუმ-ალ- ḡum-al- „брат“
мегр.	ჯიმ-ა-	ḡim-a-	← ჯიმ-ალ- ḡim-al- „брат“
сван.	ჯემ-ილ-	ḡem-il-	„брат (для сестры)“

др.-груз.	ყინ-ელ-	qin-el-	„лед“ (ср. пов.-груз. ყინ-ულ- qin-ul- „лед“)
	ქს-ელ-	ks-el-	„ткань“
	ურ-ელ-	ur-el-	„ярмо“
ср. мегр.	ურ-უ-	ur-u-	„ярмо“
др.-груз.	სთუ-ელ-	stw-el-	„сбор урожая“, „осень“
	ცხოველ-	cxov-el-	„живой“
	ცხოვ-არ-	cxov-ar-	„овца“
	გრძ-ელ-	grz-el-	„длинный“
	ძნ-ელ-	zn-el-	„трудный“
	წით-ელ-	cit-el-	„красный“
	ძუ-ელ-	zu-el-	„старый“, „древний“
	თხ-ელ-	tx-el-	„тонкий“
	ტყრპ-ელ-	tqrp-el-	ново-груз. ბრტყ-ელ- brtq-el- „плоский“
	კმ-ელ-	qm-el-	„сухой“ и т. д.
	ზუ-ერ-	zw-er-	„попилина“, „подать“

Суффиксы -ულ- -ul-, -უნ- -un-, -ურ- -ur-....:

др.-груз.	ს-ულ-	s-ul-	„душа“
мегр.	შ-ურ-	š-ur-	„душа“
сван.	ქუინ	kwin	- ქ-უნ- k-un- „душа“
др.-груз.	გ-ულ-	g-ul-	„сердце“
чан.-мегр.	გ-ურ-	g-ur-	„сердце“
др.-груз.	ას-ულ-	as-ul-	„дочь“
чан.	-ას-ურ-	-as-ur-	„дочь“
др.-груз.	ზა-ფბ-ულ-	za-px-ul-	„лето“ и т. д.

2. Означенные суффиксы могут подлежать, как в *полной* так и в *усеченной* форме.

Примеры на полную форму см. в § 1.

Усеченная форма может состоять или из одного лишь *согласной*, или же из одного лишь *гласной элемента*; в последнем случае в именах существ. палицо лишь -ა- -a-, -ე- -e- (см. § 1 примеры: ძმ-ა- dzm-a-, დედ-ა- ded-a-, მამ-ა- mam-a-, რქ-ა- rk-a- ქვ-ა- kv-a-, დაბ-ა- dab-a-... დღ-ე- dge-, ღამ-ე- gam-e-, ტყუ-ე- tqw-e-...).

Примеры на *усеченную* форму, состоящую лишь из *согласной*:

др.-груз. ვაშ-ლ-	vaš-l-	„яблоко“
ср. мегр. უშქ-ურ-	ušk-ur- ¹	„яблоко“
др.-груз. თაფ-ლ-	tap-l-	„мед“
ср. мегр. თოფ-ურ-	top-ur-	„мед“
др.-груз. ცეცხ-ლ-	ce-cx-l-	„огонь“
ср. чан. დაჩხ-ურ-	da-čx-ur-	„огонь“
„ мегр. დაჩხ-ირ-	da-čx-ir-	„огонь“
др.-груз. ძალ-ლ-	ɟaɟ-l-	„собака“
ср. мегр.-чан. ჯოღ-ოღ-	ɟoɟ-oɟ-	„собака“
др.-груз. ოფ-ლ-	op-l-	„пот“
ср. мегр. უფ-უ-	ur-u-	„пот“ и т. д.

3. Основообразующие суффиксы, обнаруженные в составе простых ныне основ имен существительных и прилагательных, оказываются действительными формантами:

а. При производстве имен от *именных* же основ, как-то: при производстве имен существительных, прилагательных, числительных.

б. При производе имен от *глагольных* основ—при образовании причастий (отглагольных прилагательных) и имен действия—*nomina actionis* (отглагольных имен существительных).

К примеру:

-ალ- -al-:

груз. (диал.) ნა-სამ-ალ-	na-sam-al-	„трегь“
др.-груз. მო-მკ-ალ-	mo-mk-al-	„жнец“ (прич. действ. зал.)
სა-მკ-ალ-	sa-mk-al-	„жатва“, „то, что надлежит жать“

-ელ- -el-:

др.-груз. მ-კეთებ-ელ-	m-keteb-el-	„делающий“
„ სა-კეთებ-ელ-	sa-keteb-el-	„то, что надлежит сделать“
(გა-)უ-კეთებ-ელ-	(ga-)u-keteb-el-	„несделанный“

-ან- -an-:

чан. მა-სუმ-ან-	ma-sum-an-	„третий“ (числит.)
-----------------	------------	--------------------

¹ Мегрельско-чалские соответствия с полной формой суффиксов даны для сопоставления.

др.-груз.	მეცოვ-ან-	mɛsɔv-an-	„убеленный сединой“ (прилаг.)
„	რქო-ან-	rko-an-	„рогатый“ (прилаг.)
„	მტკივ-ან-	mtkiv-an-	„болящий“ (причастие)
-არ- -ar-:			
др.-груз.	მ-დიდ-არ-	m-did-ar-	„богатый“ (прилаг.), „богач“
„	მ-გმობ-არ-	m-gmɔb-ar-	„поносящий“ (пртч.)
„	სა-კუთ-არ-	sa-kt̕ut-ar-	„собственный“ (пртч.)
-ერ- -er-:			
др.-груз.	მ-შუენ-ი-ერ-	m-šwen-i-er-	„прекрасный“ (прилаг.)
„	თუალ-ი-ერ-	tval-i-er-	„зрячий“ (букв. „имею- щий глаза“--прилаг.)
„	გონ-ი-ერ-	gon-i-er-	„разумный“ (прилаг.)
-ურ- -ur-:			
др.-груз.	მ-სახ-ურ-	m-sax-ur-	„прислуга“, букв. „до- машний человек“ (прилаг.)
„	მე-თევზ-ურ-	me-tevz-ur-	„рыболов“ (имя сущ. производн.)
„	უ-კეთ-ურ-	u-kt̕et-ur-	„недобрый“, „злой“ (прилаг. отриц.)
-ედ- -ed-:			
др.-груз.	მე-სამ-ედ-	me-sam-ed-	„треть“ (числит.)
„	სამ-კორ-ედ-	sam-kor-ed-	„трехэтажный“ (прилаг.)
„	მო-რბ-ედ-	mo-rb-ed-	„бегущий“ (пртч.)
„	მო-ქმ-ედ-	mo-km-ed-	„действующий“ (пртч.)
-ე- -e-:			
др.-груз.	მე-სამ-ე-	me-sam-e-	„третий“ (числит.)
„	მო-რწმუნ-ე-	mo-rɕmɔn-e-	„верующий“ (пртч.)
„	სი-მაღლ-ე-	si-maɣl-e-	„высота“ (отвлеч. имя существ.)
-ა- -a-:			
др.-груз.	კეთ-ებ-ა	kt̕et-eb-a-	„делание“ (отглаг. сущ.)
„	ყრმ-ობ-ა-	qrm-ob-a-	„детство“ (отвлеч. имя сущ.) и т. д

4. Различные варианты данных основообразующих аффиксов при использовании *одного и того же гласного* элемента различаются по *согласному* элементу: -б- -п-, -т- -л-, -г- -р-, -з- -в-, -д- -ф-, генетически восходя к различным диалектным (или языковым) слоям, представленным в составе древне-грузинского литературного языка уже в древнейших из известных пока памятниках V—IX веков н. эры.

Удельный вес каждого из этих суффиксов в именных основах зависит от роли, выпадавшей на долю соответствующего диалекта в развитии грузинского литературного языка.

Наиболее мощным надо признать слой -т- -л¹, далее—слой -г- -р-; наиболее древним же выглядят слои -б- -п- и -з- -в- (слой -д- -ф- не менее древен, чем слои -б- -п-, но он представлен весьма слабо).

5. Означенные суффиксы надо признать *наиболее древними* в *простых—ныне—именах существительных* (и *прилагательных*), где они воспринимаются, как составная часть основы.

Функция этих суффиксов в „первичных“ именах существительных ныне не поддается точному определению; по всей вероятности они выступали здесь вначале в роли *дейктических частиц*, формируя из аморфных корней *poen finitum* („substantivum“ сказали бы мы, если бы substantivum и attributivum были в грузинском языке *морфологически дифференцированы*).

Следы этой первичной функции и прослеживаются в том факте, что при помощи *тех же суффиксов* от *глагольных основ* образуются *именные основы*: მ-კეტებ-ელ- m-ķeteb-el- „делающий“... კეტებ-ა- ķeteb-a- „делание“...

Правда, в образовании причастий участвуют и префиксы, но не этим обусловлен переход глагольной основы в категорию именных основ: ср. *poen actionis* კეტებ-ა- ķeteb-a-, где налицо лишь суффикс или же причастие прош. врем. типа თხრ-ი-ლ- txh-i-l- „ров“ (букв. „вырытое“), образованное лишь при помощи суффикса.

Вышесказанное дает основание охарактеризовать интересующие нас *суффиксы*, как *детерминанты основ* (или *суффиксы-детер-*

¹ Называя по согласному элементу аффикса.

მიწანი), понимая под основой *простую основу* или *корень* (Wurzeldeterminativ, déterminant de racine¹).

6. *Детерминанты основ* богато представлены в запском языке, выявляя как общие с грузинским языком форманты (см. § 1), так и закономерные соответствия грузинских детерминантных суффиксов:

груз. -ელ- -el-	зап. -ალ- -al- -არ- -ar-
„ -ალ- -al-	-ოლ- -ol-
„ -არ- -ar-	„ -ოჯ- -ოჯუ- -ოჯუ- -ოქუ-...

При этом необходимо отметить, что:

а. В запском языке детерминанты основ в усеченном виде знают лишь *гласный* вариант: чан. ჯუმ-ა- ჯუმ-ა- „брат“, დ-ა- d-a- „сестра“, мегр. დღ-ა- დღ-ა- „день“... мегр. ჭიჭ-ე- ჭიჭ-ე- „тонкий“, мегр. ჭით-ა- ჭით-ა- „красный“...

Детерминанты основ, состоящие лишь из согласного элемента, чужды запскому языку с его „полногласием основ“ (см. § 10).

б. В запском языке детерминант -ვ- -v- может фонетически видоизмениться в -უ- -u-: чан.-мегр. ულ-უ- აუ-უ- „ярмо“ (груз. ულ-ელ- აუ-el), чан. ქ-უ ჭ-უ „кишки“ (груз. წ-ელ- ჭ-el- „поясница“).

7. Сванский язык сравнительно беден *детерминантами основ*; в простых именах существительных отмечаются:

а. Суф. -ჭი -w (ვიგ-ჭი viḡ-w „яблоко“ (груз. ვაშ-ლ- vaš-l-) (причем должна учитываться возможность зарождения -ჭი -w на фонетической основе, как результат лабиализации предшествующего гласного).

б. Суф. -ილ- -il- (ჯემ-ილ- ჯემ-il-..., если только означенный суффикс не усвоен из других картвельских языков).

Образование причастий, отглагольных имен действия (მადარ, პოენ actionis) и других производных имен может дать дополнительные указания о детерминантах основ в сванском языке, но для этого необходимо привлечение новых данных по всем основным диалектам сванского языка.

8. *Детерминанты основ* (в грузинском и запском языках) прослеживаются в огромном большинстве простых имен суще-

¹ Семасиологически последовательнее сводить понятие корня к более общему понятию „основы“, чем—наоборот: корень один из видов основы, это—„простая по составу основа“.

ствительных, тем самым давая возможность по строению основы в ряде случаев отличить заимствованные основы от собственных основ картвельских языков.

Но было бы ошибочно думать: что основы, не имеющие детерминантов, тем самым являются заимствованными (в грузинском языке, правда, редко, но все-таки безусловно встречаются основы без детерминантов,—и это древнейшее образование) или: что основы, в исходе которых налицо al- al- ... ag- ag- ... el- el- ..., тем самым—грузинские, и конечные слоги их суть детерминанты основ: десятки заимствованных основ оканчиваются на эти слоги, отнюдь не являющиеся детерминантами основ: таковы, например, заимствованные в груз. яз. слова: ზარალ- *zaral-* „убыток“, ხაჭალ- *xačal-* „кинжал“, ბაზარ- *bazar-* „базар“...

9. Детерминанты основ в грузинском языке нередко вызывают выпадение гласного основы („сжатые основы“).

Наличие усеченных видов детерминантных суффиксов (-al- -al- || -el- -el- ... -ag- -ag- ...) в грузинском языке и анализ их закономерных соответствий в занском языке делают возможным сделать определенные заключения о природе ударения и его месте в древне-грузинском и занском языках.

В древне-грузинском языке,—во всяком случае, в двух диалектных слоях, представленных в нем,—ударение (—в отличие от ударения в современном грузинском языке—) должно было быть *динамическим, интенционным, подвижным* (в занском же языке исторически преобладающую роль надо признать за *тоническим* ударением с его относительно слабым влиянием на гласную основы).

10. Стечение согласных, столь характерное для картвельских языков, результат или

а. редуцирования гласных или

б. образования гармонических групп (путем наращения ɟ k , ɟ q , ɟ g , ɟ k , ɟ ɣ , ɟ x).

Стечение согласных в сванском языке вызывается в первую очередь *редуцированием* гласных, в занском—образованием *гармонических* групп, в грузинском же—и *тем* и *другим*, причем ведущая роль принадлежит *редуцированию* гласных.

Полногласие основ—исходное состояние для всех картвельских языков. Тем самым снимается одно из препятствий к генетической увязке картвельских языков с древними языками Переллеи Азии (эламским, урартским, хеттским и др.), которым чуждо стечение согласных, наблюдаемое в картвельских языках, особенно, в грузинском и сванском: *стечение согласных было чуждо и картвельским языкам на древнейших этапах их развития.* В занском полногласии относительно лучше сохранилось соответствующее состояние.

11. Анализ строения именных основ в картвельских языках с внутренней необходимостью ведет от суффиксов к *префиксам*, поскольку в образовании основ часто одновременно используются и *суффиксы*, и *префиксы*.

Это наблюдается¹:

а. В *причастиях* (преимущественно настоящего и будущего времен):

напр., груз. მკეთებელ- m-keteb-el- „делающий“

საკეთებელ- sa-keteb-el- „то, что надлежит делать“...

б. В *отглагольных именах действия* (მადარე): пережиточно в грузинском (а также в мегрельском диалекте занского языка), закономерно—в сванском яз. и в чанском диалекте занского языка:

груз. სვლავ- s-vl-a- „ходить“

сван. ლიზი li-z-i „йти“...

в. В *порядковых и дробных числительных*:

груз. ოთხ- otx- „четыре“:

„ მეოთხე- me-otx-e- „четвертый“

„ მეოთხედ- me-otx-ed- || ნაოთხალ- na-otx-al- „четверть“, „четвертая часть“...

г. В *производных именах прилагательных и существительных* (в частности, в производных именах отвлеченных):

груз. დიდ- did- „большой“—მდიდარ- m-did-ar- „богатый“

თავ- tav- „голова“—მთავარ- m-tav-ar- „главный“;

„князь“

¹ Для иллюстрации—за некоторыми исключениями—даю лишь грузинские примеры; могли быть приведены аналогичные факты и на остальных картвельских языках.

(ср. სა-თავ-ე sa-tav-e „исток“, „начало“)
 др.-груз. ზურ-ე zwer- „пошлина“: მე-ზურ-ე me-zwer-e „мытарь“,
 „лицо, взимающее пошлину“
 სა-ზურ-ე sa-zwer-e „место, где взимается пошлина“,
 „таможня“
 др.-груз. ეგვიტე Egvpte „Египет“—მ-ეგვიტ-ელ- m-egvpt-el-
 „египтянин“ (ср. ново-груз. ეგვიტ-ელ- egvpt-el- „егип-
 тиния“—без префикса)
 сван. შუბნ შwān „Свания“:—მ-შუბნ-ი m-i-šwān-i „сван“, „житель
 Свании“; ლუ-შნ-უ lu-šn-u „сванское“ (ч.-л.)
 груз. მაღალ- maḡal- „высокий“—სი-მაღალ-ე si-maḡal-e „высота“
 мегр. მაღალ- maḡal- „высокий“:—სი-მაღალ-ა si-maḡal-a „высота“;
 მა-მაღალ-ა ma-maḡal-a „такой же высоты, как“... (aequativus)-
Суффиксы, участвующие в данных образованиях, суть дер-
терминанты основ, в префиксах же—палицо показателя граммат-
ических классов имен, сохранившиеся или пережиточно в виде
мертвого морфологического инвентаря (груз. მ-დიდ-არ- m-did-ar-
„богатый“, „богач“) или же с изменением функции (мегр.
მა-მაღალ-ა ma-maḡal-a „такой же высоты, как“...).

12. В картвельских языках, как известно, нет грамматических родов, но различаются *семасиологически* и поныне *категории человека* (вопрос: *кто?*) и *вещи* (вопрос: *что?*).

В первую входит лишь человек (*кто?*—женщина, мужчина, человек, сосед, товарищ...); вторая же обнимает названия всех остальных вещей и явлений (*что?* лошадь, корова, овца, дерево, камень, огонь, мысль, чувство...; в картвельских языках нельзя ставить вопроса *кто?* применительно к животным).

Для отмеченного выше семасиологического принципа классификации характерно, что все имена, за исключением имен, обозначающих человеческие существа, составляют одну категорию, причем *животные приравнены к вещам*.

13. Помимо такого распределения имен по семасиологическому принципу в современном грузинском литературном языке фиксируется случай различения означенных категорий *морфологическими* средствами в производных основах: местопроисхождение человека обозначается суффиксом -ელ- -el-, *вещи* же—суффиксом -ურ- -ur- (в результате диссимиляции—-ულ- -ul-):

- ср. ქართლ-ელ- kartl-el- „карталинец“ („кто-то из Картли“)
 ქართლ-ურ- kartl-ur- „карталинский, -ая, -ое“ („что-то из Картли“)
 კახ-ელ- kax-el- „кахетинец“—
 კახ-ურ- kax-ur- „кахетинское“ (напр., вино).

14. Использование суффиксов -ელ- -el- и -ურ- -ur- (|| ულ- -ul-) для различения категорий человека и вещи в литературном грузинском языке явление вторичное, как то выявляется показаниями диалектов Восточной и Западной Грузии, а также отдельными фактами самого литературного грузинского языка.

С другой стороны, дифференцированное применение означенных суффиксов в литературном грузинском языке было бы немислимо при отсутствии потребности в таком дифференцировании: естественно допустить, что в производных основах грузинского языка категории человека и вещи находили ясное выражение еще задолго до дифференцирования значения суффиксов -ელ- -el- и -ურ- -ur-, дифференцирования, явившегося, по всей видимости, некоторой компенсацией уже утраченных языком средств различения.

15. Исторически категории человека и вещи в картвельских языках различались при помощи основообразующих префиксов.

Префиксом категории человека (в грузинском яз.) являлся მ- m-, фиксируемый в первую очередь:

а. В производных основах древне-груз. языка, как-то: მ-ეგვიტ-ელ- m-egvıt-el- „египтянин“, მ-როვ-ელ- m-rov-el- „Руисский“ (титул епископов, занимавших Руисскую кафедру), მ-ეგრ-ელ- m-egr-el- „мегрел“, житель Эгриси и т. д.

б. В производных основах, как-то: მ-წით-ურ- m-çit-ur „рыжий“, букв. „красный“ (человек)... მ-დაბ-ი-ო m-dab-i-o, მ-დაბ-ურ- m-dab-ur-, მ-დაბ-ი-ურ- m-dab-i-ur- первоначально: „житель местечка“ (от დაბ-ა dab-a).

с. В производных основах: მ-თავ-არ- m-tav-ar „главный“; „глава“, „князь“ (от თავ- tav- „голова“)... მ-დიდ-არ- m-did-ar „богатый“, „богач“ (от დიდ- did- „большой“), მ-სახ-ურ- m-sax-ur- „служитель (дома)“ от основы სახლ- „дом“...

д. Тот же префикс, по всей видимости, налицо в производных основах, обозначающих профессию (должность): მე-ზუერ-ე-პე-ზეგ-ე- „мытарь“ (букв. „взымающий пошлину“: ზუერ- ზეგ-ე, пошлина“)...

მე-რ-წყ-ულ- მე-რ-ცგ-ულ- „водоносец“ (წყ-ალ- ცგ-ალ- „вода“)

მე-ნავ-ე- მე-ნავ-ე „лодочник“ (ნავ- ნავ- „лодка“)...

В этой функции префикс მ-ე- т-ე- актуален и ныне.

16. Основным показателем категории вещи в грузинском языке выступает *ს-ს-* (без гласного или с гласными *ა, ე, ი*: *სა- სა-, სე- სე-, სი- სი-*), но рядом с ним встречаются *დ-ძ-, ბ-პ-, რ-რ-, ლ-ლ-, ზ-ზ-*.

Префикс категории вещи предлежат в именах существительных, каковы:

ა. Др.-груз. *ს-ძ-ე- ს-ვ-ე-* (ново-груз. *რ-ძ-ე- რ-ვ-ე-*, свая. ლ-ჯ-ე- *ლ-ჯ-ე*) „молоко“... შე-შ-ა- ჰე-ბ-ა- (-სე-შ-ა *სე-ბ-ა*, *სრ.* მეგრ. დი-შქ-ა *დი-შქ-ა*) „дрова“... ჯი-ნ-ქუ-ელ- ჯი-ნ-ჯვ-ელ- (-დი-ნ-ქუ-ელ- *დი-ნ-ჯვ-ელ-*) „муравей“... ნი-კაპ- ნი-კარ- „подбородок“...

ბ. სა-ზუერ-ე- *სა-ზეგ-ე* „таможня“ (*სრ.* მე-ზუერ-ე- *მე-ზეგ-ე* „мытарь“, „взымающий пошлину“)... სა-რ-წყ-ულ- *სა-რ-ცგ-ულ-* „сосуд для воды“ (*სრ.* მე-რ-წყ-ულ- *მე-რ-ცგ-ულ-* „водоносец“)...

17. Из других картвельских языков в сванском языке префиксы категорий человека и вещи в именах местопроисхождения находят систематическое применение:

მუ-შუნ-ი *mu-šwɔ-i* „сван“

ლუ-შნ-უ *lu-šn-u* „сванское“ (применит. к категории вещи)

მე-ზნ-ი *mɛ-zɔ-i* „зан“, т. е. „мегрел“

ლუ-ზნ-უ *lu-zɔ-u* „занское“, т. е. „мегрельское“ ч.-н. (применит. к катег. вещи).

В „простых“ именных основах сванского языка констатируется префикс категории вещи, наприм., ლ-ჯ-ე *ლ-ჯ-ე* „молоко“, ლ-დე-ლ- *ლა-დე* „день“ и т. д.

В роли груз. префиксов მ-т-, ს-ს- в сванском яз., таким образом, выступают префиксы მ-მ-, ლ-ლ-.

В мегрельском же и чанском диалектах занского языка в именах аналогичного образования категории человека и вещи ныне не различаются ни по префиксам, ни по суффиксам (в частности, суффикс *-უბ-* *-ig-* используется без семасиологической дифференциации по категориям).

18. Как в грузинском, так и в сванском языке, а также в мегрельском диалекте префиксы категорий человека и вещи оказались использованными в причастиях: префикс категории человека—для причастий, квалифицируемых ныне, как причастия настоящего времени, префикс же категории вещи—для причастий будущего времени (переход. глаг.).

При таком генезисе префиксов причастий становится понятным, почему в настоящем времени нет причастий страдательного залога и в будущем—причастий действительного залога: префиксу категории человека естественнее было стать формантом причастия действительного залога, так же, как префикс категории вещи более подходил для страдательного залога.

Префикс причастий прошедшего времени *ბა-* *pa-* в грузинском языке, по всей видимости, генетически увязан с префиксом *ბა-* *sa-*, являясь его функциональным эквивалентом.

Это подтверждается показаниями сванского языка, где в определенных примерах при образовании причастий прошедшего и будущ. времени *ბა-* *pa-* и *ლა-* *la-* меняются ролями.

19. Исконное различие категорий человека и вещи прослеживается также:

а. В числительных порядковых и дробных—грузинского языка:

მე-ოთხ-ე- *me-otx-e-* „четвертый“

მე-ოთხ-ედ- *me-otx-ed-* „четверть“, „четвертая часть“

ср. диалек. *ბა-ოთხ-ალ-* *pa-otx-al-* „ „

б. В отвлеченных именах качества (груз., сванского и занского языков):

груз. *სი-მაღლ-ე-* *si-maγl-e-* „высота“ (от *მაღალ-* *maγal-* „высокий“)

ср. мегр. *სი-მაღალ-ა* *si-maγal-a* „высота“

მა-მაღალ-ა *ma-maγal-a* „такой же высоты, как...“

сван. *ბა-კლᵇთხ-ი* *pa-klätx-i* „высота“ (от *კლᵇთხი* *klätxi* „высокий“)

20. Категории человека и вещи в отдаленном прошлом, видимо, различались и в масдаре,— в отглагольном имени действия (nomem actionis).

Соответствующие префиксы сохранились в грузинском языке в небольшой группе отглагольных имен, притом лишь с показателем категории вещи:

ს-ვლ-ა-	s-vl-a-	„хождение“
ს-რბ-ა-	s-rb-a-	„бег“
ს-ი-ყუარ-ულ-	s-i-qvar-ul-	„любовь“...

Единственный пример с префиксом მ- m-: მ-ე-გლოვ-ა- m-e-glov-a- „оплакивание кого-то“ (!) не находит пока что должной поддержки в других фактах древне-грузинского литературного языка.

В сванском языке nomina actionis сохранили префиксовое образование в полной мере и все-таки сопоставление категорий человека и вещи возможно лишь частично: категория *человека* представлена пережиточно лишь в ряде случаев и то с изменением функции; префикс же категории вещи оказался в роли общего для всех имен этой категории формантом:

ср. сван. ლი-ლატ- li-laṭ- „любовь“ (генет. „любовь чего-то“) —
 მა-ლატ- ma-laṭ- „любовь“ („любовь кого-то“);
 ლი-რდ-ე li-rd-e „быть“ (вариант с префиксом მ- m- здесь отсутствует, как и в большинстве других случаев).

Префикс ო- o- (—ჰო- ho- || სო- so- удержался и в чанском диалекте, как необходимый элемент при образовании nomina actionis.

Таким образом и здесь префикс категории вещи выступает в обобщенном значении, префикс же მ- m- в nomina actionis не встречается.

В мегрельском диалекте занского языка господствующая норма—образование nom. actionis при помощи суффикса, префиксовый же тип представлен лишь пережиточно (префикс ო- o-, как и в чанском диалекте).

21. Префиксы nom. actionis по своему фонетическому составу (მ- m-—ს- s-, ლ- l-) совпадают с префиксами причастий, а также имен, образованных от именных же основ.

Нужно полагать, что в картвельских языках в nom. actionis отмечалась грамматическая категория субъекта, если глагол

являлся непереходным, и—объекта, если глагол был переходный,—прицип, лежащий в основе образования пом. actionis ряда горских кавказских языков (чечен., ингуш., бацб., авар., даргин., лакск. и т. д.).

22. Не случайно в пом. actionis картвельских языков *префикс* категории *вещи* оказался в отвлеченной категории, не различающей грамматических категорий ни человека, ни вещи: в ряде горских кавказских языков даже при наличии трех и четырех грамматических классов, классы вещей выполняют роль отвлеченных, неклассовых, образований (напр., авар. δ - $\text{ʒlob}\delta$ δ - uqine с префиксом III граммат. класса является словарной формой в качестве эквивалента русского „быть“).

23. В картвельских языках *грамматические роды* (как то отмечено в § 12) *ныне не различаются*; они *не различались и на ранних ступенях развития* данных языков: в картвельских языках исторически вместо грамматических родов констатируются *грамматические классы—человека и вещи*.

Различение категорий человека и вещи, некогда характерное для *морфологической* системы картвельских языков и ныне выступает в качестве действующей морфологической нормы в большинстве горских кавказских языков (абхаз., чечен.-ингуш. группа, большинство дагест. яз.), причем в ряде случаев наличие осложнения данного принципа выделением мужского и женского «родов» в категории человека (явление вторичное).

Таким образом *история* *открывает близкое схождение картвельских и горских кавказских языков там, где ныне налицо полное расхождение*.

Для этого исторического схождения показательны не только наличие одного и того же принципа классификации, но и следующие обстоятельства:

а. Показатели грамматических классов в именах картвельских языков всегда, *префиксы*, в горских же кавказских языках, по преимуществу, также *префиксы*; использование суффиксов в определенных случаях для данной цели явление, по всей вероятности, вторичное.

в. *Префикс категории человека* в картвельских языках фонетически *единообразен, префиксы категории вещи* — фонетически *разнообразны*, по существу это же имеет место и в горских кавказских языках, если сопоставить показатель первого грамматического класса с показателями класса (или классов) вещей.

с. Материально (по звуковому составу) приходится признавать единство показателя класса человека в картвельских языках (θ- m-) и первого грамматического класса большинства горских кавказских языков (g- v- || -ʷ, -u), равно как общность показателей класса вещей: θ- b- и, особенно, ρ- d-, причем первый, видимо, усвоен картвельскими языками из горских кавказских языков, второй же (ρ- d-) глубоко залегает в толще одного из лингвистических слоев, прослеживаемых в картвельских языках.

24. Отсутствие грамматических родов в ряде древних языков Передней Азии (напр., в урартском, ново-эламском...) перекликается с исконным отсутствием грамматических родов в картвельских (а также в горских кавказских) языках, являя собою, повидимому, отнюдь не случайное совпадение.

Постольку правомерно ставить вопрос: не замещались ли и в этих языках грамматические роды грамматическими классами?

25. Система различения категорий человека и вещи при помощи *морфологических* средств в грузинском языке оказывается расшатанной уже в древнейших памятниках V—X вв. в то время, как *семасиологически* эти категории различаются и ныне (как в грузинском, так и в других картвельских языках). Единственный случай, когда в грузинском языке эти категории различаются *морфологически* и ныне (суффиксы -ჟლ- -el- и -ჟლ- -ur-), свидетельствует об использовании *суффиксов* там, где до того язык прибегал к *префиксам*.

В заисских диалектах можно говорить о категориях человека и вещи лишь как о *семасиологических* категориях.

В сванском же языке интересующие нас категории, как морфологические категории, сохранились относительно лучше, причем выражаются они при помощи *префиксов*.

Сказанное дает возможность заключить, что изменения, происшедшие в картвельских языках, не только результат внутреннего развития, но в значительной мере были обусловлены контактом картвельских языков с иносистемными языками, языками, по всей видимости, *суффиксового* строя; географическое их положение—к югу от картвельских языков; время, когда контакт имел место—до V в. нашей эры.

26. Результаты анализа именных основ показывают, что в картвельских языках *корневым элементом*—в его наиболее простом виде—исторически мог быть *единственный согласный звук*.

Корневой элемент обычно конкретизировался в виде именной основы путем парашения *детерминантного суффикса* и *префикса*, показателя грамматического класса.

Первоначальное значение этих аффиксов затемнено даже в тех случаях, когда они регулярно используются и ныне в качестве основообразующих формантов: напр., в причастиях (მ-კეთებ-ელ- m-keteb-el- „делающий“...), в производных именах, обозначающих профессию (მე-ბავ-ე- me-bav-e- „лодочник“), отвлеченное качество (სი-მაღლ-ე- si-maγl-e- „высота“) и т. д.

Современным „языковым сознанием“ не воспринимается, из каких функциональных моментов составлено значение причастия, имени отвлеченного качества и т. д. (см. § 11).

В „первичных“ же именах существительных эти основообразующие элементы не воспринимаются даже, как аффиксы: они срослись с корневой частью, основа признается за „простую“ по своему строению (ძმ-ბ- ჳm-ბ... ს-ბ-ე- s-ბ-e || რ-ბ-ე- r-ბ-e...).

27. Установление паличия (—исторически—) грамматических классов в картвельских языках и выделение простейшего вида именного корня открывают новые перспективы при решении вопроса о генетическом взаимоотношении картвельских языков с горскими кавказскими языками, с одной стороны, с древними языками Передней Азии, с другой стороны.

Так, напр., груз. сл. დაბავ datvi „медведь“ казалось бы, ничего общего не имеет с аварским (зю сi „медведь“), но стоит учесть, что в основе დაბავ- datv- -ბ -v (-უ u) детерминант основы, და- da—префикс категории вещи, корневым же элемен-

том служит лишь *-t-*, чтобы генетическая связь этих двух столь отличных ныне слов облеклась в форму осязаемой реальности¹.

Фонетические вариации детерминантных суффиксов делают, в частности, возможным выяснять природу ударения в древнегрузинском языке (§ 9).

28. Картвельские языки прибегают к *одним и тем же* детерминантным *суффиксам*, а также *префиксам* грамматических классов независимо от того, что является исходным материалом — *именная основа* или же *глагольная основа* (ср. груз. *მ-თავ-არ-* *m-tav-ar-* „главный“; „князь“... *მ-კვდ-არ-* *m-kwd-ar-* „умерший“, „мертвый“).

Основная предпосылка такой возможности — *историческая недифференцированность имени и глагола* в картвельских языках, причем в процессе последовавшей дифференциации „именное“ предшествует „глагольному“.

Установление означенного исторического взаимоотношения между „именем“ и „глаголом“ имеет *существенное значение* для решения проблемы *эриативной конструкции* в картвельских (и остальных кавказских) языках.

¹ Разумеется, сравнение таких простейших корней связано, с своей стороны, с определенными трудностями: их можно преодолеть опять-таки при помощи учета истории сравниваемых фактов.

ARNOLD TCHIKOBAVA (ČIKOBAVA)

THE OLDEST STRUCTURE OF NOUN¹ BASES
IN KARTVELIAN LANGUAGES

(Summary)

1. By means of a comparative analysis of a series of what would appear to be simple bases of substantives and adjectives of Kartvelian languages—Georgian, Zanian (Čano-Megrelian) and Svanian — there is revealed in their composition the presence of suffixes with the final consonants ლ l, ნ n, რ r, ვ v, დ d, and the preceding vowels (ა a, ე e usually, უ u, ი i, ო o comparatively rarely).

Thus the above mentioned „simple“ bases must be recognized historically as derivative bases.

Base-forming suffixes in one and the same word may vary.

Examples of suffixes separated from „simple“ bases of substantives and adjectives:

The suffixes -ალ- -al-, -ან- -an-, -ავ- -av- (-ა- a-) -არ- -ar-:

Old Georg. -ქუ-ალ- -kʰw-al- „trace“

-კუ-ან- -kʰw-an- in the word უ-კუ-ან- u-kʰu-an-
„behind“

წყ-ალ- cʰq-al- „water“

ძუ-ალ- dʰw-al- „bone“

დედ-ან- ded-an- „original“

დედ-ა- ded-a- „mother“; „original“

დედ-ალ- ded-al- „female“

¹ The terms «noun» and «nomen» are used here in their old historical sense for denoting both substantives and adjectives, as they are used sometimes in such languages as Finnish, where there is no formal distinction between these two «parts of speech» (cf. Jespersen. *A Modern English Grammar* part II, V. 1 Syntax. London. 1928, p. 5). For denoting the noun in its narrow sense the word «substantive» is simply used in the following pages.

- Old Georg. დაბ-ა- dab-a---dab-an- „populated place“;
„small town“
cf. მ-დაბ-ალ- m-dab-al- „low“ (etymologically derived
from „dab-a“)
- Old. Georg. ძმ-ა- ჳum-a -- ძმ-ან- ჳum-an- „brother“
Ճan. ჳუმ-ა- ჳum-a- -- ჳუმ-ალ- ჳum-al- „brother“
Megr. ჳი-მა- ჳim a- -- ჳიმ-ალ- ჳim-al- „brother“
Svan. ჳგმ-ილ- ჳəm-il- „brother (for sister)“
- Old Georg. დ-ა- d-a- „sister“
Ճan.-Megr. დ-ა- d-a- -- დ-ალ d-al „sister“
Svan. უ-დ-ილ u-d-il „sister (for sister)“
- Old Georg. მამ-ა- mam-a- „father“
„ მამ-ალ- mam-al- „male“
„ გზ-ა- gz-a- || გზ-ავ- gz-av- „road“, „way“
Ճan. გზ-ალ- gz-al- in the denominal verb ი-გზ-ალ-უ
i-gz-al-u „he went“ (on the way)
- Old Georg. ქვ-ა- kv-a- -- ქვ-ალ- kv-al- || ქვ-ავ- kv-av- „stone“
Ճan. ქვ-ა- kv-a- -- ქვ-ალ- kv-al- „stone“
Megr. ქუ-ა- ku-a- -- ქუ-ალ- ku-al- „stone“
- Old Georg. რქ-ა- rk-a- „horn“
Megr. რქ-ალ- rk-al- in the derivative base ო-რქ-ალ-
o-rk-al- „intended for a horn“
- Old Georg. მ-ალ-ალ- m-ay-al- „high“
„ მ-ართ-ალ- m-art-al- „a just man“
„ ახ-ალ- ax-al- „new“
„ მარჯუ-ალ- marǰw-al- „right“ (*cf.* Old Georg. მარჯუ-ენ- marǰw-en-)
Megr. მარძგვ-ან- marǰgv-an- „right“, მორძგვ- morǰgv-
„right“ „convenient“
- Old. Georg. თ-ავ- t-av- „head“
„ კ-არ- k-ar- „door“
„ ვ-არ- q-ar- „ox“ (*cf.* the verb ვნ-ავ-ს q-na-vs
„he ploughs“ (with oxen)
Svan. ვ-ან- q-an- „ox“
- Old Georg. ბლუ-არ- byw-ar- „south“ etc.
- The Suffixes -ელ- -el- -ენ- -en- -ევ- -ev- (---ე- -e-), -ერ- -er-:
- Old Georg. დღ-ე- dǰ-e- || დღ-ევ- dǰ-ev- || დღ-ენ- dǰ-en- „day“
Ճan.-Megr. დღ-ა- dǰ-a- -- დღ-ალ- dǰ-al- „day“
Svan. ლა-დეღ la-deǰ „day“

- Old Georg. ძღუ-ენ- ოღუ-en- „present“, „gift“
 „ ღამ-ე- ოღამ-ენ- ოღამ-en- „night“
 Ⴓan. ღომ-ან- ოღომ-an- „yesterday“
- Old Georg. ტყუ-ე- ოღუ-ენ- ოღუ-en- „captive“ *see* Old
 Georg. წარ-ტყუ-ენ-ე-ა-ე წარ-ოღუ-en-v-a-y „captivity“
 „ ყინ-ელ- ოღინ-el „ice“ (*cf.* modern Georg. ყინ-ულ-
 ოღინ-ul- „ice“)
- „ ქს-ელ- ოღს-el „woven fabric“
 „ ულ-ელ- ოღუ-el „yoke“
cf. Megr. ულ-უ- ოღუ-u „yoke“
- Old Georg. სოუ-ელ- ოღსუ-el- „gathering“, „harvest“,
 „autumn“
- „ ცხოვ-ელ- ოღხოვ-el- „alive“
 „ ცხოვ-არ- ოღხოვ-ar- „sheep“
 „ გრძ-ელ- ოღრძ-el- „long“
 „ ძნ-ელ- ოღძნ-el- „difficult“
 „ წით-ელ- ოღით-el- „red“
 „ ძუ-ელ- ოღუ-el- „old“, „ancient“
 „ თხ-ელ- ოღთხ-el- „thin“, „fine“
 „ ტყრპ-ელ- ოღტყრპ-el- Mod. Georg. ბრტყ-ელ-
 ბრტყ-el- „flat“
- „ კმ-ელ- ოღმ-el- „dry“ etc.
 „ ზუ-ერ- ოღზუ-er- „tax“, „customs“

Suffixes -ულ- -ul-, -უნ- -un-, -ურ- -ur-:

- Old Georg. ს-ულ- ოღს-ul- „soul“, „spirit“
 Megr. შ-ურ- ოღშ-ur- „
 Swan. კჳ-ინ- ოღკჳ-ინ- ოღკჳ-un- „soul“
- Old Georg. გ-ულ- ოღგ-ul- „heart“
 Ⴓan.-Megr. გ-ურ- ოღგ-ur- „
 Old Georg. ას-ულ- ოღას-ul- „daughter“
 Ⴓan. ას-ურ- ოღას-ur- „
 Old Georg. ზა-ფხ-ულ- ოღზა-ფხ-ul- „summer“ etc.

2. The above-mentioned suffixes may occur both in the full and in a truncated form:

Examples in the full form *see* § 1.

The truncated form may consist of only one consonantal or only one vowel element; in the latter case in substantives only -ა- -a- -ე- -e- appear; *cf.* § 1, examples:

ძმ-ა-, ში-ა-, დედ-ა- ded-a-, მამ-ა- mam-a-,
 რქ-ა- rk-a-, ქვ-ა- kv-a-, დაბ-ა- dab-a-,
 დღ-ე- dḡ-e-, ჯამ-ე- jam-e-, ტყუ-ე- tqw-e-.

Examples of the truncated form, consisting of only a consonant:

Old Georg.	ვაშ-ლ-	vaš-l-	„apple“
cf. Megr.	უშქ-ურ-	ušk-ur- ¹	
Old Georg.	თაფ-ლ-	tap-l-	„honey“
cf. Megr.	თოფ-ურ-	top-ur-	„
Old Georg.	ცე-ცხ-ლ-	ce-cx-l-	„fire“
cf. Ćan.	და-ჩხ-ურ-	da-čx-ur-	
cf. Megr.	და-ჩხ-ირ-	da-čx-ir-	„
Old Georg.	ძაღ-ლ-	ḡaḡ-l-	„dog“
cf. Megr.	ჯოღ-ორ-	ḡoḡ-or-	„
Old Georg.	ოფ-ლ-	op-l-	„perspiration“
cf. Megr.	უფ-უ-	up-u	etc.

3. Base-forming suffixes, detected in the composition of now simple-bases of substantives and adjectives, appear to be operative formatives:

a. During the formation of nouns from *nominal* bases, that is during the derivation of substantives, adjectives, numerals.

b. During the derivation of nouns from *verbal* bases—during the formation of participles (deverbal adjectives), of nouns of action «nomina actionis» (deverbal nouns).

For example:

-აღ- -al-:

Georg. dialect.	ნა-სამ-აღ-	na-sam-al-	„third“ (part.)
Old Georg.	მო-მკ-აღ-	mo-mk-al-	„reaper“ (part. act. voice)
	სა-მკ-აღ-	sa-mk-al-	„harvest“, „that which is to be harvested“.

-ელ- -el-:

Old Georg.	მ-კეთებ-ელ-	m-ḡeteb-el-	„doer“, „one who does“
„	სა-კეთებ-ელ-	sa-ḡeteb-el-	„that which is to be done“.
„	გა-უ-კეთებ-ელ-	ḡa-u-ḡeteb-el-	„not done“.

¹ The Megrelo-Ćan. corresponding words with the full form of the suffixes are given for comparison.

-ან- -an-:

Çan.	მა-სუმ-ან-	ma-sum-an-	„third“ (ordinal numeral)
Old Georg.	მცოვ-ან-	mqcov-an-	„white-haired“ (old man.)
	რქო-ან-	rko-an-	„horned“ (adjective)
	მტკივ-ან-	mtkiv-an	„hurting“ (participle).

-არ- -ar-:

Old Georg.	მ-დიდ-არ-	m-did-ar-	„rich“, „rich man“ (adj.)
	მ-გმობ-არ-	m-gmob-ar-	„slandering“
	სა-კუთ-არ-	sa-ḵut-ar-	„own“, „proper“ (participle).

-ერ- -er-:

Old Georg.	მ-შუენ-ი-ერ-	m-šwen-i-er-	„beautiful“, „fine“ (adj.)
	თუალ-ი-ერ-	twal-i-er	„one who sees“ (lit. „having eyes“,—adj.)
„	გონ-ი-ერ-	gon-i-er-	„reasonable“ (adj.).

-ურ- -ur-:

Old Georg.	მ-სახ-ურ-	m-sax-ur-	„servant“, „domestic person“
	მე-თევზ-ურ-	me-tevz-ur-	„fisherman“ (derivative substantive)
	უ-კეთ-ურ-	u-ḵet-ur-	„unkind“, „wicked“ (adj. neg.).

-ედ- -ed-:

Old Georg.	მე-სამ-ედ-	me-sam-ed-	„a third“ (part.)
	სამ-ქორ-ედ-	sam-kor-ed-	„three-storeyed“ (adj.)
	მო-რბ-ედ-	mo-rb-ed-	„running“ (part.)
	მო-ქმ-ედ-	mo-ḵm-ed-	„acting“ (part.).

-ე- -e-:

Old Georg.	მე-სამ-ე-	me-sam-e-	„third“ (numeral)
	მო-რწმუნ-ე-	mo-rḡmun-e-	„believer“ (part.)
	სი-მაღლ-ე-	si-mayl-e-	„height“ (abstr. noun).

-ა- -a-:

Old Georg.	კეთებ-ა-	ḵeteb-a-	„making“ (deverbal noun)
	ყრმ-ობ-ა-	qrm-ob-a-	„childhood“ (abstr. noun) etc.

4. Different variants of the given base-forming affixes by the use of *one and the same vowel element differ* in the consonantal element: -ნ -n, -ლ -l, -რ -r, -ვ -v, -დ -d, genetically going back to various dialectal (or lingual) layers, which are represented in the composition of the Old Georgian literary language already in the oldest monuments yet known of the V—IX centuries of our era.

The specific gravity of each of these suffixes in nominal bases depends on the role falling to the lot of the corresponding dialect in the development of the Georgian literary language.

The layer -ლ- -l¹ must be recognized as the most powerful, then the layer -რ- -r-; the layers -ნ- -n- and -ვ- -v- look the oldest (the layer -დ- -d is not less old than the layer -ნ- -n, but it is the most weakly represented).

5. The foregoing suffixes must be recognized as the *oldest* in *now simple substantives* (and adjectives), where they are perceived as a composite part of the base.

The function of these suffixes in primary substantives does not submit now to exact definition; in all probability they appeared here first in the role of *deictic particles*, forming from *amorphic roots the nomen finitum* (we should have said „substantivum“ if substantivum and attributivum had been *morphologically* differentiated in the Georgian language).

Traces of this primary function are also found in the fact that by the help of these suffixes nominal bases are formed from verbal bases: მკეთებელ- m-keteb-el- „doer“ „one who does“ კეთებ-ა- keteb-a- „doing“. It is true that prefixes take part also in the formation of participles, but the change of a verbal base into the category of nominal bases is not dependent on this: cf. nomen actionis კეთებ-ა- keteb-a-, where only the suffix is present or past participle of the type თხრილ- txr-i-l-, („ditch“, lit.: „ditched“) formed by the help of a-suffix only.

What has been said above gives a basis for characterising the suffixes with which we are concerned, as the *determinants of bases* or *determinant suffixes*, understanding by the term *base* a simple base or *root* (Root determinative, Wurzeldeterminativ, déterminant de racine)².

6. *Determinants* of bases are richly represented in the Zanian language, showing both the formatives common to the Georgian language (see § 1) and the forms corresponding regularly to the Georgian determinative suffixes.

¹ Calling it after the consonantal element of the affix.

² Semasiologically it is more logical to lead the notion of «a root» to the more general notion of «a base» than conversely: the root is one of the forms of the base, it is a «base of simple composition».

Georg. -ელ- -el-	Zan. -ალ- -al-	-არ- -ar-
-ალ- -al-	-ოლ- -ol-	
-არ- -ar-	-ოჯ- -ონჯ- -oǰ- -oniǰ-...	

a. In the Zanian languages determinants of bases in the truncated form have only a vowel variant: Zan. ჯუმ-ა ჯუმ-ა „brother“, დ-ა d-ა „sister“, Megr. დღ-ა dǰ-ა „day“... Megr. ქიფ-ე ღიფ-ე „thin“ „fine“, Megr. ჭით-ა ჭით-ა „red“...

Determinants of bases, consisting of a consonantal element only, are foreign to the Zanian language with its „full-vocality of bases“ (see § 10).

b. In the Zanian language the determinant -ვ -v may change phonetically to -უ- -u-: Zan.-Megr. ულ-უ სუ-უ „yoke“, Zan. ქ-უ ღ-უ „intestines“ (Georgian წ-ელ- ღ-ელ- „loins“).

7. The Svanian language is comparatively poor in *determinants* of bases; in simple substantives are noticed:

a. The suff. -უ -w (ვისგ-უ visg-w „apple“ Georg. ვაშ-ლ- vaš-l-) (there must be taken into account the possibility of the conception of -უ -w on a phonetical basis, as the result of the labialisation of the preceding vowel).

b. The suff. -ილ -il (ჯგმ-ილ ჯგმ-il..., if only the suffix indicated is not assimilated from other Kartvelian languages).

The formation of participles, of deverbal nouns of action («masdar», nomina actionis) and of other derived nouns, can give additional indication of the determinants of bases in the Svanian language, but for that it is necessary to draw on new data from all the basic dialects of the Svanian language.

8. Determinants of bases (in the Georgian and in the Zanian language) are traced in the large majority of simple substantives which makes it possible to distinguish loan bases from bases proper to Kartvelian languages in a series of examples, according to the structure of the base.

But it would be a mistake to think that bases, not having determinants, by this appear to have been borrowed (in the Georgian language, it is true, it happens rarely, but even so bases without determinants are certainly met with — and it is the oldest forma-

tion), that bases at the end of which is present ალ- al-... არ- ar-... ელ- el-..., are therefore Georgian and that their final syllables are determinants of bases: dozens of borrowed bases end in this syllable, not by any means appearing to be determinants of bases: such as, for example, the loanwords in the Georgian language: ზარალ- zaral- „damage“, ხანჯალ- xanǰal- „dagger“, ბაზარ- bazar- „bazaar“...

9. Determinants of bases in the Georgian language often cause the dropping of the vowel of the base („contraction of the base“).

The presence of truncated forms of determinative suffixes (-ლ- -ლ- -ალ- -al- || -ელ- -el-... -რ- -r- -არ- -ar...) in the Georgian language and the analysis of the corresponding ones in the Zanian language make it possible to come to a definite conclusion about the kind of stress and its position in the Old Georgian and Zanian languages.

In the Old Georgian language,—in any case, in two dialectal layers represented in it,—the stress (—in contrast to the stress in the Modern Georgian language—) must have been *dynamic, intensive, mobile* but in the Zanian language the historically predominant role must be attributed to tone with its comparatively weak influence on the vowel of the base.

10. The crowding together of consonants, so characteristic of Kartvelian languages is the result of either:

a. the reduction of vowels or.

b. the formation of harmonic groups (by means of the addition of კ k, ყ q, გ g, ქ k, ლ l, ხ x).

The crowding together of consonants in the *Svanian* language is caused, in the first place, by the *reduction* of vowels, in the *Zanian* language—by the formation of harmonic groups, in *Georgian*—by both, the leading role belonging to the *reduction* of vowels.

The full-vocality of bases is the initial condition for all Kartvelian languages. Because of this is removed one of the obstacles to the linking up of the Kartvelian languages genetically with the old languages of the Near East (Elamic, Urartean, Hittite and others), to which the crowding together of consonants observed

in Kartvelian languages, especially in Georgian and Svanian, is foreign: *crowding together of consonants was foreign to Kartvelian languages also at the oldest stages of their growth.* In Zanian full-vo-cality, the corresponding condition is comparatively better preserved.

11. An analysis of the structure of nominal bases in Kartvelian languages, from inner necessity, leads from suffixes to *prefixes*, since in the formation of bases both a *suffix* and a *prefix* are often used *simultaneously*.

This is observed¹:

a. In participles (chiefly of the present and future tenses):

- c. g. Georgian მ-კეთებ-ელ- m-keteb-el- „doer“, „one who does“
 ხა-კეთებ-ელ- sa-keteb-el- „that, which is to be done“...

b. In deverbal nouns of action («masdar»), as a survival in Georgian (and also in the Megrelian dialect of the Zanian language), regularly—in the Svanian language and in the Čanian dialect of the Zanian language:

Georg. ხ-ელ-ა- s-vl-a- „go“, „walk“

Svan. ლ-ი-ზ-ი l-i-z-i

c. In ordinal and fractional numerals:

Georg. ოთხ- otx- „four“

მე-ოთხ-ე me-otx-e „the fourth“

მე-ოთხ-ედ- me-otx-ed- ნა-ოთხ-ალ- na-otx-al- „quarter“, „fourth part“...

d. In derived adjectives and substantives (in particular, in derivative abstract nouns):

Georg. დიდ- did- „large“ მ-დიდ-არ- m-did-ar- „rich“

თავ- tav- „head“ მ-თავ-არ- m-tav-ar- „chief“; „prince“

(cf. სა-თავ-ე sa-tav-e „source“, „beginning“).

Old Georg. ზურ- zwer- „tax“, „custom“, მე-ზურ-ე me-zwer-e- „tax collector“, „person levying taxes“ (cf. სა-ზურ-ე sa-zwer-e- „places where taxes are raised“, „custom-house“).

¹ For illustration, with a few exceptions, are given only Georgian examples; there could be introduced analogous facts from the remaining Kartvelian languages.

Old. Georg. ეგვიპტე Egypte „Egypt“ მ-ეგვიპტ-ელ- m-egypt-el- „Egyptian“ (cf. Mod. Georg. ეგვიპტ-ელ- egvipt-el- „Egyptian“—without a prefix).

Svan. შუან Šwän „Svaneti“:—მუ-შუან-ი mu-šwn-i „Svan“, „inhabitant of Svaneti“, ლუ-შნ-უ lu-šn-u „Svanian“ (something).

Georg. მაღალ- maγal- „high“—სი-მაღალ-ე- si-maγl-e- „height“

Megr. მაღალ- maγal- „high“—სი-მაღალ-ა- si-maγal-a „height“

მა-მაღალ-ა ma-maγal-a „of the same height as...“ (aequativ)...

The suffixes taking part in the given formations are determinants of bases, but in the prefixes there are exponents of *grammatical classes* of nouns, which are preserved either as survivals, in the form of a dead morphological inventory (Georg. მ-დიდ-არ- m-did-ar- „rich“, „rich man“) or with a change of function (Megr. მა-მაღალ-ა ma-maγal-a „of the same height as“...).

12. In Kartvelian languages, as well it is known, there are no grammatical genders, but the *category of men* (question: who?) and of *things* (question: what?) are still distinguished semasiologically up to the present.

In the first enter only people (who?—woman, man, person, neighbour, comrade...); the second includes the names of all remaining things and phenomena (what? horse, cow, sheep, tree, stone, fire, thought, feeling...; in Kartvelian languages it is not possible to put the question who? in application to animals).

It is characteristic of the semasiological principle of classification, mentioned above, that all nouns, with the exception of nouns denoting human beings, comprise one category, *animals thus being treated as things*.

13. Apart from this division of nouns according to semasiological principles, in the Modern Georgian literary language, the conditions for distinguishing the above mentioned categories, by *morphological means* in derivative bases, are being established: the place of origin of a person is denoted by the suffix -ელ- -el-, of things by the suffix -ურ- -ur- (or -ულ- -ul- as a result of dissimilation):

- ა. ქართლ-ელ- kartl-el- Kartlian (someone from Kartli)
 ქართლ-ურ- kartl-ur- Kartlian (something from Kartli)
 კახ-ელ- kax-el- Kakhetian (someone from Kakheti)
 კახ-ურ- kax-ur- Kakhetian (c. g. wine).

14. The use of the suffixes -ელ- -el- and -ურ- -ur- (-ულ- -ul-) for distinguishing categories of men and things in the literary Georgian language is a *secondary* phenomenon, as is shown by the evidence from the dialects of East and West Georgia and also by separate facts from the literary Georgian language itself.

On the other hand, the differentiated use of the above mentioned suffixes in the literary Georgian language would be impossible in the absence of the necessity for such a differentiation: it is natural to assume that in the derivative bases of the Georgian language, categories of *men* and *things* found clear expression already a long time before the differentiation of the meaning of the suffixes -ელ- -el- -ურ- -ur-, the differentiation appearing, evidently, to be some compensation for the means of distinction lost by the language.

15. The categories of *men* and *things* in Kartvelian languages were distinguished historically by the help of base-forming prefixes.

-მ- -m- was a prefix of the *category of men* in the Georgian language, being established in the first place:

a. In derivative bases of the Old Georgian language such as: მ-ეგვიტ-ელ- m-egypt-el- „Egyptian“, მ-როვ-ელ- m-rov-el- „Ruisian“ (title of bishops occupying *Ruisi* Cathedral), მ-ეგრ-ელ- m-egr-el- „Megrelian“, inhabitant of Egrisi etc.

b. In derivative bases such as მ-წით-ურ- m-çit-ur- „red-haired“ (man), lit. „red“... მ-დაბ-ი-ო- m-dab-i-o- მ-დაბ-ურ- m-dab-ur-, მ-დაბ-ი-ურ- m-dab-i-ur- originally: „inhabitant of a small town“ (from დაბ-ა- dab-a-).

c. In derivative bases: მ-თავ-არ- m-tav-ar- „chief“; „prince“ (from თავ- tav- „head“)... მ-დიდ-არ- m-did-ar- „rich“, „rich man“ (from დიდ- did- „large“), მ-სახ-ურ- m-sax-ur- „servant (of house)“ from the base სახლ- saxl- „house“...

d. This same prefix occurs, evidently, in derivative bases, denoting a profession (duty): მე-ზუერ-ე me-zwer-e „tax collector“ (*lit.* one who raises taxes: ზუერ- zwer- „tax“)... მე-რ-წყ-ულ me-r-čq-ul „water-carrier“ (წყ-ალ- čqal- „water“)... მე-ნავ-ე me-nav-e „boatman“ (ნავ- nav- „boat“).

In this function the prefix მ-ე m-e actually exists up to the present time.

16. The fundamental exponent of the *category of things* in the Georgian language is ს- s- (without a vowel or with the vowels -ა -a, -ე -e, -ი -i: -სა -sa, სე -se-, სი -si-), but along with them is met დ- d-, ნ- n-, რ- r-, ლ- l-, ბ- b-.

The prefix denoting the category of things is present in such nouns as:

a. Old Georgian ს-ძე- s-že- (Mod. Georg. რ-ძე- r-že-e, Svan. ლ-ჯ-ე la-ž-e) „milk“... შე-შა- še-ša (-სე-შა se-ša), Megr. დი-შკ-ა di-šk-a „firewood“... ჯი-ნ-ქუ-ელ- ჯი-ნ-ჯვ-ელ- — დი-ნ-ქუ-ელ- di-n-čw-el-) „ant“... ნი-კაპ- ni-kap- „chin“...

b. სა-ზუერ-ე sa-zwer-e „custom-house“ (*cf.* მე-ზუერ-ე me-zwer-e- „tax collector“ („raiser of taxes“))... სა-რ-წყ-ულ- sa-r-čq-ul- „vessel for water“ (*cf.* მე-რ-წყ-ულ- me-r-čq-ul- „water-carrier“))...

17. Of the other Kartvelian languages, in the Svanian language the prefixes of the categories of men and things, in names denoting places of origin are used systematically:

მუ-შვნ-ი	mu-švn-i	„Svan“
ლუ-შვნ-უ	lu-švn-u	„Svanian“ (used for the category of things)...
მე-ზნ-ი	ma-zn-i	„Zanian“ <i>i. e.</i> „Megrelian“
ლუ-ზნ-უ	lu-zn-u	„Zanian“ <i>i. e.</i> „Megrelian“ something (used for the category of things).

In simple nominal bases in the Svanian language, the prefix of the category of things is stated, for example: ლ-ჯ-ე la-ž-e „milk“, ლა-დეღ la-değ „day“ etc.

The role of the Georg. prefixes მ- m- ს- s- is thus taken in the Svanian language by the prefixes მ- m-, ლ- l-.

But in the Megrelian and Čanian dialects of the Zanian language, in nouns of analogous formation the categories of men and things are now not distinguished either by prefixes or by suffixes (in particular the suffix -ურ- -ur- is used without semasiological differentiation into categories).

18. Both in the Georgian and in the Svanian language, and also in the Megrelian dialect, the prefixes of the categories of men and things appear to be used in participles: the prefix of the category of men—for the participle now qualified as the participle of the *present* tense; the prefix of the category of things—for the participle of the *future* tense (transitive verb).

The prefixes of participles having such a genesis, it becomes easy to understand why, in the present tense there is no participle of the passive voice, and in the future—no participle of the active voice: it seems to be more natural for the prefix of the category of men to have become the formative of the participle of the active voice, as also for the prefix of the category of things to be more suitable for the passive voice.

The prefix of the past participle ნა- na- in the Georgian language, evidently, is genetically connected with the prefix სა- sa- being its functional equivalent.

This is confirmed by evidence from the Svanian language where in definite examples during the formation of the participles of the past and future tenses ნა- na- and ლა- la- exchange roles.

19. The primordial distinction between the categories of men and things is traced thus:

a. In ordinal and fractional numerals of the Georgian language:

მე-ოთხ-ე me-otx-e „the fourth“

მე-ოთხ-ედ- me-otx-ed- „fourth“, „fourth part“

cf. dial. ნა-ოთხ-ალ- na-otx-al- „fourth, fourth part“.

b. In abstract nouns of quality (in the Georg., Svan. and Zan. languages):

Georg. სი-მაღლ-ე si-mayl-e „height“ (from მა-ღალ- ma-γal- „high“);

cf. Megr. სი-მაღალ-ა si-mayal-a „height“

მა-მაღალ-ა ma-mayal-a „of the same height as“...

Svan. ნა-კლჷთხ-ი na-klätx-i „height“ (from კლთხ-ი klätx-i „high“)

20. The categories of men and things in the distant past, evidently, were distinguished also in the «masdar»,—in the deverbal noun of action (nomen actionis).

The corresponding prefixes have been preserved in the Georgian language in a small group of deverbal nouns, with the exponent of the category of things only:

ს-ელ-ა- s-vl-a- „walking“

ს-რბ-ა- s-rb-a- „running“

ს-ი-ყუარ-ულ- s-i-qwar-ul- „love“...

The only example with the prefix მ- m-:

მ-ე-გლოვ-ა- m-e-glov-a- „the wailing of somebody“ does not find yet the necessary support in the other facts of the Old Georgian literary language.

In the Svanian language nomina actionis have preserved the prefix formation to the full extent and all the same the juxtaposition of the categories of men and things is only partly possible: the category of men is represented as a survival only in a series of cases and that with a change of function; but the prefix of the category of things appears in the role of formative common to all the nouns of this category:

cf. Svan. ლი-ლატ li-lat „love“ (genet. „love“ of something);

მა-ლატ ma-lat „love“ (genet. „love“ of somebody);

ლი-რდ-ე li-rd-e „to be“ (the variant with the prefix

მ- m- is absent here, as in the majority of other cases).

The prefix მ- m- (---ჰო -ho || სო- so- has been kept in the Čanlian dialect also, as a necessary element during the formation of nomina actionis.

Thus here also the prefix of the category of things takes on a generalized meaning, but the prefix მ- m- is not met with in nomina actionis.

In the Megrelian dialect of the Zanian language the predominant norm is the formation of the nom. actionis by the help of a suffix, but the prefix type is represented only as a survival (the prefix -მ- -m-, as in the Čanlian dialect also).

21. The prefixes of nom. actionis in their phonetical composition (ა- m-... ს- s-, ლ- l-) coincide with the prefixes of the participles and also of nouns, formed from nominal bases.

It must be supposed that in the Kartvelian languages in nom. actionis the grammatical category of the subject occurred, if the verb were intransitive, and—of the object, if the verb were transitive,—the principle lying at the base of the formation of the nom. actionis in a series of mountain Caucasian languages (Čečénian Ingushian, Baccian, Avarian, Dargian, Lakian etc.).

22. It is not by chance that in the nom. actionis of the Kartvelian languages the prefix of the category of things appeared in the abstract category, not distinguishing either the grammatical category of men or of things: in a series of mountain Caucasian languages even in the presence of three or four grammatical classes, the classes of things fulfil the role of abstract, class-less formations (for instance Avar. ბ-უკინე b-uqine, with the prefix of the third grammatical class appears to be a lexical form, as the equivalent of the Russian „быть“—„to be“).

23. In Kartvelian languages the *grammatical genders* (as was mentioned in § 12) *are not now distinguished*; they were *not distinguished in the early stages of development* of the given languages either: in *Kartvelian languages* the *grammatical classes of men and things* appear historically in the place of the grammatical genders.

The distinction of the categories of men and things was once characteristic for the morphological system of the Kartvelian languages and up to the present occurs as the active morphological norm in the majority of the mountain Caucasian languages (Abxaz., the Čečén.-Ingush. group, the majority of Dagestan languages), whilst in a series of cases there is a complication of the given principle with the distinction of the masculine and feminine „genders“ in the category of men (—secondary phenomenon).

Thus history reveals a close similarity between Kartvelian and Mountain Caucasian languages there where now there is complete divergence.

Not only is the presence of one and the same principle of classification indicative of this historical similarity, but so also is the following circumstance:

a. The exponents of the grammatical classes of nouns in Kartvelian languages are always *prefixes*, in mountain Caucasian languages also for the most part *prefixes*; the use of suffixes, in certain cases, for the given purpose in all probability is secondary.

b. The prefix of the category of men in Kartvelian languages is phonetically uniform, the prefixes of the categories of things have various phonetical forms, in essence this also occurs in mountain Caucasian languages if the exponent of the first grammatical class is compared with the exponents of the class (or classes) of things.

c. Materially (according to sound composition) we must recognize the unity of the exponent of the class of men in Kartvelian languages (მ- m-), and of the first grammatical class in the majority of mountain Caucasian languages (ვ- v- -უ -u), in the same way as the community of the exponents of the class of things: ბ- b- and especially ღ- d-, the first evidently adopted by Kartvelian languages from mountain Caucasian languages, but the second (ღ- d-) lies deeply in the thickness of one of the linguistic layers traced in Kartvelian languages.

24. The absence of grammatical genders in a series of old languages of the Near East (*e. g.* Urartean, New Elamic...) finds an echo in the primordial absence of grammatical genders in the Kartvelian and also in mountain Caucasian languages, this not being in the least, evidently, a chance coincidence.

Therefore it is justifiable to put the question: have not the grammatical genders been replaced by grammatical classes in these languages?

25. The system of distinguishing the categories of men and things by the help of morphological means—in the Georgian language appears to have been unstable already in oldest monuments of the V—X centuries, whilst these categories are distinguished semasiologically up to the present (both in Georgian and in other Kartvelian languages). A single instance when these categories are now distinguished morphologically in the Georgian language also (the suffixes -ელ- -el- and -ურ- -ur-), bears witness to the use of suffixes in cases where before the language had resource to prefixes.

In the Zanian dialects it is possible to speak of categories of men and things only as of *semasiological* categories.

But in the Swanian language, the categories with which we are concerned have been comparatively better preserved as *morphological* categories, being expressed by the help of prefixes.

What has been said, makes it possible to conclude, that the changes which have taken place in Kartvelian languages are not only the result of internal development, but to a considerable degree are conditioned by the contact of the Kartvelian languages with languages of another system, languages evidently with a suffix structure, their geographical position—to the south of the Kartvelian languages, time when contact took place—before the V century of our era.

26. The results of the *analysis of nominal bases* shows that in Kartvelian languages a single consonantal sound might be historically a root element, in its most simple form.

A root element is usually made concrete in the form of a nominal base by means [of the addition of a *determinative suffix* and *prefix*, the exponents of grammatical classes.

The original meaning of these affixes is obscure even in those cases where they are regularly used now also as base-forming formatives: *g.* in participles (მ-კეთებ-ელ- *m-keteb-el-* „doer“—) in derived nouns denoting a profession (მე-ნავ-ე *me-nav-e* „boatman“), abstract quality (სი-მაღლ-ე *si-mayl-e* „height“) etc.

The modern „linguistic sense“ does not perceive *from what functional moments* the meaning of a participle, of an abstract noun of quality etc. (cf. § 11) *is composed*.

In primary substantives these base-forming elements are not perceived even, as affixes; they have coalesced with the root part, the base is admitted as simple in its structure (ძმ-ა ჟმ-ა... ს-ძ-ე *s-ḡ-e* || რ-ძ-ე *r-ḡ-e*).

27. The establishment of the presence of (historically) *grammatical classes* in Kartvelian languages and the distinction of the simplest form of a noun root opens up new perspectives during the solution of the question about the genetical interrelation between the Kartvelian and the mountain Caucasian languages, on the one hand, and the Kartvelian and the old languages of the Near East, on the other.

As for example, the Georgian word დათვი-ი datv-i „bear“ would appear to have nothing in common with the Avarian word ЦӀо ci „bear“, but it is enough to take into account the fact that in the base დათვი- datv- -ვ -v (--უ u) is the determinative of the base, და- da- is the prefix of the category of things, only -თ- -t- serves as the root element, for the genetical connection between the two words, now so distinct, to take the form of a tangible reality¹.

The phonetical variations of determinative suffixes make it possible, in particular, to explain the nature of the stress in the Old Georgian language (§ 9).

28. Kartvelian languages have resource to *one and the same* determinative suffix and the same prefixes of grammatical classes, independently of which is the initial material, a *nominal base* or a *verbal base* (cf. მ-თავ-არ m-tav-ar „chief“; „prince“... მ-კუდა-არ m-kwd-ar- „dead“).

The fundamental premise for such a possibility is the *historical undifferentiability* of the noun and the verb in Kartvelian languages, together with which, in the process of the subsequent differentiation „nominal“ precedes „verbal“.

The establishment of the above mentioned interrelation between the „noun“ and the „verb“ has essential importance for the solution of the problem of *ergative construction* in Kartvelian (and the remaining Caucasian) languages.

¹ Of course, the comparison of such very simple roots is connected with certain difficulties: they may be overcome again by the help of taking into account the history of the facts which are being compared.

პირთა საკიებელი

აბულაძე ილია 154.

ანტონ I 249.

აპარიანი ჰრ. 95.

ახვლედიანი გ. 130.

ბანვენისტი (Benveniste E.) 120.

ბენეშევიჩი 37.

ბერიძე ვუკ. 51, 86, 139.

ბერჟე 42.

ბაბუური ბეს. 138.

გორიაევი ნ. (Горяев) 31.

დეეტერსი გ. (Deeters) 222, 223, 224, 241.

დელაპორტი (Delaporte) 255, 256.

დირი (Дирр) 150, 176, 257.

დოდაშვილი სოლ. 249.

დონდუა კარპ. 6, 22, 206, 207, 208, 246, 247, 248.

დუმეზილი (Dumézil) 257.

ვანდრიესი (Vendryes) 255.

ვაჟა-ფშაველა 140.

ვუნდტი ვ. 258.

ზავედსკი 207.

მოფურია ვარ. 5, 13, 16, 18, 30, 39, 43, 45, 52, 101, 103, 117, 118, 174, 175.

177, 178, 210, 211, 213, 214, 215, 216, 241, 242, 245, 246, 250, 251, 252,
257.

ოსელიანი პლ. 249.

მარი ნიკო 9, 16, 21, 22, 24, 35, 42, 44, 59, 80, 84, 94, 95, 113, 114, 115, 146,

150, 151, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 172, 174, 175, 176, 177,
186, 199, 200, 203, 205, 210, 239.

მენტეშაშვილი სტ. 96.

მეჟე ა. (Meillet) 255, 256.

ნიჟარაძე ივ. 245.

¹ ქართულის გარდა რუსული თუ ლათინური შრიფტით ავტორის გვარი მამინაა დაწერილი, თუ ამას ტექსტშიც ვხვდებით.

ოქნიანი არს. 205.

ორბელიანი ვახტ. 8.

ორბელიანი საბა-სულხან 19, 43, 75, 98, 139, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 168, 178, 193, 233.

ოტრა(ნ) (Autran) 255.

პრეობრაჟენსკი ა. (Преображенский А.) 31.

ჟორდანია თედო 168.

ჟლენტი ს. 9, 87, 178.

საბა-სულხან ორბელიანი იხ. ორბელიანი საბა-სულხან.

უსლარი პ. (Услар П.) 41, 42, 43, 150, 176, 181, 238.

ჟანჩიძე ვლ. 77.

ფირალოვი გ. 249.

ჟიფიძე იოს. 5, 15, 80, 96, 154, 170, 171, 174, 175, 178, 187, 188, 190, 191,
192, 193, 194, 195, 197, 198, 240, 242.

ჟანიძე აკ. 14, 22, 24, 35, 65, 84, 94, 107, 119, 138, 146, 205, 206, 207, 208,
209, 210, 212, 216, 224, 232, 238, 242.

ჟანშოვანი ზ. 248.

შუხარდტი ჰ. (Schuchardt H.) 91, 109.

ჩუბინაშვილი იესე 249.

ჭაკვაძე ილ. 6, 8, 138.

ქარაია პ. 30, 43, 44.

კყონია ილ. 15, 51, 177.

ჯავახიშვილი ივ. 11, 14, 15, 19, 27, 54, 78, 86, 96, 153, 174, 175, 178, 179,
250, 252, 253, 257.

ჯანაშია ს. 14, 22, 104, 113, 115, 116, 117, 205.

სიტყვათა, ფუძეთა და ძირთა საძიებელი
 УКАЗАТЕЛЬ СЛОВ, ОСНОВ, КОРНЕЙ
 INDEX OF WORDS, BASES, ROOTS

I. ქართული. Грузинский яз. Georgian.

- ააზლებ-ს იხ. ახ-
 აბანო იხ. ბან-
 აბრკოლებ-ს იხ. ბორკ-
 აგებებ-ს იხ. გ-ებ-
 აგებულ-ი იხ. გ-
 ადგა-ს იხ. დე-გ-
 ადგილ-ი იხ. დე-გ-
 ადგილობით-ი იხ. დე-გ-
 ადგ-ს იხ. დე-გ-
 ადიდებ-ს იხ. დი-დ-
 ადიდე-ნ იხ. დი-დ-
 აზერბაიჯან-ი 136; აზერბაიჯანულ-ი 136.
 აზნ-: აზნაურ-ი 81; უაზნო- 81.
 ათ-: მეთათე- 180; მეთათედ-ი 180; ნათათლ-ი 182.
 ათავებ-ს იხ. თ-ავ-
 ათუალიერებ-ს იხ. თუ-ალ-
 აიძულ-ა იხ. ძ-ალ-
 აკაკი 4.
 ალბობ-ს იხ. ლბ-
 ამტყდარ-ი იხ. ტყ-
 ამლა: ამლელ-ი 118; ამლიონ-ი 118.
 ამძიმებ-ს იხ. მძიმ-
 ამზანაკებ-თ-ა 8.
 ანბან- 107; შდრ. ბ-ან- 1.
 ანტონი 3, 4.
 არ- 1: სიარულ-ი 233.
 არ- 2: აღიარებ-ს || აღუარებ-ს 226; აღ-
 საარება- || აღსარება- 226, 228, 234.
 არგუეთ-ი 143, 145; მარგუეთელ-ი 147;
 მარგუელ- 143, 145, 147; მარგველა-
 შვილ-ი 145.
 არცხუნ-ს იხ. ცხ-უ-
 არხოტ-: არხოტელ-ი 118; არხოტიონ-ი 118.
 ას- 1: მესედ-ი 99; ნასალ-ი 182.
 ას- 2: ასულ-ი 42, 58.
 ასპინძ-: მაინძელ-ი 154; მასპინძელ-ი 143, 154.
 ასულ- იხ. ას- 2.
 ატიტინებ-ს იხ. ტიტინ-
 აფითრებ-ს იხ. ფითრ-
 აქაველ-ი იხ. ქ-
 აქაურ-ი იხ. ქ-
 ალ-: მალალ-ი 26, 27, 33, 58, 69, 236;
 მალნარ-ი 26; სიმალდე- 236, 237; უალ-
 რს-ი 26.
 აღაგზებ-ს იხ. გზ- 1.
 აღგზებულ-ი იხ. გზ- 1.
 აღდგომილ-ი იხ. დე-გ-
 აღეჩჩუ-ს იხ. ჩჩუ-
 აღიარებ-ს || აღუარებ-ს იხ. არ- 2.
 აღმართ-ა იხ. მართ-
 აღმვოცელ-ი იხ. ვოც-
 აღორძინება იხ. ორძ-
 აღრიალება იხ. ღრიალ-
 აღრიცხავ-ს იხ. ცხ- 1.
 აღსაარება- || აღსარება- იხ. არ- 2.
 აღსასრულ-ი იხ. ვ-ალ-/-ედ-
 აღტეხილ-ი იხ. ტეხ-
 აღუარებ-ს || აღიარებ-ს იხ. არ- 2.
 აღწვეწულ-ი იხ. წვე- 1.
 აღჯოც-ა იხ. ჯოც-
 აშენებულ-ი იხ. შენ-
 აჩაბ-: აჩაბეთ-ი 143, 145; მაჩაბელ-ი 143, 145.
 აჩიფჩიფება- იხ. ჩიფჩიფ-ი
 აჩრდილ-ი იხ. ჩრდ-
 აცვი-ა იხ. ცუ-

¹ სიტყვებში გამოყოფილია ფუძე; ფუძეები კი აქ მკტ-წილად დაუშლელადაა წარმოდგენილი მაშინაც კი, როცა სათანადო ადგილას ტექსტში დაშლილია: ეს შესაძლებლად მივიჩნით, რაკი ფუძეები ძირთან იყრის მაინც თავს. საძიებელი შეადგინა ბიძინა ფოჩხუამ.

- აცუამ-ს იხ. ცუ-
 აძალებ-ს იხ. ძ-ალ-
 აძრახდომი- იხ. სახ- 1.
 აწესებ-ს იხ. წეს-
 აწითლებ-ს იხ. წით-
 აწყურ-ი 143, 145; მაწყურერელ-ი 143,
 145, 147.
 აქარა- 136, 143, 145; აქარელ-ი 136,
 137; აქარულ-ი 136, 137; მაქარელ-ი
 143, 145.
 აკიანურებ-ს იხ. კიანურ-
 ახ-: აახლებ-ს 67; ახალ-ი 28, 33, 57,
 58, 69, 112, 113; ახ-ს 28; მოახლე-
 ბულ- 67.
 ახარებ-ს იხ. ხ-არ-
 ახსნა- იხ. ვს-

 ბად-: დაბადებულ-ი 67; დამბადებელ-ი
 61; ჰბადებ-ს 67.
 ბავშვი-ი იხ. შვი-
 ბაზარ-ი 124.
 *ბათიკანი-ი იხ. თიკ-
 ბალანი-ი 96, 97, 105.
 ბალახურ-ი 138.
 ბალღ-ი იხ. ღ- 2.
 ბ-ან- 1: ანბანი-ი 107; ბან- 107.
 ბან- 2: აბანო 194; საბანელ-ი 194; უბა-
 ნელ-ი 194.
 ბარ-: ბარი-ი 218; ბარავ-ს 218; ბარვა-
 218.
 ბარა- 253.
 ბარბაც-ი 218; ბარბაცებ-ს 218.
 ბარბით-: მებარბითე- 168.
 ბარვა- იხ. ბარ-
 ბარჯ-ი 124.
 ბასილი- 3, 4.
 ბატკანი-ი იხ. თიკ-
 ბატკ-ი იხ. თიკ-
 ბალანა იხ. ლ- 2.
 ბალდადელ-ი 139.
 ბალღ-ი იხ. ღ- 2.
 *ბალღ-ი იხ. ღ- 2.
 ბაშვი-ი იხ. შვი-
 ბაკია 253.
 ბაჯალაურ-ი 138.
 ბაჯბაჯ-ი 233.
 ბეთანელ-ი 138.
 ბერძ-: ბერძენ-ი 105, 136; ბერძლ- 56;
 ბერძულ-ი 56; ბერძნულ-ი 136; საბერ-
 ძნეთ-ი 136.
 ბელელ-ი 31, 85.
 ბეჭედ-: დაბეჭედულ-ი 68.
 ბზოვანი-ი 90.
 ბიძანებ-ი 8.
 ბიჭ- 1: ბიჭ-ი 253; ბიჭიკა 253.
 ბიჭ- 2: ნაბიჭვე-ი 93, 183.
 ბნ-ელ-: ბნელი-ი 40, 139; დაბნელდა- 40;
 სიბნელე- 40.
 ბოკვერ-ი 253.
 ბოლნ-: ბოლნელ-ი 147; ბოლნის-ი 147.
 ბოლქვაძანებ-ი 9.
 ბორგ-: ბორგვა- 229; სიბორგილე-ა 228;
 სიბორგილ-ი 228. 229; ჰ-ბორგი-თ 228.
 ბორდღვა- 233.
 ბორკ-: აბრკოლებ-ს 46; ბორკავ-ს 46;
 ბორკილ-ი 46; ბრკოლ- 57, 58,
 ბოროტ-ი 236; ბოროტება- 236, 238;
 სიბოროტე- 236, 238, 244.
 ბორჯღლღელ-ი 98.
 ბოჩიკ-ი 253.
 ბრალ-: სიბრალულ-ი 229.
 ბრკოლ- იხ. ბორკ-
 ბრაქენ-ი 91, 97.
 ბრტყელ-ი 139, 237.
 ბრძ-: ბრძოლა- 5, 224; ვ-ბრძავე- 224;
 იბრძვის- 224.
 ბრძენ-ი 57, 96, 105, 236; სიბრძენ- 236.
 ბრძმედი-ი 99.
 ბრძოლა- იხ. ბრძ-
 ბრწყ-: ბრწყინვალე- 78; განბრწყინილ- 65;
 მბრწყინვალე- 78.
 ბურ-: საბურველ- 62.
 ბურჯაკ-ი 253.
 ბუში-ი 253.
 ბლუარი-ი 76, 77, 78, 112.

 ბ-: აგებულ-ი 183; მომგებელ-ი 61; ნა-
 გებ-ი 183.
 გაბუურ-ი 138.
 გაეშარჯუ-ა იხ. მარჯუ-
 გა-ე-ცალე იხ. ც- 2.
 გა-ე-ქარ იხ. ქ-არ-/-ერ-
 გა-ე-ქერ იხ. ქ-არ-/-ერ-
 გალობ-: საგალობელ-ი 62.
 გამოისყიდა- იხ. ყიდ-
 გამოკუთვითი-ი იხ. კუთ-

- კამტყდარ-ი იხ. ტენ-
 ვამზმარ-ი იხ. კემ-
 ვანატენ-ი იხ. ტენ-
 ვანბრწყენილ-ი იხ. ბრწყ-
 ვანდგომილ-ი იხ. დე-გ-
 ვანერცომილ-ი იხ. ერც-
 ვან-ე-კემ იხ. კემ-
 ვანმკუეთელ-ი იხ. კუეთ-
 ვანმსუენებელ-ი იხ. სუ-ენ-
 ვანმსყიდელ-სა იხ. ყიდ-
 ვანმსჯელ- იხ. საჯ-
 ვანსყიდა-ჲ იხ. ყიდ-
 ვანძლომა-ჲ იხ. ძელ- 1.
 ვანწითნ-ა იხ. წით-
 ვანწითნი-ს იხ. წით-
 ვანწმედლი-ი იხ. წმედ-
 ვანწმელ-ი იხ. კემ-
 ვანჯრწნილ-ი იხ. ჯრწ-
 ვარუჯულ-ი 138.
 ვასაკეთებელ-ი იხ. კეთ-
 ვატენილ-ი იხ. ტენ-
 ვაუკეთებელ-ი იხ. კეთ-
 ვაფითრება- იხ. ფითრ-
 ვაფრინდაულ-ი 138.
 ვაქვევება იხ. ქვ-
 ვაყიდა იხ. ყიდ-
 ვაძნელდა- იხ. ძნ-
 ვაძლოლა იხ. ძელ- 2.
 ვაწითლდა- იხ. წით-
 ვაწითლება იხ. წით-
 ვად-: ეგდების 69; საგდოლ- 69; უგდებ-ს 69.
 ვაებ-: აგებებ-ს 219; ეგებების 219; მი-
 გებება-ჲ 219.
 ვბ- 1: ალაგზებ-ს 67; ალაგზებულ- 67;
 მგზნებარე 184.
 ვბ- 2: გზა 6, 13, 14, 57, 105, 211;
 გზებ- 57, 93; გზაენილ- 127; მგზაე-
 რ-ი 13, 158, 159; მოკზაურ-ი 158,
 159, 166; საგზალ-ი 13, 158, 159; სა-
 გზაურ-ი 13, 80, 81, 112, 158, 159, 166.
 ვიგაურ-ი 138.
 ვიორგი 4; გიორგიწმინდულ-ი 138.
 ვლაზაკ-ი 141;
 ვლენ-ი 124;
 ვლუჯ-: დაგლუჯილ-ი 183; ნაგლუჯ-ი 183.
 ვლოვ-: მეგლოვა-ჲ 235; მგლოვარე- 74.
 გმ-: გმობა- 240; მგმობარ-ი 70, 84, 112,
 113; მგმობელ- 84.
 გოგ-: გოგვა 233;
 გოგიბერძენებ-ი 9.
 გომარეთ-ი 138; გომართელ-ი 138.
 გონ-: გონიერულ-ი 91; საგონებელ-ი 62;
 უგუნური 81, 83, 119.
 გორკი 4.
 გრგუ-: მგრგულ- 108; მგრგული-ად 91,
 92; მრგული-ად 91, 92.
 გრებ-: გრება 218; გრებ-ს 218.
 გრიალ-ი 218, 219; გრიალებ-ს 218.
 გრიგოლი || გრიგული 3, 4.
 გრკალ- 108.
 გრკო- 6; კრკო 6; შდრ. რკონ-ი
 გრძ-: განნიგრძდა 36; გრძელ-ი 34, 36,
 40, 57, 58, 112, 119, 139, 142; სიგრ-
 ძე- 36; უგრძეს-ი 36.
 გრწყილ-ი 108.
 გუამ-: სამგუამოვან-ი 90.
 გუარ- 153; მეგუარ- || მოგუარ- 153.
 გუგუნ-ი 218, 219; გუგუნებ-ს 218, 219.
 გუერდ- 99; გუერდ-ით 110; იგურდ-იე
 110.
 გუ-: გულ-ი 40, 41, 42, 57, 58, 68,
 112, 118; გულად- 61; გულის-თქმა 41;
 გულის-წყრომა 41; გულის-კმა 41.
 გურ-: გურიელ-ი 139; გურულ-ი 139.
 გურკა 19; შდრ. გრკო-
 გურულ-ი იხ. გურ-
 გუძული-ს იხ. ძულ-
 გურგნ- 48.
 დ- 1: დადვა- 172; თანადებ- 126; უც 109;
 უძევ-ს 109; უძ-ს 109; ქუემდებარე 74;
 ძევ-ს 172.
 დ- 2: (დე-), მდევარ-ი 70, 112.
 დ- 3: (დალ-) და- 6, 9, 13, 57, 105, 115,
 135, 251; და(ნ-) 93; დანებ-ი 8, 9, 88.
 დაამარცხ-ა იხ. მარცხ-
 დაბ-: დაბა(ნ)- 15, 16, 26, 57, 61, 105,
 180, 231, 251; მდაბალ-ი 15, 21, 69;
 მდაბიო- 15, 16, 26, 140, 141, 142;
 დაბნებ-ი 15, 16, 26, 105; მდაბურ- ||
 მდაბორ- 15, 16, 26, 141, 142, 147;
 უდაბნო 15, 16, 26.
 დაბადებულ- იხ. ბად-
 დაბეჭდულ-ი იხ. ბეჭედ-

დაბნები- იხ. დაბ-
 დაბნელდა- იხ. ბნ-ელ-
 დაგლეჯილ-ი იხ. გლეჯ-
 დადგა- იხ. დე-გ-
 დადგა- იხ. დ- 1.
 და-ვ-დეგ- იხ. დე-გ-
 დათუ- (ახ. ქართ. დათვი-ი) იხ. თ- 2.
 დაიწუნ-ეს იხ. წუნ-
 დაკლულ-ი იხ. კ- 4.
 დამართ-ი იხ. მართ-
 დამარცხდა- იხ. მარცხ-
 დამბადებელი- იხ. ბად-.
 დამბალ-ი იხ. ლბ-
 დამტევენელ-ი იხ. ტ-ევ-
 დამტკეცილ-ი იხ. მტკ-ეც-
 დამშთვარ-ი იხ. შდ-
 დამშჰუალულ-ი იხ. ჰუ-ალ-
 დამძიმებულ-ი იხ. მძიმ-
 დამწერ-ი იხ. წერ- 2.
 დამხრჩვალ-ი იხ. შდ-
 დანებ- იხ. დ- 3.
 დასამუშავებელი- იხ. მუშ-
 დასაწერ-ი იხ. წერ- 2.
 დასაწუელ- იხ. წუ-
 დასხდომა-ა იხ. სხ- 1.
 დატევენული- იხ. ტ-ევ-
 დატეულ-ი იხ. ტ-ევ-
 დატყვევება იხ. ტყუ- 2.
 დაუსახლებელ- იხ. ხ-
 დაუწყუადელი- იხ. წყუ-ედ-
 დაფარულ- იხ. ფარ-
 დაფლულ- იხ. ფალ-
 დაყ-: იდაყვ-|| ნიდაყვი- 178.
 დაშორომა-ა იხ. შტ-
 დაშვილ- იხ. საჯ-
 დაწერილ- იხ. წერ- 2.
 დაწერა- იხ. წერ- 2.
 დაწესება იხ. წეს-
 დაკრილ-ი იხ. კ-არ-/-ერ-
 დახრჩობა იხ. შდ-
 დავშულ- იხ. კაშ-
 დგან იხ. დე-გ-
 დგას იხ. დე-გ-
 დგება- იხ. დე-გ-
 დგების- იხ. დე-გ-
 დგებუაჲე 6.
 დგმა იხ. დე-გ-
 დგომა იხ. დე-გ-

დე-გ-: ადგა-ს 109; ადგილ-ი 194; ადგი-
 ლობით-ი 141; ადგ-ს 109; აღდგომილ-ი
 64; განდგომილ-ი 65; დადგა 107; და-
 ვ-დეგ 106; დგა-ნ 105; დგა-ს 74, 109,
 224; დგება 224; დგების- 223; დგმა-
 223; დგომა- 5, 223, 224; მდგმურ-ი 74;
 მდგომარე- 73; მდგურ-ი 74, 109, 112,
 113; მედგარ-ი 72; მოდგამ-ი 126; მო-
 დგინე- 62; სადგურ-ი 74, 112; სადგმე-
 ლ-ი 62; უდგას-ს 109; უდგ-ს 109; წარ-
 მომდგენ-ი 185.

დედა-: დედა 6, 9, 10, 11, 12, 13, 57, 69,
 99, 135, 250, 251; დედა-ა 10; დედა-
 კაც-ი 10; დედალ-ი 10, 11, 12, 111,
 114, 255; დედამთილ-ი 10; დედანი
 10, 11, 12, 57, 61, 112, 113; დედიკო-
 12; დედილო- 12; დედულ-ი 10, 12, 57,
 58.

დეკეულ-ი იხ. კ- 3.

დე-ნ-: მდინარე- 74, 184.

დერკ-: დრეკ-ს 19; დრეკება 19; დრეკო-
 მა-ა 223; დრეკუ- 19, 20; ვ-დერკ 20;
 იდრეკ-ს 219; მორდრეკა-ა 219.

დიაკეულ- || დეკეულ-ი იხ. კ- 3.

დი-დ-: ადიდებ-ს 128; ადიდენ- 105; დიდ-ი
 143, 148; მადიდებელი- 30, 112, 128;
 სადიდებელი- 30, 62, 111, 112, 128;
 მდიდარ-ი 80, 143, 148, 153, 181, 184,
 204, 235, 236; სიმდიდრე- 236.

დილ-: დილეულ- 44, 45.

დიმიტრი- 4.

დ-ლ-: ნედლ-ი 144, 178, 193, 216.

დრეკ-ს იხ. დერკ-

დრეკება იხ. დერკ-

დრეკომა-ა იხ. დერკ-

დრეკუ- იხ. დერკ-

დრო- 6.

დუმ-: დუმილ-ი 222; დუმი-ს 222; დუმ-ს
 222; მდუმარი-ად || მდუმარი-ად 92; საი-
 დუმლო 5.

დულ-: დულილ-ი 222; დულ-ს 222.

დლ-: დლე- 16, 57, 60, 63, 105; დლე-
 57, 93; დლე(ნ)- 18, 57, 61, 93; დლე-
 ვანდელი- 16; დლენდელი- 16, 17;
 დლეს-ი 17; დლით-ი 17; დლის-ი 17;
 დლიურ-ი 139, 154; მარადლე 16; მდლე-
 ვარ-ი 143, 154; მდლევი- 17; სამა-
 რადისო- 16; უდლეურ-ი 17.

- მგდები-ს იხ. გღ-
 ეგებები-ს იხ. გ-ებ-
 მგრ-: მგრის-ი 143, 144; მგერელ-ი 143,
 144, 147, 190, 206; სამგერელო 144.
 მგვპტე- 143; მგვპტელ-ი 144; მგვპტე-
 ლ-ი 143, 144, 147, 180, 206.
 მვედრებ-ის იხ. მვედრ-
 ეკალ-: ეკლოვანი 90.
 მელმი-ს იხ. ლმ-
 მმდურვი-ს იხ. მდურ-
 ენა იხ. ნ- 1.
 მერქუან- იხ. ქუ-
 მუშინი-ს 231.
 მესუ- 87; მუშუელ- 126.
 მესტიბარ- 124.
 მ-ვალ- (|| ედ-): ვალ-ს 225, 236; (ვ)-ვალ
 122; მავალ- 126; (მო-)ვედ 69, 122; მო-
 ვილოდე-ს 248; (მო-)მავალ- 69; სავალ-
 122; (მო-)სლვა-ა 225; სლვა-ა 233;
 აღსასრულ-ი 67, 68; მოსრულ- 67;
 სრულ- (—სლულ) 67, 68; მო-ხ-ულ 86.
 მან-ი 96, 97; სავანე- 5.
 მაჟ-ი 253; სიჟაჟე 208.
 მარდ-: შთავრდომილ- 64.
 მაშლ- 49, 57, 85, 108, 231.
 მაჩ-ი 253.
 მაჩინა 253.
 მაც-ი 253, 254.
 მაციკ-ი 253.
 მაქარ-: მოვაქრე- 62.
 მბრძავ იხ. ბრძ-
 მდერკ- იხ. დერკ-
 (ვ)-ვალ იხ. ვ-ალ-
 მვედრ-: მვედრები-ს 219, მვედრება-ა 219.
 მველ-: მველურ-ი 81, 121, 119, 139; მვე-
 ველე- 167; საველე- 167.
 მენაჟ-ი 124.
 მერან-ი 253.
 მერძ-ი 253, 254.
 მესაგურ-ი 138.
 მესაჟელ-ი 138.
 მესხლ-ი 51.
 მირ-ი 253.
 მიყვან იხ. ყ-
 მიყუენი-თ იხ. ყ-
 ვიში- 4.
 მიცი იხ. ც- 1.
 მელტ-: იელტი-ს 226; სიელტოლა-ა 5,
 224, 226, 230.
 მერც-: განერცომილ-ი 65.
 მეს-: სავსე- 5, 62; სისავსე 208.
 მ-უთხარ იხ. თხ-არ- 2.
 მ-უძღვები იხ. ძღლ- 2.
 მ-ყვები იხ. ყ-
 მ-ცან იხ. ც- 1.
 მ-წვეები იხ. წ-ოლ-/-ვე-
 მ-ქარ იხ. ქ-არ-/-ერ-
 მ-ქერ იხ. ქ-არ-/-ერ-
 მა-: ხაფხული-ი 43, 57, 112; ხამთარ-ი 44.
 მაკუ-: მხაკუვარ-ი 71.
 მამ-: იხამ-ს 110.
 მამთარ-ი იხ. ხა-
 მარალ-ი 124.
 მარ-განცილი-ი 64; შდრ. კ-ად-
 მარდ-: სახრდელ-ი 62.
 მაფხულ-ი იხ. ხა-
 მახილ-ი იხ. სახ- 1.
 მაი-: მაი-ს 105.
 მაინ-ი 124.
 მაის-ცვარი იხ. ძ-
 მაისხა იხ. სხ- 2.
 მაინაზ-ა იხ. სახ- 1.
 მაქელი- 5, 34, 38, 119, 139; სიხრქე 5, 38.
 მაუ-: ნეხვი-ი 178, 253.
 მაუგდიდ-: მაუგდიდელ-ი 146.
 მაურ-: მაურ-ი 82, 160; მესურე- 82, 143,
 160, 166, 167, 180, 185; საურე- 82,
 143, 160, 166, 167, 169, 171, 185.
 მალა 86.
 მ- 1: თჳთე (|| თთჳე || თთჳე || თჳე || თჳე)
 108, 144, 174, 175; მესანთლე- 168;
 ნათელ-ი 107; სინათლე- 107.
 მ- 2: დათუ- 144; ახ. ქართ. დათე-ი 175
 176.
 მათჳ 174.
 მათე-: ათაგებ-ს 217; მათე-ი 143; მათე-ყა-
 ნის-ცემა 27; მათუანისცემა- 86; მთა-
 ვარი 79, 112, 143, 148, 153, 180, 181,
 184, 235; მეთაურ-ი 147, 166; მოთაგე-
 147, 166; მოთაურ-ი 148; სათაგე- 166,
 214; სათაურ-ი 166; სასთაულ-ი 45, 46;
 სასთენალ-ი 45, 46; სთუნ- 96; სთუ-
 ნით-ი 45, 46; უთაურ-ი 17.

- თამაშ-ი 219; თამაშობა- 219; თამა-
შობ-ს 219.
- თანამდებ-ი იხ. დ- 1.
- თანამჭუარ-ი იხ. ჭუ- 2.
- თაფლ-ი 49, 57, 107, 108, 128, 129.
- თაყუანის-ცემა იხ. თ-ავ-, ყანა-
თევზ-: მეთევზურ-ი 80, 112, 167, 168,
180.
- თეთრ-: (იმ) სითეთრე 245.
- თელავ-: თელაველ-ი 116.
- თეს-: თესი-ს 121; თესლ-ი 52, 121,
128; ნათესავ-ი 52, 92, 183.
- თვრ-: მთრვალ-ი 71.
- თთუე იხ. თ- 1.
- თთვე იხ. თ- 1.
- თითოეულ-ი 44, 90.
- თიკ-: *ბათიკან- 15; ბატკან-ი 15, 179, 253,
ბატკ-ი 15, 253; თიკან-ი 15; ტიკან-ი 15.
- თნ-: მთნე- 149; სათნო- 5, 19; სათ-
ნობა- 227.
- თოხლიაურულ-ი 138.
- თრთ-: თრთი-ს 224; თრთოლა- 224.
- თრთუ-: თრთულ- 48.
- თუ-ალ-: ათუალიერებ-ს 90; თუალ-ი
163; თვალად-ი 61; თვალედ-ი 98;
თუალიერ-ი 83, 90, 123.
- თუე იხ. თ- 1.
- თუშურ-ი 138.
- თუხარელ-ი 138.
- თვე იხ. თ- 1.
- თქუ-: გულის-თქმა 41; თქუ-ა 86; თქუ-ა
86; თქმულ-ი 183; ნათქვამ-ი 183.
- თხ- 1: თხევა 22; თხელ-ი 39, 57, 85,
139, 177; თხლე- 39; სითხე- 39.
- თხ- 2: მესათხვეველ- || მესათხვევლ-ე- 143,
267, 168.
- თხა- 16.
- თხ-არ- 1: თხრილ-ი 127; სათხრელ-ი
68; სათხროლ-ი 68.
- თხ-არ- 2: ვ-უთხარ 107; თხრობა 107.
- თხევა იხ. თხ- 1.
- თხელ-ი იხ. თხ- 1.
- თხ-ილ-ი 174.
- თხლე- იხ. თხ- 1.
- თხ-ოვ-: მთხოველ-ი, 61; მთხოვნელ-ი
185.
- თხრილ-ი იხ. თხ-არ- 1.
- თხრობა იხ. თხ-არ- 2.
- იბრძეი-ს იხ. ბრძ-
იგურდიგ- იხ. გურედ-
იდაყვი-ი იხ. დაყ-
იდრეკ-ს იხ. დერეკ-
ივლტი-ს იხ. ვლტ.
იზამ-ს იხ. ზამ-
იკული-ა იხ. კუ- 2.
იმერ-: იმერულ-ი 116, 246; იმერულ-ი
246.
- იმრუშ-ა იხ. რუშ-
იმღერ-ს იხ. მღერ-
ინანი-ს იხ. ნან-
იონე-ურ-ი 138.
- ისერი-ს იხ. სარ-
ისმენ-ს იხ. სმ-
ისრეგ-ს იხ. სარ-
იტრია 145, 146; მეტრეველ-ი 145.
- იტყვ-ს იხ. ტყუ- 1.
- იფქლ- იხ. ფექ- || ფაქ-
იფხლ- იხ. ფექ- || ფაქ-
იქადი-ს იხ. ქად-
იქაველ-ი იხ. ქ-
იქამ-ს იხ. ქამ-
იქაურ-ი იხ. ქ-
იქმ-ს იხ. ქამ-
ილუწი-ს იხ. ლუწ-
იშხანი-ს 138; იშხნელ-ი 138.
- იციინი-ს იხ. ც-ინ-/-ილ-
იცი-ს იხ. ც- 1.
- იძულეობა- იხ. ძ-ალ-
იხილაგ-ს იხ. ხილ-
- ქ- 1: მაკ-ე- 45, 63; მაკ(ე)ნდი-ს 18; მაკ-ენ-
18; დეკეულ-ი 45, 90; დიაკეულ-ი
45.
- ქ- 2: ნეკ-ი 178.
- ქ- 3 (ქ-ალ- || კუ-ედ-): დაკლულ-ი 66; კალ-
122; კლაგ-ს 66; კუდები-ს 223, 224,
229; კუდებოდა- 223; კულომ-ა 223,
224; მკლველ-ი 61; მკუდარ-ი 72, 122;
მო-ე-კალ 8, 122; მო-ე-კუედ 122; საკლ-
ველ-ი 62; სასიკუდინს 229; სიკუდი-
ლ-ი 221, 224, 227, 229, 230, 234,
235.
- კადრ-: საკადრის-ი 118.
- კავ-: კავ(ებ)იან-ი 98; კავოდ-ი 98.
- კავშირ-: მოკავშირე 141.
- კალ- იხ. კ- 3.

- .ჯალანდამნებ-ი 0.
 .ჯანკალ-ი 218, 219; .ჯანკალებ-ს 218.
 .ჯაპ-: .ჯაპუნ-ი 177; .ნიკაპ-ი 144, 177, 178; .როკაპ- || .რუკაპ-ი 177, 178.
 .ჯარ- 1: .კრავ-ს 66; .კრულ-ი 66; .შე-ვ-ჯარ 8.
 .ჯარ- 2: .კარ-ი 76, 77, 107, 175; .კარ-გარეთელ-ი 138.
 .ჯაც-ი 7, 13, 135; .მამა-კაც-ი 12.
 .ჯახ-ი 137; .ჯახეთ-ი 137; .ჯახელ-ი 116, 137; .ჯახურ-ი 137.
 .ჯდემ-: .საჯდემელ-ი 62.
 .ჯედ-: .კედარი-ი 79; .კედელ-ი 79; .საკიდურ-ი 80.
 .ჯეთ-: .გასაკეთებელ-ი 183; .გაუკეთებელ-ი 30; .კეთ-და 121; .კეთება- 5; .კეთილ-ი 24, 40, 121; .მკეთებელ-ი 185; .ნაკეთებ-ი 185; .საკეთებელ-ი 185; .სიკეთე- 5, 24; .უკეთურ-ი 24, 81, 119.
 .ჯელ- 1: .მკელობელ-ი 62.
 .ჯელ- 2: .ნაკულღევანი-ი 89.
 .ჯერ-: .კერვა 217; .ნაჯერ-ი 183; .საჯერ-ი 126, 183; .შეჯერილ-ი 183.
 .ჯერპ-: .ნაჯერპავ-ი 92, 183.
 .ჯეს-: .მეკეცე 167, 180.
 .ჯვიცი-ი: იხ. კიციუ-
 .ჯვლავ- იხ. კუ- 2.
 .კიბალაურ-ი 138.
 .კითხ-: .კითხვა 217; .მკითხველ-ი 185; .საკითხ-ი 216; .სამკითხველო 214; .ნაკითხ-ი 216; .შეკითხვა- 221.
 .კისკის-ი 218; .კისკისებ-ს 218.
 .კიციუ- 87; ახ. ქართ. კვიცი-ი 87.
 .კიცხ-: .მოკიცხარი-ი 72; .საკიცხელ-ი 62.
 .კლავ-ს იხ. კ- 3.
 .კნინ-ი 148.
 .კორდელითელ-ი 146.
 .კორინთელ-ი 138.
 .კრავ-ს იხ. კარ- 1.
 .კრთ-: .კრთის-ს 224; .კრთომა 224.
 .კრკო იხ. გრკო-
 .კრულ- იხ. კარ- 1.
 .კრძალ-ულ- 66.
 .კუ- 1 (.კუ-ამ-): .კუამლ-ი 55; .კუმოდ-ა 55.
 .კუ- 2 (.კუ-ალ-/-ან-/-არ-): .იკული-ა 22; .კვლავ 22; .კუალ- 22, 33, 57, 58, 126, 128; .კუალ-ა 22; .კუალ-ად 22; .კუართ-ი 24; .კუარცხლბეკ-ი 55; .კულა 22; .მკურცხლ- 54; .მკურცხილ- 54; .მკურცხლ- 24; .საუკუნე- 54, 55; .საუკუნო- 5; .უკუ- 23, 24; .უკუნ- 22; .უკუნა 23; .უკუნანსკელ 23; .უკუე 23; .უკუმო- 23; .უკუნ- 23, 24.
 .კულ- იხ. კუ- 2.
 .კულ-ა იხ. კუ- 2.
 .კულ-ად იხ. კუ- 2.
 .კულ-ი იხ. კუ- 1.
 .კუარ-: .მტკუარი-ი 76, 144, 176.
 .კუართ-ი იხ. კუ- 2.
 .კუარცხლბეკ- იხ. კუ- 2.
 .კუდები-ს იხ. კ- 3.
 .კუდებოდა იხ. კ- 3.
 .კუდომა იხ. კ- 3.
 .კუეთ-: .გამოკუეთილ-ი 64; .განმკუეთელ-ი 61; .მკუეთრ-ი 75.
 .კუთხე-: .სამკუთხედ-ი 60.
 .კულ-ა იხ. კუ- 2.
 .კუმოდა იხ. კუ- 1.
 .კურ-ე-: .საკურველ-ი 62.
 .კურნ-: .მკურნალ-ი 72; .საკურნებელ-ი 62.
 .კკკრ- 82.
 .ლალ- 1: .ლალ-ი 124.
 .ლალ- 2: .მოლალე 62.
 .ლას-ლას-ი 218; .ლასლასებ-ს 218.
 .ლაშ- იხ. შ- 3.
 .ლაშქარ-ი 124.
 .ლბ-: .ალბობ-ს 69; .დამბალ-ი 69, 112; .ლობა 240.
 .ლეღუ- 87, 88.
 .ლეწ-: .საღეწ-ი 182.
 .ლიქნ-: .მლიქნე 62.
 .ლმ-: .ელმი-ს 226; .ლმოზა-ე 226, 227, 228; .ლმოზიერ-ი 227; .საღმოზა-ე 224, 226, 227, 228, 230, 234, 240; .საღმოზიერ-ი 83, 90, 226, 227; .უღმოზელ-ი 83, 126.
 .ლოდ-: .ლოდო(ე)ანი-ი 90.
 .ლომთათი-ფხე 26; .ლომთათიძე 26.
 .მად-: .მადლ-ი 52; .უმადლო- 52; .უმადურ-ი 52.
 .მადანი 124.
 .მადიდებელ-ი იხ. დი-დ-
 .მადლ-ი იხ. მად-
 .მავალ-ი იხ. ვ-ალ-
 .მავასხებელ-ი იხ. სხ- 3.
 .მანძელ-ი იხ. ასანძ-

- მაის-ი 154.
 მაკე(ნ-) იხ. კ- 1.
 მაკ(ე)ნდი-ს იხ. კ- 1.
 მამ-: მამა 6, 9, 12, 13, 16, 57, 135, 251;
 მამა-კაცი 12, შდრ. კაც-; მამალი-
 11, 12, 13, 111, 114, 252, 255;
 მამა-მძუძე 143, შდრ. ძ-; მამულ-ი 12,
 57, 58; მამულ-ი 12, შდრ. ფ-.
 მანგლელ-ი 147; მანგლის-ი 147.
 მან-დ-: მანდაურ-ი 137.
 მარადლე- იხ. დლ-
 მარან-ი 96, 97, 105.
 მარგველაშვილ-ი იხ. არგუეთ-ი
 მარგუეთელ-ი იხ. არგუეთ-ი
 მარგუელ-ი იხ. არგუეთ-ი
 მართ-: აღმართ-ა 28; დამართ-ი 27, 28;
 მართ- 166; მართალი-ი 27, 28, 33,
 57, 58, 163, 164, 165, 166; მიმართ-
 27; მომართ- 27; სამართალ-ი 13, 27,
 163, 164, 165; სასამართლო- 214;
 უკუმომართ- 27; წამართ- 27; წარე-
 მართ-ა 28; წარმართ- 28.
 მარილ-: სამარილე 214.
 მარჩბ-: მარჩბიე-ი 56, 91, 110, 243,
 151, 152, 153; მარჩობლ-ი 56, 110, 143,
 151, 152.
 მარცხ-: დაამარცხ-ა 56; დამარცხდ-ა 56;
 მარცხენ-ი/ა/ე 56, 94; მარცხლ- 56,
 231, მარცხნ- 56, 231.
 მარჯუ-: გაემარჯუ-ა 28, 55; მარჯულ-
 28, 29, 56; მარჯუე- 28, 56; მარ-
 ჯუენ-/-ა-/-ე- 28, 29, 54; მარჯულ-
 28, 29, 54, 56, 231; მარჯუნ- 28, 231;
 უმარჯუს 28, 29, 56; ჰმარჯუს 28,
 29.
 მასპინძელ-ი იხ. ასპინძ-
 მასწავლელ-ი იხ. სწავლ-
 მატლ-ი 50, 57, 108.
 მატყლ-ი 50, 108, 129.
 მატყუარა 71.
 მაქებელ-ი იხ. ქ-ებ-
 მალალ-ი იხ. აღ-
 მალნარ-ი იხ. აღ-
 მაშენებელ-ი იხ. შენ-
 მასვალ- იხ. თუ- 2.
 მაჩაბელ-ი იხ. აჩაბ-
 მადლარ-ი იხ. ძელ- 1.
 მადლრიე იხ. ძელ- 1.
 მატურ-ი იხ. ცეთ-
 მაცხოვარ-ი იხ. ცხ- 2.
 მაწყურელ-ი იხ. აწყურ-
 მაკარელ-ი იხ. აკარა-
 მაკვა იხ. კუ-ალ-
 მახზლ-ი 48.
 მბრწყინვალე იხ. ბრწყ-
 მგზავრ-ი იხ. გზ- 2.
 მგზნებარე- იხ. გზ- 1.
 მგლოვარე- იხ. გლ-ოვ-
 მგმობარ-ი იხ. გმ-
 მგმობელ-ი იხ. გმ-
 მგრგულ-ი იხ. გრგუ-
 მგრგული-ად იხ. გრგუ-
 მდაბალ-ი იხ. დაბ-
 მდაბიო იხ. დაბ-
 მდაბურ-ი || მდაბორ-ი იხ. დაბ-
 მდგმურ-ი იხ. დე-გ-
 მდგომარე- იხ. დე-გ-
 მდგურ-ი იხ. დე-გ-
 მდევარ-ი იხ. დ- 2.
 მდიდარ-ი იხ. დი-დ-
 მდივანი-ი 124.
 მდინარე- იხ. დენ-
 მღუმარი-ად იხ. ღუმ-
 მღუმრი-ად იხ. ღუმ-
 მღურ-: ემღურვის 123; მღურკიელ-ი 123.
 მღლევარ-ი იხ. დლ-
 მღლევრ-ი იხ. დლ-
 მეთე- იხ. ათ-
 მეთედი-ი იხ. ათ-
 მეთასედი-ი იხ. ას- 1.
 მეზარბითე- იხ. ბარბით-
 მეგლოვა-ე იხ. გლ-ოვ-
 მეგრელ-ი იხ. ეგრ-
 მეგუარ- || მოგუარ- იხ. გუარ-
 მეგკატელ-ი იხ. ეგკატე-
 მედგარ-ი იხ. დე-გ-
 მეველე- იხ. ველ-
 მეზუერე- იხ. ზუერ-
 მეთაურ-ი იხ. თ-ავ-
 მეთევზურ-ი იხ. თევზ-
 მეკეცე- იხ. კეც-
 მემრუშე- იხ. რუშ-
 მემტილე- იხ. მ-ტილ-
 მემღერ-ი იხ. მღ-ერ-
 მეოთხე- იხ. ოთხ-
 მეოთხედ-ი იხ. ოთხ-

- შეოთხმოცე- იხ. ოთხ-
 შერე იხ. ორ-
 შერედ-ი იხ. ორ-
 შიხ-ი იხ. ოხ-
 შერწყულ-ი იხ. წყ- 2.
 შესათხვეულ- || შესათხვეულე- იხ. თხ- 2.
 შესამე იხ. სამ-
 შესამედ-ი იხ. სამ-
 შესამოცე- იხ. სამ-
 შესანთლე- იხ. თ- 1.
 შეტ-: ნამეტავ-ი 89, 92, 183; ნამეტან-ი
 92; ნამეტარ-ი 92.
 შეტრეველ-ი იხ. იტრია
 შეტყულ-ი იხ. ტყუ- 1.
 შეუფე- იხ. ფ-
 შეუა- იხ. ფ-
 შეფანდურე- იხ. ფანდურ-
 შეფე- იხ. ფ-
 შეფხურ-ი იხ. ფურჯ-
 შექათმე- იხ. ქათ-
 შექნარე- იხ. ქნარ-
 შექრთილე- იხ. ქრთ-
 შეყ-: შეყსულ- || შეყსულ-ი 44, 45, 57,
 90.
 შეცარ-ი იხ. ც- 1.
 შეცნიერ-ი იხ. ც- 1.
 შეცხოვრე იხ. ცხ- 2.
 შეძაე-ი იხ. ძაე-
 შეწიხარ-ი იხ. წიხ-
 შეჭურჭლე იხ. ჭურ-
 შეხრე იხ. ჯან- || ჯარ-
 შეხუთე იხ. ხუთ-
 შეხუთედ-ი იხ. ხუთ-
 შეჯამლე- იხ. ჯამ- 2.
 შეჯრმლე- იხ. ჯრმ-ალ-
 შეჯსულ- იხ. მეყ-
 შეზაქუვარ-ი იხ. ზაქუ-
 შეზარულ-: სამზარულლო 214.
 შეზე- 6, 170; შეზიანი 118.
 შიხ- 82.
 შირახვალ-ი იხ. სახ-
 შთავარ-ი იხ. თ-ავ-
 შთელ-ი 80.
 შთრვალ-ი იხ. თერ-
 შთხოველ-ი იხ. თხ-ოვ-
 შთხოვნელ-ი იხ. თხ-ოვ-
 შიგებება-ა იხ. გ-ებ-
 შიმართ იხ. მართ-
 შიმღებელ-ი იხ. ღ-ებ-
 შიუძლუნ-ა იხ. ძლუნ-
 შკ- 1: შკი-ს 69; შომკალ-ი 69; სამკალ-ი
 69, 111, 112, 113, 118.
 შკ- 2: სამკაულ-ი 68.
 შკეთებელ-ი იხ. კეთ-
 შკელობელ-ი იხ. კელ- 1.
 შკერდ-ი 99.
 შკითხველ-ი იხ. კითხ-
 შკი-ს იხ. შკ- 1.
 შკლევილი-ი იხ. კ- 3.
 შკულდარ-ი იხ. კ- 3.
 შკუფთარ-ი იხ. კუფთ-
 შკვდარ-ი 141.
 შკვრცხლი-ი იხ. კუ- 2.
 შკურნალ-ი იხ. კურნ-
 შკურცხილ- იხ. კუ- 2.
 შლიქნე- იხ. ლიქნ-
 შოახლებულ-ი იხ. ახ-
 შოგზაურ-ი იხ. გზ- 2.
 შოღგამ-ი იხ. დე-გ-
 შოღგინე- იხ. დე-გ-ჟ
 შოდრეკა-ა იხ. დერკ-
 შოვაკრე- იხ. ვაკარ-
 შოვედ- იხ. ვ-ალ-(-/-ედ-).
 შოვიდოდეს-ი იხ. ვ-ალ-(-/-ედ-).
 შო-ვ-კალ იხ. კ- 3.
 შო-ვ-კუფდ იხ. კ- 3.
 შოთავე იხ. თ-ა-ე-
 შოთაურ-ი იხ. თ-ა-ე-
 შოთნე იხ. თნ-
 შოკავშირე იხ. კავშირ-
 შოკიცხარ-ი იხ. კიცხ-
 შოლალე- იხ. ლალ- 2.
 შომავალ- იხ. ვ-ალ-(-/-ედ-).
 შომართ- იხ. მართ-
 შომებებელ-ი იხ. გ-
 შომკალ-ი იხ. შკ- 1.
 შომრუშე- იხ. რუშ-
 შომღერ-ი იხ. მღ-ერ-
 შომღერალ-ი იხ. მღ-ერ-
 შომყმარ-ი იხ. ყმ-
 შომჩივან-ი იხ. ჩივ-
 შონადირე- იხ. ნადირ-
 შორბედ-ი იხ. რბ-
 შორჩილ-ი იხ. რჩ-
 შორწმუნე- იხ. რწამ- 2.
 შოს-: სამოსელ-ი 62; შემოსილ-ი 64.

- მოსაე- იხ. ს-
 მოსაყდრე- იხ. ყუდ-
 მოსახლე- იხ. ხ-
 მოსაჯულ- იხ. საჯ-
 მოსრულ- იხ. ვ-ალ-(-ედ-).
 მოსწავლე- იხ. სწავ-ლ-
 მოსწრაფე- იხ. სწრაფ-
 მოტირნე- იხ. ტირ-
 მოტყინარე- იხ. ტყ-ინ-
 მოქალაქე- იხ. ქალაქ-
 მოქმედ-ი იხ. ქამ-
 მოღუაწ- იხ. ღუაწ-
 მოყვანო/ე იხ. ყუით-
 მოშიშ- იხ. შ- 4.
 მოცემულ-ი იხ. ც- 3.
 მოციქულ-ი იხ. ციქუ-
 მოძალადე- იხ. ძ-ალ-
 მოძულე- იხ. ძ-ულ-
 მოძღუარ-ი იხ. ძღლ- 2.
 მოწამე- იხ. წამ- 2.
 მოწაფე- იხ. წაფ-
 მოწესე- იხ. წეს-
 მოწითანო- იხ. წით-
 მოწულე იხ. წლ-
 მოწყდომამა-ე იხ. წყუ-ედ-
 მოწყლულ- იხ. წყ- 2.
 მოხან-ი იხ. ჯან || ჯარ-
 მოხარკ- იხ. ხარკ-
 მოხელე- იხ. ჯელ-
 მოხუალ- იხ. ვ-ალ-(-ედ-).
 მოჰასაკე- იხ. ჰასაკ-
 მპარავ-ი იხ. პარ-
 მპყრობელ-ი იხ. პყარ-
 მრგული-ად იხ. გრგუ-
 მრემლი-ი || მრეველ-ი იხ. რემა-
 მრისხანე- იხ. რისხ-
 მროელ- || მრულ-ი იხ. რუ-ის-
 მროკვალ-ი იხ. როკ-
 მროწულ-ი 45, 90.
 მრუშე იხ. რუშ-
 მრღე იხ. რღლ-
 მრჩობლ- იხ. მარჩბ-
 მრცხელ-ი იხ. რცხ-
 მსახურ-ი იხ. ხ-
 მსაჯულ-ი იხ. საჯ-
 მსივან-ი იხ. სივ-
 მსმენელ-ი იხ. სმ-
 მსოფლიო- იხ. სოფელ-
 მსწავლელ-ი იხ. სწავ-ლ-
 მსწრაფლ- იხ. სწრაფ-
 მტანჯველ-ი იხ. ტანჯ-
 მტბევეარ- იხ. ტბ-
 მტილ-ი 48, 167; მემტილე- 167.
 მტკ-ეც-: დამტკეცილ-ი 65.
 მტკივანა იხ. ტკ- 1.
 მტკივანი-ი იხ. ტკ- 1.
 მტკივარი-ი იხ. ტკ- 1.
 მტკუარი-ი იხ. კუარ-
 მტუერ-ი იხ. ტუ-
 მტვრთველ-ი იხ. ტირთ-
 მტყუანი-ი იხ. ტყუ- 1.
 მტყუვარი-ი იხ. ტყუ- 1.
 მუსრა-: ნამუსრევი- 89.
 მუშ-: დასამუშავებელ-ი 183.
 მფალ- იხ. ფ-
 მფარველ-ი იხ. ფ-არ-
 მფლობელ-ი იხ. ფ-ალ-
 მფრინველ-ი იხ. ფრ-ინ-/-ენ-
 მღელვარე იხ. ღელ-
 მღ-ერ-: იმღერ-ს 126; მემღერ-ი 126;
 მომღერალ-ი 225; მომღერ-ი 126;
 მღერა- 234; მღერი-ს 234; სიმღერა-
 221, 224, 225, 277, 230, 233, 234,
 235, 242.
 მლილ-ი 48.
 მღკდარე- იხ. ღკძ-
 მყავ-ს იხ. ყ-
 მყინვარ- იხ. ყინ-
 მყოფელ-ი იხ. ყ-
 მყოფ-ი იხ. ყ-
 მშ-: მშიერ-ი 123; მშიი-ს 123; სიმშილ-ი
 229, 234; შიმშილ-ი 229; ჰ-მშიი-ს 229.
 მშენებელ-ი იხ. შენ-
 მშვენიერ-ად იხ. შუ- 3.
 მშიერ-ი იხ. მშ-
 მშიი-ს იხ. მშ-
 მშობელ-ი იხ. შევ-
 მშუალე, მშუვალ-ი იხ. შუ- 2.
 მშუენიერ-ი იხ. შუ- 3.
 მშვდ-ი იხ. შვდ- 1.
 მშვლდ-ი იხ. შვლ-
 მშჰუალავ-ს იხ. ჰუ-ალ-
 მჰქეფარე იხ. ჰქეფ-
 მცემელ-ი იხ. ც- 3.
 მცენარე- იხ. ც-ენ-
 მცველ-ი იხ. ც-ავ-

- მცივან-ი იხ. ცივ-
 მცირე 61, 148; მცირედ- 61, 99.
 მცონარება იხ. ცონ-
 მცურვალ-ი იხ. ცურ-
 მცხეთულ-ი 186; მცხეთურ-ი 186.
 მცხორებელ-ი იხ. ცხ- 2.
 მცხრალ-ი იხ. ცხ-ერ-
 მძიმ-: ამძიმებ-ს 66; დაამძიმებულ-ი 66.
 მძინარე- იხ. ძ-ინ-/ენ-.
 მძლავრ-ი იხ. ძ-ალ-
 მძლე- იხ. ძ-ალ-
 მძოვარ- (|| მძოვრ-) იხ. ძოვ-
 მძვნ(ე)არე იხ. ძვნ-
 მძუძე იხ. ძ-
 მწერალ-ი იხ. წ-ერ- 2.
 მწერ-ი იხ. წ-ერ- 1.
 მწიგნობარ-ი იხ. წიგნ-
 მწითურ-ი იხ. წით-
 მწიკულ-: მწი(ნ)კულეევან-ი 89; უმწიკუ-
 ლო 89.
 მწიფე- იხ. წიფ-
 მწნებარ-ი იხ. წნ-ებ-
 მწნებელ-ი იხ. წნ-ებ-
 მწოვარ-ი იხ. წ-ოვ-
 მწოლარე იხ. წ-ოლ-/ევ-
 მწუხარე იხ. წუხ-
 მწუხრი- იხ. წუხ-
 მწყვეარ-ი იხ. წყ-ევ-
 მწყემს-ი იხ. წყემ-
 მწყერ-ი 82.
 მკად-: სამკადურ-ი || სამკედურ-ი 75.
 მკამელ-ი იხ. კამ-
 მკვერ-ი 236; მკვერობა- 236; სიმკვერე
 (|| სიბკვერე) 236.
 მკენარ- || მკენარ-ი იხ. კნ-
 მკრელ-ი იხ. კ-არ-/ერ-
 მხედვარ-ი იხ. ხ-ედ-
 მხედველ-ი იხ. ხ-ედ-
 მხილველ-ი იხ. ხილ-
 მხნეობა იხ. კან- || კარ-
 მხოლო იხ. ხოლო
 მხსნელ-ი იხ. კს-
 მკევალ-ი იხ. კევ-
 მკნე იხ. კან- || კარ-
 მკნეველ-ი იხ. კან- || კარ-
 მკურვალე- იხ. კურ-
 მ-კცე იხ. კც-
 მკცოვან-ი იხ. კც-
 მკდომარე- იხ. ჯედ-
- ნ-: ენა 178.
 ნათალ-ი იხ. ათ-
 ნაასალ-ი იხ. ას- 1.
 ნაბიჭვე-ი იხ. ბიჭ- 2.
 ნა-გავ-: სანაგვე 141, 168.
 ნაგები-ი იხ. გ-
 ნაგლეჯ-ი იხ. გლ-ეჯ-
 ნადირ-: მონადირე 141, 168.
 ნავ-: ნავთსაყუდელ-ი 85.
 ნათ-ელ- იხ. თ- 1.
 ნათესავ-ი იხ. თეს-
 ნათქვამ-ი იხ. თქუ-
 ნაკეთები-ი იხ. კეთ-
 ნაკერი-ი იხ. კერ-
 ნაკერპავ-ი იხ. კერპ-
 ნაკი 124.
 ნაკითხ-ი იხ. კითხ-
 ნაკლულევან- იხ. კ-ელ- 2.
 ნამეტავ-ი იხ. მეტ-
 ნამეტანი-ი იხ. მეტ-
 ნამეტარი-ი იხ. მეტ-
 ნამუსრევი-ი იხ. მუს-რ-
 ნან-: ინანის- 229; სინანულ-ი 229.
 ნაოთხალ-ი იხ. ოთხ-
 ნასამალ-ი იხ. სამ-
 ნატეხ-ი იხ. ტეხ-
 ნა-ტრ-: სანატრელ-ი 184.
 ნატყუენავ-ი იხ. ტყუ- 2.
 ნაკალაქევი || ნაკალაქარი-ი იხ. ქალაქ-
 ნალუარევი-ი იხ. ლუარ-
 ნაშენები-ი იხ. შენ-
 ნაშენ-ი იხ. შენ-
 ნაშთ- || ნეშტ-ი იხ. შტ-
 ნაძუ- 87.
 ნაწევარი-ი 48.
 ნაწერი-ი იხ. წ-ერ- 2.
 ნაწლევი-ი იხ. წ-ელ- 1.
 ნაჭერი-ი იხ. კ-არ-/ერ-
 ნახევარი-ი იხ. -ხევ-
 ნახუთალ-ი იხ. -ხუთ-
 ნებ-: უნებლიად 92; უნებლია-ათ 92.
 ნედლ-ი იხ. დლ-
 ნეხვი-ი იხ. ხუ-
 ნეკი-ი იხ. კ- 2
 ნელ-: სულნელ-ი იხ. ს-ულ-
 ნერბ-ი 253.
 ნერგ-ი იხ. რგ- 1.
 ნერჩ-ი 253.

- ნერწყუ- იხ. წყ- 2.
 ნერწყუა იხ. წყ- 2.
 ნერწყუავ-ს იხ. წყ- 2.
 ნესტუ- იხ. სტუ-
 ნესტუ იხ. სტუ-
 ნეშტ- || ნაშთ-ი იხ. შტ-
 ნიდაყვი იხ. დაყ-
 ნიკაპ-ი იხ. კაპ-
 ნინიძნებ-ი 9.
 ნიორ-ი 82.
 ნისკარტი იხ. სკარტ-
 ნისლაური-ი 138.
 ნიშან-: შენიშვნა- 221.
 ნიჟირ- || ნიჟრ-ი იხ. ჩუ-
 ნოვაგ-: სანოვაგე 5.
 ნუკრ-ი 253.
 ნუსა 253.
 (წდიშელ-ი 35.
 ოთხ-: მეოთხე- 58, 59, 180, 182, 185;
 მეოთხედ-ი 59, 95, 99, 127, 180,
 182; მეოთხმოცე- 95; ნაოთხალ-ი 58,
 59, 182, 183, 185; ოთხ-ი 59; ოთხ-
 მოციან-ი 95.
 ონ-: ონელ-ი 139.
 ოპიხა- 147; ოპიხარ-ი 35, 146, 147,
 188, 189; ოპიხელ-ი 35.
 ორ-: მეორე- 58, 59; მეორედ-ი 59;
 ორ-ი 59.
 ორძ-: აღორძინება 229, 238; სიორძლე
 229, 238, 242; სიორძილ-ი 228, 229,
 234; სიორძინე- 238.
 ორჭ-: ორკელ-ი 146.
 ოს-ი 136; ოსეთ-ი 136; ოსურ-ი 136,
 138.
 ოფ-ლ-ი 54, 85.
 ოქრეან-ი 90.
 ოცხელ-ი იხ. ოძრხე
 ოძრხე- 138; ოცხელ-ი 138; ოძრხელ-ი
 138.
 ოხ- მეოხ-ი 64, 125, 126, 161.
 ჯაღან-: საპაღნე 214.
 პარ-: მპარავ-ი 126.
 პირ-: პირმეტყველ-ი 125; პირუტყუ-
 125; საპირე- 214.
 პირველ-ი 139.
 პირმეტყველ-ი იხ. პირ-, ტყუ- 1.
 პირუტყუ- იხ. პირ-, ტყუ- 1.
 პ-ოვ-: პოვნიერ-ი 83, 90, 123; პოვნი-ს
 123; უპოვარ-ი 81, 83.
 პოხილ-ი 64.
 პყარ-: მპყრობელ-ი 61; პყრობილ-ი 64;
 საპყრობილე- 5.
 ჭამ-: ჭამიერ-ი 83, 90, 123; უჭამო- 83;
 უჭამურ- || უუმურ- 83.
 ჭღაველ-ი 221; ჭღაველ-ს 221, 222.
 რბ-: მორბედ-ი 98; რბი-ს 98, 225, 230;
 სრბა-ა 5, 224, 225, 226, 230, 234, 235.
 რგ- 1: ნერგ-ი 216; სარგავ-ი 216.
 რგ- 2: სარგებელ-ი 62.
 რემა- 143, 156, 157; მრემლ- || მრეველ-ი
 143, 156, 157.
 რეც- სარეველ-ი 62.
 რვა- 86.
 რთ-: სართულ-ი 74.
 რთველ-ი იხ. სთუ-
 რისხ-: მრისხანე- 95.
 რიცხუ- იხ. ცხ- 1.
 რკონ-ი 19; შდრ. გრკო-
 როკ-: მროკველ-ი 71.
 როკაპ- || რუკაპ-ი იხ. კაპ-
 როშკ-: როშკველ-ი 119; როშკიონ-ი 119.
 რტო- იხ. ტ-
 რუ-ის-ი 143, 145; მროველ- || მრუველ-ი
 143, 144, 145, 147, 206.
 რუკაპ- || როკაპ-ი იხ. კაპ-
 რულ-: რულილ-ი 221, 231; რული-ს 221.
 რუს-ი 136; რუსეთ-ი 136; რუსულ-ი 136.
 რუშ-: იმრუშა- 149; მემრუშე- 62, 149;
 მომრუშე 62, 149; მრუშე- 62, 143, 149,
 150, 151.
 რჭა- 14, 57; რჭოან-ი 14, 50; რჭოსან-ი
 90.
 რღუ-: მრღვე- 62; რღვევა- 62, ძვ. ქართ.
 რღუნა 62, 63.
 რჩ-: მორჩილ-ი 125; ურჩ-ი 125.
 რჩულ- || შჯულ-ი იხ. საჯ-
 რცხ-: მრცხელ-ი 61.
 რძე- იხ. ძ-
 ს-: მოსავ-ი 126; სასო- 5, 19, 227; სასო-
 ება-ა 227.
 საბანელ-ი იხ. ბან- 2.

- საბერძნეთ-ი იხ. ბერძ-
 საბურველ-ი იხ. ბურ-
 საგალობელ-ი იხ. გალობ-
 საგან-ი 8.
 საგდოლ-ი იხ. გდ-
 საგზალ-ი იხ. გზ- 2.
 საგზაურ-ი იხ. გზ- 2.
 საგონებელ-ი იხ. გონ-
 სა-დ-: სადაურ-ი 138, 142; სადაველ-ი 138.
 სადგმელ-ი იხ. დე-გ-
 სადგურ-ი იხ. დე-გ-
 სადიდებელ-ი იხ. დიდ-
 სავალ-ი იხ. ვალ-(-ვედ-).
 სავანე- იხ. ვან-
 საველე- იხ. ველ-
 სავსე- იხ. ვს-
 საზრდელ-ი იხ. ზარდ-
 საზურგე- იხ. ზურგ-
 სათავე- იხ. თ-ავ-
 სათაურ-ი იხ. თ-ავ-
 სათბობ-ი იხ. ტფ-
 სათნო- იხ. თნ-
 სათნოება- იხ. თნ-
 სათხრელ-ი იხ. თხ-არ- 1.
 სათხროლ-ი იხ. თხ-არ- 1.
 საიდუმლო- იხ. დუმ-
 საინ-ი 154.
 საკადრის-ი იხ. კადრ-
 საკდემელ-ი იხ. კდემ-
 საკეთებელ-ი იხ. კ-ეთ-
 საკერ-ი იხ. კერ-
 საკიდურ-ი იხ. კედ-
 საკითხ-ი იხ. კითხ-
 საკიცხელ-ი იხ. კიცხ-
 საკლველ-ი იხ. კ- 3.
 საკურველ-ი იხ. კურვ-
 საკურნებელ-ი იხ. კურნ-
 სალექს-ი იხ. ლექს-
 სალმობა-ე იხ. ლმ-
 სალმობიერ-ი იხ. ლმ-
 სალუქვაძნებ-ი 9.
 სამ-: მესამე 58, 59, 127, 128, 180, 181,
 182; მესამედ-ი 59, 60, 95, 99, 180,
 181; 182; მესამოცე- 95, 119; ნასა-
 მალ-ი 58, 59, 60, 128, 182; სამ-ი 59;
 სამკუთხედ-ი 60; სამოციანი 95, 119,
 127.
 სამართალ- იხ. მართ-
 სამარილე- იხ. მარილ-
 სამხარეულო- იხ. მხარეულ-
 სამკალი- იხ. მკ- 1.
 სამკაულ-ი იხ. მკ- 2.
 სამკითხველო- იხ. კითხ-
 სამკუთხედ-ი იხ. სამ-, კუთხე-
 სამარადისო- იხ. დღ-
 სამეგრელო- იხ. ეგრ-
 სამოსელი- იხ. მოს-
 სამოციანი-ი იხ. სამ-
 სამჭორედ-ი იხ. ჭორ-
 სამშუქალ-ი იხ. ქუ-ალ-
 სამწყსო- იხ. წყ-ემ-
 სამქადურ- || სამქედურ-ი იხ. მქ-ად-
 სანაგვე- იხ. ნა-გვე-
 სანატრელი- იხ. ნა-ტრ-
 სანოვავე- იხ. ნოვაგ-
 საპალნე- იხ. პალან-
 საპირე- იხ. პირ-
 საპყრობილე- იხ. პყარ-
 სარ-: ისვრის 224; ისრევე-ს 226; სისრა-ე
 226, 242; სროლა- 224.
 სარგავე-ი იხ. რგ- 1.
 სარგებელი- იხ. რგ- 1.
 სარეცელი- იხ. რეც-
 სართაული- იხ. რთ-
 სარჭული- იხ. ქუ-
 სარჩელ-ი იხ. საჯ-
 სარწმუნო- იხ. წამ- 2.
 სარწმუნოება-ე იხ. წამ- 2.
 სარწყული- იხ. წყ- 2.
 სასამართლო- იხ. მართ-
 სასთაული-ი იხ. თ-ავ-
 სასთუნაე-ი იხ. თ-ავ-
 სასიკუდიან-ი კ- 3.
 სასმენელი- იხ. სმ-
 სასო- იხ. ს-
 სასოება-ე იხ. ს-
 სასტუნე-ი იხ. სტუ-
 სასუმელი- იხ. სუ-
 სასყიდელი- იხ. ყიდ-
 სასწავ(ვ)ული- იხ. სწავ(ვ)-
 სასჯელ-ი იხ. საჯ-
 სატანჯველ-ი იხ. ტანჯ-
 სატიკივარ-ი იხ. ტკ- 1.
 საუკუნე- იხ. კუ- 2.
 საუკუნო- იხ. კუ- 2.
 საუნჯე- იხ. უნჯ-

საფარველ-ი იხ. ფ-არ-
 საფარ-ი იხ. ფ-არ-
 საფასე- იხ. ფას-
 საფასელ-ი იხ. ფას-
 საფრთხელ- || საფრთხოლ-ი იხ. ფრთხ-
 საქათმე- იხ. ქათ-
 საქალაქე- იხ. ქალაქ-
 საქებურ-ი იხ. ქებ-
 საქმარ-ი იხ. ქამ-
 საქმე- იხ. ქამ-
 საქმელ- იხ. ქამ-
 საყდარ-ი იხ. ყუდ-
 საყოფელ-ი იხ. ყ-
 საყუარელ-ი იხ. ყუ-არ-
 საყუდელ-ი იხ. ყუდ-
 საყვრ-ი იხ. ყური-
 საყურძენ- იხ. ყურძენ-
 საშო იხ. შეე-
 საშრობ-ი იხ. შრ-
 საშუალ-(||საშოვალ-|| შაშუალ-) იხ. შუ-2.
 საცემელ-ი იხ. ც- 3.
 საცეცხურ-ი იხ. ცხ- 4.
 საცთური- იხ. ცეთ-
 საცილობელ-ი იხ. ცილ-
 საცინელ-ი იხ. ც-ინ-/-ილ-
 საცმელ-ი იხ. ცუ-
 საცნაურ-ი იხ. ც- 1.
 საცნობელ-ი იხ. ც- 1.
 საცხებელ-ი იხ. ცხ- 6.
 საცხოვარ-ი იხ. ცხ' 2.
 საცხორებელ-ი იხ. ცხ- 2.
 საძიებელ-ი იხ. ძ-ი-
 საძირე- იხ. ძირ-
 საძმლ- იხ. ძამ-
 საძოვარ-ი იხ. ძ-ოვ-
 საწადელ-ი იხ. წად-
 საწერ-ი იხ. წ-ერ- 2.
 საწერტელ-ი იხ. წერტ-
 საწნებელ-ი იხ. წნებ-
 საწყის-ი იხ. წყ- 1.
 საკრელ-ი იხ. კ-არ-/-ერ-
 სახ- 1: აძრანდომა- 32; ხახილ-ი 32;
 ზრანდა 33; მზრახვალ-ი 70; სახელ-ი
 32; უძახის-ს 32; ძახილ-ი 32.
 სახ- 2: უსახური 81.
 სახარება-ი იხ. ხ-არ-
 სახარულევანი იხ. ხარ-
 სახარულ-ი იხ. ხარ-

სახელ-ი იხ. სახ- 1.
 სახილველ-ი იხ. ხილ-
 სახლ-ი იხ. ხ-
 სახნის-ი იხ. ჯან- || ჯარ-
 სახოც-ი იხ. ჯოც-
 სახრე- იხ. ჯან- || ხარ-
 სახუეველ-ი იხ. ხუ-ევ-
 სავედარ-ი იხ. ვ-ედ-
 სავმარ-ი იხ. ვმ-
 სავოცელ-ი იხ. ვოც-
 სავსარ-ი იხ. ვს-
 სავსნელი-ი იხ. ვს-
 საჯ-: განმსჯელ-ი 61; დაშჯილ-ი 64; მო-
 საჯულ-ი 68; მსაჯულ-ი 54, 67, 68, 112,
 118; რჩულ-ი 67; სარჩელ-ი 67; სასჯე-
 ლ-ი 62; საჯ-ა 67; სჯი-ს 67; სჯულ-ი
 68; შჯულ-ი 67.
 სენ-: სნეულენ- 89.
 სენაკ-ელ-ი 146.
 სენ-ი 127, 136; სენანბ-ი 127; სენანეთ-
 127, 136; სენანურ-ი 127, 136.
 სეუ-: სეიანი 118.
 სთუ-: რთველ-ი 170; სთუველ-ი 170;
 სთუელ-ი 31, 32, 57, 58, 69, 112; სთუენ-
 31, 32.
 სთუნ- იხ. თ-ავ-
 სთუნით იხ. თ-ავ-
 სიარულ-ი იხ. არ- 1.
 სიბნელე- იხ. ბნ-ელ-
 სიბორგილე-ი იხ. ბორგ-
 სიბორგილ-ი იხ. ბორგ-
 სიბოროტე- იხ. ბოროტ-
 სიბრალულ-ი იხ. ბრალ-
 სიბრტყე- იხ. ტვრპ-
 სიბრძნე- იხ. ბრძენ-
 სიგრძე- იხ. გრძ-
 სივ-: მსივანი 95, 113.
 სივაჟე იხ. ვაჟ-ი
 სივლტოლა-ი იხ. ვლტ-
 სიზრქე- იხ. ზრქელ-
 სითეთრე იხ. თეთრ-
 სითხე იხ. თხ- 1.
 სიკეთე იხ. კეთ-
 სიკუდილ-ი იხ. კ- 3.
 სიმალღე- იხ. აღ-
 სიმდიდრე- იხ. დიდ-
 სიმღერა- იხ. მღერ-

- სიმშილი იხ. მშ-
 სიმშვდე იხ. შვდ-
 სიმპევერე- || სიმპევერე იხ. მპევერ-
 სიმხნე- || სიმჟნე- იხ. ჟან- || ჟარ-
 სინათლე- იხ. თ- 1.
 სინანულ-ი იხ. ნან-
 სიორძილე- იხ. ორძ-
 სიორძილ-ი იხ. ორძ-
 სიორძინე- იხ. ორძ-
 სირცხულ- იხ. ცხ-უ-
 სისავსე- იხ. ვს-
 სისრა-ა იხ. სარ-
 სისხამ- იხ. სხ- 2.
 სისხლ-ი იხ. სხ- 2.
 სისხო- იხ. სხო-
 სიტკბოება- იხ. ტკბ-
 სიტფო-ა იხ. ტფ-
 სიტყვა- იხ. ტყვ- 1.
 სიტყპო-ა იხ. ტყპ-
 სიქადულ-ი იხ. ქად-
 სიყმილ-ი იხ. ყმ-
 სიყუარულ-ი იხ. ყუ-არ-
 სიმდვილ-ი იხ. მდ-
 სიჩჩო-ა იხ. ჩჩუ-
 სიჩჩო,უება- იხ. ჩჩუ-
 სიტბილ-ი იხ. ცბ-
 სიცილ-ი იხ. ცინ-/-ილ-
 სიცონილ-ი იხ. ცონ-
 სიცოფე- იხ. ცოფ-
 სიცოცხლე- იხ. ცხ-
 სიცრუე- იხ. ცრ-
 სიცხე- იხ. ცხ- 4.
 სიძე-ა იხ. ძე-
 სიძეა-ა იხ. ძე-
 სიძნელე- იხ. ძნ-
 სიძულილ-ი იხ. ძულ-
 სიწითლე- იხ. წით-
 სიწრფოება- იხ. წრფ-
 სიკაბუკე- იხ. კაბუკ-
 სიხარული იხ. ხ-არ-
 სიველოვნი იხ. ველ-
 სივშო-ა იხ. ვშ-
 სკარტ- ნისკარტ-ი 193.
 სლვა-ა იხ. ვ-ალ-(-)ედ-)
 სმ-: სასმენლ-ი 62, 112, 116, 127, 128,
 135; ისმენ-ს 128; მსმენლ-ი 61, 112,
 116, 118, 125, 127, 128, 135; უსვე-
 ნარ-ი 125; უსმ- 125; უსმენარ-ი 125;
 შეუსმენლ-ი 125.
 სნულუვანი იხ. სენ-
 სომეხ-ი 107, 136; სომეხეთ-ი 136.
 სოფელ-: მსოფლიო- 140, 141, 142, 147,
 153; სოფელ-ი 136; სოფელელ-ი 136,
 141; სოფელურ-ი 136.
 სპარს-ი 137; სპარსეთ-ი 137; სპარსელ-ი
 137; სპარსულ-ი 137.
 სრბა-ა იხ. რბ-
 სროლა- იხ. სარ-
 სრულ- იხ. ვ-ალ- (||-ედ-)
 ს-ტკივილ-ს იხ. ტკ- 1.
 სტუ-: ნესტუ- 82, 87, 144; ნესტუ 216;
 სასტუენ-ი 216; სტუენ-ს 82; სტურ-ი 82.
 სუ-: სასუმელ-ი 62.
 სუ-ენ-: განმსუმენებელ-ი 61.
 ს-ულ- 42, 57, 58, 68; სულიერებრ-ი 141;
 სულ-ნელ-ი 43.
 სუნი-ი იხ. ს-ულ-
 სურ-: სურვიელ-ად 223; სურვილ-ი 221;
 სური-ნ 222, 223; სურ-ს || სური-ს 221..
 სუფევა- იხ. ფ-
 სუფევე-ს იხ. ფ-
 სქელ-ი იხ. ზრქელ-ი
 სყიდა-ა იხ. ყიდ-
 სყიდვა- იხ. ყიდ-
 სყიდულ- იხ. ყიდ-
 ს-ცემ-ს იხ. ც- 3.
 სძე- იხ. ძ-
 სძული-ს იხ. ძ-ულ-
 სწადი-ს იხ. წად-
 სწაე-: მასწავლელ-ი 61; მოსწაელე- 62;
 მსწაელელ- 61; სასწა(ე)ულ- 68.
 სწრაფ-: მოსწრაფე 62; მსწრაფლ- 76.
 სწყური-ს წყ- 2.
 ს-ხ- 1: დასხდომა-ა 223; ს-ხ-ენ- || ს-ხ-ედ-:
 სხედან- 96, 97; სხენ-ედ- 96, 97; ცხენ-
 96, 97.
 სხ- 2: სისხამ- 51; სისხლ- 51, 143, 169,
 172, 231; ზისხა- 51.
 სხ- 3: მავასხებელ-ი 61.
 ს-ხ-ედ-||ს-ხ-ენ-: სხედან||სხენედ იხ. სხ- 1..
 სხეაფრიე 92; შდრ. ფერ-
 სხუ-: სისხო 192; სხვილ-ი 192.
 სჯი-ს იხ. საჯ-
 სჯულ- იხ. საჯ-

ტ-: რტო 170; შტო 170; შტო(ებ)იან-ი 98; შტოდ-ი 98.

ტაბ-: მტბევარ-ი 35, 143, 160, 188, 206;

ტაბ-ა 14; ტაბაქმელა 14; ტაბისყურ-ი

14; ტბა(ფ)- 14, 57, 93; ტბევარ-ი

146; ტბეთ-ი 143, 146; ტბელ-ი 35;

ტბორ- 14; ტბურ- 14; ტობანიერ-ი 14.

ტანჯ-: მტანჯველ-ი 61; სატანჯველ-ი 62.

ტბა(ფ)- იხ. ტაბ-

ტბევარ-ი იხ. ტაბ-

ტბეთ-ი იხ. ტაბ-

ტბელ-ი იხ. ტაბ-

ტბორ-ი იხ. ტაბ-

ტბურ-ი იხ. ტაბ-

ტ-ვე-: დამტვენელ-ი 67; დატვენულ-ი 67, 68, 112; დატველ-ი 67.

ტევან- 96, 97, 105.

ტეხ-: ამტყდარ-ი 65; ალტეხილ-ი 65;

გამტყდარ-ი 216; განატეხ-ი 216; გა-

ტეხილ-ი 183; ნატეხ-ი 183.

ტეხურ-ი 6.

ტიკან-ი იხ. თიკ-

ტილ-ი 118.

ტირ-: მოტირნე- 62; ტირილ- 65, 220, 224, 240; ტირ(ი)-ს 65, 220, 222.

ტირთ-: მტკრთველ-ი 61, ტკრთ||ტკრთუ 87; ტკრთავ-ს 66; ტკრთულ-ი 66;

კვირთ-ი 87.

ტირილ-ი იხ. ტირ-

ტირ(ი)-ს იხ. ტირ-

ტიტინ-ი 218, 219; ტიტინებ-ს 218, 219;

ატიტინებ-ს 219.

ტკ- 1: მტკივან-ი 71, 95; მტკივარ-ი 71; სატკივარ-ი 72; სტკივი-ს 221;

ტკივილ-ი 221.

ტკ- 2: ფუტკარ-ი 179.

ტკბ-: სიტკბოება- 237; ტკბი-ად 92.

ტკივილ-ი იხ. ტკ- 1.

ტობანიერ-ი იხ. ტაბ-

ტრიალ-ი 240.

ტრიპოლი- 4.

ტუ-: მტურ-ი 82.

ტუ-ინ-: ტუნ-ი 48; ტუინოან- 90.

ტკრთ || ტკრთუ იხ. ტირთ-

ტკრთავ-ს იხ. ტირთ-

ტკრთულ- იხ. ტირთ-

ტუ-: სათბობ-ი 183; სიტულა-ჲ 237;

ტფი-ად 92; ტფილ-ი 85, 237.

ტყავ-ი 38; ტყაოსან-ი 38.

ტყ-ინ-: მოტყინარე- 73.

ტყლაპ-: იხ. ტყრა-

ტყრა-: ბრტყელ- 139, 237; სიბრტყე-

237; სიტყვა-ჲ 38, 237; ტყლაპ-ი 38;

ტყრაქელ-ი 38, 139, 237.

ტყუ- 1: იტყუ-ს 226, 230; მატყუარა- 71;

მეტყუელ-ი 62, 125; მტყუან-ი 71, 95;

მტყუვარ-ი 71, 95; პირმეტყუელ-ი 125;

პირუტყუ- 125; სიტყვა- 221, 226, 227,

230; ტყუვილ-ი 220, 221; ტყუვი-ს 220,

222; უტყუ- 125; წინასწარმეტყუებლა

250.

ტყუ- 2: დატყვევება 18; ნატყუენავ-ი 18, 89; ტყუე- 18, 57, 63, 93, 105; წარ-

ტყუენვა- 18.

ტყუბ-ი 152.

ტყუე- იხ. ტყუ- 2.

ტყუვილ-ი იხ. ტყუ- 1.

ტყუვი-ს იხ. ტყუ- 1.

ტყუპ-ი 152.

უაზნო- იხ. აზნ-

უალრჳს-ი იხ. აღ-

უბანელ-ი იხ. ბან- 2.

უგდებ-ს იხ. გდ-

უგრძს-ი იხ. გრძ-

უგუნური- იხ. გონ-

უდაბნო- იხ. დაბ-

უდგა-ს იხ. დე-გ-

უდგ-ს იხ. დე-გ-

უდღეური- იხ. დღ-

უეჭუელ-ი იხ. ეჭუ-

უვარის-მყოფელი- იხ. ყ-

უთაური- იხ. თა-ე-

უკეთური- იხ. კეთ-

უკუ- იხ. კუ- 2.

უკუან- იხ. კუ- 2.

უკუანა- იხ. კუ- 2.

უკუანაჲსკნელ- იხ. კუ- 2.

უკუე- იხ. კუ- 2.

უკუმო- იხ. კუ- 2.

უკუმომართ- იხ. მართ-

უკუნ იხ. კუ- 2.

ულმოზბელ-ი იხ. ლმ-

- უმადლო- იხ. მად-
 უმადურ-ი იხ. მად-
 უმარჯუეს იხ. მარჯუ-
 უმეცარ-ი იხ. ც- 1.
 უმწიკულო იხ. მწიკულ-
 უნებლი-ად იხ. ნებ-
 უნებლია-ათ იხ. ნებ-
 უნჯ-: საუნჯე- 5.
 უპოვარ-ი იხ. პ-ოვ-
 უყამურ- || უყმურ-ი იხ. ყამ-
 ურა 253.
 ურბნ-: ურბნელ-ი 145; ურბნის-ი 145.
 ური 253.
 ურჩ-ი იხ. რჩ-
 ურცხვნო- იხ. ცხ-უ-
 ურწყულ-ი იხ. წყ- 2.
 უსასყიდელ- იხ. ყიდ-
 უსასყიდლო- იხ. ყიდ-
 უსახურ-ი იხ. სა-ხ- 2.
 უსმ- იხ. სმ-
 უსმენარ- იხ. სმ-
 უტყუ- იხ. ტყუ- 1.
 უფალა- იხ. ფ-
 უფალ-ი იხ. ფ-
 უქმე- იხ. ქამ-
 უქმელება- იხ. ქამ-
 უქმ-ი იხ. ქამ-
 უქმნელ-ი იხ. ქამ-
 უღელ-ი 31, 57, 58, 69, 85, 112, 118.
 უღლაწ- იხ. ლუაწ-
 უშუებელ- იხ. შუებ-
 უშეერ- იხ. შუ- 3.
 უშიშ- იხ. შ- 4.
 უჩნ-ს იხ. ჩ- (ჩ-ან,-ენ)
 უჩხო- იხ. ჩხუ-
 უც- იხ. დ-
 უცნაურ- იხ. ც- 1.
 უცხო 141.
 უძახი-ს იხ. სახ- 1.
 უძვე-ს იხ. დ-
 უძილ- იხ. ძ-ინ-/-ენ-
 უძღურ-ი იხ. ძ-ალ-
 უძ-ს იხ. დ-
 უძღუი-ს იხ. ძღლ- 2.
 უწიურულ-ი იხ. წუ-ერ-
 უხარი-ს იხ. ხ-არ-
 უჯამლო- იხ. ჯამ- 2.
 უჯამურ-ი იხ. ჯამ- 2.
 უკმ-ს იხ. ჯამ- 1.
 უკრწნელ-ი იხ. კრწ-
 ფ-: გამფალ-ი 12; მეუფე- 5, 143, 225;
 მეფა- 249, 250; მეფე 143; მეფალ- 143;
 მფლობელ-ი 61; სუფევა- 143, 225;
 სუფევ-ს 225, 230; უფალა- 249, 250;
 უფალ-ი 225.
 ფ-ალ-: დაფლულ-ი 66; ფლაე-ს 66.
 ფანდურ-: მეფანდურე- 168.
 ფ-არ-: დაფარულ-ი 66; მფარველ-ი 61.
 185; საფარ-ი 125; საფარველ-ი 62, 126;
 ფარავს 66.
 ფას-: საფასე- 5, 63; საფასელ- 63.
 ფეკენა 253.
 ფერ-: სხვა-ფრიე- 92; ფრიად 92.
 ფერჯ-: მეფეხურ-ი 191; ფერჯით 110;
 ფერჯიე 110.
 ფეს-უ-: ფესუედ- 98; ფესეიანი- 98.
 ფეკ-(|| ფაქ-): იეკლ-ი 54, 57, 109, 128;
 იფხლ-ი 54; ფეკეა-ს 47; ფეკილ-ი 47.
 54; წისკილ-ი 54.
 ფითრ-: აფითრებს 218; გაფითრება- 218:
 ფითრ-ი 218.
 ფიცარი- 76.
 ფიცხელ-ი 40.
 ფრთხ-: საფრთხელ- || საფრთხოლ-ი 68,
 - 69.
 ფრი-ად იხ. ფერ-
 ფრიალ-ი 218; ფრიალებს- 218.
 ფრ-ინ-/-ენ-: ფრინველ-ი 78; მფრინველ-ი
 78.
 ფრცხილ- || ფრჩხილ-ი 48, 57, 58, 65,
 179.
 ფრჯიე იხ. ფერჯ-
 ფუკვარ-ი 253.
 ფურ-ი 136, 255.
 ფურცელ-: ფურცლოვანი- 90.
 ფუტკარ-ი იხ. ტყ- 2.
 ფეკეა-ს იხ. ფეკ- || ფაქ-
 ფეკილ-ი იხ. ფეკ- || ფაქ-
 ფხ-: ზაფხულ-ი 57, 112.
 -ფხე იხ. კვე-
 ძ-: აქაველ-ი 138; აქაურ-ი 137, 138,
 142; იქაველ-ი 138; იქაურ-ი 137, 138,
 142.
 ქად-: იქადი-ს 229; სიქადულ-ი 224, 230.

- ქავ-: ქავილ-ი 221; ქავი-ს 221.
 ქათ-: მექათმე- 167; საქათმე- 167.
 ქალ-ი 135.
 ქამ-: იქამ-ს 110; იქმ-ს 98, 110; მოქ-მედ-ი 98; საქმე- 62, 63, 84; საქმელ-ი 84; საქმარ-ი 63, 72, 84; *ქმალ-ი 78; ქმარ-ი 76, 78, 117; *ქმელ-ი 78; ქმნა- 5; ქმნილ-ი 67; ქმნილება- 67; ქმნულ-ი 67, 68; ქმრიელ-ი 83, 90, 91, 123; უქმე- 61, 63; უქმელ-: უქმე-ლება- 63; უქმ-ი 63; უქმნელ-ი 126, შესაქმე- 63; შექმნულ-ი 63.
 ქარ-: ქრი-ს 223, 224; ქროდა- 223; ქროლა- 223, 224.
 ქართ-: ქართველ-ი 34, 111, 119; ქართ-ლელ-ი 116, 136; ქართლ-ი 34, 136; ქართლურ-ი 136; ქართულ-ი 34, 119.
 ქებ-: მაქებელ-ი 62; საქებურ-ი 75.
 ქვა-: გაქვავება- 14; ქვა- 6, 13, 14, 57, 86, 93, 251; ქვა-ყუდე 85; ქვებთა- 8; ჩაქოლება- 14.
 *ქმალ- იხ. ქამ-
 ქმარ-ი იხ. ქამ-
 *ქმელ- იხ. ქამ-
 ქმნა იხ. ქამ-
 ქმნილება- იხ. ქამ-
 ქმნილ-ი იხ. ქამ-
 ქმნულ-ი იხ. ქამ-
 ქმრიელ-ი იხ. ქამ-
 ქნარ-: მექნარე 168.
 ქორ-: სამქორედ-ი 98.
 ქორწ-: ქორწილ-ი 229; ქორწინება- 229.
 ქრთამ-ი 124.
 ქრთილ-: მექრთილე 168.
 ქრი-ს იხ. ქარ-
 ქრისტიან-ი 89.
 ქროდა- იხ. ქარ-
 ქროლა- იხ. ქარ-
 ქს-: ქსელ-ი 30, 57, 69, 117, 121; ქსოვ- 30; ქსოვ-ს 121.
 ქუ-: ერქუან-ი 96, 105; სარქუელ-ი 96.
 ქუემდებარე- იხ. დ-
 ქუევანა- იხ. ყანა-
 ქუთათურ-ი 139.
 ქუხ-: ქუხილ-ი 221, 222; ქუხ-ს 221, 222.
 ლ- 1: ძალლ-ი 50, 57, 108, 129, 177.
 ლ- 2: ბალანა- 86, 179, 253; ბალლ-ი 86; ბალე-ი 86; ბალლ-ი 86; ლამე- 14, 18, 57, 63, 105.
 ლაწუ- 87.
 ლებ-: მიმლებელ-ი 62.
 ლებ-ურ-ი 139.
 ლელ-: მღელეარე- 73, 184.
 ლონლილ-ი 233;
 ლორ-ი 82.
 ლრ-იალ-: აღრიალება- 219.
 ლუარ-: ნალუარევი 93, 183.
 ლუაწ-: ილუწის- 223; მოლუაწ- 53, 62, 109, 125, 126; ულუაწ- 53, 109, 125, 126; ლუაწლ-ი 53, 57, 65, 107, 109; ლუწა- 53, 109; ლუწოლა- 5, 109, 223.
 ლუღუშაურ-ი 138.
 ლუღლ-ი 99.
 ლჰძ-: მლჰძარე 74.
 ლუწა- იხ. ლუაწ-
 ლუწოლა- იხ. ლუაწ-
 ჭ-: ვიყვან 122; ვიყუენი-თ 86; ვ-ყები 223; მყავ-ს 122; მყოფ- 126; ყოლა- 223, 224; ყოფილ-ი 64; მყოფელ-ი, (უვარის)- მყოფელ-ი 62, 126; საყოფელ-ი 62; ჰ-ყავ-ს 224.
 ყაბარდო-ულ-ი 138.
 ყანა-: თავყანისცემა- 27; თაყუანისცემა- 86; ქუეყანა- 27; ყანა- 27; ყანობირ-ი 82.
 ყარაბაზ-ულ-ი 138.
 ყბა-: ყბედ-ი 98, 178.
 ყვითელ-ი იხ. ყუით-
 ყვიციან-ი იხ. ყუით-
 ყიდ-: გამოისყიდ-ა 225; განმსყიდელ-სა 225; განსყიდა- 225; გაყიდვა- 225; სასყიდელ-ი 62, 225; სყიდა- 225, 234; სყიდვა- 225; სყიდულ- 225; უსასყიდელ- 125; უსასყიდლო- 125; ყიდი-ს 225; შესყიდვა- 225.
 ყინ-: მყინვარ-ი 72; ყინელ-ი 29, 57; ყინვა- 29; ყინულ-ი 29.
 ყმ-: მომყმარ-ი 71; სიყმილ-ი 228, 230.
 ყოლა- იხ. ყ-
 ყოფილ-ი იხ. ყ-
 ყრმა-: ყრმაა- 249, 250; ყრმოზა- 5.

კრ-უ- 6, 19.

ყუაგ-: ყუაველ-ი 221; ყუაველ-ს 221, 222.

ყუა-რ-: საყუარელ-ი 62; სიყუარულ-ი 229.

ყუდ-: მოსაყდრე- 168; ნავთსაყუდელ-ი 85; საყდარ-ი 72, 84, 85; საყუდელ-ი 84, 85; ქვა-ყუდე- 85.

ყუერბეულ-ი 45.

ყუით-: მოყუათნარ/ე 94, 116; ყუითელ-ი 116; ყუიციან-ი 116.

ყუირ-: საყურ-ი 216.

ყურძენ-: საყურძენ- 13; ყურძენ- 96, 97, 105.

შ- 1: შაშ 172, 173.

შ- 2: შეშა 143, 169, 170, 171, 216.

შ- 3: ლაში-ი 173, 193.

შ- 4: ეშინი-ს 231; მოშიში-ი 125, 126, 161; უშიში-ი 125; შიში-ი 227, 231; შიშნეულ-ი 44, 90.

შარაშიძენბ-ი 9.

შატილ-: შატილელ-ი 119; შატილიონ-ი 119.

შაშკ იხ. შ- 1.

შდ-: დამშთვარ-ი 71; დამხრჩვალ-ი 71; დამხრჩობა- 229; სიშდვილ-ი 228, 229.

შეაშუ-ს იხ. შუ- 3.

შეაქუენებ-ს იხ. ქუე-

შეგ-: ბავშ- 253; ბავშვი-ი 179; მშობელ-ი 62; საშო- 5; შვილებთა- 8; შვილი-ერი 83, 123.

შე-ე-კარ იხ. კარ- 1.

შეკერილ-ი იხ. კერ-

შეკითხვა- იხ. კითხ-

შენ-: აშენებულ-ი 183; მაშენებელ-ი 62; მშენებელ-ი 185; ნაშენ-||ნაშენებ-ი 183.

შემოსილ-ი იხ. მოს-

შემწე- იხ. წ-

შემხუდ-ა იხ. ხუ-ედ-

შენიშენა- იხ. ნიშან-

შერაცხავ-ს იხ. ცხ- 1.

შერაცხილ-ი იხ. ცხ. 1.

შესაქმე- იხ. კამ-

შესაძლებელ-ი იხ. ძ-ალ-

(შე)საკმეელ-ი იხ. კამ-

შესყიდვა- იხ. ყიდ-

შეურაცხ- იხ. ცხ-

შეუსმენელ- იხ. სმ-

შეუძნ-და იხ. ძნ-

შეკმნულ-ი იხ. კამ-

შეშა- იხ. შ- 2.

შეცთომა-გ იხ. ცეთ-

შეწუნა- იხ. წუნ-

შეწუჯომილ-ი იხ. წყუ-ედ-

შეკუენებულ-ი იხ. კუე-

შვიდ-წლედ-ი 60; შდრ. წელ- 2.

შვილებთა- იხ. შეე-

შვილიერ-ი იხ. შეე-

შთავრდომილ-ი იხ. ვარდ-

შიმშილ-ი იხ. მშ-

შინაურ-ი 137, 142.

შიში-ი იხ. შ- 4.

შიშნეულ-ი იხ. შ- 4.

შიშუელ-ი იხ. შუ- 1.

შორ-იელ- 83.

შრა-: საშრობ-ი 183.

შრომილ-ი იხ. შუ-ერ-

შტ-: დაშთომა-გ 223; ნეშტ- || ნაშთ-ი 216.

შტო-: იხ. ტ-

შტო(ებ)იანი-ი იხ. ტ-

შტოედ-ი იხ. ტ-

შუ- 1: განშიშუელ-ა 40; სიშიშულე- 40;

შიშუელ-ი 40.

შუ- 2: მაშვალ-ი 158; მშუ(ე)ალე- 143,

157, 158, 166, 180, 185; საშუალ- (|| საშოვალ- || საშუალ-) 142, 157, 158,

166, 169, 185.

შუ- 3: მშვენერ-ად 91; უშუერ-ი 83, 84;

შეაშუ-ს 83; (მ)შუენერ-ი 83, 84, 90;

ჭ-შუენი-ს 83.

შუ-ებ-: უშუებელ-ი 141; შუებულ-ი 141.

შუენიერ-ი იხ. შუ- 3.

შუ-ერ-: შრომილ- 65.

შვლ-: მშვლ-ი 236; სიშვლედ- 236, 237.

შვლ-: მშვლ-ი 99.

შჯულ-ი იხ. საჯ-

ჩ- (ჩან-/-ენ-): უჩან-ს 110; ჩან-ს 110, 130.

ჩაი 4.

ჩან-ს იხ. ჩ-

ჩაქოლვა- იხ. ქე-

ჩაქჩაქ-ი 233;

ჩივ-: მომჩივანი-ი 95;

ჩიფჩიფ-: ჩიფჩიფება- 218; ჩიფჩიფებ-ს

218; ჩიფჩიფ-ი 218.

ჩიჩიერ-ი იხ. ჩუ-

- ჩოჩია- 233.
 ჩრდ-: აჩრდილ-ი 194.
 ჩუ-: ნიჩვირ- || ნიჩურ- || ჩიჩვირ-ი 193.
 ჩუენ- 130.
 ჩუენ-: მჩქეფარე- 184.
 ჩუენ-: აღეჩჩ-ს 47; სიჩჩო- 47, 237;
 სიჩჩოება- || სიჩჩუება- 47, 257; უჩჩო-
 47; ჩჩულ- || ჩჩულ- 47, 57, 58, 68,
 108, 128, 237.
- ც- 1: ვიც-ი 122; ვცან- 122; იცი-ს 191;
 მეცარ-ი 190, 191; მეცნიერ-ი 82, 90;
 სა-ცნაურ-ი 75; საცნობელ-ი 62; უმე-
 ცარ-ი 81, 82, 83, 191; უცნაურ-ი
 75, 81; ცნობილ-ი 64.
 ც- 2: გა-ვ-ცალე 122.
 ც- 3: თავყანის-ცემა 27 || თავყანის-ცემა
 86; მოცემულ-ი 66; მცემელ-ი 62;
 საცემელ-ი 62; სცემ-ს 66; ცემა-ა 219;
 ცემ-ს 219.
 ცა-: ცისკარ-ი 107; ცისკარაულ-ი 138.
 ცაბაურ-ი 138.
 ცა-ვ-: მცველ-ი 62.
 ცაცხუ- იხ. ცხ- 3.
 ცბ-: სიციბილ-ი 228, 239; ცბიერება-
 228, 229.
 ცეთ-: მაცთურ-ი 112; საცთურ-ი 75,
 111, 112, 113, 231; შეცთომა-ა 223.
 ცემა-ა იხ. ც- 3.
 ცემ-ს ც- 3.
 ცენ-: მცენარე- 74.
 ცერ-ი 82.
 ცერცუ- 87.
 ცეცხლ- იხ. ცხ- 4.
 ცივ-: მცივანი-ი 95, 112.
 ცილ-: საცილობელ-ი 62.
 ციმბირ-ი 136; ციმბირელ-ი 136; ციმ-
 ბირულ-ი 136.
 ცინ-/-ილ-: იცინი-ს 229; საცინელ-ი 62;
 სიცილ-ი 229.
 ცისკარაულ-ი იხ. ცა-
 ცისკარ-ი იხ. ცა-
 ციქუ-: მოციქულ-ი 66, 68; ციქუ-ს 66.
 ციხე- 33.
 ცნობილ-ი იხ. ც- 1.
 ცოდვილ-ი 64.
 ცოლ- 46, 57, 58; ცოლიერ-ი 83, 90,
 123.
 ცონ- მცონარება 228; სიციონილ-ი 228.
 ცოფ-ი 236; სიციოფე- 236.
 ცოცვა 233;
 ცოცხალ-ი იხ. ცხ- 2.
 ცრემლ- 50.
 ცრუ-ა 6, 236; სიცრუე- 236.
 ცუ-: აცუამ-ს 66; აცე-ა 96; საცმელ-ი
 96; ჯუარ-ცუშულ-ი 66.
 ცულ-ი 48.
 ცურ-: მცურვალ-ი 71.
 ცხ- 1: აღრიცხავ-ს 87; რიცხუ- 87, 88;
 შერაცხილ- 65, 87, 126; შერაცხავ-ს
 87; შურაცხ- 87, 126.
 ცხ- 2: მაცხოვარ-ი 160, 161, 166; მე-
 ცხოვრე 167; მცხოვრებელ- 160; სა-
 ცხოვარ-ი 35, 36, 79, 160, 161, 162,
 163, 166; საცხოვრებელ-ი 160; სიციცხ-
 ლე- 236, 237; ცოცხალ-ი 36, 130,
 171, 236; ცხოვარ-ი 35, 79, 85, 112,
 117, 161, 163; ცხოველ-ი 34, 35, 79,
 85; ცხოვლიე 91; ცხოვნ- 35, 36; ცხო-
 რობ-ს 160.
 ცხ- 3: ცაცხუ- 86, 88, 130, 143, 171,
 231.
 ცხ- 4: საცეცხური-ი 49, 50, 80, 112,
 113; სიციხე- 34, 49, 236; ცეცხლ-ი
 49, 57, 86, 108, 128, 130, 143, 171,
 231; ცხელ-ი 34, 49, 57, 139, 236.
 ცხ- 5: ცხედარ-ი 76.
 ცხ- 6: საცხებელ-ი 62.
 ცხედარ-ი იხ. ცხ- 5.
 ცხელ-ი იხ. ცხ- 4.
 ცხენ-ი იხ. სხ- 1.
 ცხენ-: მცხრალ-ი 71.
 ცხოვარ-ი იხ. ცხ- 2.
 ცხოველ-ი იხ. ცხ- 2.
 ცხოვლიე იხ. ცხ- 2.
 ცხოვნ- იხ. ცხ- 2.
 ცხოვრობ-ს იხ. ცხ- 2.
 ცხ-უ-: არცხუენ-ს 82; სირცხულ-ი 82, 229;
 ურცხუნო- 82; ცხური-ი 82, 84; ჰ-რცხუ-
 ენ-ა 82; ჰ-რცხუენი-ს 229.
- ძ-: დედა-მძძე- 143; ზისცვარ-ი 169, 170;
 მამა-მძძე- 143; მძძე- 20, 143, 148;
 რძე- 169, 170; სძე- 20, 143, 169, 170;
 171, 231; ძიძა- 20; ძუძუ- 20, 170.
 ძავ-: მძავ-ი 126, 226; სიძვა-ა 226.

- ძ-ალ-: აიძულ-ა 25; აძალებ-ს 110; იძუ-
ლება- 25; მოძალადე- 75; მძლე- 5,
62; მძლავრ-ი 25, 75, 76; უძლურ-ი
81; შესაძლებელ-ი 62; ძალ- 25, 33,
57, 107, 118, 126, 128; ძალიან 84,
107, 110, 118; ძალ-ით 110; ძალ-
მომრე 75; ძლევ-ს 25, 107; ძლიერ-ი
56, 84, 107, 110; ძლიე- 107, 110.
- ძამ-: სამშო- 208; ძამ- 6, 7, 8; ძამა- 7, 107;
ძამი-ა 7; ძამიკო 7; ძამო- 6; ძმა-
6, 7, 8, 9, 11, 13, 57, 60, 93, 105,
106, 107, 108, 115, 128, 231, 250;
ძმან- (-ძამან-) 11, 12, 57, 61, 180,
248; ძმანები-ი 8, 88; ძმებთ-ა 8.
- ძალლ- იხ. ლ- 1.
ძახილ-ი იხ. სახ- 1.
ძევ-ს იხ. დ-
ძ-ელ-ი 33, 58, 105; ძეწნა- 33.
ძ-ე(ნ)-: სიძე-ა 9, 226; ძე- 6, 9, 61, 93,
105.
ძელ- 1: განძლომა-ა 223; მაძლარ-ი 72,
112; მაძლირე- 91.
ძელ- 2: გაძლოლა 224; ე-უძღვები 223;
მოძლუარ-ი 72, 96; უძღუი-ს 96, 224;
ძლოლა-ა 223; წარუძღლუარ-ა 96.
ძეძუ- 87.
ძეწკუ- 130.
ძეწნა- იხ. ძელ-, წან-.
ძ-ი-: საძიებელ-ი 62.
ძ-ინ-/-ენ-: მძინარე- 74, 125; უძილ- 125.
ძირ-ი 82; საძირე- 214.
ძიძა იხ. ძ-
ძიძიგურ-ი 6.
ძღვე-ს იხ. ძ-ალ-
ძლიერ- იხ. ძ-ალ-
ძლიე- იხ. ძ-ალ-
ძმა- იხ. ძამ-
ძმანები- იხ. ძამ-
ძმან-ი იხ. ძამ-
ძმებთ-ა იხ. ძამ-
ძნ-: გაძნელდა- 40; სიძნელე- 38, 39;
შუღძნდა- 37, 40; ძნავ-ს 37; ძნელ-ი
34, 37, 38, 39, 40, 57, 58, 112, 139,
142; ძნელ-ად 91; ძნია-ად 37, 39, 40,
91; ძნიე- 91.
ძ-ოვ-: მძოვარ-ი 71, 76; საძოვარ-ი 73.
ძოწუღლ-ი 45, 90.
ძრწ-: ძრწის 223; ძრწოლა- 223, 224.
- ძუ 255.
ძუ-ალ-ი 24, 25, 57, 58, 112, 192, 203.
ძუ-ელ-ი 37, 38, 57, 58, 117, 139.
ძუნ-: მძუნ(ე)არე- 73.
ძურ-ი 82.
ძ-ულ-: გუ-ძული-ს 222; მოძულე- 62, 149;
სიძულილ-ი 228, 230; ს-ძული-ს 222,
228.
ძუნძული- 218; ძუნძულებ-ს 218.
ძუძუ- იხ. ძ-
ძლოლა-ა იხ. ძელ- 2.
ძლუენ-: მიუძლუნა- 96; ძლუენ-ი 96.
- წ-: შემწე- 62.
წად-: საწადელ-ი 62; სწადი-ს 223; წადი-
ერებ-ით 223; წადიერ-ი 123; წადი-ა
123.
წეე- 1: აღწეებულ-ი 68.
წ-ეე- 2: ნაწეეარ-ი 48.
წამ- 1: წამ-ი 124.
წამ- 2: მორწმუნე- 62, 149; მოწამე- 149;
სარწმუნო- 5, 227; სარწმუნოება-ა 227.
წამართ- იხ. მართ-
წან-: ძეწნა- 33; წკნელ-ი 130; წნელ-ი 85,
130.
წარ-: წარმოება- 26.
წარბ-ი 124.
წარემართ-ა იხ. მართ-
წარმართ- იხ. მართ-
წარმომდგენ-ი იხ. დე-გ-
წარტყუნეა- იხ. ტყუ- 2.
წარუმძლუარ-ა იხ. ძელ- 2.
წარწყმედულ- იხ. წყმ-ედ-
წაფ-: მოწაფე- 5, 62.
წეე-ს იხ. წ-ოლ-/-ეე-
წ-ელ- 1: ნაწლეე-ი 92, 183; წელ-ი 85.
წ-ელ- 2: შვიდწლეე-ი 60; ხუთწლეე-ი 60.
წ-ერ- 1: მწერ-ი 101.
წ-ერ- 2: დამწერ-ი 185; დასაწერ-ი 183;
დაწერილ-ი 64, 185; დაწერნა- 248;
მწერალ-ი 185; ნაწერ-ი 183, 216;
საწერ-ი 122, 126, 216; წერილ-ი 127,
183; წერილ-ნი 248.
წერტ-: საწერტელ- 62.
წეს-: აწესებ-ს 217, 218, 219; დაწესება-
218; მოწესე 168; წეს-ი 218, 219.
წეება- იხ. წ-ოლ-/-ეე-
წიგნ-: მწიგნობარ-ი 143, 153; წიგნ-ი 153-

- წით-: აწითლებ-ს 218; გაწითლდ-ა 116; გაწითლება- 116, 218; განწითნა- 39; განწითნის- 37; მოწითანო- 94, 116; მწითურ-ი 37, 140, 142, 147; (იმ) სიწითლე- 245; წითელ-ი 34, 37, 40, 57, 112, 116, 119, 121, 139, 140, 142, 147, 218; წით-ს 37, 121.
- წილ-ი 48, 57, 58, 130.
- წინ- 23; წინა 23, წინა-ნ-ი 23.
- წინასწარმეტყუ-ლა იხ. ტყუ- 1.
- წისკვლ- იხ. ფეკ- (|| ფაქ-).
- წიფ-: აწიფე 62.
- წიფ-ელ-ი 140.
- წიხ-: ნეწიხარ-ი 52; წიხლ-ი 52, 57; წიხნ-ა 52.
- წკნელ-ი იხ. წან-
- წლ-: მოწლე- 62.
- წმ-ედ-: განწმედილ-ი 64.
- წნელ-: იხ. წან-
- წნებ-: მწნებარ-ი 72, 84; მწნებელ-ი 72, 84; საწნებელ-ი 62.
- წო-ე-: მწოვარ-ი 72.
- წოლ-/-ე-: ე-წევი 224; მწოლარე- 74; წეგ-ს 224; წეგბ-ა 224; წოლა- 224.
- წრე- სიწრეფობა- 39; წრფელ-ი 39.
- წუ-: დასაწულ-ი 62.
- წუართ-: წურთილ-ი 65.
- წუნ-ი 96.
- წური-ი 82; უწურულ-ი 81.
- წულ-ი 43, 68.
- წურთილ-ი იხ. წუართ-
- წუხ-: დაიწუხნეს- 73; მწუხარე- 73; მწუხარ-ი 76; შეწუხნ-ა 73; წუხელ- 121; წუხილ-ი 65, 222, 223; წუხ(ი)-ს 73, 121, 222.
- წყ- 1: საწყის-ი 118.
- წყ- 2: მერწყულ-ი 21, 80, 143, 159, 166, 167, 185; მოწყლულ-ი 66; ნერწყუ- 86, 87, 193, 216; ნერწყუა 87; ნერწყუაგ-ს 87; სარწყულ-ი 21, 143, 159, 166, 167, 169, 185; სწყურის-ს 220, 222; ურწყულ- 20, 21; წყალ-ი 20, 22, 33, 37, 58, 87, 107, 112, 118, 126, 128, 130, 159; წყალ-ტუბო 6; წყლ-ის 107; წყურიელ-ი 20, 123; წყურის-ს 20, 123; წყურილ-ი 20, 220.
- წყ-ე-: მწყევარ-ი 70.
- წყლავ-ს 30, 66; წყლულ-ი 30.
- წყ-ემ-: მწყემს-ი 157; სამწყსო- 5.
- წყ-ერ-: გულის-წყრომა- 41.
- წყლ-ის იხ. წყ- 2.
- წყლულ-ი იხ. წყლავ-ს.
- წყმ-ედ-: წარწყმედილ-ი 68.
- წყმ-ედ-: დაუწყმედილ-ი 126; მოწყდობა- 223; შეწყუდომილ-ი 64.
- წყვლ-ი 48.
- წყურიელ-ი იხ. წყ- 2.
- წყურილ-ი იხ. წყ- 2.
- წყურის-ს იხ. წყ- 2.
- ჭაბუკ-: სიჭაბუკე- 236; ჭაბუკა- 249, 250; ჭაბუკ-ი 236; ჭაბუკობა- 236.
- ჭამ-: მჭამელ-ი 62; (შე-)საჭამელ-ი 62; ჭამებულ-ი 66; ჭამა- 130, 218; ჭამ-ს 66, 218; ჭამულ-ი 66.
- ჭარ-: ჯინჭარ-, ტინჭარ- — დინ-ჭარ- 174.
- ჭარ-/-ერ-: გა-ე-ჭარ 75; გა-ე-ჭერ 75; დაჭრილ-ი 183; ე-ჭარ 122; ე-ჭერ 122; მჭრელ-ი 123, 199; ნაჭერ-ი 122, 123, 183, 199; საჭრელ-ი 123, 199; კრა- 123, 217, 218; კრილ-ი 123; კრის-ს 218.
- ჭედ-: ჭედვა- 130.
- ჭე-: ჯინჭველ-ი 85, 130, 144, 173, 174; ჯინჭველაშვილ-ი 173.
- ჭვირთ-ი იხ. ტირთ-.
- ჭიანურ-: აჭიანურებ-ს 217.
- ჭინჭარ-ი იხ. ჭარ-
- ჭირვეულ-ი 44, 57, 90.
- ჭიხინ-ი 218; ჭიხინებ-ს 218.
- ჭნ-: მჭენარ- || მჭენარ-ი 72; ჭნ-ა || ჭნ-ა 130.
- კრა- იხ. ჭარ-/-ერ-
- კრელ-ი 139.
- კრიალ-ი 218; კრიალებ-ს 218.
- კრილ-ი იხ. ჭარ-/-ერ-
- კრის-ს იხ. ჭარ-/-ერ-
- კუ-: თანამკუარ-ი 71.
- კუ-ალ-: დამსკუალულ-სა 66; მაკუა- 96; მშკუალავ-ს 66; სამშკუალ-ი 69.
- კუ-ე-: შეაკუენებ-ს 67; შეკუენებულ- 67; კუვილ-ი 221; კუვის-ს 221.
- კურ-ი 101; მეკურტლე- 167.
- კუონდიდელ-ი 147.
- ხ-: დაუსახლებელ-ი 30; მსახურ-ი 51, 80, 112, 113, 143, 147; მოსახლე 141; სახლ-ი 50, 51, 80, 128, 143, 147.

- ბად-: ხადილი-ი 221; ხადი-ს 221.
 ხანძთა- 147; ხანძთელ-ი 147.
 ხანჯალ-ი 124.
 ხარ-: ახარებ-ს 227; სახარება-ჲ 227, 228, 234, 240; სახარულ-ი 229, 230; სახარულევან-ი 89, 227, 229; სიხარულ-ი 230; ხარება-ჲ 227; უხარი-ს 229.
 ხარკ-ი 153; მოხარკე 143, 153, 154.
 ბატ-: ხატვა 217; ხატიონ-ი 119.
 ხე- 6.
 ზ-ედ-: მხედვარ-ი 72, 84; სახედველ-ი 84.
 ზ-ევ-: ნახევარ-ი 59, 182.
 ხელოვანება- || ხელოვნება- იხ. კ-ელ-ს.
 ხედა-ი 255.
 ხ-ილ-: იხილა-ს 219; მხილველ-ი 62; სახილველ-ი 62; ხილვა-ჲ 219.
 ხლდ-: ხტი-ს 224; ხტომა- 224.
 ხნავ-ს იხ. ვან- || ქარ-ს.
 ხოლო- 143, 155; მხოლო- 143, 155, 156.
 ხტი-ს იხ. ხლდ-ს.
 ხტომა- იხ. ხლდ-ს.
 ხუედ-: შემხუედა 81; ხუედ-ა 122; ხუედრ- 81.
 ხუ-ევ-: სახუეველ-ი 62.
 ხუთ-: მეხუთე 5, 58, 135, 180, 182; მეხუთედ-ი 59, 95, 99, 180, 182; ნახუთალ-ი 58, 59, 127, 135, 182; ხუთწლედ-ი 60.
 კ-ად-: ხარგანჯილი-ი 64.
 კამ- 1: უკმ-ს 109; კამ-ს 109.
 კამ- 2: მეკამლე- 52, 167; უკამლო- 52; უკამურ-ი 16, 52; კამლ- 16, 52, 57, 128.
 კამ-ს იხ. კამ- 1.
 კამლ-ი იხ. კამ- 2.
 კან- || ვარ-: მეხრე- 166; მოხანი- 78; მენე- 79, 155, 236; მხნობა- 236, 238; მენველ-ი 62; სახნის-ი 118; სახრე- 166, 214; სიმენე 155, 208, 236, 238; 244; ვარ-ი || კანი- 78, 79, 112, 113, 155; ხნავ-ს 78.
 კაშ-: დაკშულ-ი 66; სიკშო-ჲ 237; კშავ-ს 66; კშირ-ი 237.
 კბო- 6.
 კედ-: საქედარ-ი 72, 73, 76, 126, 231.
 კ-ე-: მკეპლ-ი 25, 226; -ჟხე 26.
 კ-ელ-: მოხელე- 168; სიტკლოენე- 236; 238. 244; კელ- 128; ტკლოენ-ი 236; კელო(ა)ნება- 236, 238.
 კემ-: გამხმარ-ი 40; გან-ე-კემ 39; გან-კემლ-ი 40; კემლ-ი 39, 40.
 კმ-: საქმარ- 73.
 კმა-: გული-სკმა 41.
 კმელ-ი იხ. კემ-ს.
 კორკ-ი 124.
 კოც-: აღმოკოცლ-ი 62; აღკოც-ა 202; სახოცი- 126; საქოცელ-ი 62, 126.
 კრმა-ლი 113; მეკრმლე 167.
 კრწნ-: განკრწნილი-ი 64; უკრწნელი 126.
 კს-: ახსნა 217; მკსნელი 62, 84, 185; საკსარი- 73, 84, 85; საკსნელი 62, 84, 85.
 კურ-: მკურვალე- 74.
 კუმ-: *კუმის- 221; კუმილი- 221.
 კც-: მკცე- 90; მკცოვანი 90.
 ჯაგჯაგ-ი 233.
 ჯაკუ- 87, 130.
 ჯ-ედ-: მჯდომარე- 74.
 ჯვარედ- იხ. ჯუარ-ს.
 ჯვარიონ- იხ. ჯუარ-ს.
 ჯინჰარ- იხ. კარ-ს.
 ჯინჰეველაშვილი-ი იხ. კუ- 1.
 ჯინჰეველ- იხ. კუ- 1.
 ჯიჯგვი- 24.
 ჯორ-ი 82.
 ჯუარ-ი 76; ჯვარედ-ი 98; ჯვარიონ-ი 119; ჯუარცუმული- 66.
 ჭასაკ-: მოჰასაკე- 168.
 ჭადდებ-ს იხ. ბად-ს.
 ჭბორგი-თ იხ. ბორგ-ს.
 ჭმარჯუ-ს იხ. მარჯუ-ს.
 ჭმში-ის იხ. მშ-ს.
 ჭრცხუნა- იხ. ცხ-ს.
 ჭრცხუნის- იხ. ცხ-ს.
 ჭყავ-ს იხ. ყ-ს.
 ჭშუნის- იხ. შუ- 3.

II. ჰანური — Чанский диал. занского языка The Čanian Dialect of Zanian

პთინ-ორ-ი 186.

ანდლანერ-ი იხ. დლ-

არ-: ვითორონ-ი 94; შდრ. ვით.

არქაბ-ურ-ი 186; არქაბურეფე-ე 186.

ბალ-უ 85, 102.

ბახთა- 187; ბახთორ-ი 187.

ბერე- 253.

ბოზო- 253.

ბონ-: ობონალე- 199; ობონუშენ-ი 199.

ბჟა- იხ. ჟ-

ბჟალვა- იხ. ჟ-

ბუტყუჯ-ი იხ. ტჟ- 2.

ბუჩა- 187; ბუჩორ-ი 187.

ბუცხა- იხ. ცხ- 1.

ბჯა იხ. ჟ-

გამაჩამონ-ი იხ. ჩ-

გედვალუ იხ. დვ-

გედვალუშ-ი იხ. დვ-

გეისთვინ-უ იხ. სთუ-

გენდლან-ი იხ. დლ-

გეკვაფონ-ი იხ. კჟ- 2.

გხა-: იგხალ-უ 13.

გიდრევე-ე 188; გიდრევეარ-ი || გიდრევეა-გ 188.

გოიმჭითან-უ იხ. ჭით-

გოისთველ-უ იხ. სთუ-

გოლაკორონ-ი იხ. კორ-

გუბ-: გუბერ-ი 198; გუბუ 239; ოგიბუშ-ი 199; ოგუბუ 239.

გუნძ-ე 102; დოგინძურა- 36.

გურგულ-ამ-ს 199.

გ-ურ-ი 41, 101.

დად-ულ-ი 100.

და(ლ)- 9, 100; დალეფე-ე 9.

დაჩხი-ი || დაჩხირა-ი || დაჩხურ-ი იხ. ჩხ-.

დვ-: გედვალუ- 239; გედვალუშ-ი 199.

დიმჭკუ- იხ. ჭჟ- 1.

დიშკა- იხ. შჟ-

დიცამ-ს იხ. ც-

დიცხირ-ი იხ. ცხ- 2.

დიკვიჯ-ი იხ. ჭჟ- 2.

დოგინძურა- იხ. გუნძ-ე

დორგუმონ-ი იხ. რგ-

დოსთუნ- იხ. სთ-

დოჭირონ-ი იხ. ჭირ-

დრ-: ლადრე || ლარდე- 178, 193.

დუმჭკუ იხ. ჭჟ- 1.

დუყუ-უ || დურყუ 178.

დუცხუ იხ. ცხ- 3.

დლ-: ანდლანერ-ი 16; გენდლან-ი 16, 17;

დლალეულ-ი 16, 17; ნდლალერ-ი 16, 17-

ეკნა იხ. კარ-

ვით-: ვითორონ-ი 94, შდრ. არ-; ვითო-

ურონ-ი 94, შდრ. ყურ-; ვითოსუ-

მონ-ი 94, შდრ. სუმ-; ვიტოთხონ-ი 94;

შდრ. ოთხ-

ვიწ-ორ-ი 186.

ზესკუ იხ. სჟ-

ზოლა || ზულა || ზლუა 86.

თ- 1: თუთა 108, 174, 175, 193.

თ- 2: თანაფა 239.

თ- 3: თუთ-ი 175 || მთუთ-ი 192.

თანაფა იხ. თ- 2.

თითხუ იხ. თხ-

თოლ-ი 163.

თოფ-ურ-ი || თოფრ-ი 49, 101, 108, 129.

თუთა იხ. თ- 1.

თუთ-ი იხ. თ- 3.

თუთხუ იხ. თხ-

თქუ-ალა 239.

თხ-: თითხუ 39, 85, 177; თუთხუ- 102- 193.

თხომ-უ 85.

თხორელ-ი 203.

ივზალ-უ იხ. ვზა
 ილუმ- იხ. ყვილ-
 ინი- იხ. ყინ-
 იფელ-ენ იხ. ფელ-
 იშე-ენ იხ. შუ- 1.
 იძირ-ენ იხ. ძ-ირ-
 იკკომ-ენ იხ. კკ-ომ-

ქ-: ნუკუ || ნუნკუ- 177.
 ქაკალ-: ოკაკალონი 201.
 ქან-: მოსა-დოკანონი 203.
 ქანჩხ-: ნოკანჩხულე- 195.
 ქაპისტონა- 188; ქაპისტონარ-ი 188.
 ქარ-: ნეკრა || ნეკლა || ნეკნა || ეკნა 77,
 178.
 ქარავ-: ნოკარავენ-ი 195.
 ქარპანა 157; ქარპანთორ-ი 187.
 ქვათ-: მოკვათერი-ი 203; ოკვათუ 239.
 ქვალ-ი 100.
 კითხ-: ოკითხუ 239.
 კორა-: გოლაკორონი 202; მეკირუში-ი
 199.
 კორდელით-ი 187; კორდელითარ-ი
 146, 187, 188, 189.
 კორეცხუმ-ს იხ. ცხ- 4.
 კუტუნით-ი 188; კუტუნითარ-ი 188.
 კუჩხ-ი 54, 55; ნოკუჩხენ-ი 195.
 კუტუფეთ-ი 187; კუტუფეთ-ორ/-ურ-ი 187.

ლადრე || ლარდე იხ. დრ-
 ლემში-ი იხ. მშ-
 ლემბუკვა იხ. ბკ-
 ლეტა იხ. ტ-ალ-
 ლემკ-ი || ლემქ-ი იხ. შქ- 2.
 ლიმჯ-ი იხ. ჯ-
 ლომე 187; ლომურ-ი 137.
 ლუმჯ-ი იხ. ჯ-
 ლულ-: მალულე 191.

მაკრიალურეფე 186.
 მალ-: მომალუ 239; მომალუშენ-ი 199.
 მალულე იხ. ლულ-
 მამ-ულ- 100.
 მათხან- იხ. ოთხ-
 მაბეჯანა 192.
 მაჟურა იხ. ჟურ-
 მაჟურან- იხ. ჟურ-
 მასუჟან- იხ. სუმ-
 მანუთან- იხ. ხუთ-

მეგრელ-ი 190; მეგრელისტან-ი 190.
 მეკირუში-ი იხ. კორ-
 მემჯლონ-ი იხ. ჯღვ-
 მენდოჩქუ იხ. ჩქვ-
 მენობარე იხ. ხარ-
 მენჯირონ-ი იხ. ჯ-ინ-
 მეჩამუ იხ. ჩ-
 მეკადერი-ი იხ. კკ-ად-
 მენირუ იხ. ხირ-
 მხესკუ იხ. სკ-
 მთუთ-ი იხ. თ- 3.
 მოკვათერი-ი იხ. კვათ-
 მომალუ- იხ. მალ-
 მომალუშენ-ი იხ. მალ-
 მონტყორ-ი 108, 129.
 მონჭაფუ იხ. ჭ- 2.
 მორდერი-ი იხ. რდ-
 მოსა-დოკანონ-ი იხ. კან-
 მოსთვა-ს იხ. სთუ-
 მჟა იხ. ჟ-
 მჟალვა იხ. ჟ-
 მტკორ-ი იხ. ტკ- 1.
 მტყურ-ი იხ. ტყ- 1.
 მუნტ-ურ-ი 101, 108.
 მშ-: ლემში-ი 193.
 მშინე- იხ, შ-ინ-
 მჩხ-ურ-ი იხ. ჩხ- 2.
 მკაჯ-ი იხ. კ- 1.
 მკიფე იხ. ჭიფ-
 მჯა იხ. ჟ-
 მჯვე იხ. ჯვ-
 მჯვეშ- იხ. ჯვ-

ნ-: ნენა 178, 193.
 ნაფშით-ი 187; ნაფშითორ-ი 187.
 ნახ-: ონახონ-ი 201.
 ნდლალერი იხ. დლ-
 ნეკლა იხ. კარ-
 ნეკნა იხ. კარ-
 ნეკრა იხ. კარ-
 ნენა იხ. ნ-
 ნოკანჩხულე იხ. კანჩხ-
 ნოკარავენ-ი იხ. კარავ-
 ნოკუჩხენ-ი იხ. კუჩხ-
 ნოპინწყალე იხ. პიწყ-
 ნოპიწყალე იხ. პიწყ-
 ნოტეხ-ი იხ. ტახ-
 ნოლა 146; ნოლარ- 100, 146.

ნოშვალე იხ. შ- 2.

ნოცინცხალე იხ. ცინცხ-

ნოხაპულე იხ. ხაპ-

ნტ-: ონტულე-

ნუკუ იხ. კ-

ნუნკუ იხ. კ-

ნკარერ-ი იხ. კ-არ-

ნჯგეშ-ი იხ. ჯვ-

აკოვიით-ი 188; აკოვიითარ-ი 188.

აფთიმონ-ი იხ. ხთ-

აოხ-ო იხ. ჯოხ-

ობონალე იხ. ბონ-

ობონეშენ-ი იხ. ბონ-

ოგიბუშ-ი იხ. გუბ-

ოგუბუ იხ. გუბ-

ოდაჩხურე იხ. ჩხ- 1.

ოთხ-: ვიტოთხონ-ი 94; შდრ. ვით-; მა-

ოთხან-ი 59, 94; ოთხენერ-ი 94; ოთხ-

ენეჩენ-ი 54; ოთხთ- 59; ოთხონე-

ჩენ-ი 94, 95, 99.

ოკაკალონ-ი იხ. კაკალ-

ოკვათუ იხ. კვათ-

ოკითხუ იხ. კითხ-

ომჩახულე იხ. ჩახ-

ონახონ-ი იხ. ნახ-

ონტულე იხ. ნტ-ულ-

ონჩამურე იხ. ჩამ-

ონცორუ || ონცირუ იხ. ცორ-

ორკ-ი 187; ორკარ-ი 100, 146, 187,

188.

ოს-ურ- || ას-ურ-ი 42.

ოტალახე იხ. ტ-ალ-

ოტალახურ-ი იხ. ტ-ალ-

ოფუტე იხ. ფუტ-

ოქაჩალე იხ. ქაჩ-

ოქთონ-ი იხ. ქთ-

ოქიმინეშენ-ი იხ. ქომ-

ოქოთუმალე იხ. ქოთუმ-

ოქომონჯონ-ი იხ. ქომ-

ოქოსალე იხ. ქოს-

ოქოსეშენ-ი იხ. ქოს-

ოშეგონ-ი იხ. შუ- 2.

ოშუმონ-ი იხ. შუ- 1.

ოშუმეშენ-ი იხ. შუ- 1.

ოშქენონ-ი || ოშქენან-ი იხ. შქ- 1.

ოშქომალე იხ. შქომ-

ოშქურ- || უშქურ- || უშქირ- || უშქი- 49,
85, 101, 108.

ოჩილონ-ი იხ. ჩილ-

ოწკიმონ-ი იხ. წკ- 1.

ოქარუ იხ. კ-არ-

ოქკომუ იხ. კკომ-

ოქკორუ იხ. კკ-ორ-

ოხორ-ი იხ. ხ-

ჰაპილათ-ი 187; ჰაპილათორ-ი 187.

პეჯ-ი 192; მაპეჯანა 192.

პიწყ-: ნოპიწყალე || ნოპინწყალე 195.

პ-იჯ-ი 101.

პოტოჯურა 188; პოტოჯურარ-ი 188.

ჟ-: ბჟა || ბჯა || მჟა || ნჯა 169; ბჟალ-
ვა || მჟალვა || ქალვა 169.

ჟურ-: ვითოჟურონ-ი 94, შდრ. ვით-;

მაჟურა 94; მაჟურან- 59, 94, 192;

ჟურ- 59; ჟურენერ- 94, 95; ჟურენე-

ჩენ-ი 59, 94, 95.

რ-: რ-ენ 104.

რ-გ-: დორგუმონ-ი 202, 203.

რ-დ-: მორდერ-ი 203.

რ-ქ-: ქრა 14.

სარფულეფ-ე 186.

სერ-ი 18.

სთუ-: გეისთინუ-უ 32; გოისთველ-უ 32;

დოსთუნ- 32; მოსთვა-ს 32.

სიდერ-ი 188; სიდერარ-ი 188.

სიჯა იხ. ჯ-ალ- 2.

სიჯალეფ-ე იხ. ჯ-ალ- 2.

სკ-: ზესკუ- 172 || ნზესკუ 172, 193.

სკ-ირ-ი 100.

სუმ-: ვითოსუმონ-ი 94, შდრ. ვით-; მა-

სუმან- 59, 192; სუმ-ი 59; სუმენერ-ი

95; სუმენეჩენ-ი 59, 94, 95, 99; სუმე-

ნეჩონ-ი 119; შუმენერ-ი 94.

ტ-ალ-: ლეტა 193; ოტალახე 187; ოტა-
ლახურ- || ოტალახორ-ი 187.

ტახ-: ნოტეხ-ი 200.

ტიბუ იხ. ტუბუ

ტკ- 1: მტკორ-ი 186; მტკურ-ი 189.

ტკ- 2: ბუტკუჯ-ი 179, 193.

ტუბუ 6, ტიბუ 85.

- უდი- 55. 102.
 უშქი- იხ. ოშქურ-
 უშქირ- იხ. ოშქურ-
 უშქურ- იხ. ოშქურ-
 უჩინმალ-ი 167; უჩინმალ-ურ- /ორ-ი 187.
- ფელ-: იფელენ 200.
 ფილაგეთ-ი 187; ფილაგეთ-ურ- /ორ-ი 187.
 ფუტ-: ოფუტე 194.
 ფუჯ-ი 101, 163.
- ძაჩ-: ოქაჩალე 202.
 ქვ-ა(ლ)- 86, 100.
 ქთ-: ოქთონ-ი 201.
 ქიმოლ-ი იხ. ქომ-
 ქიმოჯ-ი იხ. ქომ-
 ქოთ-უმ-: ოქოთუმალე 194.
 ქომ-: ოქომინუშენ-ი 199; ოქომონჯონ-ი
 201; ქიმოლ-ი 76, 100; ქიმოჯ-ი 101;
 ქომოლ-ი 76, 100.
 ქოს-: ოქოსალე 202; ოქოსუშენ-ი 199.
 ქრა იხ. რქ-
 ქჩე იხ. ხჩე.
- ლ-: ჯოლორ-ი 50, 101, 108, 129, 177.
 ლომან || ლონა 18.
- შვილ-: ილუმ-ს 200.
 ყინ || ყინ- || ინ-ი 29, 30.
 ყომურ-ი 101.
 ყ-უჯ- || ყ-უჯ- 101.
- შ- 1: შურ-ი 101.
 შ- 2: ნოშვალე- 201.
 შ-ინ-: მშინე 200.
 შქ-: დიშქა 170, 174, 192.
 შუ- 1: იშვენ 200; ოშუმონ-ი 201; ოშუ-
 მუშენ-ი 201.
 შუ- 2: ოშუეოან-ი 201.
 შუმენერ-ი იხ. სუმ-
 შქ- 1: ოშქენ-ონ- /ან-ი 197.
 შქ- 2: ლეშქ- 178, 193 || ლეშქ-ი 193.
 შქ-ომ-: ოშქომალე 202.
 შქურინა 239.
- ჩ-: გამაჩამონ-ი 202; მეჩამუ- 239; ონჩა-
 მურე 201.
 ჩახ-: ომჩახულე 202.
 ჩელამურე || ჩილამურე 50.
- ჩე-: ეკნა-ნა-ჩუმ-ს 200.
 ჩილ-: ოჩილონ-ი 201.
 ჩილამურე იხ. ჩელამურე.
 ჩ-ოლ- || ჩ-ოდ- 122.
 ჩუმ-ს იხ. ჩე-
 ჩუნტუ- იხ. ჩქუნტუ-
 ჩქე-: მენდოჩქუ-უ 66.
 ჩქინქუ იხ. ჩქუნტუ-
 ჩქუნ || ჩქინ 130.
 ჩქურქუ-: ჩუნტუ || ჩქინქუ- 108.
 ჩხ-1: დანხირ-ი 171; დანხურ-ი 49, 86,
 108, 171, 192; ოდანხურ-ე 194.
 ჩხ- 2: მნხურ-ი 36, 101.
- ც-: დიცამ-ს || ძიცამ-ს 172.
 ც-ად-: ცაღუმ-ს 199.
 ცინცხ-: ნოცინცხალე 195.
 ცორ-: ონცორუ || ონცორუ 202.
 ცხ- 1: ზუცხა 48, 179, 193.
 ცხ- 2: დიცხირ-ი 51, 172, 174, 193.
 ცხ- 3: დუცხუ- 86, 171, 172, 192.
 ცხ- 4: კორეცხუმ-ს 87.
- ძ-ირ-: იძირენ 200.
 ძიცამ-ს იხ. ც-
- წკ- 1: ოწკომონ-ი 201.
 წკ- 2: წარ- || წკა-ი || წკარ-ი 21.
- ჭ- 1: მჭაჯ-ი 101.
 ჭ- 2: მონჭაფუ 200.
 ჭ-არ-: ნჭარერ-ი 203; ოჭარუ 239, 241;
 ჭარერ-ი 100; ჭარ-უ 239; ჭარუმ-ს
 199.
 ჭარმათ-ი 187; ჭარმათ-ურ- /ორ-ი 187.
 ჭ-არ-უ იხ. ჭ-არ-
 ჭარუმ-ს იხ. ჭ-არ-
 ჭე-: გლარი-ნა-ქუმ-ს 200.
 ჭით-: გომჭითან-უ 37.
 ჭირ-: დოჭირონ-ი 203.
 ჭიფ-: მჭიფე 39.
 ჭკ- 1: დიმჭკუ || დუმჭკუ 85, 130, 173, 174.
 ჭკ- 2: დიჭკიჯ-ი 174.
 ჭკ- 3: მეჭკაფონ-ი 202.
 ჭკ-ად-: მეჭკადერ-ი 203.
 ჭკე-: ლემჭკეა 193.
 ჭკ-ომ-: იჭკომენ
 ჭკ-ორ-: ოჭკორუ 239.

კ-უ 85, 102.

კუკალვათ-ი 187; კუკალვათორ-ი 187.

კუმ-ს იხ. კვ-

ხ-: ოხორ-ი 50, 51, 101, 194.

ხაჰ: ნოხაპულე 195.

ხარ-: მენოხარე 200.

ხაშყ-: ხაშყამ-ს 199.

ხ-ე 102.

ხვალ-ა 155.

ხთ-: ავხთიშონ-ი 202.

ხირ-: მეხირუ 239.

ხოფურ-ი 186; ხოფურეფ-ე 186.

ხოჯ-ი 79, 101.

ხუთ-: მანუთან- 94, 192; ხუთენერ-ი 94.

ხჩე- || კჩე 90.

ჯ-: ლუმჯ- || ლიმჯ-ი 193.

ჯ-ა(ლ)- 1: ჯა- 33, 100.

ჯ-ა(ლ)- 2: სიჯა 9; სიჯალეფ-ე 9.

ჯე-: მჯეე- || მჯეეშ- || ნჯეეშ-ი 37.

ჯინ-: მენჯირონ-ი 202.

ჯოლორ-ი იხ. ლ-

ჯოზ-ო || აოზ-ო 32.

ჯუმა-(ლ)- 6, 7, 8, 11, 100, 108; ჯუმა-
ლეფ-ე 8, 17.

ჯღვ-: მემჯლონ-ი

წ-ალ-ი 100.

ცინ- იხ. ყინ-

ცომურ- იხ. ყომურ-

ცუჯ- იხ. ყუჯ-.

III. შვეგრული—Megrel'skii dialekt zanskogo yazyka The Megrelian Dialect of Zanian

ადამია 196; საადამია 196.

აკა-ბუცხა იხ. ცხ- 4.

ალე 105.

ამდლარ-ი იხ. დლ-

ამნიჯ-ი იხ. ჯ-

ანტო 104.

ბარგ-: ბარგუა 240, 241; თბარგუ 201.

ბალანა იხ. ლ- 1.

ბალ-უ 31, 102, 85.

ბედია 104; ბედიან-ი 104.

ბერია 196; საბერიო 196.

ბეჩუ 105.

ბირ-: ობირეში 118.

ბირცხა იხ. ცხ- 4.

ბონ-: ობონუ 241.

ბუა იხ. უ-

ჭააკითარ-უ იხ. კით-

გარ-: ნგარა 241.

გაკითარება იხ. კით-

ვეგინიხორუ იხ. ხ-

გემანხვენჯ-ი იხ. ხ-უნ-

გელან იხ. ლ-

გეჟვენჯ-ი იხ. ც-

გვახა(ვა) 196; ნაგვახოუ 196; საგვახუ 196.

გია 105.

გირძ-ე 102; მაგირძა 142; სიგირძა

36, 242.

გოლა-: გოლარეფ-ი 188; გოლურ-ი 188.

გოკითარება იხ. კით-

გოკითონდუ იხ. კით-

გ-ურ-ი 41, 101.

გუქა 104.

დადია 104; დადიან-ი 104.

დადულ-ი 12, 100.

დალ-: და- 100; დალეფ-ი 9, 100.

დაჩხირ-ი იხ. ჩხ- 1.

დაკითარება იხ. კით-

დეგებია 6, 197; ლედეგები 197.

დგ-უ(ნ) 105.

დიდა 12.

დი-რ-: ლადირ- 100, 178, 193.

დიშქა იხ. შქ- 1.

დობერა || დობირა 27.

დობორე იხ. ხ-

დრიში 105.

დუჯი 178.

დლ-: ამდლარ-ი 16; გელან 16, 17;

დლა(ლ)- 16, 17.

ესხერ-ი იხ. სხ- 2.

ვარჩხილ-ი 51, 100.

ვით-: ნავითალ-ი 197.

ჯალა 240.

ხესქე-ი იხ. სქ- 2.

ხისხირ-ი იხ. სხ- 1.

ხუგიდ-: ხუგიდარ-ეფ-ი 100, 186, 188;

ხუგიდურ-ი 139, 186.

ხუსხურ-ი იხ. სხ- 1.

ო- 1: თუნთ-ი 175, 192.

თ- 2: თუთა 108, 174, 175, 193.

თ- 3: თარი 79, 80.

თას- 52.

თოლ-ი 163.

თოფურ-ი 49, 101, 108, 129.

თუთა იხ. თ- 2.

თუნთ-ი იხ. თ- 1.

თქვა(ნ) 104.

თქუ 86.

თხ- 1: თხითხუ 39, 85, 102, 177, 193.

თხ- 2: თხა(ლ)- 16.

თხ- 3: მათხუალ-ი 198; ნათხუა 198;

ოთხუალ-ი 198.

თხითხუ იხ. თხ- 1.

თხოლო 39.

თხომ- 1: თხომუ- 85.

თხომ- 2: თხომურ-ი 50.

თხომუ- იხ. თხომ- 1.

თხომურ-ი იხ. თხომ- 2.

ივა 105.

ირემ-: ოირემე 194.

ირქ- 54.

იულა 104.

იძიკან-ს იხ. ც- 1.

იჯგვიჯგვინან-ს იხ. ჯგვ-

კ- 1: კინ- 22; კინოხ- 22; უკახალე- 22;
უკულ-ი 22.

კ- 2: ნუკუ || ნუკ 177, 193.

კ- 3: კინება 240.

კაკალ-: ოკაკალარ-ი 201:

კაპ-: როკაპ-ი 177, 178.

კარ-: ოკარიე 194.

კვათ-: კვათილი-ი 100; კვათუა 241.

კვარ-: კვარტ-ი 24; კვარჩხ-ი 55; კვარ-
ჩხან-ი 55; კურთა 24; კურჩხ-ი 54, 55,
191; მაკურსურ-ი 191.

კვანხ-: ნაკვანხორ-ი 195.

კინება იხ. კ- 3.

კინოხ- იხ. კ- 1.

კოროცხუნ-ს იხ. ცხ- 1.

კოჩ-ი 7; კოჩურ-ი 186.

კუდელ-ი 100.

კურთა იხ. კვარ-

კურჩხ- იხ. კვარ-

კუჭაა 26; კუჭახე 26.

ლადირ-ი იხ. დ-ერ-

ლედგებიე იხ. დგებია

ლევა 104.

ლესიბინე იხ. სიკინავა

ლეტა იხ. ტ-ალ-

ლეთოჩხუე იხ. ფოჩხუა

ლეთს-: ნალეთსოუ 196.

ლეთშ-ი იხ. ფშ-

ლეთქარდე იხ. ქარდავა

ლეთშ-ი იხ. ფშ-

ლეთქე-ი იხ. ჩქ-

ლეთძაძამე იხ. ძაძამია

ლეთყვა იხ. ტყვ-

ლეთხანდრე იხ. ხანდრაქა

ლიპარტია 104.

ლიპარტიან-ი 104.

ლიშ-ი იხ. ფშ-

ლომია 197; სალომიო 196.

ლულ-: მალულია 191.

მანთხა იხ. ოთხ-

მაბეულია იხ. უ-

მაგირბა იხ. გირბ-ე

მათულ-ი იხ. თხ- 3.

მაკურსურ-ი იხ. კვარ-

მალულია იხ. ლულ-

მამანგარა იხ. მანგარ-

მამალა იხ. მალალ-

მან-: ომანე 194.

მა(ნ) 104.

მანგარ-: მამანგარა 192; მანგარ-ი 192.

მაოთხა იხ. ოთხ-

მაყია იხ. ყირ-

მაყირა იხ. ყირ-

მარვალ-ი 144, 147, 190; მარგალურ-ი
186.

მარგილა იხ. რგილ-

მარჩია || მარჩიელა იხ. რჩ-

მარძგვან-ი 28, 29.

მასუმა იხ. სუმ-

მასქა იხ. სქ- 1.

მატახალ-ი იხ. ტახ-

მაჯა იხ. უჩა

მაფშალია იხ. ფშალ-

მაქიმიწალ-ი იხ. ქომ-

მალალ-: მამალალა- 212, 242; სიმალალა-
242.

მაშიბელ-ი იხ. ში-იბ-

მაშხვა იხ. შხ-უ

მაკითა იხ. კით-

მაკკირალ-ი იხ. კკირ- 1.

მახენჯ-ი იხ. ხ-ირ-

მაზორობა იხ. ხ-

მახუთა იხ. ხუთ-

მაყვილარ-ი იხ. ყვ-ილ-

მე-ზომ-: სამეზომო-ს 208.

მელ-ენარეფ-ი 100.

მელიქო 105.

მენიშოლ-ი-ე იხ. ნიშ-

მენტარ-ი იხ. ტ- 2.

მენძელ-ი 154.

მესი 154.

მეურემე იხ. ურემ-

მელეჯე იხ. ლეჯ-

მეჯოჯე იხ. ჯოჯ-

მზადება 240.

მიდჩქე იხ. ჩქე-

ზონტყორ-ი 50, 108, 129.

მორაგადე იხ. რაგად-

მოჯგირე იხ. ჯგ-

მუმულ-ი 12, 100.

მუნტურ-ი 50, 101, 108.

მუმ-: ომუმებუ- 241.

ნ-: ნინა- 178, 193.

ნანთხალი- იხ. ოთხ-

ნაგეახუ იხ. გეახეა

ნავითალი- იხ. ვით-

ნათხუა იხ. თხ- 3.

ნაკეახხირ-ი იხ. კეახხ-

ნალეფსოუ იხ. ლეფს-

ნაოთხალი- იხ. ოთხ-

ნარაგადე იხ. რაგად-

ნასუმორ-ი იხ. სუმ-

ნაფიჩხოუ იხ. ფიჩხ-

ნაქიმინა იხ. ქიმ-

ნაშარუ იხ. შარა-

ნაშიიბი. იხ. ში-იბ-

ნაწულეკოუ იხ. წულეკია

ნაწყარუ იხ. წყ- 1.

ნახ-: ონახეალ-ი 201; ონახუ- 201.

ნახაფულ-ი იხ. ხაფ-

ნახუთალი- იხ. ხუთ-

ნაჯიხტრუ იხ. ჯიხ-

ნგარა იხ. გარ-

ნინა იხ. ნ-

ნინძე-ი იხ. ძე-

ნიშ-: მენიშოლ-ი; ე 191; ნიშ-ი 191.

ნიჲ-ი იხ. ჲე-

ნიძე-ი იხ. ძე-

ნორაკია 196; სანორაკიო 196.

ნოტეხ-ი იხ. ტახ-

ნოქალაქ-ი იხ. ქალაქ-

ნოქუდია იხ. ქუდ-

ნოჩაფულია იხ. ჩაფულა-

ნოჩილი იხ. ჩილ-

ნოქკერ-ი იხ. ქკ-ირ- 1.

ნოხორ-ი იხ. ხ-

ნოჯიხე-ი იხ. ჯიხ-

ნოჯიხ-ი იხ. ჯიხ-

ნოყელა იხ. ყელ-

ნოყუდია იხ. ყუდ-

ნუკუ იხ. კ- 2.

ნუკუ იხ. კ- 2.

ოღბარგუიხ. ბარგ-

ობირეშ-ი იხ. ბირ-

ოზონე იხ. ბონ-

ოდიშ-არ- 35.

ოთხ-: მანთხა 59, 182; მათხა 94;

ნანთხალი-ი || ნათხალი-ი 59, 182,

192; ოთხ-ი 59.

ოთხუალი-ი იხ. თხ- 3.

ოირემე იხ. ირემ-

ოკაკალარი-ი იხ. კაკალ-

ოკარიე იხ. კარ-

ომანე იხ. მან-

ომუმეხუ იხ. მუმ-

ონახეალ-ი იხ. ნახ-

ონახუ იხ. ნახ-

ონწყუმალ-ი იხ. წყ- 2.

ორაგადე იხ. რაგად-

ორეკეშ-ი იხ. რეკ-

ორთაუალი-ი იხ. რთ-

ოსერიშე || ოსორიშე იხ. სერ-

ოსურ-ი 42.

ოტახალი-ი იხ. ტახ.

ოტყაბარუ იხ. ტყაბ-

ოქიმინალი-ი იხ. ქიმ-

ოშიიბელი-ი იხ. ში-იბ-

ოშოლარ-ი იხ. შოლ-

ოშუმალ-ი იხ. შუმ-

ოშქალ-ი || ოშქარი-ი იხ. შქ- 1.

ოჭარუ იხ. კ-არ-

ოქახუ იხ. კ-ახ-

ოქიშ-ი იხ. კ- 2.

ოქკირალი-ი იხ. ქკ-ირ- 1.

ოკკომალ-ი იხ. კკომ-

ოკუმარე იხ. კუმ-

ოხორანს იხ. ხ-

ოხორ-ი იხ. ხ-

ოჯალეშ-ი იხ. ჯ-ალ-

ოყალეშ-ი იხ. ყალ-

ოყვილარი-ი იხ. ყვილ-

ოყვილურ-ი იხ. ყვილ-

ოყუჯე იხ. ყუჯ-

ოყუჯე იხ. ყუჯ-

პილა 105.

პიჯ-ი 101.

ჟ-: ბჟა 169; მაბჟალია 169.

ჟირ-: მავირა || მავია 59, 192; ჟირ- 59.

- რ-: რე(ნ) 104, 105; რენა(ნ) 104, 105;
 რენო? 104; რენანო? 104.
 რაგად-: მორაგადე 198; ნარაგადუ 198;
 ორაგადუ 198.
 რატია 104; რატიან-ი 104.
 რგილ-: მარგილა 212.
 რდ-: რდულა 240.
 რეკ-: ორეკეშ-ი 118.
 რე(ნ) იხ. რ-
 რენა(ნ) იხ. რ-
 რენანო? იხ. რ-
 რენო? იხ. რ-
 რთ-: ორთაფალ-ი 201.
 როკაპ-ი იხ. კაპ-
 რუო 86.
 რქ-: ქა 14; ქა-შქვილ-ი 99; ქოგიორ-
 ქალ-ი 14.
 რღვაფა იხ. ღვ-
 რ-ჩ-: (რ)ჩე 90; მარჩია || მარჩიელა 245.
 რ-ჯოზო(ნ) იხ. ჯოზო-

 ხადამიო იხ. ადამიო
 საბერიო იხ. ბერიო
 საგვაზუ იხ. გვაზავა
 სალომიო იხ. ლომიო
 სამეზობო-ს იხ. მე-ზობ-
 სამსო 104.
 სანაკარეფ-ი 100, 186, 188; სანაკურ-ი
 186.
 სანორაკიო იხ. ნორაკია
 საქვარ-ი იხ. ქომ-
 საქირიო იხ. ქირია
 საჩიქობაა იხ. ჩიქობაა
 საჭურღულიო იხ. ჭურღულია
 სახახუბიო იხ. ხახუბია
 სახოშტარიო იხ. ხოშტარია
 საჯიჯაო იხ. ჯიჯაა
 სენი 154.
 სერ-ი 18; ოსერიშე || ოსორიშე 194.
 სინ-: სი(ნ) 104.
 სიგირძა იხ. გირძ-ე(ლ)-
 სიმაღალა იხ. მაღალ-
 სინჯა იხ. ჯალ- 2.
 სინჯალეფ-ი იხ. ჯალ- 2.
 სიკინა(ე)ა იხ. ლესიკინე 197.
 სუმ-: მასუმა 59, 84, 182, 192; მასუ-
 მორ-ი 59, 182, 192, 197; სუმ-ი 59.
 სქ- 1: მასქა 212.
 სქ- 2: ზესქე-ი 172, 173, 193.
 სქ- 3: სქნ- || სქირ-ი 100.
 სხ- 1: ხისხირ- || ხესხერ-ი 51, 172, 193.
 სხ- 2: ესხერ-ი 100.

 ტ-ალ-: ლეტა 193.
 ტახ-: მატახალ-ი 198; ნოტეხ-ი 198;
 ოტახალ-ი 198.
 ტეხირ-ი 6.
 ტიბუ იხ. ტუბ-
 ტ-იშ-: ტიშონუნ-ს 118.
 ტობ-: ტობა 14; ტობ- 14.
 ტუბ-: ტიბუ 6, 85; წყალტუბო 6; წყარ-
 ტიბუ 6.
 ტყ-: ტყარ-ი 189.
 ტყამ-: ოტყაბარუ 241; ტყაბარუა 240.

 უკახლე იხ. კ- 1.
 უკულ- იხ. კ- 1.
 ურემ-ი 191; მურემე 191.
 უსვენარ-ი იხ. სმ- (ქართ.)
 უფუ 55, 85, 102.
 ულუ 31, 85; ულუამ-ი 31.
 უშქურ-ი 49, 85, 101, 108.

 ფიხს-: ნაფიხსოუ 196.
 ფოხსუა 196; ლეფოხსუე 196.
 ფ-უჯ- 101.
 ფ-შ-: ლეფშ-ი || ლეშ-ი || ლიშ-ი 193.
 ფშალ-ი/-ა 191; მაფშალია 191.

 ქა იხ. რქ-
 ქალაქ-: ნოქალაქ-ი 194.
 ქარდავა 196; ლექარდე 196.
 ქაშქვილ-ი იხ. შქვილ-
 ქიმიწუა იხ. ქომ-
 ქირია 196; საქირიო 196.
 ქოგიორქალ-ი იხ. რქ-
 ქომ-: მაქიმიწალ-ი 197, 198; ნაქიმიწა 198;
 ოქიმიწალ-ი 198; საქვარ-ი 63; ქიმი-
 წუა 241; ქომოლ-ი 78, 100; ქომონჯ-ი
 101; ქომოჯ-ი 78.
 ქუა 14, 86, 100.
 ქუდ-: ნოქუდია 195.

 ლ- 1: ბალანა 86.
 ლ- 2: ჯოლორ-ი 50, 101, 108, 129, 177
 ლეჯ-ი 101, 191; მელეჯ-ე 191.
 ლგ-: რღვაფა 240.

- ლობერ-ი 100.
 ლუმ-ა(ნ): 18; ლუმანერ-ი 18; ლუმენჯ-ი 193.
- ჟარა 105.
 ევარილ-ი 100.
- შავა 104.
 შარა 195; ნაშარჲ || ნაშარა 195.
 შეხვადუ იხ. ხე-
 შეხვალამა იხ. ხე-
 ში-იბ-: მაშიიბელ-ი 198; ნაშიიბ-ი 198;
 ოშიიბელ-ი 198.
 შოლ-: ოშოლარ-ი 201.
 შონ-: შონე 205; შონეთ-ი 205.
 შუმ-: ოშუმალ-ი 100, 201.
 შურ-ი 42, 101.
 შქ- 1: ოშქალი-ი || ოშქარ-ი 197.
 შქ- 2: დიშქა 170, 192.
 შქვილ-: ქა-შქვილ-ი 99; შდრ. რქ-
 შხ-უ-: მაშხვა 192; შხუ 192.
 შხურ-ი იხ. ჩხ- 2.
- ჩაფულა-: ნოჩაფულა 195.
 ჩე-: ნიჩე-ი 193.
 ჩილ-: ნოჩილი 195; ჩილი 46.
 ჩილამურ-ი 50.
 ჩიქობაა 196; საჩიქობაა 196.
 ჩიჩქუ- იხ. ჩქუ-ჩქუ-
 ჩ-ოლ-/-ოდ- 122.
 ჩქ-: ლეჩქე-ი 178, 193.
 ჩქე-: მიდნჩქუ 66.
 ჩქინ-, ჩქი 104, 130.
 ჩქუ-ჩქუ-: ჩიჩქუ 47; ჩქიჩქუ 108.
 ჩხ- 1: დაჩხირ-ი 47, 171, 192.
 ჩხ- 2: შხურ-ი 36, 101, 163; ჩხოუ 163;
 ჩხუ 36.
- ც- 1: იძიცან-ს 172.
 ც- 2: მენცარ-ი 190.
 ცაცხუ- იხ. ცხ- 3.
 ცქე-: ცქეაფა 240.
 ცხ- 1: კოროცხუნ-ს 87.
 ცხ- 2: ცხორცხალ-ი 130, 171.
 ცხ- 3: ცაცხუ || ცხაცხუ 86, 130, 171,
 192.
 ცხ- 4: აკა-ბუცხა 193; ბირცხა 179, 193.
 ცხაცხუ- იხ. ცხ- 3.
 ცხორცხალ-ი იხ. ცხ- 2.
- ძაძაძია 197; ლეძაძამე 197.
 ძგ-: ნიძგ-ი || ნინძგ-ი 193.
 ძიძიგირ-ი 6.
- წიკ-: წიკუნ-ს 89.
 წიფ-ურ-ი 140.
 წულუკ-: ნაწულუკოუ 196.
 წყ- 1: ნაწყარუ || ნაწყარა 185; წყარ-ი 21, 195; წყარ-ტიბუ 6.
 წყ- 2: ოწყეუმალი-ი 201.
 წყარტიბუ იხ. ტუბ-
 ჭ- 1: ჭანჯ-ი 101.
 ჭ- 2: ოჭიშ-ი
 ჭანჯ-ი იხ. ჭ- 1.
 ჭარ-: ოჭარუ 241; ჭარუა 240, 241.
 ჭახ-: ოჯახუ 241.
 ჭვირთ-ი 87.
 ჭი- (-ჭუ) 85, 102.
 ჭით-: გააჭითარ-უ 37; გააჭითარება 94.
 116; გოჭითარება 100; გოჭითონდ-უ 116; მაჭითა 245; ჭითა 102.
 ჭინ-უ 85, 102.
 ჭიფ-: დაჭიფარება 39; ჭიფე 39.
 ჭყ-: ჭყიჭყიტია || ჯგვიჯგვიტია 130, 173.
 ჭკადუა 130.
 ჭყ-ირ- 1: მაჭყირალი-ი 198; ნოჭყერ-ი 198;
 ოჭყირალი-ი 198.
 ჭყ-ირ- 2: ჭყირ-ი 130.
 ჭყიჭყიტია იხ. ჭყ-
 ჭყომ-: ოჭყომალი-ი 100; ჭყომუა 130,
 241.
 ჭყ-უჯ-ი 101.
 ჭ-ორ-ოფ-ა 21.
 ჭუ-ალ-ა 240.
 ჭუბურ-ი 101.
 ჭუმ-: ოჭუმარე 194.
 ჭურლულია 196; საჭურლულია 196.
 ჭყე-: ლეჭყეა 193.
 ჭყე-ად-ირ-ი 100.
 ჭყონდარ-ი 146, 198, 189.
- ხ-: გეგინიხორ-უ 51; დოხორე 194; ნო-
 ხორი 195; მახორობა 51; *ოხორ-
 51, 85; ოხორან-ს 101.
 ხაინდრავა 197; ლეხაინდრე 197.
 ხაფ-: ნახაფული-ი 195.
 ხახუბია 196; სახახუბილი 196.

-ხე 26.

ხ-ელ-: ხე 102, 105.

ხ-ე(ნ) იხ. ხ-უნ-

ხვ-: შეხვად-უ 122; შეხვალამა 122.

ხვალე იხ. ხოლ-

ხ-ირ-: მახენჯ-ი 101.

ხოლ-: ხვალე 143, 155; ხოლო 155, 156.

ხოშტარია 197; სახოშტარიო 196.

ხოჯ-ი 79, 101.

ხუთ-: მახუთა 192; მახუთალ-ი 59, 192, 197.

ხ-უნ-: გემახენჯ-ი 101; ხე(ნ) 105.

ჯ- 1: ჯინჯ-ი 101.

ჯ- 2: ამნიჯ-ი 193; ლუმენჯ-ი 193, შდრ. ლუმა(ნ).

ჯათუ 105.

ჯ-ალ- 1: ოჯალეშ-ი 33, 134; ჯა(ლ)- 33, 100, 105.

ჯ-ალ- 2: სინჯა 9; სინჯალეფ-ი 9.

ჯგ-: მოჯგირე 191; ჯგირ-ი 191.

ჯგვ-: იჯგვიჯგვინან-ს 25; ჯიჯგვ-ი 192.

ჯგირ-ი იხ. ჯგ-

ჯგიჯგიტია იხ. ჭკ-

ჯვეშ-ი 37, 117, 118.

ჯიმალ-: ჯიმა 6, 7, 8, 9, 10, 11, 100, 105.

ჯინორია 26; ჯინორიხე 26.

ჯინჯ-ი იხ. ჯ- 1.

ჯიხ-: ნაჯიხურუ 196; ნოჯიხევი-ი 194:

ნოჯიხ-ი 194; ჯიხა 33; ჯიხურ-ი 196.

ჯიჯაა 196; საჯიჯაო 196.

ჯიჯგვი-ი იხ. ჯგვ-

ჯოგ-ი 191; მეჯოგე 191.

ჯოლორ-ი იხ. ლ- 2.

ჯოხ-: რ-ჯოხო(ნ) 32.

ქ-: გექენჯ-ი 101.

ქ-ალ- 100; ოქალეშ-ი 100.

ქელ-: ნოქელა 195.

ქე-ალ-ი 100.

ქე-ილ-: მაცვილარ-ი 198; ოცვილარ-ი 198; ოცვილურ-ი 198.

ქიდ-ირ-ი 222, 240.

ქინ-ი 29, 30.

ქომ-ურ-ი 101.

ქორ-ოფ-ა 240.

ქუდ-: ნოქუდია 195; *ქუდე-ლ- 85.

ქურ-უ 19.

ც-უჯ-ი 101; ოცუჯე 194.

IV. სვანური — Сванский язык — Svanian

- აუნან- 204, 209; ლეფხანუ 209; მკ-
 თნან 204, 209; მკფხან-ი 204.
 ახ-: მამხე || მამხალე 211; მახე 204, 211.
- ზ-: ლებემე || ლებე 215; ნაბემუნ 215.
 ბანი 210; ნაბოხ || ნებოხ 210.
 ბარ-: ლაბრანლ 214; ლებრანლ 214.
 ბგ-: ნაგვა || ნაბგა || ნებგა || ნიგა
 210.
 ბედ-: ნაუბანდური || ნაუბედური || ნაუ-
 ბედარი 245; უბედლე 245.
 ბინ-: ლანბა 212; ლიბნე 242; მებნე 212.
 ბობშ-: ლებობშ- 211.
 ბუგი 245; ნაბგი || ნამბუგი 245.
- გ- 1: გუი || გუიილდ 41.
 გ- 2: ლეგემ 213; ლიგემ 242; ლგ 170;
 მგემ 213; ნაგამე 215; ნაგემუნ 215.
 გეხალ-: დიქიგეხალ- 244; ლიდიჟ-ლიგ-
 ხალე || ლიდრ-ლიგხელ || ლიდი- ლიგ-
 ხალ 244.
 გეკ-: მოგეკ 213.
 გიდ-: მუგიდ 244.
 გოჰ-: ლუგუჰ || ლუჰუჰ || ლუგუჰ || ლუბუჰ
 215.
 გრილ- 212; მუგრილე 212.
 გუი || გუიილდ იხ. გ- 1.
 გუიშგუედი იხ. შგუ-
- დ- 1: ნადეს 215.
 დ- 2: უდილ 9, 103, 207; ლაუდილა
 207.
 დანბ- 27.
 და-გარ-: ლდგარ 215; მედგარ 213;
 ნადგარჟ 215.
 დანდლე || დეშდლე იხ. შდ- 1.
 დაჰირ- 207; ლადჰურა 207, 208.
 დაკელ- იხ. კ-
 დეგ-: მედეგ 213.
 დედ-: ლადედ 16, 17, 204, 210; ლალ-
 დანლ 210; მულდედ 210; ნალდანლე 211.
- დეშდლე იხ. შდ- 1.
 დი- 207; დიქიგეხალ 244; ლანია 207;
 ლიდიჟ-ლიგხალე || ლიდრ-ლიგხელ ||
 ლიდი-ლიგხალ 244.
 დომდულ იხ. შდ- 2.
 დოხელ იხ. თხ-ელ.
- ვარჩხილ- 51.
 ვოშხუჟ-: მეშხუჟე 212; ნაუშხუჟე 212.
- ზ-: ლიხი 14, 242.
 ზან-: 43; ზან 211; ლე-ზან 211; ზომხა 211;
 ნახრმახ 211.
 ზან-: ზან 204, 205, 209; ზანარ 205;
 ლუნუ 209; მუნხან || მუნხი 204, 205,
 209.
 ზან იხ. ზან
 ზისხ- იხ. სხ-
 ზნ-: მუნხან 213; მუნხანი 213; მუნხანი
 213.
 ზობ-: ლახობ 212; მუნხუებ 212; ნახობ
 215.
 ზომხა იხ. ზან-.
 ზორ-: ლუნუჟე-ი 215.
 ზუებ-: მახუან 213.
 ზურანლ-: ლუნურანლ 211.
- თ-: ლთე 215.
 თეთენე 245 || თუთენე 245; მათთენან
 245; ნათთენი 245.
 თელღრა 207; ლანლანღრა 207.
 თენ-: ლითენ 242.
 თერ-: ლუთინ 215.
 თორ-: ლითერი 215; მუთერი 213;
 ნათორ 215.
 თუთენე იხ. თეთენე.
 თხ-ელ-: დოხელ- 39, 85, 177, 203,
 204.
 თხუ-: მეთხუან 167, 213.

თხუმ-: თხტიმ 210; მათხტიმი || მუთ-
ხტიმი 210; ნათხუმ- 211.

თურ-: მურთე 213; ლათრა 214; ლეთრე
213, 214.

ი-: ლიი 242.

ითქ- 54.

კალ- 209; კალწრ 206; ლკალუ 209;
მკალ 206, 209.

კაპ-: კაპრანა 177.

კედ-: ლაკედ 212; მკედ 212.

კირ- 210; ლაკირ- 210.

კტუშა იხ. კტეშ-

კტედ-: კტედა 242.

კტეშ-: კტუშა 242; ლწკტუშა 212; მუკტ-
შე 212; წკტუშუ 215.

კუთხ-ტ 102.

კლათხ-: კვლთხი; მაკლათხე 211;
ნაკლათხი 245.

ლანბა იხ. ბინ.

ლაბრანლ იხ. ბარ-

ლადრურა იხ. დარტირ-

ლადელ იხ. დელ-

ლანდია იხ. დი-

ლანობ იხ. ზობ-

ლანთლანრა იხ. თელლრა-

ლათრა იხ. თურ-

ლაკედ იხ. კედ-

ლაკირ იხ. კირ-

ლწკტუშა იხ. კტეშ

ლალდლ იხ. დელ-

ლანლმესგ იხ. ლემესგ

ლამეკ იხ. შიყ-

ლამუა იხ. მუ-

ლამურყუამ იხ. მურყუამ

ლამყურუა იხ. მყურუა

ლანბწწნა იხ. ნიბწწინ

ლანსუშა იხ. ჰასუშ-

ლარდა იხ. რ-

ლასგურა იხ. სგურ-

ლანსმუნა იხ. სანმუნ-

ლატ-: ლილატ || ლილატუ 243; მალატ
243; მოლატ 213.

ლანტხა იხ. ტიხ-/ტეხ-

ლატიდილა იხ. დ- 2.

ლანფთირ იხ. ფეთ-

ლაცარ იხ. ყერ-

ლაცურა იხ. ყურ-

ლწ-შ- იხ. ლილწში 52.

ლანგომ იხ. შგომ-

ლანმეკ იხ. შიყ-

ლანაურ იხ. ჩანუ-

ლანჩა იხ. ჩიყე

ლანჩუ 102.

ლანწდ იხ. წედ-

ლანკუშა იხ. კწშ-

ლანხამ იხ. ხანმ

ლანხუბა იხ. ხუბ-

ლანხხუა იხ. ჰეხუ

ლანენრ იხ. ეან

ლანჯილა იხ. ჯემ(-ილ)

ლანბრანლ იხ. ბარ-

ლანგემ იხ. გ- 2.

ლანთრე იხ. თურ-

ლანმესგ 210; ლანლმესგ 210.

ლანრეკტუ იხ. კტე-

ლანტხე იხ. ტიხ-/ტეხ-

ლანფყურ იხ. ფაყუ

ლანში იხ. შიხ-

ლანხუმ 206, 209; ლანხუმწარ 206; ლულ-

ლანხუმე 209; მულანხუმ 206, 209.

ლანწდ იხ. წედ-

ლანკურ იხ. კწშ

ლანხან იხ. ხანმ-

ლანენი იხ. ეან

ლანბნე იხ. ბინ

ლანგემ იხ. გ- 2.

ლანდიტი-ლიგანლტი იხ. დი-, გეხალ-

ლანდი-ლიგხელ იხ. დი-, გეხალ-

ლანდი-ლიგხალ იხ. დი-, გეხალ-

ლანნი იხ. ხ-

ლანთენ იხ. თ-ენ-

ლანთური იხ. თორ-

ლანი იხ. ი-

ლანლატ || ლილატუ იხ. ლატ-

ლანლწში იხ. ლწ-შ-

ლანმარუ || ლიმწარ || ლიმარ იხ. მწარე

ლანმარუ || ლიმარუ || ლიმარ || ლიმარ იხ. მარე.

ლანრდე იხ. რ-

ლანსგურე იხ. სგურ-

ლანსყი იხ. სყ-

ლანფუსტე || ლიფუსტე || ლიფუსნ იხ. ფუსნ-

ლანყალდე იხ. ყალ-

ლანყალწნი იხ. ყალ.

ლიც იხ. ც-
 ლიხანლ იხ. ხალ-
 ლიხეხუ-კაშუ || ლიხეხუ-ლიკაშუ || ლიხეხუ-
 კაშუ || ლიხეხუ-ლიკაშუ იხ. ჰეხუ, კაშ-
 ლივდე იხ. კიდ-
 ლივნი იხ. ვან-
 ლიჯიშ იხ. ჯიშ-
 ლიპტიდი იხ. ჰოდ-
 ლუგუქი || ლუგუე იხ. გოპ-
 ლუხვერი იხ. ზორ-
 ლუხნუ იხ. ხან-
 ლუხურანლ იხ. ზურანლ-
 ლულხხუმე იხ. ლეხხუმ-
 ლუტკუინ || ლუტკუინ || ლუტკუნე-
 იხ. ტკ-ჟინ-
 ლუტქარ || ლუტქიე || ლუტკარ
 იხ. ტქარ-
 ლუფხუ იხ. ფხ-
 ლუქტიე იხ. გოპ-
 ლულჯაქმარ იხ. ლეჯქმარე
 ლუშგულუ იხ. უშგულ-
 ლუშნუ იხ. შუან-
 ლუწილიე იხ. წულ-
 ლუქთუნე იხ. კათ-
 ლშგ-: ნალშგუნ 215.
 ლებემე || ლებე იხ. ბ-
 ლებობშ იხ. ბობშ-
 ლგ იხ. გ- 2.
 ლგეპ იხ. გოპ-
 ლდგარ იხ. და-გარ-
 ლეხან იხ. ხან
 ლეთე იხ. თ-
 ლთირ იხ. თერ-
 ლკალუ იხ. კალ-
 ლემარე იხ. მარ-
 ლემლახუ იხ. მლახ
 ლემენალუ იხ. მენალ
 ლემფახუ იხ. აფხან-
 ლტიხ იხ. ტიხ-/ტიხ-
 ლტყაბ იხ. ტყაბ-
 ლტყბე იხ. ტყაბ-
 ლტიხე იხ. ტიხ-/ტიხ-
 ლფაყუ || ლფაყუ იხ. ფაყუ
 ლქმაგუ იხ. ქაშანგ
 ლქათი || ლქათ იხ. კათ-
 ლქან- || ლქან- იხ. ვან-
 ლქმანშ || ლქმანშ- იხ. კამანშ-
 ლჯე იხ. ჯ-

შაგიდ იხ. გიდ-
 შაგრილე იხ. გრილ-
 შახან იხ. ზეგ-
 შათუნან იხ. თეთუნე
 შათუნე იხ. თხუმ-
 შაკლათხე იხ. კლათხ
 შალატ იხ. ლატ-
 შალ-: შალგლ 103.
 შამცხე || შამცხანე იხ. ცხ-
 შამპირ- იხ. შამპირ-
 შამხე || შამხალე იხ. ახ-
 შანსგლე იხ. სგელ-
 შაქარ იხ. ჟარ-
 შარ-: ლემარე 215; ნამარე 215.
 შარე 244; ლიმარე || ლიმარ || ლიმარ
 244.
 შასტუნა იხ. სტუნ
 შაფშირე იხ. ფიშირ-
 შალქან იხ. ლუ-
 შალქარ იხ. ლქარ-
 შაყალ იხ. ყალ-
 შაშან იხ. შედ-
 შაშონა იხ. შ-ონ-
 შაწრანე იხ. წრან
 შამპირ-: შამპირ 244.
 შახალ- იხ. ხალ-
 შახე იხ. ახ-
 შახიად იხ. ხ-იად-
 შახტიში იხ. შ-
 შაქუნა იხ. ქამ-
 შედგარ იხ. და-გარ-
 შედგე იხ. დგ-
 შეხურ-: ნამხურუნ 215.
 შეთხუქარ იხ. თხუ
 შერდე იხ. რ-
 შერმე 212.
 შერქალ იხ. რეკ-
 შესგუე იხ. უსგუა
 შესგუე იხ. სგურ
 შესმე იხ. სემ-ი
 შესაფელ იხ. სოფელ-
 შეტხე იხ. ტიხ-/ტიხ-
 შექურთა 207; ლამქურთა 207.
 შეყურე იხ. ყურ
 შეშედ იხ. შედ-
 შეშოხუე იხ. ვროხუე
 შეშუე იხ. შუაუ-
 შეჩაე იხ. ჩაე-

მეჩი 244; ლიმჩჲ || ლიმაჩჲ || ლიმჩჩ ||
ლიმეჩ 244.

მეხტმდე იხ. ხუშდ-

მიყ-: ლამეყ 210; მიყ 210.

მოგეკ- იხ. გეკ-

მოხანან იხ. ხნ-

მოლანტ იხ. ლატ-

მოსიპ იხ. სიპ-

მოშდნბ იხ. შდნბ-

მუ-: ლამუა 207; მუ 207.

მუგ-ჲ 102.

მუხტებ იხ. ხობ-

მეთთერი იხ. თორ-

მუთხტემი იხ. თხუმ-

მუკტეშე იხ. კტეშ-

მულჩხუმ იხ. ლეჩხუმ-

მურყტამ-: ლამურყტამ 210; მურ-
ყტამ- 210.

მურტარ || მურტარ იხ. ტტარ-

მუნანანი იხ. ონან-

მუფსანი იხ. ფუსნ-

მუშა-: ნამშაჲ 215.

მუშგტემ იხ. შგომ-

მუშგჲლ იხ. უშგჲლ-

მუშტანი იხ. შტან-

მუშტნი იხ. შტან-

მუხტბე იხ. ხუბ-

მუჰტდი იხ. ჰოდ-

მუბნე იხ. ბინ-

მუგემ იხ. გ- 2.

მუხან || მუხნი იხ. ხან-

მუხანანი იხ. ხნ-

მუხანანი იხ. ხნ-

მუთრე იხ. თურ-

მუკალ იხ. კალ-

მუკედ იხ. კედ-

მულახ-: ლემლახუ 209; მულახ 206, 209;
მემლახ 206, 209; მულხარ 206.

მულდედ იხ. დედ-

მულცი იხ. ც-

მულხარ იხ. მულახ-

მემლახ იხ. მულახ-

მემკალ იხ. მკალ-

მეფხან იხ. აფხან

მეფხანანი იხ. აფხან

მეკალ-: ლემკალუ 209; მეკალ 206, 209;

მეკალ 206, 209; მეკალტარ 206.

მერკალ იხ. რკ-

მეტყაბ || მეტყაბ იხ. ტყაბ-

მეტხე იხ. ტიხ-/ტეხ-

მეფარ იხ. ფარ

მეფთი იხ. ფეთ-

მეფრი იხ. ფარ

მეკშანგ იხ. ქაშანგ

მეკშანგი იხ. ქაშანგ

მეყურ იხ. ყურ-

მეშინი იხ. შინ-

მეჩაყრი იხ. ჩაყ-

მეცგერ || მეცგერ იხ. ცაგერ-

მეცნი იხ. ცნ- 2.

მეწედ იხ. წედ-

მეხამერი იხ. ხამ-

ნ-: ნი-ნ 178.

ნაბგი || ნამბგი იხ. ბგი

ნაბგა || ნაბგა || ნებგა || ნიგა იხ. ბგ-

ნაბმუნ იხ. ბ-

ნაბოხ იხ. ბაოხ

ნაგამე იხ. გ- 2.

ნაგამუნ იხ. გ- 2.

ნაგაბა || ნაბგა || ნიგა იხ. ბგ-

ნადგარე იხ. და-გარ-

ნადეს იხ. დ- 1.

ნახობ იხ. ხობ-

ნახომახ იხ. ხა

ნათთენი იხ. თეთენ

ნათორ იხ. თორ-

ნათხუმ იხ. თხუმ-

ნაკლანთნი იხ. კლანთ-

ნაკტირე იხ. კტეშ-

ნალდალე იხ. დედ-

ნალშგუნ იხ. ლშგ-

ნალკანში || ნალკანში || ნალკანში

იხ. კანაშ-

ნამარე იხ. მარ-

ნამხარე იხ. მეხარ-

ნამსმი იხ. სემი-

ნამშაჲ იხ. მუშა

ნარდაჲ იხ. რ-

ნანსუნ იხ. სყ-

ნარუსუნ იხ. ტუს-

ნატიბდერი || ნატიბდერი || ნატიბდერი

იხ. ბედ-

ნატიშხე იხ. ვაშხე

ნაფშირი || ნაფშირი იხ. ფიშირი-
 ნაქამ || ნაქამ || ნაქამ იხ. ქამ-
 ნაქთანუ იხ. ქუთანუ
 ნალფუნ იხ. ლაფ
 ნაშხუნ იხ. შხუნ
 ნაწადტი იხ. წედ
 ნაწრანი იხ. წრან
 ნაჯუდი იხ. ჯოდ-
 ნებგვა || ნაგვა || ნაბგვა || ნიგბა იხ. ბგ-
 ნებოხ იხ. ბახი
 ნესგა || ნესკა იხ. სგ-
 ნიბაშინ-: ლანბაშინა 207; ნიბაშინ 207.
 ნიგბა || ნებგვა || ნაგვა || ნაბგვა იხ. ბგ-
 ნინ იხ. ნ-
 ნიშგუედი იხ. შგუ-
 ნიც იხ. ც-
 ანბნ-ქაშ იხ. ჰანბნ, ქაშ-
 ონან 205; მუჯანანი 205.
 ოფ-: ჟეფ 55.
 ოშირ-: ჟეშირ 22; ლოშირ 22.
 შარ-: მაქარ 244.
 ყან-ე 32.
 ყელ იხ. ლ-
 ყინალ-: ყინლ-გლდ 103.
 რ-: ლარდა 212; ლირდე 242; მერდე
 212; ნარდატი 215.
 რაჭტი 102.
 რეკ-: მერკანლ, მერკანლ 213.
 სამუნ 207; ლანსმუნა 207.
 სგ-: ნესგა || ნესკა 212; -სგა 211.
 სგელ 212; მანსგელ 212.
 სგუედი 210.
 სგურ-: ლასგურა 212; ლისგურე 242;
 მესგურე 212.
 სემ-: მესემ 212; ნამსმი 212.
 სიპ-: მოსიპ 213.
 სოფელ 210; მესოფელ 210.
 სტუნ-: მასტუნა 244.
 სყ-: ლისყი 242; ნანსყუნ 215.
 სხ-: ზისხ 51, 172.
 ტ-: ტიშ 118.
 ტენ- იხ. ტინ-
 ტიშ- იხ. ტ-

ტიბ-ტენ-: ლანტბა 212, 214; ლეტბე 213,
 214; ლეტბი 215; ლეტბე 216, 217;
 მეტბე 216, 217; მეტბე 212.
 ტყ-ტინ-: ლუტყტინ 216; ლუტყტინ 216,
 ლუტყტინე 216.
 ტტარ-: ლუტტარ || ლუტტარ || ლუტტარ
 216; მუტტარ || მუტტარ 216.
 ტუს-: ნატუსუნ 215.
 ტყაბ-: ლეტყაბ || ლეტყბე 216; მეტყაბ ||
 || მეტყაბ 216.
 უბედტი იხ. ბედ-
 უდილ იხ. დ- 2.
 უეფ- იხ. ოფ-
 უეშირ იხ. ოშირ
 უსგ- იხ. ტისგტი 49, 185.
 უსგუა-: მესგუე 212.
 ულ-უა 31.
 უშგულ-: ლეშგულუ 219; მესგულ 206;
 206, 209; უშგულ 206, 209;
 უშგულან 206.
 ფარ-: მეფარ 205; მეფარი 205; ფარ 205.
 ფაყტი: ლეფაყტი 210; ლეფაყტი || ლეფაყტი
 211; ფაყტი 210, 211.
 ფეთ-: ლეფთირი 212; მეფთი 212.
 ფექ- 47, 54.
 ფირტი იხ. ფურ
 ფიშირ- 211, 245; მაფშირე 211; ნაფში-
 რი || ნაფშირი 245.
 ფურ || ფირტი 102.
 ფუსნ 210; ფუსტილ || ფუსტი || ფუსტინ 244;
 ლიფუსტილ || ლიფუსტი || ლიფუსნ 244;
 მუფუსნი 210.
 ფხ-: ლუფხტი 43.
 ძამ || ქამ || ქამ || ქამ 211; ნაქამ || ნაქამ ||
 || ნაქამ, ნაქამტი 210.
 ქაშაგ- 204, 209; ლექაშაგუ 209; მექაშაგ
 209; მექაშაგ 204.
 ქტი-: ლერეკტი 213.
 ქუთანუ-: ნაქთანუ 211.
 ქუნ || ქტინ 42, 43.
 ლ-: ეელ 50, 177.
 ლაფ-: ნალფუნ 215.
 ლან-: ლანატი 86.
 ლეპ-მანრე 22; ლულაქამანრ- 211.

ღვაკარ 22.

ლოზგინ იხ. ოზგინ-

ლუ-: მალტან 244.

ლუარ-: მალტრა 244.

ჰალ-: ლიყალვე 243; ლიყლუნი 243;

მაყალ 243.

ყერ-: ლაყარ 212; მყერ 212.

ყურ-: ლაყურა 212; მყურე 212.

შ-: მახტში 211; ხოშა 211.

შგომ-: ლაშგომ 212; მუშგუემ 212.

შგუ-: გუიშგუე 232; ნიშგუე 232.

შდ- 1: დშდუქ || დეშდუქ 175, 203.

შდ- 2: დოშდულ 174, 203.

შდნბ-: მოშდნბ 213.

შდინ- 174.

შდუგუქ 102, 174.

შედ-: მაშად 213; მეშედ 213.

შიყ 210; ლაშყ 210.

შიხ-: ლეში 213; მუში 213.

შირნ-: მაშირნა 244.

შიან-: ლუშუ 209; მუშტან 204, 205,

206, 209; მუშტანი 204; შტან 204,

205, 209; შტანარ 205, 206, 209.

შუკ-: მეშუკ 210; შუკუ 210.

შყაქუ 102.

შხუნ-: ნაშხუნ 215.

ჩაყ-: ლაჩაყარ 210; მჩაყარი || მერჩყ

210; მჩაყი 210; ჩაყ 210.

ჩიყე 207; ლჩაყა 207.

ც-: ლიც 21, 210 || ნიც 21; მელცი 210.

ცაგერ 206; მცეგარი || მცეგარ 206.

ცნცხუ იხ. ცხ- 1.

ცუერ-ა: ცუარა 242.

ცხ- 1: ცნცხუ 86, 171.

ცხ- 2: მამცხე || მამცხანე 211; მცხი 211.

წედ-: ლაწად 212; ლეწად 213; მეწად 212; ნაწადუ 215.

წულ-: ლუწული 215.

წურან-: მაწურანუ 245; ნაწურანი 245;

წურნი 245.

ჭათ-: ლუკათი || ლუკათ || ლუკთუნე 215.

ჭაშ-: ლაჭაშ 207; ლეჭური 210; ლი-

ხეხუ-ჭაშუქ || ლიხეხუ-ლიჭაშუ || ლიხეხუ-ჭაშუ || ლიხეხუ-ლიჭაშუ 244; ჭაშ 207, 210; ხეხუ-ჭაშუ || ხეხუ-ჭაშ 244.

ჭიშხ-: 54, 55.

ხალ-: ლიხალ || ლიხალუ 243; მახალ 243.

ხამ-: ლახამ, ლეხამ 210; მეხამერი 210; ხამ 210.

ხეხუ იხ. ჭეხუ.

ხეხუ-ჭაშუ || ხეხუ-ჭაშ იხ. ჭეხუ.

ხეცუ-: ხეცუა 242.

ხ-ი-ად: მახად 244.

ხოშა იხ. შ-

ხუბ-: ლახუბა 207, 208, 209; მუხუბე 207.

ხუშდ-: მუხუშდუ 212.

კ-: დაკლ 16, 103.

კამაშ-: ლეკამუქ || ლეკამუქ 211, 245; ნალ-

კაშუი || ნალკაშუი || ნალკაშუი 245;

კამაშა 211, 245.

კან-: ლაკანი 210; ლეკანი 213; ლიკნი

242; ლეკან || ლეკან 211; კან 79 ||

კან 78, 79, 210, 211.

კიდ-: ლიკიდე 242.

კუბამ-: მაკუბამ 244.

ჯ-: ლეჯე 169, 204.

ჯიშ-: ლიჯიშ 30.

ჯიჯუ იხ. ჯუ-

ჯოდ-: ნაჯუდი 245; ჯოდ 245.

ჯუ-: ჯიჯუ 24, 25, 203.

ჯუქ(ინ)-: ჯუქინელ 37.

ჯუქ(ილ)-: ლაჯუილა 207; ჯუილ 6, 7, 9, 103, 207.

ჭასუშ-: ლაჭასუშა 207; ჭასუიშ 42, 207.

ჭეხუ: ლაჭეხუა 207; ლიხეხუ-ჭაშუქ || ლი-

ხეხუ-ლიჭაშუ || ლიხეხუ-ჭაშუ || ლიხეხუ-ლი-

ჭაშუქ 244; ხეხუ 102, 207; ხეხუ-ჭაშუ ||

|| ხეხუ-ჭაშ 244.

ჭოდ-: ლიჭუდი 242; მუჭუდი 213.

აფხაზური—Абхазский язык
Abkhazian

ბ-აბ 237, 238.
ა-გუ 41, 42.
ა-გრუა 190.
ა-თუზრა 238.
ა-შში 178.
(ა)რტცჳა 238; არტცჳარა 238.
ა-ფხარა 43.
ა-ფხენ 43.
ა-ფულარა 238.
ა-ყაფშერა 238; ყაფში 238.
ა-ჩაბა 145.
ა-ძე 21.
ჳბა 181.
ჳჯა 181.

დარგუული—Даргинский язык
Dargian

არც 51.
ურკი 41.
რურსი 150.
სინქა 176.

თაბასარანული

Табассаранский язык—Tabassaranian

რიშ 150.
შე 176.

კაპუჭური—Капучинский язык
Kapucian

ბოჯ 78.

კიურული (ლეზგიური)
Лезгинский (кюринский) язык
Lezgian

რი-კ 41.
რუშ 150.
სეუ 176.
იჩ 49.

ლაკური—Лакский язык · **Lakian**

არცუ 51.
და-კ 41, 42.
კი-ვა, კი-რა, კი-ბა 181.
მუყ-ვა, მუყ-რა, მუყ-ბა 181.
შან-ვა, შან-და, შან-ბა 181.
იჩ 49.
ცა-ვა, ცა-რა, ცა-ბა 181.
ცუ-შა 176.

რუთულური—Рутульский язык
Rutulian

აჩ 49.
რუშ 150.

უდური—Удинский язык—Udian
ბეჲლ 77, 78.

ჩაჩნური—Чеченский язык
Čečēnian

დუო-გ 41.
ე-იი, მ-იი, დ-იი, ბ-იი 181
ჩა 176.

წახურული—Цахурский язык
Čakhurian

ქჩ 49.
იჩი 150.

ხუნძური—Аварский язык
Avarian

ასე 42.
დო-ბ, დო-ლ, დო-ა, დო-უ 206.
რა-კ 41, 42.
კ-: ბუგო, ვუგო, მიგო, რუგო 207.
ბუკინე, ვუკინე, მიკინე, რუკინე
231, 232
ემენ 104.
ლოინ 104.
ყ-: ბაყ 77, 78; ბაყაზე 77; ყო 77.
რუჩა-ბი 150.
კაუუუ 150.
ო-ც 21.

- ბეციზე 232.
ციი 176.
გარაცუ 51.
გენ 49.
გორ 176.
- სომხური—Армянский язык**
Armenian
Աստղաճահան 154.
ს-რამასկ 157.
Հուր (ჰურ) 44.
Դադիւ 146.
Ճանիւ 146.
- ბერძნული—Греческий язык**
Greek
ἀπρόστολοσ 66.
ἄσγόν 31.
Κῆρος 176.
ἄσγόν 31.
- ლათინური—Латинский язык**
Latin
jugum 31.
- გუთური—Готский язык**
Gothic
juk 31.
- ძველი ინდური**
Санскрит—Sanskrit
jugam 31.
- ძველი სლავური**
Старо-славянский язык
Old Slavonic
иго 31.
- ლიტაური—Литовский язык**
Lithuanian
jungiu 31.
- ფინური—Финский язык**
Finnish
jukka 31.
jukko 31.
juko 31.
- უნგრული—Венгерский язык**
Hungarian
iga 31.
- არაბული—Арабский язык**
Arabic
ჰარბათ 114.

შეცთომათა გასწორება

გვ. სტრიქ.	არის:	უნდა იყოს:
44 11 ზევ.	Иа .	Из
61 15 ზევ.	ძენ	ძენ
85 1 ქვ., 144 2 ზევ.	ჯი-ნ-ქე-ელ-	ჯი-ნ-ქე-ელ-
95 3 ქვ.	მ-ტკიე-ან-ა	მ-ტკიე-ან-ი
100 17 »	ყ-ალ- ყ-ალ-	ყ-ალ- ყ-ალ-
100 12 »	აორკ-არ-ი	ორკ-არ-ი
100 2 »	სკნ	სკნ
126 20 »	სახელისაგან	სახელებიდან
178 5 »	ა-რუჰაჰ	ა-რუჰაჰ
187 16 »	ფილაგეთ-ურ-ი	ფილაგეთ-ურ-ი
188 2 »	ი. ყიფიშიძე	ი. ყიფიშიძე
193 ზედა კიდე	სახელისა და ნიეთის	ადამიანისა და ნიეთის
210 1 ზევ.	მე-ჩაყ-ურ-ი	მე-ჩაყ-ურ-ი
309 მეორე სვეტი	მკვლელი-ი	მკვლელ-ი
309	მკვდრ-ი მკვრცხლ-ი	უნდა იყოს მკურცხილ-ის შემდეგ